Kaip Suomijai pavyko išvengti Rusijos okupacijos

ŽMOGUS, ĮVEIKĘS RUSIJĄ

Carl Gustaf
Mannerheim

LEGENDINIO MARŠALO ATSIMINIMAI

Carl Gustaf

Mannerheim

LEGENDINIO MARŠALO ATSIMINIMAI

Iš rusų kalbos vertė
VIRGINIJA MARTINKIENĖ

OBUOLYS

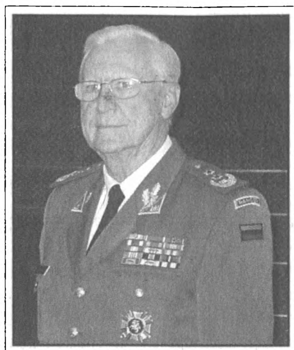
Versta iš: Карл Густав Маннергейм
Мемуары
Вагриус; Москва; 2000

2-oji patais. laida

ISBN 978-609-403-703-0

Knygoje panaudotos nuotraukos iš Manerheimo muziejaus (Mannerheim-museo) archyvo.

ĮŽANGA

Maršalo Karlo Manerheimo (Carl Mannerheim) vaidmuo Suomijos istorijoje neginčijamai išskirtinis. Laikotarpis, kuriame vadas brendo, pradedant nuo kariūno Suomijos kadetų korpuse ir baigiant Peterburge, Nikolajaus kavalerijos mokykloje, buvo ramus, palyginti su tuo, kas laukė XX amžiaus pradžioje. Jo memuarai atskleidžia nuotykių ir iššūkių ieškančio jauno žmogaus charakterį, vėliau sugebėjusio atlikti tai, kas atrodytų neįmanoma, – 1917 metais išstumti rusų okupacinę kariuomenę iš Suomijos ir 1939–1940 metais sutriuškinti gerai ginkluotas milžiniškas rusų pajėgas su nedidele prastai ginkluota paties vadovaujama Suomijos kariuomene. Patirtis Caro tarnyboje išplėtė maršalo pasaulėžiūrą ne tik karinėje, bet ir diplomatinėje bei politinėje srityse. Ta patirtis ir pažintys su kitų šalių aukšto rango pareigūnais buvo naudinga, nes vėliau pasitarnavo tinkamai apsaugoti Suomijos interesus.

Istorikai, vertindami kovų sėkmes, šlovina kovą laimėjusį kariuomenės vadą, nors savaime aišku, jog „vadai gali mūšius pralaimėti, bet tik kariai gali juos laimėti“. Iš maršalo memuarų matyti, kad šis tai gerai suprato ir pasinaudojo tuo. Jo žodžiais, „neišsenkantį žmonių siekimą kovoti už laisvę“.

Vado užduotis – remiantis savo patirtimi ir sugebėjimu, planuoti, vienyti, organizuoti, mokyti, tinkamai parengti ir morališkai veikti kovotojus. Maršalas tą pareigą puikiai atliko. Manerheimas žinojo, kad miškingoje Suomijos teritorijoje rusams bus sunku išplėsti savo dideles pajėgas, todėl skaldė besiskverbiančiųjų kolonas į dalis, jas puolė ir naikino, o nukautų rusų karių ginkluote aprūpino saviškius. Priešas, kita vertus, per revoliuciją sunaikinęs savo gabiausius ir geriausiai parengtus vadus, stūmė karius į pražūtį. Nei šalta žiema, nei Suomijos miškinga ir vandeninga topografija, nei kelių stoka jų nesėkmių nepateisina.

Memuarai aprašo epochą, nulėmusią Suomijos valstybės tęstinumą, ir yra pavyzdys būsimoms kartoms, kad ryžtu ir pasitikėjimu savimi maža valstybė, reikalui esant, gali apsiginti nuo daug stipresnio priešo. Maršalas Manerheimas perspėja: „Noriu pasakyti būsimoms kartoms, kad nesantaika savose gretose smogia stipriau negu užpuoliko kalavijas, o vidiniai nesutarimai plačiai atveria duris išoriniam priešui."

Sakoma, jeigu nori išvengti karo, būk jam pasiruošęs. Maršalas pripažįsta, kad Suomija nebuvo pasiruošusi kovai ir galėjo išvengti Žiemos karo. Vadas teigia, jog „žmonės ir jų atstovai parlamente bei vyriausybėje per vėlai patvirtino veiksmingus valstybės gynybos žinybos sustiprinimo reikalavimus. Kartu šalis pasirodė per silpna ginklu apginti savo neutralitetą. Ji pasitikėjo pažadais ir nepagrįstomis svajonėmis." Tas pasyvumas ir „svajonės", kad kiti apgins ar niekas nepuls, valstybei daug kainavo.

Iš savo istorijos nelaimių ir sėkmių Suomija gerai pasimokė ir griežtai laikosi principo, kad valstybę gina visi jos

piliečiai. Maršalo iniciatyva įsteigta privalomoji karinė tarnyba, kurios tikslas mokyti karius rezervo pajėgoms ir ugdyti pilietiškumą, patriotizmą bei tautinę vienybę, Suomijoje toliau tęsiama. Rezervas yra sudarytas iš prievolę baigusių šauktinių ir į atsargą išėjusių karių, iš anksto organizuotas, mokytas, ginkluotas, įtrauktas į gynybinį planą ir parengtas greitai mobilizacijai. Tinkamai ginkluota aktyvioji kariuomenė taip pat yra gerai parengta greitai reaguoti. Šalis pasiruošusi ginti neįkainojamas vertybes – laisvę ir nepriklausomybę. Tai svarbiausias Manerheimo palikimas.

Generolas majoras Jonas Algirdas Kronkaitis

Turinys

PRATARMĖ

Tėvams ir seneliams jis buvo priešas, kariavęs su SSRS. Proseneliams – pavojingas maištautojas, vadovavęs baltųjų judėjimui Suomijoje ir išvijęs iš šalies bolševikus. Dar ankstesnei kartai – karvedys, užsitarnavęs aukštus Rusijos imperijos apdovanojimus. Europos Šiaurei – nacionalinio ištvermingumo simbolis. Pačiai Suomijai – regentas, vyriausiasis vadas, prezidentas, kovotojas už nepriklausomybę.

Karlas Gustavas Emilis Manerheimas (Carl Gustaf Emil Mannerheim) gyveno ilgai. Jis gimė 1867 metų birželio 4 dieną, o mirė 1951 metų sausio 27 dieną. Iš 83 gyvenimo metų beveik septyniasdešimt buvo kariškis. Kaip rašo pats Manerheimas: „Būdamas penkiolikos 1882 metais, įstojau į Suomijos kadetų korpusą. Buvau pirmasis iš trijų Manerheimų kartų, gyvenimą skyręs karinei karjerai."

Žodis *karjera,* išrinktas paties autoriaus, netiksliai atskleidžia jo gyvenimo esmę. Kiekvienam, susipažinusiam su Manerheimo biografija, aišku, kad jis nedarė karjeros, o tarnavo savo šaliai.

Kai Suomija atsidurdavo pavojuje, Manerheimas uoliai stodavo jos ginti. Kai pavojus atitoldavo, aukštus postus pa-

likdavo – visada savo noru arba, kaip įvyko gyvenimo pabaigoje – dėl sveikatos būklės. Buvo išdidus.

Manerheimas dalyvavo stambiausiuose pirmos XX amžiaus pusės karuose: rusų–japonų ir Pirmajame pasauliniame (žinoma, Rusijos pusėje), už Suomijos nepriklausomybę 1918 (su raudonaisiais), sovietų–suomių kare 1939–1940 metais (užpuolus Sovietų Sąjungai), Antrajame pasauliniame (Vokietijos pusėje – su SSRS).

Kai Manerheimas nekariavo, kūrė šalies gynybą. 1931–1938 metais, jam vadovaujant, buvo pastatyta išgarsėjusi Manerheimo linija. Pats karvedys apie ją atsiliepia labai kukliai: „Gynybinė linija, žinoma, buvo, bet ją sudarė tik reti ilgalaikiai kulkosvaidžių lizdai bei dvi dešimtys pagal mano siūlymą išrikiuotų naujų ilgalaikių atspariųjų ugniaviečių, tarp kurių iškastos tranšėjos. Šią poziciją liaudis ir pavadino Manerheimo linija. Jos tvirtumas buvo mūsų kareivių ištvermingumo ir narsumo, bet jokiu būdu ne įrengimų stiprumo rezultatas."

Iš tikrųjų, Manerheimo linija buvo svarbi fortifikacija, skirta ginti šalį nuo puolimo iš pietryčių, bet Manerheimas ją apibūdino taip, kaip ir pridera tikram karo vadui: jis didžiuojasi ne technika, o savo sūnumis – paprastais kareiviais.

Manerheimo atsiminimai – įdomus epochos dokumentas. Istorinių faktų vertinimas ir traktavimas juose visiškai skiriasi nuo visuotinai pripažintų, bet reikia pripažinti, kad autorius – tiesioginis įvykių dalyvis – turėjo tam teisę. „Atsiminimuose" nereikia ieškoti literatūrinio stiliaus grožybių: nors pasakojimo kalba sausa ir glausta, kartais primena karines suvestines, vis dėlto – tai gyva istorija, savotiškas kareivio

dienoraštis, įvykius labiau fiksuojantis, negu vaizdingai aprašantis. O vyriausiojo vado įsakymų tekstuose, kreipimuose į armiją ir liaudį – jų knygoje nemažai – staiga prasiveržia patosas, ir aišku, kad šios eilutės buvo rašomos jausmingo žmogaus, kentėjusio dėl savo Tėvynės likimo ir besididžiavusio tuo išlaisvintojo vaidmeniu, kuris teko jo daliai.

Maršalo Manerheimo atsiminimai, išleisti jau po jo mirties, 1952 m., išversti į daugelį kalbų. „Atsiminimų" leidimas gerokai sutrumpintas: juose buvo labai daug detalių ir nereikšmingų faktų, todėl daugeliui skaitytojų knygą suvokti būtų buvę sunkoka. Vis dėlto išsaugota svarbiausia – autoriaus dėmesys karo istorijai ir politikai, asmeninis požiūris į tuos įvykius, kuriuose jis dalyvavo.

PIRMA DALIS

PIRMIEJI KARININKO KARJEROS DEŠIMTMEČIAI

Mano tarnyba Rusijos caro armijoje prasidėjo nuo atsitiktinumo, turėjusio lemiamą įtaką visam gyvenimui. Galvoje turiu atleidimą iš kadetų korpuso Suomijoje ir įstojimą į Nikolajevo kavalerijos mokyklą Sankt Peterburge.

Nedidelėse ginkluotose pajėgose, kurias galėjo išlaikyti Didžioji Suomijos Kunigaikštystė po prijungimo prie Rusijos imperijos, kadetų korpusas Haminoje užėmė ypatingą vietą. Tik 1878 metais buvo paskelbtas visuotinės karinės prievolės įstatymas, kuriuo remiantis papildytas gvardijos šaulių batalionas: 1881 metais suformuoti dar aštuoni šaulių batalionai, o vėliau – dragūnų pulkas. Savo tėvynėje šie junginiai buvo labai populiarūs, o imperijoje suomių šauliai daugelį metų turėjo puikią reputaciją.

Karininkus šiems junginiams rengė turinti gerą vardą mokymo įstaiga, įkurta dar švedų laikais, o nuo 1821 metų vadinosi Suomijos kadetų korpusu. Daugelis jo auklėtinių pelnė pagarbą už tarnavimą savo tėvynei. Kai kurie po baigiamųjų egzaminų pereidavo į civilinę tarnybą, bet pagrindinė dalis tęsė mokymus trimečiuose specialiuose kursuose, norėdami tęsti karinę tarnybą Suomijoje arba caro armijoje;

pastarojoje daugelis buvusių kadetų buvo vertinami kuo geriausiai.

Būdamas 15 metų, 1882 metais, įstojau – pirmasis iš trijų Manerheimų kartų, pasirinkęs karinę karjerą, tačiau aštuonioliktame amžiuje jai buvo ištikimi beveik visi mano giminės vyrai – į Suomijos kadetų korpusą.

Kadetų korpuse vyravo stropus darbas ir geležinė drausmė. Mažiausiems nukrypimams nuo taisyklių kelią užkirsdavo kraštutinės priemonės, pirmiausia kadetų laisvės atėmimas. Drausmė žemesniosiose klasėse taip pat priklausė nuo draugiškojo teismo dviejų vyresniųjų klasių moksleivių, turinčių bausmių skelbimo teisę. Kiekvienas jaunesnysis kadetas irgi turėjo vadinamąjį globėją, privalantį prižiūrėti jo mokymąsi ir elgesį. Bet nuotaikos korpuse buvo puikios, o draugiški santykiai likdavo tvirti ištikus bet kokiems likimo smūgiams.

Savita ir ypatinga Suomijos ginkluotųjų pajėgų, taigi ir kadetų korpuso, padėtis darė neginčijamą įtaką mokymuisi. Dėstytojai keitėsi labai retai, o daugelis auklėtojų pasižymėjo originalumu. Ilgus metus korpusui vadovavo generolas Neovijus (Neovius), kilęs iš labai talentingos šeimos – geras auklėtojas ir administratorius, išsiskirdavęs, tiesa, kartkartėmis didžiai karingu temperamentu. Luominėje Haminos atstovybėje jis reprezentavo buržuazijos interesus, ir kadetai jį praminė buržujų generolu.

Kai 1885 metais generolą Neoviją pakeitė generolas Karlas Enkelis (Carl Enckell), ūmus ir griežtas kareivis, generolu tapęs Skobelevo štabe turkų kare, korpuse papūtė permainų vėjai. Kadetams teko susipažinti su naujais mokymo būdais.

Galiausiai du mėnesius negalėjau žengti nė žingsnio už korpuso ribų dėl nedidelių nusižengimų ir tvarkos pažeidimų, kuriuos, šiuolaikinių pedagogų nuomone, galima laikyti menkniekiais.

Šis draudimas man buvo nepakenčiamas, ir vieną iš 1886 metų velykinių vakarų nusprendžiau draudimo nepaisyti. Iš savo karinės uniformos pagamintą labai tikrovišką, mano manymu, lėlę paguldžiau ant lovos ir savavališkai išėjau. Nakvoti nuėjau pas vieną netoli gyvenantį raštininką – jo plikė, tanki barzda ir galingas, kaip iš požemio karalystės, bosas iki šiol išliko mano atmintyje. Ankstų kitos dienos rytą miegojau jo namuose plačioje lovoje; šalia, ant naktinio staliuko, stovėjo stiklinė pieno, ir čia korpuso viršila pažadino mane, ir nuvedė atgal į kareivines. Lėlė ant mano lovos buvo aptikta, ir tai sukėlė didelį triukšmą.

Po dviejų dienų atėjo trumpas pranešimas, kad iš korpuso esu pašalintas. Jokių paaiškinimų man nebuvo pateikta. Tiesą sakant, būtent šito tikėjausi ir jau apsisprendžiau. Atsisveikindamas savo draugams pasakiau:

– Išvyksiu į Peterburgą, įstosiu į Nikolajevo kavalerijos mokyklą ir tapsiu kavalergardu.

Mano žodžiai sukėlė didelį pagyvėjimą. Visi gerai žinojo, kaip sunku patekti į šį rinktinį, pirmąjį Rusijos gvardijos kavalerijos pulką. Nors tada šito ir nesupratau, bet padarytas žingsnis tapo lemtingas mano ateičiai: ištrūkau iš glaudžių giminystės ryšių rato ir gavau galimybę daryti karjerą kitomis, palankesnėmis, sąlygomis.

Mano sprendimas nesukėlė jokių abejonių patriotiniu požiūriu, nes Rusijos ir Didžiosios Suomijos Kunigaikštys-

tės santykiai tais laikais buvo geri: suomiai Rusija pasitikėjo – Aleksandras I juos išvadavo. Rusijai Suomiją prisijungus 1809 metais, savo naujų valdinių širdis imperatorius užkariavo savo priesaika, o dar po dvejų metų – didžiadvasišku sugrąžinimu Suomijai (nors buvo tik ką pasibaigęs sunkus rusų–turkų karas) Vyborgo gubernijos, Rusijos užgrobtos Petro Didžiojo laikais. Sekėjai Aleksandrą I gerbė už įsipareigojimus. Pasitikėjimas žlugo vėliau, kai, spaudžiant nacionalistiniam rusų judėjimui, imperatoriaus priesaiką sulaužė Nikolajus II.

Norint įstoti į Nikolajevo kavalerijos mokyklą buvo būtina išlaikyti universiteto egzaminą. Visus metus privačiai kaliau universiteto programą vadinamojoje *Beek* mokykloje ir 1887 metų pavasarį egzaminus išlaikiau. Be to, buvo reikalaujama gerai mokėti rusų kalbą, kad būtų galima suprasti dėstomus dalykus. Suomijos kadetų korpuse mus, žinoma, rusų kalbos mokė, bet šių užsiėmimų nepakako išmokti kalbą, visiškai kitokią, negu suomių ir švedų.

Siekdamas nuodugniau išmokti kalbą, 1887 metų vasarą išvykau pas vieną iš giminaičių, kapitoną ir inžinierių E. F. Bergenheimą (Bergenheim), ėjusį aukštas pareigas stambioje pramonės įmonėje Charkove, didžiuliame Ukrainos ekonomikos centre. Mano širdies draugu ir geru mokytoju tapo vienas iš kazokų kavaleristų – didžiai išsilavinęs žmogus, karinį mokymą įgijęs Peterburge. Būtent jo padedamas, jau rudenį rusiškai kalbėjau gana gerai. Vis dėlto ši kalba iš pradžių man sekėsi sunkiai.

Nikolajevo kavalerijos mokyklos pastatas, palyginti su kadetų korpusu Haminoje, darė didžiulį įspūdį: jo matme-

nys buvo žymiai didesni, o architektūra grakštesnė. Dragūnų uniforma, patvirtinta Aleksandro III, atrodė taip: aukšti batai, mėlynos kelnės su raudonais antsiuvais, juoda su auksine apykakle striukė ir galvos dangalas su kailiniu apvadu ir kietu raudonu viršumi. Nors graži, ši uniforma niekada man nepatiko, todėl gerai, kad einant į miestą buvo leidžiama rengtis kitaip.

Kavalerijos mokykloje, žinoma, viešpatavo muštras, įprastas tokiose mokymo įstaigose, tai darė įtaką ir kursantų santykiams, pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad „žvėrys“ – jaunesniųjų klasių mokiniai – neturėjo teisės vaikščioti tais pačiais laiptais kaip ir vyresniųjų klasių mokiniai, į juos buvo būtina kreiptis „pone kornete“. Drausmė buvo dar griežtesnė negu Suomijos kadetų korpuse.

Kavalerijos mokykloje buvo daug nuostabių pedagogų. Su ypatingu dėkingumu prisimenu taktikos dėstytoją pulkininką Aleksejevą (Алексеев), rimtą ir reiklų žmogų, kuris per Pirmąjį pasaulinį karą tapo štabo būstinės viršininku ir netgi vyriausiuoju kariuomenės vadu. Mokyklos vadovas buvo geranoriškas ir labai išsilavinęs generolas baronas fon Bilderlingas (Bilderling), vėliau armijos vadas rusų–japonų kare. Mokymas buvo platesnis ir sistemingesnis negu kadetų korpuse – turėjo įtakos geras dėstytojų pasirengimas ir praktinių užsiėmimų galimybės. Juk mokykla galėjo dalyvauti stambiausiuose dragūnų pulkų kariniuose mokymuose.

Didžiąsias atostogas praleisdavau Suomijoje. Visada buvo malonu įlipti į švarų vagoną Peterburgo Suomijos stotyje ir išvykti, kaip tada atrodė, į ilgą kelionę į Helsinkį. Bet ir sugrįžti buvo malonu, kadangi iš anksto mėgavausi įtemptu

darbu pulke – buvau jam atsidėjęs ir labai didžiavausi. Be to, manęs laukė ištikimas, nors ir labai nartus, draugas Nioktoras, su kuriuo siejo pirmoji raitelio meilė.

Šie jaunystės atsiminimai gyvi iki šiol. Visi dalykai, turintys ryšį su kavalerija – arklio pasirinkimas, išjodinėjimas, lenktynės – iki šios dienos mano pačios maloniausios pramogos.

Nors kalba man buvo sunki, pirmus metus mokiausi pakankamai gerai, o 1889 metais mokyklą baigiau su pagyrimu.

Gavęs karininko laipsnį, gerokai nusivyliau. Kavalergardų pulke, į kurį karininkų susirinkimas patvirtino mano kandidatūrą, laisvų vietų neatsirado, todėl man teko rinktis kurį nors kitą pulką.

Buvau priverstas savo tarnybą pradėti kornetu 15-ajame Aleksandrijos dragūnų pulke, išsidėsčiusiame toli pasienyje su Vokietija – Lenkijos mieste Kališe. Pulke, kur visi arkliai buvo juodi, kavaleristus vadino husarais mirtininkais – atminimui tų laikų, kai šis pulkas buvo husarų, ir karininkai vilkėjo juodos spalvos dolomanus su pasidabruotais galionais. Tai buvo patrauklu jaunam žmogui, ir nesisielojau, kad atsiradau Lenkijoje; paskui ten lankiausi daug kartų. Kuo labiau lenkus pažindavau, tuo labiau juos suprasdavau.

Gyventi pasienio pulke buvo gan nuobodu, nieko ypatingo ten nevyko. Tačiau arkliai geri, o darbo – per akis tiems, kurie norėjo darbuotis. Būtent darbuotis ir norėjau – galbūt netgi per daug norėjau, kaip manė eskadrono vadas. Tais laikais viena iš jo pareigų – įsigyti pašaro; šiam tikslui buvo skiriama lėšų. Kuo mažiau arkliai dirbo, tuo mažiau jiems

reikėjo pašaro. Tarp manęs ir eskadrono vado kilo taiki kova, ir greitai supratau, kodėl jis vis dažniau pradėjo mane kviesti pietų.

Taigi sąlygos buvo tokios kaip ir visuose caro armijos daliniuose, išmėtytuose po didžiulę Rusijos teritoriją. Jos gerokai skyrėsi nuo gvardijos pulkų ir įgulų sąlygų dideliuose miestuose. Išmokau suprasti ir gerbti rusišką karinę drausmę, turėjusią daug gerų savybių. Su naujokais ypatingų bėdų nepatyriau – jie lengvai mokėsi ir buvo labai ištvermingi. Jeigu su jais elgėsi pagal įstatymą ir taip, kaip reikalavo veikla, tai jie prie savo vado prisirišdavo; šie santykiai pasikeitė po revoliucijos, kai į karinę tarnybą atėjo žmonės, nepripažindavę drausmės.

Ištarnavęs ištisus metus Aleksandrijsko dragūnų pulke, gavau malonią žinią: mane perveda į kavalergardus. Laikiau didele garbe tarnauti šiame pulke – jo garbės vadovė buvo imperatorienė Marija Fiodorovna. Svajojau patekti į Peterburgą, kur jaunam karininkui buvo daug daugiau galimybių.

Kavalergardų pulke man patikėjo mokyti naujokus pirmajame eskadrone, ir ėmiausi dirbti su malonumu. Kai kuriomis dienomis raitininkus pradėdavo mokyti jau šeštą valandą ryto. Dvyliktą – pusryčiai, paskui užsiėmimai tęsėsi iki ketvirtos ar penktos vakaro – tada buvau laisvas ir galėjau užsiimti savo reikalais. Karininkui budėtojui dažniausiai tekdavo pietauti vienam. Kartkartėmis buvo rengiami bendri pulko pietūs, kuriuose dalyvaudavo ir buvę karininkai. Po rusų–japonų karo šiuose gvardijos pulko pietuose dalyvavo Jo Didenybė.

Tarnyba kavalergardų pulke visiškai skyrėsi nuo man įprastos dragūnų pulke. Kadangi kareivinės buvo mieste prie Nevos, eskadronus labai retai išvesdavo į atvirą vietovę, taigi dažniausiai vyko tik formalūs mokymai ir raitininkų užsiėmimai manieže.

Apgailestaudamas prisimindavau šaunius užsiėmimus plačiose erdvėse Kališo regione. Būtent todėl itin džiaugiausi išvažiavimais į stovyklas Krasnoje Selo; jos prasidėdavo gegužę ir tęsdavosi visą vasarą. Kai sostinę lankydavo caro šeimos nariai ir užsienio valstybių valdovai, juos paprastai vežiodavo į Krasnoje Selo – ten aukštų svečių garbei surengdavo prašmatnius paradus ir manevrus, kurie demonstravo Rusijos imperijos galią, o mums tai duodavo galimybę atitrūkti nuo kasdienio stovyklos gyvenimo. Tačiau pats svarbiausias tokio kavalergardų gyvenimo įvykis būdavo lenktynės, į kurias atvykdavo visa aukščiausioji vadovybė ir kitų šalių kariuomenių atstovai.

Kartais žiemą kavalergardų pulko karininkai privalėjo eiti sargybą Žiemos rūmuose. Šiomis minutėmis man atrodydavo, kad prisiliečiu prie Rusijos istorijos dalelytės. Panašius jausmus sukeldavo ir istorinė karinė mūsų uniforma: baltos gelumbės munduras su pasidabruota apykakle ir galionais, glaudžiai aptempiančios bridkelnės (tarp kitko, jas reikėjo mautis šlapias ir džiovinti nuogu kūnu), blizgantys odiniai batai. Jie buvo gerokai aukščiau kelių, ir sėdėti su jais buvo labai nepatogu. Ant munduro buvo apsivelkamas raudonas vicemunduras su Andriejaus žvaigždėmis, išsiuvinėtomis priekyje ir nugaroje. Apdarus užbaigė šalmas, papuoštas dvigalviu imperatoriškuoju ereliu, kurį mes, karininkai, va-

dinome taikiu vardu – balandis. Būdavo didžiai malonu atsikratyti visos šitos aprangos, nes tekdavo vilkėti visą parą.

Žiemos rūmai karininkams kavalergardams suteikdavo ir malonesnių įspūdžių. Mus kviesdavo į visokias iškilmes, didelius priėmimus ir vadinamuosius koncertinius šokius, taip pat į pokylius, kuriuos imperatorius kasmet keldavo tūkstančiams pakviestųjų. Kartą per metus pulko garbės vadovė imperatorienė Marija Fiodorovna kartu su savo sutuoktiniu imperatoriumi Aleksandru III priimdavo visus pulko karininkus.

Imperatorienei, Danijos karaliaus Kristiano IX (Christian IX) dukrai, Suomija visada buvo miela, ir mes, suomiai, ją vadinome šiaurietišku moterišku vardu – imperatorienė Dagmar (Dagmar). Vėliau, keliaudamas po Vidurio Europos šalis, lankiausi Danijoje, ir man pasitaikė galimybė išreikšti savo pagarbą Jos Didenybei, kuri šioje šalyje leido paskutiniuosius metus.

Būdamas didelis jojimo sporto gerbėjas, visada uoliai dalyvaudavau kliūtinio jojimo varžybose, rengiamose žiemą didžiuliame, talpinančiame visą pulką, Michailo manieže. O kai mano draugas kunigaikštis Beloselskis-Belozerskis (Эспер Константинович Белосельский-Белозерский), apsilankęs Prancūzijoje ir susipažinęs su arklių polu, Krestovy saloje prie Nevos žiočių įkūrė polo klubą, šiai patraukliai sporto šakai paskyriau daug valandų.

Iš kitų pramogų nepamirštamą įspūdį darė Velykų šventimas, pačios didžiausios religingiems žmonėms labai svarbios Rusijos šventės, prieš kurias būdavo septynių savaičių gavėnia. Šios didžiadvasiškos šventės viršūnė – vidurnakčio

pamaldos Velykų išvakarėse: jos prasidėdavo tuo, kad buvo paskelbiamas Kristaus prisikėlimas, o tikintieji ėjo bažnytinėje procesijoje su uždegtomis vaškinėmis žvakėmis. Žmonės apsikabindavo ir triskart bučiuodavosi pagal senovinį rusišką paprotį.

Tradicinius velykinius valgius – paschą, velykinius pyragus ir kiaušinius – laimindavo šventikas, paskui prasidėdavo pamaldos. Bažnytines giesmes atlikdavo nuostabus vyrų ir berniukų choras. Daugiau niekur negirdėjau nieko panašaus į galingus rusų bosus. Karininkai ir valdininkai vilkėdavo paradines uniformas, aukštuomenės moterys puikuodavosi šventiniais apdarais – visi, nuo žemiausių visuomenės sluoksnių iki aukščiausių – rengėsi viskuo, kas geriausia.

Velykos taip pat pasižymėjo visuotine labdara, kai prigimtinis rusų dosnumas pasireikšdavo visa jėga, ir žmonės, pradedant caru, dovanodavo dovanas artimiesiems. Su šia švente buvo susiję ištisi apdovanojimų srautai: medaliai, ordinai, taip pat tarnybiniai paaukštinimai.

Dideliuose miestuose viešpatavo šilta ir draugiška nuotaika. Visi langai apšviesti, visas miestas ant kojų; lankomi draugai ir pažįstami. Prabangios karietos ir puskarietės greitai lėkė gatvėmis, o šalia įėjimų į didikų rūmus stovėjo liokajai šventinėmis livrėjomis ir su lazdomis rankose. Visą savaitę svečius priimdavo valgomųjų salėse ir vaišino viskuo, ką namie turėjo geriausia, ir visą šį laiką skambėjo varpai.

Mano asmeniniame gyvenime tuo metu įvyko permainų: 1892 metais susituokiau su ponia Anastasija Arapova (Анастасия Арапова). Jos tėvas buvo generolas majoras Nikolajus Arapovas (Николай Арапов), jis priklausė Jo Didenybės palydai. Praeityje jis taip pat buvo kavalergardas.

Prieš kelias dienas karalių pora atvyko į Kremlių iš Petro rūmų, buvusių už miesto ribų. Buvo labai malonu stebėti jų atvykimą. Prieš imperatorių ant žirgo ir jo tviskančią svitą šauniai jojo pirmasis kavalergardų eskadronas, kuriame vykdžiau pirmojo būrio vado pareigas. Abi imperatorienės važiavo įstabiais šventiniais ekipažais, pakinkytais aštuonetais, paskui jas sekė dvidešimt karietų, pakinkytų šešetais ir ketvertais arklių. Balkonus virš gatvių buvo užpildžiusi šventiškai apsirengusi liaudis. Viskas atrodė neapsakomai spalvingai ir didingai.

Tą patį galiu pasakyti ir apie patį karūnavimą. Tačiau tai buvo labiausiai varginanti ceremonija iš tų, kuriose man teko dalyvauti. Buvau vienas iš keturių kavalergardų karininkų, kurie su pačiais aukščiausiais valstybės pareigūnais sudarė gyvasienes išilgai plačių laiptų, vedančių nuo altoriaus į sostą ant karūnavimo pakylos.

Oras nuo smilkalų buvo troškus. Su sunkiu palašu* vienoje rankoje ir „balandžiu" kitoje nejudėdami stovėjome nuo devynių ryto iki pusės dviejų dienos. Pagaliau karūnavimas pasibaigė, ir procesija iškeliavo į caro rūmus. Šermuonėlių kailiniais, su karūna ant galvos Jo Didenybė žygiavo po baldakimu, kurį nešė imperatoriaus generaladjutantai, o priešais ir už jų poromis žygiavo keturi kavalergardų karininkai su ištrauktais palašais.

Imperatorius ir imperatorienė, vilkėdami sunkiais karūnavimo rūbais, dar privalėjo dalyvauti tradiciniuose ben-

---

* Palašas (vengr. *pallos*) – šaltasis kertamasis ir duriamasis ginklas su tiesia ir ilga (apie 85 cm) vienašmene (gale aštria iš abiejų pusių) geležte, atsiradęs XVI a. Rusijos armijoje ir iš apyvartos išimtas XIX a. pabaigoje. *(Red. past.)*

druose pietuose, ir teko laimė pamatyti šį įvykį. Ant pakylos gražiuose Granovitaja Palata rūmuose buvo padengtas stalas imperatoriškajai porai ir našlaujančiai imperatorienei, juos aptarnavo išskirtinai aukštos padėties gana garbingo amžiaus rūmų asmenys.

Drebančiomis rankomis jie atnešdavo užkandžius ir gėrimus karališkajam stalui, aplink kurį garbės sargybą stovėjo karininkai kavalergardai su ištrauktais palašais. Pasitraukti nuo stalo buvo galima tik žengus keletą žingsnių atgal, o ant slidaus parketo tai buvo gana sunki užduotis. Tai buvo vienas iš retų atvejų, kai aukščiausieji pareigūnai tiesiogine prasme savomis rankomis vykdė savo oficialias pareigas. Skambėjo pasaulinio garso muzikantų atliekama muzika.

Tačiau šventinis karūnavimas tęsėsi siaubingai. Po dviejų dienų kavalergardai buvo pakelti aliarmo.

Jie privalėjo šuoliuoti beveik per visą Maskvą į Bresto stotį, buvusią vakariniame miesto pakraštyje. Vos eskadronai išsirikiavo, pro juos pravažiavo porinė puskarietė su imperatoriumi ir imperatoriene, jų veidai buvo išblyškę ir rimti. Toliau sekė palyda ta pačia tvarka, kaip ir per karūnavimą. Kas atsitiko, mes kol kas nežinojome, bet pagal bežadės sukrėstos visuomenės veidų išraišką buvo galima daryti išvadą, kad įvyko kažkas baisaus.

Greitai viskas paaiškėjo. Pro mus pravažiavo didelis atvirų vežimų karavanas, o iš po apklotų karojo sustingusios rankos ir kojos. Netoliese esančiame Chodynkos lauke įvyko šiurpi nelaimė. Minios žmonių puolė prie palapinių, kur dalijo gaiviuosius gėrimus ir mažus suvenyrus. Prasidėjo sąmyšis, žmones pargriaudavo ir sutrypdavo mirtinai. Kalbėjo, kad žuvo apie du tūkstančius žmonių.

Chodynkos katastrofa buvo tarsi pranašystė, kad Nikolajaus II valdymas bus nelaimingas. Tai palyginama tik su fejerverku Liudviko XVI ir Marijos Antuanetės sužadėtuvių garbei, kuris taip pat lėmė daug mirčių.

Kavalergardų vadas generolas fon Griunvaldas (Grünwald), 1901 metais paskirtas vyriausiuoju rūmų žirgininku, man pasiūlė labai įdomų paskyrimą į imperatoriaus arklides. Nors mano reikalai kavalergardų pulke klostėsi sėkmingai, vis dėlto negalėjau atsisakyti pagundos šiek tiek laiko skirti savo pomėgiui – žirgams, o imperatoriaus arklidėse jų buvo apie du tūkstančius! Neturtingam jaunam karininkui taip pat daug reiškė pulkininko atlyginimas ir nuosavas butas viename iš pačių prestižiškiausių sostinės rajonų.

Teigiamą sprendimą lėmė ir tai, kad į oficialias mano pareigas taip pat įėjo žirgų pirkimas, dėl to reikėjo vykti į ilgas užsienio keliones. Pasimokiau ir tuo pat metu maloniai leidau laiką Vokietijoje, Austrijoje-Vengrijoje, Belgijoje ir Anglijoje. Viename iš Vengrijos žirgų veislynų sutikau savo brolį Johaną (Johan). Švedijai padedant sukurtame arklininkystės ūkyje jis vertėsi žirgų veisimu, vadinasi, susižavėjimas arkliais, tikėtina, buvo mūsų šeimos kraujyje.

Kartą atvykęs į Vokietiją gavau rimtą traumą. Vyriausiasis Prūsijos žirgininkas grafas fon Vedelis (von Wedel) mane pakvietė į imperatoriaus arklides Potsdame, ir ten vienas iš asmeninių imperatoriaus arklių man įspyrė į kelį.

Asmeninis imperatoriaus gydytojas profesorius Bergmanas (Bergman) sielvartingai lingavo galva. Kelio girnelė suskilo į penkias dalis, ir kojos per kelį daugiau negalėjau lankstyti, bet gydytojas guodė: „Nors bus sunku vesti eska-

droną pirmyn, vis dėlto puikiai galėsite vadovauti pulkui, ir niekas nesutrukdys jums tapti generolu!"

Atėjo du mėnesiai priverstinio dykinėjimo. Masažai ir fiziniai pratimai padėjo po truputėlį keliui taisytis, nors jis liko silpnas visą gyvenimą. Žmogus, susijęs su arkliais, tokių smūgių išvengti negali, bet iš tų trylikos kaulų lūžių atvejų šis atsitikimas buvo pats nesėkmingiausias.

Likus kelioms dienoms iki grįžimo į Peterburgą, gavau kvietimą pietauti pas vokiečių imperatorių. Nors dėl savo kelio ir prisibijojau slidaus parketo, lankytis rūmuose vis dėlto buvo labai malonu. Geranoriškas imperatoriaus Vilhelmo II (Wilhelm II) požiūris į tokį jauną karininką, koks buvau aš, padarė man labai stiprų įspūdį.

Jo sutuoktinė taip pat pagerbė pietus savo buvimu. Imperatorienė pasirodė tiesiog prieš kelias sekundes iki to, kai atsivėrė durys į banketų salę, prieš ją ėjo vyriausioji rūmų dama, kuri pagal rūmų taisykles buvo apsitaisiusi ilgu juodu šydu. Imperatorius guviai kalbėjo, bet tai jam netrukdė valgyti greitai, ir kai tik jis baigdavo kokį nors patiekalą, visiems nedelsiant keisdavo lėkštes.

Vis dėlto mano tikslas buvo tikra karinė karjera. Gavęs rotmistro laipsnį 1903 metais, greitai parašiau prašymą mane pervesti atgal į armiją. Kavalergardų pulkas vargu ar galėjo duoti man ką nors nauja. Mano prašymą patenkino – gavau paskyrimą į Peterburgo kavalerijos karininkų mokyklą, tapau vadinamojo pavyzdinio eskadrono vadu. Tokių pareigų pageidavau, kadangi eskadrono vadas buvo beveik nepriklausomas, o teisės ir atlyginimas – kaip pulko vado.

Karininkų kavalerijos mokykla buvo techninė-taktinė mokymo įstaiga, jai vadovavo kavalerijos generolas Bru-

silovas (Алексей Брусилов), kuris ir tada jau buvo labai žinomas. Vėliau generolas Brusilovas išgarsėjo Pirmojo pasaulinio karo laukuose. Jis buvo dėmesingas, griežtas, reiklus valdiniams ir duodavo labai gerų žinių. Jo parengti kariniai žaidimai ir mokymai atviroje vietovėje bei jų atlikimas buvo pavyzdiniai ir be galo įdomūs.

Mano tarnybą karininkų kavalerijos mokykloje nutraukė rusų–japonų karas, į kurį užsirašiau savanoriu. Generolas Brusilovas mano poelgiui nepritarė. Dalyvavimą tokiame nereikšmingame kare jis laikė visiškai nenaudingu ir mane įkalbinėjo prašymą atšaukti. Juk greitai, manė Brusilovas, prasidės tikra kova, kuri, gali būti, peraugs į pasaulinį karą, būtent todėl man derėjo pasisaugoti. Tačiau nepasidaviau – tvirtai nutariau išmėginti savo jėgas tikrame kare.

Karo pradžia Rusijos liaudžiai buvo pilna netikėtumų. Vis dėlto ji buvo logiškas to laiko įvykių tęsinys, todėl yra prasmės sugrįžti prie jų, kad geriau suprastume šiuolaikinį didžiųjų valstybių rungtyniavimą. Šiandien ypač aiškiai matyti, kaip rusai ir japonai, naudodamiesi Kinija, paeiliui siekė palenkti savo įtakai turtingiausius Tolimųjų Rytų rajonus.

Devyniolikto amžiaus pabaigoje Rusijos užsienio politikos tarnybai vadovavo kunigaikštis Lobanovas-Rostovskis (Никита Лобанов-Ростовский), siekęs stabilizuoti politinę padėtį ir Europoje, ir Tolimuosiuose Rytuose. Teritorinis Japonijos išsiplėtimas, okupavus Pietų Mandžiūriją, kėlė realią grėsmę, ir 1895 metais Rusija kartu su Prancūzija ir Vokietija pareikalavo atkurti suverenias Kinijos teises į Mandžiūriją. Japonų kariuomenė buvo priversta šalį palikti ir atsitraukti į Korėją.

Atsilyginimu už tai tapo koncesija, pagal kurią Rusija gavo galimybę pastatyti Pietų Kinijos geležinkelį ir pradėti jį eksploatuoti – jis ėjo per Šiaurės Mandžiūriją ir jungė Sibirą su Vladivostoku. Tačiau kai užsienio reikalų ministro poste kunigaikštį Lobanovą-Rostovskį pakeitė grafas Muravjovas (Михаил Муравьев), Rusijos užsienio politika patyrė staigų posūkį.

1898 metais Kinija buvo priversta 25 metams išnuomoti Rusijai galutinį Pietų Mandžiūrijos kelio punktą – Port Artūrą – karinei jūrų bazei sukurti. Kinija taip pat privalėjo sutikti su minėtos linijos prisijungimu prie ką tik pastatyto Pietų Kinijos geležinkelio. Kinų požiūrį į panašų diktatą aiškiai rodo 1900 metų Boksininkų sukilimas, nukreiptas prieš visus užsienio interventus. Šį sukilimą numalšinus, Rusija galėjo okupuoti visą Mandžiūriją. Rusijos vyriausybė žadėjo šią teritoriją tolydžio grąžinti, bet nieko tokio neįvyko, tad Japonija įtarė Rusiją rengiant Korėjos puolimo planus.

Nesutarimai kasmet stiprėjo. Japonų notoms nebuvo teikiama jokios reikšmės, Rusijos vyriausybė neatkreipė ypatingo dėmesio ir į tą aplinkybę, kad 1902 metais Anglija, bijodama Rusijos įsiveržimo į Indiją, sudarė sąjungą su Japonija. Rusija gyveno tikėdama, kad diplomatiniai laimėjimai, lengvai pasiekti per pastaruosius metus, ją lydės amžinai.

1903 metų gruodžio pabaigoje, kai imperatorius Nikolajus II su šeima buvo medžioklės pilyje Spaloje Lenkijoje, įgaliotasis Japonijos ambasadorius Rusijoje užsienio reikalų ministrui įteikė notą, kurioje kartojamas Japonijos siūlymas pasidalyti įtakos sferas Tolimuosiuose Rytuose: Mandžiūrija – Rusijai, Korėja – Japonijai. Atsakymą į notą buvo reikalaujama pateikti ne vėliau kaip sausio 7 d.

Užsienio reikalų ministras grafas Lamsdorfas (Владимир Ламсдорф) nusprendė tuoj pat išvykti į Spalą ir pateikti notą imperatoriui. Tačiau ši kelionė buvo atidėta – atėjo žinia, kad dėl hemofilijos pablogėjo caraičio sveikata. Tokiomis aplinkybėmis patekti į audienciją pas valdovą buvo labai sunku, galima sakyti – neįmanoma.

Ėjo savaitės, Tokijuje didėjo nekantrumas. Tik vasarį užsienio reikalų ministras galėjo pranešti imperatoriui šio reikalo aplinkybes. Atsakomoji Rusijos nota, atrodo, teigė, kad Japonija pamanė turinti teisę imtis ginklo, ir 1904 metų naktį į vasario 9-ą, nepaskelbę karo, japonų laivai užblokavo rusų eskadrą Port Artūre. Dabar japonų kariuomenė ir amunicija galėjo nekliudomos vykti jūra iš Korėjos į Mandžiūriją, o Rusijos kariuomenė ten buvo per silpna, kad grasintų šiam tvirtam tiltui.

Įvykiai Port Artūre visiškai pašalino iš žaidimo rusų Ramiojo vandenyno laivyną. Admirolo Makarovo (Макаров) flagmanas „Petropavlovsk" užplaukė ant minos ir į gelmę nusinešė patį talentingiausią rusų jūrų karvedį; kartu su juo – beveik tūkstantį jūreivių. Vienas iš likusių gyvų buvo caro pusbrolis didysis kunigaikštis Kirilas. Jo nepaprastas išsigelbėjimas, visuotine nuomone, buvo įžvalga aukštesniųjų jėgų, kurios neva išrinko didįjį kunigaikštį atlikti ypatingą misiją Rusijoje.

Nors pralaimėjimas Port Artūre ir labai apkartino visų gyventojų sluoksnių nuotaiką, vis dėlto liaudies masių uolumas ir patriotinės nuotaikos nė kiek nesumažėjo.

Pažymėtina, kad generalinis Rusijos štabas, kaip išaiškėjo vėliau, nepakankamai įvertino karinę Japonijos galią ir japo-

nų tautos charakterį. Juk prieš keletą metų iki karo pradžios Rusijos karo atašė Japonijoje savo raportuose pažymėdavo: „Praeis ne vienas šimtmetis, kol japonų armija pasieks tokį moralinį pamatą, kuriuo remiasi Europos kariuomenės organizacija, ir galės būti pačios silpniausios Europos armijos lygio.“

Praėjo ne tiek daug laiko, ir Rusijos vyriausybė pripažino: Tolimųjų Rytų įvykiai darosi grėsmingi. Tapo aišku, kad karinių veiksmų teatre, esančiame už aštuonių tūkstančių kilometrų nuo sostinės, nėra tos armijos, kuri būtų reikalinga įgyvendinti sumanytą užsienio politiką.

Dabar į Mandžiūriją reikėjo perkelti kariuomenę ir amuniciją vienu vieninteliu geležinkeliu – techniniu požiūriu labai silpnu. Be kita ko, šis geležinkelis nutrūkdavo ties Baikalo ežeru. Vasaros metu jį tekdavo perkirsti laivais – tai buvo visai nepaprasta užduotis, nes ežero plotis siekė penkiasdešimt kilometrų – o pakrovimas ir iškrovimas užėmė labai daug laiko. Žiemą traukiniai galėjo važiuoti bėgiais, nutiestais tiesiai ledu. Pačioje karo pabaigoje Baikalo apylankos geležinkelis vis dėlto buvo pastatytas.

Nuo pat karo pradžios Rusijos kariuomenė Tolimųjų Rytų karo veiksmų teatre neturėjo pačių būtiniausių dalykų – pastiprinimų, šaudmenų, įrangos. Neveiklumas darė pražūtingą įtaką moralinei kariuomenės būsenai. Tuo pat metu japonai turėjo visišką veikimo laisvę. Rusai negalėjo šito pasiekti per visą karinių operacijų laiką. Jie patirdavo nesėkmę po nesėkmės, pradedant pralaimėjimu prie Jalu upės, kurią japonams pavyko forsuoti, ir baigiant sutriuškinimu prie Mukdeno.

Neabejotinai pagrindiniu atpirkimo ožiu tapo pasyvus ir nepasitikintis kariuomenės vadas Mandžiūrijoje infanterijos (pėstininkų) generolas Kuropatkinas (Куропаткин), tačiau dar didesnė karinių veiksmų kliūtis buvo vieningo vadovavimo stoka. Nebuvo jokio kariuomenės vado ir pavaduotojo Tolimuosiuose Rytuose admirolo Aleksejevo veiklos atribojimo. Kiekvienas nuolat kišdavosi į kito veiksmus, ir abu kaltino vienas kitą raportuodami imperatoriui. Tarp kitų vadų taip pat kildavo nesutarimų, intrigų buvo užtektinai.

Beveik visos operacijos buvo vykdomos nepakankamomis priemonėmis, ir bet kuri iš jų nuo pat pradžių buvo pasmerkta nesėkmei. Skiriamasis Rusijos karo bruožas buvo savavališkas įvairių kariuomenės grupių suvedimas į vieną didelį junginį. Iki bet kurios operacijos pradžios vadovybė – tikėtina, siekdama nusiraminti – formavo naujus junginius, visada išskirstydama senus. Tai buvo aiški saviapgaulė, juk tokie improvizuoti sujungimai likdavo be tarpusavio supratimo ir susitelkimo, ir visiškai aišku, kad toks kovinių veiksmų organizavimas armiją silpnina.

Šiomis sąlygomis dauguma patyrusių ir pagarsėjusių narsumu vadų buvo pasmerkti pralaimėti. Moralinė armijos būklė prastėjo, padažnėjo girtavimas. Tinginystė, abejingumas ir įvairūs piktnaudžiavimai buvo būdingi visiems kariniams padaliniams, ir tai dar labiau didino nusilpimą.

Gruodžio 25–sausio 8 dienomis kaip dviejų eskadronų vadas dalyvavau kavalerijos operacijoje, kurią septyniasdešimt septynių eskadronų jėgomis vykdė generolas Miščenka (Мищенко). Operacijos tikslas buvo prasiveržti į pakrantę, užgrobti japonų uostą Ingkou su laivais ir, susprogdinus til-

tą, nutraukti geležinkelio ryšį tarp Port Artūro ir Mukdeno. Mes, šių kautynių dalyviai, dar nežinojome, kad Port Artūras jau yra japonų rankose, o generolo Nogi (Nogi) armija žygiavo į šiaurę, generolo Kuropatkino kariuomenės išsidėstymo pusėn.

Svarbi puolamoji operacija vyko labai vangiai. Miščenka laikė pagrindines jėgas nežymiems priešininko įtvirtinimams įveikti, užuot ten nukreipęs nedidelius kariuomenės padalinius, o stambius kavalerijos dalinius vedęs prieš Ingkou. Visa tai užėmė labai daug laiko, ir kai pagaliau pamatėme Ingkou, priešininkas jau pasirengė gintis. Prasidėjo mūšis. Pačiame jo įkarštyje pamatėme, kaip pro šalį važiavo karinis sąstatas iš Port Artūro – iš atvirų vagonų mums rankomis mojavo japonai ir šaukė „Banzaj!"

Tipiška buvo ir tai, kokiu būdu generolas Miščenka planavo susprogdinti geležinkelį Mandžiūrijoje kažkur į šiaurę nuo Port Artūro. Pasisiūliau atlikti šią operaciją, bet ją patikėjo atlikti kitam, jaunesniam, karininkui. Kadangi vadovybė žinojo, kad generolas Nogi keliasi į šiaurę, tokiai operacijai būtinai reikėjo skirti daugiau dėmesio, negu užgrobimui Ingkou, ir sutelkti jai gausias jėgas. Tačiau iš įvairių pulkų buvo skubotai surinkti šeši silpni eskadronai, ir šią laikiną formuotę išsiuntė sprogdinti svarbiausią šiame karinių veiksmų etape geležinkelio tiltą! Įvyko tai, kas ir turėjo įvykti, – mėginimas nepavyko.

Sausį mūsų pulkas dalyvavo išgarsėjusiame puolime prie Sandepu – jam vadovavo mano tautietis Oskaras Gripenbergas (Oscar Gripenberg), žinomas nuo turkų karo laikų. Vadinasi, turėjau galimybę dalyvauti vienintelėje tokio po-

būdžio plataus masto karinėje operacijoje – vienintelėje tuo atžvilgiu, kad bent jau jos pradžia daug žadėjo. Mums reikėjo įsiskverbti į kairįjį priešininko sparną ir išsiaiškinti stambaus smūgio galimybes į gynybinius japonų įtvirtinimus.

Nepaisant sėkmingos pradžios, vyriausiasis vadas, įsikišęs į operaciją, ėmė atšaukti vieną batalioną po kito, rinko vis daugiau naujų pulkų ir tokiu būdu padarė viską, kad pulti taptų neįmanoma.

Man teko įsitikinti, kaip puikiai japonai išnaudojo vietovės reljefą, ir kokie jie buvo nepastebimi su savo rusvai žalsvomis uniformomis. Rusų armijoje tada dar nebuvo lauko uniformos. Taktiniu požiūriu priešininko artilerija akivaizdžiai pranoko mūsiškę. Japonai panaudojo užmaskuotas artilerijos pozicijas, o rusų artilerija šaudė iš atviros vietovės.

Vasario viduryje paaiškėjo, kad priešininkas, pastiprintas generolo Nogi armijos, greitai bus pakankamai stiprus pradėti puolimą pietiniame rusų kariuomenės sparne prie Mukdeno. Mane su dviem mano eskadronais prijungė prie Sibiro armijos korpuso – vadovaujamas generolo Gerngroso (Александр Герngрос), jis sudarė dešinįjį kariuomenės sparną. Mano užduotis buvo žvalgyti vakarinėje pusėje, nepradedant ilgai trunkančio susišaudymo.

Kartą susidūrėme su japonų kavalerijos būriu. Įvyko nedidelis susišaudymas. Mums pavyko nustatyti, kad būrys buvo sudarytas maždaug iš dviejų–trijų eskadronų, o ginkluotė – keli kulkosvaidžiai. Apsigręžęs į mūsų kairiojo sparno pusę, staiga pajutau, kad mano žirgas Talismanas susvirduliavo, nuo jo dribo putos. Į gyvulio koją pataikė kulka, bet

Talismanas suspėjo atlikti savo pareigą: pirmiau negu žirgas krito, susidorojau su man paskirta užduotimi.

Po šio išpuolio išsiunčiau vyriausiajai vadovybei raportą, kuriame buvo duomenys apie Japonijos kariuomenės judėjimą, siekiant mus apsupti. Prieš keletą dienų iki aprašyto išpuolio priešininkas pradėjo iki 150 kilometrų pločio puolimą fronte. Šis puolimas buvo atremtas tik kairiajame sparne – dalinių, kuriems vadovavo generolas Linevičius (Николай Линевич). Atsakomasis vyriausiojo vado žingsnis – įsakymas visiems trauktis. Pirmąjį sparną įsakymas pasiekė labai pavėlavęs, todėl jis buvo įvykdytas visiškai netalentingai.

Į pavojų pakliuvusi kariuomenės dalis, nebuvo išvesta nakties priedangoje – ji stovėjo iki ryto, o tada pradėjo padrikai trauktis. Japonai persekiojo mūsų dalinius nedideliais padaliniais, kiekvienas iš kurių buvo ginkluotas keletu pabūklų. Sumaniai išnaudodamas kalvotą vietovę, priešininkas padarė mums didelių nuostolių, ir tai sukėlė tiesiog panišką bėgimą.

Tačiau japonai vis dėlto negalėjo panaudoti tų laimėjimų siekdami lemiamų pergalių. Fronto linija sustojo už 170 kilometrų į šiaurę nuo Mukdeno. Po visų šių įvykių generolą Kuropatkiną pašalino iš vyriausiojo vado posto, o į jo vietą paskyrė generolą Linevičių, kuris per trumpą laiką sugebėjo parengti armiją kovoti. Kariniai veiksmai sausumoje baigėsi rusų armijos sutriuškinimu prie Mukdeno.

Aš susirgau vidurinės ausies uždegimu ir gydžiausi suomių lauko ligoninėje Gongžuline, o pasveikęs dalyvavau keliose žvalgybinėse operacijose. 1905 metų pavasarį su dviem šimtais kinų chunchuzų (raudonbarzdžių) įėjau toli į priešo teritoriją, apeidamas jo dešinįjį sparną.

Pasakytina, kad chunchuzus japonai aktyviai naudojo kaip šnipus ir kaip reguliariųjų dalinių papildymą. Tai darė labai sėkmingai, nes sugebėjo su jais rasti bendrą kalbą. Japonų pavyzdžiu rusai tokių taip pat surinko keletą šimtų, bet jų kovingumas buvo menkas. Nors paklusti drausmei chunchuzai nenorėjo, užduotį man pavyko įvykdyti: surinkau žvalgybos duomenis apie priešininko grupuotes ir netgi sugebėjau ištrūkti iš apsupimo, į kurį mus įvarė vienas iš japonų kavalerijos padalinių.

Po sutriuškinimo sausumoje – pralaimėjimas jūroje. 1905 metų gegužę prie Cušimos salų japonų laivynas visiškai sunaikino antrąją rusų Ramiojo vandenyno eskadrą. Birželio pradžioje Rusijos imperatorius priėmė Amerikos prezidento Teodoro Ruzvelto (Theodore Roosevelt) siūlymą dėl tarpininkavimo. Būtinai reikėjo pradėti taikos derybas, nes masiniai neramumai Rusijoje galėjo peraugti į revoliuciją.

Buvo laukiama labai sunkių karo su Japonija pasekmių. Bet pagal taikos sutartį, pasirašytą 1905 metų rugsėjo 5 dieną Portsmute, Rusija prarado gan mažai. Vieninteliu Japonijos teritoriniu laimėjimu tapo pietinė Sachalino salos dalis. Rusija atsisakė teisių į Liaodongo pusiasalį su Port Artūro ir Daliano miestais ir koncesijos į Pietų Mandžiūrijos geležinkelį. Teises naudotis Pietų Kinijos geležinkeliu Rusija išsaugojo. Korėja buvo pripažinta Japonijos įtakos sfera. Nebuvo pateikta jokių pretenzijų į kompensacijas.

Kadangi išvykau į karą savanoriu ir todėl nebuvau laikomas einančiu tarnybą pulke, o štabo karininkų poreikis sumažėjo, 1905 metų lapkritį buvau išsiųstas atgal į Peterburgą. Važiavau su trimis jaunais karininkais, vykusiais atostogų.

Kelionė per neramų Sibirą užėmė apie trisdešimt parų, ir mes atvykome į vietą tik gruodžio pabaigoje.

Keliaujant buvo lengva padaryti išvadą, kad armija buvo prie sužlugimo ribos. Atgauta „laisvė" buvo suvokiama labai paprastai: kariškiai manė, kad gali daryti viską, kas patinka. Revoliucija išsiplėtė Sibiro geležinkelio linijoje iki pat Tolimųjų Rytų. Stotys ir geležinkelių depai buvo maištaujančių kareivių rankose.

Pats žodis laisvė šiomis dienomis buvo kaip slaptažodis. Stočių komendantai tapo bejėgiai, o tuos, kas bandė įvesti tvarką, sušaudydavo. Kai traukinys atvykdavo į vieną ar kitą stotį, nebuvo jokių garantijų, kad jis pajėgs judėti toliau. Juk garvežį galėjo atkabinti ir perduoti kokiam nors kariniam ešalonui. Visi norėjo kiek galima greičiau nusigauti iki namų.

Karinių veiksmų teatre tvarkos, žinoma, buvo pastebimai daugiau – greičiausiai todėl, kad kol kas dar nebuvo „kareivių tarybos": ji atsiras tik po 12 metų. Beje, ir ten, fronto zonoje, nebuvo tikima, kad vieną gražią dieną kareiviai nedalyvaus šiuose neramumuose.

Kai atvykome į Peterburgą, kaip ir anksčiau, ten buvo neramu. 1905 metų spalio 17 dienos caro manifestas, pavadintas Laisvės manifestu ir žadėjęs didesnes piliečių teises ir liberalią konstituciją, žinoma, negalėjo užkirsti kelio revoliucinei bangai, kuri nusirito per visą šalį. Bet tvarką, šiaip ar taip, pavyko įvesti, ir monarchija buvo išgelbėta – Peterburge ir Maskvoje dalyvaujant nekariavusiems gvardijos pulkams, o kituose šalies rajonuose – kavalerijos daliniams.

Tik po 1917 metų revoliucijos tapo žinoma, kad prieš dieną iki Laisvės manifesto paskelbimo imperatorius Niko-

lajus II ketino atsižadėti karūnos savo brolio didžiojo kunigaikščio Michailo naudai, bet sumanymo staiga atsisakė. Lieka tik spėlioti, kas galėjo įvykti ateityje, jeigu imperatorius būtų išsilaisvinęs nuo jam nepakeliamos naštos. Po dvylikos metų Nikolajus II tai padarė, bet per vėlai.

Rusijos–Japonijos karas buvo pirmasis iš penkių mano karų. Ėjau į jį išmėginti savo jėgų kautynėse, ir ši svajonė išsipildė. Tas, kas norėjo matyti ir girdėti, dabar, po karo pabaigos, galėjo suprasti, kaip reikėjo ir kaip nereikėjo vykdyti kovos veiksmų, ir susivokti, kas svarbiau – ikikarinė diplomatija ir kovinė parengtis ar paties karo strategija ir taktika. Bet svarbiausia – karo veiksmai Mandžiūrijoje daug ryškiau, negu visi prieš tai buvę kariniai susirėmimai, parodė: karas – ne tik armijos reikalas, tai ir visos tautos dalia. Jeigu vertintume būtent šiuo požiūriu, tai japonai visam pasauliui parodė puikų sutarimo ir pasiaukojimo reginį.

Rusijos pralaimėjimas ir prasidėję neramumai, kurie sujudino caro valdžios pamatus, neabejotinai turėjo įtakos visai pasaulinei politikai. Viena iš svarbiausių pasekmių ta, kad po devynerių metų Vokietijos vadovai nepakankamai įvertino savo rytų kaimynę ir įsivėlė į karą dviem frontais.

Dėl stipraus reumato, susigriebto kare, gavau ilgas atostogas ir, mano laimei, galėjau nuvažiuoti į tėvynę. Suomijoje taip pat patyriau nauja. Rusijos revoliucija mano tėvynei davė atokvėpį kovojant su nacionaline priespauda. Amžių sandūroje ši priespauda pasireiškė neteisėtos karo prievolės įvedimu, įstaigų rusinimu ir kitais prievartiniais veiksmais. Prisimintina ir tai, kad Suomijai buvo uždrausta turėti savas karines pajėgas.

Šiuo sunkiu metu Rusijos imperatorius – didysis Suomijos kunigaikštis – atšaukė dalį nekenčiamų rusinimo sprendimų, ir Suomijos visuomenė įgijo galimybę įgyvendinti tas reformas, kurioms iki šiol trukdė valstybinė Rusijos valdžia. Pagrindinė iš jų buvo atstovybės instituto reforma, kuri lėmė švedų valdymo laikų luominės atstovybės atsisakymą (Švedijoje jos atsisakė dar 1866 metais) ir jos pakeitimą liaudies atstovybe.

Kaip vyresnysis savo giminės baronų atšakos atstovas dalyvavau paskutinėje 1906 metų luominėje atstovybėje, kai buvo sprendžiamas klausimas dėl liaudies atstovybės. Senatui pasiūlius, rinkimų teisė buvo suteikiama visiems vyrams ir moterims, sulaukusiems 24 metų. Šio klausimo svarstymas judėjo labai lėtai, ir tai greičiausiai buvo susiję su luominės atstovybės darbo metodu, o ne su kokiais nors nesutarimais. Kai pradėjo svarstyti klausimą apie suomių tautos suvienijimą į autonomiją, paveldėtą iš mūsų tėvų, remiantis Vakarų teisėtvarka – visi luomai greitai galutinai susitarė. Jie nutarė atsisakyti savo privilegijų ir vieningai palaikė šį siūlymą.

Ar buvo suomių tauta pasirengusi tokioms staigioms permainoms? Atsakymas į šį klausimą buvo gautas po vienuolikos metų, ir jis buvo neigiamas.

RAITININKŲ KELIONĖ PER AZIJĄ

Helsinkyje buvau gana neilgai. Gavau kvietimą atvykti į generalinį štabą Peterburge, ir jo viršininkas generolas Palicynas (Федор Палицын) pasiūlė man nepaprastą užduotį. Reikėjo nujoti žirgais per visą Vidurinę Aziją nuo Rusijos Turkestano iki Kinijos sostinės. Visai kelionei buvo skiriami dveji metai. Mūsų kelias tęsėsi per Kinijos Turkestaną (Sindziangą) ir Tian Šanio kalnus į Ilio upės rajoną, o toliau per Gobio dykumą į Gansu, Šensi, Henanio ir Šansi provincijas.

Antroje praeito amžiaus pusėje Vidurinė Azija itin traukė Rusijos dėmesį – juk būtent Rytuose rusams pavykdavo kompensuoti savo diplomatines nesėkmes Europoje.

Nepaisant pralaimėjimo kare su Japonija ir vidinių neramumų, Rusijos susidomėjimas Azija – ypač kaimynine Kinija – nė kiek nesumažėjo.

Europos valstybių, įsiveržusių į jos teritoriją, pralaimėjimas prieš Japoniją 1894–1895 metų kare žeminamai tęsė Kinijoje reformatorių judėjimą, kuriam vadovavo jaunasis imperatorius Guangsiu. Jo tikslai nepaliko be dėmesio našlaujančios imperatorienės Cisi, kuri nuo 1861 metų buvo tikroji Kinijos valdovė.

1898 metais ji žiauriai numalšino reformatorių judėjimą ir privertė imperatorių grąžinti valdžią į jos rankas. Tik kai Cisi nusvilo sparnus per Boksininkų sukilimą, o rusų–japonų karas atvėrė jai ir Mandžiūrijos mandarinams akis į antraeilį Kinijos vaidmenį, septyniasdešimtmetė valdovė ryžosi atverti kelią visuomenės reformai. Būtinai reikėjo sustiprinti centrinės vyriausybės valdžią, sumažinti didžiules mandarinų privilegijas, vėl sukurti gynybos jėgas, taip pat pastatyti geležinkelių tinklą. Svarbiu programos punktu tapo kova su opijaus rūkymu – šis negalavimas buvo pavergęs visą Kinijos tautą.

Rusijos generalinis štabas siekė susipažinti su padėtimi Kinijoje, turėdamas omenyje būtent šias reformų tendencijas. Buvo būtina sužinoti, kokiu mastu centrinei vadovybei pavyko sustiprinti savo valdžią pasienio rajonuose, taip pat išsiaiškinti, koks tikrasis mandarinų požiūris į tokias ryškias permainas. Kitas uždavinys – gerai susipažinti su iki šiol beveik nežinomais mažai apgyventais Kinijos Turkestano ir Šiaurės Kinijos rajonais. Reikėjo surinkti ir karinius, ir statistinius duomenis, patikrinti kelių žemėlapius ir sudaryti naujus.

Tokia užduotis mane įkvėpė, ir kuo daugiau gilinausi į generalinio štabo archyvus, tuo labiau ji mane traukė. Mano tyrimų rezultatas galėjo būti tik vienas: į siūlymą atsakiau teigiamai. Galimybė studijuoti paslaptingus Azijos rajonus mano vaizduotę pažadino lygiai taip pat, kaip prieš trumpą laiką iki to – karo su Japonija pradžia. Man davė pakankamai laiko pasirengti – į kelią turėjome išvykti tik vasarą – ir privalėjau keliauti su savo suomišku pasu, o tai man suteikė platesnes galimybes.

Lankiau trumpus fotografijos ir topografijos kursus, gavau visą ekipiruotę ir 1906 metų liepos 6 dieną išvykau iš Peterburgo. Per Maskvą traukiniu nuvykau į Nižnij Novgorodą, garlaiviu nuplaukiau iki Astrachanės, toliau – Kaspijos jūra pro naftos miestą Baku – ir iki Krasnovodsko. Septynis mėnesius buvęs Europoje, vėl atsidūriau Azijos erdvėse. Prieš mane atsivėrė nepažįstamas ir kerintis pasaulis.

Savo kelią tęsiau pasibjaurėtiname traukinyje, kuris per Kaspijos dykumas, Bucharą ir Samarkandą atvežė mane į Rusijos Turkestano sostinę Taškentą.

Atvykęs į Taškentą, aplankiau generalgubernatorių – pasirūpinau paskutiniais savo kelionės formalumais. Turkestano karinės apygardos štabe gavau kelių žemėlapį ir informaciją apie gyvenimo sąlygas pasienio zonoje. Ten pirmą kartą susitikau su pulkininku Kornilovu (Лавр Корнилов), kuris vėliau tapo vienu iš rusų armijos vadų Pirmajame pasauliniame kare.

Papildęs savo amuniciją septyniais seno pavyzdžio šautuvais – prireikus galėjau juos dovanoti klajoklių vadams – grįžau į Samarkandą. Čia prie manęs prisidėjo du palydovai europiečiai – kazokai Rachimjanovas (Rachimjanov) ir Lukaninas (Lukanin), išrinkti iš keturiasdešimties savanorių. Jie buvo žvitrūs vaikinai, atrodė, bet kokia užduotis jiems nebaisi. Jų visai negąsdino, kad kelionė gali trukti dvejus metus. Deja, po septynių mėnesių kelionės žirgais Rachimjanovas visiškai nusilpo.

Rugpjūčio 11 dieną išvykau iš Ošo į Sindziango provincijos Kašgaro miesto pusę. Jis išsidėstęs 300 kilometrų už kalnagūbrio, jungiančio Pamyrą ir Tian Šanį. Prieš išvykimą

prie mūsų karavano prisidėjo kinų vertėjas, vardu Liu, taip pat vienas „džigitas“ kaip tarnas. Dar išsinuomojome šešis arklius vežti pašarą.

Pajudėjome derlinga provincija į įvairiaspalvių kalnų pusę prie Čirčiko perėjos. Pasėlių mažėjo, paskui ir visai dingo.

Kitą dieną pasiekėme aukščiausią perėjos tašką, ir prieš mus atsivėrė didingas paveikslas. Kalnų skardžiai, kurie vakaro šviesoje atrodė padengti tamsiai žaliu aksomu, leidosi žemyn, į gilų ir siaurą slėnį, o pietryčiuose jį saugojo iškilmingos sniego viršūnės. Tačiau neturėjome laiko gėrėtis šiais vaizdais. Iki sutemstant reikėjo nusileisti į slėnį ir suspėti nusigauti iki jurtų, patekusių mūsų žinion, tarpininkaujant Ošo įgulos viršininkui.

Iš slėnio leidomės tolyn į pietus. Mūsų būrys kilo vis aukščiau ir aukščiau, ir greitai pasiekėm 3 500 metrų žymą. Pakeliui sutikome gana daug prekybinių karavanų, kai kurie iš jų turėjo šimtus kupranugarių. Sieną kirtome pačioje atokiausioje Rusijos valstybės pasienio vietelėje – Irkeštame.

Pirmas susitikimas su oficialiais Kinijos asmenimis įvyko pasienio tvirtovėje Ulugčate, kur opijaus išsekintas šešiasdešimtmetis komendantas draugiškai davė vietą nakvoti. Keletas dešimčių vietinių kareivių taip pat, kaip ir jų viršininkas, darė opijaus aukų įspūdį.

Ligi Kašgaro nusigavome rugpjūčio 30 dieną. Šiame mieste maišėsi dviejų didžiųjų valstybių įtakos sferos, todėl mieste įsikūrė du generaliniai konsulatai – Rusijos ir Britanijos. Gavau kvietimą apsistoti Rusijos konsulate, ir man buvo parodytas ypatingas svetingumas. Generalinis konsulas Kolokolovas (Колоколов), puikiai pažįstantis vietinius papročius, suteikė man daug reikalingų žinių.

Nuo Boksininkų sukilimo laikų konsulate slėpėsi apie pusė eskadrono kazokų. Rusų kareivių buvimas Kinijos teritorijoje darė itin keistą įspūdį, ir vargu ar buvo galima laukti, kad bundanti Kinija ilgai kentės tokius suverenių teisių pažeidimus.

Generalinis Britanijos konsulas seras Džordžas Makartnis (George McCartney) taip pat buvo malonus ir protingas žmogus. Jis tobulai mokėjo kinų kalbą – jo motina buvo kinė. Seras Džordžas Makartnis padarė man nemažai paslaugų: paskolino labai retą, didžiulį kinų kalbos vadovėlį; prie jo buvo staliukas, ant kurio reikėjo laikyti šią knygą.

Kašgare likome visą mėnesį, kurį praleidau labai naudingai: rinkau įvairias žinias ir studijavau kinų kalbą. Viena iš mūsų užtrukimo priežasčių buvo tas faktas, kad jojant per Kinijos teritoriją man reikėjo sulaukti būtinų popierių, o juos gauti turėjau kaip tik Kašgare.

Leidimas vykti „suomiui Manerheimui, keliaujančiam globojant Rusijos vyriausybei", buvo seniai užprašytas Kinijos užsienio reikalų ministerijoje, bet nei šio dokumento, nei kokių nors kitų instrukcijų iš Pekino vis negaudavome, tad tokiomis nepaprastomis aplinkybėmis generalinis konsulas man patarė pasą įforminti pas *fantay**.

Kaip manė konsulas Kolokolovas, dvi pirmosios mano pavardės raidės puikiai tiko kaip pirma kinų vardo dalis, ir leidimui gauti tai galėjo tarnauti kaip svarus argumentas. Kinų kalba hieroglifas „ma" reiškia arklį, juo prasideda pagarbi

* Finansų komisaras nuo centrinės vyriausybės Kinijos provincijoje, oligarchas, turintis labai didelę valdžią. *(Redaktoriaus pastaba originale. Toliau – Orig. past.)*

daugelio dunganų generolų vardo forma. Pagal paprotį kinai prideda dar du žodžius, kurie turi kažkokią malonią mintį.

Fantay pažadėjo pasą įforminti. Jis truputėlį pagalvojo, tada gražiu teptuku pridėjo du hieroglifus prie pirmojo „ma". Dabar mane vadino Ma-ta-han – tai reiškė „arklys, šuoliuojantis per debesis". Šis vardas lėmė mano dokumentus tikrinančių oficialių asmenų geranoriškumą.

Mano sumanymas buvo nuvykti į Kuldžą iki žiemos pradžios, bet mane įtikino, kad per Tian Šanį galima pereiti ir žiemą, pradedant nuo vasario, todėl iš pradžių nutariau nuvykti į pietus ir išsamiau susipažinti su Kašgaru – visų pirma su miestais oazėse Jarkandu ir Hotanu. Spalio pradžioje išsiunčiau kazoką Lukaniną, o kartu su juo vežimuose – pagrindinę mūsų reikmenų dalį į Sindziango sostinę Urumčį.

Kelias ten vedė per Aksu ir Karašarą. Pats po keleto dienų išvykau į Jarkando ir Hotano pusę – tiesiai apie 400 kilometrų, kelias ėjo vakariniu Taklamakano dykumos pakraščiu. Prieš išvykdamas savo mažam karavanui pasisamdžiau virėją ir vertėją. Virėjas Ismailas buvo neįtikėtinai ir nepataisomai nevalyva būtybė, vis dėlto jis pasirodė esąs tikras lobis. Laikinas vertėjas taip pat daugiau ar mažiau susidorodavo su savo pareigomis.

Mūsų kelionę į Jarkandą galima drąsiai vadinti „didžiąja baigtimi". Tenai atvykome musulmonų pasninko viduryje – ramadano mėnesį, todėl maitintis buvo galima tik saulei nusileidus, kai tapdavo tiek tamsu, kad negalėjai atskirti prie lubų pakabinto siūlo spalvos. Išaušus, kai siūlo spalva vėl buvo matoma, draudimas valgyti atsinaujindavo. Naktimis žmonės godžiai valgė, o tarp šių puotų monotoniškais bal-

sais meldėsi Alachui. Temstant barzdoti vyrai, atsiklaupę ant šiurkštaus audinio, išskleisto kiemuose, ir besimeldžiantys tarp gėlynų atrodė labai vaizdingai.

Visuose Jarkando kampeliuose užsiimdavo azartiniais žaidimais. Profesionaliam žaidimui buvo pritariama. Galėjau stebėti pačias įvairiausias žmonių grupes, susidomėjusias žaidimu, – pradedant oficialiais asmenimis ir baigiant kaliniais.

Kalinių rankos ir kojos buvo prikaustytos prie storų trinkų, kitais atvejais ant kaklų būdavo mediniai lankai. Trinkos surinktos iš lakuotų medinių dalių, ant kurių užklijuojamos popierinės juostelės, todėl kaliniai turėjo judėti labai atsargiai, kad šie „pašto ženklai" pasiliktų nepaliesti. Kaliniai galėjo laisvai judėti, dažnai juos lydėdavo žmonos, kurios ištikimai nešiojo trinkas, ribojančias vyrų laisvę.

Kitas įspūdingas reginys buvo pagurkliai, įgavę pačias keisčiausias formas. Skydliaukės susirgimams, kurių priežastis – vietinio vandens naudojimas, buvo pasmerkti visi gyventojai, ir pagurkliai buvo laikomi beveik normaliu reiškiniu, todėl su jais visai nekovojo. Kaip čia juokaudami kalbėjo, tikrai „laimingo Jarkando gyventojo" kaklą būtinai turi gražinti didelė struma.

Reikšmingas įvykis visada buvo pietūs pas *fuguan* – rajono mandariną. Bet įdomiausia – pažintis su vietiniu kariškiu mandarinu, kuris buvo senos kinų karinės kastos pavyzdys. Septyniasdešimtmetis neišsilavinęs ir kurčias senis teigė, kad kinų armijos organizacija ir karinis menas – geriausi pasaulyje. Jis tikino, kad tokią mažą įgulą jis laiko specialiai, bet, mano manymu, karinis viršininkas labiau mėgo opijų, negu ginti šalį. Kareivius taip pat slėgė opijaus naštos pėdsakai, ir

jie atrodė kaip apgailėtinas profesionalių žaidėjų, lupikautojų ir sąvadautojų sambūris.

Lapkričio 29 dieną atvykau į Hotaną, kurį Kašgare man pavaizdavo kaip patį įdomiausią ir patraukliausią miestą. Bet jau greitai pajutau, kad apgavo. Miestas pasirodė daug vargingesnis ir blogiau pastatytas, negu Jarkandas, netgi parduotuvės čia buvo daug skurdesnės. Vyriausiasis vietinis mandarinas, iš anksto perspėtas apie mano atvykimą, buvo toks pat geranoriškas, kaip ir jo kolega Jarkande, ir davė man didelį kambarį, išklotą gražiais kilimais, su dviem plačiais langais į kiemą. Taip pat gerai elgėsi su mano pakeleiviais ir arkliais.

Fiziniu atžvilgiu kariškis mandarinas atrodė visiškas sukriošėlis, o pagal savo dvasinį išprusimą – tiesiog vaikas. Jis buvo labai patenkintas, kai paprašiau leisti jį nufotografuoti, ir mano garbei surengė parodomąsias pratybas. Šia proga apsirengė savo geriausiais drabužiais. Per pratybas buvo pademonstruotas tradicinis kinų fechtavimas su kardais prieš nematomą priešininką. Kardus keitė bambukinės lazdos. Kareiviai kovėsi taip, lyg būtų gelbėję savo sielas. Puldami ir atsitraukdami jie labai originaliai šokinėjo, tai poromis, tai susiburdami į aštuonių žmonių grupę.

Hotanas žinomas savo namudine pramone, čia prekiauja gaminiais iš molio, odos, bronzos, šilko, taip pat kilimais. Dirbtuvės paprastai labai mažos, jose po tris keturis darbininkus, baigtus gaminius iš karto neša į turgų.

Hotane daug „mauzoliejų“ – šventųjų žmonių laidojimo vietų, kurios tarnauja kaip garbinimo arba maldos namai. Šių žmonių darbai aprašyti senuose rankraštiniuose doku-

mentuose. Įveikęs atitinkamus sunkumus, iš mulų galėjau įsigyti keletą tokių dokumentų.

Apie Naujuosius 1907 metus po trijų mėnesių sunkios kelionės grįžau į Kašgarą – atrodė, patekau į beveik civilizuotą visuomenę. Kelias savaites švariai perbraižinėjau savo sudarytus žemėlapius, ryškinau nuotraukas, tikrinau reikmenis ir tvarkiau istorijos, liaudies kūrybos medžiagą ir siunčiau į Suomiją.

Sausio 27 dieną išjodamas iš Kašgaro buvau visai šventiškai nusiteikęs – maniau, pagaliau prasidėjo mano tikroji kelionė. Artimiausias tikslas buvo Aksu, labai svarbus kariniu požiūriu: jis stovi svarbiausių kelių sankryžoje ir yra už 400 kilometrų į šiaurės rytus nuo Šilko kelio.

Učturfanas, kur atvykome vasario 18 dieną, buvo pirmas vaizdingas miestas, kurį pamačiau Sindziange. Slėnis, apsuptas aukščiausių kalnų, atrodė įstabiai. Nepaprastai gražios uolos, kurios stačiai leidžiasi beveik prie pat miesto, o rytų kyšulys remiasi tiesiai į kinų tvirtovę, pastatytą prie kalno papėdės. Tiesios jos sienų linijos ryškiai išsiskiria įmantriame uolų fone ir nepaprastai stipriai veikia stebėtoją.

Kovo 2 dieną atvykau į Aksu – gana švarų miestą, jeigu šiose vietose apskritai galima kalbėti apie švarą. Erdvios kareivinės rodė, kad kinai labai gerai suvokė strateginę Aksu reikšmę. Bet tuo laikotarpiu įgula buvo gerokai sumažinta. Opijaus rūkymo pėdsakai kareivių veiduose darė slogų įspūdį.

Mandagumo vizitai pas oficialius provincijos asmenis vyko tradiciškai, pagal man jau žinomą protokolą. Kariškis mandarinas, brigados generolas, teigiamai skyrėsi nuo anks-

čiau mano sutiktų karvedžių. Jis buvo žvalus ir tvirtas šešiasdešimtmetis, labai domėjosi socialinėmis problemomis, bet iš esmės kalbėjo, žinoma, apie savo profesiją.

Generolas buvo įsitikinęs, kad kinų armijai būtini esminiai pertvarkymai japonišku stiliumi. Pasak jo, Pietų Kinijos kariuomenė jau buvo visiškai šiuolaikinė. Pratybose generolas siekė, visų pirma, šaudymo tikslumo. Jis išbraukė iš programos tradicinį kinų fechtavimą.

Pats reikšmingiausias įvykis Aksu – šventė, kurią surengė generolas mano garbei: grojo muzika, buvo suvaidintas spektaklis, surengtos šaudymo varžybos. Ten pat susipažinau su įtakingiausiais miesto žmonėmis. Po arbatos, kurios metu kariai, apsirengę korėjiečių drabužiais, ant specialios pakylos parodė teatrizuotą spektaklį, generolas pasiūlė svečiams pasitreniruoti šaudyti į taikinį. Taip ir buvo padaryta, ir mes paeiliui šaudėme iš senų šautuvų, užtaisinėjamų iš vamzdžio.

Etiketas nebuvo pamirštas netgi per šias varžybas. Dalyviai žygiavo grupėmis su šautuvais ant pečių, sustodavo pagal stovėseną „ramiai" prieš generolą ir tūpėsi, dešinės rankos pirštais liesdami žemę. Šeimininkas atsistodavo, paskui jį pakildavo kiti mandarinai, ir tik tada svečiai išeidavo į šaudymo liniją. Po šaudymo visa ceremonija kartojosi.

Aš taip pat įvykdžiau šiuos reikalavimus, ir tai buvo labai malonu visiems dalyvaujantiems.

Kovo pabaigoje vėl išvykau į kelionę, kuri, pagal apskaičiavimus, turėjo trukti septyniolika dienų. Kelias ėjo per sniegutą Tian Šanį; jo atskiros viršūnės siekė daugiau nei septynis tūkstančius metrų, ir tik iš tolo galėjau jomis gėrėtis.

Man reikėjo įveikti Tian Šanį per Mužaro perėją ir nusigauti iki Kuldžos miesto, esančio už trijų šimtų kilometrų nuo Aksu. Reikėjo ne tik kirsti vieną kalnų virtinę, bet ir turėjome, sukaupę visas jėgas, nueiti apie du šimtus kilometrų kalnuota vietove, kur kaitaliojosi kalnų virtinės ir slėniai. Mums padėjo oficialūs asmenys ir mūsų mantą nuvežė iki pat Mužaro ledyno.

Kuldžoje gavau iš Pekino atsiųstą leidimą kelionei, kur mano pavardė įrašyta Ma-nu-or-hei-mu. Daugeliu atvejų buvo sunku paaiškinti, kodėl „feng-kuo" Suomijos ponas keliavo su dviem pasais, ir tai nepaprastai sudomino oficialius asmenis. Taip pat iš Rusijos ambasadoriaus Pekine gavau laikraščio iškarpą – straipsnio autorius atkreipė dėmesį į du mano pasus ir uždavė klausimą, kas gi iš tikrųjų šis užsienietis, kuris fotografavo tiltus, braižė į žemėlapius kelius, matavo aukščius ir, žinoma, sustodavo kariniu požiūriu svarbiose vietose.

Balandžio 4 dieną vėl susirengiau į kelionę Kašgaro kryptimi. Šis miestas, išsidėstęs už 500 kilometrų į pietvakarius nuo Kuldžos, plyti arti Šilko kelio. Taigi mums vėl teks įveikti Tian Šanį.

Birželio 24 dieną pasiekėme Urumčį, ten mus sutiko Lukaninas ir svetingas Rusijos konsulas Krotovas (Кротов).

Vienas iš mano uždavinių buvo nubraižyti žemėlapyje kažkokį kalnų takelį, kuris driekėsi šimtą kilometrų į pietus nuo Tian Šanio iki Turfano miesto. Vadinasi, mums vėl reikėjo įveikti aukštą kalnagūbrį. Pagrindinę mantą, sukrautą į dvi arbas, išsiunčiau „arbų keliu", o pats su kitais bendražygiais išvykau kalnų taku; visus kelyje būtinus

daiktus nešė šeši asilai. Šis perėjimas per Tian Šanį buvo trumpesnis ir ne toks sunkus, kaip ankstesni, bet vaizdai, atsiverdavę prieš mus, buvo vis tokie pat didingi. Lygiai po savaitės, rugsėjo 24 dieną, mes atvykome į Turfaną, esantį netoli Šilko kelio.

Vienas iš pačių maloniausių prisiminimų, pasilikusių iš tų dienų, – karinės pratybos, surengtos Turfano miesto įgulai. Jos kariai irgi atrodė anksčiau laiko susenę. Įsakymai balsu nebuvo duodami – pratybos vyko rodant vėliavėlėmis ir būgnų garsais. Vaidinimas labai priminė baletą, visus pratimus atliko labai tiksliai ir žiūrovams darė tiesiog teatro įspūdį. Šaudymas į taikinius iš prieštvaninių šautuvų, užtaisomų per vamzdį, bet kokiu vertinimu buvo žemiau kritikos.

Kita kelio atkarpa vedė šiauriniu Tian Šanio šlaitu į Barko pusę ir sudarė 300 kilometrų.

Per vieną poilsį man pavyko pasikalbėti su dviem jaunais kinų karininkais ir keletu kareivių apie būtinas kinų armijos reformas. Kariškiai jų visiškai nesuprato ir manė, kad reformų pasekmė gali būti tik užsieniečių įtakos sustiprinimas. Našlaujančią imperatorienę jie laikė protinga moterimi, ir, jų nuomone, ji būtinai laimėtų, jeigu Juan Šikajaus negintų kitos šalys. Buvau jau girdėjęs panašių samprotavimų iš tokio pat išsilavinimo žmonių.

Aplankę Hamio miestą, kuris šimtus metų buvo atsparos punktas kariniuose veiksmuose prieš mongolus, leidomės į nuobodžią kelionę per Gobio dykumą. Vietomis ji tapdavo visiškai nepakenčiama akims lygia, glotnia plokštuma, vietomis stūksojo kalvos, kur vargu ar galėjo išaugti nors viena žolelė.

Mūsų kelionė tęsėsi stipriai šąlant ir pučiant žvarbiam vėjui, o jis skverbėsi iki kūno netgi per kailinius ir veltinius. Sunkiai įveikę užneštus sniegu kelius, šaltyje, kuris kartais pasiekdavo dvidešimt laipsnių, po aštuonių sunkių parų kelio pagaliau atvykome į Gansu provinciją. Pro didingus Didžiosios kinų sienos vartus pats nujojau į Kiniją.

Didžiąją kinų sieną įsivaizdavau įspūdingesnę, negu ji iš tikrųjų pasirodė. Prieš mano akis iškilo nedidelis molinis pylimas su bokštais tam tikru atstumu vienas nuo kito; vargu ar kinai kaip ir anksčiau manė, kad ši siena gali apginti valstybę.

Kai tik prajojome vartus, švariame žiemos vakaro ore suskambėjo muzika, raginanti padorius piliečius skubėti namo. Po akimirkos išgirdau, kaip Kinijos valstybėje užsidarė penkeri geležiniai vartai. Dabar visi sėdėjome užrakinti!

Sausio 1 dieną atvykome į Sudžou miestą pusiaukelėje tarp Kuldžos ir Pekino.

Sudžou gyvenome kaip karinėje stovykloje. Miestas buvo pilnas neseniai pašauktų kareivių, vykstančių į Kuldžą, karininkai ir puskarininkiai juos smarkiai muštravo. Čia pirmą kartą pamačiau apčiuopiamus karinės reformos rezultatus.

1908 metų sausio 29 dieną išėjome prie plačios Huanhės, arba kitaip – Geltonosios upės, ant kurios kranto – Landžou. Jau pagal bruzdėjimą krante supratau, kad artinamės prie didelio miesto. Pontoninis tiltas buvo remontuojamas, upe zujo laiveliai, kuriuose triūsė žmonės juodais arba mėlynais rūbais.

Birželio 20 dieną išvykau kelionėn į šiaurės rytus – mano tikslas buvo Utaišanas. Ten tremtyje buvo Dalai Lama, išvy-

kęs iš Tibeto, nes jis manė esant neįmanoma pradėti derybų su Kinijos Vyriausybe. Juk 1907 metais Rusija ir Anglija pripažino Kinijos viešpatavimą Tibete ir paskelbė, kad ši sritis nėra jų įtakos sferoje.

Po penkių dienų kelionės arkliais pamačiau vienuolyną. Norėdamas gauti audienciją pas Jo Šventenybę, aplankiau vieną iš Dalai Lamos patikėtinių ir kalbėdamasis supratau, kad Kinijos valdžia įdėmiai stebėjo lamaistų vyriausiojo dvasininko veiklą.

Šalia akmeninių vienuolyno vartų, labai nutolusių nuo šventyklos rūmų, stovėjo du kinų sargybos kariai, o pusiaukelėje nuo vartų iki įėjimo į rūmus budėjo tibetietis. Žinojau, kad įėjimą į vienuolyną saugojo didelė kareivių grupė, bet jos nemačiau, tarytum apsaugos apskritai nebūtų buvę. Sprendžiant iš to, kad kinų valdininkai man paskyrė palydovą, prastai kalbantį angliškai, mano apsilankymas sukėlė nemažai valdžios įtarimų.

Dalai Lama mane priėmė kitą dieną. Prie didžiulių vartų garbės sargyboje išsirikiavo kinų kareivių padalinys, o prie įėjimo stovėjo mano „palydovas“, aprengtas šventiniais rūbais. Jis vos susilaikė, kai išgirdo, kad paprašiau įleisti tik du – mane ir mano vertėją. Įeidamas į vidų pastebėjau, kad „palydovas“ nesėkmingai bandė paskui mane patekti į rūmus.

Mažame kambaryje prie atokios sienos buvo paaukštinimas, uždengtas kilimais, ir ten, krėsle, panašiame į sostą, sėdėjo Dalai Lama. Jam buvo apie trisdešimt metų. Laisvas, klostėmis krintantis raudonas rūbas, po juo – geltonas šilkinis, rankovės žydrais rankogaliais. Po Dalai Lamos kojomis – žemas platus suolelis. Ant šoninių sienų – gražūs, išvy-

nioti iš ritinių, paveikslai. Šalia pakylos iš abiejų sosto pusių stovėjo, nuleidę galvas, du beginkliai žmonės šviesiai rudais rūbais – pagyvenę grubių veido bruožų tibetiečiai.

Į mano žemą nusilenkimą Dalai Lama atsakė nežymiu linktelėjimu. Jis paklausė, iš kokios šalies atvažiavau, kiek man metų ir kokiu keliu keliavau. Vertėjas buvo tas pats senasis lamaistas, kurį aplankiau išvakarėse. Jis vertė mano žodžius pašnibždomis, palinkęs prie savo pono ir nepakeldamas į jį žvilgsnio.

Po nedidelės pertraukėlės Dalai Lama pasidomėjo, ar Jo Didenybė Rusijos imperatorius jam neperdavė kokio nors pranešimo. Akivaizdžiai susidomėjęs, laukė mano žodžių vertimo. Pasakiau, kad, deja, prieš išvykdamas neturėjau galimybės aplankyti imperatoriaus.

Dalai Lama davė ženklą, ir į kambarį tuoj pat atnešė gabalą balto gražaus šilko, kuriame buvo Tibeto rašmenys. Jis paprašė manęs įteikti šią dovaną carui. Kai paklausiau, ar Jo Šventenybė neperduos ir kokio nors žodinio laiško, Dalai Lama pasidomėjo mano titulu. Išgirdęs, kad esu baronas ir rengiuosi kitą dieną vienuolyną palikti, paprašė užtrukti dar vieną dieną – jis turi gauti šiokių tokių žinių ir galbūt paprašys manęs paslaugos.

Dalai Lama pasakė, kad jam visai gerai Utaišane, bet širdis yra Tibete. Daugelis vienuolyną lankiusių Tibeto žmonių jį prašė grįžti į Lhasą, ir tai jis, galimas daiktas, ir padarys. Paminėjau, kad kai Jo Šventenybė pamanė, jog būtina palikti savo tėvynę, rusų tauta tam pritarė ir per praėjusius metus ši nuostata nesumenko. Dalai Lama klausė mano patikinimų su širdingu malonumu.

Audiencijos pabaigoje paprašiau leisti parodyti brauningą, kurį ruošiausi įteikti Dalai Lamai kaip dovaną. Kai parodžiau, kad pistoletas tuo pat metu užtaisomas septyniais patronais, Dalai Lama užkrečiamai susijuokė. Ši dovana labai paprasta, pasakiau ir pasiguodžiau, kad negaliu įteikti ko nors geresnio, juk per ilgą kelionę nieko, išskyrus ginklą, neliko. Kita vertus, laikai tokie, kad netgi šventam žmogui dažniau reikia pistoleto negu maldos.

Dalai Lama man atrodė gyvas ir protingas, stiprus dvasiškai ir fiziškai. Per priėmimą aiškiai mačiau, kad Kinijos atžvilgiu jis nusiteikęs didžiai abejingai. Dalai Lama du kartus tikrino, ar nebuvo už užuolaidų ko nors, kas galėjo pasiklausyti mūsų pokalbio. Jis jokiu būdu nesudarė įspūdžio žmogaus, kuris norėtų įteikti Kinijai dalį savo mylimos tėvynės.

Kitą dieną Dalai Lama atsiuntė man 12 metrų plono raudonai rudo Tibeto audinio ir penkis ryšulėlius aromatinių lazdelių. Kartu su tuo jis perdavė, kad dar nebaigė to laiško, kurį norėjo įteikti per mane, – jo laukiamos žinios dar neatėjo. Tikėtina, Dalai Lama persigalvojo perduoti per mane pranešimą. Tačiau pranešė, kad būtinai mane priims Lhasoje, jeigu dar kartą keliausiu po Aziją.

Tais pačiais metais Dalai Lama grąžino savo aukštą padėtį Tibete, prisiekęs ištikimybę Kinijai. Tačiau praėjo ne taip daug laiko, ir centrinės valstybės ir jos vasalo santykiai vėl buvo nutraukti. Šį kartą kinai užpuolė Tibetą, ir 1910 metais Dalai Lama vėl buvo priverstas bėgti – dabar jau į Indiją. O dar po dvejų metų, įvykus Kinijos revoliucijai ir nuvertus Mandžiūrijos dinastiją, Tibetą jis paskelbė nepriklausomą.

Iš Utaišano mano kelias ėjo į Sopingo miestą, išsidėsčiusį kitoje sienos pusėje. Siena šiose vietose atrodo daug stipresnė, bet vis dėlto ji gerokai apgriauta. Kitas tikslas – Kueihua miestas pasienyje su Mongolija – itin stiprus prekybos ir transporto centras, daugiausia gyvenamas mongolų. Būtent ten atšvenčiau dvejų metų savo išvykimo iš Peterburgo sukaktį.

Iš Kueihua išvykau į pietus – į Tatungo miesto pusę, kur atvykau liepos 14 dieną. Tatungas garsus savo gražiomis moterimis – jos buvo netgi išvežimo objektas. Daug mandarinų ir turtingų kinų atvykdavo čia pirkti sau žmonos.

Siaubingais keliais judėjau Kalgano kryptimi ir pagaliau 1908 metų liepos 20 dieną atvykau į šį miestą. Kalganas buvo galinis mano kelionės arkliais punktas. Iš visko, kas buvo suplanuota, liko tik kelionė geležinkeliu į Pekiną.

Atvykęs į Pekiną pasijutau neapsakomai laimingas, kai galėjau apsigyventi dideliame viešbutyje. Visą mėnesį rašiau ataskaitą, sisteminau surinktą medžiagą, galutinai braižiau žemėlapius, apdorojau meteorologinius ir kitus mokslinius stebėjimus.

Įgaliotasis ambasadorius neseniai mirė, ir visus ambasados reikalus tvarkė patarėjas Arsenjevas (Арсенъев) – labai geras diplomatas – greitai tapome draugais. O karo atašė buvo pulkininkas Kornilovas, kurį anksčiau buvau sutikęs Taškente.

Savo būrį paleidau ir padėkojau visiems už ištikimą tarnybą. Šaunusis Lukaninas išvyko į Rusiją traukiniu per Mandžiūriją. Virėjas Čangas ir vertėjas Čau kol kas dar nežinojo, kur važiuos.

Kai ataskaita buvo baigta, pasinaudojau galimybe ir išvykau dviejų savaičių turistinėn kelionėn į Japoniją. Ten, be kita ko, aplankiau Šimonosekio ir Kioto miestus.

Į Peterburgą grįžau jau žinomu nuo rusų–japonų karo laikų geležinkeliu per Vladivostoką ir Mandžiūriją. Pradedant nuo Harbino, kelias buvo tiksliai toks pat, kaip ir prieš trejus metus, vienintelis skirtumas buvo tas, kad visur viešpatavo taika ir tvarka.

Atvykęs į Peterburgą, iš karto pasirodžiau generaliniame štabe ir greitai gavau kvietimą pas imperatorių pasakoti apie kelionę.

Aš paklausiau, kiek laiko man bus skirta, ir išgirdau, kad dvidešimties minučių pakaks. Kadangi imperatorius nesirengė sėstis, paklausiau, ar galima pradėti, ir jis pritariamai linktelėjo. Pranešimą dariau stovėdamas. Imperatoriaus klausimai rodė, kad pranešimo klauso labai susidomėjęs. Dalai Lamos dovaną priėmė pagal tradiciją – ant ištiestų rankų.

Žvilgtelėjęs į stalinį laikrodį, pastebėjau, jog praėjo jau ne dvidešimt minučių, o valanda ir dvidešimt, ir čia pat paprašiau atleisti, paaiškinęs, kad nepastebėjau, kaip prabėgo laikas.

Atsisveikindamas Jo Didenybė pasidomėjo mano planais. „Artimiausiu metu tikiuosi gauti galimybę vadovauti pulkui, Jūsų Didenybe, juk per savo nebuvimo laiką iš armijos buvau atleistas“, – pasakiau. Imperatorius atsakė, kad ši problema neturėtų manęs jaudinti. Esą, vadovauti pulkui dar suspėsiu, o štai galimybė atlikti tokį pavedimą, kuris teko man, pasitaiko nedaugeliui. Vėliau supratau, kad Jo Didenybė buvo teisus.

PIRMOJO PASAULINIO KARO FRONTUOSE

Baigęs kelionės per Aziją ataskaitą ir kitus formalumus, 1908 metų rudenį išvykau trumpalaikių atostogų į Suomiją. Po dvejų metų kelionės žirgais civilizuoto žmogaus gyvenimas atnešė man palengvėjimo jausmą, ir šiomis atostogomis mėgavausi labiau negu kitomis.

Sugrįžęs patyriau didelį džiaugsmą: buvau paskirtas 13-ojo Vladimiro ulonų pulko, dislokuoto Novo Minske* Lenkijos centre, vadu. Gerai nusiteikęs, priėmiau savo paskyrimą ir pervedimą į Lenkiją. Juk ten prieš devyniolika metų pradėjau savo karinę karjerą.

Praėjo treji metai po Portsmuto taikos sutarties pasirašymo. Mokydamas kariuomenę, norėjau panaudoti žinias, įgytas per karą. Bet tam nebuvo sąlygų. Pulkas nedalyvavo karinėse operacijose Mandžiūrijoje, o karininkai nenorėjo keisti savo daugiau ar mažiau taikaus egzistavimo į kovinio parengimo sunkumus.

Stebėjausi, kad rusų–japonų karo karinės operacijos čia buvo žinomos tik bendrais bruožais, o taktiniams parengi-

* Dabar Minsk Mazoveckis *(Orig. past.)*.

mams, sukurtiems Mandžiūrijoje, nebuvo skiriama reikiamo dėmesio. Pagal naujausią taktiką, karinių veiksmų arena turi būti gana laisva, kad būtų galima panaudoti šiuolaikinius ginklus – kulkosvaidžius ir toliašaudžius pabūklus. Mokymo programa pulke seniai buvo atnaujinama, todėl karininkai stebėjosi, kad tiek daug laiko skyriau šaudymo pratimams ir nusėdusios nuo arklių kavalerijos veiksmams.

Kad ir kaip ten būtų, mano veikla gavo kavalerijos inspektoriaus pritarimą, ir po dvejų metų man pasiūlė vadovauti Varšuvoje apsistojusiam Jo Imperatoriškosios Didenybės leibgvardijos dragūnų pulkui, kur buvo laisva vado generolo majoro vieta. Šis pulkas laikomas vienu iš geriausių kavalerijos dalinių, ir paskyrimas ten buvo vertinamas kaip žymus paaukštinimas. Tokia tarnyba man buvo labai pageidautina.

Tarp gvardijos ulonų praleidau iš viso trejus metus, ir mano padėtis buvo tokia stabili, kad atsisakiau siūlymo vadovauti 2-ajai kirasyrų brigadai Carskoje Selo. Tikėjausi – gvardijos dalinių vado vieta Varšuvoje turėtų greitai būti laisva, ir iš tikrųjų 1914 metais gavau būtent šį paskyrimą.

Kaip suomis ir ištikimas rusinimo politikos priešininkas, maniau, kad suprantu lenkų jausmus ir jų požiūrį į tuos klausimus, kuriuos buvo galima laikyti sprogius. Nepaisant to, lenkai nebuvo man palankūs.

Neigiamas lenkų požiūris į rusus buvo beveik toks pat, kaip ir mūsų, nors po 1830–1831 ir 1863–1864 metų sukilimų (ypač po pastarojo, kuris buvo žiauriai numalšintas) Lenkijos padėtis buvo visai kitokia negu Suomijos. Žečpospolita iš tikrųjų nustojo egzistuoti, ir valstybė pavirto Rusijos generalgubernatorija. Rusų kalba buvo paskelbta oficialia,

mokyklos ir administracija surusinta. Lenkijos kaip suverenios valstybės daugiau nebuvo, bet gilūs patriotiniai jausmai, suprantama, niekur nedingo. Rusai ir lenkai beveik nebendravo, todėl mano mėginimai užmegzti pulke normalius santykius lenkams atrodė įtartinai.

Reumatas, kuriuo susirgau Mandžiūrijoje, privertė mane susimąstyti, ar verta toliau tęsti aktyvią karinę karjerą. 1914 metų vasarą, praėjus kelioms dienoms po Austrijos-Vengrijos sosto paveldėtojo Franco Ferdinando (Franz Ferdinand) ir jo sutuoktinės nužudymo Sarajeve, išvykau gydytis į Vysbadeną. Vokietijoje viešpatavo įtempta padėtis.

Kasdien mačiau, kaip visuomenėje didėja karinė psichozė, kuri įgaudavo vis atviresnę išraišką priešiškuose santykiuose su svečiais iš Rusijos.

Grįždamas į Varšuvą, važiavau per Berlyną. Kadangi turėjau keletą valandų tarp išvykimų, sumaniau šį laiką išnaudoti ir pažiūrėti į žirgus. Aplankiau vieną arklių pirklį, kurį jau seniai maniau esant vieną iš geriausių Europoje, – jis prekiavo rinktiniais airiškais ir vokiškais žirgais. Nustebęs pamačiau, kad arklidės, galima sakyti, tuščios. Voltmanas (Woltmann), prekiautojas arkliais, nuoširdžiai mane sutiko ir pasakė: „Atleiskite, pone generole, jums reikėjo ateiti vakar iki man išsiunčiant šimtą penkiasdešimt arklių į armiją."

Nepaprasta – vokiečių armija, kuri anksčiau mokėjo vos 1 200 markių už arklį, dabar pajėgė supirkti nemažą skaičių gerų arklių, kainuojančių po 5 000 markių. Tai pasakiau Voltmanui, ir tas, gudriai nusišypsojęs, atsakė: „Kas nori kariauti, tas turi būti pasirengęs mokėti." Tai mane privertė susimąstyti.

Į Varšuvą atvykau liepos 22 dieną ir, Lenkijos sostinėje išbuvęs dvi dienas, išvykau į stovyklas, esančias už miesto ribų, – pulkas išvyko ten į mokymus. Stovyklose vėl susižeidžiau koją. Vos mane paguldė į lovą, įėjo štabo viršininkas su telegrama rankose – pulką reikėjo vesti į Varšuvą. Davęs atitinkamą įsakymą, sėdau į mašiną ir nuvažiavau į miestą.

Miesto laikraščiuose perskaičiau, kad išvakarėse Austrija-Vengrija pateikė grasinamus reikalavimus Serbijai. Tai paaiškino ir nepaprastą vokiečių sujudimą, ir penkių tūkstančių markių kainą už arklį vokiečių armijai.

Ar Rusija galėjo atsilaikyti didžiųjų valstybių kare? Kokia buvo jos ginkluotųjų pajėgų būklė?

Rusų–japonų karas atskleidė didžiulius armijos mokymo ir organizavimo trūkumus. Tuo metu tik trečdalis armijos buvo kovinės parengties, o dėl taikaus laiko sandėliai buvo, galima sakyti, tušti. Praeitų karo veiksmų arenos amuniciją būtų buvę galima pergabenti į Europą, bet jos jau iš tikrųjų nebebuvo. Visa ginkluotė arba netinkama, arba pradingo. Būtent todėl Rusija 1905–1910 metais ir vėliau buvo tokia silpna, kad negalėjo atlikti sėkmingų karinių veiksmų Europoje, o juk karas galėjo kilti ir 1909, ir 1912 metais.

Visuotinės mobilizacijos atveju atsarginiams nebuvo batų ir aprangos, trūko ginklų ir šovinių.

Ginkluotųjų pajėgų reformavimas reikalavo daug laiko, pinigų ir dar kartą pinigų. Karo veiksmai prieš Japoniją atsiėjo du su puse milijardo rublių, ir tai labai stipriai paveikė finansinę valstybės padėtį. Buvo labai sunku iš Dūmos gauti tokį biudžetą, kuriam esant caro valdžia galėtų varžytis su Vokietija ir Austrija-Vengrija karinio pasirengimo atžvilgiu.

Rusijos atsakas į šiuos pasirengimus buvo vadinamoji „didžioji programa“ – jai įgyvendinti buvo skiriami penkeri metai – nuo 1913 iki 1917. Pradiniai asignavimai sudarė pusę milijardo rublių, vėliau karinis biudžetas kasmet turėjo padidėti šimtu keturiasdešimt milijonų. Kiekybinė ginkluotųjų pajėgų sudėtis turėjo išaugti tris kartus, t. y. armija turėjo būti papildyta dvylika tūkstančių karininkų ir penkiais milijonais kareivių. Karas nutraukė armijos reformavimo procesą, bet ir to, ką Rusija suspėjo padaryti, buvo per mažai.

Tokio didelio masto darbui reikėjo tvirtos rankos. Imperatorius turėjo daug kitų reikalų ir pareigų; manau, jam tiesiog neužteko laiko ir jėgų užsiimti dar ir karine reforma. Atitinkamos pareigos buvo priskirtos kavalerijos generolui Suchomlinovui (Сухомлинов), ir 1909 metais jis tapo karo ministru.

Jo ir generalinio štabo viršininko santykiai tais metais buvo labai įtempti. Pažymėtina ir tai, kad 1905–1914 metais generalinis štabas šešis kartus keitė savo viršininkus. Vėliau generolas Suchomlinovas buvo labai kritikuojamas, bet jeigu dėmesingiau pasižiūrėtume į jo, kaip karo ministro, penkerių metų veiklos rezultatus, tai galima pasakyti, kad armija, iki tol buvusi visiškai sužlugdyta, per gana trumpą laiką tapo visiškai kovinga, nors taktiniu požiūriu ir atsiliko nuo Vokietijos. Mobilizacija vyko pagal atitinkamai parengtus planus. Tačiau karinė pramonė nepajėgė laikytis terminų, ypač tai buvo aktualu aprūpinant kariuomenę šaudmenimis, ir tai vėliau buvo pražūtinga.

Karybos mokymuose per pastaruosius metus padaryta geroka pažanga. Pagaliau kariuomenėje pradėta atsižvelgti į rusų–japonų karo pamokas. Laukdami naujų lauko tarny-

bos įstatų, kuriuos nuolat aptarinėjo įvairių komitetų posėdžiuose, taktinius nurodymus kariniai daliniai gaudavo kaip atskirus įsakymus. Įstatai buvo patvirtinti tą pačią dieną, kai paskelbė mobilizaciją. Tarp kitko, karas parodė, kad nei prancūzų, nei vokiečių kariuomenės iš karo veiksmų Mandžiūrijoje nesimokė.

Pati silpniausia vieta buvo rezervai, jie dar nebuvo mokyti šiuolaikinių dalykų. Masės žmonių, priklausiusių būti pašauktiems į karinę tarnybą, kaip ir visa rusų liaudis morališkai nebuvo pasirengę kariniams veiksmams. Visos pirmųjų karo mėnesių patriotinės demonstracijos atrodė kaip parodomieji spektakliai. Valstybės vidaus padėtis buvo labai sudėtinga, ir, pradedant 1906 metais, visi keturi Valstybės Dūmos sušaukimai sudarė griežtą opoziciją carui.

Nors materialinis Rusijos kariuomenės aprūpinimas buvo daug geresnis negu prieš dešimt metų, Rusija vis dėlto nebuvo pasirengusi užtęstam karui Europoje. Netgi buvo manoma – ir tai tapo visuotine klaidinga nuomone – kad didžiųjų valstybių konfliktas negali tęstis ilgai.

Pulkas išsilaipino iš traukinio liepos 30 dieną Liubline ir išvyko iš ten arkliais į Krasniko miestą, išsidėsčiusį maždaug už trisdešimties kilometrų nuo Galicijos sienos, kuri ėjo šiauriau Sanos upės. Tarp valstybinės sienos ir Sanos austrai-vengrai turėjo didelį placdarmą. Mes žinojome, kad karas dar neprasidėjo, ir mobilizacija apėmė tik Maskvos, Kazanės, Odesos ir Kijevo karines apskritis. Tačiau liepos 31 dieną Vokietijoje buvo paskelbtas įsakymas dėl šaukimo į kariuomenę, ir Rusijoje iš karto prasidėjo visuotinė mobilizacija, o rugpjūčio 1 dieną Vokietija paskelbė karą Rusijai.

Nekantraudami laukėme galimybės pulti austrus, bet ėjo dienos, o Rusija ir Austrija-Vengrija karo vis nepradėjo. Tik rugpjūčio 6 dieną Austrija-Vengrija pasekė Vokietijos pavyzdžiu.

Išlaikyti Krasniką buvo strategiškai svarbi užduotis, nes šis miestas buvo pagrindinis punktas, išsidėstęs į pietus nuo Ivangorodo (dabar Demblinas)–Liublino–Chelmo geležinkelio. Kelio rajone buvo sutelktos keturios armijos. Šių pajėgų saugumui užtikrinti šešiasdešimt kilometrų piečiau pasistūmėjo kavalerijos junginiai, vadovaujami generolo leitenanto kunigaikščio Tumanovo (Туманов), sudaryti iš 13-osios kavalerijos divizijos ir gvardijos kavalerijos brigados.

Rugpjūčio 17 dieną buvo netikėtai užpulta kariuomenė, kuri gynėsi nuo pagrindinių austrų pajėgų. Tą patį rytą savo būstinėje Krasnike gavau generolo leitenanto Tumanovo įsakymą išeiti į pietinį pakraštį ir ginti miestą visais įmanomais būdais. Įsakymas paskubomis buvo parašytas kitoje žvalgybos eskadrono pranešimo pusėje. Šiame pranešime buvo nurodoma, kad priešininkas į Krasniko pusę siunčia pėstininkų diviziją, tris baterijas ir gausią kavaleriją.

Mano daliniai kovojo septynių kilometrų pločio juostoje. Į mūšį įsitraukė visas pulkas. Pranašesnės priešo artilerijos ugnimi mano baterija buvo įveikta, ir iš karto po susirėmimo pradžios jai liko tik du pabūklai*, kurie buvo priversti pakeisti poziciją. Tai reiškė, kad ulonų pulkas kurį laiką veikė, nepalaikomas artilerijos. Pagaliau armijos vadas atsiuntė naują bateriją, ir taiklus jos šaudymas labai pagelbėjo mūšyje.

---

* Lengvoji baterija tada turėjo 6 pabūklus. *(Aut. past.)*

Visą dieną priešininkas siekė užgrobti svarbiausią poziciją – ten jam pasipriešino mano gvardijos ulonai – ir atkirsti mano kairįjį sparną, bet austrams tai nepavyko.

Į vakarą atvyko pėstininkų pulkas, kuriam buvo pavesta pakeisti mano dalinius. Šio keitimo metu austrai pradėjo netvarkingai trauktis; mūsų kariuomenė paėmė į nelaisvę kelis šimtus priešo kareivių – pagrindinę dalį dviejų pėstininkų pulkų, dalyvavusių puolant. Pagal informaciją, gautą iš belaisvių, priešo pajėgos turėjo dar tris baterijas ir vieną kavalerijos diviziją. Mus nustebino, kad jos ir nebuvo įvestos į mūšį.

Rugpjūčio 28 dieną gavau įsakymą išžvalgyti priešo jėgas Opolės miesto rajone ir sutrukdyti joms persikelti per Odrą. Mano daliniai buvo sustiprinti 13-uoju ulonų pulku ir 13-uoju dragūnų pulku, taip pat raitininkų baterija. Opolė dar nebuvo užimta, tačiau austrai jau priėjo prie vakarinio jos pakraščio – pagal mūsų vertinimus, jų ten buvo ne mažiau kaip divizija. Aplenkęs dešinįjį mūsų sparną, priešas užėmė tris kaimus ir pabandė apeiti Opolę iš vakarų – tai mums sudarė rimtą grėsmę.

Tokia buvo padėtis, kai gavau įsakymą naktį persikelti per Odrą atgaline kryptimi. Kai kaimai perėjo priešininkui, perkėlas turėjo ginti 13-oji kavalerijos divizija. Tačiau ateinančią naktį mes jas praradome. Dabar priešininkas šiauriniame Odros krante turėjo keturis placdarmus persikelti.

Rugpjūčio 29 dieną gavau naują įsakymą: mano junginys, sustiprintas 10-uoju Dono kazokų pulku, iš priešininko turėjo atkovoti šias perkėlas. Apžiūrėjęs savo įtvirtinimus ir atkreipęs dėmesį, kad priešas plečia persikėlimo placdarmus, sumaniau smūgiu iš sparno pralaužti frontą pietiniame

upės krante ir tuo pat metu pulti perkėlas. Nedidelis dalinys, vadovaujamas drąsaus rotmistro Nosovičiaus (Носович), įstengė persikelti žemiau pasroviui per Odrą ir priešininką atakavo iš užnugario vakarinėje perkėloje. Tą pačią dieną kitos perkėlos taip pat atsidūrė mūsų rankose. Visi priešininko mėginimai vėl jas atgauti mūsų buvo atremti.

1914 metais lapkričio pabaigoje aplankiau mūsų armijos korpuso vadą generolą Bezobrazovą (Безобразов), jį gerai pažinojau. Jo pesimistinis požiūris į padėtį mane nepaprastai nustebino. „Greitai mums teks kautis tiesiog lazdomis", – pranašavo jis. Kartais šaudmenų tiekimas buvo tikrai skurdus, mus ragino taupiai naudoti šovinius, ypač saugoti artilerijos sviedinius. Iki šiol buvo manoma, kad to priežastis buvo sunkumai pristatant šaudmenis.

Iš generolo išgirdau, kad iš tikrųjų viskas buvo truputėlį kitaip. Jis man paaiškino daug įvairių dalykų. Pasirodė, taikos meto rezervai išsekę, o pramonė, kuriai trūko žaliavos, technikos ir specialistų, nepajėgi greitai tenkinti poreikius, atitinkančius karinę padėtį. Mobilizacijos planai pramonei nebuvo laiku parengti. Kadangi Prancūzija ir Anglija dar nesuspėjo mobilizuoti savo pramonės, tai mūsų armija ilgą laiką pagalbos iš sąjungininkių negaus.

Artilerijos sviedinių trūkumą pradėjome jausti jau po šešių savaičių nuo karo pradžios. Artilerija jau nuo pirmųjų dienų turėjo lemiamą reikšmę koviniams veiksmams, o pėstininkai priprato prie jos palaikymo. Kai šis palaikymas pradėjo silpnėti, ėmė didėti nuostoliai, o tai savo ruožtu pražūtingai veikė koviningumą, ypač jeigu atsižvelgsime į tai, kad pėstininkai taip pat turėjo sunkumų dėl šautuvų ir šaudmenų.

Netgi pasirengę kovai, daliniai kėlė susirūpinimą. Taikos metu į kadrų parengimą buvo žiūrima lengvabūdiškai, dėl to kariuomenė išvyko į karą, kiekvienoje atskiroje kuopoje, baterijoje arba eskadrone turėdama ne daugiau kaip tris keturis karininkus.

Pirmaisiais karo mėnesiais daug aktyvių karininkų žuvo, todėl jų trūkumas greitai tapo tiesiog skandalingas. Tas pat pasakytina ir dėl puskarininkių. Laisvos vietos buvo užpildomos karininkų ir puskarininkių iš atsarginių, kurių kompetencija kėlė daug abejonių. Žmonių netektys buvo netikėtai didelės – buvo pulkų, kurių asmeninė sudėtis siekė ne daugiau nei 400 žmonių. Didelė dalis kariuomenės dalinių pateko į nelaisvę.

Dėl ginkluotės trūkumo buvo sunku komplektuoti fronto junginius, tad, nors žmonių rezervai buvo didžiuliai, formuoti naujus karinius dalinius pasirodė esanti sudėtinga užduotis. Tokia buvo rusų armija 1914 pabaigoje ir 1915 metų pradžioje.

Visai nenuostabu, kad po sėkmingos rusų kariuomenės kontratakos Lenkijoje patyrėme atsakomąjį smūgį. Metų pabaigoje austrai, savo ruožtu, padarė kontrsmūgį Galicijoje ir privertė rusų kariuomenę atsitraukti nuo Krokuvos už 70 kilometrų rytų kryptimi.

Kadangi vokiečiai tuo pat metu pradėjo rengti puolimą Rytų Prūsijoje, tai pasislinkusiai toli į vakarus rusų grupuotei susidarė grėsmingos aplinkybės, todėl grupuotė gavo įsakymą atsitraukti per 50–100 kilometrų ir sukurti išsidriekusį frontą pagal Bzuros, Ravkos ir Nidos upių linijas. Greitai prasidėjo stiprūs šalčiai. Rusų kariuomenė juos sutiko, galima sakyti, be žieminės aprangos.

1915 metų vasario pabaigoje mano pulkas prisidėjo prie armijos korpuso, išsidėsčiusio už šešiasdešimties kilometrų į pietvakarius nuo Samboro. Generolas Brusilovas mus sutiko asmeniškai. Kai pulkas, aidint iškilmingam maršui, žygiavo pro vadą, jis pakvietė mane į štabą ir prašė papasakoti apie pulko veiksmus Lenkijoje. Paskui generolas paklausė apie mano planus. Atsakiau, kad norėčiau pasilikti pulke, mat ėjo gandai, tartum jį greitai performuos į diviziją. Jei kas nors priklausys nuo jo, pasakė generolas Brusilovas, tai klausimas išsispręs teigiamai. Taip mes ir išsiskyrėme.

Vakare, vos mes su štabu sėdome prie pietų stalo, gavau armijos vado telegramą: man buvo siūloma 12-osios kavalerijos divizijos vado vieta. Ankstesnis vadas – generolas Kaledinas (Калядин) – tapo nedarbingas dėl sužeidimo.

Man buvo sunku palikti pulką. Šiam daliniui vadovavau jau antrus metus ir su juo susigyvenau – drauge ištvėrėme visus tarnybos sunkumus ir karo pavojus. Prieš štabui baigiant pietus, atėjo antra tokio pat turinio telegrama.

Nusprendžiau duoti atsakymą asmeniškai ir nuvykau pas generolą Brusilovą. Padėkojęs vadui už pasitikėjimą, paprašiau patarti: juk 12-oji kavalerijos divizija man buvo žinoma, ir visai neseniai su generolu kalbėjome apie visai kitokio paskyrimo galimybę. Į tai vadas atsakė: „Dvyliktoji kavalerijos divizija – tai toks junginys, kad jeigu jį siūlo, neatsisakytina.“ Man neliko nieko kito – tik sutikti.

2-ojo kavalerijos korpuso štabe, buvusiame netoli Stanislavo*, iš savo naujojo vado generolo chano Nachičevanskio,

* Dabar Ivano Frankivskas *(Orig. past.)*.

kuris buvo kilęs iš Kaukazo, galėjau gauti informaciją apie susidariusią karinę padėtį.

Vasarį stiprūs šalčiai ir sunkiai pereinama vietovė neleido pradėti puolimo. Be viso kito, pro mūsų pietinį sparną veržėsi pirmyn ką tik sukurta jungtinė vokiečių ir austrų kariuomenė. Didelės priešo jėgos puolė silpnas rusų pozicijas prie Dniestro, ir viskas rodė, kad greitai prasidės stambus puolimas kairiajame rusų grupuotės sparne Karpatuose. 2-asis kavalerijos korpusas turėjo sulaikyti priešininką linijoje tarp Pruto ir Dniestro iki to laiko, kol prie Dniestro bus pastatyti gynybiniai sutvirtinimai.

Į korpusą, be 12-osios kavalerijos divizijos, taip pat įėjo atskiri junginiai iš šešių kaukaziečių pulkų, kurie gavo laukinės divizijos pavadinimą. Pulkuose buvo nemažai Kaukazo tautų atstovų, atleistų nuo visuotinės karinės prievolės. Iš esmės šie daliniai buvo suformuoti iš paties įvairiausio amžiaus savanorių, ir kartais buvo galima matyti tėvą ir sūnų vienoje rikiuotėje.

Karininkai iš dalies buvo rusai, iš dalies kaukaziečiai, o divizijai vadovavo imperatoriaus brolis didysis kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius (Михаил Александрович). Paskui, 1916 metais, jis buvo paskirtas gvardijos kavalerijos korpuso vadu, o vėliau – generaliniu kavalerijos inspektoriumi.

Generolas chanas Nachičevanskis man pavaizdavo 12-osios kavalerijos divizijos dalyvavimą paimant Galiciją. Nors man ir teko atsisakyti gero karinio junginio, buvau linkęs manyti, kad naujas, mano gautasis, nė kiek ne blogesnis; mano nuomone, jis buvo visiškai parengtas kariniams veiksmams. Generolas jį įvertino kuo geriausiai.

Vieną iš pirmųjų balandžio dienų man pavyko nutiesti pontoninį tiltą per Dniestrą ir priešingame krante sukurti placdarmą, ir tai privertė priešininką atitraukti dideles jėgas gynybai. Nesėkmingai laukiau, kada kaimyniniai daliniai pradės palaikyti artileriją, bet, nepaisant įsakymų, iš ten nebuvo paleistas nė vienas šūvis.

Tris paras atmušinėjome priešo kontratakas, tada buvau priverstas išvesti savo dalinius atgal, už upės. Vadinasi, negalėjome išplėtoti sėkmės todėl, kad grafo Kelerio daliniai savo artilerija mūsų nepalaikė. Vadas aplinkybes paaiškino taip: įmirkęs nuo lietaus Besarabijos juodžemis neleido jo daliniams judėti į priekį. Iš tikrųjų nesėkmės priežastis – blogi kariuomenės vadų santykiai – tai trukdė jų tarpusavio sąveikai; tokiomis aplinkybėmis lėmė ne taktiniai išmanymai, o asmeniniai interesai. Jau mačiau panašų požiūrį į mano veiksmus per rusų–japonų karą, ir tai kainavo daug kraujo.

Iš karto, pralaužusi Gorlicių–Tarnavos liniją, 9-oji kariuomenė gavo įsakymą pradėti palaikyti pietvakarių grupuotę iš dešiniojo sparno. Apie šį mėginimą derėtų pasakyti tik tai, kad 9-osios kariuomenės fronto ruožas buvo per daug toli, ir jos veiksmai negalėjo nors šiek tiek daryti įtakos bendrai padėčiai. Buvo naudingau išsiųsti dalį 9-osios kariuomenės į vakarus, o kitas kariuomenes panaudoti gynybinėms pozicijoms prie Dniestro. Tačiau tokios galimybės nebuvo galima įgyvendinti dėl geležinkelių apkrovos ir transporto chaoso. Gegužės 10 dieną 9-oji armija pradėjo pulti per Dniestrą.

Šioje operacijoje dalyvavau kaip kavalerijos korpuso vadas. Korpusas buvo suformuotas iš 12-osios kavalerijos divizijos, kavalerijos pulko, kuriam vadovavau anksčiau, ir

dviejų dragūnų pulkų, pervestų iš Tolimųjų Rytų ir laikinai sujungtų į vieną formuotę.

Persikėlėme per Dniestrą netoliese Zališčykų miesto, pridengdami iš kairiojo sparno Sibiro armijos korpusą, kuris judėjo į Kolomyjos pusę. Austrai, pradėję bendrą atsitraukimą, atkakliai gynė svarbiausius pagrindinius punktus. Perdislokuodami priešakinius dalinius, aš ir mano artimiausi karininkai neabejotinai galėjome kristi mūšio lauke netoli Zabolotivo miestelio prie Pruto upės. Čia patekome į stipriausią artilerijos apšaudymą – žuvo daugelis karininkų ir eilinių. Įsitvirtinęs dešiniajame, aukštesniame, Pruto krante, priešininkas turėjo galimybę stebėti mūsų dalinių perdislokavimą gerokai iki tol, kol priėjome upę.

Atsižvelgdama, kad pagrindiniai kariniai veiksmai vyko Dniestro aukštupyje, vadovybė pamanė, jog būtina čia atsiųsti pastiprinimą iš Bukovinos fronto. Birželio pradžioje mano 12-oji divizija gavo įsakymą pasislinkti į vakarus nuo Haličo kaimo: atsitraukęs ir persikėlęs per Dniestrą 11-asis armijos korpusas mus galėjo pridengti.

Kai mums, atsitiktinai susiklosčius laimingoms aplinkybėms, taip pat pavyko persikelti per Dniestrą, turėjome pridengti 22-ąjį armijos pulką, atsitraukiantį į Hnyla Lypos pusę ir persikeliantį per šiaurinius Dniestro intakus. Padedamas stiprios artilerijos, priešininkas įstengė nutiesti perkėlą per Dniestrą į šiaurės vakarus nuo Haličo, bet mes linijas laikėme keletą parų – iki to laiko, kol visi junginiai tapo saugūs už Hnyla Lypos.

Liepos mūšiai vaizdžiai parodė, kokia buvo sužlugusi armija: per visą tą laiką mano žinion paeiliui atvyko vienuolika

batalionų, kovinė jų parengtis kaskart mažėjo, ir didelė dalis kareivių neturėjo šautuvų. Man perduodavo ir artilerijos baterijas, bet visada primindavo, kad neįvesčiau jų į veiksmus tuo pat metu. Sviedinius reikėjo taupyti!

Liepos 10 dieną gavau įsakymą pervesti diviziją maždaug už šimto kilometrų pietryčių kryptimi, į mums gerai žinomo Zališčykų miesto rajoną. Vietovė tarp Pruto ir Dniestro vėl buvo užimta priešo: jis persikėlė per Dniestrą į pietus nuo miesto. Vėl buvau pavaldus chanui Nachičevanskiui, kuris man perdavė du laukinės divizijos pulkus. Mano uždavinys buvo sunaikinti priešininko placdarmą Dniestro krante ir likviduoti pontoninį priešo tiltą. Ši užduotis buvo neįveikiama, nes priešininkas suspėjo gerai įsitvirtinti.

Nors moralinė Kaukazo dalinių dvasia buvo gana aukšta, jų mokymo kokybė ir kovingumas galėjo būti geresnis. Nelabai tikėjau, kad jie pajėgūs veikti puikiai, todėl savo diviziją išdėsčiau centre, pačioje pavojingiausioje kryptyje.

Vienam iš kaukaziečių pulkų, vadovaujamam pulkininko Krasnovo (Краснов), įsakiau raitininkų rikiuote pulti dešinįjį atsitraukiančių austrų sparną, o kitą, vadovaujamą pulkininko Polovcevo (Половцев), išsiunčiau į kairįjį sparną, kad jis sukliudytų priešininkui prasiveržti iš Dniestro pusės.

Puolimas prasidėjo gana sėkmingai, ir priešininkas buvo atremtas. Bet, nepaisant to, kad reguliariai kartojau savo kairiajam sparnui įsakymą pulti, iš savo stebėjimo punkto nemačiau nė užuominos į tai, kad kaukaziečiai būtų pradėję judėti.

Jų neveiklumas davė priešininkui galimybę persigrupuoti, ir galiausiai jis pradėjo kontrpuolimą centre. Padėtis darėsi nenuspėjama, man teko atitraukti kariuomenę į pradines

pozicijas. Vėliau paaiškėjo, kad pulkininkas Krasnovas tik norėjo išsaugoti savo savanorius!

Po mūšio didysis kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius pasmerkė brigados vado veiksmus. Mūsų kontrpuolimas, kai užgrobėme keletą tūkstančių belaisvių ir didelį kiekį mums taip reikalingų ginklų, turėjo nors tokią prasmę, kad priešas nustojo judėti pirmyn.

Liepą ir rugpjūtį mano divizija gynė vieną iš Dniestro ruožų ir dalyvavo atremiant priešininko puolimą per Strypos ir Sereto upes. (Pastarosios nereikia painioti su Sireto upe Rumunijoje, kuri įteka į Dunojų). Kovos buvo labai įtemptos, tačiau priešininko judėjimą šiame ruože sustabdėme.

Per vasarą mano „mandžiūrinis reumatas" vis dažniau save primindavo, o rugpjūčio pabaigoje jau kiekvienas žingsnis buvo skausmingas. Nusileidęs atkakliems divizijos gydytojo prašymams, išvykau gydytis į šiltąsias Odesos versmes. Buvo itin skausminga būti toli nuo divizijos, bet, kita vertus, gavau gerą galimybę išstudijuoti karinę ir politinę padėtį, o fronte tai man ir į galvą neatėjo. Pokalbiai su sužeistais ir sergančiais karininkais, kurie taip pat, kaip ir aš, gydėsi Odesoje, buvo naudingi ir įdomūs.

Vaizdas, galiausiai susikurtas, daug labiau kėlė nerimą, negu man atrodė iki šiol. Nors įgulas ir šaukimo punktus užpildydavo milijonai mobilizuotųjų, kurie trumpino laiką, nieko neveikdami, ir buvo derlinga dirva revoliucinei agitacijai, tuo pat metu kariuomenė į metų pabaigą prarado apie pusę milijono kovingų karių.

Daugelyje divizijų iš viso buvo iki dviejų tūkstančių pėstininkų. Papildymas vis dar kėlė rimtą problemą, kadangi ne-

užteko ginklų. Kadrai, atvykstantys į frontą, buvo – drąsiai galima sakyti – neišmokyti, taigi apie jų dalyvavimą mūšiuose nebuvo kalbos. Tūkstančiai kareivių visiškai nemokėjo elgtis su šautuvu.

Karininkų ir puskarininkių trūkumas tapo vis labiau juntamas. Vienintelė šviesi dėmė buvo Kaukazo frontas, kur turkai ne taip seniai patyrė pralaimėjimą. Tačiau tie daliniai, dėl kurių ši pergalė tapo įmanoma, buvo daug labiau reikalingi pagrindiniame karinių veiksmų teatre.

Amunicijos klausimas irgi labai kėlė nerimą. Viskas: šautuvai, ginklai, telefonai, transporto priemonės, lauko virtuvės ir visa kita susidėvėdavo, pradingdavo arba būdavo prarandama per mūšius ir atsitraukimus – žodžiu, buvo prarandama visa amunicija, taip būtina kariuomenei. Šaudmenų trūkumas privertė kraštutinai juos taupyti.

Kita vertus, nebuvo nė užuominų į pramonės spartėjimą. Būtent šia aplinkybe galima paaiškinti centrinių valstybių – Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos karinę sėkmę.

Rusų kariuomenės pralaimėjimas sugriovė viltis, kad politika Balkanuose pasisuks reikiama kryptimi. Buvo laukiama, kad 1915 metais prie Antantės valstybių prisidės Rumunija, bet ji to nepadarė, o tos jėgos, kurių pagrindinis tikslas buvo nutraukti ryšius su Rusija, laimėjo. Bulgarija, vis labiau linkusi prie centrinių valstybių, spalį užpuolė Serbiją.

Viešoji nuomonė Rusijoje, žinoma, labai nerimavo, todėl, kaip visada, reikėjo rasti atpirkimo ožį. Tarp ministrų, kuriuos tuo metu atleido, buvo ir karo ministras generolas Suchomlinovas. Iš tikrųjų jį tiesiog apjuodino. Suchomlinovą labiau negu kurį nors kitą kaltino bloga pramonės mobiliza-

cija. Bet ši kritika buvo aiškiai ne tuo adresu. Kaip jau sakiau anksčiau, prieškario metais Suchomlinovas visai sėkmingai kariuomenę reorganizavo, o tai, kad pramonės gamyba strigo, reikėjo reikalauti ataskaitos daugiausia iš finansininkų ir kitų veikėjų.

Rugpjūčio pabaigoje vyriausiasis kariuomenės vadas didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius (Николай Николаевич) buvo paskirtas vyriausiuoju Kaukazo kariuomenės vadu, o vyriausiuoju karinių pajėgų vadu tapo pats imperatorius.

Didysis kunigaikštis buvo kareivis iki pat panagių ir puikus profesionalas. Jis tvirta ranka vadovavo ginkluotosioms pajėgoms, ir jo autoritetas daug reiškė ne tik kariuomenėje, bet ir už jos. Beveik visi suprato, kad imperatorius gali būti tik fiktyvus vyriausiasis vadas ir dėl savo ramaus ir nereiklaus charakterio vargu ar iškovos pakankamą autoritetą ir visuotinį populiarumą kariuomenėje.

Atsistojęs ginkluotųjų pajėgų viršūnėje tokiu nesėkmingai parinktu laiku, Nikolajus II sukėlė pavojų savo dinastijos gyvavimui. Imperatoriui nebūnant sostinėje, buvo sunku atidžiai stebėti kitas valstybės problemas, o šis faktas dar labiau nulėmė jo galutinę izoliaciją ir neveiksnumą.

Nesėkmės vis dėlto sukėlė stiprų patriotinių jausmų pakilimą, o tai teikė vilties, kad visos sveikos jėgos, iki šio laiko neišreikalautos, susivienys gelbėti tėvynės. Nikolajus II buvo apsuptas patarėjų, kurie negalėjo aiškiai įsivaizduoti šalies padėties, o imperatorius norėjo valdyti asmeniškai, be tautos pagalbos.

1914 metų rugpjūčio pradžioje jis pristabdė Dūmos veiklą, ir visi valstybiniai reikalai buvo sprendžiami, remiantis

vyriausybės įsakymais. Tik ateinančių metų vasarį Dūma susirinko vėl, bet sugebėjo posėdžiauti iš viso tik tris kartus, tada buvo paleista – ji aštriai kritikavo vyriausybę.

1915 metų rugpjūtį Dūmos veikla buvo atnaujinta: visuomenės spaudžiamas imperatorius ir vėl „leido“ sušaukti liaudies atstovų susirinkimą. Politinės frakcijos, apimtos patriotinių jausmų, įkūrė vadinamąjį Pažangųjį bloką. Rugsėjo pradžioje jis paskelbė programą, kurioje buvo reikalaujama parlamentinio valdymo, politinės amnestijos, taip pat daugybės kitų demokratinių reformų.

Atsakydamas į tai, imperatorius vėl pristabdė Valstybės Dūmos veiklą. Jis nuėjo taip toli, kad atsisakė priimti Valstybės Dūmos pirmininką Rodzianką (Родзянка), kuris turėjo apibūdinti šalies padėtį ir prašyti imperatoriaus atsisakyti Dūmą drausti. Šis iššūkis, mestas liaudies atstovams, brangiai kainavo valdančiai sistemai: atvėrė kelią tokiam įvykių rutuliojimuisi, kuris, galiausiai, atvedė prie revoliucijos.

Pramoniniai ir finansiniai sluoksniai taip pat pateikė savo patriotinių nuotaikų įrodymus. Visoje šalyje kūrėsi pramoniniai komitetai, kurių tikslas – sutvarkyti smulkių ir vidutinių įmonių, taip pat stambios valstybinės gamybos, atliekančios karinius užsakymus, darbą. Materialiam visų karinių-pramoninių pajėgų aprūpinimui turėjo vadovauti ką tik sukurta Gynybos taryba. Nors šie veiksmai pradėjo daryti poveikį fronte žymiai vėliau, rezultatas neliko nepastebėtas.

1915 metų rugsėjo antroje pusėje grįžau į frontą, kur rusų kariuomenė tarp Sereto ir Dniestro kovojo už paskutinį placdarmą Galicijoje. Priešininkas siekė užkirsti kelią rusų dalinių įsiveržimui į Besarabiją, kadangi tai galėjo pastūmėti Rumuniją įstoti į karą.

Ruože nuo Podolės sienos iki Sereto puolimus keitė kontrpuolimai.

Šiuo laikotarpiu vadovavau 2-ajam kavalerijos korpusui, kurį pagal aplinkybes siuntinėjo iš vienos vietos į kitą. Gruodžio mėnesį kariuomenės perdislokavimas baigėsi, ir armijos perėjo į pozicinį karą. Mano 12-ąją kavalerijos diviziją perkėlė į Gusiatino miestelį.

Po nedidelio atokvėpio divizija gavo įsakymą pasistūmėti du šimtus kilometrų į šiaurę ir užimti placdarmą šalia Lucko miesto, kur kariuomenė telkėsi pavasariniam puolimui.

Prasidėjo energingas darbas. Svarbiausias uždavinys buvo gerinti kovinę armijos parengtį. Norint jį išspręsti, reikėjo rengti kariuomenės mokymą ir dalinius papildyti iki normalios etatinės sudėties. Buvo tiekiama ginklų ir šaudmenų, todėl ramiu žiemos metu pavyko sukaupti nemažus šaudmenų rezervus. Padėtis truputį pagerėjo, tačiau materialinis priešininko pranašumas, ypač artilerijos, buvo neginčijamas. Nuo 1916 metų balandžio pietvakarių frontui pradėjo vadovauti generolas Brusilovas.

1915 metų rudenį dėl sėkmingų mūsų kariuomenės veiksmų priešininkų grupuočių kiekybinė sudėtis Rytų fronte sumažėjo, bet tuo pat metu priešininkas sustiprino gynybą įtvirtinimais, o jiems statyti negailėjo betono ir spygliuotos vielos.

Planuojant puolimą derėjo atsižvelgti, kad rusų armijai pirmą kartą teks įveikti gerai įtvirtintą gynybos liniją. Pradėjome būtiną parengiamąją veiklą, išnaudodami patirtį, sukauptą Prancūzijos fronte. Sutelkę visas jėgas, prasiveržimo vietose surinkome didelį kiekį artilerijos.

Puolimo centru turėjo tapti placdarmas prie Lucko, kur buvo keletas kavalerijos divizijų; jų užduotis – nutraukti priešininko susisiekimo kelius Kovelio–Voluinės Vladimiro linijoje.

Artilerinis parengimas, prasidėjęs birželio 1 dieną, sugriovė priešo įtvirtinimus, ir ketvirtą dieną, šiek tiek anksčiau numatyto termino, kariuomenė pradėjo pulti. Tačiau greitai tapo aišku, kad kariuomenė su savo planais vis dėlto pavėlavo.

Naktį į birželio 4 dieną buvau savo divizijoje, baterijoje, kuri dalyvavo rengiant artileriją 32-ojo armijos korpuso placdarme. Iš susibūrimo vietos divizija raitininkų rikiuote persikraustė į Varkovičų miestelį, buvusį už dvidešimties kilometrų nuo Dubno, kur turėjau laukti įsakymo pulti.

Pavakare sužinojome, kad prasiveržimas į šiaurę nuo Dubno pasisekė, todėl gavau įsakymą skubos tvarka išsiųsti diviziją į proveržio vietą. Mano užduotis – persikelti per Styrą piečiau Lucko ir nutraukti priešininko ryšį su Voluinės Vladimiru. Bet tinkamas momentas jau buvo praleistas.

Pabalnoję arklius, skubiai išvykome į kelią, bet važiuoti teko gana toli, kelias pažliugo nuo lietaus, ir iki proveržio vietos nusigavome tik saulei leidžiantis. Mums teko tamsoje ant arklių įveikti ir savo, ir austrų gilius apkasus ir vielų užtvaras; tai buvo pavojinga ir užėmė daug laiko, ypač dėl to, kad artilerija visiškai sugriovė austrų įtvirtinimus.

Kai priešakinis būrys susidorojo su šiuo labirintu, atsirado nauja problema: žemėlapis ir vietovė visiškai neatitiko vienas kito. Kaimai buvo sulyginti su žeme, ankstesni keliai pradingo, vietoj jų atsirado naujų, todėl orientuotis buvo la-

bai sunku. Tik ryte mūsų daliniai susirinko sutartoje vietoje anapus fronto.

Neturėdamas jokių žinių apie fronto padėtį, judėjau griežtai į vakarus. Ryte susidūrėme su austrų pėstininkų daliniais, kurie visą dieną traukėsi per Styrą. Kadangi kitame upės krante buvo stiprūs priešo įtvirtinimai, persikelti per upę atrodė beviltiškas sumanymas. Pagalvojęs ketinau mėginti ją perbristi prie Torhovycios kaimo, kuris buvo įsikūręs dešimt kilometrų piečiau. Šią brastą žinojau iš karinių imperatoriaus pratybų, vykusių čia prieš dvidešimt penkerius metus.

Ateinančią naktį negalėjo būti ir kalbos apie poilsį. Su avangardu iš Achtyrskio husarų pulko birželio 7 dieną auštant atvykome prie Torhovycios.

Laukdamas atvykstant kitų dalinių, įsakiau artilerijai užimti pozicijas ir pradėti šaudyti. Labai greitai supratome, kad priešingame skardingame Styro krante yra stiprios priešo baterijos ir gynybiniai pėstininkų įtvirtinimai, išsidėstę dviem „aukštais".

Čia taip pat nebuvo galima persikelti per Styrą be rimtos kovos, į kurią įsivėlę būtume patyrę didelių nuostolių ir negalėję įvykdyti mano gauto nurodymo. Todėl priėmiau sprendimą prisidėti prie puolamosios operacijos, kurią truputėlį piečiau vykdė kitas korpusas. Pervažiavau ten ir parengiau pagrindinių savo divizijos jėgų atvykimą. Tačiau po daug valandų trukusio artilerijos susišaudymo, kuriame dalyvavo ir mano baterija, gavome įsakymą ugnį nutraukti.

Aš kaip ir anksčiau neturėjau ryšio su savo korpusu. Buvo tvirtinama, kad Luckas, esantis už dvidešimt penkių kilometrų į šiaurę, jau užimtas, todėl nutariau mėginti persikelti per

upę ten. Mes ėjome visą naktį – ketvirtą naktį iš eilės – paryčiais pasiekėme Lucką, kuris iš tikrųjų buvo paimtas rusų dalinių.

Generolas Denikinas (Деникин), kurio šaulių divizija dalyvavo užimant miestą, man išdėstė aplinkybes, kokias jis suprato esant. Būtent dabar vakariniame Lucko pakraštyje vyko mūšiai su priešo pėstininkais.

Siekdamas nutraukti priešo susisiekimą su Voluinės Vladimiru, atitinkamai gautiems nurodymams, ketinau iš pradžių užimti Torčyno miestelį, stovėjusį kryžkelėje už dvidešimties kilometrų į vakarus nuo Lucko. Ši sankryža buvo labai svarbi perdislokuojant mūsų pėstininkus ir aprūpinant dalinius.

Pralaužti fronto liniją ir įeiti į priešo teritoriją pasirodė labai sudėtinga, žiaurūs mūšiai tęsėsi visą dieną ir visą ateinančią naktį. Tai buvo penkta naktis, kai divizija nenulipo nuo balnų, tad ir žmonėms, ir arkliams labai reikėjo maisto ir poilsio.

Kitą dieną užėmėme Boratynės kaimą, esantį į šiaurę nuo Torčyno, o po pusdienio poilsio prasidėjo mūšis už Torčyno ir tęsėsi visą naktį.

Dabar reikėjo judėti į priešo teritorijos gilumą Voluinės Vladimiro kryptimi. Birželio 11 dienos rytą, dar iki to, kai Torčynas pasidavė, sutelkiau savo pagrindines jėgas maždaug už dešimties kilometrų nuo jo – priešais nedidelį kaimą. Kai Torčynas buvo užimtas, atsitraukiančios priešo kolonos ėjo pro tą kaimą, o iš paskos ir mano divizijai pavyko prasiveržti į priešo teritoriją. Mes patraukėme link plento, vedančio į Voluinės Vladimiro pusę, turėdami tikslą atkirsti

miestą, būnant nuo jo per dvidešimt kilometrų. Šie mūšiai tęsėsi tris paras.

Tuo metu austrai siuntė į kovą savo rezervus, ir mūšis pasiekė aukščiausią tašką. Gavau įsakymą skubiai siųsti diviziją į vakarinį Kisielyno miesto pakraštį pėstininkų junginių perdislokavimui pridengti. Divizijos kariai buvo baisiai nukamuoti, arkliai – visiškai išsekę, todėl greitai pervesti visus į naujas pozicijas atrodė labai sunki užduotis.

Divizija jau buvo pusiaukelėje į Kovelį. Netoli mano kolonos kūpsojo keletas kalvų. Sprendžiant iš visko, generolas Denikinas, kurio diviziją palikome užpakaly, praktinės jų prasmės nesuvokė. Kadangi generolas nepasirūpino užimti aukštumų, sumaniau tai padaryti savo iniciatyva. Bet reikėjo tik mano daliniams pakilti į ataką, ir mūšis už šias aukštumas prasidėjo tiesiog iš visų pusių.

Pagal informaciją, gautą iš belaisvių, sužinojome, kad mūsų atakuotos pajėgos buvo priešakiniai vokiečių kariuomenės daliniai, atžygiavę iš Kovelio. Matyt, pradėjo atvykti rezervai iš Vokietijos. Paskambinau Denikinui ir siūliau jam per dieną pakeisti mano dalinius šiose aukštumose, jeigu jis nenori, kad kalvos atsidurtų priešo rankose.

Generolas atsisakė – jis jau pradėjo perdislokavimą, bet ateityje, jeigu aukštumų jam prireiks, visada galės jas užimti. Atsakiau, kad po tam tikro laiko bus labai sudėtinga nublokšti vokiečius atgal.

– Kur matote vokiečius? – sušuko Denikinas. – Čia nėra jokių vokiečių!

Aš sausai atsakiau, kad man lengviau juos matyti, nes stoviu tiesiai prieš juos. Šis pavyzdys ryškiai rodo rusų vadams

būdingą norą menkinti tas aplinkybes, kurios dėl vienos ar kitos priežasties nesiderina su jų planais.

Kai mano diviziją, atėjus nakčiai, atitraukė į armijos korpuso rezervą, kalvos vėl atsidūrė vokiečių rankose. Šio fakto reikšmę generolas Denikinas suvokė jau kitą dieną.

Ryte generolas Denikinas turėjo pradėti pulti. Įsakymas, man duotas armijos korpuso vado, bylojo, kad divizija privalo raitininkų rikiuote plėtoti puolimą, pradėtą generolo. Asmeniškai susisiekiau telefonu su generolu Kaštalinskiu (Кашталинский) ir padariau prielaidą, kad pasistengę vokiečių daliniai laimės kovą prieš Denikiną. Taip pat išdrįsau pasiūlyti, kad mano diviziją siųstų link pelkės tarp Kisielyno ir Voroncų, iš kur rezerviniai daliniai galėtų pulti bet kuria kryptimi.

– Jūs gavote mano įsakymą, generole?

– Žinoma, gavau.

– Tai vykdykite! – pasakė Kaštalinskis ir pokalbį nutraukė.

Pagrindinių pajėgų priešakyje patraukiau į degančio Kisielyno pusę – jį apšaudė sunkioji vokiečių artilerija. Dundesys buvo baisus, „lagaminai" sproginėjo su siaubingu garsu. Iš Voroncų pusės taip pat sklido garsūs artilerijos susišaudymo garsai. Dar nespėjau nuvažiuoti iki Kisielyno, o pas mane, siunčiamas korpuso vado, jau atvyko pasiuntinys.

Pasikeitus aplinkybėms mano divizijai buvo nurodoma nedelsiant atvykti į rajoną į vakarus nuo Voroncų, kur priešas stipriai spaudė 39-ojo armijos korpuso kairįjį sparną. Negalėjau nenusišypsoti, prisimindamas generolo Kaštalinskio repliką: „Tai vykdykite!" Dabar juk mums reikėjo aplenkti pelkę, ir perėjimas užėmė visą dieną.

Siekdamas užtikrinti mūsų judėjimo saugumą ir gauti galimybę susisiekti su kaimyniniais junginiais, išsiunčiau keturis eskadronus į žvalgybą. Pavakare atvykau į naują dislokacijos vietą. Mano akims atsivėrė lyguma, kurios vienodumą kai kur ardė nedideli gražūs pušų miškeliai.

Vietovėje prieš mus priešų nebuvo, bet dešiniajame sparne aidėjo garsus artilerijos šaudymas. Pakilau į stebėjimo punktą ant vėjo malūno. Ten buvo telefono ryšys su kitu malūnu, kur buvo įsikūręs artilerijos vadas. Iš jo išgirdau:

– Mūsiškiai traukiasi... vokiečiai juos persekioja... jie eina virtinėmis tiesiog įkandin... mūsų kariai apimti siaubo... jie meta ginklus, batus... bėga iš visų jėgų... daug šimtų pateko į nelaisvę... pirmame sparne vokiečiai apeina vieną iš miško želdinių... miško pakraštyje matyti arkliai... panašu, ten rengiama kontrataka... mūsiškiai puola sparne... užeina į vokiečių užnugarį... visiška sėkmė... priešas sustabdytas... jis sukasi... jis bėga... belaisviai išlaisvinti...

Po keleto sekundžių pats pamačiau, kaip vokiečiai atsitraukia. Toks buvo gerai parengtos kontratakos rezultatas, kurią vykdė viena iš mano kazokų šimtinių, vadovaujama papulkininkio Smirnovo (Смирнов). Deja, šios sėkmės nebuvo galima pratęsti: jau taip sutemo, kad, kai pirmasis mano pulkas pasiekė kautynių vietą, su priešu susikauti negalėjo.

Tą patį vakarą telefonu man paskambino 3-ojo korpuso vadas generolas Stelnickis (Стельницкий) ir padėkojo mums už veiksmus, kurie „išgelbėjo armijos korpusą nuo visiškos katastrofos“. Vadinasi, generolas pripažino, kad padėtis buvo grėsminga. Pergalę atnešė mano kazokų didvyriškumas, tačiau pėstininkų dalinio vadas nusprendė visą šlovę

priskirti sau ir atsisakė patvirtinti, kad lėmė papulkininkio Smirnovo veiksmai.

Praėjo dvi pozicinio karo savaitės. Liepos pradžioje buvo padaryti kai kurie pergrupavimai, vėliau prasidėjo puolimas ties Lucku, o mėnesio gale visas frontas, vadovaujamas generolo Brusilovo, perėjo į puolimą. Galicijoje buvo pasiekta didelių laimėjimų, bet Kovelio ir Voluinės Vladimiro rajone, kur priešas suspėjo pastatyti stiprius įtvirtinimus, prasidėjo kontrpuolimai. Mūšiai tęsėsi iki rugpjūčio 12 dienos.

Šiomis savaitėmis mano diviziją, kaip ir anksčiau pavaldžią 8-ajai armijai, kritinėmis aplinkybėmis siųsdavo iš vieno placdarmo į kitą, išnaudodami tose kryptyse, kur atsirasdavo fronto linijos pralaužimo galimybė. Per pertraukas tarp šių žygių gavome galimybę išmėginti ir gynybinį karą, ir dažnai atsidurdavome apkasuose. Bet šie sunkumai negalėjo netgi lygintis su tuo, ką teko divizijai išgyventi pačioje operacijos prie Lucko pradžioje.

Bendras puolimas neatnešė laukiamos sėkmės. Nepaisant sėkmingų rusų kariuomenės operacijų prie Lucko ir kituose placdarmuose, kur buvo pralaužta fronto linija, austrų armija nepatyrė lemiamo pralaimėjimo. Ilgas artilerijos pasirengimas atėmė iš puolimo netikėtumo efektą, o generolo Brusilovo rezervai buvo sudaryti tik iš trijų pėstininkų divizijų, to neužteko tolesnei sėkmei.

Pastiprinimai iš kitų fronto ruožų priartėdavo lėtai. Kavalerijos divizijos pasirodydavo nesuderinus, o jų sąveika su pėstininkų daliniais galėjo būti geresnė. Bet kokiu atveju 8-osios armijos vadovai ne visada suderindavo savo operacijas su armijos korpuso vadovybe.

Ir vis dėlto puolimą derėjo laikyti gana sėkmingu. Pavyzdžiui, į mūsų rankas pateko apie keturis šimtus belaisvių ir didelis kiekis įrangos. Vidutiniškai priešą nubloškėme penkiasdešimt kilometrų, o 9-oji armija, pasislinkusi šimtą kilometrų, nuėjo iki Stanislavo ir ėmė kontroliuoti Karpatų perėjas. Buvo užimta visa Bukovina.

Jei prisimintume, kokia armijos būklė buvo praėjusį rudenį, derėtų pripažinti, kad tikslingas darbas žiemą lėmė apčiuopiamus rezultatus. Ypač reikėtų pabrėžti jų įtaką karo veiksmams kituose Eurosos frontuose. Austrai nutraukė savo judėjimą italų fronte, o spaudimas į prancūzų fronto ruožą Prancūzijoje netoli Verdeno susilpnėjo. Iš Prancūzijos į Rytų frontą buvo atsiųstos dvidešimt keturios vokiečių divizijos, ir tai leido prancūzų ir britų kariuomenėms liepos 1 dieną pradėti puolimą prie Somos.

Kita sėkmingo Brusilovo puolimo pasekme derėtų laikyti tą faktą, kad Rumunija 1916 metų rugpjūčio pabaigoje nusprendė stoti į Antantės pusę. Beje, kariniu požiūriu Rusijai tai sudarė tam tikrą problemą.

Rumunija nesirūpino savo ginkluotųjų pajėgų galia. Jos buvo sudarytos iš dešimties veikiančių ir dešimties rezervinių armijų. Vadų trūko, jų parengimas galėjo būti geresnis, o patys kariniai daliniai buvo blogai išmokyti ir silpnai aprūpinami ginkluote. Ir štai šis naujas sąjungininkas turėjo sustiprinti kairįjį Rusijos armijos sparną!

Praėjo visai nedaug laiko, ir tapo aišku, kiek buvo teisūs tie, kurie neutralią Rumuniją laikė labiau naudinga Rusijai. Priešas surengė puolimą per Karpatus Dobrudžos link, į metų pabaigą buvo užimta visa Valachija, kartu su ja ir šalies sostinė Bukareštas.

Jau ankstyvoje karinių veiksmų stadijoje Rumunija paprašė Rusijos pagalbos, be to, šios pagalbos mastas nuolat didėjo pagal tai, kaip vyko Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos puolimas.

1917 metų pavasario pradžioje rumunų fronte, kurio ilgis sudarė penkis šimtus kilometrų, buvo trisdešimt šešios pėstininkų ir šešios rusų kavalerijos divizijos. Vadinasi, rusų armija į Rumuniją išsiuntė maždaug ketvirtą dalį savo pajėgų ir pati liko, galima sakyti, be rezervų. Be viso kito, Rusija turėjo aprūpinti rumunų armiją maisto produktais ir įranga, o tuo metu jos pačios padėtis kasdien blogėjo. Chrestomatinis pavyzdys, kaip silpnas sajungininkas atneša daugiau rūpesčių, negu iš jo galima gauti pagalbos!

Vėlų rudenį prie pajėgų, išsiųstų į Rumuniją, prisidėjo ir mano divizija, kuri lapkričio pabaigoje septynis šimtus kilometrų ėjo labai duobėtais keliais. Skubi pagalba buvo, žinoma, būtina, tačiau, nepaisant skubos, vyriausioji vadovybė ir šiuo atveju nedavė sutikimo didinti geležinkelių pervežimų apimtį.

Moldovoje netoli Romano miesto mano divizijai buvo suteikta garbė žygiuoti 9-osios armijos vado generolo Leščinskio (Лещинский), kuris patvirtino mano divizijos veiksmus tuo laikotarpiu, kai ji buvo pavaldi jo armijai, akivaizdoje. Generolas apgailestavo, kad artimiausioje ateityje divizijai dėl žemo rumunų armijos kovingumo teks nenaudingas ir sunkus darbas. „Armija sužlugo, jie neturi armijos“, – taip griežtai jis vertino.

Gruodžio 20 dieną atvykome į mažą miestelį Odobeštį, įsikūrusį už dvidešimt penkių kilometrų į šiaurės vakarus

nuo Fokšanio. Per ilgą perėjimą divizija neprarado nė vieno arklio.

Fokšanyje prisistačiau generolui Averesku, 2-osios rumunų armijos vadui, kuris šiltai sutiko mano divizijos atvykimą. Padėtis fronte šiek tiek stabilizavosi, todėl generolas man pasiūlė duoti kariuomenei keletą dienų poilsio. Deja, džiaugsmas buvo neilgas: jau kitą naktį atėjo įsakymas išžygiuoti. Prasiveržę prie Putnos upės, vokiečiai atakavo geležinkelio stotį tuo pačiu pavadinimu. Laikiusi gynybą rumunų brigada, vadovaujama pulkininko Sturdzos, atsidūrė keblioje padėtyje. 12-oji kavalerijos divizija ir Sturdzos brigada, kurią atidavė man, buvo sujungtos į vieną karinį junginį – vadinamąją Vrančos grupę.

Dabar mano kariuomenė buvo išskleista šešiasdešimties kilometrų pločio placdarme. Per šią teritoriją tekėjo kalnų upės Susičė, Putna ir kitos. Persikeldami per jas, vokiečiai atkakliai stūmėsi į upės Rymnik Sarato slėnio pusę, turėdami tikslą ten sukurti placdarmą ir tada smogti į 9-osios armijos užnugarį.

Atkakliausi mūšiai vyko dėl Putnos geležinkelio stoties, kur jau nuo pirmųjų mūšio dienų mūsų daliniai patyrė didelių nuostolių. Ten didvyriškai žuvo papulkininkis Bogaldis (Bogaldi) iš Achtyrskio husarų pulko, tai mums buvo didžiulis nuostolis. Nors mano kavaleristai neturėjo kovos veiksmų kalnuose patirties, jie garbingai vykdė savo pareigas. Vis dėlto Vrančos grupės jėgų neužteko atlaikyti vis labiau stiprėjančio priešo spaudimo, todėl mano daliniai vis buvo papildomi. Netrukus grupėje jau buvo dvi rusų ir dvi rumunų kavalerijos divizijos ir viena rumunų pėstininkų brigada.

Kritiškiausia padėtis susidarė kairiajame sparne, kur generolo majoro Krymovo (Крымов) raitininkų divizija, jungiamoji Vrančos grupės ir 3-iojo rumunų armijos korpuso grandis, gynė centrinį kalnų keteros Meguros ruožą (aukščiausias taškas – 1 001 metras virš jūros lygio). Rytuose nuo kalno buvo matomas Fokšanio miestas ir jį supanti lyguma, kuri atrodė bekraštė.

Vėlų 1917 metų sausio 2 dienos vakarą gavau stulbinančią naujieną. Iki tol visą dieną nesėkmingai bandėme susisiekti su Krymovo lauko daliniais, ir pagaliau išaiškėjo, kad generolas su visa savo divizija atsitraukė, neperspėjęs kaimyninių junginių.

Nei aš, nei Rumunijos armijos štabas neturėjo laisvų pajėgų užimti tą poziciją, o vokiečiai nedelsė užgrobti ruožo, kurį kontroliavo Krymovas, ir pradėti Fokšanio artilerijos apšaudymą. Generolui Averesku su jo štabu teko iš ten trauktis. Kai po keleto dienų mūsų daliniai persigrupavo atsakomajam smūgiui, kalvagūbris jau buvo labai smarkiai sustiprintas, ir prireikė žymiai daugiau kariuomenės grąžinti šį ruožą.

Po kelių savaičių gavau keisto Krymovo elgesio išaiškinimą. Įsakymo dėl atsitraukimo pagrindas buvo štai kas: „Praradęs pasitikėjimą rumunų armija, sumaniau vesti savo diviziją artimiausio rusų armijos korpuso link ir prisidėti prie jo."

Koks paprastas sprendimas! Sunku patikėti, kaip generolas Krymovas, turėjęs tokią gerą reputaciją, galėjo taip šiurkščiai pažeisti karo įstatymus. Be kita ko, jis paliko pozicijas neperspėjęs, todėl nebuvo ko netgi mėginti ištaisyti

jo padarytą žalą. Tokį nusikaltimą šis generalinio štabo karininkas įvykdė, bet liko visiškai nenubaustas!

Vrančos grupė visą mėnesį gynė prieigas prie Fokšanio, tada ją išvedė ilsėtis ir papildyti. Įsakymas 12-ajai kavalerijos divizijai skelbė, kad ji privalo vykti į Besarabiją, tiksliau – į Kišiniovo apylinkes. Negalėjau neapgailestauti, kad man teko palikti vadovavimą kariuomenei Transilvanijos Alpėse.

Nuvykau atsisveikinti su generolu Averesku. Jis padėkojo man už parodytą Vrančos grupės ištvermingumą ir įkalbinėjo parašyti prašymą, kad 12-oji kavalerijos divizija pasiliktų jo armijoje. Tačiau tokie prašymai rusų armijoje nebuvo priimti.

Daug vėliau buvau apdovanotas Rumunijos Michajaus Drąsiojo (Mihai Brave) trečiojo laipsnio ordinu. Apdovanojimas buvo uždelstas, matyt, dėl to, kad neleidau dviem rumunų divizijų vadams per mūšį palikti savo kariuomenių, nors juos asmeniškai kvietė karalius Ferdinandas (Ferdinand).

Birlado mieste, kur apsinakvojo mano divizija, prisistačiau 4-osios rusų armijos vadui generolui Ragozai – jo kariuomenė gynė vietovę, įsikūrusią tarp Dunojaus intakų Sireto ir Pruto. Generolą Ragozą armijoje labai vertino, už akių jį vadino karo dievu. Greičiausiai generolas šitaip buvo pramintas dėl tankių antakių ir vešlios barzdos, kurie išties suteikė jo išorei karingumo.

Ragoza paprašė manęs pasilikti pietų. Mano nustebimui, generolas, būdamas rumunų karininkas, pasakė keletą skaudžių pastabų apie rumunų armiją. Leidau sau prieštarauti, pareiškęs, kad per mėnesį kalnų mūšių man pavaldūs buvo

penki rumunų junginiai, ir nors, mano nuomone, šie daliniai buvo labai pavargę ir aiškiai nepakankamai aprūpinami, jų didvyriškumas nekėlė jokių abejonių.

Aš taip pat prisiminiau, kad vieno iš mūšių metu du vokiečių eskadronai prasiveržė pro rumunų brigados, kuri buvo atskiras rezerviniu kavalerijos dalinys, gretas, nepavaldžias mano štabui. Visi mano daliniai šiame ruože kovojo, skubiai buvo reikalingi rezervai, o telefono ryšys su štabu nutrūko. Vienintelis susisiekimo kelias tęsėsi palei upę, vingiavusią tarp stačių uolų, ir tas kelias buvo apšaudomas iš visų pusių. Tokiomis sudėtingomis aplinkybėmis kažkoks šlubas rumunų karininkas, vadovaudamas nusėdusiam nuo arklių eskadronui, atakavo vokiečius ir nukreipė ugnį į save, todėl man su dviem adjutantais pavyko ištrūkti tiesiai priešui iš po nosies. Rumunų karininko poelgis buvo tikrai herojiškas. Tos negausios pajėgos, kurias surinkau į vakarą, priešą sugebėjo atblokšti.

1917 metų sausio pabaigoje atvykęs į Besarabiją, prašiau suteikti trumpalaikę kelionę į Suomiją ir gavau atitinkamą leidimą. Vasario viduryje jau buvau Petrograde ir sužinojęs, kad imperatorius yra Carskoje Selo, nuvykau ten. Kadangi buvau Jo Didenybės svitoje, o anksčiau vadovavau gvardijos ulonams, tai galėjau tikėtis, kad valdovas mane priims.

Tą dieną priėmimas buvo paskirtas tik dviem žmonėms, ir labai greitai gavau audienciją. Imperatoriaus įprotis buvo dėmesingai išklausyti visa, ką jam pranešdavo, ir maniau, kad jis susidomės pranešimu apie padėtį rumunų fronte. Bet, kaip man pasirodė, tuo metu jo mintys buvo užimtos visai kitomis problemomis.

Bendra nuotaika Petrograde buvo slogi. Žmonės atvirai smerkė ne tik vyriausybę, bet ir patį carą. Stiprėjantis nuovargis nuo karo, ekonominė suirutė ir transporto sąmyšis veikė kasdieninį gyvenimą. Pinigų apyvartoje buvo vis mažiau ir mažiau. Be viso to, pastarąsias savaites siautėjo baisūs šalčiai. Dėl stiprių pūgų keliuose įstrigo dešimtys tūkstančių prekinių vagonų, todėl duonos ir kuro sostinėje ir kituose stambiuose miestuose ėmė stigti.

Žinoma, fronte buvo visiškai neįmanoma sekti įvykių eigos šalyje. Dabar, atsidūręs sostinėje, kur praleidau keletą dienų, išgirdau daug įdomių naujienų. Dūmos, kuri buvo vėl sušaukta 1916 metų lapkritį, posėdžiuose skambėjo revoliucinės kalbos.

Pastaruoju metu smarkiai pasikeitė netgi dešiniųjų frakcijų nuotaikos, ir vyriausybė ten prarado daug savo šalininkų. Gruodį Dūmos posėdžiai buvo pristabdyti iki 1917 metų sausio pabaigos, tada ir iki vasario galo. Nemažą reikšmę turėjo tas faktas, kad rūstūs valstybinės tarybos, aukščiausiojo patariamojo Rusijos imperijos organo, vyresnieji tapo opozicija, kuri reikalavo įvesti parlamentinį valdymą.

Dar viena naujiena: vyriausybė pirmą kartą atvirai pareiškė, kad ji susekė revoliucinės organizacijos pėdsakus, ir policija daug ką areštavo. Žodžiu, kai vasario 25 dieną, prieš dvi dienas iki Dūmos posėdžio, išvykau į Suomiją, buvo labai neramu.

Iki Helsinkio šis nerimas dar neatėjo, todėl šiek tiek nusiraminau. Per pietus pas savo ilgametį draugą iš kadetų korpuso sutikau keletą buvusių karininkų ir senų draugų. Per pietus niekas net neužsiminė, kad per pastaruosius dvejus

metus apie du tūkstančiai savanorių išvyko į Vokietiją tenai gauti karinio išsilavinimo.

Taigi būtent šie žmonės privalėjo įstoti į armiją, kuri, jeigu kiltų seniai laukiama Rusijos revoliucija, galėjo išlaisvinti Suomiją. Ir visai negalėjau numatyti, kad tiesiog po metų dalis mano draugų, sėdėjusių prie stalo, gaus aukštus postus armijoje, apie kurią taip svajojome. Armijoje, kurios vyriausiuoju vadu būsiu aš.

RUSIJOS REVOLIUCIJA

Iš Helsinkio išvažiavau kovo 9 dieną. Laikraščiai pranešinėjo, kad Petrograde įvyko susirėmimai. Neužteko duonos; minios žmonių, apimtų nevilties, stambiuose miestuose išplėšė daugybę kepyklų. Gatvėmis ėjo demonstracijos su raudonomis vėliavomis, liejosi kraujas, civiliai gyventojai įsigijo ginklų. Kai kuriose įmonėse įsiplieskė streikai.

Kitą dieną galėjau įsitikinti, kad Petrogrado centre nieko tokio nebuvo pastebėta, transporto eismas buvo normalus. Bet vyriausybė vis dėlto pasirengė neramumams. Pagrindinėse gatvėse ir aikštėse buvo sustatyti kulkosvaidžiai, policiją sustiprino kazokų patruliai.

Tiesą sakant, sužinojau ir kai ką kita. Kalbėjo, kad kazokai atsisakė eiti prieš demonstrantus, kai kairioji spauda apkaltino juos pralaimėjus 1905 metų revoliuciją. Pradedant vasario 27 diena, beveik nepertraukiamai posėdžiavo Laikinasis Valstybės Dūmos komitetas, vis atkakliau buvo keliami parlamentinio valdymo reikalavimai.

Sekmadienį, kovo 11 dieną, man pavyko beveik neįmanomas dalykas: gavau bilietą į Imperatoriškojo operos teatro baletą. Po spektaklio norėjau samdyti taksomotorą nuvažiuoti iki savo viešbučio, tačiau aikštė šalia teatro buvo visiš-

kai tuščia. Vienas mano senas pulko draugas apsiėmė nuvežti mane iki viešbučio, pasiūlęs vietą savo automobilyje.

Bolšaja Morskaja gatvėje ir Nevos prospekte stovėjo kareivių piketai. Daugiau nebuvo pastebima nieko neįprasto. Vėlai vakare pirmos revoliucingai nusiteikusios minios pasiekė miesto centrą. Sostinės įgulą pakėlė aliarmas. Viename iš susirėmimų Nevos prospekte, pagal gandus, žuvo dešimtys žmonių.

Viešbučio restorane sutikau savo draugą Emanuelį Nobelį (Emmanuel Nobel), firmos *Nobel* direktorių. Jis pasiūlė pasivaikščiojant nueiti į vieną iš artimiausių klubų, kur turėjo įprotį rinktis Valstybės Dūmos deputatai.

Atėję rūbinėje nepamatėme nė vieno palto, o mieguistas durininkas pasakė, kad visą dieną klube nebuvo nė vieno žmogaus. Apsisukome ir išėjome į gatvę. Mano draugas parodė man visai neseniai jo firmos nupirktą namą – jame buvo įkurdinta Nobelio įmonių kontora.

Rytą išgirdau, o vėliau ir pamačiau, kad priešais viešbutį susirinko daugybė žmonių. Gatve judėjo triukšminga procesija, ant manifestantų rankovių buvo raudoni raiščiai, rankose – raudonos vėliavos. Sprendžiant iš visko, šie žmonės buvo apsvaigę nuo revoliucijos ir pasirengę užpulti bet kurį priešą.

Prie viešbučio durų būriavosi ginkluoti civiliai asmenys, tarp kurių buvo ir keletas kareivių. Netikėtai vienas iš jų pastebėjo, kad stoviu prie lango, ir pradėjo uoliai mojuoti rankomis, rodydamas į mane – juk dėvėjau karinę uniformą.

Po kelių sekundžių pro duris pažvelgė senas garbus durininkas. Jis duso, nes ką tik užbėgo laiptais į ketvirtą aukštą. Visiškai priblokštas, senis užsikirtinėdamas papasakojo, kad

prasidėjo revoliucija: sukilėliai eina suimti karininkų ir labai domisi mano kambario numeriu.

Reikėjo skubėti. Buvau uniformuotas, apsiavęs, užsimečiau ant pečių žieminę milinę be atpažinimo ženklų, nuplėšiau pentinus ir užsidėjau papachą, kurią dėvėjo ir civiliai, ir kariškiai. Nenorėdamas susitikti su sukilėliais ant pagrindinių laiptų arba vestibiulyje, sumaniau išeiti pro užpakalines duris, o pakeliui perspėjau savo adjutantą ir pažadėjau pagal galimybes šiandien jam paskambinti.

Šalia šoninių durų nebuvo matyti nei sargybos, nei kokios nors palaidos minios. Išėjęs į gatvę, nuėjau tuo pačiu keliu, kaip ir naktį, kai vaikštinėjome su Nobeliu. Atsidūręs priešais firmos *Nobel* pastatą, pagalvojau, kad būtų neblogai užeiti į kontorą ir pamėginti nors truputėlį išsiaiškinti, kas vyksta.

Iš Emanuelio sužinojau, kad sukilimas pačiame įkarštyje. Sprendžiant iš visko, oficialioji valdžia buvo visiškai sutrikusi. Keletas karinių dalinių jau perėjo į sukilėlių pusę, kalėjimai buvo užimti šturmu, ir tūkstančiai kalinių buvo išlaisvinti. Minia užpuldavo policijos nuovadas, jas plėšė ir degino. Daug valstybinių įstaigų taip pat buvo apimtos ugnies.

Kvartale, kur buvo firmos *Nobel* pastatas, buvo visai nesaugu, todėl sutikau išvykti kartu su Emanueliu ir vienu iš tarnautojų, prancūzu, į Nobelio butą, esantį kitame Nevos krante.

Šis pėsčiųjų pasivaikščiojimas galėjo baigtis liūdnai. Pakeliui link tilto sustojome šalia sudegintos policijos nuovados paskaityti kažkokių lapelių. Už savo nugarų išgirdome: „Štai, persirengęs karininkas!“ Mūsų maža grupė iš karto pajudėjo. Kai ėjome tiltu, ant savo peties pajutau kažkieno ranką, bu-

drus praeivis pasikvietė karinį patrulį ir džiaugsmingai siūlė kareiviams patikrinti mūsų dokumentus.

Prancūzas pirmas išsitraukė pasą. Dokumento patikrinimas užėmė keletą minučių, ir mes galėjome sutelkti savo mintis. Kai prancūzui pasą grąžino, į pokalbį įsitraukė Nobelis. Jis paaiškino, kad yra Švedijos pilietis, jo pasas yra name kitame upės krante, ir kareiviai gali nueiti ten ir įsitikinti. Pagaliau žmogus, kvietęs patrulį, pasisuko į mane ir paklausė: „O kur jūsų dokumentai?“

Aš pasakiau, kad tik šiandien atvykau iš Suomijos, ir mano dokumentai yra bagaže Suomijos stotyje. Kaip tas žmogus pats galėjo matyti, vežikų arti nebuvo. Dabar jau aš pasiūliau kareiviams vykti su manim į stotį ir įsitikinti, kad esu Suomijos pilietis. Patrulių vadas rodė aiškius nekantrumo požymius, jis skubėjo ir tuoj pat pranešė, kad jam viskas aišku, ir sulaikyti mus nėra jokios prasmės. Mes sėkmingai nuėjome iki Nobelio buto, kur mane priėmė daugiau nei gerai.

Aš būgštavau, kad neramumai išplis ir į firmos *Nobel* gamyklą, kurios statiniai sudarė vientisą kompleksą su gyvenamuoju namu. Tada galėtų nukentėti visi Nobelio šeimos nariai, nes jų name buvo generolas. Todėl sumaniau persikelti pas vieną pažįstamą suomį, pavarde Selinas (Selin), kuris gyveno netoli. Anksčiau Selinas buvo karininkas, o dabar Petrograde pradėjo prekybos verslą. Kartą susitikęs Helsinkyje, Selinas pasiūlė man apsistoti pas jį tada, kai kils problemų dėl viešbučio.

Nepaisydamas visų svetingos Nobelio šeimos prieštaravimų, išėjau iš jų tą patį vakarą. Šeimininko brolis Emilis pasisiūlė mane palydėti. Perėjome gamyklos teritoriją, Emi-

lis išvedė mane į ramią šoninę gatvelę ir įsitikino, kad kelias laisvas.

Gatvės apšvietimas buvo labai silpnas, o namų langai liko tamsūs – butuose stengėsi šviesos nejungti. Pro šalį važiavo mašinos su raudonomis vėliavomis, jose sėdėjo kareiviai, ginkluoti civiliai asmenys ir gatvės prostitutės. Kai kur degė laužai, ten rinkdavosi žmonės sušilti – kovas buvo labai šaltas. Dangus buvo purpurinis nuo gaisrų. Kartkartėmis girdėjai šūvius.

Iki Selino namų atėjau be jokių nuotykių, paskambinau į duris ir nustebęs pamačiau, kad prieš mane stovi mano svainis, majoras Michaelis Gripenbergas (Michael Gripenberg), ką tik atvažiavęs iš Suomijos. Šeimininkų namie nebuvo, bet tai man nesutrukdė įsikurti bute.

Selino bute dar slėpėsi išėjęs į dimisiją suomių generolas Lodė (Lode); jis, būdamas jaunu praporščiku, 1878 metais buvo sunkiai sužeistas rusų–turkų kare. Jis taip pat ką tik atvyko iš Suomijos, bet dabar išėjęs į miestą. Greitai grįžo šeimininkas, o su juo ir Lodė.

Kitą rytą, kovo 13 dieną, antradienį, miesto centre kilo garsus šaudymas. Telefonas, kuris tai tylėjo, tai prabusdavo gyventi, vėl pradėjo veikti, ir mes galėjome sužinoti, kad policija ir paskutinė kariuomenė, ištikimos vyriausybei, įveiktos.

Mums vėl teko išgyventi neramų metą. Sėdėjau koridoriuje prie telefono ir nesėkmingai bandžiau susisiekti su savo adjutantu. Buvau apsivilkęs Selino chalatą, iš po jo kyšojo batai su pentinų galais. Netikėtai ant laiptų garsiai pradėjo kalbėti, ir sužvango ginklai. Į laiptus stuktelėjo šautuvų buožės, kažkas sustojo prie įėjimo į butą ir paskambino į duris. Šeimininkas atidarė, o aš tęsiau pokalbį telefonu.

Įėjo patrulis. Jam vadovavo kažkas civiliais drabužiais. Šis žmogus iš karto pareiškė, kad bute slepiasi generolas. Nė nemirktelėjęs Selinas atsakė, kad pas jį iš tikrųjų jau daug metų gyvena suomių dimisijos generolas, bet šiuo metu jo nėra namie. Vadas įsakė apieškoti butą, ir kareiviai įėjo į vidinius kambarius.

Greitai jie vėl pasirodė koridoriuje, kur kaip ir anksčiau aš sėdėjau prie telefono. Buvau toks neatsargus, kad paklausiau, kam jiems reikalingas generolas ir, suprantama, atkreipiau į save dėmesį. Patrulio vadas pasidomėjo, kas aš esu. Atsakiau – prekybos reikalais neseniai atvykau iš Suomijos. Toks paaiškinimas patrulį patenkino, ir tai, žinoma, buvo labai keista. Kareiviai išėjo, ir mes su palengvėjimu atsidusome.

Pavakare kova kairiajame Nevos krante sustiprėjo, dangus vėl nušvito gaisrais. Kažkas pasakė, kad Petropavlovsko tvirtovė perėjo į sukilėlių rankas. Ateinančią naktį taip pat praleidau pas Seliną.

Kovo 14 dienos rytą man pagaliau pavyko susisiekti su adjutantu, kuris tik dabar sužinojo, kur esu. Po keleto valandų šalia namo sustojo mašina, ir ant laiptų vėl sužvango ginklai. Paskambino į duris. Pažinau savo adjutanto balsą, ir man palengvėjo. Jis papasakojo, kad naujasis įgulos vadas sugebėjo įvesti mieste šiokią tokią tvarką. Mano viešbutyje įsikūrė komendantas, jam priskirti keli sargybos kareiviai. Šis komendantas įgaliotas duoti svečiams asmens liudijimus judėti po miestą. Tą pačią dieną saugodamasis vėl išvažiavau į viešbutį.

Naktį į kovo 15 dieną man pavyko gauti bilietą į miegamąjį Maskvos traukinio vagoną, ir atvykau į buvusią Rusijos sostinę tuo pat metu, kai joje įsiplieskė revoliucija.

Maskvoje sužinojau, kad kovo 15 dieną imperatorius atsisakė sosto savo brolio – didžiojo kunigaikščio Michailo Aleksandravičiaus – naudai. Žinia, kad didysis kunigaikštis Michailas paims valdžios vairą į savo rankas, man buvo viltis. Tačiau kovo 17 dieną Michailas Aleksandrovičius taip pat atsisakė teisių į sostą.

Į Kijevą atvykau irgi kartu su revoliucija. Važiuodamas pro Stolypino (Столыпин) paminklą, pamačiau, kad jis papuoštas raudonu šaliku.

Vykdamas į pietus savo divizijon, aplankiau Pietų (rumunų) fronto vadą generolą Sacharovą (Сахаров). Jam papasakojau savo įspūdžius apie Petrogrado ir Maskvos įvykius ir mėginau įkalbėti generolą vadovauti pasipriešinimui. Bet Sacharovas manė, kad laikas tokiems veiksmams dar neatėjo.

Iškart, atvykęs į frontą, supratau, kad per kelias mano nebuvimo savaites įvyko reikšmingų pasikeitimų. Revoliucija išplito kaip miško gaisras. Pirmas žinomas tarybos įsakymas, kuris iš pradžių buvo susijęs tik su sostinės įgula, pradėjo veikti ir čia, todėl drausmė akivaizdžiai nusilpo.

Sustiprėjo anarchistinės nuotaikos, ypač Laikinajai vyriausybei paskelbus žodžio, spaudos ir susirinkimų laisvę, taip pat teisę į streikus – juos nuo šiol buvo galima organizuoti netgi kariniuose daliniuose. Karo tribunolas ir mirties bausmė buvo atšaukti. Tai lėmė, kad nuo amžių buvusios karinės tvarkos, kuriai esant, kareiviai privalo paklusti įsakymams, jau nebuvo laikomasi, o vadai, siekę išsaugoti savo dalinius, buvo priversti rimtai būgštauti dėl savo gyvybės. Pagal naujas taisykles kareivis galėjo bet kada paimti atostogas arba, kalbant atvirai, pabėgti. Į vasario pabaigą dezertyrų

buvo jau daugiau nei milijonas. O karinė vadovybė su revoliucijos gaivalu nesiėmė kovoti.

Tačiau mano kariniame dalinyje santarvė išsilaikė. 1917 metų gegužę gavau įsakymą perimti gynybines pozicijas Transilvanijos Alpėse į vakarus nuo Sučavos miesto. Birželio viduryje gavau generolo leitenanto laipsnį, ir mane paskyrė 6-ojo armijos kavalerijos korpuso, sudaryto iš trijų divizijų, vadu. Mano buvusioji 12-oji kavalerijos divizija buvo viena iš jų.

Kitas faktas gali būti ryškus pavyzdys, kokie įvykiai vyko fronte tuo metu. Viena iš mano divizijų turėjo pakeisti kitą, ir tuo metu, kai daliniams reikėjo išeiti į priešakines pozicijas, pas mane atvyko divizijos vadas. Paklausiau generolo, ar jis pasitiki savo daliniais, tačiau mano abejonės, atrodo, jį įžeidė. Perspėjau, kad dėl visa ko nukreipiau keletą patrankų į tą pusę, kur turėjo įsikurti jo daliniai. Po pusės valandos generolas pranešė, kad kariuomenė atsisako eiti į tranšėjas. Bet kai tik pirmieji sviediniai susprogo šalia stovyklos, viskas stojo į savo vietas, ir generolo garbė buvo išgelbėta.

Liepos pradžioje pradėjome judėti pirmyn. Po keleto nedidelių sėkmingų operacijų puolimas pagrindiniame ruože buvo sustabdytas, nors pietiniame sparne 8-oji armija, vadovaujama generolo Kornilovo, pasistūmėjo į priekį trisdešimt kilometrų. Po šios sėkmingos operacijos jis buvo paskirtas Pietvakarių fronto vadu.

Deja, po trumpo laiko karinė laimė nuo jo nusisuko. Liepos 14 dieną Galicijoje ir Bukovinoje priešas pradėjo kontrpuolimą, ir mūsų kariuomenė ėmė nevaldomai bėgti. Ternopilis ir Černivciai pasidavė, visa Ukraina atsidūrė pavojuje.

Tada generolas Kornilovas ryžosi taikyti griežtas priemones. Dezertyrams gaudyti sukūrė specialius dalinius, neryžtingi ir negabūs vadai buvo negailestingai atleidžiami ir pakeičiami kitais, visus „mitingus" uždraudė, o kareivių tarybų valdžia apribota. Atskiru įsakymu generolas Kornilovas atkūrė karo tribunolus ir mirties bausmę. Šios priemonės pasirodė esančios veiksmingos, ir priešo puolimas buvo sustabdytas, tačiau fronto linija jau pasitraukė šimtą kilometrų atgal.

Liepos puolimo nesėkmė ir po jo ėjęs kontrpuolimas, žinoma, dar labiau apsunkino vadovybės padėtį. Vis dažniau pasitaikydavo karininkų areštų. Juos teisdavo kažkokie revoliuciniai teismai, kuriems vadovavo komisarai, turintys labai plačius įgaliojimus. Pradėti su šiais komisarais derybas buvo visiškai neįmanoma.

Kartą keletas kareivių suėmė mano karininką, kuris kalbėjo apie monarchiją karininkų klube. Jį išvežė į Kišiniovą. Mėginau karininką išlaisvinti ir panaikinti visus jo kaltinimus. Kreipiausi į institucijas, griežtai vykdžiau visus to laiko reikalavimus. Atrodė, palaipsniui artinuosi prie tikslo. Kai visi popieriai pasiekė armijos komisarą, jis pats atvyko pas mane ir pranešė, kad nori išsiaiškinti su tiesioginiais kaltininkais pulke (tas tuo metu buvo apsistojęs toli nuo fronto linijos).

Komisaras mane pasveikino su teigiamu klausimo sprendimu ir pareiškė visišką mano veiksmų palaikymą. Jis pažadėjo, kad kareiviai, suėmę mano karininką, bus pervesti į kitą pulką.

Kitą dieną atvežiau komisarą į dalinio išsidėstymo vietą ir įsakiau pulkui išsirikiuoti svečio garbei. Komisaras pasakė

kareiviams nedidelę kalbą ir nurodė, kad neteisėtai suėmę karininką išeitų į priekį, tada puskarininkis išvežė juos į armijos štabą. Vėliau buvo sušauktas divizijos komiteto susirinkimas. Ten armijos komisaras taip pat pasakė kalbą ir atkreipė dėmesį į teisėms prieštaraujančius kareivių veiksmus, bet baigė tuo, kad, bausmę atlikę, jie galės grįžti į pulką.

Kareiviai, neteisėtai suėmę vadą, grįš į pulką! Tai buvo tas lašas, kuris perpildė mano kantrybės taurę. Galutinai įsitikinau minties teisingumu, kad vadas, nesugebantis apginti savo karininkų nuo prievartos, Rusijos armiją privalo palikti.

Padėtis armijoje blogėjo kiekvieną dieną, ir tai tik stiprino mano sprendimą palikti rusų armiją. Bet juk reikėjo sugalvoti kokią nors priežastį. Padėjo atsitiktinumas.

Kartą, greitai jojant, mano karštakraujis eržilas suklupo ir griuvo. Krisdamas susižeidžiau koją, bet man pavyko vėl sėsti į balną ir nujoti iki štabo. Armijos korpuso gydytojas patvirtino, kad išnirimas labai rimtas. Man reikės praleisti lovoje mažiausiai du mėnesius.

Naktį man dingtelėjo, kad šis laimingas atsitiktinumas suteikė retą galimybę. Paprašiau išsiųsti mane į Odesą. Ten rasiu priežastį kelionei į Petrogradą, o iš Petrogrado kaip nors nusigausiu iki Suomijos. Siuntimas buvo išrašytas. Kitą rytą liūdėdamas atsisveikinau su artimiausiais žmonėmis ir padėkojau jiems už tarnybą.

...Tarp Odesos viešbučio *Londonas* gyventojų buvo Britanijos Raudonojo Kryžiaus atstovė ledi Marilė Padžet (Muriel Paget), tuo metu laukusi paskyrimo į rumunų frontą. Kartą ledi Marilė surengė arbatėlę tai daugybei bičiulių, kurių ji įgijo dėl savo geranoriškumo ir draugiškumo. Netikėtai ledi

Marilė mums pristatė aiškiaregę, kuri galėjo praskleisti ateities uždangą.

Pirmą kartą dalyvavau tokiame renginyje. Po primygtinių ledi Marilės įkalbinėjimų įėjau, nors ir be ypatingo noro, į tuščią siaurą kambarį blizgančiomis grindimis. Tolimame kampe nugara į sieną sėdėjo aiškiaregė, o šalia lango stovėjo mažas staliukas ir dvi kėdės: viena – „ligoniui", kita – kažkokiam vyrui, kuriam reikėjo perduoti raštelį su penkiais klausimais.

Pirmasis klausimas buvo susijęs su dviem mano dukromis. Anastasija tuo metu buvo Londone, o Sofi – Paryžiuje. Ilgą laiką apie jas nieko negirdėjau. Paskui paklausiau apie brolį ir seseris. Trečiasis klausimas buvo asmeninis. Toliau uždaviau kažkokių klausimų apie karą, bet atsakymus į juos jau pamiršau.

Į pirmąjį klausimą gavau atsakymą, kad dukroms viskas gerai, tik jos turi daug rūpesčių. Vyresnioji dirba visuomenės labui, o jaunesnioji rengiasi į kelionę pavojingais vandenimis, ši kelionė bus sėkminga, ir dukra nusigaus iki vietos be jokių nemalonumų. Kiti mano giminaičiai ypatingų problemų neturėjo. Apie mano ateitį aiškiaregė galėjo papasakoti daug nuostabaus. Artimiausiu laiku manęs laukia ilgas kelias, gausiu aukštą paskyrimą ir atvesiu kariuomenę į pergalę. Man bus surengtos didelės pagerbtuvės, o paskui aukšto posto savanoriškai atsisakysiu.

Vis dėlto netrukus man teks išvykti į dvi stambias Vakarų valstybes vykdyti atsakingos užduoties, ir ją sėkmingai atliksiu. Grįžęs iš kelionės, būsiu paskirtas į dar aukštesnį postą, ši veikla bus trumpalaikė, bet labai sunki. O po daugelio metų vėl turėsiu labai aukštą postą.

Tomis dienomis man dažnai kildavo minčių apie Paskutinio Teismo dieną, ir visai nenustebau, kai lapkričio 8-ąją laikraščiai parašė, kad Kerenskis (Керенский) ir jo vyriausybė nuversti. Dvi paras sostinėje vyko mūšiai, po kurių Leninas (Ленин) ir Trockis (Троцкий), pradėję vadovauti bolševikų vyriausybei, užgrobė valdžią. Ši naujiena Odesoje buvo priimta visiškai ramiai. Su draugais karininkais ginčijomės, ar derėtų organizuoti pasipriešinimą šiai mažumos diktatūrai, bet man teko suvokti: nei jie, nei visa visuomenė nemanė, kad būtina imtis kokių nors veiksmų.

Pagaliau nutariau organizuoti savo išvykimą ir gavau komandiruotės liudijimą, kuris leido man važiuoti į Petrogradą gydytis. Anksčiau iki Petrogrado keliaudavai dvi dienas, bet dabar reikėjo rengtis keletui kelionės parų, be to, traukiniai buvo siaubingai perpildyti, keleiviai ir pajudėti negalėjo. Siekdamas apsisaugoti nuo galimų nemalonumų, kreipiausi į miesto komendantą, kuris, kaip išaiškėjo, praeityje buvo Achtyrskio husarų pulko vadas, ir paprašiau, kad man duotų visą vagoną.

Komendantas mano prašymą patenkino. Trys anglai – dvi seserys iš Raudonojo Kryžiaus ir jūrų kadetas – grįžtą į tėvynę, džiaugsmingai priėmė mano siūlymą keliauti viename vagone. Prie jų prisidėjo trys rumunų gydytojai, keliavę į Japoniją. Į sąrašą įėjo mano adjutantas, pasiuntinys ir vagoną aptarnaujantis personalas.

Nudžiugę dėl tokio pasisekimo, įsikūrėme vagone kiek galima patogiau. Po trijų sustojimų už Odesos pas mus atėjo kažkokie žmonės ir paskelbė, kad vagoną reikia taisyti, todėl keleiviams geriau persikelti į kitą. Remontas turėjo trukti parą, bet maisto produktų sau ir savo pakeleiviams buvau

įsigijęs daugeliui dienų, todėl sutarėme niekur nepereiti, o pasilikti šiame vagone.

Po dienos leidomės į kelionę, bet greitai vėl viskas pasikartojo, be to, šį kartą man pasakė, kad remontas truks jau ne parą, o gerokai daugiau. Kreipiausi į stoties komendantą. Tas išaiškino, kad stotyje yra keletas tvarkingų vagonų, tačiau jie perėjo į kareivių rankas, ir tie pavertė juos kareivinėmis. Šiems vagonams komendanto valdžia negaliojo. Išsiunčiau savo pasiuntinį pas vienos iš tokių „kareivinių" gyventojus, kad pasiūlytų pasikeisti vagonais už atitinkamą atlygį. Susitarė, ir mes vėl galėjome vykti į kelią.

Mogiliavo stotyje, kur buvo vyriausiojo kariuomenės vado būstinė, vyravo keista tvarka. Ant platformos stovėjo nedidelė siaubo apimtų žmonių grupė, o viduryje – didelė kraujo dėmė. Sužinojau, kad nušautas laikinai vyriausiojo kariuomenės vado pareigas vykdantis generolas leitenantas Duchoninas (Духонин). Jis be apsaugos atvyko į stotį pasirašyti susitarimo su ką tik paskirtu bolševikų vyriausiuoju vadu, buvusiu kandidatu į karininkus Krylenka (Крыленко). Tuo pat metu, kai jie susitiko platformoje, iš Krylenkos traukinio iššoko kareiviai ir greitai susidorojo su Duchoninu.

Po šešių parų mes nusigavome iki Petrogrado. Ten praleidau savaitę ir per tą laiką susitikau su daugeliu senų draugų. Buvo visiškai akivaizdu, kad visi jie baisiai prislėgti. Žmones buvo apėmusi baimė, ir jie nerodė jokio troškimo kovoti su nauju režimu.

Vieną kartą, pietaudamas „Naujajame klube", kuris buvo įkurtas aukštą padėtį užimančių Medžiotojų bendrijos narių, susitikau du didžiuosius kunigaikščius. Tuo metu atėjo žinia,

kad bolševikai darė kratą Medžiotojų bendrijoje ir suėmė keletą jos narių, iš jų – ir mano draugą kavalergardą Arsenijų Karageorgijevičių, Serbijos karaliaus brolį.

Šis incidentas sukėlė karštus ginčus apie ginkluotą pasipriešinimą. Pasakiau, kad pasipriešinti būtina, ir būtų gerai, jeigu judėjimo priešakyje stotų kuris nors iš didžiųjų kunigaikščių. Geriau žūti su kardu rankoje, negu gauti kulką į nugarą arba būti sušaudytam. Mano stalo kaimynai laikėsi kitos nuomonės ir kovą su bolševikais manė esant beviltišku reikalu. Didžiai tuo nusivyliau; sostinėje ir Odesoje visuomenės nuomonė buvo vienoda.

Tuo metu niekas neturėjo teisės išvykti iš sostinės, neturėdamas Petrogrado bolševikų tarybos leidimo. Komandiruotės liudijimas buvo vienintelis mano dokumentas, todėl kreipiausi į valstybės sekretoriaus Suomijai kanceliariją ir prašiau išduoti man pasą. Kanceliarijai buvo uždrausta tokius dokumentus duoti, ir gavau tik pažymėjimą, kad aš suomis ir esu pakeliui į Suomiją. Kitas mano žingsnis – generalinio štabo aplankymas, kur tikėjausi gauti komandiruotę į Suomiją.

Ten viešpatavo tyli apatija, visi karininkai buvo civilių drabužiais, tai darė baisų įspūdį. Man pranešė, kad, išskyrus Petrogrado bolševikų tarybą, niekas negali duoti leidimo išvykti iš miesto. Tai jau žinojau, bet į Smolnį eiti nenorėjau.

Prieš išeidamas iš generalinio štabo, ten palikau pareiškimą: nors mane iš Odesos siuntė gydytis, iš tikrųjų turėjau tikslą grįžti į Suomiją, kuri gruodžio 6 dieną paskelbė nepriklausomybę, ir daugiau neturėjau ketinimų pasilikti Rusijos kariuomenėje. Tarp kitko, šioje kariuomenėje aš, būdamas Suomijos pilietis, tarnavau beveik trisdešimt metų.

Tą patį vakarą nuvažiavau į Suomijos stotį. Prieš duris, vedančias į platformą, stovėjo stalas, prie jo sėdėjo kariškiai. Jie tikrino išvykstančiųjų popierius. Nedvejodamas nuėjau tiesiai prie stalo ir ištiesiau savo komandiruotės pažymėjimą. Apsidžiaugiau, kad kareiviai blogai moka rusų kalbą – jie buvo Ingrijos suomiai. Kai mes, ėmę kalbėti suomiškai, priėjome prie išvados, kad mano dokumentas galiojantis, vienas iš kareivių man jį ištiesė ir pasakė: „Gerai, gerai."

Tą 1917 metų gruodžio dieną, kai atvykau į Helsinkį, oras buvo niūrus ir lietingas...

Mane domino, ką galėjo padaryti tos jėgos, kurios turėjo išgelbėti Rusijos valstybę. Todėl, pabuvęs savaitę Helsinkyje, grįžau į Petrogradą. Ten nebuvo nė užuominos į pasipriešinimą. Atvirkščiai, pastebėjau, kad sovietų valdžia vis labiau įsitvirtina ir tampa grėsme jaunai suomių valstybei. Reikėjo pasirengti gintis, nors neturėjome paties būtiniausio – ginklų!

Aš kreipiausi į prancūzų karinės misijos vadovą generolą Niselį (Niessel) ir paklausiau, ar gali Suomija tikėtis gauti karinės įrangos iš prancūzų sandėlių Murmanske. Generolas palankiai atsiliepė į mano kreipimąsi ir žadėjo kreiptis į savo vyriausybę. Man jau neliko laiko laukti atsakymo, žemė tiesiog degė po kojomis, ir per paskutines 1917 metų dienas vėl atsidūriau Helsinkyje.

Jau 1917 metų vasarį, kai man pavyko nuvykti į Helsinkį ir ten praleidau keletą dienų, supratau, kokia grėsminga buvo padėtis. Sugrįžęs metų pabaigoje iš Petrogrado, greitai suvokiau: svarbu ne tai, ar Suomiją apims revoliucija, ar ne, bet tik tai, kada šitai įvyks.

Pagrindinis veiksnys buvo, žinoma, tai, kad revoliucijos lopšys – Petrogradas – įsikūręs labai arti, o pačioje šalyje kariniai rusų daliniai užsikrėtę maištingumu. Kai į valdžią Rusijoje atėjo bolševikų partija, atsirado ir jėgų, siekusių sugriauti visuomeninę Suomijos sandarą.

Spalio 20 dieną profsajungų taryba padarė pareiškimą, raginantį organizuotus darbininkus kurti „tvarkos gvardiją“ savigynai ir „galimiems atsitikimams“. Greitai po to socialdemokratų partija parlamente ir profsajungos įkūrė centrinę darbo tarybą, kuri turėjo veikti kaip „aukščiausiasis revoliucinis vykdomasis organas“.

Lapkričio 13 dieną ši taryba paskelbė visuotinį streiką, kurio metu „tvarkos gvardija“ – ją jau vadino Raudonąja gvardija – pradėjo žudyti ir plėšti.

Ką tik išrinktame parlamente buržuazinės partijos turėjo daugumą: joms priklausė šimtas dvylika vietų, aštuoniasdešimt aštuonios – socialdemokratams. Teisėtai valstybės valdžiai nuo lapkričio pabaigos atstovavo nauja vyriausybė, kurios vadovu tapo P. E. Svinhufvudas (Svinhufvud), grįžęs iš Sibiro tremties.

Pirmasis vyriausybės darbas – paskelbti Suomijos nepriklausomybę, parlamentas šį sprendimą patvirtino 1917 metų gruodžio 6 dieną. Rusijos liaudies komisarų taryba, vadovaujama Lenino, gruodžio 31 dieną pripažino Suomijos nepriklausomybę, po to tokius pat pareiškimus padarė daugelis Europos šalių vyriausybių*.

* Prancūzija, Švedija, Vokietija ir Austrija-Vengrija – 1918 01 04, Graikija – 1918 01 05, Norvegija ir Danija – 1918 01 10, Šveicarija – 1918 01 11. *(Aut. past.)*

IŠSIVADAVIMO KARAS

Nors sovietų vyriausybė formaliai pripažino mūsų nepriklausomybę, ji, žinoma, nepaklausė parlamento prašymo išvesti rusų dalinius iš Suomijos. Jų buvimas Suomijos teritorijoje turėjo neabejotinai aiškų tikslą: mūsų valstybę ateityje prijungti prie Rusijos. Taigi, prie savivalės ir įstatymų nepaisymo prisidėjo ir rusų daliniai, kuriems vadovavo Kareivių deputatų taryba, įsikūrusi Vyborge. Teisėta Suomijos valdžia kol kas dar neturėjo pakankamai jėgų, kad sustabdytų augančią anarchiją ir nutrauktų sukilimo rengimą.

Nieko nepaisydamas, buvau įsitikinęs, kad mūsų šalis turėjo daug platesnes galimybes išgelbėti kultūrą ir visuomeninę santvarką negu Rusija. Ten pastebėjau tik tikėjimo nebuvimą ir pasyvumą, o tėvynėje pajutau neišsenkantį žmonių siekimą kovoti už laisvę.

Sausio pradžioje sužinojau, kokį didelį parengiamąjį darbą atliko karinis ir aktyvistų komitetai – buvo sukurta organizacija iš išformuotos suomių armijos karininkų ir jaunų žmonių iš judėjimo už nepriklausomybę. Tada supratau, kad Suomijos liaudis turėjo ne tik norą, bet ir galimybes šalį išlaisvinti. Draugų paprašytas, tapau karinio komiteto nariu, kurio pirmininku buvo generolas leitenantas Šarpantjė (Charpentier).

Tik dabar sužinojau, kad tūkstantis aštuoni šimtai suomių savanorių – 27-asis jėgerių batalionas – buvo mokomi Vokietijoje. Ši žinia gerokai sutvirtino mano pasitikėjimą mūsų jėgomis. Grupė savanorių, surinktų iš įvairiausių visuomenės sluoksnių, buvo kaip atsakas į patį opiausią klausimą: kur rasti vadų būsimiems mūšiams. Personalą buvo galima surinkti iš Civilinės gvardijos būrių ir „gaisrininkų komandų", turimų visoje šalyje.

Personalą mokyti pradėjo keletas jėgerių, grįžusių iš Vokietijos, tačiau to, kas buvo daroma, nepakako, tuo labiau, kad, kol šalį okupavo rusų kariuomenė, mokymas vyko slaptai. Ginkluotės reikalai taip pat labai blogi. Dalis ginklų buvo slaptai įsigyta Vokietijoje, dalis – iš pakrikusių rusų kareivių arba atvežta kontrabanda iš Petrogrado. To aiškiai neužteko, ir apginklavimo požiūriu Civilinės gvardijos padėtis buvo daug blogesnė negu Raudonosios gvardijos. Kvalifikuočiausiai organizacinis darbas buvo atliktas Pietų Pohjanmoje, kur ir pristatė pagrindinę dalį ginklų. Būtent todėl Pietų Pohjanma tapo būsimo išsivadavimo karo centru.

Karinis komitetas turėjo miglotą supratimą apie Raudonosios gvardijos jėgą, bet buvo žinoma, kad ši organizacija nuo visuotinio streiko laikų žymiai išaugo. Gruodį, numatydama būsimą mobilizaciją, raudonųjų vadovybė šalį suskirstė į rajonus. Šiek tiek ginklų ir šaudmenų Raudonoji gvardija gaudavo, bičiuliaudamasi su rusų kareiviais, kitus poreikius užtikrindavo rusų sandėliai.

Vis dėlto pati didžiausia grėsmė buvo ne Raudonoji gvardija, o rusų dalinių buvimas šalyje. Į jų sudėtį įėjo 62-asis armijos korpusas, kurio štabas buvo Vyborge, įgulos fortuose,

pasienio kariuomenė, pakrantės artilerija ir kiti junginiai. Be kita ko, į uostą atvyko daug Baltijos laivyno, kurio dislokacijos vieta pasirinkta Helsinkis. 1918 metų sausį rusų armijos junginius Suomijoje sudarė maždaug keturiasdešimt tūkstančių žmonių.

Tikėjimas, kad karinis komitetas pajėgus vykdyti organizacinį darbą, kaip man atrodė iš pradžių, žlugo jau pirmame posėdyje. Trečiame mano svyravimai peraugo į norą išeiti iš komiteto sudėties. Kai pirmininkas paskelbė posėdį esant baigtą, paprašiau žodžio. Padėkojau komitetui už man suteiktą pasitikėjimą ir pareiškiau, kad daugiau nematau galimybės dalyvauti jo darbe.

Sausio 16 dieną aplankiau Svinhufvudą. Valstybės vadovui, kaip ir man, buvo visiškai akivaizdu, kad mano pareiga bus ne paprastas tvarkos palaikymas šalyje, o Suomijos išvadavimas.

Pranešiau sutinkąs tapti vyriausiuoju vadu, bet su sąlyga, kad Senatas nepaprašys nei Švedijos, nei Vokietijos pagalbos.

Sprendžiant iš visko, Svinhufvudas netikėjo, kad galėsime pasikliauti savo jėgomis.

– Generole, neturite armijos, neturite kareivių, neturite ginklų – kaipgi sugebėsite numalšinti pasipriešinimą? – paklausė jis.

Atsakiau, kad neturiu jokių abejonių dėl sėkmės. Taip, mums buvo būtina skubiai sukurti armiją. Bet pasitikėjau suomių šaudymo menu ir slidinėjimo meistriškumu. Karininkus ir puskarininkius – visus tuos, kurie atliko karinę tarnybą savo arba svetimoje šalyje, – buvo galima surinkti

labai greitai, o aukščiausiąją ir žemiausiąją vadovybę reikėjo sukurti iš žmonių, mokytų 27-ajame jėgerių batalione.

Svinhufvudui papasakojau ir apie derybas Petrograde su prancūzų karinės misijos vadu generolu Niseliu, kuris suteikė man vilties, kad ginklų bus galima gauti iš prancūzų sandėlių, įkurtų Murmanske.

Mano pasitikėjimas mūsų galimybėmis padarė stiprų įspūdį Svinhufvudui. Jis pažadėjo, kad Senatas nesikreips karinės pagalbos nei į Švediją, nei į Vokietiją. Kai pradėjome kalbėti apie jėgerius, pasisakiau už tai, kad nedelsiant atšauktume namo 27-ąjį batalioną.

Pokalbio pabaigoje pranešiau, kad artimiausią parą išvyksiu į Vasos miestą ir įkursiu ten štabą. Be to, pasidalijau mintimis apie rusų dalinių buvimą šalyje. Maniau, kad šie daliniai turi būti nuginkluoti. Svinhufvudas laikėsi tos pačios nuomonės.

Išėjęs į gatvę, susitikau savo seną bičiulį Akselį Ernrūtą (Axel Ernruut), *Privat-bank* vykdomąjį direktorių. Jis paklausė, ar priėmiau siūlymą. Atsakiau teigiamai ir pridūriau, kad finansinė reikalo pusė dar nebuvo svarstoma.

Kitą dieną Ernrūtas man pranešė, kad į Vasą pervedė 15 milijonų markių karinėms reikmėms.

Sukarintų būrių organizavimu Pietų Pohjanmoje užsiėmė Vasos civilinės gvardijos būrio rajono skyriaus vadas generolas majoras fon Gerichas (von Gerich)*. Šioje provincijoje, kaip sakiau anksčiau, organizacinis darbas buvo organizuo-

---

* Generolas majoras Paulis fon Gerichas (Paul von Gerich) tarnavo Rusijos armijoje, (Pirmojo) pasaulinio karo metu buvo pulko ir brigados vadas, pastaruoju metu Petrograde ir jo apylinkėse vadovavo stambiems mokymo ir šaukimo centrams. *(Aut. past.)*

jamas puikiai. Jeigu palygintume gyvenimo sąlygas skirtingose Suomijos provincijose, tai lengvai pastebėtume, kad Pietų Pohjanma išsiskyrė iš visų: ten buvo energijos išteklių, vietiniai gyventojai garsėjo kaip ryžtingi, drąsūs, patriotiškai nusiteikę žmonės.

Per Vasą ir kitus uostamiesčius buvo galima susisiekti su kitomis užsienio šalimis, o geležinkelyje buvo du strategiškai svarbūs mazginiai punktai – Seinejokis ir Hapamekis. Nuo Seinejokio ėjo atšakos į Vasos, Kaskineno ir Kristinestado puses, nuo Hapamekio – į rytus, į Juveskiulės pusę. Būtent tomis dienomis pasibaigė geležinkelio iki Pieksemekio statyba, vadinasi, buvo sukurtas tiesioginis bėginis susisiekimas tarp Pohjanmos ir Karelijos. Atsižvelgdamas į šiuos faktus, patvirtinau karinio komiteto planus sukurti atraminį punktą Vasoje – svarbiausiame Pietų Pohjanmos mieste.

Vasoje iš karto užsiėmiau kurti valdančiąją instituciją, kurios pirmaeiliai uždaviniai buvo parinkti personalą ir įsigyti ginklų bei amunicijos. Atvykęs netrukus gavau informacijos apie susirėmimus, įvykusius Vyborge ir Tavetyje, bet likau prie savo sprendimo jau turimų formuočių neskaldyti. Nenorėjau išnaudoti jų iki to laiko, kol nesurinksiu pakankamai didelių jėgų – tokių, kurios galėtų būti svarbios būsimiems kariniams veiksmams.

Visi buvo pasiryžę ir pasirengę skubiai išžygiuoti, tačiau mums iš esmės trūko žmonių, turėjusių karinį parengimą ir tinkamų vadovauti. Susisiekdavau su Civilinės gvardijos rajonų skyriais ir tuo pat metu išsiuntinėdavau laiškus buvusiems Suomijos armijos karininkams, taip pat tiems, kurie iki revoliucijos tarnavo Rusijoje arba kokiose nors kitose užsienio armijose.

Praėjus keletui dienų su džiaugsmu ir pasitenkinimu pastebėjau, kad daugelis karininkų mano kvietimą priėmė. Tarp jų buvo nemažai tų, kurie jau anksčiau aktyviai dalyvavo Civilinės gvardijos veikloje.

Senatas mus įgaliojo parengti teisėtvarkos jėgų sukūrimo planą. Nusiuntėme Senatui atitinkamą siūlymą, bet jo nespėjo peržiūrėti. Įvykiai vystėsi taip smarkiai, kad jau po keleto dienų tapo aišku: dabar reikalingos ne paprastos „galingos teisėtvarkos jėgos", bet būtina tikra armija.

Provincijos gyventojai buvo sunerimę, kai kur vyko riaušės, augo nepakantumas rusams. Čia taip pat girdėjo apie susirėmimus Karelijoje. Maža to, būtent Pietų Pohjanmoje pirmą kartą buvo nuginkluota rusų kareivių grupė, tai įvyko sausio 21 dieną Kauhavoje.

Sužinojęs, kad du ešelonai rusų kareivių, bevykstantys namo, gavo įsakymą grįžti į savo buvusias įgulas Pietų Pohjanmoje, įsakiau generolui majorui fon Gerichui naktį į sausio 23 dieną surinkti žmones ir nuginkluoti įgulas Seinejokyje ir Lapua. Reikėjo užkirsti kelią rusų dalinių permetimui. Netrukus iš Helsinkio telefonu gavau naujų žinių ir įsakymą atšaukiau. Valstiečiai išsiskirstė, labai nepatenkinti šiuo sprendimu, o mano vyriausiojo vado autoritetas labai susvyravo.

Tada pirmą kartą susitikau su valstiečių būrio vadu iš Lapua Mačiu Laurila (Matti Laurila). Šis karininkas anksčiau tarnavo suomių šaulių gvardijos batalione, kuris buvo išformuotas. Jis atvyko išreikšti Lapua gyventojų nepasitenkinimą dėl įgulų puolimo atšaukimo.

Laurila daugiau negalėjo kęsti rusų tyčiojimosi iš Civilinės gvardijos veiklos. Bet vis dėlto jis nusiramino, kai paaiškinau, kad mes, du seni kariai, turime suprasti: laikas pulti dar neatė-

jo, kovinius veiksmus pradėsime tik tada, kai būsime visiškai pasirengę. Laurila tapo tuo žmogumi, kurio palaikymo visada galėjau tikėtis. Vėliau jis žuvo mūšyje prie Lenkipohjos.

Sausio 24 dieną surinkau savo artimiausius pagalbininkus – norėjau išklausyti jų nuomonę apie susidariusią padėtį ir suprasti, ar jie nemano, kad atėjo laikas žygiuoti.

Padėtis pablogėjo. Per praėjusią dieną Vasoje įvyko pirmas stambus susirėmimas su rusais, o iš Senato buvo gautos dvi nerimą keliančios telegramos. Viena tokia: srities komitetas priėmė sprendimą visomis jėgomis palaikyti Suomijoje įsiplieskusią revoliuciją. O kitoje Senatas pranešė, kad nėra jokių galimybių užkirsti kelią rusų kariuomenės siuntimui į Pietų Pohjanmą.

Tai man labiausiai kėlė nerimą. Jeigu rusai įvykdys savo sprendimą ir išsiųs papildomas jėgas sugriauti to, ką pasiekėme per tą laiką, mums netgi neliks atspirties taško tolesniems veiksmams.

Pagal mano parengtą planą privalėjome naktį nuginkluoti įgulą Vasoje ir tuos dalinius, kurie kontroliavo kelią, juosusį miestą. Šį mano siūlymą palaikė visi, išskyrus generolą majorą Liofstriomą.

Sausio 25 dienos vakare priėmiau lemtingą sprendimą pradėti kovinius veiksmus. Sausio 28 dienos naktį Civilinės gvardijos būriai turėjo staiga užpulti įgulas, įsikūrusias Pietų Pohjanmoje, ir nuginkluoti.

Sausio 26 dieną iš Helsinkio man pranešė, kad rusų kontingentas, lauktas Pietų Pohjanmoje, buvo sudarytas iš dviejų ešelonų labai revoliucingai nusiteikusių jūreivių. Dar kartą situaciją aptariau su Svinhufvudu, ir jis vėl patvirtino,

kad Senatas negali užkirsti kelio šiam permetimui. Tada nutariau, kad būtina veikti savarankiškai.

Rytojaus dieną gavau Svinhufvudo telegramą, kurioje buvo pranešama, kad praeitą naktį viename iš rusų laivų jis vedė derybas su srities komitetu ir pasistengė padaryti viską, kas įmanoma, neleisti rusų kariuomenei kištis į Suomijos vidaus reikalus. Šis tikslas dar nepasiektas, bet derybos bus tęsiamos, ir Svinhufvudas tikisi, kad pasieks teigiamą rezultatą. Todėl jis man patarė dar kiek palaukti.

Naujas atidėjimas galėjo turėti sunkių pasekmių. Neramumas Pietų Pohjanmoje pasiekė ribą. Antras įsakymo atšaukimas, tegul netgi ir sutiktas vykdyti, visiškai pakirstų Šiaurės žmones. Mes ir taip jau visai užtektinai gavome pažadų, o jūreivių atvykimo grėsmė apsunkino ir be to jau įtemptą situaciją. Todėl ryžausi pradėti ir išvykau į Ilihermę.

Helsinkio įvykiai patvirtino mano teisumą. Centrinis socialdemokratų partijos komitetas pasidavė radikalių kairiųjų spaudimui, ir tie sausio 25 dieną įkūrė savo „vykdomąjį komitetą", kuris pradėjo rengtis perversmui.

Sausio 26 dieną 12 valandą nakties Raudonoji gvardija gavo nurodymą pradėti mobilizaciją. Komitetas įsakė gvardijos vadovybei (jau vadinamai Generaliniu štabu) užimti Senato pastatą, centrines įstaigas ir bankus, be to, suimti „žmones, įtrauktus į specialųjį sąrašą".

Sausio 28 dienos naktį – tai yra tuo pačiu metu, kai pradėjome veikti ir mes, – Helsinkyje buvo paskelbta Raudonosios gvardijos batalionų sueiga. Mieste jų buvo dešimt. Visas pastarąsias naktis jie gaudavo ginklų iš rusų. Ankstų sausio 28 dienos rytą įvyko valstybinis perversmas – Senatas ir Parlamentas liko be tarnybos. Tą pačią naktį raudonieji užgrobė

Tamperę, Kuopijų ir kitus miestus. Sukilėliams padėjo rusų kareiviai.

Viskas, ką suspėjo padaryti Senatas iki perversmo, tai kreiptis į liaudį. Kreipimasis buvo parašytas sausio 28 dieną. Ten buvo pasakyta, kad esu paskirtas vyriausiuoju vadu, o Civilinės gvardijos daliniai yra teisėta vyriausybės kariuomenė. Kreipimasis skelbė:

Generolui Manerheimui ir Suomijos liaudžiai

Kurstoma kai kurių revoliucingai nusiteikusių elementų, dalis Suomijos piliečių, remdamasi svetimais durtuvais ir kariuomene, pakilo maištauti prieš Suomijos parlamentą ir teisėtą jo vyriausybę, jėga kliudydami jai veikti ir keldami grėsmę ką tik iškovotai laisvei.

Valstybės vyriausybė mano esant būtina taikyti visas įmanomas priemones, kad baigtųsi šios išdavystės, todėl šiam tikslui yra tos teisėtvarkos jėgos, kurios buvo sukurtos tvarkai palaikyti šalyje ir įgaliotos Parlamento, pavaldžios vienai vadovybei, ir jos vyriausiuoju vadu paskirtas generolas G. Manerheimas. Vyriausybė ragina valstybės įstatymų besilaikančius gyventojus padėti generolui Manerheimui ir jo ginkluotiesiems daliniams visu tuo, kas, jo manymu, būtina pergalei pasiekti.

Tie nedaugelis piliečių, kurie su ginklu rankose sukilo prieš teisėtą visuomeninę tvarką, ginklus turi sudėti. Jeigu jie savo poelgius mano esant teisėtus ir paklūsta savo vadovybei, tegul žino, kad jų veiksmų laukia pralaimėjimas.

Ginkluotosios vyriausybės pajėgos jau užėmė didelę dalį šalies ir artinasi prie miestų, išsidėsčiusių pietuose

ir pietvakariuose. Jokios kliūtys nesustabdys jų kovoti su valstybės išdavikais ir už Tėvynės laisvę.

Kariniai veiksmai buvo nukreipti prieš tas ginkluotas rusų dalis, kurios liko Suomijoje, nors sovietų vyriausybė pripažino mūsų valstybės nepriklausomybę. Būtent todėl įsiplieskęs karas buvo išsivaduojamasis, kova už laisvę.

Šis faktas negali pakeisti ir tos aplinkybės, kad greitai buvome priversti vykdyti karinius veiksmus ne tik prieš rusus, bet ir prieš maištininkus šalies viduje. Nei teisėta valdžia, nei jos armija nebuvo dėl to kaltos. Kaltė teko maišto vadovams.

Būnant pirmas savaites Vasoje, tapo aišku, kad karinio komiteto supratimas apie Civilinės gvardijos organizavimą ir jos būklę Pietų Pohjanmoje buvo per daug optimistinis. Tai pirmiausia susiję su ginkluote. Netgi Vasoje buvo labai sunku gauti tikslios informacijos apie skirtingas Civilinės gvardijos dalis. Žinios apie rusų dalinius buvo labai prieštaringos.

Mes tikrai nežinojome, kaip elgtis, bet ryžto užteko. Ir mūsų sumanymo sėkmė – būtent ryžtingumas ir greitis. Jeigu Civilinės gvardijos daliniai būtų uždelsę, tai kai kurios rusų įgulos būtų galėjusios organizuoti gynybą ir susijungti su Raudonąja gvardija, o šiuo atveju galimybių juos nuginkluoti būtų buvę mažai. Būdamas Iliharmoje, žinių laukiau labai nerimaudamas.

Jau naktį pradėjome gauti gerų naujienų, o sausio 28 dienos paryčiui sužinojome, kad pirmosios sėkmės suteikė galimybę įkurti atraminį būsimųjų kautynių punktą. Pačios stambiausios įgulos Vasoje, Seinejokyje ir Lapua buvo nuginkluotos.

Dar iki karinių veiksmų pradžios pavyko nutraukti telefono ryšį. Tada Civilinės gvardijos kariai, tikėdamiesi netikėtumo – šautuvus turėjo tik vadai – naktį puolė kareivines. Per dieną buvo nuginkluotos dar kelios įgulos. Ten, kur Civilinės gvardijos būriai truputėlį uždelsė, prasidėjo, kaip ir buvo tikimasi, tikros kovos.

Per keturias dienas visas Pietų Pohjanmos rajonas buvo išlaisvintas. Penki tūkstančiai rusų pasidavė. Buvo paimta 8 000 šautuvų, 34 kulkosvaidžiai, 37 pabūklai, keletas minosvaidžių ir didelis kiekis įrangos bei šaudmenų.

Dabar derėjo įsirengti saugų rajoną, kad galėtume atlaikyti priešo puolimą iš pietų ir užtikrintume saugumą geležinkelių, einančių per Hapamakį į rytus. Sausio 29 dienos naktį geležinkelis piečiau Hapamakio stoties buvo susprogdintas. Po to gynybos liniją perkėlė dvidešimt penkiais kilometrais piečiau, į Vipulos siaurukalnę. Ši operacija buvo atlikta laiku: jau po dviejų dienų ten prasidėjo žiaurios kovos.

Kai tik Pietų Pohjanma buvo išlaisvinta, kreipiausi į Suomijos žmones: pareiškiau, kad, manau, būtina visiškai nuginkluoti rusų įgulas, kadangi blogiausi mūsų tautos atstovai, susivieniję su jų kareiviais, ėmėsi prievartos ir pradėjo plėšti ir žudyti taikius piliečius. Sukilę tėvynės išdavikai turi būti pasmerkti. Kreipimesi buvo kalbama ir apie tai, kad visiems rusų kareiviams, savanoriškai atidavusiems ginklus, bus garantuotas asmeninis saugumas; kai tik Suomija ir Rusija susitars*, juos nedelsiant išlaisvins.

---

* Mano noras palengvinti karo belaisvių likimą matomas iš tų aplinkraščių, kuriuos išsiuntinėjau rajonų vadams. Norėjau išvengti plačių Rusijos visuomenės sluoksnių pykčio, viešai paskelbęs, kad buvome priversti nuginkluoti rusų dalinius tik siekdami savo saugumo.

Nors tokiomis aplinkybėmis susitarti dėl belaisvių išsiuntimo į tėvynę buvo neįmanoma, įsakiau belaisvius pergabenti arkliais per sieną palei šiaurinę Ladogos ežero pakrantę. Tai tikrai buvo daroma, bet liautasi dėl susigrūmimų pasienyje. Ukrainiečiai ir lenkai buvo išlaisvinami nedelsiant. Visi rusų karininkai, išskyrus suimtus, turėjo teisę nuomotis privačius butus. *(Aut. past.)*

Pranešimą apie pergalę išsiunčiau į Stokholmą, iš kur ši naujiena buvo išplatinta po visą Europą. Tikėjausi, kad visi šalies sveiko proto žmonės susivienys tai kovai, kurią kovoja Suomijos armija su bolševizmu. Šį kreipimąsi baigiau ragindamas kiekvieną padėti, kiek gali, gelbstint Suomiją – ir ne tik Suomiją.

Pietų Pohjanmą iš rusų jungo išlaisvinome. Vis dėlto svarbiausia buvo apsaugoti mūsų užnugarius ir užtikrinti ryšį su Švedija per Torniją ir Haparantą*. Todėl telegramoje, išsiųstoje sausio 28 dieną, Civilinės gvardijos dalinius raginau Šiaurės Pohjanmoje nuginkluoti rusų kariuomenę ir Raudonąją gvardiją, jeigu jie per šešias valandas nepasiduos savanoriškai.

Šiaurėje priešas jau buvo pasirengęs tokiam įvykių posūkiui, todėl be kovos pavyko nuginkluoti tik nedideles dalis. Oulu rusai ir raudongvardiečiai spėjo susivienyti. Kai sausio 30 dieną nepavyko nuginkluoti ten esančios įgulos, į Oulu nusiunčiau pakankamai stiprų būrį, kuriam vadovavo rotmistras Ignacijus. Vasario 3 dieną šis būrys įveikė priešo pasipriešinimą ir laimėjo. Būtent Oulu mes patyrėme pirmus didelius nuostolius. Tornijoje taip pat vyko įnirtingi susirėmimai.

* Miestas Botnijos įlankos šiaurėje prie Suomijos ir Švedijos sienos. *(Orig. past.)*

Per šias dienas Civilinės gvardijos daliniai nuginklavo apie 7 000 rusų kareivių, o kaip karo trofėjus paėmė 2 500 šautuvų ir didelį kiekį kitos karinės įrangos. Vasario 6 dieną visa Šiaurės Suomija iki sienos su Švedija buvo mūsų rankose. Dabar galėjome nesijaudinti dėl užnugarių.

Sausio pabaigoje–vasario pradžioje mano būstinė turėjo gana neaiškų supratimą apie bendrą padėtį. Ryšio dar nespėjo sutvarkyti, ir susisiekimas su atskiromis aukščiausiosios vadovybės grandimis buvo labai prastas. Tačiau, gaunant informaciją iš nutolusių vietovių, vaizdas pradėjo ryškėti.

Dar iki to laiko, kai buvo pradėti ryžtingi kariniai veiksmai Pietų Pohjanmoje, Civilinės gvardijos daliniai, vadovaujami kapitono Eglundo (Egglund), suformavo frontą pietiniame Vuoksos krante. Šis frontas išliko per visą karą ir tolydžio tapo paskutinės operacijos – valstybės sienos uždarymo ir Vyborgo išlaisvinimo – baze. Kai vasario 3 dieną į Antreą atvyko jėgerių kapitonas Arnė Sihvo (Aarne Sihvo), ką tik gavęs atitinkamą paskyrimą, Karelijos frontas turėjo vienintelį vadą.

Savo provincijoje Raudonajai gvardijai taip pat teko pasiduoti, o kai į Kuopiją Hapamakio–Pieksemekio geležinkeliu buvo atvežti papildomi daliniai, mums pavyko išgelbėti Suomijos valstybinio banko aukso atsargas. Ką tik išlaisvintų rajonų saugumą užtikrinome, susprogdindami geležinkelį į pietus nuo Mikelio. O kai, nepaisant stiprios raudongvardiečių įgulos pasipriešinimo, buvo išlaisvintas Varkauso miestas, esantis pusiaukelėje tarp Pieksemekio ir Savonlinos, mūsų rankose atsidūrė visa šiaurinė ir vidurio Suomija.

Dabar priešas nusprendė visas jėgas sutelkti prieš priešakinius mano dalinius. Padėtis tapo kritinė. Sausio pabaigoje

Raudonojoje gvardijoje buvo trisdešimt tūkstančių žmonių, o turint galvoje, kad jos būriai veikė kartu su rusų daliniais, tai reikia pripažinti: priešo jėgos iš tikrųjų buvo labai didelės. Vėl pateikiau rusų kariams kreipimąsi: pažadėjau asmeninį saugumą, jeigu jie nekels ginklų prieš teisėtas vyriausybės ginkluotąsias pajėgas, ir šis pareiškimas neliko visai be dėmesio.

Daliniai, atakavę priešakinius mano dalinius, buvo sudaryti daugiausia iš rusų, kurie siekė išlaisvinti savo nuginkluotus draugus. Po ryžtingų Civilinės gvardijos būrių veiksmų prieš įgulas Pietų Pohjanmoje Raudonosios gvardijos vadovybė, buvusi Helsinkyje, įsivaizdavo, kad mūsų jėgos daug didesnės, negu jos buvo iš tikrųjų. Ji nesiryžo siųsti savo dalinių į šiaurę, tuo labiau, kad Pietų Suomijoje susirėmė Raudonoji gvardija ir vietiniai savigynos būriai.

Pats pavojingiausias buvo priešo puolimas Hapamakio geležinkelio stoties rajone, kurios praradimas būtų reiškęs baltųjų fronto padalijimą į dvi dalis. Puolimui komandavo pulkininkas Svečnikovas (Свечников), kuris buvo paskirtas Vakarų Suomijos armijos vadu*. Vykdydamas dviejų batalionų jėgomis, palaikomas artilerijos, nesėkmingą frontalią ataką į Vilpulos miestą, Svečnikovas bandė užimti jį iš vakarų sparno. Sunkios kovos per 50 kilometrų išsidriekusiame fronte tęsėsi dešimt dienų, ir tik vasario 12-ąją bendras rusų

---

* Pulkininkas M. S. Svečnikovas, 106-osios pėstininkų divizijos, kurios štabas buvo Tamperėje, vadas buvo pagrindinis rusų ir raudongvardiečių bendradarbiavimo organizatorius. Jo knygoje „Revoliucija ir pilietinis karas Suomijoje 1917–1918 m.“, išleistoje Maskvoje 1923 metais, yra vertingos informacijos apie šio bendradarbiavimo pradžią ir pateikiama žinių, kaip plačiai rusai dalyvavo kuriant Raudonąją gvardiją. Per pilietinį karą Rusijoje M. S. Svečnikovas buvo divizijos vadas, paskui Kaspijos–Kaukazo fronto vadas. *(Aut. past.)*

ir raudongvardiečių puolimas nuslopo. Nuo vasario 5 dienos mūsų kariuomenės vadas šiame ruože buvo pulkininkas Vetzeris (Wetzer), jos ginkluotę sudarė tūkstantis šautuvų, septyni kulkosvaidžiai ir keturi pabūklai.

Savo taip pat prasidėjo įnirtingi mūšiai. Vasario 11 dieną vadovavimą mūsų daliniams tame rajone priėmė generolas majoras Liofstriomas. Jo užduotis buvo sukliudyti priešo judėjimą Kauvolos–Mikelio geležinkeliu ir sukurti Mentiuharju apylinkėse gynybinę juostą. Ši juosta išliko iki karo pabaigos.

Fronto linijoje tarp Saimos kanalo ir Rusijos sienos pagal Vuoksos upę kapitono Sihvo pajėgos atrėmė visas priešo atakas.

Vasario pradžioje Ūsikaupunkio mieste, netoli Turku, susirinko gana didelis Civilinės gvardijos būrys – maždaug šeši šimtai žmonių. Į jų planus įėjo netikėtas artimiausių įgulų puolimas, paskui prasibrovimas pas baltuosius į Šiaurės Satakuntą. Dėl ginklų trūkumo ir blogo padėties žinojimo Civilinė gvardija negalėjo atlikti šios užduoties, ir vadai nutarė būrį perkelti į Alandų salas. Ten jie tikėjosi nuginkluoti rusų dalinius, susėsti į laivus ir išvykti į Šiaurę.

Mūsų karo atstovas Stokholme Josta Teslefas (Esta Theslöf) pranešė, kad suomių piliečiai Švedijos sostinėje pradėjo rinkti ginklus ir įrangą, turėdami tikslą tai perkelti jūra Ūsikaupunkio miesto Civilinei gvardijai. Tikėtasi, kad Civilinės gvardijos veiksmai Alandų salose įplieks liaudies sukilimą.

Tai buvo labai maloni žinia. Ji dovanojo viltį, kad maištininkų užnugaryje atsiras naujas pasipriešinimo centras. Naujienos, atėjusios netrukus, įrodė šių vilčių teisingumą. Vasario 13 dieną Ūsikaupunkio civilinės gvardijos skyrius, vadovau-

jamas kapitono Fabricijaus (Fabrizio), išsilaipino Alandų salose ir greitai nuginklavo tiek atskirus rusų dalinius, tiek keletą kranto įtvirtinimo įgulų. Buvo paimti kariniai trofėjai, tarp jų – aštuoni pabūklai. Visur, kur eidavo Civilinės gvardijos kariai, Alandų salų gyventojai šiltai sveikino išvaduotojus ir pradėdavo organizuoti savo Civilinės gvardijos skyrius.

Nelauktai į įvykių vystymąsi įsiterpė visiškai naujas veikėjas – Švedijos vyriausybė. Vasario 13 dieną mūsų ambasados užfrachtuotas garlaivis *Hero* išplaukė iš Stokholmo uosto su savanoriais, ginklais ir šaudmenimis. Nors maršrutas buvo suderintas su oficialia valdžia ir laivui plaukti į Alandų salas turėjo atitinkamą leidimą, garlaivis buvo sustabdytas pačioje kelio pradžioje – švedų salyne. Šitai buvo aiškinama tuo, kad Švedijos vyriausybė nusprendė išsiųsti į Alandų salas savo ekspedicinį korpusą, siekdama „užkirsti kelią smurtui prieš gyventojus“.

Vasario 15 dieną kapitonas Fabricijus sužinojo, kad šalia Eckerio inkarus išmetė trys švedų kariniai laivai, ir netrukus derybų ten atvyks kažkoks karininkas. Jo vizito tikslas – įtikinti abi kovojančias puses palikti Alandų salas.

Tuo metu tarp Ūsikaupunkio civilinės gvardijos ir rusų kariuomenės buvo sudarytos paliaubos dėl keitimosi karo belaisviais. Atsižvelgiant į naujus įvykius, paliaubos buvo pratęstos, bet kai tik atėjo nerimą keliantis pranešimas, kad iš Turku į salų pusę pasuko ledlaužis *Murtha*, gabenantis raudongvardiečius, vadinasi, sutartis pažeista, kapitonas Fabricijus vėl ėmėsi ryžtingų veiksmų.

Vasario 17 dieną Civilinė gvardija puolė Godbio įgulą. Po nuožmios kovos rusai buvo priversti sudėti ginklus. Ga-

liausiai Civilinė gvardija iš Ūsikaupunkio žymiai sutvirtino savo padėtį Šiaurės Alanduose. Sėkmė įkvėpė juos ir suteikė tikėjimo pergale. Po dviejų dienų, vasario 19-ąją, jie atsilaikė pačiame didžiausiame mūšyje salose ir atrėmė raudongvardiečių ir rusų dalinių, atvykusių iš Turku, puolimą.

Tačiau Stokholme šiuos įvykius palaikė agresija prieš Alandų salų gyventojus. Savo veiksmais oficialūs Švedijos asmenys tik trukdė keistis informacija mano būstinei ir Suomijos ambasadai, taip pat ambasadai ir Ūsikaupunkio civilinei gvardijai. Be to, šią informaciją gaudavome iškreiptą. Dėl to Civilinės gvardijos vadas ir ambasados vadovas, valstybės patarėjas Aleksis Gripenbergas (Alexis Grippenberg), pražūtingai susipainiojo nepatikimoje informacijoje ir atsidūrė labai sunkioje padėtyje.

Iškreipta informacija ateidavo dažniausiai iš jūrų ministro Palmstiernos (Palmstierna). Vasario 19 dienos vakare jis pareiškė, kad, pagal ką tik jo gautus duomenis, Ūsikaupunkio civilinė gvardija sutriuškinta, rusų daliniai užėmė Godbį ir užtvėrė kelią į Finbį. Jeigu Civilinės gvardijos daliniai nelips į švedų laivus, įrodinėjo ministras, jie bus visiškai sunaikinti.

Apskritai švedai stipriai spaudė Ūsikaupunkio civilinę gvardiją. Viena, kapitonas Fabricijus turėjo raštišką švedų patvirtinimą, kad jie nesikiš į jo veiksmus, vadinasi, jis privalo paklusti išimtinai savo vyriausiojo vado įsakymams, bet, antra, kapitonas neturėjo ryšio su mano būstine.

Vasario 21-ąją, gavęs iš švedų klaidingą informaciją, jis manė, kad būtina pasirašyti jam pasiūlytą sutartį dėl sutikimo. Pagal šią sutartį Civilinė gvardija privalėjo atiduoti švedams ginklus – ir savo, ir paimtus iš rusų, palikti Alandų

salas, nusigauti iki Stokholmo švedų laivais ir grįžti į Suomiją per Haparandą. Tuo pačiu metu Haparandoje Civilinė gvardija galės vėl atgauti savo ginklus. Rusai taip pat turėjo palikti Alandų salas, bet jiems buvo skirtas penkių savaičių terminas ir suteikta galimybė perkelti į Turku savo karinius sandėlius. O vasario 22 dieną Alandų salose išsilaipino okupacinis švedų korpusas.

Grįžusi į Suomiją, Ūsikaupunkio civilinė gvardija – ją dabar pradėjo vadinti Turku miesto batalionų – narsiai dalyvavo kovose netoli Satakuntos. Jos vadas kapitonas Fabricijus savo asmeniniu prašymu stojo prieš Karo tribunolą ir buvo išteisintas.

Švedai užsiliko Alandų salose beveik du su puse mėnesio – iki gegužės 16 dienos, nors nebuvo netgi įsivaizduojamos priežasties ten likti po kovo 5-osios, kai priešakiniai vokiečių pagalbinio korpuso daliniai tose salose nuginklavo paskutinius rusų dalinius.

Patvirtindamas, kad Alandų salos lieka valstybės sudėtyje, ir Suomija tebeturi į jas suverenias teises, kaip karinį gubernatorių ten išsiunčiau pulkininką fon Bonsdorfą (Bonsdorf).

Pirmame etape mūsų išsivadavimo karas greičiausiai buvo partizaninio pobūdžio, ir tie, kurie viltingai išėjo kovoti už laisvę, atrodo, tikėjo, kad pergalė bus pasiekta būtent tokiu būdu. Bet iš tikrųjų pagrindinį tikslą buvo galima pasiekti tik puolant organizuotai. Tam mums reikėjo armijos, o jai sukurti ir sėkmingai vadovauti visų pirma buvo reikalingas štabas.

Štabui sudaryti parengtų specialistų nepakako. Kaip jau minėjau, užėmus Vasą, padariau pareiškimą – kviečiau į pa-

galbą savanorius iš Europos. Tačiau dar anksčiau išsiunčiau į Stokholmą specialų kurjerį. Jis turėjo paaiškinti švedų savanoriams, kad mums ypač reikalingi karininkai, turintys darbo patirties generaliniame štabe.

Vasario 10 d. mano būstinėje, kuri tuo metu buvo Seinejokyje*, atsirado penki švedų karininkai. Tai buvo pulkininkas Ernstas Leaderis (Ernst Leader) ir kapitonai G. M. Terngrenas (G. M. Törngren), grafas V. A. Douglasas (V. A. Douglas), Henris Peironas (Henry Peiron) ir K. Petersenas (K. Petersen). Netrukus atvyko dar keletas žmonių. Išsivadavimo karo metu suomių armijos sąrašuose buvo aštuoniasdešimt keturi švedų karininkai, iš jų trisdešimt keturi – kadriniai.

Buvo visiškai aišku, kad mano būstinės laukė plati veikla, nes kitų aukštų karinių įstaigų nebuvo. Vyriausybė Vasoje sukūrė karinių klausimų komitetą, kurio vadovu tapo senatorius Frėjus (Frey), tačiau šiai įstaigai neužteko kompetentingumo ir jėgų spręsti organizacinius ir materialinius klausimus. Būstinės veiklą puikiai apibūdino Henris Peironas (ateityje – generolas majoras):

> Senato paskirtas vyriausiasis vadas atliko tas funkcijas, kurias karo metu Švedijoje vykdė gynybos ministras, armijos ūkio valdymo viršininkas ir daugeliu atvejų – Generalinio štabo viršininkas. Žinoma, karo sąlygomis tai turi didelį pranašumą, kadangi valdžia sutelkta vienose rankose; tas, kas atsako už vadovavimą, privalo turėti teisę primesti savo nuomonę.

---

* Iš Vasos išvykusi mano būstinė įsikūrė traukinyje, kuris stovėjo ant bėgių kelio netoli Seinejokio stoties. Tik paskutinėmis karo dienomis būstinė persikėlė į Mikelį. *(Aut. past.)*

Kai buvo daromi siūlymai dėl vyriausiojo vado būstinės steigimo, keleto funkcijų sujungimo į vieną idėja buvo, suprantama, pagrindinė [...] Kitais žodžiais, vyriausiojo vado būstine nuo pat karo pradžios tapo armijos ūkio valdyba ir gynybos ministerija.

Kitas veiksnys, padaręs įtaką tokiam sprendimui, buvo tai, kad būstinės kūrimas vyko, galima sakyti, tuščioje vietoje ir dar spaudžiant karinėms aplinkybėms. Dėl tos priežasties, taip pat dėl personalo trūkumo fronte būstinė privalėjo nuo pat pradžios ir iš esmės visą laiką užsiimti ne tik kariniais veiksmais, bet ir gilintis į maisto produktų tiekimo klausimus, medicininį aptarnavimą, gabenimą ir kitas problemas. Vadinasi, daugeliu atžvilgių ji tapo panaši į švedų armijos generalinį štabą – kitaip sakant, privalėjo spręsti taktinius klausimus ir tiekimo problemas daug plačiau, negu Švedijos vyriausiojo kariuomenės vado būstinė.

Vadovaujantis šiais principais, per keletą savaičių buvo sukurta organizacija, kurios struktūra buvo išdėstyta vyriausiojo vado įsakyme nr. 10. Pagal tokią schemą būstinė buvo padalyta į keturis štabus:

I. Generalinis štabas.

1. Vyriausiojo kvartirmeisterio skyrius. A. Operatyvinis skyrius. B. Informacijos skyrius. C. Ryšių skyrius. D. Topografijos skyrius.
2. Kanceliarija.
3. Personalo skyrius.
4. Komendantūra.

II. Ginkluotės štabas.
1. Šaunamųjų ginklų viršininkas.
2. Artilerijos viršininkas.
III. Etapinis štabas.
1. Intendanto skyrius (jam buvo pavaldūs rajonų intendantai).
2. Transporto skyrius.
3. Sanitarijos skyrius.
4. Pašto skyrius.
5. Telegrafas.
6. Policijos skyrius.
7. Inžinerijos skyrius.
Vėliau prie jų prisidėjo: išlaisvintų rajonų vadovybė, Karo trofėjų skyrius ir Remonto brigada.
IV. Centrinė karinio rengimo žinyba.

Generalinio štabo viršininku buvo paskirtas kapitonas (vėliau – generolas majoras) Esta Teslefas. Pirmuoju vyriausiojo vado pavaduotoju tapo vienas iš pačių aktyviausių Karinio komiteto narių rotmistras (vėliau – generolas leitenantas) Hanesas Ignacijus (Hannes Ignatius). Jis aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime ir buvo man artimiausias žmogus, kuris geriau už visus perprato bendrus klausimus. Ginkluotės štabui, kurio užduotis buvo įsigyti ginklų ir šaudmenų, juos sandėliuoti, aptarnauti ir paskirstyti, vadovavo pulkininkas (vėliau – generolas majoras) A. fon Rehauzenas (Rehausen).

Už kuklaus pavadinimo Etapinis štabas slėpėsi didelė organizacija, kuriai rūpėjo visai ne tik „etapai“ – šį žodį reikia suprasti kaip armijos užnugario tarnybas. Etapinio štabo vir-

šininkas sprendė daugiausia tuos klausimus, kurie taikos metu priskiriami gynybos ministerijai ir jai pavaldžioms įstaigoms.

Bet ir tai buvo dar ne viskas. Sudėtingomis to meto sąlygomis Etapiniam štabui tekdavo įsikišti – arba tiesiogiai, arba per savo atstovus rajonuose – ir į civilinį šalies valdymą. Etapinio štabo viršininku tapo labai gerbiamas pramonininkas majoras (vėliau – pėstininkų generolas) Rudolfas Valdenas (Rudolf Walden). Karinis rengimas buvo patikėtas generolui majorui Pauliui fon Gerichui.

Pirmaeilis būstinės uždavinys buvo sukurti išvien kovojančią armiją iš labiausiai pasirengusių kovoti dalinių. Pirmiausia iš Civilinės gvardijos skyrių reikėjo suformuoti dalinius. Bet rezervų iš esmės neturėjome – jų nebuvo galima atitraukti iš fronto, o vykdyti reorganizaciją kovinių veiksmų metu neįtikėtinai sunku.

Pagal galimybes iš Civilinės gvardijos pradėjome formuoti padalinius – batalionus ir pulkus, kurie būtų pavaldūs vienam vadovavimui, bet gana greitai supratome, kad tai užims labai daug laiko. Tik balandį mums pavyko iš Civilinės gvardijos surinkti dešimt reguliariųjų pulkų.

Nors turiu pripažinti, kad atskiri Civilinės gvardijos padaliniai pirmomis karo savaitėmis kovojo labai drąsiai, vis dėlto negalima nepažymėti jų labai keisto supratimo apie karinę drausmę. Galima pateikti tokį pavyzdį; beje, jis turi ir truputėlį humoro.

Vieną dieną, kai fronte buvo santykinė ramybė, Lapua junginys, tada dislokuotas Vilpuloje, panoro apsilankyti saunoje – be to, žinoma, savo namuose, Pohjanmoje. Vyrai atidavė ginklus į fronto štabą ir sėdo į traukinį, vykstantį į Lapua.

Po dviejų dienų jie grįžo atgal, pasiėmė ginklus ir, lyg nieko nebūtų įvykę, grįžo į pozicijas. Laimei, panašių dalykų atsitikdavo labai retai.

Mano kreipimasis į civilizuotą pasaulį prašant pagalbos ir raginant kurti savanorių dalinius, paskatino steigti švedų brigadą. Tai buvo vienintelis užsienio karinis junginys, dalyvavęs išsivadavimo kare; į jo sudėtį taip pat įėjo norvegai ir danai. Deja, pas mus galėjo atvykti tik nežymi dalis tų švedų, kurie pareiškė norą tapti savanoriais.

Ši švedų brigada buvo vieno bataliono didumo, bet ji vis tiek išsaugojo savo patį pirmąjį pavadinimą. Puolant Tamperę, o ir kautynėse Vakarų Suomijoje švedai patvirtino savo karinę šlovę. Įvairiuose suomių padaliniuose tarnavo dar apie keturis šimtus švedų.

Kad armija galėtų vykdyti puolamuosius veiksmus, ją, žinoma, reikėjo pastiprinti naujais daliniais. Pagrindinė priemonė, kurios ėmėmės, – verbavimas. Senato iniciatyva buvo sukurtos dvi masinės organizacijos – „Tvarkos vėliava“ ir „Suomijos valstybės sargyba“; jos taip pat mums davė tam tikrą skaičių karinių kadrų.

Jie tapo pagrindu mūsų pirmojo kavalerijos pulko, kuris gavo seną pavadinimą – Ūsimos dragūnų pulkas. Taip pat sukūrėme Seinejokio grenadierių bataloną. Vėliau mums pavyko suformuoti dar penkis batalionus; vėliau sujungtus į 1-ąjį ir 2-ąjį grenadierių pulkus. Iš mūsų užverbuotų žmonių suformavome šešias baterijos tarnybas ir tiek pat sprogdintojų komandų.

Toje sistemoje, kurioje kartu su savanoriais veikė daliniai, sudaryti iš samdinių, greitai išryškėjo rimtų trūkumų. Todėl

ėmėmės verbuoti tik kraštutinėmis aplinkybėmis – ir bet kuriuo atveju iki to laiko, kol galėsime pašaukti visus vyrus iš išvaduotų Suomijos rajonų.

Bet pirmiausia reikėjo priimti įstatymą dėl visuotinės karinės prievolės. Man tiesioginiai paprašius, vasario 18 dieną Senatas priėmė įstatymą dėl visuotinės karinės prievolės, remiantis 1878 metų įstatymu dėl karinės tarnybos. Nuo šiol visi vyrai nuo 21 iki 40 metų amžiaus privalėjo tarnauti armijoje.

Mano būstinėje buvo išnagrinėti turimi statistiniai duomenys ir, tuo remdamiesi, parengėme visos šalies gynybinių pajėgumų sustiprinimo planą. Galutiniame plano variante buvo numatyta sukurti devynias divizijas, susidedančias iš dvidešimt devynių pulkų, taip pat daugelio specialių dalinių. Karininkų ir puskarininkių sudėtį buvo numatoma formuoti iš jėgerių, mokytų Vokietijoje.

27-asis jėgerių batalionas pavirto stipriu padaliniu, susidedančiu iš keturių pėstininkų, dviejų kulkosvaidininkų ir karinės inžinerijos kuopų, artilerijos baterijos, ryšių ir kavalerijos būrių. Jis buvo gerai išmokytas ir įgijo karinę patirtį Rytų fronte.

Mums buvo gyvybiškai svarbu išnaudoti jėgerius kaip dėstytojus ir vadus tų padalinių, kurie netrukus bus sudaryti iš šauktinių, tuo labiau, kad jėgeriai, jau atvykę į Suomiją ir tapę vadais bei dėstytojais, praktikoje parodė savo pasirengimą. Bataliono sugrįžimo laukėme nekantraudami, netgi su įtampa – kiekviena diena buvo labai brangi.

Dar Helsinkyje įrodinėjau ministrui pirmininkui Svinhufvudui, kad jėgeriai kuo greičiau turi būti atšaukti namo. Iš būstinės taip pat ne kartą dariau tokius pareiškimus, pabrėž-

damas, kad tuo pat metu būtina jūros keliu pristatyti kiek galima daugiau ginklų ir šaudmenų. Vasario 17 dieną į Vasą atvyko priešakinis aštuoniasdešimties žmonių būrys, o su jais ir dovana iš Vokietijos – tenai supirkti rusų trofėjai*. Bet pagrindinė jėgerių dalis – tūkstantis šimtas trisdešimt žmonių – persikėlė į Suomiją tik vasario 25 dieną, perėję Botnijos įlankos ledu.

Kaip jau minėjau, armijos organizavimo planuose jėgeriai buvo labai svarbūs: daugiausia jie turėjo sudaryti ginkluotųjų pajėgų personalą. Tačiau greitai tapo žinoma, kad jėgeriai, prieš išvykdami į Suomiją iš vokiečių karinės bazės Libau**, sukūrė savo planą. Jėgerių samprotavimus man pateikė papulkininkis Teslefas*** – būtent jam buvo pavesta pristatyti batalioną iš Libau. Dar iki išvykimo iš ten jis, negavęs iš manęs jokių įgaliojimų, suteikė visiems bataliono kareiviams Suomijos armijos puskarininkių ir karininkų (iki pat majoro) laipsnius.

Pasak Teslefo, tolesnių veiksmų organizavimo planą jėgeriai manė esant principingai svarbų. Jie tikėjosi, kad bus sukurta šešių batalionų brigada, į kurią atrinks geriausius Civilinės gvardijos karius, o vyresnieji ir jaunesnieji vadai ten bus jėgeriai. Tuomet šie rinktiniai daliniai įveiks priešo pasipriešinimą pagrindiniuose ruožuose ir, kartu nutiesę kelią kitiems junginiams, nusives ir juos.

---

* 44 000 šautuvų, 63 kulkosvaidžiai, 9 milijonai šovinių ir keletas pabūklų. *(Aut. past.)*

** Dabar Liepoja. *(Orig. past.)*

*** Papulkininkis Vilhelmas Teslefas, buvęs rusų armijos karininkas, pateko į nelaisvę vokiečiams Rygoje; vėliau buvo paskirtas į 27-ąjį jėgerių batalioną, kur tarnavo ryšių karininku. *(Aut. past.)*

Iš principo galėjau palaikyti šiuos samprotavimus, bet mums nederėjo išsklaidyti tų vertingų kadrų, iš kurių buvo sudarytas batalionas. Jis buvo skirtas visiškai kito padalinio branduoliui sukurti. Viltys suformuoti kovingus dalinius iš žmonių, ką tik pašauktų į armiją, buvo labai silpnos; tokie daliniai negalėtų atremti priešo, kuris turėjo gana daug gerai parengtų kadrų.

Pas mus atvyko majoras Ausfeldas (Ausfeld), paskutinis 27-ojo jėgerių bataliono vokiečių vadas – jam buvo suteikta teisė tarnauti Suomijos armijoje. Kai majoras sutiko su organizaciniais mano planais, tai ir jėgeriai jiems pritarė.

Nutariau šiems narsiems jaunuoliams padaryti nuolaidą. Supratau: jų netenkino, kad kovos pulkuose, kuriems vadovauja ne jų rato žmonės, todėl pasiūliau ateityje sukurti ypatingus atskirus – vadinamuosius jėgerių – batalionus, jų būtų aštuoniolika, o vėliau juos sujungti į tris brigadas po du pulkus.

Šiam siūlymui jėgeriai taip pat pritarė. Vyresnieji iš jų pagal laipsnius gaudavo vadų pozicijas. Iš šauktinių buvo sukurtas kavalerijos pulkas ir keletas baterijų, kur vyresniaisiais ir jaunesniaisiais vadais taip pat buvo paskirti jėgeriai. Ilgainiui kiekybinė jėgerių dalinių sudėtis išaugo iki keturiolikos tūkstančių.

Vadovavimas frontams buvo galutinai suformuotas vasario viduryje. Iš kariuomenės junginių sudarėme tokias operatyvines grupes:

– Satakuntos grupė tarp Botnijos įlankos ir Nesijervio ežero; nuo vasario 20 dienos vadas – pulkininkas Ernstas Linderis (Ernst Linder);

– Hemės grupė tarp Nesijervio ir Peijenės ežerų; vadas – pulkininkas Martinas Vetzeris;

– Savo grupė tarp Peijenės ir Saimos ežerų; vadas – generolas majoras Ernstas Liofstriomas;

– Karelijos grupė tarp Saimos ir Ladogos ežerų; vadas – jėgerių kapitonas Arnė Sihvo.

Tuo metu mums reikėjo tik išlaikyti gynybą. Todėl griežtai perspėjau vadus, kad jiems patikėti daliniai neįsitrauktų netgi į nedideles puolamąsias operacijas. Tokius veiksmus buvo galima vykdyti tik vyriausiajam vadui sutikus. Šiaip ar taip, bet artimiausias savaites rengėmės strateginei ir taktinei gynybai.

Pagaliau bendras vadovavimas fronto junginiams buvo sukurtas, ir greitai jų vieningumas išmėgintas. Pirmoje vasario pusėje rusų daliniai ir raudongvardiečiai įnirtingai, nors ir nerezultatyviai, atakavo kai kurias lemiamas baltųjų pozicijas. Vasario 21 dieną priešas buvo pasirengęs pradėti stambaus masto puolimą Juveskiulės–Hapamekio–Kristinestado linija iki dešimties tūkstančių žmonių pajėgomis. Maždaug pusė priešo dalinių susitelkė svarbiame Vilpulos–Ruovesio placdarme, jų tikslas buvo Hapamekio miestas. Tačiau jau vasario 25 dieną tapo aišku, kad pirmasis stambus raudonųjų puolimas nepavyko.

Tuo pat metu mėgindami judėti į Satakuntos ir Hamės pusę, raudonieji taip pat pradėjo puolimą Karelijoje, ir jis tęsėsi daug ilgiau. Kai Petrograde buvo sukurti nauji rusų daliniai, ir Raudonoji armija gavo papildomą kiekį ginklų ir šaudmenų, apie dešimt tūkstančių žmonių pradėjo pulti pagal Vuoksos liniją.

Pagrindinio smūgio kryptis buvo Antreos miestas. Gynybą Karelijoje laikė dviejų tūkstančių žmonių pajėgos, todėl grėsmė buvo labai rimta. Mes neturėjome galimybės perdislokuoti čionai rezervų iš kitų frontų, vis dėlto Karelijos grupė sugebėjo atlaikyti visas atakas – tai tapo vienu iš didžiausių išsivadavimo karo pasiekimų. Kovo 11 dieną puolimas Karelijoje nuslopo. Mūsų daliniai atsilaikė ir ten.

Tai, kad raudonųjų puolimas buvo atremtas visuose frontuose, parodė, kaip išaugo Civilinės gvardijos dalinių jėga ir ištvermingumas. Pergalė pareikalavo iš negausių gynėjų kuo didžiausio susitelkimo, juk jie tik pačiu paskutiniu momentu gavo ginklų iš Vokietijos. Kariai nespėjo išmokti elgtis su jais, bet spragas užpildė įgimta karinė suomių nuovoka ir įprotis naudotis medžiokliniais šautuvais.

Raudonieji kovėsi herojiškai ir atkakliai, jiems netrūko amunicijos. Tačiau nepavykęs puolimas rodė, kad jų daliniams trūko mokymo, o vadovavimas buvo silpnas. Laikraščio redaktorius ir buvęs praporščikas Eras Hapalainenas (Eero Haapalainen), tapęs „visų Suomijos ginkluotųjų pajėgų vyriausiuoju vadu“, toks buvo tik nominaliai – iš tikrųjų kariuomenei vadovavo generalinio štabo viršininkas Svečnikovas. Jų įsakymai neplito toliau Vakarų ir Centrinio fronto ruožų.

Kariuomenei Karelijoje vadovavo armijos štabas, įsikūręs Vyborge. Bendro vadovavimo nebuvimas, žinoma, pražūtingai veikė kovinių veiksmų eigą, ypač turint galvoje, kad sprendimai buvo priimami visokiuose nesuskaičiuojamuose komitetuose ir štabuose.

Šiomis kritinėmis vasario savaitėmis už baltųjų fronto linijos buvo uoliai dirbama. Būtinai reikėjo sukaupti jėgas ir per-

imti iniciatyvą, pulti Raudonąją „šiaurinę armiją", galutinai panaikinti grėsmę Hapamakio miestui ir užimti Tamperę.

Fronto daliniai buvo labai išvarginti gynybinių mūšių. Artilerija dar nespėjo visiškai pasirengti. „Pėstininkų jėgeriai", pašaukti į armiją, kol kas neatvyko, jie galėjo susirinkti tik vasario pabaigoje arba kovo pradžioje. Atsižvelgiant į visas šias aplinkybes, pulti dar buvo anksti. Ir vis dėlto dėl įvairių priežasčių reikėjo pulti kaip galima greičiau.

Badas ir teroras, vyravęs pietuose, reikalavo greitų veiksmų. Be to, žinojau, kad priešas intensyviai rengiasi naujiems mūšiams. Mano būstinė turėjo duomenų, kad ruože tarp Botnijos įlankos ir Peijenės ežero priešas rengiasi sutelkti pajėgas iki dviejų tūkstančių žmonių.

Artinosi pavasaris, polaidis galėjo sutrukdyti mūsų dalinius perdislokuoti. Po ledonešio atviros vandens erdvės priešui turėjo palengvinti gynybinius veiksmus. Tai apsvarstęs, vasario 27 dieną įsakiau operaciją pradėti, ir kovo viduryje mūsų pajėgos buvo pasirengusios pereiti į puolimą.

Prie išvardytų veiksnių prisidėjo dar vienas, visiškai kitos rūšies. Kovo 3 dieną man iš Senato telefonu pranešė, kad, Suomijos vyriausybei paprašius, karinė Vokietijos vadovybė pažadėjo pradėti intervenciją siekdama „nuslopinti Suomijoje įsiplieskusį maištą". Vienas švedų karininkas, dalyvavęs, kai kalbėjomės telefonu, vėliau spalvingai aprašė mano būseną.

Mano nuotaika iš tikrųjų buvo prislėgta. Juk ministras pirmininkas Svinhufvudas man tvirtai pažadėjo, kad intervencijos neprašys. Ir kas dabar? Kaip apskritai reikėjo vertinti šią padėtį? Vyriausybė skiria vyriausiąjį vadą, tas, dar prieš sutikdamas eiti į šį postą, iškelia reikalavimus, kad užsienio pagalbos Senatas neprašys, bet praeina laikas, ir vyriausiajam

vadui praneša apie jau įvykusį faktą. Pirmoji mano mintis buvo atsistatydinti. Jeigu Senatas mane apgavo, tai jis negalėjo reikalauti, kad ir toliau vykdyčiau savo pareigas.

Tą dieną planavau aplankyti frontą netoli Vilpulos. Šios kelionės neatšaukiau, o vakare, jau nusiteikęs prašyti leisti atsistatydinti, išvykau atgal, lydimas pulkininkų Teslefo ir Ignacijaus. Mano pakeleiviai buvo susikrimtę dėl mano sprendimo ir bandė įkalbėti jį pakeisti.

Pamažu sugalvojau naują sprendimą. Jeigu vokiečiai, paprašyti vyriausybės, išsilaipins šalyje, o aš armijai nevadovausiu, tai kas gi tada susidoros su nauja grėsme – ta grėsme, kad visi svarbiausi klausimai bus sprendžiami vyriausiojo vokiečių vado, ir, galų gale, būtent jis taps išsivadavimo karo vadovu? Paskui Vokietija išlaisvins Suomiją ir tai paskelbs visam pasauliui.* O juk aš buvau tvirtai įsitikinęs, kad išsivadavimo karą galima vykdyti savomis jėgomis. Pasvėręs visus už ir prieš, sumaniau pasilikti savo poste ir pasistengti ateityje su Senatu bendradarbiauti lojaliai.

Iki okupacinės kariuomenės išsilaipinimo mums reikėjo savo jėgomis pasiekti lemiamą pergalę – kitaip sakant, grąžinti liaudžiai tikėjimą savimi po visų tų nelaimių, kurias šalis išgyveno per keletą pastarųjų metų. Maniau, kad puolimą reikėjo pradėti jau kovo viduryje.

---

* Ir buvo padaryta, ir to rezultatai žinomi. Pavyzdžiui, Vinstonas Čerčilis (Winston Churchill) savo darbe apie Pirmąjį pasaulinį karą Suomijos išvadavimą pateikia kaip visišką Vokietijos nuopelną. Kai atkreipiau Čerčilio dėmesį į jo nuomonės klaidingumą, jis paprašė manęs pranešti teisingas žinias, ir antrame jo darbo leidime nuoroda į jas pakeitė informaciją iš vokiečių šaltinio, įvykius traktavusio labai vienpusiškai. Vis dėlto iki šio laiko, galima sakyti, pasaulyje visur paplitusi nuomonė, kad Suomiją Vokietija okupavo 1918 metais. *(Aut. past.)*

Mes supratome, kad intervencija tiesiogiai susijusi su politinėmis komplikacijomis pirmiausia dėl to, kad Suomija bus įtraukta į pasaulinį karą Vokietijos pusėje. Bet, kita vertus, tikėjausi, kad bendradarbiavimas su vokiečiais įgaus tokią formą, kuri patvirtins tarptautinį Suomijos autoritetą ir jos nepriklausomybę nuo didžiosios valstybės, suteikiančios mums pagalbą.

Kovo 5 dieną pirmajam Vokietijos generolui kvartirmeisteriui Erichui fon Liudendorfui (Erich von Ludendorff) išsiunčiau telegramą ir paprašiau padėkoti imperatoriui Vilhelmui II Suomijos armijos vardu už tai, kad mums buvo suteikta galimybė Vokietijoje įsigyti ginklų, be kurių nebūtume galėję atsilaikyti išsivadavimo kovoje.

Po šių įžanginių žodžių pageidavau susitarti dėl realios pagalbos ateityje. Visų pirma vokiečių daliniams iš karto, išsilaipinus Suomijos teritorijoje, reikėjo paklusti vyriausiajai suomių kariuomenės vadovybei. Vyriausiasis Suomijos kariuomenės vadas turi paskelbti kreipimąsi į suomių tautą, kuriame būtų pabrėžiama, kad vokiečių kariuomenės išsilaipinimas – ne kišimasis į vidines šalies problemas, o pagalba kovojant su užsienio interventais.

Jei tai nebus padaryta, bus įžeista nacionalinė suomių savimonė, ir dėl to gali kilti tarpusavio priešiškumas, kuris neišnyks šimtmečius. Jei šios sąlygos bus priimtos, buvo kalbama telegramos pabaigoje, galiu pareikšti Suomijos armijos vardu, kad mes sveikiname drąsius vokiečių batalionus mūsų šalyje ir pasirengę padėkoti jiems visos tautos vardu.

Vėliau girdėjau ir skaičiau įvairius aprašymus, kaip į mano telegramą reagavo Vokietijos vyriausiojo karinių pajėgų va-

do būstinė. Pagal vieną informaciją, mano prašymas buvo patvirtintas iš karto, pagal kitą – tik po ilgų abejonių.

Vis dėlto kovo 10 dieną gavau atsakomąją telegramą, pasirašytą generolo feldmaršalo fon Hindenburgo (von Hindenburg), kurioje jis pranešė, kad su telegrama supažindino imperatorių, ir tas sutiko su visais mano siūlymais. Vadinasi, buvo išvengta nesusipratimų, kurių galėjo atsirasti dėl Vokietijos intervencijos.

Štai nedidelė apžvalga įvykių ir derybų, vykusių prieš intervenciją. Kai telefonu gavau pranešimą apie būsimą karinę ekspediciją, šie įvykiai man dar nebuvo žinomi. Priešakiniai vokiečių daliniai jau po dviejų dienų išsilaipino Alandų salose. Per visą karinių veiksmų laiką visiškai negavau informacijos apie įvykius, susijusius su vokiečių ekspedicija, ir tik vėliau sužinojau būtinus faktus.

Sekmadienį, vasario 3 dieną, Suomijos ambasadorius Stokholme valstybės patarėjas Gripenbergas iš Švedijos užsienio reikalų ministerijos gavo tokį pranešimą:

> 1918 metų vasario 3 dieną į Karališkąją užsienio reikalų ministeriją nuo Švedijos reikalų patikėtinio Helsinkyje atėjo Suomijos vyriausybės telegrama, adresuota Valstybės tarybai, kur kalbama, kad Manerheimas pats nustato prekių paskirties vietą, būtina su juo susitikti. Vyrauja visiška anarchija. Būtina imtis energingų veiksmų intervencijai vykdyti Suomijos ir Švedijos jėgomis.*

* Na, žinoma, nėra jokios galimybės nustatyti, kaip atsirado tokia telegrama. Savo knygoje „Feldmaršalas baronas Manerheimas" daktaras Doneris (Donner) rašė, kad į jo prašymą išstudijuoti pirminį dokumentą jis gavo neigiamą atsakymą, ir oficialūs Švedijos asmenys pareiškė: „telegramos nerodys nei jam, nei kam nors kitam". *(Aut. past.)*

Paslaptingi žodžiai „prekių paskirties vieta" galbūt reiškė nurodymą, į kurį būtent uostą reikėjo siųsti grįžtantį į Suomiją jėgerių batalioną. Bet, žinoma, žodis „prekės" galėjo reikšti ir kokį nors ginklų krovinį. Šiomis neaiškiomis aplinkybėmis mūsų ambasadorius pagalbos prašymą, buvusį telegramoje, laikė vyriausybės sprendimu ir pamanė, kad reikalas labai skubus, tad vasario 4 dieną, neišsiaiškinęs Vasos Senato pozicijos arba vyriausiojo vado nuomonės, kreipėsi į ministrą pirmininką Edeną (Eden) – prašė Švedijos karinės intervencijos.

Šį prašymą ministras pirmininkas tuojau pat atmetė, o mainais Suomijai pasiūlė Švedijos tarpininkavimą gauti karinę Vokietijos pagalbą. Karinės pagalbos būtinumas buvo motyvuojamas tuo, kad „baltoji Suomija neturėjo galimybės nugalėti jungtinių raudonųjų ir rusų pajėgų. Baltoji armija buvo silpna ir neišmokyta, o raudonieji turėjo Rusijos paramą".

Rytojaus dieną ambasadorius Gripenbergas pakartojo prašymą ir vėl gavo neigiamą Edeno atsakymą ir siūlymą dėl tarpininkavimo.

Galutinai įsitikinęs, kad karinės švedų intervencijos nebus, ambasadorius Gripenbergas Senatui Vasoje nusiuntė atitinkamos formos pranešimą, tačiau iš ten jokių nurodymų nebuvo. Tada Gripenbergas susisiekė su mūsų ambasadoriumi Berlyne, valstybės patarėju Edvardu Hjeltu (Edvard Hjelt) ir jį paragino kreiptis su atitinkamu siūlymu į vokiečius.

Gripenbergas visiškai teisingai suprato Senato ketinimus. Juos patvirtina ir tas faktas, kad tomis pačiomis dienomis senatorius Renvalas (Renvall) išsiuntė vienam mūsų atstovui

Berlyne laišką ir įgaliojo jį „išsiaiškinti, ar Vokietija nedelsdama gali mums padėti ginklais“*.

Be to, vasario 14 dieną generalinis Vokietijos štabas, remdamasis 1917 metų gruodžio mėnesio Senato prašymu dėl karinės pagalbos, mūsų ambasadoriui pasiūlė šį prašymą patvirtinti. Patvirtinimas buvo perduotas į generalinį štabą, ir vasario 21 dieną Hjeltui pranešė, kad Senato prašymui pritarta. Senatas šią žinią gavo per kurjerį, atvykusį į Vasą kovo 2 dieną, o iki manęs naujiena atėjo tik kovo 3 d. Diplomatinis paštas tuo laiku buvo labai negreitas.

Ryšium su šiomis datomis galime prisiminti, kad Vokietijos ir Rusijos taikos derybos Brest Litovske** buvo sustabdytos vasario 11 dieną, o anksčiau sudarytos paliaubos nutrauktos už savaitės po šios datos.

Kadangi Vokietija dabar turėjo veiksmų laisvę rytuose, ji pradėjo naują puolimą Baltijos šalyse. Per savaitę vokiečių kariuomenė okupavo Estiją. Esant naujai politinei ir strateginei Vokietijos padėčiai, žinoma, jai buvo naudinga dalyvauti Suomijos reikaluose. Jai būtinai reikėjo kaip galima greičiau pasirašyti taikos sutartį, siekiant sukliudyti suformuoti naują Rytų frontą iš tos kariuomenės, kurią Antantės šalys rengėsi siųsti į Murmanską. Todėl intervencija į Suomiją, kaip prisimena savo memuaruose fon Liudendorfas, visiškai tiko Vokietijos interesams.

---

* Vasario 15 dieną ministras pirmininkas Svinhufvudas tiesiogiai išsiuntė valstybės patarėjui Hjeltui laišką, kuriame paprašė kreiptis į vokiečių vadovybę ir siūlyti dėl intervencijos. Hjeltas šį laišką gavo tik tada, kai vokiečiai jau buvo išsilaipinę Suomijoje. *(Aut. past.)*

** Lietuvos Brasta. *(Red. past.)*

Pabaigoje pateiksiu dar vieną citatą iš fon Liudendorfo prisiminimų, kur jis apžvelgia mano požiūrį į Vokietijos pagalbą: „Generolas Manerheimas irgi palaikė vokiečių kariuomenės siuntimą. Jis norėjo, kad jie atvyktų nelabai anksti ir būtų nelabai stiprūs, idant suomiai galėtų kovoti ir įsitvirtinti. Šios mintys kariniu požiūriu buvo visiškai teisingos."

Šis tvirtinimas, nors ir užtektinai palankus, vis dėlto neteisingas, kadangi neturėjau nieko bendro su vokiečių kariuomenės pakvietimu į mūsų šalį. Nuomonė, tariamai „norėjau, kad jie atvyktų nelabai anksti", taip pat klaidinga. Visai kitas reikalas, kad aš, paklusęs neišvengiamumui, pasistengiau pagreitinti karinės ekspedicijos atvykimą.

Jau žinojau, kad karinė Vokietijos vadovybė patvirtino Senato prašymą. Kai raudonieji pergrupavo savo pagrindines pajėgas, nepasidavusias mūsų kariuomenei, reikėjo suteikti galimybę vokiečiams išlaisvinti Suomijos pietus, kur viešpatavo teroras. Būtent tai ir turėjau galvoje, kai taip dažnai cituojamoje kovo 20 dienos telegramoje rašiau: „Būkite geri, perduokite Teslefui* – manau, jog mūsų pareiga yra paspartinti vokiečių ekspedicinio korpuso atvykimą." Tas, kas žinojo tikrąją padėtį šalies pietuose, nepradėtų stebėtis mano nerimavimu. Jis niekaip nebuvo susijęs su padėtimi fronte.

Kai grupuočių vadai gavo mano įsakymą pradėti pulti, pulkininkas Linderis pareikalavo atidėti ir kovo 7 dienos laiške pranešė apie silpną parengimą ir nepakankamą dalinių apginklavimą. Jeigu su panašiais reikalavimais kreiptųsi vadas, nesugebantis atvesti savo dalinių į pergalę, ypatingos reikš-

* Papulkininkis Teslefas dabar buvo ryšių palaikymo karininkas prie vokiečių ekspedicinio korpuso vado. *(Aut. past.)*

mės laiškui neteikčiau, bet šį kartą buvo ne tas atvejis, ir nutariau problemą aptarti asmeniškai su pulkininku Linderiu.

Sprendžiant iš gautų pranešimų, buvo laukiama naujo raudonųjų puolimo. Tokiomis sąlygomis Satakuntos grupuotės vadas negalėjo atvykti į mano būstinę Seinejokyje, ir susitikimo vieta pasirinkome Kauhajokio stotį. Derybos prasidėjo kovo 8 dienos vakare ir tęsėsi visą kitą dieną. Buvo nurodyta keletas svarių priežasčių, dėl kurių puolimą reikėjo atidėti, bet savo sprendimo neatsisakiau. Kovo 12 ir 13 dienomis buvo duoti paskutiniai įsakymai. Puolimą buvo numatoma pradėti kovo 15-ąją.

Pagrindinė puolimo plano idėja buvo ta, kad nereikia leisti priešo jėgoms judėti fronto linijoje Ruovesis–Vilpula ir tuo pat metu apsupti juos iš vakarų ir rytų. Fronto linija, taip pat kelių tinklas šiam sumanymui neabejotinai tiko. Jau kovo 5 dieną puolantiems daliniams buvo duotas įsakymas pasidalyti į keturias grupuotes, pavaldžias asmeniškai vyriausiajam vadui.

Linderio grupuotė ir pagrindinės pajėgos Ikalinene ir Lavijoje turėjo pridengti apeinamuosius manevrus ir užtverti Tamperės–Porio geležinkelį, kad galėtų suvaržyti ten esančias priešo pajėgas.

Jalmarsono* grupuotė telkėsi Virtos batalionui, perkeltam į Vaskivesį, palaikyti. Paskui ši grupuotė turėjo išžygiuoti į pietus Kuru pusėn, pasistūmėti išilgai Murolos kanalo, užtverti Korkeakoskio–Orivesio geležinkelį ir užkirsti kelią pagrindinių priešo pajėgų atsitraukimui.

---

* J. O. Jalmarsonas, Švedijos papulkininkis, priimtas į Suomijos armiją pulkininku; turėjo patyrusio karinio organizatoriaus reputaciją; anksčiau tarnavo Persijos žandarmerijoje. *(Aut. past.)*

Vetzerio grupuotė turėjo sukaustyti pagrindines priešo jėgas Ruovesio–Vilpulos–Mentės linijoje ir neduoti jiems galimybės išeiti iš apsupimo; jeigu priešas apsupimą vis dėlto pralauš ir pradės trauktis, grupuotė privalėjo uoliai persekioti.

Vilkmano (Vilkman) grupuotė turėjo susirinkti Jemsėje, vakariniame Peijenės ežero krante, ir pridengti dalinius, perkeltus į Evijervį ir Kuhmą. Jos užduotis buvo pulti geležinkelio kryptimi per Lenkipohją ir Orivesio stoties rajone baigti pagrindinių priešo pajėgų apsupimą.

Puolantys daliniai buvo suformuoti daugiausia iš Civilinės gvardijos dalinių, kurie veikė nuo pat karo pradžios. Kito sprendimo, kaip tik juos panaudoti puolant, nebuvo. Atvykdavo ir kariniai užverbuoto personalo daliniai, kurie, pagreitinus parengimą, buvo siunčiami tiesiai į frontą. Panaudoti „pėstininkų jėgerius“ dar buvo neįmanoma – šių dalinių organizavimas ir jų mokymas tik prasidėjo.

Kadangi vyriausiojo vado rezerve buvo du grenadierių batalionai, o skubiai reikėjo dar, iš turimų mūsų žinioje šauktinių buvo suformuoti septyni rezerviniai batalionai. Kai kurie iš jų taip pat prisidėjo prie puolimo.

Dalinius, dalyvavusius pagrindinėje operacijoje, neįskaitant vyriausiojo vado rezervų, sudarė dvylika tūkstančių žmonių, o tomis sąlygomis tai buvo reikšminga jėga. Daugumos dalinių kovinės galimybės kėlė didelių abejonių, bet mums neliko nieko kito, kaip tik trūkumų nematyti ir tikėti pergale.

Link kovo 10 dienos priešui vis dėlto pavyko sulaikyti mūsų veiksmus visuose frontuose. Kovo 3 dieną raudonųjų pajėgų vyriausiasis vadas ir jo štabo viršininkas rusas „sa-

vanoriškiems rusų daliniams ir Raudonajai gvardijai" davė įsakymą, iš kurio reikia pacituoti štai ką:

> Įsakau visoms Suomijos ginkluotosioms pajėgoms kovo 3–9 dienomis pasirengti pulti, o kovo 10 dieną visomis jėgomis pradėti lemiamą puolimą – lahtarius* išvyti iš šalies ir Vasos–Pieksemekio geležinkelio, ypač – užimti Hapamekio–Pieksemekio geležinkelį.

Pagrindinis priešo smūgis buvo nutaikytas į ruožą tarp Peijenės ežero ir Botnijos įlankos. Apie tūkstančio žmonių priešo grupuotei čia vadovavo gabus žmogus, metalininkas Hugo Salmela (Hugo Salmela), kuriam padėjo pulkininkas Bulacelis (Bulatsel) ir kiti rusų karininkai.

Jų operatyvinis tikslas buvo analogiškas mūsų Vetzerio grupuotės tikslui būsimajame puolime – tai yra sulaikyti mūsų kariuomenę Ruovesio–Vilpulos–Mantos ruože.

Įsakyme dėl puolimo buvo nurodymai visiems frontams, bet raudonųjų štabas Vyborge pamanė, kad jis pats sugeba priimti sprendimus. Vyriausiasis raudonųjų pajėgų vadas negalėjo įgyvendinti savo planų ir Savo ruože, kur buvo duotas įsakymas per Mikelį pulti Pieksemekį.

Prieš raudonųjų puolimo pradžią mūsų dalinių kovingumas jau žymiai skyrėsi nuo to, kas buvo anksčiau. Mes pride- ramai sutvarkėme visus padalinius, o aukščiausia ir žemiausia Civilinės gvardijos dalinių vadovybė galėjo gauti karinės patirties. Kai kuriems junginiams vadovavo atvykę jėgeriai.

---

* Lahtariai (paraidžiui „mėsininkai") – niekinamasis Civilinės gvardijos pavadinimas. *(Orig. past.)*

Puolamieji priešo veiksmai Satakuntos fronte, prasidėję kovo 9 dieną, apie kovo 14-ąją jau nuslopo. Plataus masto puolimas prieš Vilpulą buvo sustabdytas visoje fronto linijoje. Po trijų dienų nuožmių mūšių Vaskivesio ir Ruovesio rajone mūsų kariuomenė visiškai sutriuškino kairiojo sparno priešo koloną.

Dar didelę nesėkmę priešas patyrė dešiniajame sparne, kuris kovo 10 dieną atakavo mūsų įtvirtinimus Kuhme. Šiame rajone baltųjų dalinių vadas Vilkmanas paėmė iniciatyvą į savo rankas ir aktyviai vadovavo gynybai. Vieną batalioną jis nusiuntė į mus stipriai spaudžiančio priešo užnugarį.

Manevras pavyko, priešas buvo priverstas atsitraukti, ir šis atsitraukimas pavirto neorganizuotu bėgimu. Pergalė, kurią laimėjo drąsus mūsų vadas, buvo džiugus įrodymas, kad Civilinės gvardijos būriai sugeba manevruoti.

Kitos puolančios priešo kolonos buvo sutriuškintos netoli Evijervio po dviejų dienų. Taigi, visi priešo mėginimai pasistūmėti dešiniuoju sparnu buvo visiškai atremti.

Čia patyręs nesėkmę, priešas bandė siekti lemiamos sėkmės fronte netoli Vilpulos. Mūšiai tęsėsi iki pat kovo 15 dienos – kol mums pagaliau pavyko priešą sustabdyti.

Varžovas patyrė labai juntamų praradimų, jo moralinė dvasia buvo palaužta. Raudonųjų vadovybėje atsirado nesutarimų, ir dėl šios priežasties Hapalainenas buvo nušalintas nuo vyriausiojo vado pareigų. Vadovavimą frontui tarp Botnijos įlankos ir Peijenės ežero perėmė Hugo Salmela, kuris pagal savo parengtą planą tęsė puolimą, pralaužimui siųsdamas naujas karines formuotes.

Tačiau Salmela pavėlavo. Pasirengti puolimui mes iš esmės jau baigėme patys. Išardyti Civilinės gvardijos daliniai buvo

surinkti į vieną pasirengusią kovoti grupuotę. Iš esmės šie daliniai buvo mažai panašūs į reguliarius karinius padalinius: jie buvo gerokai nevienodi, įvairaus amžiaus personalas, bloga ginkluotė. Bet kovinė Civilinės gvardijos dvasia buvo puiki.

Baltųjų puolimas prasidėjo kovo 15 dienos ryte. Suprantama, mūsų kariuomenė buvo labai išsekinta gynybinių mūšių. Pulkininkas Linderis, kuris, judėdamas į Ikalineną, susidūrė su raudonųjų kolona, galėjo pasiekti tik nežymių laimėjimų. Pulkininkas Jalmarsonas po trijų mylių žygio atakavo priešo dalinius, buvusius į šiaurę nuo Kuru, bet negalėjo įvykdyti jam iškelto uždavinio – šią teritoriją išlaisvinti: jo artilerija užstrigo užneštuose sniegu keliuose.

Ruovesio–Vilpulos fronte tęsėsi priešo atakos, ir kai kur mūsų padėtis buvo kritinė. Pulkininkas Vetzeris jau kovo 16 dieną pradėjo abejoti puolimo sėkme šiame ruože. Apskritai užtrukęs mūsų kariuomenės pasistūmėjimas šiame rajone ypatingo susirūpinimo mums nekėlė, kadangi priešas, sutelkęs čia savo jėgas, kartu suteikė mums galimybę jį apsupti. Bet Vetzeriui bet kuriuo atveju reikėjo sulaikyti priešą kariniais veiksmais.

Kovo 21 dieną mano būstinė persikėlė į Vilpulą. Antrą puolimo dalį, kurio tikslas buvo užimti Tamperę, reikėjo pradėti iki tol, kol priešas gaus pastiprinimą ir galės atsigauti nuo jam suduoto smūgio. Puolimą neabejotinai reikėjo tęsti su turima mūsų žinioje kariuomene, juk laukėme stiprių pagalbinių veiksmų iš pietų ir vakarų.

Karinis neseniai sukurtų batalionų parengimas buvo labai silpnas. Jėgerių batalionus, kurių mokymas prasidėjo tik prieš tris savaites, buvo nuspręsta palikti lemiamiems mūšiams

Karelijoje. Rytuose padėtis darėsi nerami. Vuoksos upės slėnyje prasidėjo kovos, ir viskas rodė, kad ten laukiama didelio priešo puolimo.

Kovo 21 dieną Karelijos grupuotės vadas pranešė, kad jo artilerija liko be sviedinių. Bet vienintelis dalykas, kuo galėjau padėti karelams, tai įsakyti generolui majorui Liofstriomui pradėti pulti Savo – sumažinti priešo spaudimą fronto linijoje palei Vuoksą.

Visos turimos ginkluotosios pajėgos mums buvo būtinos Tamperės rajone. Šiai operacijai kariuomenę paskirstėme Linderio, Vetzerio ir Vilkmano grupuotėms. Pagrindinės Jalmarsono grupuotės dalys buvo pervestos silpnu pavasariniu Nesijervio ežero ledu ir perduotos pulkininkui Linderiui.

Linderio užduotis buvo užtverti Porio geležinkelį, tada pasukti į rytus ir pradėti supti Tamperę iš vakarų. Vetzerio daliniai turėjo pulti iš rytų ir šiaurės rytų. Vilkmanui reikėjo nutraukti geležinkelio susisiekimą pietų Lempelės rajone, maždaug už dvidešimties kilometrų nuo Tamperės, atkirsti pagalbą raudoniesiems šioje kryptyje, paskui baigti supti miestą iš pietų.

Buvo aišku, kad delsimas Tamperėje mums gali kainuoti labai brangiai. Nebuvo galima prarasti nė sekundės. Kovo 20 dieną Vilkmano grupuotė pradėjo judėti. Ji sutriuškino priešą netoli Veksiu ir tęsė puolimą Lempelės kryptimi. Kovo 24 dieną po atkaklių kovų ši vietovė buvo išlaisvinta. Kitą dieną dalis Vilkmano padalinių jau buvo šalia Tamperės.

Tuo pat metu Vetzerio grupuotė slinko Teisko–Orivesio linija, pakeliui naikindama silpnus priešo būrius. Pasiekusi rytinę Tamperės pusę, susijungė su Vilkmano grupuote.

Taip pat visai arti buvo Linderio grupuotė. Kovo 23 dieną ji sutriuškino trijų tūkstančių priešų būrį Kiureskoskyje, kovo 25-ą užėmė šiaurės vakaruose nuo Tamperės esančią Ilejervio gyvenvietę ir tą pačią dieną perkirto Porio geležinkelį. Tamperė buvo apsupta.

Kovo 25 ir 26 dienų kovos parodė, kad Tamperę užimti yra daug sunkiau, negu buvo manoma anksčiau. Kariuomenė buvo stipriai išsekinta kovų su priešo gynyba – priešai įsitvirtino akmeniniuose namuose ir aplink miestą sukūrė galingą įsitvirtinimo žiedą.

Kovo 26 dienos vakare mums pradėjo atrodyti, kad aplinkybės pasiekė kritinį tašką. Priešas pradėjo atakuoti iš Lempelės pusės. Buvo gauta žinių, kad vietovėje tarp Roinės ir Peijenės ežero priešas sutelkė dideles pajėgas. Dar stambesni daliniai grasino Linderio grupuotės užnugariui iš vakarinių Tamperės pakraščių.

Iš Karelijos ateidavo jaudinančių pranešimų, pavyzdžiui, majoras Sihvo pareiškė: jeigu jis negaus pastiprinimų, daugiau negalės išlaikyti fronto linijos prie Vuoksos.

Laukdamas galimos krizės, buvau priverstas duoti įsakymą, pagal kurį 1-ajam ir 2-ajam jėgerių pulkams (jie buvo sujungti į 1-ąją jėgerių brigadą) kovo 27 dieną reikėjo pasirengti vykti į frontą. Šie du pulkai ir švedų brigada buvo vieninteliai mano rezervai.

Kovo 28 dieną vėl ėmėmės mėginti laisvinti Tamperę. Tą dieną, tapusią mums tikru kruvinu Didžiuoju ketvirtadieniu, įtvirtinimai aplink Tamperę buvo sunaikinti, ir Vetzerio grupuotė įėjo į miestą. 2-asis jėgerių pulkas, išsiųstas į mūšį, puikiai kovėsi, bet prarado daugiau kaip pusę karių.

Skaudžiausių praradimų patyrė aukščiausias ir žemiausias personalas. Vadai išskirtinai drąsiai vedė neseniai buvusius šauktinius. Ši sėkmė yra dar reikšmingesnė, nes ji buvo pasiekta tik po trijų savaičių pagreitinto mokymo. Tokį pat pasiaukojimą parodė ir švedų brigada. Deja, šių kovų metu žuvo smogiamosios grupės vadovas leitenantas F. V. Benichas-Bjorkmanas (Bennich-Björkman).

Puolantieji daliniai buvo per daug išvargę, kad greitai išlaisvintų visą miestą, jiems reikėjo duoti poilsio. Be to, mums būtinai dar reikėjo žmonių ir materialių dalykų. Deja, per penkių dienų pertrauką tarp mūšių priešas spėjo sustiprinti savo gynybą.

Šiuo metu pietuose ir rytuose vėl pablogėjusi padėtis mums sukėlė didelį susirūpinimą. Kaip tapo žinoma, Pietų Suomijoje priešas sutelkė dideles pajėgas gynybiniams Lempelos įtvirtinimams įveikti. Šia kryptimi keliavo ir tie priešo daliniai, kurie buvo skirti Karelijos frontui.

Ūsimos gynybai sustiprinti mums teko siųsti dragūnų pulką ir vieną pėstininkų batalioną iš mano rezervų. Kovo 30 dieną pulkininkas Vilkmanas gavo įsakymą perimti vadovavimą Lempelės fronto daliniams. Ši priemonė buvo panaudota labai laiku, kadangi tą pačią dieną priešas, remiamas dviejų šarvuotų traukinių ir sunkiosios artilerijos, perėjo į puolimą.

Mūšiai tęsėsi dvi paras. Padėtis darėsi grėsminga, todėl pulkininkui Vilkmanui į Lempelę išsiunčiau dar ir 1-ąjį jėgerių pulką. Balandžio 2 dieną priešo puolimas buvo sustabdytas, o mūsų kariuomenė Tamperės rajone tapo saugi.

Priešas buvo bebandąs pulti mūsų užnugarį iš vakarų, bet pulkininkas Linderis perėjo į kontrataką ir nugalėjo pagrin-

dines priešo pajėgas Satakuntoje, įsikūrusias už penkiasdešimties kilometrų nuo Tamperės.

Tuo pat metu pulkininkas Vetzeris, kuriam kovo 28 dieną patikėjo vadovauti daliniams, atakuojantiems iš rytinės ir pietinės Tamperės pusės, baigė miesto išlaisvinimo parengimą. Puolimas iš Vakarų pusės atrodė bevltiškas reikalas dėl vietovės ypatybių ir stiprių gynybinių statinių.

Užsienio ambasadų bendradarbiai, atšaukti iš Petrogrado, važiavo į vakarus per Suomiją. Buvau priverstas atsitraukti nuo karinių veiksmų ir pasirūpinti, kad diplomatai galėtų kirsti fronto liniją ir tęsti savo kelionę į Torniją. Šioje grupėje buvo ir Didžiosios Britanijos ambasados patarėjas Lindlis (Lindley). Kalbėjausi su juo keletą valandų ir išaiškinau jam istoriją su vokiečių intervencija. Užtikrinau poną Lindlį: dėsiu visas pastangas, kad būtų patvirtintas mūsų neutralitetas, o karinė vokiečių ekspedicija Suomijoje visai nereiškia, kad mes kovojame Vokietijos pusėje.

Balandžio 3 dieną buvome pasirengę pulti siaurą sąsmauką tarp Nesijervio ir Piuhejervio ežerų. Mano vadavietė jau keletą dienų buvo Vehmaineno vietovėje, už septynių kilometrų į rytus nuo Tamperės. Trečią valandą nakties, pusę valandos pasirengusi, Vetzerio artilerijos grupuotė pradėjo pulti.

Jau pirmą dieną išlaisvinome pietinę Tamperės dalį. Bet tik viena kuopa – vadovaujama kapitono Melino (Melin) – galėjo prasiveržti į miesto centrą ir įsitvirtinti muziejaus pastate. Visą parą ji gynėsi, neturėdama ryšio su kitais daliniais, ir galop buvo priversta brautis atgal.

Mes turėjome ilgai ir nuožmiai kautis, kol pasipriešinimą palaužėme, ir priešas sudėjo ginklus. Balandžio 6 dienos ryte

Tamperė visiškai buvo mūsų rankose. Paėmėme vienuolika tūkstančių belaisvių, didžiulį kiekį karinių trofėjų, iš jų – trisdešimt pabūklų. Priešas prarado apie du tūkstančius žmonių, buvo nukautas ir raudonųjų dalinių vadas Hugo Salmela. Šiaurinė sukilėlių armija, pats didžiausias karinis priešo junginys – dvidešimt penki tūkstančiai žmonių – buvo visiškai sunaikintas.

Po mūšių, trukusių kelias savaites, baltoji armija pasiekė didžiulę pergalę – daugiausia suomių jėgomis. Grupuočių vadams buvo paaukštinti laipsniai.

Padėtis Save ir Karelijoje taip pat stabilizavosi. Priešas šiuose rajonuose vykdė puolamąsias operacijas, siekdamas susilpninti mūsų spaudimą Tamperėje, tačiau karinė raudonųjų vadovybė nesugebėjo ten pasiekti sėkmės, nes pagrindinės jų jėgos dalyvavo mūšiuose vakaruose.

Savo generolas majoras Liofstriomas sugebėjo savo veiksmais palaužti kiekybiškai pranašesnes priešo pajėgas. Karelijoje majoras Sihvo kovo pabaigoje atrėmė keletą atakų Antreos placdarme ir Imatros–Joutseno–Jaskio kryptimi. Pagal mano vertinimus, mūsų grupuotė Karelijoje padidėjo iki trijų pulkų.

Sudėtingiausios aplinkybės susiklostė placdarme netoli Ladogos ežero. Ten 1-asis Karelijos civilinės gvardijos pulkas, vadovaujamas rotmistro Elfengreno (Elfengren), užtvėrė kelią per Vuoksą į Kiviniemį. Jam atsilaikė iki dviejų tūkstančių žmonių būrys, kuris turėjo daug patrankų ir kulkosvaidžių.

Šis būrys užgrobė Rautu geležinkelio stotį. Karelijos grupuotės vadas žinojo, kad daug baltųjų pajėgų telkiama Kiviniemiui pulti ir todėl negalėjo prašyti pastiprinimo.

Ekstremaliomis sąlygomis besiginantys daliniai galėjo būti atitraukti į priešingą Vuoksos krantą.

Elfengrenas ėmėsi iniciatyvos ir nusprendė pradėti aktyviai gintis. Kovo 25 dieną jo pulko padaliniai įsiveržė toli į Rusijos teritoriją, turėdami tikslą atkirsti kelią į Petrogradą. Tuo pat metu Civilinė gvardija apsupo raudonųjų dalinius Rautu. Dabar atėjo palankus metas suduoti priešui lemiamą smūgį.

Mes radome galimybę sustiprinti Elfengreno pulką jėgerių batalionu ir keletu artilerijos baterijų. Balandžio 5 dieną priešas buvo sutriuškintas, ir tik nedidelė raudonųjų dalis galėjo atsitraukti per sieną. Narsūs karelai užgrobė puikius karinius trofėjus: penkiolika pabūklų, keturiasdešimt devynis kulkosvaidžius, du tūkstančius šautuvų ir daug šaudmenų. Civilinė gvardija šiose kovose neteko labai daug, bet pergalė Rautu leido sustiprinti pradines pozicijas būsimam puolimui Karelijos sąsmaukoje. Be to, ji truputėlį pamažino rusų siekimą kištis į Suomijos reikalus.

Tik per keletą dienų padėtis visiškai pasikeitė. Kariniai veiksmai priartino atomazgą. Šiaurinė priešo armija patyrė visišką pralaimėjimą, Tamperė buvo mūsų rankose, o jėgų balansas Karelijos sąsmaukoje išsilygino. Balandžio 3 dieną Hanke išsilaipino vokiečių Baltijos divizija, vadovaujama generolo majoro grafo fon der Golco (von der Goltz). Atvyko ir pulkininko fon Brandenštaino (von Brandenschtein) brigada, kuri, vokiečių karinei vadovybei nutarus, persikėlė laivais iš Talino ir balandžio 7 dieną įsikūrė Lovisoje.

Priešas tuo metu turėjo apie septyniasdešimt tūkstančių žmonių, iš kurių apie trisdešimt tūkstančių buvo vietiniuose Raudonosios gvardijos būriuose ir prie fronto sąlygų prak-

tiškai nebuvo prisitaikę. Raudonųjų karinė vadovybė manė, kad baltųjų daliniai po pergalės Tamperėje žygiuos į Pietų Suomiją ir susijungs su vokiečiais, todėl nusprendė iš šalies pietvakarinės dalies savo kariuomenę išvesti.

Mėgindami sustabdyti baltąją liaudies armiją, raudonieji suformavo penkiolikos tūkstančių žmonių kariuomenės junginį, kuris buvo išsiųstas į frontą tarp Peijenės ir Botnijos įlankos. Raudonųjų pajėgas Savo fronte sudarė šeši tūkstančiai žmonių, Karelijos fronte – penkiolika–dvidešimt tūkstančių, įskaitant Vyborgo karinę įgulą.

Priešas vis dar buvo gerai ginkluotas ir turėjo daug artilerijos ir šaudmenų. Vyriausiuoju raudonųjų pajėgų vadu buvo paskirtas Kulervas Maneris (Kullervo Manner), buvęs Helsinkyje. Pulkininkas Svečnikovas liko vyriausiuoju Raudonosios gvardijos patarėju.

Dar iki Tamperės operacijos pradžios buvo nuspręsta, šį miestą išlaisvinus, iš karto pradėti pulti Karelijoje. Tamperė dar nebuvo užimta, o pirmieji kariniai ešelonai jau buvo išsiųsti į Kareliją. Kita mūsų užduotis buvo persikelti į pietus ir susijungti su vokiečiais. Tai būtų buvusi palyginti lengva karinė operacija – nereikėjo kurti naujų karinių junginių ir nebūtų užėmusi daug laiko. Bet šiuo atveju priešas taip pat būtų galėjęs pasislinkti piečiau ir dėl to pasprukti per sieną į Rusijos teritoriją.* Atsitraukdami priešai, be kita ko, būtinai būtų nuniokoję pasienio gyvenamąsias vietoves ir galėję dar

* Vėliau sužinojome, kad pulkininkas Svečnikovas iš tikrųjų parengė kontrpuolimo planą, kurį raudonųjų karinė vadovybė bandė įvykdyti. Visos raudonųjų pajėgos turėjo telktis Tojos–Ryhimekio–Helsinkio linijoje. Už šios linijos Svečnikovas tikėjosi, padedamas rusų, armiją performuoti, tada išžygiuoti. *(Aut. past.)*

labiau sunkinti padėtį pasienyje. Būtent todėl persikėlimo į pietus planas tada nebuvo rimtai peržiūrėtas.

Pergalė Tamperėje mums davė judėjimo laisvę, ir ją reikėjo kuo naudingiau išnaudoti – perdislokuoti į Kareliją kiek įmanoma didesnes pajėgas. Vadinasi, būtinai reikėjo pergrupuoti baltųjų armiją. Pagrindinė kariuomenės dalis, dalyvavusi išlaisvinant Tamperę, pasiliko vakaruose. Šie daliniai įėjo į Vakarų armiją, kuriai vadovavo generolas majoras Vetzeris. Kitos pajėgos, buvusios mūsų žinioje, pavestos generolui majorui Liofstriomui, jis buvo paskirtas Rytų armijos vadu.

Rytų armija buvo didesnė už Vakarų. Skirtumas tarp jų buvo tas, kad Vakarų armija sukurta iš Civilinės gvardijos dalinių pirmomis karo savaitėmis, o Vakarų formuojama iš šauktinių. Šauktinių daliniai buvo mokomi gana ilgai – pagal išsivadavimo karo standartus – šešias–septynias savaites. Išimtį sudarė trys Civilinės gvardijos pulkai Karelijoje, kurie kovojo nuo pat karo pradžios.

Iki puolimo pradžios buvo būtina papildyti jėgerių dalinius. Be to, reikėjo leisti pailsėti daliniams, pervestiems iš vakarų. Pergrupuoti artileriją taip pat buvo sunku. Be kitų dalykų, daug laiko užėmė personalo ir amunicijos gabenimas blogais Pietų Suomijos geležinkeliais.

Praėjo tik dvi savaitės po Tamperės išlaisvinimo, o Vakarų armija jau buvo pasirengusi pulti. Balandžio 10 dieną būstinę perkėliau į Mikelį.

Tuo pat metu Vakarų armija rengėsi atlikti savo uždavinį, atitinkamas įsakymas buvo duotas balandžio 7 dieną. Tuo pat metu įtvirtinant Lempelės–Peijenės liniją, reikėjo užimti visą geležinkelį, vedantį į Porio miestą. Tada pagrindinės

pajėgos turėjo persikelti į pietus per Hemenliną, o kiti daliniai – į Pietvakarių Suomijos provincijos pusę. Persikėlimo pradžia paskyriau balandžio 20 dieną.

Tačiau priešo aktyvumas šiuos planus sugriovė. Balandžio 8 ir 9 dienomis mūsų daliniams teko atremti keletą priešo atakų į vakarus nuo Tamperės. Tomis dienomis gavome žinių, kad raudonieji išeina iš Porio ir jo apylinkių. Vakarų armijos dešiniojo sparno daliniai, vadovaujami generolo majoro Linderio, pradėjo slinkti pirmyn ir įveikė raudonųjų kariuomenę, pasilikusią Porio rajone. Balandžio 13 dieną mūsų daliniai įėjo į Porį, o 17-ą – į Raumą. Dabar visas Porio geležinkelis buvo mūsų rankose. Priešas netvarkingai traukėsi, pakeliui degindamas ir plėšdamas kaimus.

Lempelės placdarme, kuriam po generolo majoro Vilkmano vadovavo pulkininkas Jalmarsonas, prasidėjo priešo puolimas. Ten susidarė kritinė padėtis, bet, atvykus pastiprinimui, padėtis buvo ištaisyta.

Balandžio 3 dieną vokiečių Baltijos septynių tūkstančių asmenų divizija išsilaipino Hanke, nesutikusi jokio pasipriešinimo. Kadangi buvo pavojus, kad sostinėje gali įvykti kraujo praliejimas, ir bus prarastos pramoninės ir kultūrinės vertybės, įsakiau Baltijos divizijai vykti ten.

Priešo dalinių ji beveik nesutiko, įvyko tik keletas nereikšmingų susidūrimų su nedidelėmis karinėmis grupėmis, ir balandžio 11 dieną vokiečiai jau priėjo prie Helsinkio.

Kai tik sostinėje tapo žinoma apie vokiečių atvykimą, sukilėlių vyriausybė ir diktatorius vyriausiasis vadas Maneris su savo štabu persikėlė į Vyborgą. Revoliucingi Rusijos Baltijos laivyno jūreiviai pagal Rusijos ir Vokietijos susitarimą,

pasirašytą balandžio 5 dieną, iš Helsinkio pasitraukė.* Ginti sostinės pasiliko tik raudongvardiečiai, kuriuos jų vadovybė paliko likimo valiai. Balandžio 12 dieną, palaikomi Civilinės gvardijos būrių, esančių mieste, vokiečiai įėjo į Helsinkį, o balandžio 14 dieną miestas buvo visiškai išlaisvintas. Prireikė keleto dienų vokiečių divizijos tiekimui sutvarkyti, ir balandžio 18 dieną ji pajudėjo į šiaurę; kitas jos tikslas buvo Ryhimekis.

Priešo šiaurės vakarų fronto daliniai – apie penkiolika tūkstančių žmonių – traukėsi per Toijalą ir Hemenliną į Lahčio pusę. Prie atsitraukiančių prisidėdavo tūkstančiai žmonių iš Pietvakarių Suomijos provincijos vietinių Raudonosios gvardijos būrių.

Šiomis aplinkybėmis vokiečių brigada, išsilaipinusi Lovisoje, tapo pagrindine strategine jėga. Balandžio 19 dieną pulkininkas baronas fon Brandenštainas su savo kariuomene iki dviejų tūkstančių žmonių ir aštuoniais pabūklais įėjo į Lahtį ir po įnirtingų kautynių miestą išlaisvino. Kai kitą dieną ši brigada susijungė su Baltosios vakarų armijos batalionais, vakarinė raudonųjų kariuomenės grupė buvo visiškai atkirsta nuo savo armijos.

Vos buvo nutiestas telefoninis ryšys su Mikeliu, man paskambino pulkininkas fon Brandenštainas. Pasveikinau su pergale Lahtyje, pasiekta tokiomis mažomis pajėgomis. Miestą reikėjo bet kokia kaina išlaikyti, norint užkirsti kelią besiartinančiai priešo kariuomenei, todėl pulkininko paklausiau, ar jis galės be pastiprinimo atlaikyti galimą įsiveržimą?

* Kalbama apie Brest Litovsko taikos sutartį. Ji buvo sudaryta 1918 metų kovo 3 dieną. *(Aut. past.)*

Atsakymas buvo teigiamas. Mano štabas nerimavo, kad šiame ruože jėgų santykis klostėsi ne mūsų naudai, bet pulkininkas fon Brandenštainas savo žodį ištesėjo. Tačiau po savaitės jo brigados padėtis pasidarė sunki.

Atsitraukianti raudonųjų kariuomenė buvo suspausta siauroje erdvėje tarp Lahčio ir Lamio. Mes laukėme, kad priešas mėgins veržtis šiaurės kryptimi, todėl įsakiau pagrindinius generolo majoro Linderio dalinius dislokuoti į Vakarų armijos kairįjį sparną.

Generolas majoras fon der Golcas savo brigados jėgomis užėmė Ryhimekio geležinkelio mazgą ir gavo įsakymą judėti į Hemenlino pusę. Vokiečiai pirmą kartą dalyvavo koviniuose susirėmimuose su priešo lauko daliniais. Fon der Golco kariuomenė Hemenliną užėmė balandžio 26 dieną.

Kitą dieną į miestą įėjo vienas iš Ūsimos dragūnų pulko eskadronų. Taigi, Vakarų armija antrą kartą susijungė su vokiečiais. Tuo pat metu didelė dalis atsitraukiančių priešo pajėgų aplenkė Hemenliną, ir raudonųjų būriai, judėję skirtingais keliais, susirinko, kaip ir maniau, į vakarus nuo Lahčio.

Maištininkai gana greitai suprato, kad iš apsupimo jie neišeis. Iš šiaurės prisiartino Vakarų armija, iš pietų – Baltijos divizija, vakaruose kelią užkirto didvyriška pulkininko fon Brandenštaino brigada. Apsupta kariuomenė bandė ištrūkti iš žiedo. Nors jie ir parodė pašėlusią drąsą ir panieką mirčiai, visi jų mėginimai buvo pasmerkti žlugti. Raudonųjų kariuomenė buvo suskaldyta, jai niekas griežtai nevadovavo. Kautynės tęsėsi dar keletą dienų, ir kovo 2 dieną maištininkai pasidavė.

Mes paėmėme du tūkstančius belaisvių. Į mūsų rankas taip pat pateko ir keletas tūkstančių neginkluotų žmonių. Pasidavę

raudonųjų agitatorių propagandai, jie – su arkliais, vežimais ir prisigrobstytu turtu – prisidėjo prie kariuomenės, bandžiusios prasibrauti į sovietų rojų. Kaip karinius trofėjus paėmėme penkiasdešimt pabūklų ir du šimtus kulkosvaidžių.

Dar tada, kai mūsų kariuomenė tik artinosi prie Tamperės, mano generalinis štabas parengė Vyborgo puolimo planą. Jis buvo pagrįstas mūsų gautais tiksliais duomenimis apie priešo pasirengimą kovai ir jo grupuotes Karelijos sąsmaukoje.

Priešo pajėgos Saimos kanalo ir Rusijos sienos ruože sudarė apie penkiolika tūkstančių žmonių. Pagrindinė septynių tūkstančių žmonių ir dvidešimt penkių pabūklų grupuotė buvo netoli Antreos fronto Aholos–Hanilos–Netelės iškyšoje, o kita – šešių tūkstančių žmonių ir keturiasdešimt keturių pabūklų – Rasulio–Muolos–Raivolos–Valkeasario pasienio teritorijoje. Teritorija tarp Heinjokio ir Eirepės ežero pagrindinėje sąsmaukoje buvo, galima sakyti, laisva.

Siekiant tikslumo, reikėtų pasakyti, kad kairiajame sparne netoli Saimos kanalo, Lapenrantos–Joutseno rajone, buvo dar apie du tūkstančius žmonių ir dvylika pabūklų. Reikėjo skaičiuoti ir įgulą Vyborge, turėjusią apie du tūkstančius kareivių. Ten buvo daug artilerijos, geležinkeliais judėjo gerai ginkluoti šarvuoti traukiniai.

Pasaulinio karo metu rusai aplink Vyborgą pastatė platų galingų įtvirtinimų žiedą, o pats miestas buvo apsaugotas gynybiniu pylimu. Reikėjo atsižvelgti ir į rusų kariuomenę, buvusią kitoje sienos pusėje, ją sudarė, pagal mūsų apskaičiavimus, iki dešimties tūkstančių žmonių.

Laisva teritorija tarp priešo grupuočių sąsmaukos vidury leido mums sutelkti jėgas už dvidešimties kilometrų į pietus

nuo Vyborgo Heinjokio rajone. Iš čia buvo galima arba suduoti tiesioginį smūgį miestui, arba, judant Antreos kryptimi, išeiti į priešo įtvirtinto rajono užnugarį. Viskas kartojosi kaip pirmoje operacijos dalyje prie Tamperės, ir mūšį buvo galima laimėti jau prieš tai, kai bus pasiektas pagrindinis puolimo tikslas.

Tačiau dėl to reikėjo slapta sutelkti kariuomenę Heinjokio rajone ir atakomis paremti pagrindinį smūgį sąsmaukos rytuose ir pietuose. Tuo pat metu reikėjo apsisaugoti užnugarius. Tokio masto operacijai įgyvendinti turėjome palaužti priešo pajėgas kariniais taktiniais veiksmais ir užblokuoti Vyborgo–Petrogrado kelią.

Supažindinęs pulkininką Ausfeldą su būsimos operacijos planais, paprašiau kovo 24 dieną atvykti į vietą ir dalykiškai įvertinti jos vykdymo galimybes. Po trijų dienų Ausfeldas pranešė, kad planą galima įgyvendinti tik perkėlus kariuomenę baržomis per Vuoksą iš Antreos iki Heinjokio.

Keletas batalionų jau judėjo Antreos ir Kiviniemio kryptimi. Reikalavau, kad visos instrukcijos, susijusios su puolimu, būtų parengtos kaip galima anksčiau. Balandžio 4 dieną, nelaukdamas Tamperės žlugimo, išvykau į Kareliją asmeniškai įsigilinti į visas būsimo puolimo detales. Pasikalbėjęs su majoru Sihvo ir jo štabo viršininku kapitonu Eglundu, sumaniau operaciją pradėti pačiu artimiausiu metu. Grįžęs iš Karelijos, pakviečiau generolą majorą Liofstriomą į Pieksemekio stotį ir balandžio 6 dienos ryte jam įsakiau perimti vadovavimą Rytų armijai.

Per balandžio 11 dienos pasitarimą būstinėje Rytų armijos vadui buvo suteikta galimybė detaliai išdėstyti savo planus.

Man pasirodė, kad generolas majoras Liofstriomas nevisiškai suprato, kaip buvo svarbu rytų sąsmaukoje sutelkti gana galingas pajėgas. Ši operacija, turėjusi tikslą užkirsti Vyborgo–Petrogrado geležinkelį ir uždaryti sieną, buvo labai reikalinga.

Generolas majoras Liofstriomas siūlė dalį padalinių perkelti ne į Kiviniemį, kur jiems reikėjo vykti pagal generalinį planą, o į Antreą. Tokiam siūlymui būstinė negalėjo pritarti. Pastebėjau, kad veiksmai rytų sąsmaukoje – ne vien tik jėgos demonstravimas. Visa Vyborgo operacija priklausė nuo to, ar kelias bus galutinai atkirstas, o siena – tvirtai uždaryta. Todėl neapsiribojau potvarkiais, padarytais anksčiau, ir papildomai žodžiu įsakiau Rytų armijai pradėti puolimą, atakuojant geležinkelio liniją. Tik kai kelias bus atkirstas, pagrindinės pajėgos galės išeiti iš Heinjokio ir suduoti lemiamą smūgį Vyborgui ir priešo grupuotei netoli Antreos.

Iš įvairių šaltinių gavome panašią informaciją, kad įgula Vyborge labai silpna: priešas sutelkė beveik visas savo pajėgas Vuoksos linijoje. Pagal žvalgybos duomenis, silpniausi Vyborgo gynybiniai statiniai buvo iš pietinės miesto pusės. Todėl, kalbėdamasis su Rytų armijos vadu, ypač pabrėžiau, kad frontalus pagrindinių priešo pajėgų puolimas ir smūgis į užnugarį turi derintis su veržliu Vyborgo šturmavimu iš pietų, o savo pagrindinius smogiamuosius dalinius turime sutelkti kairiajame sparne.

Po dviejų dienų generolas majoras Liofstriomas pranešė, kad jo padaliniai kairiajame sparne, kurie privalėjo atkirsti kelią ir uždaryti sieną, nekovingi. Atsižvelgdamas į operacijos svarbumą, ketinau ten perkelti vieną iš savo rezervinių jėgerių pulkų.

Pajėgos, mūsų surinktos Karelijoje, buvo labai gausios. Jėgerių padalinius sudarė šeši pulkai, viena artilerijos brigada ir kavalerijos pulkas, o Civilinės gvardijos lauko dalinius – šeši pulkai. Iš aštuoniolikos armijos pėstininkų pulkų čia buvo dvylika.

Iš viso daliniuose, pasirengusiuose pulti, buvo dvidešimt tūkstančių žmonių. Taip pat turėjome keturiasdešimt vieną pabūklą. Karelai atkakliai laikėsi dešiniajame Vuoksos krante, todėl savo pajėgas galėjome sutelkti būtent ten. Jeigu perkėlos būtų buvusios prarastos, o gynybinė linija ėjusi kairiuoju (ledo jau nebuvo) krantu, pradinės pozicijos puolimui būtų buvusios labai nepalankios.

Remdamasis galutiniu pajėgų paskirstymo variantu generolas majoras Liofstriomas savo armiją suskirstė į tris grupuotes, kurios gavo tokias užduotis:

- Ausfeldo grupuotė (šeši tūkstančiai žmonių ir aštuoni pabūklai) turėjo telktis Rautu ir iš ten greitu smūgiu netoli sienos užtverti Vyborgo–Petrogrado geležinkelį.
- Vilkmano grupuotei (septyni tūkstančiai trys šimtai žmonių ir aštuoniolika pabūklų) buvo liepta Antreos placdarme atakuoti priešo dalinius iš užnugario, atkirsti jų susisiekimą su Vyborgu, tada užimti miestą.
- Iš Sihvo grupuotės (keturi tūkstančiai penki šimtai žmonių ir penkiolika pabūklų) buvo reikalaujama neleisti judėti priešo pajėgoms Imatros–Antreos linijoje, tada jos kairysis sparnas, sąveikaudamas su Vilkmano grupuote, pagrindines priešo pajėgas turėjo apsupti šiauriniame Vyborgo pakraštyje.

Balandžio 23 dieną priėjome prie geležinkelio linijos. Priešininkas, ypač Raivolos kryptyje, smarkiai pasipriešino – buvo numalšintas tik po dvylikos valandų. Stotis ir šalia esantis tiltas buvo užimti. Labiau į rytus, Kuokalos kryptimi, į kovas įsikišo atvykusi iš už sienos rusų kariuomenė, to mes, beje, ir tikėjomės. Balandžio 24 dieną buvo užimti Ūsikirkas ir Terijokis, ir dabar keturiasdešimties kilometrų geležinkelio ruožas buvo mūsų rankose.

Vilkmano grupuotė baigė rinktis balandžio 21 dieną, tada į ją įeinantys daliniai iš Antreos baržomis buvo perkelti į Pelekelę. Sprendžiant iš visko, iki šio momento priešas nieko nenumanė apie jam gresiantį pavojų. Pagaliau gavome informaciją, kad Ausfeldo padaliniai susprogdino tiltą. Balandžio 23 dienos vakare Vilkmano grupuotė pradėjo judėti į Vyborgo pusę, turėdama įsakymą jį išlaisvinti per dvidešimt keturias valandas.

Netikėta Vyborgo ataka vis dėlto nepavyko. Mūsų dešiniojo sparno daliniai iš tikrųjų nuėjo iki Talio stoties šiaurės rytų link nuo Vyborgo. Balandžio 24 dienos pavakarę jie jau buvo šiauriniame miesto pakraštyje ir buvo pasirengę pulti, bet kairysis sparnas atsiliko. Jis įsitraukė į įnirtingus mūšius ir tik balandžio 25 dienos ryte galėjo judėti įtvirtinto Vyborgo pietryčių rajono link.

Vadinasi, puolimo netikėtumas buvo prarastas. Galima įvardyti dvi šios nesėkmės priežastis: visų pirma, pagrindinis smūgis buvo suduotas ne pagal vyriausiojo vado nurodymus, antra – kairysis sparnas buvo įtrauktas į nereikšmingus mūšius.

Vilkmano ir Sihvo grupuotės nesugebėjo laiku pradėti bendrų veiksmų, todėl priešininkas galėjo išsiveržti iš mūsų ran-

kų, tad atsitiko tas pat, kas jau įvyko per Tamperės operaciją: Vyborgas galėjo būti išlaisvintas tik po ilgalaikės apsiausties.

Į vakarus nuo Lahčio apsupti priešo daliniai buvo beveik sutriuškinti, be to, prarado griežtą vadovavimą, vis dėlto buvo pavojus, kad dalis šios kariuomenės išsiverš iš apsupimo ir priartės prie Vyborgo. Savo provincijoje ir Kymio slėnyje susitelkė didelės raudonųjų pajėgos, jie taip pat galėjo įsikišti į mūsų veiksmus. Žodžiu, Vyborgo operacija kol kas buvo atlikta tik iki pusės, tačiau tai, kad pulkininkas Ausfeldas nutraukė geležinkelio susisiekimą su Rusija, buvo neabejotinai svarbu.

Vilkmano grupuotė pirmą kartą įsiveržti į Vyborgą mėgino balandžio 24 dieną ir kitą naktį susidūrė su stipria gynyba, kurią palaikė tvirtovės artilerija. Tuoj pat parengęs artileriją, armijos vadas nusprendė pradėti naują ataką naktį į 28 d. Sihvo grupuotė gavo užduotį baigti supti iš vakarų.

Balandžio 24 dieną savo generalinį štabą pervedžiau į Antreą, kur buvo Rytų armijos vadavietė. Vieną iš dviejų rezervinių pulkų perdaviau generolui majorui Liofstriomui.

Gynybiniai statiniai aplink Vyborgą buvo užimti po sunkių mūšių naktį į balandžio 28 dieną. Tikriausiai tik po šito tie, kas vadovavo Vyborgo gynybai, pripažino, kad toliau priešintis beviltiška.

Vis dėlto, kai kitą naktį prasidėjo mūsų puolimas, apie šeši tūkstančiai žmonių bandė prasiveržti iš vakarinio pakraščio į kelią Haminos link. Šią kariuomenę sustabdė Sihvo grupuotės daliniai, ir kai kuriose vietose mūsų kariai po žiaurių susirėmimų privertė priešą atiduoti ginklus. Tomis pačiomis valandomis Vilkmano grupuotės padaliniai iš rytų įėjo į miestą.

Jau balandžio 25 dienos vakare maištininkų vyriausybės nariai ir diktatorius Maneris priėmė sprendimą, nedarantį jiems garbės: jie bėgo ir paliko savo kariuomenę likimo valiai.* Tai įvyko naktį į 26 d.: aukščiausieji maištininkų judėjimo vadovai sulipo į tris laivus ir išvyko į Petrogrado pusę. Diktatorius, siekdamas užsitikrinti sėkmingą pabėgimą, savo paskutiniame įsakyme reikalavo kranto liniją saugoti bet kokia kaina.

Taigi Rytų armija savo uždavinį įvykdė. Priešo grupuotė iširo, o maišto vadovai bėgo iš šalies. Buvo paimta apie penkiolika tūkstančių belaisvių. Mums perėjo visa lauko artilerija, dalis tvirtovės patrankų (iš viso apie tris šimtus), taip pat du šimtai kulkosvaidžių ir kitos vertingos ginkluotės.

Švęsti pergalę pradėta gegužės 1 dienos rytą pamaldomis. Po parado kuklių pietų pakviečiau garbingus svečius – Vyborgo bajorų teismo pirmininką, Savonlinos vyskupijos vyskupą, miesto Tarybos įgaliotinių pirmininką, aukščiausius Rytų armijos vadus, taip pat nemaža kitų piliečių. Kalbėdamas padėkojau Bajorų teismo pirmininkui, jo nariams, kurie paskutinėmis savivalės dienomis buvo išsiųsti kalėti į Petrogradą, ir visiems kitiems nepalenkiamiems kovotojams už laisvę, kurie kovojo ir nukentėjo už savo tėvynę.

Nedidelė Suomijos teritorijos dalis vis dar liko neišlaisvinta: tai Ino fortas, išsidėstęs pietinėje Karelijos sąsmaukos pakrantėje. Po atkaklių derybų ir artilerijos apšaudymo grėsmės įgula buvo priversta palikti Iną, bet prieš išeidama ji su-

* Vienintelis nebėgęs – finansų patikėtinis daktaras E. Giolingas (E. Gölling), vėliau tapęs žymiu sovietinės Karelijos valstybės veikėju. Kitiems vadovams pabėgus, jis mėgino pradėti su mumis derybas dėl ginklų atidavimo, bet Rytų armijos vadas jo salygų nepriėmė. *(Aut. past.)*

sprogdino patrankas. Gegužės 15 dieną fortas perėjo į mūsų rankas. Taigi, karinės operacijos, prasidėjusios rusų įgulų nuginklavimu Pohjanmoje, buvo baigtos.

Gegužės 16 dieną jungtiniai padaliniai, kurie atstovavo visiems daliniams, dalyvavusiems išsivadavimo kare, pergalės garbei iškilmingai žygiavo, aidint maršui, sostinės gatvėmis. Savo įsakyme armiją sveikinau tokiais žodžiais:

> Jūsų buvo tik saujelė blogai apginkluotų žmonių, nebijojusių gausaus priešo ir pradėjusių išsivadavimo kovą Pohjanmoje ir Karelijoje. Kaip sniego gniūžtė Suomijos armija išaugo pergalingai žygiuodama į pietus.
>
> Pagrindinis tikslas pasiektas. Mūsų šalis laisva. Nuo Laplandijos tundros, nuo pačių tolimiausių Alandų salų uolų iki Siestarjokio upės plazda vėliava su liūtu. Suomijos tauta nusimetė šimtamečius pančius ir pasirengusi užimti tą vietą, kuri jai priklauso.
>
> Nuoširdžiai dėkoju visiems jums, kurie dalyvavo šioje daug mėnesių trukusioje kovoje. Kiekvienas iš jūsų įnešė savo indėlį į mūsų pergalę, ir mes visi kartu džiaugiamės sėkme. Dėkoju už jūsų atsidavimą ir už pasitikėjimą, jūsų man parodytą tada, kai viltys atrodė beprasmės. Dėkoju už didvyriškumą mūšių laukuose, už bemieges naktis, sunkius perėjimus ir nežmonišką įtampą.
>
> Dėkoju savo artimiausiems draugams, armijos generolams ir karininkams, jaunesniesiems vadams, visam personalui, gydytojams, medicinos seserims ir sanitarams, kapelionams ir toms moterims, kurios ėjo kartu su armija ir aprūpindavo mus maistu, visiems, kas padėjo mūsų išsivadavimo kovoje.

Dėkoju didvyriškiems Švedijos ir kitų Šiaurės šalių atstovams, kurie, paklausę širdies šauksmo, atskubėjo mums į pagalbą tada, kai kova pasiekė aukščiausią laipsnį. Jie praliejo daug kraujo už mūsų teisėtą reikalą.

Bet pirmiausia mano dėkingumas ir susižavėjimas skirti tiems, kurie, iškentę didžiules kančias ir atlikę savo pareigą, dabar ilsisi ramybėje.

Dabar pirmą kartą per šimtą metų girdime Suomijos patrankų kanonadą iš Sveaborgo tvirtovės. Jos sveikina žuvusius didvyrius, bet kartu skelbia naujų dienų pradžią.

Nauji laikai – naujos pareigos. Vis dėlto kaip ir anksčiau visi pagrindiniai klausimai sprendžiami geležimi ir krauju. Kad apsaugotume mūsų laisvę, armija turi būti puikios kovinės parengties. Tvirtovės, patrankos ir užsienis nepadės, jeigu kiekvienas vyras nesuvoks, kad būtent jis saugo šalį. Tegul Suomijos vyrai prisimena, kad, nesant vieningiems, negalima sukurti stiprios armijos, ir tik stipri tauta gali saugiai kurti savo ateitį.

Kariai! Tegul jūsų garbei aukštai plaikstosi mūsų nesutepta vėliava, mūsų graži balta vėliava, kuri suvienijo jus ir atvedė į pergalę!

Vienas istorikas, studijuojantis išsivadavimo karą*, taip aprašo šią dieną:

Maršas per miestą vyko taip, kad šiai pavasarinei, didingai nacionalinei šventei suteikė ypatingą reikšmę. Pro džiaugsmingas žmonių minias ėjo kariuomenės daliniai.

* T. Svedčinas. Išsivadavimo karas. Helsinkis, 1939. *(Vert. past.)*

Gatvės buvo papuoštos vėliavomis, kareivių, aprengtų šiurkščiavilnėmis uniformomis, gretos ėjo į Senato aikštę, žygiavo pro žiūrovus, tai sudarė ginkluotos suomių tautos vaizdą. Šių gretų priekyje ėjo žmonės, kurių vardai buvo žinomi visai šaliai.

Po parado Senato aikštėje kartu su savo artimiausiais pagalbininkais įėjau į Vyriausybės namus. Iš tikrųjų buvau pakviestas vienas, bet man norėjosi matyti aplink save žmones, kurie man padėjo visuose pagrindiniuose karo etapuose. Posėdžių salėje Senatą pasveikinau žodžiais, kurie apibendrino mūsų padarytą darbą:

– Gerbiamieji ponai, Vyriausybės nariai! Kaip jaunos, pergalingos Suomijos armijos vadas ir jos vardu sveikinu vyriausybę, kuri patyrė tokių žiaurių smūgių. Būtent čia, šiuose rūmuose, Suomijos karininkams būtų reikėję priimti vadovavimą armijai, kurios tuo laiku dar nebuvo ir kurią dar tik reikėjo sukurti surinktomis visuomenės lėšomis. Jai reikėjo ginklų, o juos dar tik reikėjo nupirkti arba atimti iš priešo.

Mūsų laukė nuostabus laikas. Bet, kovodami ir kęsdami kančias, pamatėme šviesą savo sunkiame kelyje. Mes sugebėjome sutriuškinti stiprų priešą, taip pat suteikti vyriausybei ir visai tautai tą valdžią ir jėgą, kurios yra reikalingos mūsų šalies ateičiai.

Jauna Suomijos armija šiandien žygiuoja mūsų valstybės sostinėje, o kilniaširdiška Vokietijos pagalba mūsų išsivadavimo kovoje niekaip negali sumenkinti mūsų laimėjimų.

Gerbiamieji ponai! Mūsų pirma didelė užduotis įvykdyta, dabar jūsų eilė imtis didelio darbo. Jūsų laukia daug

didesnės problemos, negu tos, kurias iki šio laiko mūsų šalyje sprendė vyriausybė ar Parlamentas.

Šių didžiulių uždavinių sprendimas tenka tai pačiai vyriausybei, kuri praeitą rudenį viešai pasakė: Suomija privalo būti kaip suvereni valstybė, ir dėl to kaip „dėkingumą“ buvo priversta išgerti kantrybės taurę iki galo.

Dėl susidariusių aplinkybių ji buvo silpna prieš grobstytojus ir prievartautojus, ji buvo bejėgė prieš Suomijos piliečių žudymą. Iš jos buvo atimti paskutiniai valdžios įrankiai, o vyriausybės nariai buvo priversti slapstytis.

Armija mano turinti teisę atvirai pageidauti, kad įstatymai užtikrintų tokią visuomeninę tvarką ir tokią vyriausybę, kurie visam laikui mus išvaduotų iš siaubingų sąlygų, panašių į tas, kurias tik ką išgyveno mūsų šalis. Armija mano esanti vienintelė garantija nuo tokios grėsmės perduodant Suomijos valstybės laivo šturvalą tvirtiems žmonėms, kurie nebus pavaldūs politiniams ginčams ir kuriems nereikės eiti į kompromisus, kitais žodžiais tariant, derėtis dėl valstybinės valdžios.

Baltojoje armijoje tarnauja visi tie, kurie pritaria mūsų viltims. To liudininkai – tūkstančiai baltų kryžių įvairiose Suomijos rajonų kapinėse. Jie maldauja, kad aukos nebūtų beprasmės.

Tada kalbėjo Senato pirmininkas:

– Pone generole! Kai mūsų šalis buvo pačiame baisiausiame pavojuje, kai suklaidinta suomių tautos dalis, kuriai padėjo mūsų ilgaamžis engėjas, sukilo prieš teisėtą visuomeninę tvarką ir grasino sunaikinti mūsų jauną laisvę, vyriausybė patikėjo jums, pone generole, ginti mūsų šalį.

Jums energingai vadovaujant, buvo sukurta jauna Suomijos armija. Jūs įdiegėte šiai liaudies armijai karinę drausmę, be kurios nebūtų buvę įmanoma pasiekti kokios nors sėkmės. Ir jūsų vadovaujamos karinės pajėgos, karštai mylėdamos Tėvynę, laimėjo daug pergalių. Tamperės ir Vyborgo įtvirtintų miestų išlaisvinimas – tai herojiški darbai ir įžymūs įvykiai Suomijos išsivadavimo kovoje.

Tėvynės vardu Vyriausybė nuoširdžiai dėkoja jums, pone generole, už visa tai, ką padarėte, kad būtų išgelbėta Tėvynė, ir sveikina mūsų gimtinės sostinėje.

Tuo pačiu metu prašau jus išreikšti vyriausybės dėkingumą jūsų pergalingai armijai, visiems vyriausiesiems karininkams ir paprastiems kareiviams.

Išsivadavimo karo metu man pavyko įveikti nemažai sunkumų, su kuriais susidūriau būdamas vyriausiuoju vadu. Dabar prie tų sunkumų, kuriuos sukėlė sunkios karo meto sąlygos, prisidėjo ir kiti – galima sakyti, vidiniai.

Didelė dalis jų atsirado dėl to, kad Senatas negalėjo veikti visu pajėgumu, jam atstovavo laikinoji organizacija, kuri taip pat veikė ekstremaliomis sąlygomis. Be kita ko, laikinasis senatas buvo nepatyręs užsienio politikos ir kariniais klausimais.

Dažnai tarp Senato Vasoje ir manęs kildavo nesutarimų. Žymia dalimi juos sukeldavo pasyvi Senato reakcija į mano kritiką. Nors šie nesutarimai ir trukdė ramiam darbui, juos buvo galima paaiškinti kariniais veiksmais.

Deja, labai greitai tapo aišku, kad visa tai vyko ir taikos metu. Senato nariai buvo labai linkę klausyti tų patarimų,

kuriuos įvairios ambasados ir privatūs asmenys manė esant būtina siūlyti sprendžiant aktualius klausimus. Tai, žinoma, nestiprino mano pasitikėjimo Senatu. Tarpusavio supratimui trukdė ir tai, kad mūsų požiūriai į aktualias problemas labai skyrėsi.

Dėl produktų trūkumo kilo didžiulių sunkumų maitinant karo belaisvius. Žmonės stovyklose kentėjo nuo bado ir ligų, mirtingumas ten buvo grėsmingai didelis. Senatas manė: jeigu visiems sunku, tai visi turi tenkintis skurdžiu daviniu, kad tik maistas būtų sveikas.

Senatas taip pat nusprendė, kad visi be išimties belaisviai turi būti teisiami, tačiau teismo bylų – daugybė, ir karo belaisviams reikėjo ilgą laiką kankintis kalėjimuose. Pasiūliau, kad būtų teisiami tik kaltinami sunkiais nusikaltimais, o kitus suklaidintus žmones reikia išlaisvinti, netgi jei šie žmonės buvo suimti ginkluoti.

Nors ir numaniau formalias priežastis, sukėlusias masinius teismo procesus, vis dėlto gerai supratau, kad šie procesai tik sustiprins pyktį, o pyktis – blogas patarėjas sprendžiant problemas, kurios ir taip padalijo mūsų tautą į dvi stovyklas. Buvo prieita iki to, kad Senatas nutarė apsvarstyti vokiečių siūlymą išsiųsti badaujančius belaisvius kaip darbo jėgą į Vokietiją. Kategoriškai prieštaravau.

Mūsų nuomonės kai kuriais pagrindiniais armijos kūrimo klausimais taip pat gerokai skyrėsi. Generalinis štabas tuo metu kūrė organizacinį planą, kurio pagrindinės kryptys buvo patvirtintos dar balandį. Šis planas numatė tokį armijos organizavimą taikos metu, kuris davė galimybę išnaudoti visus gynybinius resursus šaukiant visuotinę mobilizaciją.

Darbotvarkėje taip pat buvo aktualiausios problemos, susijusios su gynybos pajėgų vadovaujančių organų sukūrimu ir jų tarpusavio sąveika. Kilo ir klausimas apie perėjimą prie taikaus meto, tačiau kariuomenė turėjo likti kovinės parengties.

Gegužės 18 dieną Parlamentas paskyrė senatorių Svinhufvudą valstybės vadovu, „aukščiausiosios valdžios turėtoju", tada daktaras J. K. Pasikivis (Paasikivi) sudarė naują vyriausybę. Gegužės 30 dieną gavau kvietimą atvykti į Senato posėdį, kuriame turėjo būti svarstomas kažkoks siūlymas dėl armijos kūrimo.

Šis siūlymas iš esmės nesiskyrė nuo to plano, kurį kūrė generalinis štabas. Esminis skirtumas tas, kad pagal pateiktą Senatui siūlymą armiją reikėjo suformuoti pagal vokiečių pavyzdį ir padedamiems vokiečių. Vadinasi, patenkame į jų priklausomybę, be to – vokiečių karininkų skaičius ir jų statusas mūsų armijoje turėjo būti nustatomas Vokietijos aukščiausiosios karinės vadovybės.

Aš pateikiau mūsų armijos organizavimo plano pagrindus ir reikalavau, kad mums suteiktų veiksmų laisvę ir galimybę patiems spręsti šalies gynybos klausimus.

Viename iš pateikto Senatui siūlymo punktų buvo nurodoma, kad visi karininkai, išskyrus suomius ir vokiečius, turi būti išsiųsti į tėvynę. Sprendžiant iš visko, galvoje turėta tie švedų karininkai, kurie mums pagelbėjo ir garbingai įvykdė daug sunkių ir nemalonių užduočių.

Anuo metu, norėdami stoti į suomių armiją, jie privalėjo išeiti iš Švedijos armijos, ir dabar buvo neaišku, ar jie turės galimybę tęsti karinę tarnybą tėvynėje ar gauti bent kokį

nors nelabai svarbų civilinį darbą. Bet šis nekorektiškas argumentas buvo antraeilės reikšmės; svarbiausia, kad mūsų draugų ir karo bendražygių atleidimas ir išsiuntimas iš šalies buvo teisės pažeidimas visais požiūriais.

Po ilgo plano detalių svarstymo pasisakė senatorius Fręjus.

– Mes priversti generolui Manerheimui tiesiai pasakyti apie savo problemas, – pareiškė jis. – Mums atrodė teisinga, kad galutinai armija bus suformuota, padedant ir vadovaujant vokiečių specialistams. Manome, vyriausiasis vadas palaikys ryšius su vokiečių generalinio štabo karininku, kuris rengs visus būtinus siūlymus dėl armijos organizavimo, mokymo ir aprūpinimo. Tik šiuo atveju vyriausiasis vadas galės pasirašyti visus įsakymus, leidžiamus jo vardu.

Dabar padėtis išaiškėjo. Senatas ketino perduoti mūsų armijos kūrimą vokiečiams. Padėkojau senatoriui Frėjui už atvirumą. Gailiuosi tik dėl to, pridūriau, kad Senatas iš anksto man nepranešė apie svarstymo objektą. Šiuo atveju būtume galėję išvengti šios kankinančios ir nenaudingos diskusijos.

Tegul niekas net negalvoja, kad aš, sukūręs armiją ir atvedęs praktiškai neišmokytą, blogai ginkluotą kariuomenę į pergalę tik dėl to, kad suomių kareiviai buvo kovingi, o karininkai atsidavę, dabar pasiduosiu ir pasirašinėsiu tuos įsakymus, kuriuos manys esant būtinus vokiečių karinė administracija.

– Noriu tik papildyti, kad šį vakarą atlaisvinu vyriausiojo vado postą, o rytoj vykstu į užsienį, – baigiau aš. – Prašau vyriausybės dabar paskirti mano perėmėją, priešingu atveju,

paliekų šį postą artimiausiam bendražygiui. Iki pasimatymo, gerbiamieji ponai!

Praėjo dvi savaitės nuo tos dienos, kai Senato pirmininkas toje pačioje salėje mane sveikino sostinėje ir dėkojo už tai, ką padariau dėl Tėvynės išgelbėjimo. Gegužės 30 dieną, kai išėjau iš posėdžių salės, niekas iš vyriausybės narių manęs neužjautė ir neištiesė rankos. Tą patį vakarą pasirašiau paskutinį savo įsakymą.

Ateinantį rytą su kai kuriais savo pagalbininkais ir kovos draugais išvykau į Stokholmą.

Jeigu palygintume išsivadavimo karą su tais dviem karais, į kuriuos Suomija buvo įtraukta iki to, tai 1918 metų kovas apibūdinti sunku. O juk šių trijų karų tikslai buvo visiškai skirtingi. Oficialūs šaltiniai nemažai padirbėjo, kad išsivadavimo karas pavirstų paprastu pilietiniu karu.

Panašius prasimanymus grindžia siekimas apkaltinti teisėtas valdžią ir armiją sukėlus karą, bet tai nepaslėps fakto, kad 1918 metais gynėme savo valstybės neliečiamybę ir nepriklausomybę. Jeigu nebūtume pakilę į kovą 1918 metais, Suomija geriausiu atveju būtų pavirtusi į autonominę Sovietų Sąjungos sritį – be kokių nors nacionalinių laisvių, be tikro valstybingumo, ir mums nebūtų atsiradę vietos tarp laisvų tautų. Už nepriklausomybę sumokėjome labai brangiai, bet išsivadavimo karo aukos ir sunkumai nebus užmiršti. Retai per visą istoriją karuose pergalė buvo pasiekiama, patiriant tokių nedidelių materialių nuostolių, ir jau visai retai kariniuose veiksmuose dalyvavo tokia neparengta kariuomenė.

Man, žmogui, kuris trisdešimt metų tarnavo didžiosios valstybės armijoje ir priprato prie jos specifikos, buvo visai

nelengva suprasti 1918 metų padėtį. Ypač reikia pažymėti, kad išsivadavimo kare vyriausiojo vado nepalaikė sava vyriausybė. Man atsilaikyti padėjo ištikimi draugai, o pergalę mums iškovojo didvyriški Civilinės gvardijos karininkai ir kareiviai.

Suomių armija, kurios netgi savoje šalyje daugelis nekentė ir kurią šmeižė, išgelbėjo šalį nuo žūties ir sukūrė galingus pamatus Suomijos kaip nepriklausomos valstybės ateičiai.

DERYBOS LONDONE IR PARYŽIUJE

Išvykti iš šalies man nebuvo jokių praktinių sunkumų: neturėjau nuosavo namo, nebuvo jokios nuosavybės. Visa, kas būtina, lengvai tilpo į du kelioninius krepšius. Sunkiausia buvo atsistatydinti iš armijos, kurią sukūriau ir prie kurios stipriai prisirišau. Bet supratau: jeigu tomis sąlygomis būčiau pasilikęs Suomijoje, tai nebūčiau galėjęs daryti jokios įtakos įvykių eigai. Už savo tėvynės sienos turėjau daugiau galimybių tarnauti jos interesams. Buvau visiškai įsitikinęs, kad vyriausybės užsienio politika yra lemtinga.

Stokholme susitikau su kovos draugais švedais, taip pat su Suomijos komiteto vadovybe.

Man buvo suteikta didelė garbė, kai Jo Didenybė karalius Gustavas V pakvietė mane birželio 6 dieną į savo vardines ir įteikė ordiną „Už nuopelnus Švedijai išsivadavimo karo metu“. Išdrįsau paklausti, kokiu būdu per išsivadavimo karą užsitarnavau tokį aukštą įvertinimą. Jo Didenybė atsakė:

– Galiu pasakyti jums, generole, kad tik po jūsų pergalės gyvenimas mūsų šalyje tapo taikus.

Supratau, kad šis dėmesio ženklas buvo ne tik man, bet ir visoms mūsų ginkluotosioms pajėgoms, todėl armijos vadui

generolui Vilkmanui išsiunčiau telegramą, kurioje pranešiau apie Suomijos armijos nuopelnų pripažinimą.

Tai leido man padaryti išvadą, kad švedų kraujas, pralietas ginant Suomiją ir visą Šiaurę, dar labiau sutelkė mūsų šalis. Būsimieji Suomijos ir Švedijos santykiai man atrodė daug šviesesni, negu buvo iki šiol, ir tai mane nuoširdžiai džiugino.

Būdamas Stokholme, susitikau su Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ambasadoriais seru Esme Hovardu (Esme Howard) ir ponu Delavo (Delavo), dviem nuoširdžiais Suomijos draugais. Jie suteikė man didelę pagalbą tyrinėjant pasaulinį karą. Šie ponai įkalbinėjo mane skubiai vykti į Londoną ir Paryžių ir iš ten stoti ginti Suomijos. Bet neturėjau viešo pripažinimo tėvynėje, todėl maniau esant neįmanoma pasirodyti su tokia pasiuntinio misija savo asmenine iniciatyva.

Mano Stokholme gauta informacija buvo tokia svarbi, kad jaučiausi privalantis pranešti vyriausybei apie susidariusią padėtį, nepaisant mūsų nesutarimų. Norėjau perspėti šalies vadovybę dėl vienpusės draugiškos politikos tęsimo Vokietijos atžvilgiu. Greitai supratau, kad mano pranešimas buvo visai nenaudingas – Valstybės tarybos posėdyje jis, galima sakyti, nebuvo svarstomas. Be to, vienas žinomas vyriausybės narys, remdamasis mano surinkta informacija, pareiškė, kad visiškai netinku savo valstybės tarnybai.

Užsienio politikos kursas, nukreiptas į Vokietiją, turėjo besąlygišką valdančiųjų Suomijos sluoksnių paramą. Sutartis su Vokietija, pasirašyta 1918 metų kovo 7 dieną, nulėmė Suomijos nepriklausomybės paaukojimą politinėms vyriausybės ambicijoms.

Pirmame šios sutarties paragrafe Vokietija mus supančiojo, reikalaudama pasiekti, kad mūsų valstybę pripažintų to dar nepadariusios valstybės. Lygiai taip pat buvo sudaryti ir papildymai prie sutarties – prekybinis ir jūrininkystės susitarimai.

Antras sutarties paragrafas skelbė, kad vienos šalies piliečiai gali naudotis tokiomis pat prekybinėmis ir verslo teisėmis ir kitomis privilegijomis, kokiomis naudojasi kitos šalies piliečiai arba kokios bus jiems suteiktos ateityje. Panašių teisių suteikimas vokiečiams buvo labai abejotinas.

Suomijos neutraliteto išsaugojimo neatitiko ir slaptas papildymas prie sutarties, pagal kurį Vokietija – tam laikotarpiui, kol ekspedicinis vokiečių korpusas lieka Suomijoje – pasilieka teisę Suomijos teritorijoje kurti savo karines bazes. Prie viso to buvo pridėta sutartis, pagal kurią suomių laivų nebuvo galima įtraukti į neutralių ir nekariaujančių šalių laivų registrus.

Mūsų jūrų laivynas privalėjo paklusti vokiečių admiraliteto reikalavimams ir derinti su jais karinių pervežimų sąrašus, be to, daryti pakeitimus šiuose sąrašuose buvo galima tik pritarus Vokietijai.

Visi šie susitarimai buvo pasirašyti karo metu, o tai liudija, kad vyriausybė labai nepasitikėjo savo ginkluotosiomis pajėgomis. Jau po pergalės vyriausybė būtų galėjusi imtis kryptingesnių veiksmų mūsų neutralitetui ginti.

1918 metų vasaros įvykiai parodė, kad vyriausybė buvo neveikli ir padėties nevaldė. Ji suprato, kad karinė sąjunga su Vokietija gali atvesti mus į karą su Antantės šalimis, bet šias derybas pradėjo.

Beveik tokia pat pavojinga, viso pasaulio nuomone, buvo vyriausybės politika dėl karaliaus rinkimo; jos tikslas – įkurti monarchiją ir į sostą pakviesti vokiečių princą.

Netgi po lemtingo Vokietijos pralaimėjimo prancūzų fronte 1918 metais rugpjūčio 8 dieną, kurį generolas Liudendorfas savo memuaruose pavadino „juoda diena" vokiečių armijai, Suomijos vyriausybė užsienio politiką tęsė ta pačia kryptimi. Teisybės dėlei vis dėlto reikia pažymėti, kad tuo metu Suomija dar neturėjo užsienio politikos ir karinių informacinių organizacijų, kurios būtų padėjusios vyriausybei objektyviai išsiaiškinti įvykių eigą.

Tik 1918 metų rugsėjo mėnesį, kai Austrija-Vengrija negavo norimos separatinės taikos, o Bulgarija pasiekė paliaubų pasirašymą, Suomijos vyriausybė priėmė pavėluotus sprendimus. Nors viskas rodė visišką jėgų santykių pasikeitimą, vyriausybė tarptautinę padėtį vertino nesuvokdama tikrovės.

Būtinai reikėjo skubiai keisti užsienio politikos kursą, bet spalio 9 dieną Parlamentas Suomijos karaliumi išrinko Heseno princą Frydrichą Karlą (Friedrich Carl), imperatoriaus Vilhelmo II giminaitį.

Dieną prieš karaliaus rinkimus užsienio reikalų ministro pavaduotojas Karlas Enkelis, vyriausybės pavestas, susisiekė su manimi Stokholme ir pasiūlė kaip jo atstovui vykti į Didžiąją Britaniją ir Prancūziją. Reikėjo mėginti pasiekti, kad Anglija pripažintų mūsų nepriklausomybę, o su Prancūzija, jau pripažinusia Suomijos nepriklausomybę, atkurti diplomatinius santykius.

Vyriausybė taip pat tikėjosi, kad Londone ir Paryžiuje galėsiu išaiškinti jos poziciją karaliaus rinkimo klausimu. Be

to, reikėjo pasiekti draudimo panaikinimą jau nupirktai grūdų siuntai pristatyti iš Amerikos ir gauti leidimą pirkti kitas stambias siuntas.

Iš pradžių šio siūlymo atsisakiau – pažymėjau, kad dabartinė vyriausybė, išskyrus du naujus narius, lieka vis tas pats vadinamasis „savarankiškumo senatas“ ir svarbiausiais mūsų valstybei klausimais turi visiškai kitą nuomonę negu aš. Neturėjau jokio noro bendradarbiauti su vyriausybe, kuri demonstruoja visišką savo šalies interesų nesupratimą.

Bet kuo daugiau apie visa tai galvojau, tuo labiau supratau, kad nesvarbu, kas posėdžiavo vyriausybėje, svarbiausia – pats Suomijos egzistavimas. Turėjau mėginti pagal savo galimybes padaryti įtaką, kad valstybė turėtų teisėtus pagrindus.

Vyko tai, ką pranašavau ir dėl ko įspėdavau – jeigu pačiu artimiausiu metu nesutvarkysime santykių su Vakarų valstybėmis, išsivadavimo karo rezultatams kils grėsmė. Reikėjo nuogąstauti ir dėl to, kad Suomijos klausimą peržiūrės Taikos konferencijoje, kur sprendimas bus priimamas spaudžiant baltajam rusų judėjimui, o švedai, savo ruožtu, galės vėl mėginti atimti iš mūsų Alandų salas. Būtent tomis dienomis separatistų delegacija iš Alandų salų atvyko į Stokholmą vesti derybų su Švedijos vyriausybe.

Atkūrus diplomatinius santykius, reikėjo sustiprinti išorinę ekonominę šalies padėtį. Be užsienio prekybos mūsų laukė badas ir sunki ekonominė krizė – grėsmė tai valstybinei sistemai, kurią kūrėme taip vargingai. Tuo labiau buvo būtina sutvarkyti ekonominius ryšius su užsieniu, nes iki šiol mūsų užsienio prekyba tevyko su Rusija, o dabar reikėjo

naujų rinkų, dėl kurių po karo prasidėjo baisi didžiųjų valstybių konkurencija.

Išnagrinėjęs visas šias problemas, ketinau važiuoti į Suomiją ir nuodugniai jas aptarti su vyriausybe.

Spalio viduryje atvykau į Helsinkį ir aplankiau regentą Svinhufvudą, taip pat užsienio reikalų ministrą Stenrutą (Stenruut); jie patvirtino man pateiktą ministro Enkelio siūlymą. Jie man apibūdino susidariusią padėtį. Santykiai su Prancūzija dar labiau pablogėjo. Prieš kelias dienas prancūzų konsulas perdavė vyriausybei griežtą protesto notą. Jos esmė tokia: mūsų jauna valstybė visiškai pavaldi Vokietijai ir negali laukti Prancūzijos palaikymo.

Vokiečių princo išrinkimas karaliumi lems Suomijos atsidūrimą svarbiausių valstybių pusėje. Mus įspėjo: Prancūzijos pripažinimas, kad mūsų valstybė yra nepriklausoma, vargu ar liks galioti, ypač jeigu į sostą bus išrinktas vokiečių princas.

Regentui Svinhufvudui pareiškiau: dėmesingai išnagrinėjęs vyriausybės siūlymą, nutariau jo neatsisakyti.

– Jūs kreipėtės į mane, – pasakiau, – nes buvau vienintelis žmogus, pasisakęs prieš vienašalę politiką, nukreiptą į Vokietiją. Jūs šio kurso laikotės, nors Senatas žadėjo neprašyti karinės užsienio pagalbos, ar ji būtų vokiečių, švedų, ar dar kieno nors. Anuo metu man pavyko gauti užsienio pagalbą su sąlyga, kad Suomija išsaugos suverenitetą, o lemiamas karines operacijas vykdysime savo jėgomis.

Kai supratau, kad Senatas už mano nugaros, glaudžiai bendradarbiaudamas su vokiečių ekspedicinio korpuso vadu generolu majoru fon der Golcu, parengė mūsų gynybos kūrimo planą, protestuodamas atsisakiau vyriausiojo vado

posto. Atsistatydinau turėdamas viltį, kad atvira mano opoziciją valdantiems sluoksniams galės užkirsti kelią grėsmei, kurią kelia toks bendradarbiavimas. Dabar jūs norite mane išnaudoti, sutinku su jūsų siūlymu, bet ne kaip oficialus, o kaip privatus asmuo.

Suprantama, negalėjau atstovauti vyriausybei, kurios Vakarų valstybės nenorėjo pripažinti. Priešingu atveju iš karto būčiau tapęs nepageidaujamu asmeniu.

Maisto produktų trūko. Kariniai veiksmai sutrukdė pavasario sėjai, todėl derlius buvo labai skurdus. Suomija negalėjo kaip reikiant apsirūpinti maisto produktais, liko tik silpna viltis grūdų gauti iš Ukrainos, tarpininkaujant Vokietijai. Reguliariai įsigyti maisto produktų Amerikoje taip pat nebuvo galima iki to laiko, kol neužmezgėme normalių santykių su šalimis nugalėtojomis.

Pažadėjau padaryti viską, kas įmanoma, ir sutvarkyti maisto produktų tiekimą.

Pabuvęs keletą dienų Helsinkyje, per Švediją išvykau į kelionę po Europą. Kartu su manimi išvyko mano svainis Michaelis Gripenbergas, kuris buvo mano sekretorius. Mano nuostabai, laive, plaukusiame į Stokholmą, sutikau delegaciją, kuri, vyriausybės pavesta, vyko į Vokietiją ir turėjo paskelbti princui Frydrichui Karlui rinkimų rezultatus. Delegacijos užduotis – perduoti princui Parlamento kvietimą ir gauti jo sutikimą atvykti į Suomiją.

Atkreipiau dėmesį, kad tokie veiksmai ne laiku; į tai vienas iš delegacijos narių pareiškė: „Mes nusprendėme visam pasauliui paskelbti apie įvykusį faktą.“ Iš šių žodžių reikėjo daryti išvadą, kad savo pasirinkimą vyriausybė laikė teisingu.

Deja, į spaudą greitai pasklido gandai apie mano tikrąją užduotį, ir Stokholmo laikraščiuose pasirodė sensacingų naujienų. Kai kurie gandonešiai buvo įsitikinę, kad rengiuosi organizuoti „baltąjį judėjimą“ ir šiam tikslui noriu surinkti apie du šimtus tūkstančių rusų karo belaisvių Vokietijoje ir iš jų sukurti armiją.

Vienas reporteris nuėjo dar toliau ir paskelbė savo skaitytojams, kad esu paskirtas baltosios rusų vyriausybės vadovu. Pagaliau, buvo laikraščių, tvirtinančių, kad išvykau „į žemyną“ kaip Suomijos vyriausybės atstovas.

Suvokęs, kad dauguma oficialių asmenų Švedijos sostinėje mano misiją supranta būtent taip, susirūpinau: mano misija dar neprasidėjusi pateko į grėsmę. Spalio 27 dieną senatoriui Stenrutui išsiunčiau laišką, kuriame apgailestavau, kad tapau gandų objektu. „Aš renkuosi laisvę, – rašiau, – ir dar kartą pažymiu, kad sutikau dėl šios kelionės kaip privatus asmuo, turėdamas tikslą susipažinti su politine padėtimi Londone ir Paryžiuje. Sutiksiu prisiimti ypatingą pavedimą vyriausybės vardu tik tuo atveju, jeigu atsiras kokių nors realių prielaidų teigiamiems sprendimams.

Todėl būsiu dėkingas, jeigu vyriausybės nariai pasistengs nuslopinti gandus apie oficialų mano kelionės tikslą.“

Į Londoną atvykau lapkričio 12 dieną. Laikraščiai skelbė paliaubų sąlygas. Kilo pavojus, kad tarp šio pergalingo triukšmo tolimos ir mažos šalies balsas nebus išgirstas, ypač jeigu turėsime omenyje, kad ši šalis iki paskutinio momento buvo pralaiminčių šalių pusėje.

Pastaruoju metu Suomijai Anglijoje neoficialiai atstovavo daktaras Holstis (Holsti). Jo nuomonė dėl to, ar kas nors

supras Suomijos problemas, buvo visai nedžiaugsminga. Užsienio reikalų ministro pavaduotojai lordas Robertas Sesilis (Robert Cecil) ir lordas Čarlzas Hardingas (Charles Harding), su kuriais kažkada buvau susitikęs Anglijos ambasadoje Peterburge, pareiškė, kad Suomija, tęsdama savo progermanišką politiką, susikūrė nepalankias sąlygas, taip pat leido suprasti, kad dabartinė Suomijos vyriausybės sudėtis – tiesioginė kliūtis santykius pagerinti.

Aukšti minėti ponai vis dėlto išreiškė savo pasitenkinimą, kad būtent aš pradėjau su jais derybas: jų manymu, buvau sveikiausių politinių pažiūrų reiškėjas. Daktaras Holstis pateikė man kai kuriuos duomenis apie rusų „baltojo judėjimo“ atstovų aktyvumą Londone, taip pat apie Kerenskio ir buvusio Suomijos generalgubernatoriaus Stahovičiaus (Stakhovich) veiklą. Jie iki šiol Suomiją regėjo esant Rusijos valstybės dalimi. Pastarasis apskritai padarė pareiškimą, kad Suomija tam tikromis sąlygomis sutiks su autonomija būsimosios Rusijos sudėtyje.

Užsienio reikalų ministerijoje buvau sutiktas geranoriškai, bet, užbėgdamas į priekį, galiu pasakyti, kad per šį vizitą Londone nieko ypatingo pasiekti negalėjau. Lapkričio 15 dieną ilgai kalbėjausi su lordu Robertu Sesiliu. Šio pokalbio metu galutinai supratau, kad man nereikia dėti didelių vilčių į politinę savo misijos sėkmę.

Kaip pranešė lordas Sesilis, iki Taikos konferencijos Didžioji Britanija neturėjo galimybės vienašališkai pripažinti Suomijos nepriklausomybės. Šiuo klausimu ji turėjo solidariai veikti su Prancūzija ir kitomis sajungininkėmis. Tas faktas, kad Suomija savo karaliumi paskelbė princą Frydrichą

Karlą, gerokai pakenkė mūsų santykiams su Antantės šalimis. Šios šalys abejojo, kad Suomija galės vykdyti nepriklausomą politiką.

– Jeigu jūs norite sukurti suverenią valstybę, – teigė lordas Sesilis, – nereikia galvoti apie princo išrinkimą į sostą.

Klausimas apie grūdus, pasakė užsienio reikalų ministro pavaduotojas, labai sudėtingas, nes Antantės šalims reikia maitinti visą badaujančią Europą, įskaitant ir priešų šalis. Iš principo buvo nuspręsta padėti tik toms šalims, kurios pajėgios palaikyti vidinę tvarką.

Pasakiau, kad būtent maisto produktų tiekimas yra pirmoji sąlyga tokiai tvarkai palaikyti. Juk alkanos minios gali labai lengvai nukrypti į bolševizmą ir anarchiją. Lordas Sesilis labai palankiai priėmė mūsų prašymus dėl paramos sprendžiant maisto produktų klausimą ir vėliau tiesiogiai darė įtaką ponui Šeldonui (Sheldon), Amerikos atstovui Antantės šalių komitete ekonomikos klausimais. Po kelių dienų atėjo pranešimas, kad atsirado viltis gauti pirmus penkis tūkstančius tonų grūdų iš Danijos.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje galėjau susipažinti ir su bendromis politinėmis problemomis; mane ypač domino Anglijos ir Rusijos santykiai. Šiuo klausimu buvo dvi iš esmės skirtingos nuomonės.

Vieni valstybės veikėjai, pavyzdžiui, buvę ambasadoriai Peterburge lordas Čarlzas Hardingas ir seras Džordžas Bakenenas (George Buchanan), manė, kad buvęs Rusijos valstybės režimas bus atkurtas, ir ateityje ji vėl prijungs daugelį buvusių provincijų.

Kiti, tarp kurių buvo ir lordas Sesilis, manė, kad Rusiją būtina suskaldyti į dalis, bet kaip tai padaryti, paaiškinti ne-

galėjo. Parlamente buvo padaryta užklausa, kokiu būdu kabinetas rengiasi spręsti Rusijos problemą.

Į ją atsakydamas, lordas Sesilis pareiškė: vyriausybė nemano, kad įmanoma iš karto po pasaulinio karo įsitraukti į abejotinas karines operacijas. Tačiau bolševikai vis dėlto padarė žalos Didžiosios Britanijos interesams, todėl vyriausybė pasilieka teisę ginkluotai akcijai. „Nors manau, kad mums visų pirma reikia atsižvelgti į savo tautos poreikius ir siekius, tačiau neabejojame, kad sovietų vyriausybė neteko teisės į palankius Didžiosios Britanijos vyriausybės santykius“, – pažymėjo užsienio reikalų ministro pavaduotojas.

Su šia nuomone buvo galima sutikti, bet ji aiškiai rodė, kaip blogai Didžiosios Britanijos vyriausybė įsivaizdavo bolševizmo grėsmę visam pasauliui.

Kai derybų metu Užsienio reikalų ministerijoje bandžiau įrodyti, kokių konfliktų gali kilti, jeigu bolševikai įsibraus į Europą, manęs akivaizdžiai nesuprato. Kariuomenės vadai turėjo šiek tiek teisingesnį supratimą apie padėtį, bet apskritai santykių su Rusija problema Londone buvo gvildenama kaip antraeilė.

Po sunkaus karo su Vokietija britų susidomėjimas Rusijos klausimu žymiai susilpnėjo, pagrindine problema tapo naujos Vidurio Europos formavimas. Todėl visai nekeista, kad mūsų išsivadavimo kova, neleidusi bolševizmui plisti į Šiaurę, nebuvo tinkamai įvertinta. Visas dėmesys buvo nukreiptas į vokiečių ekspedicinį korpusą Suomijoje ir konfliktus, susijusius su juo. Tačiau, kaip man pasakė lordas Robertas Sesilis, Suomija neturi bijoti Rusijos pretenzijų.

Buvau labai nustebęs, kai Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje išgirdau nuomonę, kad Suomija turi

atiduoti Švedijai Alandų salas ir kaip kompensaciją gauti Rytų Kareliją. Piršosi išvada, kad švedai jau pradėjo aktyvias derybas šiuo klausimu. Tai tapo akivaizdu po mano pokalbio su Švedijos ambasadoriumi Londone grafu Vrangeliu (Wrangel).

Jis pareiškė, kad nemato kitos galimybės spręsti Alandų salų problemos, kaip tik prijungti prie Švedijos archipelagą, „kurį turėti šiai šaliai yra gyvybiškai būtina ir kuris visada jai priklausė". Grafas Vrangelis vėl prisiminė seną tvirtinimą, kad 1809 metais Alandų salos Rusijai buvo perduotos ne kaip dalis Suomijos, o kaip atskira provincija.

Man teko pareikšti, kad Alandų salos visada buvo laikomos Suomijos dalimi, bet jos yra raktas į Botnijos įlanką, todėl šis archipelagas tampa strategiškai svarbia teritorija ir Suomijai, ir Švedijai. Abi pusės turi padaryti abipusiškai naudingą kompromisinį sprendimą.

Deja, mūsų išsivadavimo karą apskritai ir ypač Alandų salų problemą švedai vertino visiškai kitaip. Į mano užuominą, kad bendri Suomijos ir Švedijos interesai užtikrinant Botnijos įlankos saugumą galėtų tapti pagrindu susitarti, grafas Vrangelis, atrodo, nekreipė dėmesio.

Iš Suomijos ateidavo labai skurdžios žinios. Lapkričio 14 dienos iš vyriausybės gautoje nerimą keliančioje telegramoje buvo rašoma, kad bolševikai pasienyje telkia kariuomenę, ir vyriausybė pageidauja, kad, prireikus atnaujinti karinius veiksmus, vadovaučiau armijai. Telegramoje taip pat rašė, kad labai pablogėjo aprūpinimas maisto produktais. Sostinė ir daugelis kitų miestų liko be duonos.

Lapkričio 17 dieną į Helsinkį išsiunčiau telegramą apie derybų rezultatus. Joje taip pat rašiau: „Iš pokalbių su lordu

Robertu Sesiliu ir kitais oficialiais Užsienio reikalų ir Gynybos ministerijų asmenimis bendrais bruožais tapo aišku, kad Suomija labai nepasitikima, ir būtina atsisakyti rinkti Frydrichą Karlą."

Tą pačią dieną gavau telegramą, kurioje vyriausybė prašė manęs eiti regento pareigas. Neabejotinai suvokdamas visą valstybės vadovo atsakomybę tokiais sunkiais laikais, šį kartą nutariau nesišalinti nuo to, ką laikiau savo pareiga, ir siūlymą priimti.

Tapęs valstybės vadovu, galėčiau drąsiau ir autoritetingiau vesti derybas. Po pokalbio Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje man tapo visiškai aišku, kad Suomijos nepriklausomybės pripažinimas yra viena iš tų politinių problemų, kurių negalima išspręsti nesiderant su Prancūzija. Todėl pirmiausia ketinau vykti į Paryžių.

Britų oficialiems asmenims padedant, kelionė sekėsi gerai, ir lapkričio 24 dieną atvykau į Paryžių, kur mane sutiko neoficialus mūsų atstovas – teisės mokslų kandidatas Erikas Erstriomas (Eric Ehrström). Lapkričio 27 dieną mūsų vyriausybė man pranešė, kad Parlamento frakcijos susitarė dėl mano kandidatūros į regento postą, bet praktiniais sumetimais pati rinkimų ceremonija vyks tik man sugrįžus į šalį.

Tačiau jau dabar derybose galiu kalbėti kaip valstybės vadovas. Taip pat sužinojau, kad vyksta vyriausybės atnaujinimas, ir naujų narių sąrašas man bus pristatytas kitą dieną. Senatoriaus Pasikivio vyriausybė atsistatydino, o naujas ministras pirmininkas profesorius Lauris Ingmanas (Lauri Ingman) suformavo dvylikos asmenų kabinetą: pusė jų respublikonai, pusė – monarchistai. Užsienio reikalų ministro

postą patikėjo pastarajam Suomijos valstybės sekretoriui Karlui Enkeliui, patyrusiam savo srities specialistui.

Greitai išvykau į susitikimą su įtakingu Užsienio reikalų ministerijos sekretoriumi Filipu Bertlo (Philippe Berthelot). Ponas Bertlo buvo labai draugiškas Suomijai, bet nepatenkintas jos užsienio politika. Mūsų pirmas pokalbis buvo įdomus abiem pusėms: ponas Bertlo turėjo galimybę geriau suprasti Suomijos problemas, o aš gavau viltį, kad derybos bus sėkmingos. Pasakiau, kad Antantės šalių valstybės veikėjai Suomijos problemas neabejotinai suprato. Būtų daug naudingiau, jeigu jiems pavyktų Suomijos klausimą nagrinėti truputėlį plačiau.

Reikėjo patikėti nors vienu arba dviem ministrais, įtrauktais į vyriausybę, kad jie pakeis užsienio politikos kursą. Bet jeigu mūsų vyriausybės nuostata lems, kad Suomija vėl priklausys nuo Antantės šalių, kaip anksčiau buvo priklausoma nuo Vokietijos, tada mums geriau iš karto atsisakyti siekti panašaus „savarankiškumo“. Suomija neturi būti kokios nors valstybės tarnaitė, jai reikia suteikti galimybę išaugti į stiprią ir nuo nieko nepriklausančią šalį.

Ponas Bertlo pareiškė, kad jis visiškai pritaria šiems planams, ir patikino: Prancūzija su derama pagarba pritars mūsų teisėtiems reikalavimams ir visiškai pripažins Suomijos teisę savarankiškai spręsti savo valstybės kūrimo klausimus. Tačiau šio kūrimo principams turi pritarti visa tauta.

Vėliau, kito pokalbio metu, Bertlo pasakė, kad jis derėjosi su ministru pirmininku Klemansu (Georges Clemenceau) ir užsienio reikalų ministru Pišonu (Stéphen Pichon) dėl nutrauktų diplomatinių santykių atkūrimo sąlygų. Jis nesilaikė

tos pačios nuomonės, kaip kiti ponai, ir nemanė esant sprendimus, priimtus prancūzų vyriausybės, galutinius – atvirkščiai, Bertlo manė juos esant būsimųjų derybų pagrindu.

Buvo numatoma, kad Suomijoje demokratiniu būdu vyks nauji Parlamento rinkimai, ir šalis turės tokią vyriausybę, kurios nariai atstovaus tikrajai daugumai. Naujoji vyriausybė turi padaryti pareiškimą dėl tokios politikos vykdymo garantijų, o šalys sąjungininkės pritars. Bet pirmiausia reikia išrinkti naują valstybės vadovą, kuriuo pasitikėtų visos valstybės.

– Tai yra jus! – pasakė Bertlo.

Iš tikrųjų turėjau pagrindo priekaištauti Prancūzijos vyriausybei dėl per didelių reikalavimų. Pasakiau, kad jau priėmėme keletą sprendimų šiuo klausimu. Tuo pat metu visai nebuvau nusiteikęs aptarti asmeninių klausimų. Prancūzų vyriausybė per daug dėmesio skyrė naujos vyriausybės sudėčiai. Turėjau pastabų ir dėl kai kurių asmenų, bet maniau, kad reikalas – visai ne atskiros asmenybės.

Mano manymu, pats naujos vyriausybės formavimo faktas jau yra draugiškų santykių atkūrimo pagrindas. Jeigu mane išrinks valstybės vadovu, pridūriau aš, Prancūzija gaus garantijas, kad Suomijos užsienio politikos kursas bus pakeistas. To garantija – 1772 metų Konstitucijos nuostatos, pagal kurias regentui suteikti labai platūs įgaliojimai.

Prancūzų vyriausybei suteikėme galimybę susipažinti su politine Suomijos padėtimi, todėl Prancūzija bet kada gali prašyti mūsų leisti savo karinius atstovus siųsti į mūsų šalį.

Pokalbis su užsienio reikalų ministru Pišonu parodė, kad ledas jau ištirpdytas. Pažymėjau, kad Pišonas taip pat buvo labai draugiškas, malonus ir Suomijos atžvilgiu geranoriškas.

Pasak jo, jis jau asmeniškai inicijavo, kad Prancūzija pripažintų mūsų valstybę, bet nebuvo įsitikinęs, ar Prancūzija galės savo pavyzdžiu patraukti sąjungininkus. Žinoma, jeigu Suomija pateiks savo naujo politinio kurso įrodymus, Prancūzija ras būdų mus palaikyti.

Ministras pažadėjo aptarti Suomijos problemą su Didžiąja Britanija dar iki Taikos konferencijos ir pasisakyti už Prancūzijos ir Suomijos santykių atkūrimą. Pasakiau, kad Prancūzija galėtų mėginti priimti tokį sprendimą savo jėgomis, ir ministras leido suprasti: jeigu šis klausimas bus pateiktas vyriausybei svarstyti, jį praktiškai galima laikyti išspręstu.

Mes pradėjome kalbėti apie Alandų salas. Akivaizdžių Suomijos ir Švedijos ryšių šioje srityje nebuvo matyti. Bet Pišonas gerbė archipelago gyventojų norą prisijungti prie Švedijos. Iškėlęs klausimą dėl grūdų įsigijimo, ministrą sugebėjau įtikinti nepaprastu šios problemos skubumu. Jis pažadėjo, kad Prancūzija ir čia mus palaikys. Man daugiau neliko jokių klausimų, išskyrus grynai techninius maisto produktų tiekimo dalykus.

Tarp įtakingų prancūzų politikų, su kuriais aptarinėjau mūsų problemas, ypač išskirčiau Aristidą Brianą (Aristide Briand) ir Albertą Tomą (Albert Thomas); pastarasis lankėsi Petrograde per revoliuciją ir Rusijos gyvenimą išmanė pakankamai gerai.

Nuoširdus Suomijos draugas pasirodė esąs ponas Franklinas-Bijonas (Franklin-Bouillon), Deputatų rūmų Užsienio reikalų komisijos pirmininkas. Jis laikėsi nuomonės, kad būtina sukurti Baltijos sąjungą, į kurią įeitų ir Suomija. Prieštaravau, pateikęs tezę, kad mano šalis, kurią su Šiaurės tautomis

siejo istoriniai ir kultūriniai ryšiai, greičiau stotų į Skandinavijos sąjungą, nepaisydama trumparegiškos Švedijos politikos Alandų salų požiūriu, kuri tapo tokio susijungimo kliūtimi.

Franklinas-Bijonas pasidomėjo mano nuomone apie daug aprėpiančią Rusijos politiką. Buvau priverstas atsakyti, kad Rusijos valstybė turi naujas sienas, o bolševizmas kelia grėsmę visam civilizuotam pasauliui. Gerų kaimyninių politinių ir ekonominių santykių sukūrimas su Rusija, jai išsivadavus iš bolševikų, atitiko Suomijos interesus.

Šiuo klausimu Franklinas-Bijonas su manimi sutiko. Jam nebuvo priimtina britų nuomonė, kad bolševizmą reikia tiesiog izoliuoti, ir jis sunyks pats savaime. Tokia politika, jo galva, šį režimą tik sustiprins. Bolševikų politika, žinoma, lems savo šaliai sunkią ekonominę ir politinę krizę, bet jų vyriausybė, veikdama savo metodais – tikėtina – su sunkumais susidoros.

Kas bus, tas bus, tačiau Franklinas-Bijonas gali su pasitikėjimu tvirtinti, kad Prancūzija niekada neleis Vokietijai išnaudoti Rusijos kaip atramos taško sprendžiant ekonominius, karinius ir politinius klausimus. Juk Prancūzija šiuo metu pati konservatyviausia šalis Europoje, ji laiko savo pareiga palaikyti tvarką visur, kur tai būtina.

O kalbant apie Suomiją, tai Prancūzija turi mėginti atkurti nutrauktus santykius. Franklino-Bijono žodžiai sušvelnino pojūtį, kad Prancūzijos vyriausybės Spalio nota iš esmės atšaukė Suomijos nepriklausomybės pripažinimą. Iš tikrųjų ši nota buvo reikalinga tik dėl vieno dalyko – dėl Vokietijos imperatoriaus svainio išrinkimo Suomijos karaliumi. Išskyrus šį klausimą, Prancūzija nesiekė kištis į mūsų vidaus reikalus.

Paryžiuje buvo lengva įsitikinti, kad rusų emigrantų antisuominės propagandos sėklos nukrito į derlingą dirvą. Šie emigrantai save laikė karo ir revoliucijos aukomis, prancūzus – savo kariniais sąjungininkais, jie kaip ir anksčiau turėjo ryšių su laikraščiais, per kuriuos vykdė kampaniją prieš Suomiją.

Tačiau tarp emigrantų pasitaikydavo ir retų išimčių. Buvęs Rusijos užsienio reikalų ministras ir ambasadorius Paryžiuje Izvolskis (Извольский) lankėsi pas mane ir atvirai išreiškė savo palankumą Suomijai, pasisiūlė ginti mūsų interesus. Jis taip pat pažymėjo, kad iš užsienio reikalų ministro posto buvo pašalintas dėl savo teigiamo požiūrio į Suomiją. Tiesą sakant, šis pareiškimas sukėlė nemaža abejonių: buvo gana plačiai žinoma, kad Izvolskis į Paryžių buvo pervestas visų pirma dėl nesėkmingos Balkanų politikos.

Rusų komitetas, sukurtas rūpintis carinės Rusijos interesais Paryžiuje, nuėjo taip toli, kad 1919 metais Taikos konferencijai pateikė atmintiną raštą. Ten buvo pasakyta: „Rusija niekada neatsisakys teisės sukurti politinių ir juridinių Rusijos ir Suomijos santykių pagrindą."

Ši „teisė" buvo grindžiama tais pačiais kariniais siekiais, kurie vėl išryškėjo Sovietų Sąjungos pretenzijose, iškeltose 1939 metų rudenį. Atmintiname komiteto rašte buvo pateikti reikalavimai užtikrinti Peterburgo saugumą; tarp jų ne paskutinėje vietoje buvo galimybė turėti įtvirtintas karines bazes šiaurinėje Suomijos įlankos pakrantėje ir Hanke.

Be kitų dalykų, rašte buvo pabrėžiama, kad Alandų salose yra svarbiausia Rusijos karinė bazė. Siekdami pateisinti savo pretenzijas, rusų „baltojo judėjimo" atstovai pranešė, kad

1918 metais Suomiją „okupavo" vokiečiai. Stalinas po dvidešimties metų savo argumentaciją taip pat grindė šiuo faktu.

Štai kaip ilgai turėjo įtakos pasekmės to, kad Senatas kažkada paprašė Vokietijos pagalbos!

Baigęs savo derybas Prancūzijos sostinėje, gruodžio pradžioje grįžau į Londoną, patikėjęs Prancūzijos užsienio reikalų ministro pažadais, kad jis kreipsis į Didžiosios Britanijos vyriausybę, ir jau žinomomis sąlygomis draugiški mūsų šalių santykiai bus atkurti.

Gruodžio 8 dienos telegrama užsienio reikalų ministrui Enkeliui pranešiau apie derybas Paryžiuje ir Londone, ypač pabrėžęs didelį Antantės šalių nepasitikėjimą Suomija.

Londone vėl susitikau su žymiais Didžiosios Britanijos valstybės ir karo veikėjais. Po derybų priėjome prie išvados, kad Didžiosios Britanijos vyriausybė pasirengusi patvirtinti tokią programą:

1) turi būti sudaryta vyriausybė, kurios nariai nuoširdžiai patvirtina sieksią naujo politinio kurso, o jos daugumą sudaro provokiškos nuostatos priešininkai;
2) vyriausybė padarys pareiškimą, kuriame bus išreikštas atsiribojimas nuo buvusio politinio kurso;
3) visi pilnos sudėties vokiečių daliniai turi palikti Suomiją, o vokiečių karinė vadovybė – iš šalies išsiųsta;
4) Prancūzijai suteikiama teisė siųsti į Helsinkį karinę delegaciją kariniams Suomijos poreikiams, ypač klausimui dėl laisvų vadovų postų skyrimo kitų šalių karininkams, ištirti;
5) besąlygiškai atsisakyti Heseno princo kandidatūros;
6) pagal vyriausybės siūlymą 1919 metų kovą turi būti įvykdyti nauji Parlamento rinkimai.

Aš nenorėjau išvykti iš Londono, negavęs pažado, kad mūsų nepriklausomybė bus pripažinta šiomis sąlygomis, be to, kaip įmanoma greičiau.

Tokias garantijas man pavyko gauti iš lordo Hardingo. Be to, vėl iškėliau Alandų salų klausimą. Lordas Hardingas pasakė, kad jis aptarė šią problemą su Švedijos ambasadoriumi, kurio pažiūras dabar turėjau galimybę paneigti.

Kad Suomija kaip kompensaciją už Alandų salų atsisakymą gautų Rytų Karelijos teritoriją, siūlė Švedijos vyriausybė. Tai tapo žinoma iš žodinės notos, gruodžio 12 dieną perduotos Švedijos ambasadoriaus Helsinkyje ministro K. G. Vestmano (Westman).

Jeigu Suomija, buvo kalbama notoje, sutiks su visos liaudies balsavimu Alandų salose, tai Švedija laikys savo pareiga paremti Suomijos vyriausybę jai siekiant gauti Antantės šalių pripažinimą. Švedija taip pat parems sprendžiant Karelijos klausimą Suomijos naudai.

Perdavęs notą, ministras Vestmanas čia pat pareiškė, kad veikia vyriausybės neįgaliotas. Jis pasidomėjo, ar finansinė pagalba negalėtų palengvinti Alandų salų problemos sprendimo.

Gruodžio 12 dieną telegrafu atėjo pranešimas, kad senatorius Svinhufvudas atsistatydino. Tą pačią dieną mane išrinko Suomijos valstybės vadovu. Nė vienas „revanšas" mano gyvenime nebuvo toks akivaizdus, kaip šis: juk mane išrinko regentu, pasiūlius tai pačiai vyriausybei, kuri savo nelojaliu požiūriu į savos armijos vyriausiąjį vadą privertė mane palikti šalį po pergalės išsivadavimo kare, pasiektos man vadovaujant.

Dabar galėjau tęsti derybas jau kaip valstybės vadovas. Visų pirma išsiunčiau daktarą Holstį rinkti būtinos informacijos. Londone jam pavyko sustiprinti santykius su būsimuoju Amerikos prezidentu Huveriu (Hoover), kurio sėkminga veikla teikiant pagalbą maisto produktais Europai gerai žinoma.

Daktaras Holstis taip pat buvo susitikęs su buvusiu Amerikos ambasadoriumi Petrograde ponu Fransiu (Francis), autoritetingu Rusijos žinovu, kuris supratingai žiūri į aktualias Suomijos problemas.

Dabar, kai tapau valstybės vadovu, man buvo, žinoma, daug lengviau suvokti savo požiūrį į naują vyriausybę, kurios sudėtis – šeši demokratai ir šeši monarchistai – nekėlė visiško pasitikėjimo nei Londone, nei Paryžiuje. Prancūzija ir Anglija buvo suinteresuotos kai kurių Vyriausybės narių atsistatydinimu, tarp jų ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro.

Aš maniau, kad šiame etape vyriausybės sudėtį geriau patvirtinti. Man buvo svarbu sustiprinti valdžios autoritetą Suomijoje, ir išorės spaudimas šiuo klausimu negalėjo turėti lemiamos reikšmės. Pareiškiau, kad palaikau suformuotą vyriausybę, ir pasiekiau reikiamą efektą.

Laimingas atsitiktinumas suvedė kartu pirmą grūdų krovinį, atgabentą į Turku uostą, ir mane, kai žengiau ant Tėvynės žemės.

Į Helsinkį atvykau kitą dieną. Toje pačioje stotyje, iš kurios prieš septynis mėnesius išvykau kaip privatus asmuo, iš vyriausybės atsisveikinant neišgirdęs nė vieno gero žodžio, dabar mane sutiko aukščiausieji oficialūs valstybės asmenys.

Sostinės gyventojai mane šiltai sveikino antrą kartą per šiuos metus. Jie užpildė aikštę prieš geležinkelio stotį ir visas gretimas gatves. Buvau labai patenkintas, kad mano rezidencijai išrinkti ne prezidento rūmai, o buvęs generalgubernatoriaus namas. Juk maniau, kad mano veikla šiame poste nebus ilgalaikė.

Grįžęs į Tėvynę, kreipiausi į Suomijos liaudį:

> Šiuo momentu, gavęs Parlamento pasitikėjimą, pakviestas į valstybės vadovo postą, vėl žengiu ant Tėvynės žemės ir iš visos širdies sveikinu visą šalį ir tautą. Jaučiu visą savo atsakingo darbo sunkumą.
>
> Nors labai dėkingas už suteiktą pasitikėjimą, nepaisant to, neabejotinai būčiau jo atsisakęs, jeigu ne dabartinio sunkaus laiko įvykiai, kurie pasaulinėje istorijoje su niekuo nepalyginami. Šie įvykiai įpareigojo mane priimti deputatų kvietimą.
>
> Eisiu šias aukštas pareigas, kupinas tikėjimo, kad mano nuoširdūs siekiai bus suprasti visos suomių tautos, ir ši tauta pagaliau bus visiškai vieninga gindama nepriklausomybę ir laisvę. Šiandien daugiau nei būtini sutarimas ir tikros sėkmės, laukiančios mūsų Tėvynės, suvokimas.
>
> Atsižvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, šiuo metu reikia sukurti glaudžius ir draugiškus santykius su tomis valstybėmis, kurios spręs mūsų valstybės likimą. Tikrai kilnus jų siekimas suteikti didelį pasitikėjimą mūsų nacijai, stovinčiai prie bado slenksčio, ir man suteikta galimybė patvirtinti šį pasitikėjimą, kuris turi mano atvežtų šimto dvidešimties milijonų kilogramų grūdų pavidalą.

Bendras darbas taip pat būtinas tvarkant vidinius reikalus, kad Suomijos liaudis ir jos Parlamentas galėtų po skubių rinkimų ramiai ir saugiai dirbti, gydyti karo padarytas žaizdas ir mėgautis ką tik iškovota laisve. Galiausiai, reikalingas toks vieningumas, kuris leistų mūsų tautai išgyventi ir pasiekti visų tautų pagarbos.

Siekdama draugiškų santykių su kaimyninėmis valstybėmis, išsaugojusiomis teisėtą visuomeninę tvarką, mūsų tauta privalo tapti tokia galinga, kad galėtume gyventi savo nacionalinį gyvenimą ir judėti pirmyn pažangos keliu. Pasikliaudamas kiekvieno piliečio garbinga valia, raginu Suomijos liaudį būti vieningą siekiant sėkmės, laisvės ir geros ateities.

Kitą dieną, Kalėdų išvakarėse, išvykau į Valstybės tarybą, kur mane sveikino ministras pirmininkas Ingmanas. Toje pačioje salėje maždaug prieš metus man patikėjo sukurti armiją ir atkurti tvarką šalyje.

Karas tęsėsi iki pergalės, bet sunkūs laikai dar nesibaigė. Dabar manęs laukė atsakingas darbas, kurio sunkumus suvokiau visiškai aiškiai. Ir galėjau tik mintyse žadėti, jog pasistengsiu padaryti viską, kas nuo manęs priklauso, kad būtų sukurti tvirti Suomijos, kaip laisvos ir nepriklausomos šalies, ateities pamatai.

VALSTYBĖS VADOVAS

Mano 1918 metų gruodžio 22 dienos kreipimasis į Suomijos liaudį, kur ypač pabrėžiau nacionalinio vieningumo reikšmę stiprinant tarptautinę šalies padėtį ir tvirtinant būsimosios nepriklausomos valstybės pagrindus, buvo mano kaip valstybės vadovo veiklos programa. Esminė šios programos dalis – sukurti galingas gynybines pajėgas, tad reikėjo visiškai pertvarkyti Civilinės gvardijos formuotes.

Pirma mano užduotis – nustatyti savo požiūrį į vyriausybę. Per pastarąjį mėnesį ji parodė, kad su valstybės problemomis susidoroti gali.

Ministras pirmininkas, teologijos profesorius Lauris Ingmanas, buvo žinomas dar nuo luominės atstovybės laikų. Jo darbingumas bei įtaka Parlamentui buvo tiesiog nepaprasti.

Užsienio reikalų ministras Karlas Enkelis, 1917 metais būdamas valstybės sekretoriumi, įgijo didžiulę patirtį tarptautiniais klausimais, jis buvo plačiai išsilavinęs ir mokėjo daugelį kalbų. Enkelis buvo buvusio kadetų korpuso viršininko sūnus, ir puikiai jį pažinojau nuo savo mokymosi ten laikų, nors Karlas buvo truputėlį jaunesnis už mane.

Gynybos ministras Rudolfas Valdenas, mano bendražygis išsivadavimo kare, turėjo puikius gabumus organizacinei

veiklai, o vidaus reikalų ministras Antis Tulenheimas (Antti Tulenheimo) labai gerai suprato savo žinybos reikalus. Visi kiti vyriausybės nariai savo postams tiko.

Vyriausybė, kurios nemaža narių buvo monarchistai, nekėlė Antantės šalių pasitikėjimo, bet jos pakeitimas gerokai paaštrintų valstybės vidaus problemas. Reikėjo atsižvelgti ir į tai, kad po naujų rinkimų vyriausybė bet kuriuo atveju bus pakeista. Maniau, užsienio valstybių kišimasis į vyriausybės formavimo klausimus turi būti smarkiai sumažintas – pats privalau atsakyti už jos veiklą.

Formuoti naują vyriausybę laikas buvo nepalankus, kadangi vidaus padėtis Baltijos šalyse išliko nestabili, todėl man reikėjo laikytis Paryžiuje priimto sprendimo dėl mano kabineto palaikymo.

Kai iš savo atstovų Paryžiuje ir Londone pradėjome gauti vis naujų pasiūlymų dėl vyriausybės sudėties pakeitimo, šalių sąjungininkių vyriausybėms pareiškiau, kad Ingmano kabinetu, nors ir ne savo paskirtu, visiškai pasitikiu. Jis veikia visiškai vieningai ir atkakliai dirba kurdamas gerus Suomijos ir Antantės šalių santykius. Pažymėjau, kad vyriausybės keitimas gali sukelti masinius neramumus, ir kils grėsmė visoms valstybės vadovo pastangoms stabilizuoti padėtį šalyje.

Buvo priimtas sprendimas dėl naujų rinkimų artimiausiu metu, tad mes įvykdėme visas diplomatinių santykių su Prancūzija atkūrimo sąlygas. Norėdamas sustiprinti savo, kaip valstybės vadovo, padėtį, pasiūliau, kad Prancūzija kaip galima greičiau atsiųstų savo atstovą į Helsinkį.

Šis siūlymas, sprendžiant iš visko, buvo geranoriškai priimtas, ir 1919 metų sausio 2 dieną Prancūzijos konsulas Helsinkyje ponas Puaro (Poirot) pranešė, kad Prancūzija

kreipėsi į šalis sąjungininkes ragindama pripažinti Suomijos nepriklausomybę. Atsakymas buvo teigiamas. Užsienio reikalų ministras Pišonas savo pažado nepamiršo.

Po kelių dienų gavome savo naujos vidaus politikos sėkmės patvirtinimą. Atėjo pranešimas, kad Suomija ir Lenkija, kurios pagal anksčiau suderintas sąlygas turėjo atsiųsti savo atstovus į šalių nugalėtojų šaukiamą konferenciją, skirtą Rusijos problemoms, dabar jau galėjo to nedaryti. Reikia pažymėti, kad minėta konferencija, turėjusi vykti Princų salose Marmuro jūroje, taip niekada ir neįvyko.

Svarbiausia mums buvo tai, kad klausimas dėl Suomijos, lygiai kaip ir dėl Lenkijos, neturėjo būti peržiūrimas kartu su tų valstybių problemomis, kurios atsirado kaip pasaulinio karo rezultatas. Tai buvo patvirtinimas to, kad Suomija, kuri daugelį metų buvo autonominė valstybė, dabar gavo tarptautinį savo ypatingos padėties pripažinimą.

Nepaisant jau minėto Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pripažinimo, mums vis tik reikėjo sulaukti, kad mūsų valstybės nepriklausomybę oficialiai pripažintų Anglija ir Jungtinės Valstijos.

Klausimas iš principo buvo išspręstas, tai liudijo bent jau tai, kad vasario 3 dieną Prancūzijos vyriausybė priėmė sprendimą pasikeisti su mumis diplomatiniais atstovais. Anglijos ir Amerikos užtrukimas pripažįstant mūsų nepriklausomybę, visiškai tikėtina, buvo susijęs su aktualiomis Vidurio Europos problemomis, kurios reikalavo ypatingo valstybių sąjungininkių dėmesio.

Kalėdų išvakarėse politinė ir karinė padėtis pietiniame Suomijos įlankos krante žymiai pablogėjo. Iš ten buvo išvesta vokiečių kariuomenė, ir bolševikai išėjo į Baltijos krantą.

Nacionaliniai savanorių būriai su ginklais rankose pakilo į kovą su okupantus.

Kritinė padėtis susidarė Estijoje, kur pranašesnės priešo jėgos okupavo apie pusę šalies ir grasino Talinui. Estų kreipimasis dėl karinės pagalbos Suomijoje buvo sutiktas deramai. Vyriausybės įgaliotas, Centrinis komitetas labai greitai suformavo du savanorių pulkus ir keletą baterijų.

Tuo metu, kai buvo formuojami ir apginkluojami šie du pulkai, į Suomiją atvyko daug estų ir kitų baltijiečių, kuriems įvairiais būdais pavyko persikelti per Suomijos įlanką. Būtent tada mane aplankė įžymių Baltijos šalių atstovų delegacija ir prašė skirti keletą laivų atplukdyti į Suomijos pakrantę visus norinčius, visų pirma moteris ir vaikus. Deja, tokiam veiksmui laivų neturėjome ir neužteko maisto produktų, todėl į šį delegacijos prašymą man teko duoti neigiamą atsakymą.

Estijos išsivadavimo karas sulaukė mūsų pritarimo, be to, jis atitiko Suomijos interesus: labai norėjosi, kad pietinis Suomijos įlankos krantas priklausytų draugiškoms šalims. Be kita ko, suteikta pagalba parodytų visam pasauliui, kad Suomija tampa stabilizavimo jėga Europos šiaurėje ir yra verta pripažinti jos nepriklausomybę.

Tuo metu, kai šalys sąjungininkės negalėjo skirti kariuomenės kovai su bolševikais, mūsų pagalbinio korpuso ekspedicija įgavo ypatingą reikšmę. Mūsų dalyvavimas koviniuose veiksmuose parėmė kilnų Didžiosios Britanijos elgesį – į Taliną ji nusiuntė keletą karinių laivų.

Atsižvelgdamas į visus šiuos faktus, daviau sutikimą verbuoti savanorių ir pagalbinį korpusą aprūpinti būtinu ginklų kiekiu. Ekspedicijos vadovu paskyriau generolą majorą

Vetzerį – jis tapo savanoriškų pajėgų vadu. Teikiau daug reikšmės suomių kariuomenės dislokacijai abiejuose Suomijos įlankos krantuose, tai buvo svarbu ir politiniu, ir operatyviniu požiūriu, todėl generolui majorui Vetzeriui siūliau sutelkti visus savanorių dalinius pakrantės ruože. Tai, beje, labai palengvino tiekimo klausimus.

Pirmieji suomių kariniai daliniai Taline išsilaipino gruodžio 30 dieną. Jie iš karto gavo įsakymą dalyvauti kontrpuolime, kuris turėjo prasidėti po keturių dienų. Tačiau dėl padėties sudėtingumo tik vienas mūsų pulkas galėjo vykdyti operacijas pakrantėje. Jis dalyvavo puolant senąją Narvą ir padėjo ją išlaisvinti. Kitas pulkas, kuris buvo nukreiptas į pietus, padidino suomių karių šlovę placdarme, kuriam vadovavo Vetzeris.

Sėkmingi mūšiai tęsėsi visą sausį ir pirmą vasario pusę. 1919 metų vasario 24 dieną estų vyriausiasis vadas generolas Laidoneris (Laidoner) paskelbė, kad visa šalis išlaisvinta. Tą pačią dieną Estija pasiskelbė nepriklausoma.

Estai, taip pat kaip ir mes, gavo savo nepriklausomybę ne kaip dovaną, jie pasiekė ją, atnešę ant pergalės aukuro dideles aukas. O mūsų savanorių daliniai veikė visiškai pagal istorinę Suomijos paskirtį – ginti Vakarų civilizaciją šiaurėje. Be jokio pervertinimo galime pasakyti, kad Suomijos pagalba turėjo didelę reikšmę išsilaisvinant Estijai, o vėliau – ir naujų nacionalinių Baltijos valstybių atsiradimui.

Tarp daugelio karinių Suomijos problemų ypač skubiai reikėjo spręsti dvi. Visų pirma reikėjo sukurti vadų mokyklą naujai karininkų kartai ugdyti, antra, reikėjo reorganizuoti ir sustiprinti Civilinės gvardijos dalinius.

Parengti vadų mokyklos kūrimo planą buvo patikėta generalinio štabo viršininkui ir karo mokyklų inspektoriui generolui majorui Ignatijui, mano bendražygiui išsivadavimo kare. Nors buvo nemažai problemų – pirmiausia buvo sunku pritraukti dėstytojus; vis dėlto dėl generalinio štabo viršininko uolumo ir energijos 1919 metų sausio 27 dieną kadetų korpusas buvo pasirengęs atverti savo duris.

Man buvo ypač svarbus Civilinės gvardijos reorganizavimas. Pagal mano instrukcijas Civilinė gvardija turėjo gauti teisę vidaus savivaldai, tai būtų leidę išvengti per didelio kišimosi iš šalies į jos reikalus. Tuo pat metu Civilinei gvardijai teko ypatinga atsakomybė, nes ji buvo susijusi su valstybine valdžia ir glaudžiai bendradarbiavo su aukščiausiomis karinėmis struktūromis.

Jau 1918 metų vasarą visi Civilinės gvardijos daliniai buvo pavaldūs Gynybos ministerijai ir suskirstyti į rajonines ir vietines organizacijas. 1919 metų vasario pradžioje su malonumu patvirtinau naują įstatymą dėl Civilinės gvardijos, pagal kurį ši organizacija gavo savo vadą. Vyriausiasis Civilinės gvardijos vadas kaip ir anksčiau buvo pavaldus Gynybos ministerijai.

Rajoninės Civilinės gvardijos organizacijos, anksčiau pavaldžios šaukimo komisijų viršininkams, dabar tapo nepavaldžios ir gavo savo vadus ir kitus darbuotojus, užsiimančius tik kariniais klausimais. Rajoninėse organizacijose buvo ir vadinamieji delegatų štabai, susidedantys iš įgaliotų žmonių, kurie oficialiai buvo vadų patarėjai ir užsiėmė tik ekonominiais klausimais.

Taip pat buvo įkurti ir vietiniai skyriai. Atitinkamai savivaldos principams, vietinės Civilinės gvardijos organizacijos

galėjo pačios rinkti savo vadus, bet kadangi į valstybės vadovo pareigas įėjo šių rinkimų rezultatų patvirtinimas, taip išėjo, kad Civilinės gvardijos vadovybė ir vykdomoji valdžia palaikė glaudžius ryšius.

1919 metų sausio mėnesį ambasadorius Vestmanas įteikė man kaip svečiui kvietimą atvykti pas Švedijos karalių. Tai palaikiau patvirtinimu to, kad Švedijos ir Suomijos vienybė tebegyvavo. Su dideliu pasitenkinimu pažymėjau, kad karalius Gustavas V (Gustaf V) savo sosto kalboje pradėdamas Parlamento sesiją viešai išreiškė savo palankų požiūrį į Suomiją.

Jis pasakė, kad Švedija visada siekė pagreitinti Suomijos įsitraukimą į Skandinavijos valstybių grupę, ir Šiaurės šalių bendradarbiavimas „leistinomis sąlygomis" bus taikomas ir Suomijai.

Aš supratau, kad oficialus Suomijos valstybės vadovo vizitas gali padaryti teigiamą įtaką Suomijos ir Švedijos santykiams. Todėl su dėkingumu priėmiau Jo Didenybės kvietimą.

Perdaviau instrukcijas mūsų ambasadoriams Kopenhagoje ir Osle pranešti oficialiems abiejų šalių asmenims apie mano vizitą į Švediją. Tikėjausi, kad Danija ir Norvegija man atsiųs tokius pat kvietimus. Netrukus maloniai priėmiau valdančiųjų šeimų narių kvietimus aplankyti Danijos ir Norvegijos sostines. 1919 metų vasario 10 dieną išvykau į Stokholmą.

Per vizitą pas Jo Didenybę iš jo rankų gavau Serafimų ordiną. Gražų šviesiai žydrą ordino kaspiną puošė mažos angelų galvos. Padėkojęs už man suteiktą garbę, paprašiau Jo

Didenybę priimti Didįjį Suomijos Baltosios rožės kryžių su grandine*.

Karalius pakreipė pokalbį į aktualius Šiaurės valstybių klausimus ir iškėlė Alandų salų problemą. Kalbėdamasis pastebėjau, kad mes, suomiai, kaip ir anksčiau Alandų salas laikome Suomijos dalimi, kaip buvo visada. Švedija turėjo teisę reikalauti saugumo savo sostinei.

Šį saugumą galima užtikrinti, sukūrus sąlygas, kurioms esant karinė bazė Alandų salose atimtų iš priešo Stokholmo puolimo galimybę. Kadangi Alandų salos, patekusios į priešo rankas, kels grėsmę ir Švedijai, ir Suomijai, tai už šio archipelago gynybą turi atsakyti abi mūsų šalys. Paaiškinau, kad Švedijai gali būti suteikta galimybė įtvirtinti vieną arba dvi archipelago salas.

Karalius paprieštaravo – tai gali būti vertinama kaip karinė sąjunga, su tuo Švedija jokiu būdu nesutiks. Atsakiau, kad, mano manymu, kalbama visai ne apie karinę sąjungą. Pateikdamas šį siūlymą, galvojau tik apie tai, kad toks sprendimas gali patenkinti abi šalis. Suradus protingą kompromisą, mūsų šalys galėtų visam laikui išsivaduoti iš ginčų, sukeltų Alandų salų problemos. Karalius nukreipė kalbą į kitas problemas.

---

* Šis ką tik patvirtintas ordinas buvo įvestas 1919 metų sausio mėnesį. Jis buvo sukurtas profesoriaus Akselio Galeno-Kallelos (Akseli Gallen-Kallela) elegantiško Laisvės kryžiaus pagrindu. Ant grandinės kabojo aštuonios heraldinės rožės, sujungtos senovės suomių svastika. Šios rožės simbolizavo aštuonias Suomijos gubernijas. Tačiau prieš savo vizitą į Skandinavijos valstybių sostines nutariau, kad rožės turi simbolizuoti ne aštuonias gubernijas, o devynias istorines šalies provincijas, kurių herbai nuo Johano III (Johan III) laikų sudarė Suomijos herbą. Todėl prie grandinės pridėjau devintą rožę, kuri pradėjo simbolizuoti Alandų salas. *(Aut. past.)*

Antroje dienos pusėje, dalyvaujant ministrui Enkeliui ir mūsų ambasadoriui Stokholme valstybės patarėjui Aleksiui Gripenbergui, priėmiau Švedijos ministrą pirmininką Edeną (Eden) ir užsienio reikalų ministrą Helnerį (Helner).

Po ilgo pokalbio aktualiais klausimais bandėme išsiaiškinti jų požiūrį į mano siūlymą, susijusį su Alandų salomis. Mes atkakliai teigėme, kad toks siūlymas bus naudingas Švedijai. Pašnekovai nesusidomėjo, todėl supratau, kad jie jau žino apie mano pokalbį su karaliumi.

Vakare karalius mano garbei rūmuose surengė kviestinę vakarienę. Jo Didenybė atsistojo ir iškilmingai pasakė tokią kalbą:

> – Pone regente! Kai Suomijos tauta šiek tiek daugiau nei prieš metus nusprendė paimti šalies likimą į savo rankas ir nutraukė ilgamečius ryšius su galinga Rytų kaimyne, visa Švedija su prielankumu sekė jos veržimąsi siekti nepriklausomybės.
>
> Asmeniškai aš ir mano šalis, dideliam mūsų pasitenkinimui, anksčiau už visus pripažinome seną brolišką šalį prie Botnijos įlankos kaip laisvą ir nepriklausomą valstybę.
>
> Kai šiandien Suomijos regentas lankosi su vizitu Švedijoje, mes jį sveikiname su nuoširdžiu džiaugsmu ir tikimės, kad draugiški Suomijos ir Švedijos ryšiai, gyvavę per šimtmečius bendros istorijos, išlieka ir šiuo metu. Todėl iš visos širdies sveikinu jus mūsų šalyje.
>
> Skandinavų nacijos per paskutinius labai sunkius metus dar glaudžiau susibūrė, siekdamos užtikrinti bendrus interesus. Noriu išreikšti primygtinį Švedijos norą, kad Suomija stotų į laisvų nacijų gretas ir dalyvautų šiame

Šiaurės šalių bendradarbiavime civilizuotumo ir valstybingumo principais. Esu įsitikinęs, kad tai atneš naudos ir gerovės mums visiems dabar ir ateityje.

Su šiais jausmais keliu taurę regento, generolo barono Manerheimo garbei ir geriu už suomių valstybės ir jos tautos ateitį, laimę ir sėkmę.

Po karaliaus kalbos buvo sugiedotas Suomijos himnas. Pasakiau atsakomąją kalbą:

– Jūsų Didenybe! Man, kaip laisvos Suomijos regentui, buvo didelė garbė priimti Jūsų kvietimą ir tas nuoširdumo ir draugystės išraiškas, kurias jūs, Jūsų Didenybe, išreiškėte mano tėvynės atžvilgiu. Esu įsitikinęs, kad Jūsų Didenybės žodžiai Suomijoje sukels didelį džiaugsmą.

Jūs, Jūsų Didenybe, prisiminėte ilgaamžę bendrą istoriją, kultūrines ir valstybines tradicijas, kurios glaudžiai sujungė mūsų nacijas, gyvenančias abiejose Botnijos įlankos pusėse. Šie žodžiai, ištarti čia, rūmuose Stokholme, šildo mūsų širdis. Bet ir gražaus miesto didingi rūmai, bažnyčios ir paminklai taip pat sužadina suomiams kupinus pasididžiavimo prisiminimus, kurie sutvirtinti krauju, pralietu bendruose (armijos) narsą parodžiusiuose mūšiuose.

Kai ilgaamžė valstybinė bendrystė su Švedija prieš šimtą dešimt metų buvo nutraukta, mums iškilo užduotis ne tik išsaugoti savo naciją, bet ir puoselėti ją toliau, ir, atsižvelgiant į nacionalinį charakterį, suformuoti Vakarų pavyzdžio pasaulėžiūrą, kultūrą ir teisėtvarką.

Visų pirma per Švediją pas mus atėjo naujos kultūros formos, bet, būdami priklausomi nuo kitos, Rytų, nacijos, privalėjome likti kraštiniu Vakarų dvasingumo forpos-

tu. Mūsų tauta šiam siekiui paskyrė visas savo jėgas. Kai šiandien mes, visiškai laisvi, judėdami pasirinktu keliu, gauname tokius vertingus broliško palankumo patvirtinimus, jie mums sukelia gilų pasitenkinimo jausmą.

Suomijos tauta džiaugsmingai pritaria Jūsų Didenybės linkėjimui, ji būtinai įsitrauks į bendrą Šiaurės valstybių veiklą siekiant išsaugoti bendrus interesus. Prašau, Jūsų Didenybe, priimti mano garantijas, kad visiems būsimiesiems laikams išsaugosime nepajudinamą draugystę su jūsų šalimi, kurios link mus kviečia mūsų bendra praeitis ir ateitis.

Suomijos ir asmeniškai savo vardu išreikšdamas dėkingumą jums, Jūsų Didenybe, keliu šią taurę Jūsų Didenybės, Jos Didenybės karalienės garbei, visos Jūsų šeimos garbei, taip pat už visos švedų valstybės ir jos tautos laimę.

Kitą dieną mano programoje buvo vieno gvardijos kavalerijos pulko lankymas, kur tarnavo mano prosenelis. Vėliau jis buvo pervestas į pulką, įkurdintą Turku. Atminimui apie tai turiu mažą nuotrauką, kurią laikau savo fotografijų archyve.

Beveik visi laikraščiai reiškė savo draugiškumą ir geranoriškumą. Straipsniuose buvo kalbama, kad mūsų įtraukimas į Šiaurės tautų šeimą pageidautinas ir natūralus.

Naktį į vasario 14-ą prieš išvykimą į Kopenhagą man pakilo aukšta temperatūra, ir gydytojas iškeliauti uždraudė. Tik kai pradėjau sveikti, buvo priimtas sprendimas vykti į Kopenhagą specialiu traukiniu, skirtu vien man.

Vasario 18 dienos rytą Kopenhagos geležinkelio stotyje mane sutiko karalius Kristijanas X (Christian X) ir nuvežė

į Amalienborgo pilį. Karaliaus karietą lydėjo husarų pulko eskadronas. Bet buvo ir minia chuliganų, kurie mėtė į mane sniego gniūžtes, tai, žinoma, nebuvo sveikinimo ženklas. Karalius, apgailestaudamas dėl tokio sutikimo, juokais pasamprotavo šiuo klausimu. Pasakiau, kad būčiau labiau vertas graudentis, jeigu šie demonstrantai parodytų man savo nusiteikimą. Tačiau gailėjausi, kad mano atvykimas suteikė Jo Didenybei tiek nepatogumų.

Vėliau, per vizitą pas Jo Didenybę, karalius man įteikė Dramblio ordiną su gražiu kaspinu, tokiu pat šviesiai žydru, kaip ir Serafimų ordino kaspinas. Ordine buvo pavaizduotas mažas baltas dramblys, ant kurio nugaros sėdėjo negras. Šią dieną aplankiau karalienę, našlaujančią karalienę, taip pat pasveikinau kitus karališkosios dinastijos narius.

Kviestinė vakarienė vyko didžiulėje Amalienborgo rūmų Riterių salėje. Jo Didenybė pasakė kalbą, kurioje išreiškė viltį, kad Suomija su Šiaurės valstybėmis bendradarbiaus. Atsakomoje kalboje pasistengiau parodyti, kaip giliai įsišaknijo Danijos ir mano tėvynės draugystė. Mes buvome labai dėkingi Danijai, kad ji sunkiais laikais ištiesė mums pagalbos ranką, ypač kai į mūsų duris beldėsi badas. Suomijos tauta siekia būtent tokio bendradarbiavimo, į kurį kvietė Jo Didenybė.

Būnant Kopenhagoje Norvegijos vyriausybė suteikė man informaciją apie grasinimus Suomijos regentui; prieš mano vizitą į Kristianiją grasino kraštutinės kairiosios jėgos. Iš pradžių buvo kalbama apie gatvių demonstracijas, vėliau apie elektros energijos ir vandens tiekimo atjungimą karaliaus rūmuose. Buvo žinoma, kad Jo Didenybė vis dėlto tikisi mane priimti. Tvirtai nutariau į Kristianiją važiuoti ir nekan-

traudamas to laukiau. Buvo įdomu pažiūrėti, kaip radikalūs ekstremistai galės išreikšti savo antipatiją.

Tačiau mano sveikata pablogėjo, ir buvau priverstas paklusti gydytojui. Pranešiau karaliui Hakonui VII (Haakon VII), kad labai apgailestaudamas esu priverstas nutraukti savo kelionę ir grįžti namo.

Kitas žingsnis mano vidaus politikos programoje buvo nauji rinkimai. Vasario 4 dieną paleidau Parlamentą.

Būsimieji rinkimai, mano nuomone, mums nežadėjo kokių nors itin plačių perspektyvų. Juk ta tautos dalis, kuri visai neseniai stojo prieš įstatymą ir vyriausybę, taip pat gavo teisę dalyvauti rinkimuose, o tai buvo nepaprastai pavojinga. Vis dėlto galėjo būti kalbama tik apie visos liaudies rinkimus – tai buvo kilnus pasitikėjimo gestas.

Mintimis grįždamas į šį pereinamąjį Suomijos istorijos laikotarpį, suprantu: mums buvo gyvybiškai svarbu sukurti sąlygas sutarimui ir užberti prarają, padarytą maišto ir pagilintą karo.

Rinkimų kova buvo sunki: kairiosios jėgos varė griaunamąją agitaciją. Rinkimų sistema, priimta per praėjusius rinkimus, nė kiek nepasikeitė, dėl to – tai reikia ypač pažymėti – ta partija, kuri vos prieš dvejus metus atvedė šalį arti pražūties, turėjo tokias pačias konstitucines teises, kaip ir partijos, kovojusios už visuomeninės tvarkos išsaugojimą. Pastarųjų šalininkai savo pačių gyvybių kaina išgelbėjo šalį nuo žlugimo.

Tai, kad šios partijos gavo dvylika papildomų vietų Parlamente (šimtas dvidešimt dabar, šimtas aštuonios anksčiau), liudijo visuomenės sustiprėjimą. Pats didžiausias netikėtumas – žymus vietų padaugėjimas Agrarininkų sąjungoje (42

ir 26); tai ją padarė beveik pačia stambiausia frakcija. Tikėjausi didelio agrarininkų indėlio į Parlamento veiklą: juk jie atstovavo konservatyvioms suomių valstiečių jėgoms.

Bet ateitis parodė, kad Agrarininkų sąjunga, netekusi įžvalgių vadovų, mūsų politiniame gyvenime tapo visiškai nenuspėjama. Per kitus dvidešimt metų parlamentinė jos frakcija daugeliu atvejų labai svarbiais mūsų šaliai klausimais – ypač gynybos reikalais – laikydavosi abejotinos nuostatos.

Parlamento atidaryme 1919 metų balandžio 4 dieną pasakiau kalbą, kurioje nurodžiau tas kryptis, kurių reikėjo laikytis vidaus ir užsienio politikoje. Būtent tada galėjau optimistiškai įvertinti mūsų politinę padėtį.

Pastaruoju metu išaugęs pasitikėjimas Suomijos liaudimi buvo, be abejonės, tas veiksnys, kuris taikaus sąmyšio sąlygomis padėjo mums išsaugoti suverenios valstybės padėtį ir suteikė galimybę vykdyti nepriklausomą nacionalinę politiką, o ši politika tapo įrodymu, kad palaikyti vidinę tvarką sugebame. Tarptautinio pasitikėjimo patvirtinimas – šalių sąjungininkių pasirengimas suteikti mums pagalbą kovojant su badu.

Dar didesnio įvertinimo nusipelno tas faktas, kad pagaliau buvo atkurti iš tikrųjų draugiški santykiai su šiomis šalimis. Buvau įsitikinęs, kad greitai gausime formalų savo nepriklausomybės pripažinimą iš Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Valstijų. Neabejojau ir tuo, kad Suomijos tauta galės galutinai įrodyti savo pasirengimą atkakliai ir kryptingai dirbti siekiant atkurti normalų ekonominį gyvenimą ir pasiekti visų gerovę.

Savo kalboje vėl panagrinėjau konstitucijos klausimą ir pareiškiau, kad šiuolaikinėmis sąlygomis tik ji gali suteikti vyriausybei pakankamai įgaliojimų, kurie užtikrins valstybės išlikimą ir taikią jos raidą.

Be konstitucijos, darbotvarkėje buvo ir kitas gyvybiškai svarbus klausimas – armijos formavimas ir kovinė jos parengtis. Taip pat būtinai reikėjo baigti pradėtą žemės reformą ir kaip galima greičiau įvesti privalomą visuotinį mokymą.

Kai galutinai paaiškėjo rinkimų rezultatai, ir visos partijos priprato prie naujų Parlamento narių, prasidėjo naujos vyriausybės formavimas. Norėdamas sukurti plačią koaliciją, vyriausybę kurti patikėjau centristui, teisės mokslų kandidatui Karlui Kastrenui (Kaarlo Castren), kuris buvo laikomas pažangiu veikėju.

Nebuvau prieš socialdemokratų įtraukimą į vyriausybę, bet jie patys atsisakė įeiti į jos sudėtį. Socialdemokratai reikalavo, kad iš naujos koalicijos būtų pašalintos dešiniosios partijos, kitaip apie jokį bendradarbiavimą negalės būti ir kalbos. Jie buvo itin pasipiktinę, kad vyriausybės formuoti nepatikėjo buvusio kabineto švietimo ministrui profesoriui Soininenui (Soininen), kuris savavališkai prisiėmė vyriausybės kūrimo įgaliojimus. Štai ryškus pavyzdys, kas atsitikdavo mūsų pirmame parlamentinio gyvenimo etape!

Deja, reikia pasakyti, kad didelė suomių tautos dalis nesuvokė išsivadavimo kovos reikšmės ir mūsų pasiektų laimėjimų. Mano skrupulingas požiūris į teisinius išsivadavimo karo klausimus ir mano dalyvavimas juos sprendžiant buvo visiškai nežinomas platiems liaudies sluoksniams.

1918 metų pavasarį, būdamas vyriausiuoju vadu, buvau humaniškos politikos šalininkas ir prieštaravau, kad visi be išimties maištininkai būtų išsiųsti į koncentracijos stovyklas. Dabar, būdamas regentas, šią politiką privalėjau vykdyti.

1919 metų balandžio 1 dieną paskelbiau valstybinių nusikaltimų procesų nutraukimo įsakymą, o birželio mėnesio

nutarimas paskelbė visuotinę amnestiją. Remiantis šiais įsakymais, buvo paleisti visi maišto dalyviai, išskyrus tuos, kurie buvo kalti dėl žudymų, padegimų ir kitų sunkių nusikaltimų.

Savo susirūpinimą politinių kalinių padėtimi parodžiau dar kartą, kai kovo pabaigoje Tamisario mieste inspektavau kalėjimą ir įsakiau ištaisyti kai kuriuos buvusius trūkumus.

Buržuazinė koalicinė vyriausybė – Kastreno kabinetas – buvo suformuota balandžio 17 dieną. Užsienio reikalų ministru tapo Rudolfas Holstis, gynybos ministru pasiliko generolas majoras Valdenas, o vykdyti sunkias pareigas stabilizuojant valstybės finansines problemas turėjo tikrasis valstybinis patarėjas Augustas Ramsajus (August Ramsay). Agrarininkų sąjungos atstovu vyriausybėje tapo temperamentingas rašytojas Santeris Alkijas (Santeri Alkio).

Kai socialdemokratai perėjo į opoziciją, vyriausybinės frakcijos turėjo 60 procentų balsų Parlamente. Tarp socialdemokratų frakcijos atstovų buvo ir tokių, kurie reikalavo, jog regentas atsistatydintų, nes jis esą nepasirūpino, kad vyriausybėje būtų jų partijos narių.

Kaip parodė Parlamento rinkimai, Suomija įvykdė paskutines sąlygas, kurias iškėlė Paryžiaus ir Londono vyriausybės. Viskas rodė, kad mūsų pastangos nenuėjo veltui. Kovo 8 dieną Prancūzijos vyriausybė paskelbė, kad siunčia į mūsų šalį diplomatinį atstovą – šis sprendimas buvo priimtas dar iki paskelbiant galutinius rinkimų rezultatus.

Kovo 22 dieną užsienio reikalų ministras Enkelis, būdamas pakeliui į Paryžių, gavo Didžiosios Britanijos užsienio reikalų minisetrijos pranešimą, kad Londone priimtas principinis sprendimas dėl Suomijos nepriklausomybės pripažinimo.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras lordas Kerzonas (Curzon) ypač pabrėžė, kad Anglija, padariusi tokį pareiškimą, norėjo sustiprinti valstybės vadovo padėtį iki naujo Parlamento formavimo. Anglija regentą manė esant vienintelį, kas gali autoritetingai valdyti valstybę.

Lankydamasis Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje, ministras Enkelis sužinojo, kad siūlymą Suomijai ir Lenkijai nedalyvauti konferencijoje Princų salose pateikė Jungtinių Valstijų prezidentas. Vadinasi, prezidentas Vilsonas (Wilson) netiesiogiai pripažino Suomijos nepriklausomybę.

Atrodytų, tai buvo palankus ženklas, bet balandžio 23 dieną gavome naujo užsienio reikalų ministro Holsčio pranešimą, kuris negalėjo mūsų nesujaudinti. Kaip pareiškė kažkoks JAV valstybinio departamento atstovas, Suomija privalo sutikti, kad jos pasienio problemos bus sprendžiamos Taikos konferencijoje.

Ministras Holstis šią nuomonę palaikė, bet pats, taip pat kaip ir mano vyriausybė, manė esant ją nepriimtiną, todėl pareikalavome, kad Holstis padarytų pareiškimą, jog Suomija gali priimti juridinį savo nepriklausomybės pripažinimą tik turėdama visišką teritorinį valstybės neliečiamumą.

Mūsų nepalenkiamumas, žinoma, šio klausimo svarstymo nenutraukė, bet jeigu būtume nusileidę, įvykiai būtų galėję įgauti visiškai nepageidautiną eigą.

Tuo metu Suomijos problemą netikėtai palaikė ponas Huveris, Amerikos „maisto produktų diktatorius“*, buvęs Pary-

---

* 1919–1923 metais Herbertas Huveris, būsimasis JAV prezidentas, vadovavo APA (*American Relief Administration*) – Amerikos pagalbos administracijai, sukurtai siekiant padėti Europos šalims, nukentėjusioms Pirmajame pasauliniame kare. *(Orig. past.)*

žiuje. Balandžio 27 d. laiške prezidentui Vilsonui jis ragino kuo greičiau pripažinti Suomijos nepriklausomybę, tai motyvuodamas tuo, kad šalyje ką tik demokratiniu būdu įvyko rinkimai. Suomija, kurioje susiklostė labai įtempta maisto produktų padėtis, užsitarnavo visokeriopos paramos jai siekiant įveikti šią sunkią bėdą, rašė ponas Huveris; tik oficialiai pripažinus Suomijos nepriklausomybę bus galima įsigyti maisto produktų už dideles pinigų sumas, esančias Amerikos bankuose.

Nors kai kurie visuomenės sluoksniai mano, kad generolas Manerheimas metė šešėlį naujai Suomijos vyriausybei, toliau buvo rašoma laiške, Amerikos administracija privalo pasitenkinti tuo, kad demokratinių institucijų pagrindai sudėti vadovaujant būtent jam.

Anglijos ir Amerikos neskubėjimas oficialiai pripažinti mūsų nepriklausomybę susirūpinimo man nekėlė. Galėjome ramiai laukti pripažinimo, pasikliaudami pažadu, kurį man davė Prancūzijos užsienio reikalų ministras Pišonas.

Kita vertus, ilgai laukti neteko. Jau gegužės 3 dieną Jungtinių Valstijų iniciatyva šis klausimas buvo peržiūrėtas Penkerių tarybos Paryžiuje. Prancūzijos atstovas užsienio reikalų ministras Pišonas pareiškė, kad jo vyriausybė Suomijos nepriklausomybę jau pripažino. Kažkurį laiką diplomatiniai santykiai iš tikrųjų buvo nutraukti, bet dabar, kai generolas Manerheimas suformavo naują vyriausybę, jie atkurti.

Suomija jau turi diplomatinį atstovą Paryžiuje. Prancūzijos vyriausybė ne kartą ragino sąjungininkes sekti jos pavyzdžiu ir dabar prašo palaikyti Amerikos siūlymą šį klausimą spręsti teigiamai.

Anglijos atstovas lordas Čarlzas Hardingas pasakė, kad Didžioji Britanija taip pat pritaria šiam siūlymui, kadangi jis

sustiprins generolo Manerheimo ir Suomijos vyriausybės poziciją. Be to, Suomijos nepriklausomybės pripažinimą galima laikyti priemone, kuri užkirs kelią plisti bolševizmui.

Tuo pat metu lordas Hardingas tikėjosi, kad suomių vyriausybė sutiks aptarti klausimus dėl sienos Petsame ir dėl Alandų salų, kurie bus svarstomi Taikos konferencijoje, ir bus pasirengusi amnestuoti tuos sukilimo dalyvius, kurie stojo į Didžiosios Britanijos tarnybą Murmanske.

Japonijos atstovas baronas Makinas (Makino), kuris neturėjo valstybės įgaliojimų svarstomu klausimu, pareiškė, kad asmeniškai jis taip pat palaiko šį siūlymą. Bet, pridūrė baronas, jis tikisi, kad Suomija palaikys rusų baltųjų pajėgų vadą Judeničą (Юденич) ir suteiks jam galimybę pulti Petrogradą iš savo teritorijos.

Ministras Pišonas pažymėjo, kad Prancūzija pripažįsta Suomijos nepriklausomybę be jokių sąlygų, tada JAV atstovas ponas Lansingas (Lansing) taip pat pasisakė prieš kokias nors sąlygas. Didžioji Britanija pripažino Suomijos nepriklausomybę 1919 metų gegužės 6 dieną, Jungtinės Valstijos – kitą dieną, o birželio 23 ir 27 dienomis prie jų prisidėjo Italija ir Japonija.

Pasikeitimas notomis su Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Valstijų vyriausybėmis parodė, kad šių valstybių pripažinimas mūsų nepriklausomybės nebuvo apsunkintas kokių nors sąlygų ar išlygų. Praėjo keletas dienų, ir mes su džiaugsmu sveikinome britų laivyną Helsinkyje.

Išorės santykiai buvo atkurti. Padėtis viduje taip pat stabilizavosi. Per iškilmingo išsivadavimo armijos maršo metines mums tapo visiškai aišku, kad veikla, kurią kūrėme ant savo ginkluotos pergalės pamatų, buvo teigiama.

1919 metų pavasarį svarbiausias klausimas mums buvo naujos konstitucijos priėmimas. Nors likau ištikimas monarchistas, vis dėlto nebuvau toks aklas, kad nematyčiau, jog netgi demokratinė santvarka, pagrįsta stipria valstybine valdžia, galėjo valstybę padaryti saugią ir užtikrinti jos piliečių gerovę.

Būtent tai turėjau omenyje, kai, 1918 metų gegužės 16 dieną kreipdamasis į Senatą, pasakiau: valstybinio Suomijos laivo vairą reikia perduoti „į tvirtų žmonių rankas, kurie nebus pavaldūs politiniams ginčams ir kuriems nereikės eiti į kompromisus“.

Vyriausybės siūlymas dėl demokratinės valstybės santvarkos rėmėsi profesoriaus K. Stolbergo (Stolberg) įdirbiais. Gegužės 13 dieną šis siūlymas pateko į Parlamentą ir buvo gausiai palaikomas, ypač kairiųjų frakcijų. Tačiau dėl daugelio pozicijų – pavyzdžiui, dėl prezidento rinkimų, jo teisės vetuoti Parlamento patvirtintus įstatymus, paleisti Parlamentą ir paskirti naujus rinkimus – nuomonės išsiskyrė.

Socialdemokratų partija smarkiai prieštaravo, kad prezidentui būtų suteikti tokie platūs įgaliojimai. Socialdemokratai iš paskutiniųjų kovojo, kad respublikos prezidento nerinktų rinkėjai. Jie manė, kad prezidento rinkimas turi būti Parlamento prerogatyva.

Aš supratau, kad tokia padėtis prezidentą padarytų priklausomą nuo Parlamento ir todėl šiam siūlymui griežtai nepritariau. Pasikonsultavęs šiuo klausimu su pačiais žymiausiais Suomijos teisininkais profesoriais Hermansonu (Hermanson), Vrede (Wrede) ir Erichu (Erich), savo požiūrį dar labiau sustiprinau.

Vis dėlto buvau priverstas sutikti, kad pirmuosius prezidento rinkimus vykdys Parlamentas, tačiau perspėjau, kad įstatymo nepasirašysiu, jeigu į mano nuomonę dėl prezidento teisių nebus atsižvelgta. Buvo ir dar viena priežastis, dėl kurios ėjau į kompromisą: norėjau atskleisti savo į požiūrį į rinkimus, kuriuose mane galėjo iškelti kaip kandidatą. Daugiau nesiekiau vadovauti valstybei, nes jau atlikau tuos uždavinius, kuriuos privalėjau išspręsti. Kita vertus, buvau įsitikinęs: jeigu rinkimai vyks Parlamente, prezidentu išrinktas nebūsiu. Tai buvo aišku, skaičiuojant kairiųjų frakcijų balsus. Taip pat siekiau apsaugoti šalį nuo naujų žiaurių priešrinkiminių kovų, panašių į tas, kurias ką tik išgyvenome. Buvau patenkintas, kad Parlamento dauguma palaikė vyriausybę.

1919 metų liepos 17 dieną patvirtinau naują Konstituciją. Būtent tada baigė galioti Konstitucija, priimta 1772 metais Gustavo III valdymo laikais.

Šiuo metu Suomijos Konstitucijai sukako trisdešimt metų. Kai dabar, po tiek metų, žiūriu į šį pagrindinį įstatymą, pagal kurį sukurta mūsų valstybė, jo vertingumu neabejoju. Remiantis Konstitucija, buvo įvesta tvarka, atsirado nekintanti pusiausvyra, ji suteikė galimybę ramiai ir darniai šaliai vystytis taikos metu ir pasirodė esanti vertinga per karo išmėginimus.

Tai, kad Suomijos prezidentas pagal mūsų Konstituciją turi žymiai daugiau teisių, negu kitų Europas šalių valstybių vadovai, kur konstitucijos buvo priimamos tais pačiais metais, turi esminę reikšmę šiuolaikinei padėčiai. Galbūt dauguma valstybių, įskaitant ir didžiąsias, pakeitė savo konstitucijas, remdamosi mūsų pavyzdžiu.

Tuo pat metu noriu atkreipti dėmesį į keletą trūkumų, kurie, mano manymu, trukdo mūsų pagrindiniam įstatymui. Pagal Konstituciją, nesant prezidento, jo pareigas vykdo ministras pirmininkas. Suprantama, premjeras prezidento funkcijas atlieka laikinai, tačiau tai prieštarauja pagrindiniam principui, pagal kurį valstybės vadovas privalo būti nepriklausomas nuo Parlamento. Atsižvelgiant į sunkų prezidento darbą, būtų tikslinga įsteigti viceprezidento pareigas. Jam netektų kištis į tuos klausimus, kurie turi būti peržiūrimi aukščiausiojo pareigūno. Bet jis labai pagelbėtų esančiam prezidentui.

Tai, kad Parlamento deputatas gali tapti vyriausybės nariu, kelia didelių abejonių. Jau Didžiosios prancūzų revoliucijos metu Liaudies asamblėja priėmė sprendimą, kad jos nariai neturi teisės gauti vyriausybinius postus. Esu įsitikinęs, kad analogiškas nutarimas būtų naudingas mūsų Parlamentui ir veiksmingai padėtų vyriausybės stabilumui. Bet kokiu atveju būtų teisinga, kad deputatas, įeinantis į vyriausybę, iš karto būtų atleistas iš Parlamento.

Palyginti su kitomis parlamentinėmis šalimis, Suomijos vyriausybė skiriama žymiai ilgesniam laikotarpiui. Tai, kad deputatas negalės būti ministru, tik padidins vyriausybės autoritetą ir taps garantija, kad ji nebus pavaldi kokioms nors partijoms. Kiekvienas deputatas glaudžiai susijęs su savo partijos politika; kartais atsitikdavo, kad ministras būdavo priverstas Parlamente balsuoti prieš vyriausybę, kuriai jis priklausė. Vyriausybės nariai turi labai atsakingas pareigas, jiems privalo būti suteikta teisė ramiai dirbti ir veiksmingai spręsti šalies problemas. Tas pat pasakytina ir apie deputatus.

...Artinosi pirmieji prezidento rinkimai. Norėjau pasitraukti ir pailsėti po ilgos ir sunkios karinės karjeros. Nesi-

liaujančios ir ilgos partijų rietenos mane taip pat išvargino. Patvirtinęs Konstituciją, maniau, kad savo regento pareigas atlikau, ir ketinau savo kandidatūros į prezidento postą nekelti.

Bet kai mano sprendimas tapo žinomas, pajutau stiprų spaudimą.' Visa šalis apeliavo į mano atsakomybės jausmą, mane lankė draugai ir ištisos delegacijos – visi reikalavo savo sprendimą pakeisti. Pagaliau paklusau. Paskutinį pasipriešinimą palaužė mano ištikimas draugas generolas majoras Valdenas. Jis kreipėsi į mane įpareigojančiais žodžiais:

– O kaipgi mes, visi kiti? Nejaugi tu manai, kad aš vyriausybėje posėdžiauju dėl pramogos?

Prezidento rinkimai įvyko 1919 metų liepos 25 dieną. Jų rezultatai buvo tokie, kokių tikėjomės: gavau penkiasdešimt balsų prieš šimtą keturiasdešimt tris, atiduotus už profesorių Stolbergą. Tik Koalicinė ir Švedų liaudies partijos palaikė mano kandidatūrą. Pagal Konstituciją prezidentas privalėjo pradėti eiti pareigas nedelsdamas.

Rugpjūčio pradžioje mane aplankė ministras pirmininkas Kastrenas, kuriam pavedė siūlyti man vadovauti ginkluotosioms pajėgoms. Jis pareiškė, kad prezidentas asmeniškai manęs prašo eiti į šį postą. Pasakiau siūlymą pasirengęs priimti, bet su viena sąlyga: nauja vyriausybė turi suteikti man galimybę visiškai atsakyti už gynybos klausimus. Galutinio atsakymo ir nedaviau.

Rugpjūčio 16 dieną aplankiau prezidentą Stolbergą ir pakartojau tuos pačius klausimus, kuriuos anksčiau buvau išdėstęs ministrui pirmininkui. Iš prezidento atsakymų supratau, kad jo palaikymo tikėtis negaliu.

MŪSŲ VILČIŲ PABAIGA

Praėjo 1919 metų vasara. Įvyko prezidento rinkimai, suformuota nauja vyriausybė, jaunos respublikos gyvenime prasidėjo naujas laikotarpis. Rinkimų rezultatai bylojo centro ir kairiųjų partijų pozicijų suartėjimą.

Jie suartėjo dėl to, kad ir vieni, ir kiti nepakankamai įvertino pavojų, keliamą antivisuomeninių jėgų. Nuo išsivadavimo karo laikų praėjo tik aštuoniolika mėnesių, bet daug kas jau buvo pamiršta, ir, atrodė, niekas nepastebėjo puolimo grėsmės iš rytų. Tai rodė, kad tarptautinė mūsų išsivadavimo karo reikšmė nebuvo pakankamai įvertinta.

Platieji visuomenės sluoksniai nesuprato, kokią pražūtingą reikšmę mūsų šaliai turėjo Rusijos revoliucija – pasekmės galėjo būti dar blogesnės. Dabar Sovietų Rusija buvo atstumta už istorinių Šiaurės ribų, ir ši aplinkybė suteikė Suomijai galimybę veikti kaip nepriklausomai valstybei. Bet kiekvienam, kas buvo pasirengęs žiūrėti tiesai į akis, buvo aišku, kad mums neleis ilgai likti pašaliniais stebėtojais. Mums buvo labai reikalingos stipri valstybinė valdžia ir veiksminga gynybos sistema.

Aš laikiau savo pareiga supažindinti šalies vadovybę su šiomis mintimis. Mano kreipimasis liko nesuprastas, ir bu-

vau priverstas pripažinti, kad apie padėtį Rusijoje Suomija žinojo neįtikėtinai mažai. Nepaisant to, kad Suomija visą šimtmetį buvo Rusijos provincija, šis didelis kaimynas suomių tautai liko visiškai nepažįstamas. Autoritetingi šaltiniai platino požiūrį, kad „išsivadavimo karas Suomijai buvo paskutinis kruvinas Rusijos pabučiavimas". Tai buvo ne tik Rusijos istorijos nežinojimo liudijimas, bet ir bauginantis nesugebėjimas matyti tikrus bolševizmo tikslus ir metodus.

Šalies vidaus politika taip pat vertė jaudintis. Tarp socialdemokratų buvo nemažai sveikai mąstančių žmonių, kurie pasisakė prieš tą pavojingą kelią, kuriuo partija nuėjo 1918 metais, susižavėjusi Rusijos revoliucijos idėjomis. Tačiau po 1918 metų Parlamento rinkimų ir ypač po vasaros prezidento rinkimų radikalieji šios partijos elementai sugebėjo labai paveikti daugelio gyvybiškai svarbių respublikos klausimų sprendimus, visų pirma, tai buvo susiję su šalies gynyba. Nemaloniausia buvo tai, kad šių socialdemokratų poziciją palaikė centro partijos.

Nuolaidžiavimas antivisuomeninėms jėgoms galėjo lemti labai skaudžias pasekmes. Vyriausybės sukalbamumas ir jos nenorėjimas nutraukti raudonosios agitacijos, kuri buvo vykdoma ir kariniuose daliniuose, ir darbo vietose, tik skatino šį ardomąjį darbą.

Man atsistatydinus prasidėjo įvykiai, kurie privertė giliai susimąstyti apie šalies padėtį. Spalio viduryje mane aplankė Koalicinės partijos delegacija. Pasinaudojau pasitaikiusia galimybe viešai pareikšti savo nuomonę apie laiko reikalavimus.

– Ankstesni sunkumai dabar jau įveikti, – pradėjau kalbėti. – Mums grėsę pavojai liko toli praeityje. Bet taip pat,

kaip keliautojui kalnuose, pasiekusiam viršūnę, matoma ir kita, iškilusi priekyje, ir mes stovime prieš naujus pavojus.

Be abejonės, mūsų laukia laikas, kupinas didelių nusivylimų. Nors dabar nevyksta atviros kovos, kaip buvo tada, kai mane pirmą kartą pakvietė vykdyti istorinę misiją, vis dėlto kiekvienam sveikai mąstančiam piliečiui turi būti aišku, kad laimėjimams, pasiektiems išsivadavimo karo metu, gresia pavojus, o ta teisėtvarka, už kurią kovojome, neapsaugota.

Valstybės nepriklausomybė dar neturi pakankamai tvirto pamato, svarbūs užsienio politikos klausimai laukia sprendimo, o visas mūsų ekonominis gyvenimas, atrodo, juda į nežinomą ateitį. Prie mūsų sienų stovi dar stipresnis ir grėsmingesnis priešas. Jis mano, kad dar neatėjo laikas, kada ugnimi ir kalaviju bus galima priversti mus paklusti kruviniems jo įstatymams, bet tai neturėtų mūsų nuraminti. Mūsų šalyje vyksta nuolatinė nelygi kova su pogrindžio jėgomis, kurios savo beribėmis galimybėmis ir su niekuo nepalyginamu įžūlumu grasina ne mažesniu pralaimėjimu, negu ginkluotų bolševikų intervencija...

Privalome būti pasirengę dėti visas pastangas ginti to, kas mums yra švenčiausia, ir tapti tuo skydu, į kurį suduš smūgiai iš Rytų. Reikia rengtis dar kartą perkalti taikius arklus į kalavijus, ir mes negalime leisti, kad apgaulingas priešas taptų stipresnis už mus. Priešingu atveju Suomijos likimas bus nulemtas. Mūsų jauna respublika turi išgyventi pereinamąjį laikotarpį, kad ir koks sunkus jis būtų.

Reikia pasistengti neišeikvoti savo pergalės pasiekimų, pasidavus žinomiems atitinkamų gyventojų sluoksnių reikalavimams. Prieš metus jie sudarė sąjungą su mūsų priešu. Bet

yra ir kitų pasiklydusių piliečių, kurių nebuvo su mumis, kai gynėme savo teises ir kruvinuose mūšių laukuose pasiekėme pergalę.

Aš įsitikinęs, kad šiuo audringu metu vidinė grėsmė negali būti pašalinta kompromisais ir nuolaidomis. Vienintelis tikras kelias – tai ieškoti tų sąlygų, kurioms esant bus galima pradėti tikrą bendradarbiavimą su buvusiais savo priešais. Mūsų vidinė jėga ir saugumas per daug vertingi, kad juos pavojingai išmėgintume.

Netikiu, kad įstatymus gerbianti Suomija laikysis konjunktūrinės politikos, kuri grindžiama baime ir klaidingu šiuolaikinės padėties supratimu. Tie, kas laikosi tokios politikos, pasirengę atiduoti pozicijas tikėdamiesi, kad politiniai žaidimai leis išvengti pralaimėjimo. Bet jie pamiršta, kad karo dievas kaprizingas, jie pamiršo savo karčius išmėginimus. Jie pamiršta, kad vyksta įnirtinga dviejų pasaulėžiūrų kova, ir bolševikų pergalė visiems nuolaidiems piliečiams reikš tik viena: jiems siūlys iškasti sau kapus.

Kai kraštutinės kairiosios jėgos suteiks mums garantijas, kad jie neatiduos nė vienos mūsų teisių dalelytės, ir supras, kad mes pakankamai stiprūs atsilaikyti prieš jų grasinimus, tik tada bus galima pradėti garbingą bendradarbiavimą ir pasiekti taiką visuomenėje. Bet tai turi reikšti, kad visuomenė nepabijos aukotis siekdama panaikinti neteisybę. Tomis aplinkybėmis, kurias leis sunki ekonominė padėtis, ji turi būti pasirengusi įvykdyti tokią visuomeninę pertvarką, kuriai esant materialios darbininkų klasės gerovės siekimas bus tvirtai palaikytas.

Šiame mūsų gyvenamame revoliuciniame laikotarpyje negalima spręsti gyvenimiškų klausimų, remiantis savo silpnu-

mu. Tik pasiaukojanti stiprios valios žmonių meilė Tėvynei, tik šių žmonių suvienytos pastangos padės mūsų liaudžiai ramiai išgyventi sunkius laikus. Tegul išnyksta nesantaika, tegul išnyksta greita nauda – bet kokiu atveju jos laukime. Visi piliečiai, vyrai ir moterys, turi sukurti vieną didelę, visuomenę ginančią partiją, kuri aiškiai supras tvarkos būtinybę.

Po keleto dienų išvykau į užsienį pasimatyti su draugais anglais ir prancūzais. Londone sutikau daug žmonių, kurie, man regentaujant, žodžiais ir darbais prisidėjo prie Suomijos atgimimo. Buvo aiškiai matoma, kad platūs visuomenės ir kai kurie vyriausybės sluoksniai pradėjo suprasti tikrąją bolševizmo grėsmę. Oficialiems, pabrėžtinai antibolševikiškai nusiteikusiems sluoksniams atstovavo karo ministras Vinstonas Čerčilis. Papasakojau ministrui savo įspūdžius apie Rusijos revoliuciją ir atskleidžiau jam tikrąjį mūsų išsivadavimo karo vaizdą.

Paryžiuje aplankiau maršalą Fošą (Foch), kuris mane priėmė labai nuoširdžiai. Jis kaip reikiant suvokė bolševizmo grėsmę ir audringai pasakė savo nuomonę:

– Jeigu kalbama apie kovą su bolševikais, jūs, suomiai, visada galite manimi pasikliauti!

Rudenį Alandų salų klausimas vėl tapo aktualus. Švedijos vyriausybė tikėjosi gauti Alandus, suteikusi archipelagui teisę apsispręsti. Jau 1919 metų rugsėjo mėnesį Paryžiaus taikos konferencijoje buvo pateikta keletas siūlymų, susijusių su Alandų salomis – tai buvo skirtingi archipelago perėjimo Švedijai variantai.

Laikraščiuose buvo išplėtota atitinkama propaganda. Ji neliko nepastebėta: mėnesio pabaigoje Paryžiaus taikos konferencijos pirmininkas, Prancūzijos ministras pirmininkas

Klemansas, Nacionalinėje Asamblėjoje pareiškė, kad turi būti atsižvelgta į teisėtus Švedijos reikalavimus šių salų atžvilgiu. Buvo gana plačiai žinoma, kad prancūzų premjero pasisakymai dėl Alandų salų problemos atitiko Švedijos ministro pirmininko Hjalmaro Brantingo (Hjalmar Branting) požiūrį.

Šis įvykių posūkis buvo visiškai netikėtas. Nutariau patekti į priėmimą pas Klemansą. Man norėjosi jam išreikšti dėkingumą už tą pasitikėjimą, parodytą Prancūzijos vyriausybės – ji atsiuntė į mūsų šalį karinę delegaciją, ir ypač už taktiškumą, su kuriuo tai buvo padaryta. Tačiau svarbiausia – siekiau išaiškinti Prancūzijos ministrui pirmininkui Suomijos poziciją dėl Alandų salų.

Audiencija buvo suteikta nedelsiant, ir greitai susitikau su šiuo įžymiu žmogumi. Jis mane priėmė maloniai, bet santūriai.

Trumpai apibūdinau Klemansui padėtį mūsų šalyje – tiesiog balansavome tarp gyvenimo ir mirties. Suomija, atsidūrusi tokioje sunkioje padėtyje, galėjo laukti pagalbos, pirmiausia iš Švedijos, kurios skydas, ginantis ją nuo įsiveržimų iš Rytų, buvo šešis šimtus metų. Vis dėlto Švedija, vykstant karo veiksmams, įsibrovė į Alandų salas, nepaisydama net to, kad jos daug šimtmečių buvo sudedamoji Suomijos dalis, kurios neliečiamumą Švedija pripažino dar tik prieš kelias savaites.

Pažymėjau, kad Suomija supranta Švedijos norą užtikrinti savo saugumą ir tam pritaria, bet negali atsisakyti anksčiau pateikto siūlymo: salas ginti kartu.

Vėliau supratau, kad mano pavaizduotas 1918 metų liaudies pakilimo ir nedėkingo Švedijos elgesio vaizdas padarė didelį įspūdį „Tigrui“, kuris, atrodo, buvo blogai informuotas

apie Šiaurės šalių karo įvykius. Jis paaiškino, kad jo pareiškimas Nacionalinėje Asamblėjoje buvo neteisingai suprastas, jis nedavė pažado padėti Švedijai. Audiencija truko gana ilgai. Man išeinant, Klemansas palinkėjo didvyriškai suomių liaudžiai laimingos ateities.

Švedijos iniciatyva Alandų klausimas buvo įtrauktas į Paryžiaus taikos konferencijos darbotvarkę, bet Tautų Sąjungos taryboje prieš tai nebuvo svarstytas. Juk anksčiau Tautų Sąjunga paskelbė Suomijos teisių į Alandų salas nepažeidžiamumą.

Kalbėdamasis su pačiais žymiausiais valstybės ir karo veikėjais Paryžiuje ir Londone padariau išvadą, kad šalys nugalėtojos pradėjo daug rimčiau vertinti rusų klausimą. Tikriausiai jos suvokė grėsmę, keliamą bolševikų. Didelis kiekis karinės įrangos buvo perduota Lenkijai ir rusų baltųjų armijoms. Londone buvo atidarytas vieno milijono svarų sterlingų papildomas kreditas generolui Denikinui.

Karinė padėtis Rusijoje liko neaiški. Žinios iš Sibiro ir kitų šalies rajonų buvo neišsamios ir prieštaringos. Jau ilgą laiką rusų baltosios armijos jautė stiprų raudonųjų spaudimą visuose frontuose. Palankesnė padėtis klostėsi pietuose, kur generolo Denikino kariuomenė prieš keletą savaičių prisiartino prie Maskvos per tris šimtus penkiasdešimt kilometrų.

Nors rusų baltosios armijos buvo didelė jėga, joms buvo būtina suteikti papildomą pagalbą iš užsienio. Paryžiuje atrodė, kad tų buvusių pristatymų neabejotinai pakako, ypač jeigu atsižvelgtume į sėkmingą lenkų puolimą Ukrainoje ir Baltarusijoje. Mintis apie vieno plataus fronto sukūrimą prieš bolševikus tvyrojo ore.

Suomijai reikėjo atsižvelgti į tai, kad baltųjų rusų armijų nugalėjimas žymiai sušvelnino jų vadovybės požiūrį į mūsų nepriklausomybės pripažinimo klausimą.

Aš maniau, kad Suomija taip pat kaip ir Lenkija neturėjo priežasčių likti bendros kovos su bolševikais nuošalyje. Dalyvavimas kariniuose veiksmuose, kurie Suomijai galėtų apsiriboti Petrogrado užėmimu, sudarė prielaidas tvirtos ir sveikos galvosenos vyriausybės atėjimui į valdžią Rusijoje, ir tokia „paslauga“ taptų būsimųjų draugiškų santykių pagrindu.

Jeigu kaimynas, ilgai gyvenęs Rusijos priespaudoje, buvo pasirengęs jai suteikti kilnią pagalbą, tai galėjo būti laikoma garbingu poelgiu.

Aš buvau tvirtai įsitikinęs, kad iki to laiko, kol bolševikų vyriausybė liks valdžioje, Rusijos padėtis gali sukelti pavojingų padarinių visam pasauliui, visų pirma Suomijai: maras, einantis iš Rytų, galėjo pasirodyti užkrečiamas. Nebuvo galima gaišti nė minutės. Jau užtektinai prisižiūrėjau, kokie metodai buvo taikomi Rusijoje. Nesulaikomas teroras kartu su geresnės ateities pažadais galėjo galutinai palaužti Rusijos liaudies pasipriešinimą – tai buvo tik laiko klausimas.

1919 metų spalio 28 dieną iš Paryžiaus išsiunčiau telegramą prezidentui Stolbergui – joje pareiškiau, kad Suomijai būtina dalyvauti atkuriant Rusiją. Šiuo kreipimusi tikėjausi, viena, padaryti įtaką visuomenės nuomonei, antra – priversti vyriausybę pasisakyti šiuo klausimu:

Pone prezidente! Šiuo metu, kai Suomijos liaudžiai reikia lemtingai apsispręsti, manau, esant savo patrio-

tine pareiga viešai išsakyti tvirtą įsitikinimą, kurį nulėmė mano kruopščiai išnagrinėta padėtis ir visuomeninė nuomonė Paryžiuje ir Londone. Įvykių eiga, atrodo, paskutinį kartą duoda galimybę mūsų tautai dalyvauti lemiamoje kovoje su pačia žiauriausia despotija, kokią tik žino pasaulis. Santykinai mažomis jėgomis galėsime apsaugoti savo laisvę, užtikrinti savo jaunai respublikai ramią ir laimingą ateitį ir įrodyti visam pasauliui Suomijos valstybės suverenitetą, kuris atitinka bendrus Europos interesus.

Niekas iš politikų neabejoja, kad sovietų valdžios pralaimėjimas tik laiko klausimas. Visa Europos visuomenė įsitikinusi, kad Petrogrado likimas yra Suomijos rankose. Petrogrado išlaisvinimas – tai ne tik suomių–rusų klausimas, bet ir pasaulinis galutinės tvarkos klausimas.

Jeigu Petrogradas bus užimtas be mūsų pagalbos, visam pasauliui iškils būsimųjų mūsų šalies ir rytinės kaimynės santykių sukūrimo problema... Jeigu baltųjų kariuomenės, dabar kovojančios prie Petrogrado, bus sutriuškintos, dėl to būsime kalti mes. Jau dabar pasitaiko išgirsti, kad bolševikų įsiveržimo Suomija išvengė tik dėl to, kad rusų baltųjų armijos kovoja toli pietuose ir rytuose.

Sovietų vyriausybė žino, kad dabar Suomijos armija gali išspręsti Petrogrado likimą. Bet jeigu ši vyriausybė sustiprės, ji, be jokios abejonės, išsiųs prieš mus savo galybę.

Jeigu su bolševikais susitarsime taikiai, pasaulio visuomenei mes atrodysime tokie patys, kaip ir jie, ir tai nieko neduos, išskyrus klaidingas ateities viltis. Jeigu mes suteiksime rusų baltųjų pajėgoms ginklus ir karinę įrangą, kurią taip sunkiai gavome, tai tik susilpnins šalies

gynybinį pajėgumą. Ir tai įvyks tuo pat metu, kai mes turime būti pasirengę visomis jėgomis ginti savo teises. Bet jeigu mes patys dalyvausime kariniuose veiksmuose, tai gausime garantijas, kad mūsų balsas bus išgirstas tarptautinės bendrijos, ir kartu nulemsime savo tautai tvirtą ir svarią tarptautinę padėtį..

Viso pasaulio žvilgsniai nukreipti į mus, ir visi Suomijos draugai neramiai klausia: ar sugebėsime mes, laikantys save laisva tauta, įnešti savo indėlį į taikos pasiekimą Europoje. Klausia: ar galės mūsų tauta, kuri prieš metus, būdama prie pralaimėjimo ribos, prašė jų pagalbos, atmesti tą jų prašymą, su kuriuo jie kreipėsi į mus dabar? Tie sprendimai, kurie bus priimti artimiausiu metu, parodys, ar galės būsimasis pasaulis apkaltinti mūsų didvyrišką liaudį tuo, kad ji bailiai atsisakė pareigos, kurios reikalauja visos žmonijos interesai ir rūpinimasis savo pačios gerove.

Mano laiškas Suomijoje buvo priimtas skirtingai. Visiškai aišku, kad ir nelaukiau supratimo tos tautos dalies, kuri per išsivadavimo karą buvo kitoje pusėje. Tačiau kai kurie visuomenės sluoksniai, antibolševikinę veiklą anksčiau vertinę neigiamai, dabar buvo susidarę kitą požiūrį į susidariusią padėtį, ir tai buvo svarbus veiksnys.

Greitai man teko įsitikinti, kad Vakarų valstybių pozicija Rusijos atžvilgiu pasikeitė. Šių valstybių politika buvo trumparegiška ir lėmė antibolševikinį judėjimą tapti bejėgį. Nebuvo netgi mėginama susisiekti su rusų baltųjų judėjimo vadovybe ir nuo Rusijos atsiribojusių valstybių, visų pirma Suomijos ir Lenkijos, vadovais.

Admirolą Kolčaką veiksmingai palaikė tik Prancūzija, o Didžioji Britanija ir Jungtinės Valstijos manė jį esant nepageidaujamą veikėją. Generolo Denikino pusėje, tiesa, buvo visos Antantės šalys, bet tuo pat metu jo sekėjo generolo Vrangelio Anglija nepalaikė. Visos karinės „demonstracijos" Rusijos pakraščiuose vienokiu ar kitokiu laipsniu pasirodė veiksmingos. Visiškai buvo nenaudinga, kad Prancūzija okupavo Odesą ir kitus uostamiesčius 1919 metų žiemą ir pavasarį – ji prarado savo tarptautinį autoritetą.

Iš Paryžiaus mano kelias ėjo per Šveicariją į Varšuvą. Ten aplankiau maršalą Pilsudskį (Józef Piłsudski), didį Lenkijos žmogų, kuris ėmė vadovauti jaunai respublikai. Jis atrodė labai kuklus. Maršalas Pilsudskis mane priėmė savo darbo kabinete.

Mūsų pokalbis buvo susijęs su mums svarbiausiais santykių su Rusija klausimais. Maršalas suprato, kaip svarbu atsiskyrusioms nuo Rusijos valstybėms, siekiant sėkmingai vykdyti operacijas, suvienyti rusų baltųjų pajėgų karinius veiksmus. Šiuo klausimu jis labai gerai pasakė:

– Ką galiu padaryti, jeigu baltieji rusų vadai nesupranta: ta Rusija, kuri atgimsta, mums matant, nebus tiksliai tokia pati Rusija, kokia buvo anksčiau. Lenkija, kaip ir Suomija, daugiau negali būti šios valstybės dalis!

Rugsėjo mėnesį pas generolą Denikiną nusiunčiau karinę delegaciją, vadovaujamą generolo Karniko (Karnik): norėjome paskelbti, kad mes jo judėjimui pasirengę paaukoti lenkų kraują. Bet kai Karnikas iškėlė klausimą dėl Lenkijos nepriklausomybės, Denikinas pradėjo kalbėti apie Rusijos nedalomumą, kurios dalimi Lenkija tariamai išliko iki šiol. Kol

vyraus toks požiūris, manau, yra beviltiška pradėti derybas su aukščiausiais Rusijos asmenimis.

Greitai sužinojome, kad Pilsudskis ir Denikinas bendradarbiauti nesusitarė. Lenkų armijos pasyvumas 1919 metų rudenį suteikė bolševikams galimybę atitraukti savo dalinius iš lenkų frònto ir permesti juos prieš generolą Denikiną, kuris galiausiai buvo sutriuškintas. Bet tada Pilsudskio kariuomenė pradėjo pulti, ir 1920 metų gegužės pradžioje buvo užimtas Kijevas.

Vasarą sprendėsi Lenkijos likimas. Bolševikai atsiuntė kariuomenes iš pietinių frontų ir Kaukazo ir pradėjo kontrpuolimą. Rugpjūčio mėnesį Raudonoji armija jau kėlė pavojų pačiai Varšuvai, ir tik didelėmis lenkų pastangomis bolševikus pavyko atstumti.

Aš manau, kad pagrindinė kaltė dėl rusų baltųjų pajėgų pralaimėjimo tenka generolui Denikinui ir jo patarėjams. Bet didžiąja dalimi už baltųjų žlugimą atsako ir Antantės vyriausybės, kurios galėjo tapti trečiųjų teismo teisėjais ginčytinuose klausimuose, bet sudarė sąlygas antibolševikinėms jėgoms žlugti. Jie netgi nebandė sumažinti nesutarimų, atsiradusių tarp šių pajėgų. Jeigu žingsniai šia kryptimi būtų padaryti laiku, tai visiškai akivaizdu, kad bolševikų valdžia nebūtų atsilaikiusi.

Grįžęs į Suomiją 1920 metų pradžioje, su džiaugsmu priėmiau puikią dovaną, kuriai lėšas žmonės pradėjo rinkti jau kitą dieną po prezidento rinkimų rezultatų paskelbimo. Prie šios dovanos buvo pridėtas adresas – jį pasirašė tūkstančiai visų visuomenės sluoksnių piliečių.

1920 metų pavasarį vyriausybė leido komunistams surengti organizacinį Suomijos socialistinės darbininkų parti-

jos susirinkimą. Nors centrinė slaptoji policija, remdamasi neginčijamais įrodymais, šią partiją reikalavo uždrausti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn jos vadovus už išdavikišką veiklą, vyriausybė nieko nesiėmė.

Komunistai galėjo visiškai atvirai tęsti savo organizacinę veiklą, vykdyti propagandą ir dalyvauti 1922 metų Parlamento rinkimuose. Galiausiai komunistai gavo dvidešimt dvi deputatų vietas ir galėjo Parlamente ginti savo interesus taip pat, kaip ir Maskvos interesus.

Tik 1923 metų vasarą vyriausybė pagaliau nusprendė įsikišti. Komunistų partijos vadovai buvo teisiami ir nuteisti, o Aukščiausiasis Teismas Socialistinę darbo partiją paskelbė nusikalstama organizacija. Bet dar dvejus metus šios partijos veikla, beje, nebuvo sustabdyta. Pasivadinę Socialistine Suomijos darbininkų ir smulkiųjų žemdirbių partija, komunistai savo darbą tęsė.

Kaip ir buvo tikėtasi, nacionalinės gynybos klausimas tapo pagrindiniu partijų nesantaikos obuoliu. Kairiųjų tikslas buvo visiškas nusiginklavimas, ir 1921 metais socialistams pavyko atidėti naujo karinės prievolės įstatymo priėmimą iki kitų rinkimų. Centristų pozicija pasireiškė siekimu sumažinti karinės prievolės naštą ir aiškiu nenoru turėti ekonominių aukų, kurios buvo reikalingos kariniam aparatui išlaikyti. Dėl to lėšų, biudžete skiriamų gynybiniams tikslams, kas metai mažėjo: 1919 metais jos sudarė 25,5 procento, o 1923 sumažėjo iki 14,7 procento.

Civilinė gvardija, sukurta man padedant, tapo veiksmingu tolesnio savigynos pajėgų vystymo pamatu. Tačiau lėšų šių formuočių reikmėms buvo skiriama labai menkai, ir tai

buvo vyriausybės taikstymosi su kairiosiomis frakcijomis padarinys. Vis dėlto, nepaisant visko, Civilinė gvardija pajėgė išgyventi.

Rugsėjo 16 dieną visų Civilinės gvardijos organizacijų atstovai susirinko Helsinkyje rinkti savo naujojo vadovo – ką tik atsilaisvino vado vieta. Susirinkimas bendrai nusprendė siūlyti prezidentui mano kandidatūrą į vyriausiojo vado garbės postą. Niekas su manimi nepasitarė, todėl ši žinia man buvo visiškai netikėta.

Tuo metu manęs sostinėje netgi nebuvo. Civilinės gvardijos delegacijai patikinus, kad, renkant kandidatą, visos šalies organizacijos buvo tokios pačios nuomonės, atsakiau:

– Jeigu visi Civilinės gvardijos patikėtiniai laikosi nuomonės, kad galiu būti naudingas, manau, mano pareiga vadovauti šiems šimtui tūkstančių piliečių, kurie susivienijo ginti Suomijos laisvės ir tvarkos, pagrįstos įstatymu.

ANTRA DALIS

AŠTUONERI LENKTYNIAVIMO SU AUDRA METAI

1931 metais baigėsi prezidento Relanderio (Relander) įgaliojimai, ir valstybės vadovu pagal rinkimų rezultatus tapo senatorius Svinhufvudas, išsivadavimo karo metu buvęs „savarankiškumo senato“ pirmininku. Jau kovo 2 d., kitą dieną po to, kai pradėjo eiti pareigas, mane pasikvietė ką tik išrinktas prezidentas.

Jis manė, kad valstybę valdyti gali, bet, kaip pats pasakė, „negaliu vadovauti kariniams veiksmams“. Štai kodėl Svinhufvudas pageidavo, kad karo atveju tapčiau vyriausiuoju karo vadu, o jau dabar eičiau ginkluotųjų pajėgų vado pareigas.

Nebuvau pasirengęs iš karto duoti atsakymą. Buvau dėkingas prezidentui už parodytą pasitikėjimą. Mane nudžiugino, kad jis šią problemą laikė labai svarbia ir įvardijo vienu iš pirmųjų spręstinų uždavinių.

Vis dėlto nenorėjau, kad nušalintų iš pareigų tuometinį vadą, todėl nemaniau, kad įmanoma eiti į šį postą. Jeigu prezidentas vis dėlto panorėtų patikėti man vadovavimą karo metu, tai būtų labai svarbu prieš tai turėti galimybę pasirengti šiam atsakingam uždaviniui, susipažįstant su gynybi-

nių pajėgų problemomis ir poreikiais. Paprašiau duoti laiko apmąstyti iki kitos dienos.

Sutartu laiku prezidentui pranešiau, kad taikos metu jokiu būdu nenorėčiau eiti armijos vado pareigų, bet galėčiau sutikti eiti Gynybos tarybos pirmininko pareigas ir darbuotis šalies gynybinio pajėgumo labui, nuodugniai išstudijuojant uždavinius, susijusius su šia veiklos rūšimi. Pokalbis baigėsi tuo, kad iš esmės sutikau eiti Gynybos tarybos pirmininko pareigas tol, kol valstybės vadovas bus Svinhufvudas, o, esant būtinybei, tapti vyriausiuoju vadu.

Aišku, kad politinės padėties vystymasis Europoje tapo pavojingas Suomijai. Pasibaigė pirmasis taikus dešimtmetis po pasaulinio karo pabaigos, ir nuo pat ketvirto dešimtmečio pradžios pradėjo atsirasti kitokios tvarkos požymių.

Sovietų Sąjunga dėl savo pirmojo penkmečio plano pradėjo plačiu mastu motorizuoti ir mechanizuoti savo armiją, greitais tempais vystėsi ir aviacija.

Nacionalsocializmas Vokietijoje demonstravo ketinimus, kurie netrukus gal būtų gavę užsienio politikos palaikymą.

Prancūzija pradėjo Mažino linijos statybą, kuri grasino suryti tuos milijardus, kurių reikėjo stipriai smogiamajai armijai išlaikyti.

Anglija, buvusi pusiausvyros palaikymo Europoje veiksnys, kariniu požiūriu buvo silpna – ten atšaukė bendrą visuotinę karinę prievolę, ir liko tik samdinių armija. Didžioji Britanija atsisakė vystyti karines oro pajėgas ir netgi laivynui nesuteikė tų finansinių lėšų, kurių reikalavo admiralitetas.

Bendro saugumo idėja teikė viltį įkurti Tautų Sąjungą, ir daugelis šalių gyvai tuo domėjosi. Švedija ir Norvegija sumažino savo ginklavimąsi, Danija visiškai nusiginklavo.

Suomija taip pat sutrumpino karinės tarnybos laiką, ir vyriausybė, ir Parlamento deputatų dauguma nuosekliai priešinosi būtinos apimties gynybos reikmių finansavimui. Komunistų partija buvo paleista dėl savo antipatriotinių intrigų, sukėlusių liaudies pakilimą, žinomą kaip Lapua judėjimas, tačiau tarp socialdemokratų, kurie po 1930 metų rinkimų tapo stambiausia Parlamento frakcija, buvo daug tvirtų nihilizmo šalininkų šalies gynybos problemų atžvilgiu.

Buržuazinės partijos turėjo daugumą Parlamente, bet Agrarininkų sąjunga, buvusi antra frakcija pagal deputatų skaičių, dažnai eidavo su socialdemokratais.

Nors nuo 1919 metų pradžios daug laiko leidau užsienyje, vis dėlto išsaugojau ryšį su gynybinėmis pajėgomis – pirmiausia su Civiline gvardija. Bendrais bruožais buvau informuotas apie pažangą ir tuos trūkumus, kurie 1931 metais buvo būdingi Suomijos ginkluotosioms pajėgoms.

Mokymas žymiai pagerėjo. Geriausi buvo artilerijos reikalai – kadrų parengimo lygis labai aukštas, tai artilerijos inspektoriaus generolo leitenanto Nenoneno (Nenonen) atkaklaus darbo ir puikių sugebėjimų rezultatas. Padidėjo karininkų personalo sudėties vienarūšiškumas, ir nuo 1924 metų būtinas vadų ir vyresniųjų karininkų skaičius ėjo mokslus Aukštojoje karinėje mokykloje.

Nerimą kėlė apsiginklavimas ir armijos aprūpinimas. Gynybinės pajėgos turėjo tik išsivadavimo karo ginklus, o jie, žinoma, paseno ir visiškai susidėvėjo. Visos šiuolaikinės

ginkluotės – tankų ir lėktuvų – nebuvo. Šarvuotas transporto priemones sudarė kelios dešimtys „Reno“ tankų, kurie buvo naudojami dar Pirmojo pasaulinio karo metu ir įgyti, man reikalaujant, 1919 metais, kai buvau regentas.

Karinių oro pajėgų būklė buvo ne ką geresnė. Sandėliuose, skirtuose mobilizacijos atvejui, aiškiai krito į akis įrengimų trūkumas. Jų netgi apytiksliai neužteko ginkluotai lauko kariuomenei formuoti. Pradedant 1927 metais, kariniai mokymai dėl lėšų taupymo nevyko. Sumų, skiriamų gynybai, vos užteko sukurti ir išlaikyti aiškiai nepakankamas šalies gynybai ginkluotąsias pajėgas, o į ginklavimąsi ir įrangą apskritai nekreipė dėmesio.

Karinio jūrų laivyno, kuris turėjo du linijinius, penkis povandeninius laivus ir keletą torpedinių katerių, pajėgų programa buvo patvirtinta Parlamento prieš keletą metų, visų pirma dėl energingos propagandos, kurią vykdė pilietinė organizacija Laivyno sąjunga – ji buvo įkurta 1926 metais palaikyti gynybai iš jūros.

Ši programa turėjo būti įvykdyta 1932 metais, bet ji nenumatė pilno laivų apginklavimo. Tuo požiūriu ši programa surydavo lėšas, kurias būtų buvę geriau panaudoti pirminių armijos ir karinių oro pajėgų reikmėms, tai būtume turėję teisę tvirtinti, kad jūrų gynybos propaganda nėjo į naudą baigtiniam gynybos pavidalui. Gynybinių pajėgų vadovybė nesugebėjo nukreipti pastangų tinkama linkme.

Kranto artilerija tam tikru mastu veiksmingai pridengė šalies sostinę ir kai kuriuos kitus ruožus, bet kiti labai svarbūs pakrantės rajonai ir šcherai liko neapsaugoti. Jeigu kalbėtume apie salų sritis, tai čia sudėtingiausia problema buvo Alandų salų gynyba.

Žymiai padaugėjo Civilinės gvardijos, ji pradėjo įsisavinti ir kitas veiklos sritis, bet valstybės pagalba jai nepadidėjo.

Armija ir ši savanoriška organizacija bendradarbiavo nepakankamai glaudžiai. Tiek techniniu, tiek mokslo požiūriu labai skyrėsi – akis badė bendro vadovavimo nebuvimas.

Valstybės iniciatyva buvo įkurta nemaža karinės pramonės įmonių, bet jų produkcijos nepakako patenkinti ginkluotės ir šaudmenų poreikius netgi taikos metu. Pramonės mobilizacijos planas buvo svarstomas nuo 1929 metų, kai sukurta Ekonominė gynybos taryba, bet jokių praktinių priemonių nebuvo imtasi.

Mobilizacijos ir armijos sutelkimo atžvilgiu mūsų didysis kaimynas šiais klausimais mus smarkiai aplenkė. Užpuolimo atveju iki atsirandant tariamam priešui mums reikėjo suspėti prie Karelijos sąsmaukos vartų.

Bet jo žinioje vieno dienos žygio atstumu buvo stambaus miesto įgula, taip pat dideli techniniai ir materialiniai šaltiniai, o Leningrade ir jo apylinkėse priešas galėjo suformuoti tiek divizijų, kiek mes visoje savo šalyje.

Buvo apskaičiuota, kad mobilizacijai ir suomių lauko armijai sutelkti prireiktų maždaug dviejų savaičių, o Raudonoji armija buvo pajėgi per keletą parų nužygiuoti į Karelijos sąsmauką ir nelauktai užklupti mūsų gynybines pajėgas.

Tokiomis sąlygomis Suomijos valstybės vadovybei būtų tekę daryti sunkų sprendimą renkant tinkamą mobilizacijos laiką. Vėlavimas arba uždelsimas galėjo reikšti žūtį. Mobilizacija buvo grindžiama kadrų sistema, kitais žodžiais, taikos meto kariniai daliniai buvo personalo branduolys, kuris plėtėsi šaukiant atsarginius į tarnybą.

Pagal šią sistemą Karelijos sąsmaukoje nebuvo galima laikyti pakankamai didelių pajėgų, taip pat greitai sustiprinti ten išskleistus dalinius. Tiesa, gynybiniai statiniai galėjo šiek tiek pagerinti vertinamą kariuomenės padėtį, bet pastaraisiais metais pastatytų ugnies taškų buvo mažai, ir tie patys pasenę.

Tokia buvo bendra Suomijos gynybinių pajėgų būklė tuo metu, kai man pasiūlė Gynybos tarybos pirmininko pareigas, vadinasi, ir prisiimti atsakomybę už pasirengimą gynybai. Buvo aišku, kad šiame darbe susidursiu su didžiuliais ir sunkiais uždaviniais.

Pirmiausia reikėjo mėginti pašalinti tą nepakankamą gynybos problemų supratimą, kuris buvo būdingas Parlamentui, ir padaryti viską, kas įmanoma, deficitui likviduoti ir armijai aprūpinti viskuo, kas būtina, ir taikos, ir karo metu.

Be to, man būtinai reikėjo greitai padėti pervesti gynybines pajėgas į teritorinį pagrindą – sukurti vadinamąją teritorijų sistemą, kuri iš esmės jau buvo patvirtinta, tik sunkiai įgyvendinama. Ir, pagaliau, ypač svarbu ir skubu buvo sustiprinti Karelijos sąsmauką.

Šalies gynybos ir jos reikšmės nebuvo paisoma – tai darydavo kairiosios ir centro partijos – dėl visų pirma nepakankamo užsienio politikos suvokimo; beje, tai lėmė tiek principai, tiek gerai parengtų šios srities specialistų nebuvimas.

Mūsų šalies perėjimas prie savarankiškumo, turint autonomiją – šalis ją turėjo pusantro šimto metų – vyko, nesant žymios vidinės organizacinės trinties arba taisant Konstituciją, bet valstybinės gynybos žinybos ir užsienio politikos srityje mums viską reikėjo pradėti nuo pradžių.

Gynybos taryba arba jos užuomazga popieriuje jau gyvavo. Ji buvo sukurta 1924 metų balandžio 22 dienos nutarimu, ir ją reikėtų galbūt geriau vadinti komitetu, iš kurio prezidentas galėtų paprašyti išvadų. Jis neturėjo teisės kalbėti savo iniciatyva arba teisės laisvai rinktis į posėdžius, taip pat neturėjo jokios atsakomybės.

Jo nariai buvo gynybos ministras, ėjęs pirmininko pareigas, armijos vadas, generalinio štabo viršininkas, Civilinės gvardijos vadas, taip pat du renkami nariai, kurių įgaliojimus prezidentas tvirtindavo vieneriems metams. Padėtis visiškai nepaisė klausimo dėl vado karinių veiksmų atveju, dėl jo būstinės dirbant taikos sąlygomis.

Jeigu sutikčiau eiti Gynybos tarybos pirmininko pareigas, šią organizaciją būtinai reikėtų pertvarkyti – arba, galima sakyti, atnaujinti – dar prieš man oficialiai pradedant eiti pareigas, nes iki šiol jos pirmininku automatiškai dirbo gynybos ministras.

Nauja Gynybos taryba buvo sukurta 1931 metų kovo 11 dienos nutarimu, kurio nuostatai dėl tarybos sudėties, jos uždavinių ir įgaliojimų nereiškė kokio nors ideologinio sprendimo, bet vis dėlto buvo ryškus padėties pagerinimas.

Naujoje Gynybos taryboje, be armijos ir Civilinės gvardijos vadų, taip pat generalinio štabo viršininko – visateisių narių – buvo du prezidento generolai, skiriami prezidento trejiems metams. Vadinasi, jos sudėtis tapo grynai karinė. Rinkti pirmininką galėjo tik prezidentas ir tik iš Gynybos tarybos sudėties.

Be to, buvo svarbu, kad taryba pagal naują nutarimą rinkosi į posėdžius sušaukus jos pirmininkui, o ne prezidentui.

Bet nuostabiausia, kad taryba daugiau nebuvo organizaciją, duodanti rekomendacijas, – jai buvo suteikti įgaliojimai rengti siūlymus dėl kovinio pasirengimo stiprinimo.

1931 metų birželio 10 dieną prezidentas paskyrė mane trejus metus dirbti tokios atnaujintos Gynybos tarybos pirmininku. Apie mano paskyrimą vyriausiuoju vadu karo atveju manė esant reikalinga pranešti tik aukščiausiesiems pareigūnams. Jau tą pačią dieną sušaukiau tarybos narius į pirmąjį posėdį. Dalyvavo: generolas leitenantas Sihvo, generolas majoras Malmbergas (Malmberg), Ošas (Oesh) kaip kompetentingi nariai, taip pat išsivadavimo karo meto kariuomenės užnugario viršininkas, žinomas pramonininkas generolas majoras Valdenas, kurį, taip pat kaip ir tarybos pirmininką, paskyrė prezidentas.

Nepaisydamas naujo nutarimo trūkumų, maniau, kad, juo remiantis, galima pradėti dirbti. Netrukus paaiškėjo, kad įgaliojimai, suteikti Gynybos tarybai, reikalauja paaiškinimų. Nors taryba ir neturėjo vykdomosios valdžios, bet ji buvo atsakinga institucija, kuri privalėjo, glaudžiai bendradarbiaudama, dirbti ir su kitomis gynybos žinybos grandimis, ir su organizacijomis, atstovaujančiomis oficialios valdžios ir privačių asmenų veiklos sritims.

Vadinasi, apie prezidento sprendimą dėl pasirengimo gynybai interesų, pagal kurį Gynybos tarybos pirmininkas karo metu būtų skiriamas vyriausiuoju vadu, būtinai reikėjo informuoti ne tik ginkluotųjų pajėgų vadovybę, bet ir platesnius sluoksnius.

Aiškinamajame rašte, kurio turinį 1931 metų spalio 13 dieną patvirtino taryba, šis požiūris buvo pateiktas prezi-

dentui, o jis davė atitinkamus nurodymus ministrui pirmininkui ir gynybos ministrui. Vis dėlto tarybos pirmininko ir kariuomenės vado santykiai galutinai buvo sureguliuoti tik 1933 metų rugpjūčio 25 dieną, kai prezidentas asmeniškai atidavė tuometiniam vadui generolui majorui Ostermanui (Österman) tokį slaptą potvarkį:

> Nurodau, kad per visą laiką, kol feldmaršalas Karlas Gustavas Manerheimas eis Gynybos tarybos pirmininko pareigas, kariuomenės vadas privalo vykdyti gautas iš Gynybos tarybos pirmininko instrukcijas operatyvaus pasirengimo karo atveju, taip pat gynybos planavimo ir organizavimo klausimais.

Tačiau organizacinė veikla, kurią numatė šis potvarkis, buvo pradėta tik 1938 metais, kai didžiulėmis pastangomis Gynybos tarybos pirmininkui pavyko sukurti savo štabą Žvalgybos ir Operatyvinio skyrių sudėtyje.

Veikla, remiantis 1931 metų nutarimu, truko tol, kol respublikos prezidentas 1938 metais išleido naują įsakymą, žymiai pagerinusį padėtį. Pagal jį, pirmininkas buvo skiriamas tiesiogiai, o ne renkamas iš tarybos narių, ir į šią instituciją dabar, be jos įgaliotų narių, įėjo trys generolai, kuriuos paskyrė prezidentas pateikus gynybos ministrui, pastarasis prieš tai turėjo gauti tarybos pirmininko rekomendacijas.

Pagal naują įsakymą Gynybos tarybos nariais tapo generolas leitenantas Ehkvistas (Ehkvist) ir generolai majorai Valdenas ir Valvė (Valve). 1938 metų gegužės 5 dieną naujos sudėties taryba susirinko į savo pirmąjį posėdį. Jame buvo

priimtas sprendimas rinktis reguliariai pirmąjį ir trečiąjį mėnesio antradienį.

Grįžkime į pirmą Gynybos tarybos posėdį, vykusį 1931 metų birželio 10 dieną. Jame buvo apsvarstytas klausimas dėl asignacijų, skirtų Gynybos žinybos pirkiniams, dėl asignacijų, įtrauktų į 1932 metų valstybės biudžeto projektą.

Po kelių savaičių pradėjo dirbti vyriausybės sukurtas Ekonomikos komitetas; jis išleido bendras biudžeto klausimų svarstymo taisykles, ir Gynybos tarybai, savo ruožtu, dabar reikėjo nustatyti savo poziciją dėl išlaidų pagal gynybos žinybos pirkimų programą, kuri buvo įtraukta į biudžeto projektą.

Parlamentas praėjusiais metais, svarstydamas 1931 metų biudžetą, priėmė principinį sprendimą dėl vadinamosios nepaprastosios padėties programos perkant naują būtiniausią įrangą armijai ir laivynui, taip pat karinei aviacijai stiprinti.

Ši programa, kurios pobūdį rodo jau pats pavadinimas, apėmė septynių šimtų milijonų markių sumą, paskirstytą šešeriems metams. 1931 metais iš bendros sumos buvo galima išleisti septyniasdešimt penkis milijonus, o nuo 1932 metų, kada, kaip manoma, bus baigta vykdyti laivyno programa, per kiekvienus kitus penkerius metus – šimtą dvidešimt penkis milijonus markių.

Ekonomikos komitetas 1932 metais siūlė sumažinti šią naujiems įrengimams įsigyti skirtą sumą iki septyniasdešimt penkių milijonų markių.

Klausimą apsvarsčius Gynybos taryboje, ketinau asmeniškai susitikti su Nepaprastosios padėties komiteto nariais ir susitarti, kad būtų padaryta viskas, kas įmanoma, ir ši reikalinga suma išgelbėta.

Į komitetą įėjo senatorius Pasikivis, banko valdytojas Riutis (Rütti) ir redaktorius Taneris (Tanner). Iš šių ponų gerai pažinojau senatorių Pasikivį ir todėl aplankiau jį pirmą. Jis mane draugiškai priėmė savo nuostabiame name, bet, būdamas senas banko veikėjas, buvo linkęs dalį šios sumos atiduoti kitoms reikmėms, o gynybos žinyba turėjo pasitenkinti mažesne.

Po ilgo pokalbio galiausiai pasiekiau, kad senatorius pripažino būtinybę padidinti gynybos išlaidas, ir mūsų pokalbis baigėsi tuo, jog jis, savo ruožtu, pažadėjo padaryti viską, kas įmanoma, kad išgelbėtų šiuos šimtą dvidešimt penkis milijonus.

Po to išvykau susitikti su Suomijos banko valdytoju Risto Riučiu. Jį pažinojau tik iš matymo. Riutis buvo žinomas Pažangios partijos veikėjas, kurios lyderis profesorius Stolbergas, pirmasis respublikos prezidentas, gynybos klausimais laikėsi nuomonės, visiškai priešingos manajai.

Turėdamas tai omenyje ir žinodamas, kokį svarbų vaidmenį vaidina partijos politika, nesitikėjau, kad banko valdytojas parodys ypatingą susidomėjimą stiprinti šalies gynybos žinybą. Vis dėlto jį supažindinau su savo požiūriu ir galėjau įsitikinti, kad jis dėmesingai klausė, neprieštaraudamas ir neprašydamas papildomai paaiškinti.

Kai išnaudojau visą argumentų atsargą ir pakilau atsisveikinti, šeimininkas palydėjo mane iki durų, tačiau, prieš jas uždarydamas, pasakė: „Bet kokia nauda iš tokių didelių sumų gynybos žinybai, jeigu karo nematyti?“

Atsakiau: jeigu gynybos žinybą būtų galima kurti remiantis tokiu įsitikinimu, tai bet kokios lėšos būtų buvusios nereikalingos. Nesileisdamas į tolesnius pokalbius, išėjau.

Redaktoriaus Tanerio, Socialistų partijos lyderio, nepažinojau. Išsivadavimo karo metu jo vadovaujamas kooperatyvas „Elanto“ ir jo sandėliai maištininkus aprūpino daugiausia, ir nuo 1919 metų jis buvo aktyvus lėšų gynybos reikmėms asignavimo priešininkas.

Kadangi turėjau priežasčių manyti, jog Taneris nėra linkęs atsižvelgti į mano požiūrį, derėtis atsisakiau. Jeigu tada būčiau pažinojęs šį valingą žmogų taip, kaip pažinau jį vėliau, tai būtinai būčiau bandęs susitikti su juo, nors ir negalėjęs tikėtis savo misijos sėkmės.

1932 metų gynybos žinybos biudžetas vasarą buvo svarstomas Gynybos tarybos. Ekonomikos komitetas pasielgė bjauriai, o vyriausybės komisija finansų klausimais pradėjo reikalauti biudžeto išlaidas labai sumažinti.

Dėl šios priežasties 1932 metų valstybės biudžetas, ir pagrindinis, ir papildomas, apėmęs investicijas, gynybos išlaidas sumažino penkiasdešimt dviem milijonais markių, arba maždaug 10 procentų.

Labiausiai buvo sumažinta vadinamoji papildomoji sąmata, tiksliau, pinigai įrangai. Ši sąmata nuo šimto penkiasdešimt aštuonių milijonų markių buvo sumažinta iki šimto devynių milijonų – pačios mažiausios sumos po 1924 metų.

Galbūt labiausiai nerimą kėlė tai, kad klausimo svarstymą apie šaudmenų gamyklos asignavimą didinti produkcijos gamybą atidėjo neribotam laikui. Apgailėtina buvo ir tai, kad planuotos papildomos lėšos – milijonas du šimtai tūkstančių markių – Civilinei gvardijai nebuvo patvirtintos, todėl daug norinčių, kurie neturėjo savo lėšų, liko be ginklų.

Dėl ekonominės krizės 1932 metų biudžete buvo sumažintos kiekvienai ministerijai skiriamos lėšos. Bendras su-

mažinimas sudarė du šimtus penkiasdešimt šešis milijonus markių. Gynybos daliai sumažėjo 24 procentais. Šis skaičius buvo neproporcingai didelis: juk procentinė gynybos pajėgų dalis biudžete sudarė tik 19 procentų, be to, gynybos žinyba kūrėsi ir buvo visiškai nauja valstybinio mechanizmo dalis. Pagrindinis jos įrangos pirkimas nebuvo baigtas.

Gynybos reikmes neabejotinai reikėjo gvildenti kitu požiūriu. Mes likome ne tik be daug ko, kas buvo kitų ministerijų programoje, bet iš mūsų buvo atimta ir galimybė prašyti lėšų kariniam draudimui. Per ateinančius aštuonerius metus ne kartą dėsčiau savo požiūrį vyriausybei ir Parlamentui.

1931 metais dėl lėšų trūkumo galėjome vykdyti tik mažas karines pratybas. Tai padarė didelę žalą, kurios reikšmę neabejotinai gali suprasti tik profesionalas. Jokiu kitu metodu, išskyrus didelės apimties manevrus, kariuomenė negali gauti išankstinio supratimo apie įvairius karo reikalavimus, niekas kitas negali sutelkti vadovaujančio personalo ir eilinių kareivių. Be to, monotoniškoje tarnyboje pratybos dažnai tampa pageidaujama permaina, kuri žmonių atmintyje palieka tvirtus turiningus atsiminimus.

Dideli manevrai itin svarbūs kariuomenės rūšių tarpusavio sąveikai ir mokant dirbti štabe. Jiems naudojamos lėšos niekada nebus paleistos vėjais.

1931 metų karinėse pratybose aš, savo džiaugsmui, įsitikinau, kad tiek karininkai, tiek puskarininkiai veikė uoliai, ryžtingai ir energingai. Eiliniai taip pat sudarė gerą įspūdį. Tačiau į akis krito ryšio priemonių trūkumas, ir tai žymiai apsunkino pratybų eigą. Be to, nebuvo lėšų nuomoti arklius, tad pratybose dalyvavo nedaug artilerijos ir gurguolių. Tai, savo

ruožtu, lėmė praradimą tų svarbių sąlygų, kurios susidaro pratybose su pilnomis baterijomis ir gurguolių kolonomis.

1931 metų rugpjūtį, susipažinęs su operatyviniu ir mobilizacijos planais, taip pat su kariuomenės sutelkimo planu, nuodugniai išžvalgiau Karelijos sąsmauką. Šis šalies kraštas man nebuvo svetimas, bet nuo šio momento jis man tapo dar artimesnis ir brangesnis.

Vis labiau žvilgčiojau į jo landšafto įvairovę ir žavėjausi jame gyvenančiais žmonėmis, kurie iš kartos į kartą atlaikydavo ėjusias iš Rytų audras, neprarasdami žvalaus ryžto ir nenugalimos valios kovoti. Kalbant apie Civilinės gvardijos ir „Lota Sverd“ (Lotta Svärd) organizacijos darbą, ta sąsmauka galėtų būti pavyzdžiu kitiems rajonams.

Karelijos sąsmauka – Suomijos spyna, mūsų Termopilai: tai yra siauras tarpas tarp Suomijos įlankos ir Ladogos ežero, pačioje siauriausioje vietoje tik septyniasdešimties kilometrų pločio. Labai tinkama vietovė gynybai, nes ežerai ir pelkės sąsmauką dalija į palyginti lengvai apginamus siaurus ruožus.

Įmirkusiame grunte tinka statyti lauko įtvirtinimus, bet nelabai tinka ilgalaikiams įtvirtinimams, nes nėra uolingos žemės. Truputį kalvota vietove, deja, kaip pasirodė, lengva važiuoti tankais. Bet pagrindinis klausimas, kaip ir visada, buvo greitai ir laiku pagrindines armijos pajėgas permesti prie šių įsiveržimo vartų.

Dėl silpnos kariuomenės priedangos ir gynybinės linijos primityvumo, taip pat mobilizacijos ir kariuomenės judėjimo lėtumo ši problema tomis sąlygomis atrodė neišsprendžiama. Norint sustiprinti Suomijos pasirengimą gintis, šiuo

atžvilgiu būtinai reikėjo permainų. Tai buvo svarbiausias ir neatidėliotinas uždavinys.

Mano apžiūrėtos kelios dešimtys kulkosvaidžių lizdų ir artilerijos pozicijų, pastatytų trečiame dešimtmetyje kaip gynybinės linijos pagrindas, pagal savo konstrukciją buvo netinkami, o ir išdėstyti ne taip. Kadangi visa tai buvo laikoma netvarkingai, didelė įrangos dalis, taip pat nedidelės spygliuotos vielos užtvaros, tapo netinkamos. Gynybiniai įrengimai, žinoma, nesudarė jokios sistemos.

Grįžęs iš Helsinkio gynybos ministrui Oksalai (Oksala) papasakojau, ką mačiau. Man pavyko jį įtikinti, kad sąsmaukai įtvirtinti reikia ką nors daryti. Kalbėdamiesi priėjome prie išvados, kad tinkamiausias būdas – gauti dalį lėšų, Parlamento skirtų nedarbui mažinti (kitų pinigų nebuvo), statyti įtvirtinimus Karelijos sąsmaukoje.

Gynybos taryba pateikė siūlymą, pagal kurį darbus padalijo į tris grupes ir juos vykdė tokia skubos tvarka: tvirtinamieji statiniai, aerodromai ir keliai. Nors buvo skirta tik dalis prašytų lėšų, vis dėlto gavę jų galėjome pastatyti kai kuriuos statinius kaip kuklią Karelijos sąsmaukos inžinerinių įtvirtinimų pradžią. Dalis Suomijos įlankos krantu einančios gynybinės linijos buvo beveik baigta.

Jau pirmuose 1931 metų vasaros pradžios posėdžiuose Gynybos taryba svarstė klausimą dėl Gynybos žinybos reorganizavimo. Paskui jis buvo peržiūrimas dar ne vieną kartą.

Armijos struktūra, sukurta pasibaigus išsivadavimo karui, nepaisant dalinių reformų, savo paskirties neatitiko. Remiantis ja, nebuvo galima patikimai ir greitai vykdyti nei mobilizacijos, nei sutelkti kariuomenės, kaip to reikalavo

veiksminga gynyba. Lauko kariuomenės mobilizacija buvo grindžiama mano anksčiau aprašyta kadrų sistema, turėjusia didelių trūkumų.

Mobilizacinės priemonės retai buvo vykdomos įgulose, kurios buvo puikūs taikiniai pulti iš oro, nes jos privalėjo būti kiek tik galima užpildytos atvykstančiais atsarginiais, konfiskuotais arkliais, transporto priemonėmis ir kita įranga.

Antra, mobilizaciniai gabenimai reikalavo daug laiko, kadangi taikos meto kariuomenės įkurdinimas buvo netinkamas dėl tos priežasties, kad, trūkstant lėšų, nebuvo galima pastatyti naujų kareivinių. Bet didžiausią nerimą kėlė tai, kad mobilizacijai aprūpinti ir kariuomenei sutelkti buvo galima skirti tik mažą taikos meto armijos dalį. Dvi savaites, kurios, pagal apskaičiavimus, buvo reikalingos kariuomenei pergabenti, sąsmauką turėjo ginti silpni priedangos daliniai. Šis uždavinys buvo ne jų jėgoms.

Šiuos trūkumus buvo galima pašalinti, mobilizaciją darant teritoriniu pagrindu, šiam tikslui naudojant Civilinės gvardijos organizacijas, apimančias visą šalies teritoriją. Be to, visą taikos meto armiją buvo galima naudoti kaip priedangos kariuomenę.

Teritorinė, palyginti su kadrų, sistema padėtų kurti žymiai didesnę armiją ir per daug trumpesnį laiką. Divizijos, užuot buvusios šauktinių į armiją atsarginių pagrindu, iš karto skubėtų į užsienį kaip karo meto brigados, papildytos žmonių, o tam tikrą vadovaujančių darbuotojų skaičių perduotų teritorinėms organizacijoms.

Pagal naują sistemą žmones buvo galima panaudoti daug greičiau ir tikslingiau. Svarbu ir tai, kad tokia sistema leido vykdyti dalinę mobilizaciją.

Didžiulis naujos sistemos pranašumas buvo tai, kad lauko divizijos virto neskaidomomis ir teritorinėmis, pėstininkai, priklausantys vienai divizijai, taikos metu iš esmės buvo mokomi tame pačiame pulke. Be to, karinių gubernijų ir karinių apygardų valdymo organus jau taikos metu sudarė pastovus, nors ir nepakankamas, darbuotojų skaičius atitinkamos divizijos štabui formuoti.

Tačiau ir ši sistema turėjo trūkumų: valsčiai, surinkę pėstininkų padalinius ir kariniuose veiksmuose jų daug netekę, nukentėtų labiau už tuos, kurių gyventojai tarnautų kitose kariuomenės rūšyse. Vis dėlto tokiam šaukimo trūkumui nebuvo galima teikti lemiamos reikšmės, jį palyginus su akivaizdžiais pranašumais, kokius sistema teikė sėkmingai organizuojant valstybės gynybą.

Teritorinės sistemos planas bendrais bruožais buvo toks pat, kokį parengiau 1918 metų pavasarį, bet vyriausybė jį atmetė – pirmenybę atidavė ribotam generolo majoro fon der Golco planui. Pereinant į teritorinę sistemą taip pat buvo vykdomos Civilinės gvardijos dalyvavimo mobilizacijoje ir jos tarpusavio sąveikos su armija idėjos; aš jas, dar būdamas regentas, įgyvendindavau šios savanoriškos organizacijos veikloje.

Kadangi buvo manoma, kad perėjimas prie teritorinės sistemos įgyvendinimo užsitęs trejus metus, Gynybos taryba manė esant būtina nedelsiant pradėti reorganizavimo darbus. Sistemos įgyvendinimo prielaida buvo mobilizacinių sandėlių išdėstymas visoje šalies teritorijoje ir reguliarūs pakartotiniai mokymai.

Tam reikėjo papildomų lėšų, taip pat iš dalies pakeisti įstatymą dėl karinės prievolės. Gynybos taryboje pabrėžda-

vau svarbą būtent tokių pakartotinių mokomųjų stovyklų, į kurias atsarginiai būtų šaukiami pagal karo meto grupavimą. Šiuo atveju atsirastų galimybė dirbti su jau parengtais padaliniais, todėl galėtume tiek techniškai, tiek morališkai vadus ir eilinius rengti vykdyti užduotis lauko sąlygomis.

1931 metais Gynybos taryba ypatingą dėmesį skyrė karinių oro pajėgų problemoms. Ši ginkluotųjų pajėgų rūšis pateko į visiškos našlaitės padėtį: ji nelabai rūpėjo nei numatant biudžetą, nei visuomenei. O gerinti jos padėtį reikėjo.

Deja, buvau priverstas pripažinti, kad šiai svarbiai sričiai vadovauja nepakankamai patyręs ir sumanus specialistas. Nebuvo pastovumo ir tikslo siekimo, kai kurie faktai sunkino įgyti visuotinį pasitikėjimą bei gauti lėšų. Dėl drausmės ir skraidymo įgūdžių trūkumo įvyko keletas oro katastrofų, per kurias žuvo žmonių ir buvo prarasta brangiai kainuojanti technika.

Gynybos tarybai pavyko sudaryti komisiją, kad ji visapusiškai išaiškintų, kas atsitiko. Kreipiausi į respublikos prezidentą ir pageidavau keisti karinių oro pajėgų vadą.

Tuo metu visą Europą slėgę didžiuliai ekonominiai sunkumai daugelyje šalių lėmė gynybinių pajėgumų sumažėjimą ir spartų komunistinių idėjų plitimą. Sovietų Sąjunga baigė savo penkmečio planą, pradėtą 1928 metais, ir jau galėjo parodyti reikšmingus rezultatus, visų pirma sunkiosios pramonės.

Pasaulis išgirdo pirmąjį audros šauklį, tiesa, toli nuo Europos. Rugsėjo mėnesį Japonija įvedė savo kariuomenę į Mandžiūriją – žengė į teritorijos plėtimo kelią. Prie 1932 metų slenksčio ateitis, kaip man atrodė, buvo kupina pavojų. Tautų

Sąjunga nesusitvarkė su puolimo atrėmimo užduotimi. Suomija, akivaizdu, buvo visiškai neapsaugota.

Laikas nebuvo tinkamas bendram ginklavimosi sumažinimui, bet Tautų Sąjunga po ketverių metų parengiamųjų darbų 1932 metais sušaukė Ženevoje konferenciją dėl ginklavimosi sumažinimo. Kaip kuriozą reikia pasakyti, kad konferencijos pavadinimas viename iš Tautų Sąjungos dokumentų buvo toks: *La conférence de la limitation de la reduction des armements* – „Konferencija dėl ginklavimosi sumažinimo apribojimo".

Pastaraisiais metais dėl saugumo susiformavo dvi iš esmės skirtingos pozicijos. Anglija, palaikoma Švedijos, Norvegijos, Danijos ir kai kurių kitų šalių, siekė išsaugoti taiką mažinant ginklavimąsi pagal Įstatų 8 paragrafą, o Prancūzija reikalavo sustiprinti sankcijas pagal 16 paragrafą. Suomijos vyriausybė nuosekliai laikėsi Prancūzijos požiūrio.

Atsižvelgiant į šiuos prieštaravimus, buvo galima iš anksto beveik neabejotinai numatyti, kad konferencijos laukia nesėkmė, bet mūsų šalyje ji davė pretekstą viltims, kad, sumažinus lėšų gynybai, mažės mokesčiai.

Sovietų Sąjungos vyriausybės pareiškimuose buvo nuolat pabrėžiama: jeigu Suomija dalyvaus ginklavimosi mažinimo programoje, tai ir Sovietų Sąjunga (dar ne Tautų Sąjungos narė) prisiims panašius įsipareigojimus ir paklus tokiai pačiai kontrolei, kaip ir kitos šalys, ir Maskva garantuos šių įsipareigojimų vykdymą.

Tai, kad Sovietų Sąjunga savanoriškai sutiks su veiksmingu ginklavimosi mažinimu ir šio proceso kontrole, mums tada, žinoma, atrodė taip pat neįmanoma, kaip ir dabar, kai rašau

šias eilutes. Maskva ir mūsų dienomis propagandos tikslais iškėlė klausimą dėl visuotinio ginklavimosi mažinimo.

Prancūzijos siūlymą sukurti tarptautinę policiją Gynybos taryba palaikė. Vis dėlto buvo sunku įsivaizduoti, kad tokios heterogeninės sudėties ginkluotosios pajėgos galėtų tapti galinga jėga, neleidžiančia kilti konfliktams skirtinguose Žemės rutulio kampeliuose, ypač tokiuose, kur įsimaišiusios didžiosios valstybės.

Dėl karinių sankcijų Gynybos taryba laikėsi nuomonės, kad reikia siekti tokios sutarties, pagal kurią kiekviena valstybė privalo imtis tokių karinių įsipareigojimų tik mažų valstybių grupių atžvilgiu. Mažoms valstybėms šie įsipareigojimai gali būti nedideli, o stambioms – platesni, tačiau jie turi būti paskirstyti taip, kad vidinio *status quo* išsaugojimas būtų naudingas visoms valstybėms, sudarančioms „sankcijų grupę".

Sukurti tokias teritorines grupes kaip sankcijų įgyvendinimo mechanizmą, kontroliuojamą Tautų Sąjungos, man atrodė vertu pasiekti tikslu. Tada aš pirmiausia galvojau apie Suomijos ir Skandinavijos kaimynių bendradarbiavimą.

Alternatyva galėjo būti neutralių arba pusiau neutralių zonų sukūrimas pavojingose kryptyse. Tokia zona būtų tikslinga paversti Karelijos sąsmauką. Tarp Leningrado ir jo apylinkių šimto tūkstančių rusų įgulos bei Suomijos priedangos kariuomenės buvo didelė disproporcija, kurią buvo galima išlyginti, neutralizavus kai kurias teritorijas.

Kokie stipriai apibendrinti siūlymai dėl sureguliavimo, visai neatitinkantys tikrovės, kartais buvo gaunami iš Ženevos pirmiausia parodo, kad iš pradžių ketinta leisti Suomijos

karinėms oro pajėgoms turėti dvidešimt penkias mašinas. Vėliau, mums protestuojant, jų kiekį padidino iki šimto dvidešimt penkių, bet ir to nepakako.

Siekdama sustiprinti silpnas saugumo garantijas padedama Tautų Sąjungos, Suomija tuo pat metu pradėjo stabilizuoti santykius su savo didžiąja kaimyne, nors Kominternas mūsų šalyje tęsė savo energingą ardomąją veiklą.

Sovietų Sąjunga dar 1927 metais pradėjo derybas su Suomija siekdama sudaryti nepuolimo sutartį. Bet sutartis nebuvo pasirašyta, kadangi kita susitariančioji šalis nepritarė Suomijos vyriausybės siūlymui dėl trečiųjų teismo įsikišimo nagrinėjant prieštaravimus, jeigu jų atsirastų.

Rusų iniciatyva 1932 metais šis klausimas buvo vėl iškeltas. Šį kartą Suomijos požiūriui buvo pritarta ir 1932 metų sausio 21 dieną buvo pasirašyta nepuolimo ir taikaus ginčų sprendimo sutartis, bet su išlyga, kad sutartis bus ratifikuota tik į ją įtraukus papildymą dėl ginčytinų klausimų reguliavimo. Toks papildymas buvo padarytas tų pačių metų balandį, ir rugpjūčio mėnesį sutartis buvo ratifikuota. Vėliau mūsų pavyzdžiu pasekė Baltijos šalys.

Taigi, Suomijos negalima apkaltinti, kad ji aplaidžiai žiūrėjo į galimybę sukurti gerus santykius su kaimyne, kurią galėjo įtarti keliant grėsmę savo saugumui.

1932 metų balandį Gynybos taryba gavo pranešimą, kad Finansų ministerija reikalauja ateinančiais metais dešimt procentų sumažinti visų ministerijų biudžetą. Gynybos žinybai bus sumažinta maždaug šešiasdešimčia milijonų markių, vadinasi, vėl iš esmės pažeidžiamas patvirtintas šešerių metų ginkluotės ir įrangos pirkimo planas, grindžiamas prielaida,

kad kiekvienais metais bus skiriami šimtas dvidešimt penki milijonai markių.

Padėtis darėsi dar beviltiškesnė, nes pereiti į teritorinę sistemą, kaip buvo apskaičiuota, reikės papildomų septyniasdešimties milijonų markių. Ar galima vykdyti organizacinę reformą naudojant naujai įrangai įsigyti skirtas lėšas?

Būtent taip ir atsitiko. Neįvardydamas skaičių, tik trumpai pasakysiu, kad galiausiai lėšos, skiriamos Gynybos žinybai, buvo dar labiau sumažintos, tiesa, ne daugiau kaip keturiais milijonais markių.

Kalbant apie išlaidas, skirtas teritorinei sistemai kurti, sąnaudos naujai įrangai pirkti 1933 metais pasidarė dar mažesnės negu ankstesniais. Todėl kalbėti apie šešerių metų planą jau beveik nebuvo prasmės. Deja, šis planas rėmėsi Parlamento sprendimu, o ne ypatingu įstatymu, kaip buvo su karinio jūrų laivyno planu. Gynybos žinybai bendra biudžeto išlaidų dalis sumažėjo nuo devyniolikos iki septyniolikos procentų. Bet juk mes su Sovietų Sąjunga turėjome nepuolimo sutartį!

Pagrindinis klausimas 1933 metų Gynybos tarybos posėdyje – naujų įrengimų pirkimas. Vietoje trijų šimtų dvidešimt penkių milijonų markių, numatytų šešerių metų plane, Gynybos žinyba per trejus paskutinius metus šiems tikslams gavo tik du šimtus keturiasdešimt devynis milijonus markių. Tad pirminius planus teko keisti, iškilo daug problemų, nebuvo jokio tikrumo, kokios sumos bus skiriamos ir kitų metų išlaidose.

Asignavimų sumažinimas ypač stipriai paveikė naujos aviacinės technikos įsigijimą, kurį Gynybos taryba patvirtino persvarstytame šešerių metų plane. Darėsi vis aiškiau,

kad pagrindinė Gynybos žinybos raidos sąlyga ateityje yra naujų pirkimų atsiejimas nuo kasmet atsinaujinančių partinių politinių intrigų ir savavališkos jų „prekybos".

Todėl ėmiausi iniciatyvos gauti paskolą gynybos reikmėms, ji sustiprintų pasitikėjimo jausmą ir garantuotų greitus rezultatus. Gynybos taryba šį siūlymą perdavė svarstyti vyriausybei, o žodžiu stengiausi įtikinti jos narius tokios priemonės būtinumu. Visi sutiko, kad paskola būtų geriausia išeitis. Bet tuo viskas ir baigėsi.

Gynybos tarybos pastangos, siekiant gauti lėšų Gynybos tarybai, vis dėlto davė teigiamą rezultatą. 1934 metų sumą padidino šimtu keturiasdešimt penkiais milijonais markių; šis padidinimas buvo skiriamas daugiausia įsigyti naujiems įrengimams; taigi suma padidėjo nuo šimto trylikos milijonų markių iki dviejų šimtų trisdešimt šešių. Šis faktas reiškė, kad 1934 metai tapo pirmaisiais metais, kai gynybai skirta suma leido pirkti naujų įrengimų pagal pirminį, tiesa, vis dar nepakankamą planą.

Įžvalgumo stoka, kuri tradiciškai lydėjo gynybos klausimų nagrinėjimą, pasireiškė ir kitose srityse. Kaip pavyzdį reikėtų pateikti keletą tipiškų atvejų, liudijančių, kokie neatitinkantys tikrovės buvo valstybės vadovybės motyvai projektuojant kai kurias labai svarbias gynybos požiūriu pramonės įmones, ir kaip kiti, bet ne kariniai, veiksniai šiais atvejais buvo lemiami.

Klausimas dėl valstybinės aviacijos gamyklos perkėlimo iš Suomenlinos buvo svarstomas Parlamente ir anksčiau; kadangi iškilo ginčas, kur ją įkurdinti, Tamperėje ar Hemenlinoje, pirmenybę suteikė Tamperės miestui. Praeitais metais Parlamentas sutiko išnaudoti penkis milijonus markių iš su-

mos, skirtos viešiesiems darbams siekiant kovoti su nedarbu, statyti gamyklą Tamperėje.

Iškilo pagrįstas klausimas: ar šis sprendimas tinkamas? Kadangi anksčiau neturėjau galimybės pasakyti savo nuomonės dėl gamyklos perkėlimo, pamaniau, kad būtina 1934 metų kovo mėnesį iškelti šį klausimą viename iš Gynybos tarybos posėdžių ir apsvarstyti, ar pakankamai nuodugniai išstudijuotas šis strateginiu požiūriu principinis klausimas.

Jeigu gamyklą įkurdintų Tamperėje, priešas gautų galimybę vienu vieninteliu smūgiu nutraukti armijos aprūpinimą lėktuvais, be to, suduoti mirtiną smūgį kitoms kariniu požiūriu svarbioms pramonės įmonėms, esančioms šiame mieste. Samprotaudamas teoriškai, maniau, kad geriausia vieta gamyklą įkurti yra stovyklos teritorija netoli Kokolos.

Posėdyje dalyvavęs gynybos ministras į mano pastabą atsakė, kad klausimo dėl naujos vietos parinkimo svarstymas užims daug brangaus laiko. Be to, Parlamentas, sutikdamas įmonę perkelti, iškėlė ypatingą sąlygą: įmonė turi būti įkurdinta tik Tamperėje. Taigi, galimybės rinktis nebuvo. Alternatyva atrodė taip: arba Tamperė, arba apskritai nieko!

Gamyklą pastatė Tamperėje; kadangi ji ten jau įsikūrė, vėliau pasirodė sunku sukliudyti aviacijos motorų gamybos įmonę įkurdinti tame pačiame pramonės centre. Taip viena klaida lėmė kitos atsiradimą.

Kad Tamperei grėsė užpuolimo pavojus, paaiškėjo jau tada, kai Sovietų Sąjunga užgrobė Estijos aviacines atramines bazes. Jau Žiemos karo metu* didelę dalį aviacinės gamybos teko perkelti į kitas vietas.

---

* Taip suomiai oficialiai vadina 1939 metų Sovietų Sąjungos ir Suomijos karą *(Aut. past.)*

Gynybos taryba svarstė ir kitus principinius pramonės klausimus. Siekiant tiekti elektros energiją iš Imatros Vuoksos slėnyje, netoli valstybės sienos pavojingoje zonoje išaugo stambus pramonės centras. Tai jau savaime kėlė nerimą, o dabar dar panoro šiame rajone statyti keletą kariniu požiūriu svarbių gamyklų – valstybinę vario gamybos, valstybės remiamą akcinės bendrovės „Vuoksenniska OJ" gamyklą geležies gamybai, taip pat firmos „Enso Gutzeit" chloro gamyklą, kurios savininkė buvo valstybė. Sprendimas statyti chloro gamyklą buvo priimtas dar praeitais metais. Naujos geležies gamybos įmonės nebuvo galima statyti dideliu atstumu nuo vario lydymo gamyklos, o chloro gamybos gamyklos vieta dar nebuvo nustatyta.

1934 metų kovo mėnesį viename iš Gynybos tarybos posėdžių mano iniciatyva šis klausimas buvo peržiūrėtas. Išaiškėjo, kad Generalinis štabas dar 1929–1930 metais Ekonominei gynybos tarybai perdavė raštą, susijusį su kariniais pramonės įmonių išdėstymo aspektais, kuriame buvo ypač pabrėžiama elektros tinklų sujungimo svarba.

Ekonomikos gynybos taryba savo pareiškime atkreipė dėmesį į Vuoksos slėnyje esančių įmonių svarbą gynybos reikmėms ir perspėjo dėl vario lydymo gamyklos statybos netikslingumo šiame rajone. Nepaisant to, vyriausybė ir Parlamentas klausimą išsprendė savaip, nepaklausę Gynybos žinybos vadovybės nuomonės.

Dabar jau neliko kitos galimybės, kaip reikalauti šį sprendimą, prieštaravusį šalies interesams, atšaukti: juk karo atveju mums tektų susprogdinti ką tik pastatytas gamyklas! Mes neturėjome teisės atsisakyti panaudoti tų galimybių, kurias siūlė geografinė padėtis.

Sprendimo nebuvo galima pagrįsti elektros energijos gavimo patogumu, nes energijos perdavimo sąnaudos elektros perdavimo linijomis, netgi dideliais atstumais, buvo menkos. Tai mums nedavė ramybės netgi labiau, negu aviacijos gamyklos buvimo vieta.

Rašte vyriausybei Gynybos taryba prašė peržiūrėti suplanuotų įmonių išdėstymo planą, ir asmeniniuose pokalbiuose su valstybinės valdžios ir firmos „Enso Gutzeit“ atstovais perspėdavau dėl pramonės įmonių telkimo pavojaus Vuoksos slėnyje.

Bet viskas veltui. Padarytų klaidų neištaisė, o jos lėmė ir kitas. Pasekmė ta, kad šių gamyklų gamybos procesas dėl fronto artumo smarkiai kentėjo ir Žiemos karo, ir 1941–1944 metų karo laikotarpiu; atsižvelgiant į tai, mums teko taikyti ypatingas priemones ginant šį pramonės centrą nuo antskrydžių.

Chloro gamyklą praradome pagal 1940 metų Maskvos taikos sutarties sąlygas. Kito karo, prasidėjusio 1941 metų pradžioje, fronto linija ėjo tik keleto kilometrų atstumu nuo šių įmonių, kurių perdavimas arba sunaikinimas reiškė juntamai susilpnėjusią Suomijos galimybę kariauti.

Manęs vis dar neapleido mintis dėl valstybinės paskolos, skirtos Gynybos žinybos įrengimams pirkti. Mano džiaugsmui, gynybos ministras Oksala šį kartą jai pritarė. Vyriausybei ir Parlamentui – tai jaučiau – ir toliau trūko supratimo ne tik dėl paskolos, bet ir dėl tų šimto trisdešimt penkių milijonų markių papildomų išlaidų sumos, kurią 1934 metų vasarą siūlė Gynybos ministerija. Pagal išankstinius duomenis, Gynybos žinybos išlaidų sąmatą tariamai padidino aštuonias-

dešimčia milijonų markių. Dėl to vėl reikėjo pagal įvairius biudžeto straipsnius prašyti ir derėtis.

Dar ankstesniais metais pavyko sutaupyti lėšų leidžiant karo prievolininkams atidėti šaukimą į armiją arba dar griežčiau atrenkant juos šaukimo punktuose. Ir dabar norėjo imtis tokios priemonės, siūlydami šauktinių skaičių sumažinti keturiais tūkstančių žmonių „lėšų taupymo naujai įrangai gaminti tikslais“. Maniau, kad netikslinga įsigyti įrengimų užuot rengus kadrus; juk keturi tūkstančiai žmonių sudarė 18 procentų metinio šaukimo. Šis aktyvios armijos sumažinimas visu kariuomenės priedangos korpusu ne tik darytų neigiamą įtaką jos kovingumui, bet ir sumažintų parengtų rezervų.

Svarstant klausimą dėl išlaidų karinėms oro pajėgoms, vėl atsirado disproporcija tarp personalo sudėties ir lėktuvų skaičiaus. Jeigu personalo skaičius neatitiks eskadrilių skaičiaus, kurias turėsime ateinančiais metais, tai nėra prasmės skirti lėšų papildomiems lėktuvams įsigyti.

Skirstant pinigų sumas, būtinai reikėjo atsižvelgti ir į įvairių kategorijų specialistų rengimą. Mechanikams mokyti, pavyzdžiui, reikia ne mažiau kaip dvejų metų. Taip pat buvo tipiškas siūlymas dėl priešlėktuvinei gynybai skiriamų sumų.

Į perspėjimą, kad Vuoksos slėnyje nereikėtų kurti pramonės įmonių, o Tamperėje – aviacijos gamyklos, buvo duotas atsakymas, kad oro puolimo pavojų galima sumažinti zenitine artilerija. Bet kai tik klausimas pakrypo apie lėšų skyrimą priešlėktuvinei gynybai, tai būtent šį punktą biudžete sumažino perpus.

Nedideles lėšas inžineriniam Karelijos sąsmaukos sutvirtinimui išbraukė visai.

Savo pareiškime itin priešinausi šių sumų išbraukimui iš biudžeto: pabrėžiau, kad lėšų nebuvimas kelia grėsmę lauko armijos sutelkimui per kuo trumpesnį laiką. Rusų aviacijos plėtra akivaizdžiai rodė, kad mūsų mobilizacija ir kariuomenės sutelkimas susivėlins, ir mūsų priedangos kariuomenė bus priversta kovoti daug ilgesnį laiką. O jei taip – jiems reikia užtikrinti galimybę išlaikyti ilgalaikę gynybą. Priešingu atveju būsime priversti atiduoti Karelijos sąsmauką. Taip pat reikalavau sukurti specialią organizaciją projektuoti inžinerinius įtvirtinimus.

1934 metų birželio mėnesį mane pakvietė į Angliją – į aviacijos parodą. Ši kasmetinė paroda Hendone buvo lyg aviacijos raidos kelrodė, be to, aviacijos pažanga man kėlė didžiulį susidomėjimą, tad išvykau tikėdamasis pamatyti daug naudingo sau. Mano lūkesčiai neabejotinai išsipildė. Paroda padarė didžiulį įspūdį. Suorganizuota anglų aviacijos pramonės, ji parodė, kokį didelį žingsnį pirmyn padarė skraidantis ginklas.

Kai manęs, sugrįžusio namo liepos mėnesį, žurnalistai prašė interviu, pasinaudojau galimybe papasakoti plačiajai visuomenei įspūdžius ir abejones, kurios buvo susijusios su ateitimi.

Interviu baigiau tuo, kad ir mums yra būtina skirti aviacijai prideramą vietą gynybos sistemoje pirmiausia todėl, kad būtent ši ginkluotųjų pajėgų šaka gali duoti didžiausią naudą, pagal galimybę neviršijant mūsų ekonominių galimybių, tenkinantis pačiomis mažiausiomis materialiomis aukomis ir mažais žmonių ištekliais. Ypač mažoje šalyje, kuriai nuolat gresia pavojus, ši ginkluotės šaka turi vyrauti.

Tuo pačiu metu norėjau padaryti viešą pareiškimą gynybos klausimu. Kadangi Šiaurės šalių gynybos problemos šiomis dienomis buvo svarstomos Helsinkyje šių valstybių parlamentų sąjungos susitikime, taip pat ketinau pasakyti keletą pastabų dėl šiame forume pateiktų pareiškimų.

Štai mano pareiškimo dalis:

Neseniai mūsų sostinėje susirinko daugelio šalių atstovai, kurie, skatinami kilnių motyvų, bandė dirbti dėl amžinos taikos. Tuo, kad šie asmenys tokiu sunkiu metu sugeba atsižvelgti į mažiausią pažangą politiniame mąstyme, neverta stebėtis. Jeigu palyginsime rezultatus, kurių pasiekė taikos propaganda ir derybos dėl tarptautinių prieštaravimų sprendimų, tikriausiai galėsime sutikti, kad mes kai ko pasiekėme, bet šie rezultatai anaiptol ne mažų valstybių naudai.

Buvo pareikšta, kad Šiaurės šalyse vyrauja tvirta taika, nepalaužiamos Šiaurės valstybių valios siekiant taikos, taip pat siekimo spręsti visus kylančius nesutarimus arbitraže, rezultatas. Tačiau ar nebūtų teisinga šiuos pareiškimus įvertinti kaip požiūrius, neatitinkančius tikrovės, kaip vaiduokliškas viltis, kurios negali mums duoti nieko, išskyrus nepagrįstą saugumo jausmą?

Kokia nauda valstybei, kuri turi tokias sienas, kaip Suomija, iš to, kad kokios nors Baltijos regiono šalys, turinčios mažą gyventojų skaičių, prisiims įsipareigojimus politinio konflikto atveju nesiimti ginklų, jeigu tame pačiame regione yra ryškiai kitokios apimties valstybių jėgos centrai, kurių idealai ir tikslai savaime didina spaudimą jų aplinkai?

Tokios nepagrįstos nuorodos, kurių paprastai imasi, į mūsų tautos valią gintis, tartum ji pati savaime yra mūsų

nepriklausomybės garantija. Ar gali kas nors, pažįstantis šiuolaikinį karą arba studijavęs jo formas ir kovinių veiksmų būdus, tokius patikinimus vertinti rimčiau, negu tvirtinimus žmogaus, kuris dievagojasi ir užtikrintai skelbia: jeigu kada nors nutiks kas nors rimto, veiksime visi išvien, o jeigu neturėsime ginklų, kovosime kumščiais? Svajonės ir gražūs žodžiai tik painioja faktų supratimą, nors būtent jie yra tikros šalies gynybos prielaidos.

Sako, kad Alandų salų klausimo sprendimas buvo geras pavyzdys, kaip galima, nedarant žalos saugumui, pašalinti netgi nemažus prieštaravimus. Bet ar iš tikrųjų taip yra? Ar sutartis dėl Alandų salų, panaikinusi gana ilgai buvusius didelius prieštaravimus tarp dviejų Šiaurės šalių, nesukūrė kitos problemos – kad tarp šių dviejų valstybių atvėrė kelią į Šiaurę?

> Kiekvienas, kuris nors ir paviršutiniškai bando suprasti Šiaurės gynybos problemas, turi sutikti, kad sudaryta sutartis ne užtikrino mūsų saugumą, o visiškai priešingai.
>
> Taigi, ar galime atsisakyti garantijos, už kurią reikia mokėti išlaidomis gynybai? Ar galime palengvinti mokesčių naštą būtent tuo metu, kai pasauliui keliantys nerimą požymiai tapo tokie akivaizdūs, o ginkluojamasi taip sparčiai, kad negalima negalvoti, jog pasaulis yra naujų rimtų konfliktų kelyje? Jeigu galėsime likti jų nuošalyje, tai bus išskirtinė laimė, bet kur ta jaučianti atsakomybę asmenybė, kuri išdrįs garantuoti, kad ir įvyks, ir kuri sukurs šalies gynybą iš iliuzijų?
>
> Ar ne laikas suomių spaudai, kuriai šalies gynyba nėra nesvarbi, atverti tautai akis ir leisti jai suprasti, kokių dar

reikės aukų, kad kiekvienam šiuolaikiškai ginkluotam ir išmokytam šalies piliečiui būtų galimybė, jeigu atsiras būtinybė, tapti gynėju ir įvykdyti savo šventą pareigą ginti šalį?

Nepaprastas mano požiūrio supratimas, kurį atskleidė buržuazinė spauda, mane neapsakomai nudžiugino. Bet socialdemokratų spauda mano pareiškimą netrukus sukritikavo. Šios partijos pirmininkas redaktorius Veinas Taneris interviu laikraščiui „Suomen Sotsiaalidemokratti" pripažinęs, kad mano pareiškimas nuosaikus ir gana pagrįstas, tvirtino: jis šauna pro šalį, nes, jo manymu, išlaidos gynybai gali sužlugdyti šalies finansus.

Į mano klausimą – kas gi ta asmenybė, kuri išdrįs pareikšti, kad be stiprios gynybos sugebėsime likti pasaulinių konfliktų nuošalyje, ir kuri ryšis kurti šalies gynybą, remdamasi iliuzijomis? – Taneris atsakė savo klausimu: kas, jaučiantis atsakomybę, išdrįs tvirtinti, kad valstybės savarankiškumas užtikrinamas, aukojant gynybai dar didesnes sumas?

Toliau jis teigė, kad Parlamento socialdemokratų frakcija negali dalyvauti tokiuose siekiuose, nes ji kaip ir anksčiau mano, kad būtina šalies savarankiškumo išsaugojimo sąlyga yra tokia tautos gerovės ir bendrų gyvenimo sąlygų pažanga, kuriai esant kiekvienas pilietis supranta, kad tai verta visų gynybos išlaidų.

Padrąsintas geranoriško spaudos požiūrio, ketinau pratęsti savo šviečiamąją veiklą ir 1934 metų rugpjūčio pradžioje pasikviečiau į savo namus visus vyriausiuosius redaktorius.

Šio susitikimo metu duodamas interviu plėtojau savo ankstesnes pozicijas, tuo pat metu pabrėždamas Suomijos

suartėjimo su kitomis Skandinavijos šalimis svarbą. Be to, redaktoriams išdėsčiau savo požiūrį ir į Sovietų Sąjungos gebėjimą kariauti, ir į pasirengimą gintis.

Norėjau pasitikėti spauda, sąžiningai atskleisdamas jos atstovams mūsų gynybos trūkumus; buvau įsitikinęs, kad tokiu pasitikėjimu pasinaudos teisingai. Neturėjau priežasties apgailestauti surengęs tokį iniciatyvinį susitikimą. Jaučiau, kad spauda mano poziciją suprato.

Šiek tiek vėliau turėjau malonumo susitikti su Parlamento frakcijų atstovais, kuriems pasakiau savo nuomonę, ypač pabrėždamas Gynybos ministerijos siūlytos apimties papildomų išlaidų gynybai patvirtinimą. Nuoširdžiai pripažinau, kad tuo pat metu būtina skirti dėmesį plačių liaudies masių gyvenimo sąlygoms pagerinti ir pasakiau, kad visada siekiau, idant priemonės, kurių ėmiausi, tenkintų visus gyventojų sluoksnius. Tačiau, mano nuomone, susidariusi konjunktūra teikia galimybių ir gerinti gynybos pajėgumus, ir kelti gyvenimo lygį.

Baigiant pokalbį su liaudies atstovais man susidarė įspūdis, kad dauguma jų pritaria rūpinimusi gynybos reikmėmis, mano tai esant būtina, nors kai kurie per daug prisirišę prie politinio žaidimo ir nesiryžta savo rinkėjų akivaizdoje ginti savo asmeninės nuomonės. Bet dauguma kalbėjo, kad mūsų padėtis žymiai sustiprėjo Sovietų Sąjungai tapus Tautų Sąjungos nare.

SSRS buvimas Tautų Sąjungoje vėliau suvaidino atitinkamą vaidmenį Parlamentui peržiūrint biudžetą. Dėl šios priežasties sumos, skirtos gynybos reikmėms, buvo padidintos tik šešiasdešimt dviem milijonais markių. Atsižvelgiant į

bendrą kainų kilimą – tai, savo ruožtu, buvo konjunktūros pagerėjimo pasekmė – ši suma jau neturėjo tokios perkamosios galios, kokia buvo prieš metus.

Negaliu nepasakyti, kad prezidentas ir vyriausybė neatkreipė dėmesio į retą galimybę, nepasinaudojo tokiomis palankiomis gynybos problemoms aplinkybėmis, kurios klostėsi tuo metu.

Į mano kreipimąsi atsiliepė studentai – jie sukūrė specialią lėšų rinkimo šalies gynybos reikmėms organizaciją.

Bendra įvykių eiga jau dabar rodė prieštaravimų paaštrėjimą tarp didžiųjų valstybių.

1935 metų kovo 9 dieną Vokietija oficialiai paskelbė sukūrusi *Luftwaffe**, o to pat mėnesio 16 dieną įvedė visuotinę karinę prievolę. Tą pačią dieną Prancūzija priėmė įstatymą dėl dvejų metų tarnybos armijoje; tai tiesiogiai priminė įvykių eigą prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Vokiečiai atvirai pažeidinėjo Versalio taikos sutarties nutarimus, bet Prancūzijai ir Anglijai neužteko drąsos sukliudyti jų siekimus įgyvendinti. Jos pasitenkino tik pareiškimu Tautų Sąjungoje, bet tai nesukėlė jokių veiksmų, tai buvo naujas jų silpnumo ir nepajėgumo įrodymas.

Tai, kad Prancūzija taip pat, kaip ir 1914 metų išvakarėse, pradėjo artintis prie Rusijos kaip atsvara Vokietijos ginklavimuisi, nekėlė jokių abejonių. 1935 metais Prancūzija ir Sovietų Sąjunga pasirašė tarpusavio pagalbos sutartį.

Vasarą Gėringas (Göring), Prūsijos ministras pirmininkas ir tuo pat metu Vokietijos karinių oro pajėgų vadas, pa-

---

* *Vok.;* karinės oro pajėgos. *(Red. past.)*

kvietė mane aplankyti vokiečių aviacijos gamyklas. Kadangi savo supratimą apie aviacinės technikos raidą, gautą Hendono parodoje, norėjau papildyti, kvietimą priėmiau ir rugsėjo mėnesį išvykau į Berlyną. Kelionė buvo labai naudinga, nes įsitikinau, kad nauji Vokietijos vadovai sumaniai ir greitai kuria ginkluotąsias pajėgas, visų pirma oro. Dėl Gėringo padėties būtent oro pajėgoms buvo skiriamos pačios stambiausios sumos.

Pradedant prašmatniu tebestatomu Aviacijos ministerijos pastatu, visur buvo matyti tik naujumas ir šiuolaikiškumas. Ypač tai pasakytina apie didžiules ir galingas Junkerso (Junkers) ir Hainkelio (Heinkel) gamyklas, o man parodyti lėktuvų tipai buvo lygiaverčiai su tais, o gal ir pranašesni už tuos, kuriuos mačiau prieš metus Hendone.

Man taip pat suteikė galimybę susipažinti su lakūnų rengimu. Čia pirmą kartą pamačiau, kaip pirmajame etape lakūnus moko sklandyti. Grįžęs namo, iškėliau šį klausimą mūsų karinių oro pajėgų vadovybei ir pasiekiau tiek, kad Aviacijos paramos sąjunga taip pat susidomėjo šiuo pigiu ir veiksmingu mokymo būdu. Greitai jį įdiegė ir pas mus.

Teigiama Tautų Sąjungos susilpnėjimo pasekmė buvo tai, kad Švedija padarė kai kurias išvadas – pirmiausia sukūrė naujos gynybos sistemos planavimo komisiją. Suomija tai palaikė stiprinimu gynybinės politikos, kuri galėjo paskatinti suvienyti gynybines Šiaurės šalių pastangas.

Šią man malonią idėją apsvarsčiau su pačių plačiausių sluoksnių atstovais ir maniau, kad pasiekiau tarpusavio supratimą. Be to, kad šis klausimas buvo keliamas kalbantis su prezidentu ir vyriausybe, jį aptarinėjo Parlamento valdantie-

ji ir politinės partijos. Tuo laikotarpiu mane tvirtai palaikė mano draugas generolas Valdenas.

Norėdamas atkreipti spaudos dėmesį į šį klausimą, pasikviečiau į savo namus laikraščių korespondentus. Tiesa, buvo priešiškai nusiteikusių grupelių prieš orientaciją Šiaurės šalių link – jeigu ne iš principo, tai praktiniais sumetimais.

Dėl karinio ir politinio Švedijos, kurią valdė socialdemokratai, silpnumo jie nelaukė pagalbos iš ten ir toliau pasikliovė visų pirma Vokietija. Vis dėlto ir šių sluoksnių pasipriešinimas pagaliau nusilpo, ir aš, remdamasis bendra piliečių nuomone, siūliau Suomijos vyriausybei pasisakyti ir oficialiai išdėstyti savo poziciją.

Tai ir įvyko: 1935 metų gruodžio 5 dieną ministras pirmininkas Kivimekis (Kivimäki), aktyviai palaikęs mano siekimus, Parlamente padarė tokį pareiškimą:

> – Pagal Suomijos nuomonę, iš kaimyninių Suomijos valstybių Skandinavų šalys, visų pirma Švedija, mažiausiai už kitas patenka į pavojų atsidurti po karo padu arba kokiu nors būdu būti įtrauktos į karą ar kitus pavojingus tarptautinius konfliktus. Todėl dabar yra pačios geriausios prielaidos išsaugoti savo neutralitetą.
>
> Kadangi Suomijos interesai taip pat reikalauja išsaugoti valstybinį neutralitetą, tai, žinoma, Suomija links į Skandinavijos šalis, su kuriomis mūsų šalį sieja ne tik istorija, bet ir ekonominė politika, ir kultūra, ir tuo pagrįsta bendra pasaulėžiūra.
>
> Suomija laiko savo pareiga – tai numatyta ir Tautų Sąjungos sutartyje – išlaikyti gynybines jėgas, atitinkančias ekonominį potencialą, kad būtų galima apginti savo

neutralitetą, teritorinį neliečiamumą ir savarankiškumą nuo visokių pavojų, kad ir iš kur jų atsirastų, lygiai taip pat turėti galimybę palengvinti neutraliteto išsaugojimą visoms Šiaurės šalims. Tuo pat metu esminė Suomijos užsienio politikos užduotis yra stiprinti mūsų šalies ir Skandinavijos šalių bendradarbiavimą siekiant užtikrinti visų Šiaurės šalių neutralitetą.

Šį pareiškimą Parlamentas patvirtino vienbalsiai. Labai tikėjausi, kad atvira Suomijos pozicija, pateikta viena ar kita forma, turės atgarsį Šiaurės šalyse, pirmiausia Švedijoje, ir šis pareiškimas tam tikru laiku leis sudaryti dalinį dvišalį susitarimą dėl tarpusavio pagalbos Tautų Sąjungoje, kadangi kolektyvinis saugumas, sprendžiant iš visko, vis labiau ir labiau tolo. Atrodė, atsirado šiokia tokia viltis, kad Suomijos orientavimasis į Skandinaviją gali įtikinti Sovietų Sąjungą, kad mes siekiame tik užsitikrinti neutralitetą, ir nieko kito.

Šioms viltims nebuvo lemta išsipildyti. Švedijos atstovas, 1936 metais kalbėdamas Tautų Sąjungos Generalinėje Asamblėjoje, pareiškė, kad „Švedijos vyriausybė visai nenori sudaryti sutarčių, kurios būtų suvaržytos regioninėmis ribomis“.

Kalbant apie Sovietų Sąjungos vyriausybės poziciją, iš retų rusų pusės pareiškimų, atėjusių iki mūsų, matyt, reikėjo padaryti išvadą: Suomijos orientavimasis į Skandinavijos šalis taikos metu nebuvo laikomas politika, prieštaravusia Sovietų Sąjungos interesams, bet karas gali sukurti naujas realijas, jeigu kuri nors iš didžiųjų valstybių užpuls SSRS per Suomijos teritoriją, neatsiklaususi jos ir kitų Šiaurės šalių sutikimo.

Šitai reikėjo suprasti taip: grėsmės iš Vokietijos pusės atveju Sovietų Sąjunga nemanys, kad reikia ginti Skandinavijos neutralitetą, ir į Suomijos linkimą į Šiaurės šalis SSRS žiūri indiferentiškai, kol Švedija savo gynybos sparčiai nestiprina.

Kyla klausimas: kodėl Suomija, prieš pareikšdama Parlamente savo oficialią poziciją, nesusisiekė su švedų vyriausybe? Kai kurie politikai, norėję iškelti Švedijai atitinkamas sąlygas, iš tiesų to reikalavo, bet aš manau, kad toks veiksmų metodas buvo netinkamas – jis kėlė grėsmę galimybei pasiekti teigiamą rezultatą. Aš, atvirkščiai, tikėjausi, kad mūsų savarankiškas pareiškimas, jeigu ne dabar, tai vėliau padarys reikalingą poveikį Švedijai ir paskatins panašią iniciatyvą.

1936 metų sausio mėnesį man buvo pavesta atstovauti Suomijai ir jos prezidentui karaliaus Jurgio V (George V) laidotuvėse.

Praėjus keletui dienų po laidotuvių aplankiau karalių Edvardą VII (Edward VII) atsisveikinti. Pradėdamas kalbėti jis prašė perduoti Suomijos prezidentui padėką, kad jis įpareigojo mane dalyvauti laidotuvėse. Aš, savo ruožtu, padėkojau, kad karalius panoro mane priimti ir suteikė galimybę dar kartą užtikrinti, jog dėl visą šalį apėmusio sielvarto Suomija labai užjaučia Didžiąją Britaniją.

Tada karalius pasidomėjo, kokių rezultatų davė Suomijoje vykusi Anglijos savaitė. Trumpai jam papasakojau apie mūsų šalių prekybinius santykius, taip pat apie mūsų planuojamą lėktuvų pirkimą.

Vėliau karalius pasuko pokalbį apie Vokietijos problemas, paklausė, ar ten pastaruoju metu buvau ir kaip vertinu įvykių eigą. Pažymėjau – nesvarbu, kokia yra nuomonė apie

nacionalsocializmą, negalima neigti vienos aplinkybės: jis sutriuškino komunizmą Vokietijoje visos Vakarų kultūros naudai.

Karalius pasakė, kad laikosi tos pačios nuomonės, o aš, tęsdamas pokalbį, atkreipiau dėmesį, kad negalima pasiduoti jausmams vertinant santykius su šia šalimi. Ateis diena, kai nacionalsocialistinė vadovybė bus pakeista kita sistema, bet neginčijamas faktas liks nepakitęs: vokiečių komunistų valdžia sunaikinta.

Karalius pareiškė manąs, kad komunizmas pavojingas visam pasauliui, ir remdamasis tuo papasakojo: „Užvakar pas mane priėmime buvo Litvinovas (Литвинов) ir kalbėjo, kad pasaulinę revoliuciją propagavo Trockis (Троцкий), o šiuolaikiniai sluoksniai, esantys Rusijos valdžioje, šioms idėjoms nepritaria. Jie tik norėtų savo šalyje sukurti tobulesnę, jų manymu, valstybės formą, remdamiesi geriausiomis idėjomis, susijusiomis su visuomenine santvarka, o užsienio propaganda į jų programą neįeina. Būtent tai jis siekė konfidencialiai pranešti man, žmogui, turinčiam visiškai aiškų supratimą apie jų veiklą Anglijoje, Prancūzijoje ir Pietų Amerikoje.“

Po keleto dienų susitikau su užsienio reikalų ministru Edenu (Eden). Pirmiausia kalbėjomės apie Tautų Sąjungą, kurios autoritetas taip grėsmingai krito. Ponas Edenas teigė, kad Didžiosios Britanijos vyriausybė ir toliau norėtų teikti paramą Tautų Sąjungai, dėl kurios imperija negali įstoti į sąjungas su kitomis šalimis.

Jeigu Tautų Sąjunga pasirodytų nepajėgi vykdyti savo užduočių, tik tada anglų vyriausybė manytų, kad būtina svarstyti klausimą apie kitas tarptautinio bendradarbiavimo for-

mas. Kol kas imperija gali imtis priemonių suteikdama tik tokią pagalbą kokiai nors kitai valstybei, kokią nustatė Tautų Sąjunga.

Į tai atsakiau, kad nelabai aišku, kokią veiksmingą pagalbą gali suteikti Tautų Sąjunga mažai valstybei tuo atveju, jeigu ją užpuls didžioji valstybė; puolančioji šalis gali, pavyzdžiui, tvirtinti, kad ji pati tapo puolimo objektu, ir tada, užuot veiksmingai pagelbėjus, prasidės begalinis „klausimo svarstymas".

Ponas Edenas su tuo sutiko, bet pabrėžė, kad, nepaisant nieko, neverta menkinti moralinės Tautų Sąjungos įtakos. Jo manymu, Sovietų Sąjunga nėra kliūtis kurti taiką Europoje. Maskvą laiko už vadžių Vokietijos ir Japonijos baimė, be to, vidinės struktūros silpnumas sulaiko šią šalį nuo noro plėsti savo teritoriją.

Pasinaudojęs pokalbio pauze, tariau, kad ir carinėje Rusijoje buvo daug trūkumų, bet ši aplinkybė nesutrukdė ekspansiniams jos siekiams. Taip pat reikėtų prisiminti, kad SSRS ekonominiu požiūriu tolygiai darė pažangą. Jos pirmasis penkmečio planas rodė akivaizdžius pasiekimus, ypač sunkiosios ir naftos pramonės šakose.

Taip pat svarstėme klausimą apie regioninius susijungimus, kurių norėjo pasiekti Suomija su Skandinavijos šalimis. Edeno manymu, britų vyriausybė neprieštaraus, kad tokie susijungimai būtų sukurti taikai išsaugoti su sąlyga, kad tai vyks laikantis Tautų Sąjungos sutarties nuostatų.

Svarbus klausimas, svarstytas Gynybos tarybos posėdyje 1936 metų pradžioje, kaip šalyje organizuoti artilerijos pabūklų gamybą. Buvo siūlyti trys plano variantai. Pagal pirmą

pabūklų užsakymą buvo rekomenduojama paskirstyti jau esančioms šalyje gamykloms. Pagal antrą – sukurti specialią, savarankiškai veikiančią vietinę gamyklą, o pagal trečią – tėvyninių pabūklų gamybą derinti bendradarbiaujant su stambiu švedų koncernu „Bofors“.

Man labiausiai buvo priimtinas trečias variantas, ir maniau, gerai patarnausiu tėvyninei artilerijos gamybai, jeigu pats apsilankysiu Švedijoje ir atkreipsiu šio koncerno dėmesį į planavimą ir tokios gamyklos sukūrimą Suomijoje. Kartu su banko valdytoju Riučiu ir generolu Valdenu būdamas „Bofors“ gamykloje, įsitikinau bendradarbiavimo galimybe, be to, maniau, kad jis, tikriausiai, turės politinę reikšmę.

Daugumos nuomone, būtų geriausia įsteigti savarankiškai veikiančią tėvyninę gamyklą; akcentavau tą svarbią aplinkybę, kad užsienio koncerno palaikymas leis sutaupyti daug laiko ir pinigų, kurių prireiktų personalui mokyti, ir suteiks mums dalinį priėjimą prie techninių ir ekonominių stambios įmonės išteklių. Bendradarbiavimas su „Bofors“ sukeltų, be kita ko, viltis eksportuoti gaminius į kitas šalis – tai artilerijos gamyklą padarytų mažiau priklausomą nuo vidinių užsakymų.

Visos mano pastangos davė tik dalinius rezultatus, kadangi gynybos ministras ir jam pavaldžios techninės įstaigos neigiamai žiūrėjo į bendradarbiavimą su „Bofors“. Nacionalistinis mąstymo būdas, radęs atgarsį ir Parlamente, trukdė šiems sluoksniams įsivaizduoti netgi galimybę to, kad mūsų šalis galėtų tapti netikėto užpuolimo auka.

Kai klausimas buvo galutinai išspręstas, minties paskirstyti gamybą jau egzistuojančioms, bet netinkamai išdėsty-

toms, gamykloms atsisakė, bet nepritarė ir užsienio pagalbai. Galiausiai Gynybos tarybos pastangomis buvo nuspręsta pastatyti vietinę gamyklą, kuri turėjo dirbti pagal užsienio licencijas ir (pagal laiko dvasią) tapti šimtaprocentine valstybės nuosavybe.

Kas žino, galbūt būtume buvę šiek tiek geriau ginkluoti atremdami rusų puolimą, jeigu nacionalistiniai požiūriai nebūtų sutrukdę dalykiškiau išnagrinėti įvairių variantų. Artilerijos gamyklą 1938 metais pastatė netoli Juveskiulės miesto, iš dalies ją įkurdinę pastatų komplekse uolose. Bet pirmus devyniolika milijonų markių gamyklai statyti paėmė iš ginkluotei pirkti skirtų pinigų.

Šarvuočių ir tankų divizijai, kurios ginkluotę iki šiol sudarė tik seni įrengimai, Gynybos tarybai iš 1936 metų biudžeto pavyko gauti tokią sumą, už kurią buvo galima įsigyti trisdešimt tankų. 1934 metais Karelijos sąsmaukoje vykdyti bandymai parodė, kad vietovė, visų pirma Vyborgo kryptimi, gerai tinka tankams naudoti.

Prašoma suma buvo gauta, ir Gynybos tarybai dabar reikėjo spręsti, kokio tipo tankus išsirinkti – lengvuosius ar sunkiuosius. Įvairiapusis geros kokybės lengvųjų „Vickers" tankų tinkamumas persvėrė svarstyklių lėkštelę jų naudai. Gynybos taryba šiuo atveju pabrėžė, kad labai svarbu tankus užsakyti su visa ginkluote ir gauti būtinų atsarginių dalių tiekimo garantiją.

Gynybos taryba apsvarstė ir klausimą dėl prieštankinės ginkluotės tipų; nusprendė rekomenduoti gaminti prieštankinę 37 mm patranką „Bofors". Tuo pat metu siūlėme nedelsiant užsakyti užsienyje prieštankinių ginklų siuntą.

Didžiulė ir sudėtinga problema sudarant biudžetą tapo lėktuvų pirkimas. Aviacija vystėsi sparčiai, ir duomenys apie naujausių mašinų charakteristikas buvo tokie prieštaringi, kad dažnai būdavo gana sunku pasirinkti lėktuvų tipą. Be to, didžiosios valstybės daugiau nenorėjo atskleisti gamybos paslapčių, informaciją apie oro ginklų tobulinimą visur stengėsi laikyti paslaptyje. Kadangi mūsų aviacijos gamyklos pajėgumas buvo nedidelis, buvome priversti pirkti mašinas užsienyje, tad bijojome užsisakyti pasenusią techniką.

1936 metų rugsėjį, anglų vyriausybei pakvietus, man buvo suteikta galimybė susipažinti su šarvuotų tankų technikos taktika ir rengimu. Mokomajame Olderšoto centre man parodė naujausius tankų tipus, o Solsberio tankodrome stebėjau karinius mokymus.

Priešingai prancūzų doktrinai, daugiau dėmesio skiriančiai šarvo storiui, Anglijoje, kaip man atrodė, didžiausia reikšmė buvo teikiama ginklo manevringumui. Imperijoje tuo metu dar nebuvo armijos, suformuotos karinės prievolės pagrindu, ir šarvuotų tankų pajėgoms stiprinti neužteko kadrų, bet pačios pajėgos buvo raidos viršūnėje.

Visuotinė karinė prievolė buvo įvesta tik 1939 metų balandžio mėnesį, nors užsienio politikos įvykių eiga jau rodė esant pavojų: Hitleris 1938 metų pavasarį jau užgrobė Reino sritį, o liepos mėnesį įsiplieskęs pilietinis karas Ispanijoje grasino sukelti nenumatytus konfliktus.

Artinosi prezidento rinkimai. Dėl pažado, kurį daviau prezidentui Svinhufvudui, privalėjau dirbti Gynybos tarybos pirmininku, kol jis bus prezidentu. Dabar pamaniau, kad įmanoma pasikalbėti apie atsistatydinimą iš pareigų, ypač

dėl to, kad mano darbas buvo sunkus, o iniciatyvas nepakankamai palaikė ir prezidentas, ir vyriausybė.

Man dažnai atrodė, kad bandau ištraukti storą lyną per siaurą, pripildytą deguto, vamzdį. Gynybos tarybos veikla, nepaisant pažangos, nurodomos protokoluose, laukiamų rezultatų nedavė. Tiesa, pradedant 1931 metais, gynybos biudžetas, nors ir nepakankamai, bet stabiliai didėjo, tačiau jo dalis valstybės biudžete taip pat stabiliai mažėjo. 1931 metais jis sudarė maždaug dvidešimt, o po metų – tik šešiolika procentų.

1936 metų kovo mėnesį, beveik šešerius metus dirbęs sunkiame Gynybos tarybos pirmininko poste, kreipiausi į prezidentą Svinhufvudą ir prašiau mane atleisti, nes rengiuosi vykti į Indiją taisyti sveikatos ir apskritai pasitraukti iš aktyvios veiklos.

Prezidentas nepritarė mano sprendimui ir paklausė, ar galėsiu pasilikti savo poste, jeigu jį išrinks antrajai kadencijai. Buvau priverstas jam pasakyti, kad netgi jeigu tai ir įvyks, savo sprendimo nekeisiu.

Kai baigėsi Svinhufvudo įgaliojimų laikas, prezidentu išrinko Parlamento pirmininką Kijostį Kalijų (Kyösti Kallio). Būdamas toli nuo namų, kaip atsakymą į savo pasveikinimą naujam valstybės prezidentui gavau telegramą, kurioje jis primygtinai prašė manęs pasilikti poste. Po trumpo laiko panašų prašymą vyriausybės vardu telegramoje išreiškė ir ministras pirmininkas Kajanderis (Cajander).

Kai buvau regentas, nei prezidentas, nei premjeras mano politikai nepritarė ir mano kandidatūros pirmuose Suomijos prezidento rinkimuose nepalaikė. Laikai pasikeitė.

Atsakyti į prašymą ketinau tik grįžęs į tėvynę. Mano laukimo nuostatai darė įtakos tai, kad, sprendžiant iš telegramų, buvo galima numanyti, jog ir prezidentas, ir vyriausybė nusprendė mane palaikyti. Man grįžus iš Indijos, prezidentas Kalijas vėl kreipėsi į mane, prašydamas to paties, ir užtikrino dėl savo paramos. Nutariau pasilikti.

Kai pasitaikydavo nesėkmių, dažnai man atrodydavo, kad prieš mano iniciatyvas, siekiant sutelkti suomių tautą rūpintis savo namais ir užtikrinti savo ateitį, išauga ištisa nesupratimo ir abejingumo siena. Bet juk buvo ir kitaip, kai pradėdami gaudavome visuotinį pripažinimą, kuris buvo lyg pasitikėjimo išraiška ir tapdavo sveiku stimulu darbą tęsti.

Toks ypač įsimintinas įvykis gyvenime 1937 metų birželio 4 dieną buvo mano septyniasdešimtmetis. Daug tikro tarpusavio supratimo įrodymų, pasitikėjimo ir ištikimybės išliko mano dėkingoje atmintyje. Su malonumu prisimenu tą dieną man surengtas pagerbimo iškilmes.

Dėkingumo žodžius už tą geranoriškumą ir garbę, tekusią man tą jubiliejaus dieną, pirmiausia turiu tarti respublikos prezidentui, Parlamentui, vyriausybei, diplomatiniam korpusui, taip pat švedų bei vokiečių ginklo broliams, kurie žengė su manimi 1918 metais, savo seniems išsivadavimo karo draugams, taip pat pastaruoju metu išaugusiems naujos kartos karių atstovams. Iš vaikų ir jaunimo gauti sveikinimai sujaudino mane iki sielos gelmių ir suteikė neginčijamą priežastį prisiminti, kokią reikšmę Tėvynei turi darbas auklėjant jaunąją kartą.

1937 metų pabaigoje karo ir ekonomikos skyriaus tiriamieji darbai pasiekė tokį lygį, kad buvo galima pateikti ben-

drą apžvalgą apie susiklosčiusią padėtį ir sukurti galutinį pagrindinės pirkimų programos variantą.

Programą sudarė dvi dalys, viena iš kurių buvo susijusi su ginkluote ir įrengimais, o antra – su pramonės produkcija, mašinomis, žaliava, pusgaminiais, pastatais ir inžineriniais įtvirtinimais, karinės įrangos sandėliais, degalais, tepalais ir t. t. Atskiras sąmatas, sudedamąsias programos dalis, Gynybos taryba svarstė po keletą kartų. Kai buvo nustatyti bendri poreikiai, vyriausybė sukūrė komitetą, kurio uždavinys buvo pateikti apsvarstytą gynybos žinybos plano vertinimą bendrųjų šalies galimybių požiūriu.

Bendra komiteto siūlyta suma sudarė du milijardus devynis šimtus vienuolika milijonų markių. 1938 metų vasario 17 dieną išvadas perdavėme vyriausybei, bet praėjo dar trys brangūs mėnesiai, kol vyriausybės pristatytas įstatymo projektas buvo galutinai apsvarstytas Parlamento. Gegužės 20 dieną Parlamentas patvirtino įstatymą, pagal kurį galutinę sumą sudarė du milijardai septyni šimtai dešimt milijonų markių. Programą reikėjo įgyvendinti per septynerius metus, vadinasi, jos pabaiga turėjo būti 1944 metais.

Peržiūrint programą Parlamente ypatingų nesutarimų nebuvo. Tiesa, iš komiteto siūlytos sumos atėmė du šimtus milijonų, tam prieštaravo dešinieji, bet svarbiausia buvo tai, kad ir kairiosios jėgos pagaliau suvokė: dėl susidariusios padėties daugiau negalima neatsižvelgti į gynybos žinybos poreikius.

Tvirtindamas pagrindinių pirkimų programą, Parlamentas priėmė principinį sprendimą, kad užsieniui leidžiama pateikti tik tokius užsakymus, kurių negali įvykdyti vietinė pramonė.

Viena iš problemų, kurią pateikiau svarstyti Gynybos tarybai, centrinės valdžios organų iškėlimas iš Helsinkio karo atveju. Turėjau omenyje visų pirma vyriausybę, Parlamentą ir tuos organus, kurių veikla gyvybiškai būtina valstybei ir gynybai.

Priemonės stiprinant gynybą bei formuojant mūsų šalies užsienio politiką tokiu būdu, kad ji atitiktų Švedijos ir kitų Skandinavijos šalių neutraliteto principus, buvo nukreiptos Suomijos neutralitetui užtikrinti tarptautinių konfliktų atveju.

Dėl šios priežasties Suomijos vyriausybė ėmėsi veiksmų, kurių tikslas buvo šalies atsisakymas įsipareigojimų dalyvauti sankcijose, numatytose Tautų Sąjungos sutarties 16 paragrafe. Švedija ir Norvegija tuo pat metu padarė tokius pačius pareiškimus.

Labai abejotina, kad šios akcijos buvo naudingos Šiaurės interesams. Greičiausiai jos tik susilpnino Tautų Sąjungos sistemą, o Suomijai netgi padarė žalą, nes iš švedų pareiškimo buvo aišku: užpulta Suomija vargu ar galės laukti iš jos pagalbos. Pareiškimai iš tikrųjų sužlugdė mūsų regioninės tarpusavio pagalbos viltis ir leido Sovietų Sąjungai suprasti, kad, puolant Suomiją, nereikėtų bijoti konflikto su kitomis Šiaurės šalimis.

Jeigu tikėsime ponu Devisu (Davis), buvusiu JAV ambasadoriumi SSRS, Kremlius nusprendė, kad šie pareiškimai naudingi Vokietijai. Tuo metu buvo manoma, kad būtent Vokietija taps sankcijų panaudojimo objektu.

Tada susidariusiomis sąlygomis Suomijos vyriausybė turėjo rimtą priežastį vengti priemonių, prisidedančių prie šalies izoliavimo. Būtent tuo metu politinė įtampa Europoje

sukėlė pirmą poslinkį suomių ir rusų santykiuose. 1938 metų balandžio mėnesį, iš karto po anšliuso, Sovietų Sąjunga pradėjo derybas su Suomijos vyriausybe, kurios galėjo turėti lemiamą reikšmę visai būsimųjų įvykių eigai.

Jos vyko visiškai slaptai, ir apie tai, kad mūsų santykiai su rytų kaimyne įžengė į naują fazę, žinojo labai nedaug žmonių. Apgailėtina, kad vyriausybė nematė reikalo pranešti apie Sovietų Sąjungos siūlymą netgi siauram Parlamentarų ratui, kad jie suprastų aktualius Gynybos žinybos poreikius.

Jeigu tai būtų įvykę, parlamentarai būtų labiau pasirengę suvokti tas derybas, kurios prasidėjo 1939 metų rudenį. Vyriausybė ir karinė vadovybė bendradarbiavo taip silpnai, kad apie derybas nepranešė netgi Gynybos tarybos pirmininkui. Kas žino, galbūt vyriausybė išsigando, kad jai bus pateikti papildomi reikalavimai gynybos išlaidoms, kuriems pasipriešinti būtų buvę sunku. Apie šias labai svarbias derybas man pranešė tik vėliau.

Balandžio 14 dieną antrasis sovietų ambasados sekretorius Helsinkyje Jarcevas (Ярцев) paprašė susitikti skubiam pokalbiui su užsienio reikalų ministru Holsčiu. Ministras jį priėmė tą pačią dieną, ir Jarcevas pasakė, kad jis iš savo vyriausybės gavo plačius įgaliojimus derėtis ir pasiekti didesnį Suomijos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio supratimą.

SSRS, pareiškė Jarcevas, norėtų gerbti Suomijos nepriklausomybę ir teritorinę neliečiamybę, bet Sovietų Sąjunga įsitikinusi, kad Vokietija rengia SSRS puolimo planus, į kuriuos įeina kariuomenės išlaipinimas Suomijoje ir tolesnis judėjimas į rytus. Koks Suomijos požiūris į tokius puolamuosius veiksmus?

Jeigu Vokietijai bus duotas leidimas naudotis Suomijos teritorija puolant Sovietų Sąjungą, tai SSRS nelauks, o perkels savo kariuomenę taip toli į vakarus, kiek tai bus įmanoma, ir Suomija taps karinių veiksmų teatru. Jeigu Suomija, atvirkščiai, užims poziciją, neleidžiančią išsilaipinti vokiečių kariuomenei, tai SSRS bus pasirengusi mums siūlyti visą įmanomą karinę ir ekonominę pagalbą ir įsipareigos, pasibaigus karui, išvesti savo kariuomenę.

Toliau Jarcevas pareiškė, kad jo vyriausybei žinomi suomių fašistinių elementų ketinimai (tuo atveju, jeigu suomių vyriausybė neigiamai žiūrės į vokiečių planus) užimti valdžią ir suformuoti naują vyriausybę, kuri sutiktų palaikyti Vokietijos ketinimus.

Sovietų Sąjungos vyriausybė norėtų gauti garantijas, kad Suomija karo atveju nepalaikys Vokietijos pastarajai kovojant su SSRS. Į klausimą, kokios tos garantijos, ministras atsakymo negavo. Pokalbio pabaigoje Jarcevas paprašė, kad šiuo klausimu kalbėtųsi tik su juo vienu.

Derybos su Jarcevu tęsėsi visą pavasarį ir vasarą. Sovietų Sąjungos pusė nekėlė jokių konkrečių siūlymų. Rugpjūčio 11 dieną Rusijos diplomatui įteikė tokį Suomijos ir Sovietų Sąjungos sutarties projektą:

> Suomijos vyriausybė, paisydama Šiaurės šalių neutraliteto, neleis pažeisti Suomijos teritorinės neliečiamybės, taip pat neleis, kad pašalinė didžioji valstybė panaudotų Suomijos teritoriją Sovietų Sąjungai pulti.
>
> Sovietų vyriausybė, patvirtindama, kad gerbs Suomijos teritorinę neliečiamybę bet kurioje jos dalyje, ne-

prieštaraus, kad Suomija jau taikos metu Alandų salose imsis tokios karinės veiklos, kurią lemia teritorinis Suomijos neliečiamumas ir visiškas, labiausiai įmanomas Alandų archipelago neutralitetas.

Suomijos vyriausybė, aišku, norėjo gauti Sovietų Sąjungos sutikimą veiksmams, nukreiptiems Alandų neutralitetui užtikrinti; dėl to nuo metų pradžios vyko Suomijos ir Švedijos derybos. Atsakymo ilgai laukti neteko.

Jau rugpjūčio 16 dieną Jarcevas pranešė: jeigu Suomijos vyriausybė nemano, kad galima pasirašyti slaptą karinę sutartį, tai SSRS tenkintų raštinis įsipareigojimas, kuriame Suomija pasižadėtų atremti Vokietijos puolimą ir pareikštų norą priimti iš Rusijos ginkluotą pagalbą. Sovietų Sąjunga pasirengusi sutikti su Alandų salų įtvirtinimu, jeigu ji pati tame dalyvaus ir kontroliuos įtvirtinimų statybą ir gynybinių įrenginių naudojimą.

Kaip kompensaciją Sovietų Sąjunga norėtų gauti leidimą Gotlando saloje statyti įtvirtintas karinių oro pajėgų ir karinio jūrų laivyno bazes. Šiomis sąlygomis Sovietų Sąjunga pasirengusi garantuoti Suomijos neliečiamybę ir pasirašyti mums naudingą prekybinę sutartį.

Suomijos vyriausybės atsakyme buvo pasakyta, kad Rusijos siūlymo priėmimas pažeistų mūsų šalies suverenitetą, taip pat prieštarautų Suomijos ir kitų Šiaurės šalių neutraliteto politikai.

Nepaisant neigiamos mūsų vyriausybės pozicijos, Sovietų Sąjunga spalio pradžioje pateikė naują sutarties dėl Gotlando salos versiją. Jeigu Suomija nenori sutikti su tuo, kad

įtvirtinimų statybą joje vykdytų rusų pusė, tai tegul tai bus suomių užduotis, tačiau projektavimas turėtų būti įgyvendinamas bendradarbiaujant su rusais, ir jeigu Suomija negali atsakyti už salos gynybą, tai tokią atsakomybę rusai pasirengę prisiimti.

Šis pataisytas siūlymas taip pat buvo buvo atmestas su ta pačia motyvacija. Klausimą, susijusį su Alandų salų įtvirtinimu, suomių vyriausybė pažadėjo išnagrinėti. Tuo reikalas buvo baigtas, o derybos, susijusios su prekybos sutartimi, dėl Gotlando salos klausimo priėjo aklavietę.

Nurodytos derybos vyko vis labiau aštrėjančios bendros padėties fone. 1938 metų rugsėjo mėnesį Miuncheno derybose Vokietijai buvo atiduota Sudetų sritis, tai yra, Čekoslovakijos karinių įtvirtinimų zona, o tai Sovietų Sąjungai reiškė vieno sąjungininko praradimą. Greitas Vokietijos galios augimas ir vis abejingesnis Prancūzijos ir Anglijos požiūris į Maskvą didino politinę SSRS izoliaciją ir jos nepasitikėjimą Suomija.

Bet grįžkime prie ankstyvo 1938 metų pavasario ir to meto konfliktų. Neįtvirtintos Alandų salos nepaliaujamai vertė galvoti, kad bus labai sunku išsaugoti neutralitetą. Jau metų pradžioje paprašiau generalinio štabo parengti Alandų salų gynybos planą, jų įtvirtinimų ir kariuomenės dislokavimą jose, taip pat manevringų karinio jūrų laivyno dalinių dalyvavimą vykdant šias užduotis, vasarį jau buvo parengta ir išlaidų sąmata – keturi šimtai septyniasdešimt šeši milijonai markių.

Vykstant darbams nuolat susisiekdavau su Švedijos karine valdžia, todėl paaiškėjo, kad šveda, taip pat kaip ir mes,

susirūpinę dėl nesutvirtinto Alandų archipelago. Derybos buvo grindžiamos tuo, kad Suomija imasi inžinerinių įrengimų statybos (tai jai nebūtų per sunki užduotis), o Švedijos dalyvavimas apsiribos įvairių manevringų karinio jūrų laivyno laivų atsiuntimu. Planuose buvo numatyta ir tai, kad Alandų gyventojai dalyvaus ginant savo gimtąjį kraštą, tad reikia pradėti būtinus veiksmus rengti įstatymams.

Miuncheno krizės metu Suomijos ir Švedijos derybos pasistūmėjo taip toli, kad buvo nuspręsta Alanduose suvienodinti karines gynybines priemones. Tuo metu Rusijos Baltijos laivynas Suomijos įlankoje ir Baltijos jūroje atliko pratybas, kurios aiškiai turėjo antivokiškos demonstracijos pobūdį. Įvykiai Baltijos rajone, kaip buvo galima tikėtis, klostysis taip, kad atsiras būtinybė nedelsiant į archipelagą įvesti kariuomenę ir atlikti kitus sutartyje dėl Alandų salų numatytus dalykus.

Dėl paaštrėjusios bendros padėties ir lėtumo, mums visada būdingo, kai kalbama apie ginkluotės tiekimą, nutariau, kad privalau energingiau užsiimti veikla, nukreipta gynybiniam pajėgumui sustiprinti, ir dar kartą priminti vyriausybei apie rimtus aplaidumus. Norėjosi tikėti, kad paskutinės krizinės savaitės vyriausybei atvėrė akis į būtinumą užtaisyti tas skyles, į kurias nebuvo atsižvelgta pagrindinėje ginkluotės pirkimo programoje. 1938 metų spalio pradžioje šis klausimas buvo svarstomas Gynybos tarybos posėdyje, ir galiausiai vyriausybei buvo perduotas tokio turinio pareiškimas:

Pastarieji kritiniai momentai, kada buvome priversti susimąstyti dėl šiandieninės savo gynybinių pajėgų ko-

vinės parengties būklės, ginkluotės ir įrengimų požiūriu sukuria labai neguodžiantį vaizdą. Suomių lauko armiją, matyt, teks išvesti pasitikti priešo be prieštankinės ir priešlėktuvinės ginkluotės; ją palaikys tik silpna kiekybės ir kokybės požiūriu artilerija; o jeigu dar atkreipsime dėmesį į kareivių amunicijos trūkumą, ir visa tai palyginsime su tuo, kokius įrengimus ir ginkluotę turi mūsų įsivaizduojamas priešas, tai bejėgės mūsų armijos padėtis taps dar aiškesnė. Tai tokiu pačiu mastu susiję su kariniu jūrų laivynu ir karinėmis oro pajėgomis. Trumpai tariant, mūsų gynybinės pajėgos šiuo metu visiškai nepasirengusios kovoti.

Vykdomi pirkimai turi tikslą likviduoti pačius didžiausius trūkumus. Dažnai buvo sakoma, kad dabar kalbama apie vadinamąją avarinę programą, kurios įgyvendinimas gynybinėms pajėgoms leis tapti ne itin kovingoms. Šio kovingumo išmėginimo galimybė jau dabar kabo ant plauko.

Tai, ko išmokome per pastarąsias savaites, aiškiai rodo, kad jeigu ir toliau pasirengimą kovingumui gerinti dalysime tokiam metų skaičiui, kaip planavome anksčiau, tai laiko liks nepakankamai. Todėl būtina skubėti vykdant pagrindinių pirkimų programą ir pašalinti visus veiksnius, trukdančius ją įgyvendinti.

Be to, pareiškime buvo pabrėžiamas žemas kadrų parengimo lygis, karininkų korpuso ekonominės padėties silpnumas ir kadrų trūkumas.

Karinių oro pajėgų lėktuvų įgulų rezervas buvo labai mažas: iš viso apie du šimtai prastai išmokytų žmonių. Jeigu

manysime, kad per pirmuosius penkis karo mėnesius reikės šešių šimtų žmonių, tai būtina padidinti rezervą ir pakelti jo parengimo lygį. Baigdamas nurodžiau labiausiai man nerimą keliančią aplinkybę: iki šiol nebuvo patvirtintas Alandų archipelago inžinerinio įtvirtinimo planas.

Pareiškimo pabaigoje buvo kalbama, kad pirma veiksmingo ir patenkinamo kariuomenės mokymo darbo prielaida yra pakankamas karininkų ir puskarininkių personalas. Tačiau kadrų stokojama dėl nerimą keliančių trūkumų, o juos galima ištaisyti tik pagerinus užmokestį.

Vėlų 1938 metų rudenį taisyti sveikatos išvykau į Vidurio Europą. Tai, ką prieš grįždamas į tėvynę išgirdau Paryžiuje ir Londone, sustiprino mano nuogąstavimus, kad taikus gyvenimas, matyt, truks neilgai. Vokietija žymiai sustiprino savo įtaką Balkanuose ir ginkluodamasi pasiekė didžiulį pranašumą. Paryžiuje susitikau su generolu Veigandu (Weygand), kuris neseniai paliko vadovaujamą Prancūzijos ginkluotųjų pajėgų postą ir buvo sukrėstas dėl savo šalies silpnumo kariniu požiūriu. Atrodė, Prancūzija nusprendė atsisakyti didžiosios valstybės vardo.

Londone su karo ministru Hor-Beliša (Hore-Belisha), užsienio reikalų ministro pavaduotoju lordu Pleimutu (Pleymut) ir prekybos ministru lordu Rancimenu (Runciman) aptariau padėtį pasaulyje. Per pietus pas užsienio reikalų ministrą Halifaksą (Halifax) pasakiau: Suomija labai apgailestauja, kad Anglija, atrodo, mažai domisi Baltijos regionu.

Į tai ministras atsakė: žinoma, Baltijos šalių problemos traukia imperijos dėmesį, bet ji pati turi kitų neišspręstų klausimų. Pasakiau – norėčiau oficialiai Suomijos valdžiai

pranešti, kad Anglija ginkluojasi, lyg būtų jau įstojusi į karą. Lordas Halifaksas, sekundę pagalvojęs, atsakė, kad iš tikrųjų galiu taip pasakyti, Didžioji Britanija ginkluojasi labai įspūdingai.

1939 metų išvakarėse buvau įsitikinęs, kad Europa, taip pat Suomija, yra rimtų konfliktų kelyje. Daugiau jau negalėjau ramiai žiūrėti į lėtą pagrindinių pirkimų programos įgyvendinimą ir ketinau vėl kreiptis į vyriausybę. Ką nors reikėjo daryti dėl armijos įrengimų ir ginkluotės papildymo. 1939 metams skirtos lėšos buvo susietos su praeitų metų užsakymais, ir be papildomų lėšų nebuvo įmanoma daryti naujų užsakymų. Taigi grėsė pavojus, kad patys svarbiausi užsakymai gali būti atidėti metams.

Jeigu mano siūlymas dėl papildomos penkių šimtų milijonų markių sumos būtų patvirtintas, tai laiką, numatytą pagrindinių pirkimų programai vykdyti, būtų galima sutrumpinti maždaug metais. Nuodugni papildoma programos peržiūra lėmė, kad vyriausybei 1939 metų vasario viduryje buvo siūlyta patvirtinti tokią paskolos sumą gynybos reikmėms.

Šį kartą vyriausybė klausimą apsvarstė labai greitai. Vietoj siūlymo imti paskolą Parlamentui buvo perduotas siūlymas papildomai skirti tris šimtus penkiasdešimt milijonų markių; vėliau, pavasario sesijoje, tai ir buvo priimta.

1939 metų pradžia nežadėjo nieko gero. Šiaurei gresiančio pavojaus supratimas, atrodo, paskatino Suomiją ir Švediją pagaliau rimtai įtraukti į darbotvarkę šalių bendradarbiavimą. Karinėse derybose iš principo susitarta dėl Šiaurės šalių gynybinės politikos. Bet dėl įrangos trūkumo

teko tenkintis tik atitinkamais apribojimais: buvo numatyta bendradarbiauti tose srityse, kur manoma esant įmanoma ir pageidaujama. Bendra veikla apėmė tik dėl Fenoskandijos „Caloto"*, taip pat Jutinraumo bei Alandų archipelago gynybos klausimus.

Vis dėlto praktinių rezultatų pavyko pasiekti tik dvišaliuose susitarimuose dėl Alandų salų įtvirtinimo ir gynybos. Kai Suomijos vyriausybė, kuri jau prieš dvidešimt metų bandė suderinti karinį bendradarbiavimą Alandų salose, vėl grįžo prie šio klausimo, jos iniciatyva pagaliau sukėlė ir karinių, ir diplomatinių Švedijos sluoksnių susidomėjimą. Tik dabar, 1939 metų sausio mėnesį, derybos davė šiokių tokių rezultatų.

Buvo parengtas vadinamasis Stokholmo planas, pagal kurį Alandų archipelago gynyba suskirstyta į tris pagrindines dalis: kranto artilerijos pozicijų įrengimas pietiniuose šcheruose, karinės prievolės įvedimas Alandų gyventojams ir centrinės salų dalies priešlėktuvinės gynybos išdėstymas. Žinoma, tai papildė ir karinio jūrų laivyno veiksmai.

Naują politiką, kurios pradžia buvo Stokholmo planas, Alandų salų požiūriu paskatino pagaliau atėjęs supratimas, kad kiekvienai šaliai būtų lengviau išsaugoti savo neutralitetą, jeigu Alandų tuštuma būtų užpildyta.

Šis nesutvirtintas ir neapsaugotas archipelagas anksčiau ar vėliau tikrai pritrauktų didžiųjų Baltijos valstybių dėmesį, o jeigu jis atsidurtų kurios nors didžiosios valstybės rankose, sukeltų didžiulį pavojų ir Suomijai, ir Švedijai: jų gynybi-

---

* „Caloto" – paraidžiui „kepurėlė": patys šiauriausi Norvegijos, Švedijos rajonai, taip pat Murmansko sritis. *(Orig. past.)*

nės pozicijos taptų labai pažeidžiamos. Bet jeigu Švedija ir Suomija Alandų salas sustiprintų ir pradėtų ginti, jos galėtų uždaryti Botnijos įlanką ir išlaisvinti dideles savo šalių jėgas kitoms operacijoms vykdyti.

Stokholmo planui, kuris įėjo į sutartį dėl Alandų salų, patvirtinti buvo pradėtos derybos su šalimis, kurios nesirengė pasirašyti šio dokumento, taip pat – prašant Švedijai – su Sovietų Sąjunga. Jeigu rezultatas būtų teigiamas, klausimas būtų perduotas į Tautų Sąjungą.

1939 metų sausio pabaigoje visos šalys, įskaitant ir Vokietiją, šį planą patvirtino. Tik Sovietų Sąjunga prieštaravo – tvirtino, kad įtvirtintu Alandų archipelagu galėtų pasinaudoti kokia nors trečioji šalis. Kaip ir buvo tikėtasi, SSRS vyriausybė pasiliko teisę suformuluoti savo poziciją, atsižvelgdama į Suomijos pasirengimą sutikti su siūlymais, kuriuos ji pateikė 1938 metais.

1939 metų kovo 5 dieną užsienio reikalų liaudies komisaras Litvinovas per Suomijos pasiuntinį Maskvoje Irjį Koskineną (Yrjö Koskinen) siūlė pradėti naujas derybas. Šį kartą Sovietų Sąjunga pareikalavo, kad trisdešimčiai metų jai būtų išnuomuota Suomijos įlankos Gotlando sala, Lavansario, Seiskario ir abi Tytersario salos. Sovietų Sąjungos tikslas buvo ne statyti įtvirtinimus šiose salose, o padaryti jas kelio į Leningradą stebėjimo punktais. Šių siūlymų priėmimas būtų reiškęs mūsų šalių santykių pagerinimą ir mums naudingą ekonominį bendradarbiavimą.

Atsakyme, kuris buvo perduotas kovo 8 dieną, Suomijos vyriausybė pareiškė, kad negali kalbėti apie salų perdavimą kitai valstybei, kadangi jos yra neatskiriama teritorijos dalis,

kurios neliečiamumą pripažino pati Sovietų Sąjunga ir patvirtino Tartu taikos sutartimi – šios salos buvo paskelbtos neutralia teritorija.

Užsienio reikalų liaudies komisaras, kaip atrodė, tokio atsakymo laukė ir tiesiai siūlė kaip kompensaciją Suomijai perduoti dalį Rytų Karelijos teritorijos, esančios į šiaurę nuo Ladogos ežero. Kovo 13 dieną šis siūlymas buvo atmestas. Į tai Litvinovas atsakė, jog nemano, kad šis atsakymas paskutinis.

Tolesnėms deryboms Sovietų Sąjungos vyriausybė į Helsinkį atsiuntė savo ambasadorių Romoje Šteiną (Stein), kuris anksčiau SSRS ambasadoje Suomijoje ėjo diplomato pareigas, ir jis kovo 11 dieną susisiekė su užsienio reikalų ministru Erku (Erkko).

Vadovaudamasis ankstesniais motyvais, Šteinas tvirtino, kad Leningrado saugumas jo užpuolimo atveju iš Suomijos įlankos pusės priklauso nuo šių salų perdavimo Sovietų Sąjungai, ir manė, kad geriausias sprendimas bus sutartis dėl jų nuomos. Toks sprendimas taptų Suomijos neutraliteto išsaugojimo garantija. Sovietų vyriausybė pasirengusi keisti salas į 183 kvadratinių kilometrų plotą, esantį šalia mūsų rytinės sienos.

Raštišką Suomijos įsipareigojimą pasipriešinti jos neutraliteto pažeidimui laikė nieko nereiškiančiu, jeigu jis nebus susietas su praktinėmis priemonėmis. Suomijos vyriausybė toliau laikėsi savo neigiamos pozicijos.

Aš maniau, kad vienu ar kitu būdu reikėtų sutikti su rusais, jeigu kartu pagerinsime santykius su savo galinga kaimyne. Dėl Šteino siūlymo kalbėjausi su užsienio reikalų

ministru Erku, bet jo įtikinti man nepavyko. Norėdamas asmeniškai pasakyti savo požiūrį, aplankiau prezidentą ir ministrą pirmininką Kajanderį.

Pasakiau, kad salos Suomijai neturi reikšmės: kadangi jos neutralizuotos, neturime galimybės jų apginti. Suomijos autoritetas, mano manymu, nenukentės, jeigu sutiksime pasikeisti. Rusams šios salos, užtveriančios priėjimą prie jų karinės jūrų bazės, turi didžiulę reikšmę, ir todėl mums reikėtų pamėginti gauti naudos iš tų nedaugelio turimų kozirių.

Mano požiūris nebuvo suprastas. Man atsakė, kad vyriausybė, kuri nuspręstų siūlyti ką nors panašaus, tuojau būtų priversta atsistatydinti, ir nė vienas politikas nebūtų pasirengęs tokiu būdu prieštarauti visuomenės nuomonei.

Į tai atsakiau, kad jeigu iš tikrųjų neatsiras žmogaus, kuris dėl tokio valstybei gyvybiškai svarbaus reikalo surizikuotų savo populiarumu tautoje, tai vyriausybei siūlau save, nes esu įsitikinęs, kad žmonės supras mano garbingus ketinimus. Nuėjau dar toliau – tvirtinau, kad Suomijai būtų naudinga pateikti siūlymą sienos liniją atitraukti nuo Leningrado ir už tai gauti gerą kompensaciją. Jau tada, kai Vyborgo lėniai* 1811 metais vėl prisidėjo prie Suomijos, dauguma laikėsi nuomonės, kad siena eina per daug arti Peterburgo. Taip manė, pavyzdžiui, ministras ir valstybės sekretorius Rehbinderis (Rehbinder), ir, kaip dažnai girdėdavau namie, mano senelio tėvas valstybės patarėjas S. E. Manerheimas laikėsi tos pačios nuomonės.

Aš rimtai perspėjau, kad ambasadorius Šteinas nevyktų į Maskvą tuščiomis rankomis. Tačiau taip ir buvo. Balandžio

* Lėniai (*lääni*) – administracinis vienetas Suomijoje. *(Orig. past.)*

6 dieną jis išvyko iš Helsinkio, neišsprendęs jam pavestos užduoties.

Parlamentas apie Šteino vizito tikslą neinformavo. Dėl trumparegiško šio fakto nutylėjimo galima tik apgailestauti.

Be Maskvos prekybos derybų pristabdymo, politinių ryšių nutraukimas paskatino Sovietų Sąjungą atsisakyti peržiūrėti Alandų salų sutartį, ir šį klausimą visiškai įšaldė. Kai 1939 metų gegužės mėnesį šios sutarties peržiūrėjimo klausimas buvo aptariamas Tautų Sąjungoje, SSRS vyriausybė leido suprasti, kad ji tikisi Alanduose išsaugoti *status quo.*

Viename iš gegužės 31 dienos pasisakymų Molotovas (Молотов) nuėjo dar toliau: jeigu salynas bus įtvirtinamas inžineriškai, pasakė jis, tai Sovietų Sąjungai labiau negu Švedijai atsiras svaresnė priežastis dalyvauti.

Kai Sovietų Sąjunga atvertė kortas, Švedijos vyriausybė dėl Stokholmo plano ėmė išsisukinėti. Dauguma tikriausiai suprato, kad pats Sovietų Sąjungos priešinimasis rodė, koks iš tikrųjų buvo pagrįstas šis sumanymas ir koks svarbus jo įgyvendinimas.

Švedijos ministrui pirmininkui artimi sluoksniai vis dėlto galvojo kitaip, ir birželio mėnesį švedų vyriausybė atšaukė iš Riksdago savo siūlymą: paaiškino, kad klausimas bus išnagrinėtas neeiliniame posėdyje. Šitaip buvo suduotas mirtinas smūgis Alandų salų įtvirtinimo planams.

Sovietų Sąjunga išbandė Šiaurės šalių bendradarbiavimo tvirtumą ir iš to dabar galėjo daryti savo išvadas.

Suomijos valstybės vadovybė neatsižvelgė į kai kurias labai palankias aplinkybes ir prarado atsiveriančias galimybes. Suomijos pozicijoms stiprinti nuo ateinančios audros buvo du

paprasti keliai: vienas – politinis ir karinis bendradarbiavimas su Švedija, kitas – toks suartėjimas su Sovietų Sąjunga, kuris sumažintų jos įtarumą. Nuo metų pradžios dėl padėties paaštrėjimo šis įtarumas dar sustiprėjo, kai Vokietija pradėjo nervų karą su Lenkija, taip pat užgrobė Čekoslovakiją ir Memelį*.

Mūsų vyriausybės elgesys, kaip atrodė, rėmėsi tikėjimu, jog Suomijos užsienio politikos tikslas gali būti pasiektas be tokių nuolaidų, bet Suomijos ir Švedijos bendradarbiavimo sąlyga buvo stiprinti suomių ir rusų santykius. Vyriausybė galėtų pamėginti, pradėjus derybas su Švedija, susitarti su Sovietų Sąjunga dėl pirmo žingsnio plėtojant bendrą Šiaurės šalių gynybą, o tai, sprendžiant iš visko, būtų šiokios tokios sėkmės prielaida be labai didelių aukų.

Sovietinė vyriausybė iš principo gal ir nebūtų kliudžiusi Suomijos linkmei į Skandinaviją, kaip ir Stokholmo plano įgyvendinimui, kaip tikino SSRS ambasadorė Stokholme ponia Kolontai (Коллонтай). Derybose dėl Sovietų Sąjungos reikalavimų mums pavyko pašalinti pavojingą dalyką – vadinamąją karinės tarpusavio pagalbos problemą.

Suomijos valstybės vadovybė laisvai galėjo siūlyti naujas derybų temas, kurios būtų padėjusios sutvirtinti mūsų saugumą, pavyzdžiui, naujas Švedijos ir Suomijos solidarumo formas, kurias būtų galėjusi patvirtinti rusų Vyriausybė.

Buvo pavojinga prarasti laiką, kadangi 1938–1939 metų laikotarpis buvo palankus deryboms, bet neilgas, nes Sovietų Sąjunga jautė, kad Vakarų šalys nuo jos nusigręžė, o iš Vokietijos sklido grėsmė. Bet laiko laukti mes turėjome, jo užteko šalies vadovybei spėti suvokti, jog savo pozicijas galima su-

* Klaipėda. *(Red. past.)*

tvirtinti ir darant nuolaidų, o užsispyręs galiausiai pralaimi. Kai 1939 metų gegužės 4 dieną Litvinovą pakeitė Molotovas (Молотов), ir Kremlius pradėjo slaptai bendrauti su Vokietija, Suomijos galimybės išslydo mums iš rankų.

Ta aplinkybė, kad 1939 metų gegužės mėnesį Suomija, kaip ir Švedija su Norvegija, atmetė Vokietijos siūlytą nepuolimo paktą, rusams nebuvo visavertė mūsų neutraliteto garantija. Ši priemonė tik pablogino vėsius Suomijos ir Vokietijos santykius.

Vargu ar buvo galima pavadinti tikslingu tą faktą, kad vyriausybė jau keletą metų demonstratyviai pabrėždavo savo antivokišką nuostatą. Savo pačių noru atsidūrėme padėtyje, ribojančioje mūsų veiksmų laisvę užsienio politikos arenoje. Vargu ar turėjome rezervų, kad būtume galėję aštrinti santykius ir su Vokietija, ir su Sovietų Sąjunga. Daug kartų tai pabrėždavau kalbėdamasis su šalies vadovybe.

Bet man atsakydavo: jeigu Suomijos įlankos salos ir būtų buvusios perduotos, 1939 metų rudenį rusai būtų iškėlę naujų reikalavimų. Nenoriu tvirtinti priešingai, bet mūsų pozicija būtų buvusi neabejotinai tvirtesnė, jeigu 1939 metų balandžio mėnesį būtume sugebėję tinkamai pasinaudoti padėtimi – pirmiausia, vykdydamos Stokholmo planą, Suomija ir Švedija būtų pradėjusios bendradarbiauti. Tuomet Suomija, tikėtina, ne viena būtų sėdėjusi prie derybų stalo Kremliuje, ir, galima manyti, patyrę švedų diplomatai būtų padarę teigiamą poveikį jų eigai.

Pavasarį pagrindinis Gynybos tarybos rūpestis buvo Alandų salos ir jūros gynyba. Vyriausybė gavo siūlymą papildomai skirti trisdešimt šešis milijonus markių gyvybiškai svarbioms

karinių jūrų pajėgų problemoms spręsti. Toliau buvo svarstomas klausimas dėl karinių jūrų pajėgų personalo papildymo, siūlymai, kurių nespėjo perduoti kaip priedo prie pirminio pagrindinių išlaidų plano.

Siekiant patikslinti, ko artimiausiu metu reikės karinėms jūrų pajėgoms, 1938 metų lapkritį Gynybos taryba įkūrė specialų komitetą, ir pirmoji jo išvada, susijusi su naujais pirkimais laivynui, jau buvo parengta.

Kita problema, kurią turėjo svarstyti taryba, – tinkamai sutvarkyti kranto artileriją; paskutinis – karinės jūrų bazės statyba Pansyje (Pansio) netoli Turku. Naujoje karinių jūrų pajėgų kūrimo programoje, apskaičiuotoje aštuoneriems metams, be išvardytų dalykų, buvo numatyta pirkti vieną priedangos laivą, keturis minininkus, dvidešimt keturis torpedinius katerius. Be to, buvo sudarytas alternatyvus penkmečio planas.

Išvadas šiais klausimais Gynybos taryba 1939 metų gegužės mėnesį perdavė vyriausybei, bet greita įvykių eiga neleido kaip reikiant sutvarkyti šių reikalų iki karo pradžios.

1939 metų pavasarį Suomija, priversta įvykių eigos, Baltijos jūrą pavertusios „karštuoju tašku" tarptautinėje politikoje, ketino siųsti į Alandus pirmus karinius savo dalinius. Padėtis atrodė tokia pavojinga, kad siūliau atidėti demobilizaciją to amžiaus kontingento, kuris balandžio mėnesį turėjo palikti armiją. Siūlymas buvo įgyvendintas tik Ūdenmano (Uudenman) pulke, kuriame trumpam laikui buvo paskelbta karinė parengtis.

Taip pat prašiau vyriausybės apsvarstyti klausimą dėl kelių šimtų jūros gynybos atsarginių šaukimo į neeilinę moko-

mąją stovyklą, kad vėliau būtų galima parengti kovai linijinius kranto tarnybos laivus.

Tačiau neatrodė, kad vyriausybė pakankamai suvokia karinės vadovybės būgštavimus. Vyriausybiniai sluoksniai manė, kad Vokietija po Miuncheno sprendimų daugiau neturi preteksto vykdyti puolamąją politiką. Bet netrukus horizonte pasirodė nauji audros debesys, aiškiai bylodę apie tokio patiklumo nepagrįstumą.

1939 metų balandžio 28 d., tą pačią dieną, kai Vokietija siūlė Suomijai pasirašyti nepuolimo sutartį, ji atsisakė sutarties su Anglija dėl laivyno sudarymo ir nepuolimo sutarties su Lenkija. Kadangi Anglija balandžio mėnesį vėl įsivedė visuotinę karinę prievolę, Italija užpuolė Albaniją, o Vokietija ir Italija gegužę sudarė karinę sąjungą, galėjome būti beveik visiškai tikri, kad vasarą prasidės rimti konfliktai.

Aš kol kas nepasakojau apie kai kuriuos nesutarimus, kurie visada darė stiprią įtaką Gynybos tarybos darbui ir kurie buvo Gynybos tarybos pirmininko bei gynybos ministro nepatenkinamo tarpusavio bendradarbiavimo rezultatas – pirmiausia dėl biudžeto ir lėšų skyrimo.

1937 metais buvo sugaišta begalė laiko svarstant funkcijų pasidalijimo ir įvairių Gynybos žinybos vadovavimo grandžių santykių nustatymo planą. Metų pabaigoje po daugelio kompromisų sulaukėme tokių rezultatų, kad, remiantis jais, atrodė, būtų galima veikti vieningai.

Tačiau 1938 metų sausio 4 dieną Gynybos tarybos posėdyje buvau priverstas pranešti tarybos nariams, kad gynybos ministras Niukanenas (Niukkanen) dėl man nežinomų priežasčių pristatė prezidentui nutarimo projektą, pakeitęs svar-

biausius jo punktus; tai buvo tas pats projektas, kurio tekstas jau buvo suderintas ir su kuriuo Gynybos taryba susipažino ir pataisė.

Daugelio mėnesių derybų ir pastangų rezultatą savavališkai iškraipė, apie tai nepranešę karinei vadovybei. Gruodžio 30 dieną prezidentas patvirtino ministro pateiktą sprendimą. Jeigu nekalbėsime apie elgesį, kuris, švelniai tariant, buvo nekorektiškas, tai šis sprendimas parodė, kaip dar neišmoko suvokti reikšmės to fakto, kad karinei ūkinei veiklai reikia vadovauti bendromis jėgomis, atsižvelgiant į aukščiausios karinės vadovybės požiūrį, kitais žodžiais tariant, jai turi vadovauti profesionalai.

1939 metų pavasarį Gynybos taryba vėl susidūrė su panašiu faktu. Taryba iškėlė siūlymą skirti keturis šimtus septyniasdešimt šešis milijonus markių Alandų salyno įtvirtinimo darbams. Šią sumą nustatė komitetas, sukurtas kovo pradžioje. Gynybos ministras rekomendavo komitetui sumažinti keturiais šimtais milijonų, bet komitetas nemanė, kad tai įmanoma. Asmeniškai pranešiau ministrui, kodėl jo siūloma mažesnė suma negali užtikrinti tinkamo Alandų salų gynybos organizavimo. Netgi raštu prašiau gynybos ministro, svarstant šį klausimą Valstybės taryboje, pranešti apie tą kitokį požiūrį, kurio laikausi aš ir karinė vadovybė.

To nežinodama, vyriausybė, gynybos ministro pasiūlius, patvirtino keturis šimtus milijonų markių, ir tada siūlymas buvo perduotas Parlamentui taip, lyg būtų patvirtintas karinių ekspertų.

Pats pavojingiausias punktas buvo tas, kad iš numatytos Logsherio saloje laikyti sunkiųjų pabūklų baterijos, kurią Gynybos taryba siūlė dviejų artilerijos bokštų sudėtyje, vie-

ną atmetė, ir pabūklų skaičių, skirtą kiekvienai manevringai baterijai, taip pat sumažino po vieną.

Siūlymas dėl dviejų artilerijos bokštų buvo visiškai pagrįstas, atsižvelgiant į Logsherio išsikišimą ir išskirtinai svarbią jos vietą uždarant prieigą į Botnijos įlanką. Kadangi šiam fortui nebuvo įmanoma suteikti palaikymo ugnimi iš kitų įtvirtintų rajonų, jį reikėjo padaryti kiek įmanoma galingesnį.

Jo jėgos sumažinimas perpus grėsė dideliais sunkumais jūros keliuose ir pavojaus padidėjimu išlaipinant jūrų desantą. Manevringos baterijos turėjo būti stiprios jau todėl, kad Švedijos pagalba ginant Alandų salas, pagal Suomijos ir Švedijos vyriausybių sutartį, buvo labai sąlygiška, ir buvo galima manyti, kad archipelago gynyba – vienos Suomijos reikalas. Taigi dėl plane numatytų sumų derėtis nebuvo galima.

Aš kantriai prisitaikydavau prie iškraipymų ir trukdymų, su kuriais daug metų susidurdavo mano siūlymai ir veiksmai. Dėl keliančios nerimą karinės ir politinės plėtros buvau priverstas pripažinti: jeigu taip tęsis, mano padėtis taps nepakenčiama. Dėl šios priežasties 1939 metų birželio 16 dieną respublikos prezidentui išsiunčiau tokio turinio laišką:

> Šiuo metu esanti nerami karinė ir politinė padėtis reikalauja ne tik tautos susivienijimo, bet ir to, kad aukšti oficialūs asmenys, kurie atsako už šalies gynybą, būtų vieningi ir suprastų daugelio veiksmų neišvengiamumą, jų apimtį ir vykdymo skubumą.
>
> Toks požiūris ir ilgus metus rodomas nenoras pripažinti dažnai net būtiniausius Gynybos žinybos poreikius lėmė, kad į daugelį siūlymų nekreipia netgi dėmesio

arba, geriausiu atveju, pagal juos įgyvendina tik dalinius veiksmus.

Kiekvienas Suomijos pilietis turi neatimamą teisę reikalauti, kad mūsų ginkluotosios pajėgos pagal kokybę, parengimą ir apginklavimą būtų tokio pat lygio, kaip ir įsivaizduojamo priešo armija. Kad tai pasiektume, be abejonės, reikalingos veiksmingos priemonės, nors jų įgyvendinimas šiuo metu šaliai bus sunkesnė našta, negu anksčiau.

Kadangi įsitikinau, ypač pastaruoju metu, kad šiuo klausimu aukšti pareigūnai neįstengia turėti bendros nuomonės, tai nemanau, kad galiu ir toliau atsakyti už gynybinį valstybės pajėgumą. Dėl to, kad mano tolesnis buvimas Gynybos tarybos pirmininku gali sudaryti visuomenės nuomonę, lyg pritarčiau toms nepakankamoms priemonėms, kurias įgyvendinti jau pradėjome, ir daugumai sukelti užliūliuojantį nepagrįsto saugumo jausmą, pagarbiai prašau atleisti mane iš šių pareigų.

Šis kreipimasis buvo sutiktas su didžiuliu susidomėjimu ir sukėlė daug atsiliepimų tėvynės ir užsienio spaudoje. Dėl visuomenės pasipiktinimo ir susirūpinimo, kuris buvo išsakytas apie mūsų gynybinį pajėgumą, vyriausybė pagaliau suprato, kad būtina keisti 1937 metų gruodžio 30 dieną, Gynybos tarybai nežinant, priimtą nutarimą.

1939 metų birželio 27 dieną Valstybės taryba savo nutarimu davė naujus nurodymus dėl minėto nutarimo vykdymo. Šie nurodymai suteikė būtinas garantijas, kad klausimai, susiję su šalies gynybos pajėgumu, ateityje nebūtų sprendžiami neatsižvelgiant į Gynybos tarybos nuomonę.

Atsižvelgdamas į tai, maniau, kad galiu sutikti su daugybe prašymų, ir atsistatydinimo pareiškimą atšaukiau.

Oficialiai Valstybės tarybos nutarime buvo tokių naujovių: pranešėją, kalbantį Gynybos ministerijos vardu, įpareigojo visais gynybinio pajėgumo klausimais dar iki sprendimo dėl jų priėmimo gauti Gynybos tarybos pirmininko išvadas, taip pat išdėstyti visas nepakeistas Gynybos tarybos pirmininko iniciatyvas dėl tokių problemų; jeigu bus nustatyta, kad atitinkamų klausimų dėl kokių nors, ne tik karinių, priežasčių bus neįmanoma spręsti pagal Gynybos tarybos pirmininko instrukcijas, bylą reikia grąžinti jam ir paprašyti naujų paaiškinimų; jeigu Gynybos tarybos pirmininko ir oficialaus pranešėjo nuomonės nesutampa, tai, svarstant problemą, Valstybės tarybą reikia informuoti esant kitą požiūrį.

Turėdamas tikslą pagreitinti labai lėtai tvirtinamą Karelijos sąsmauką, sukūriau naują programą, kurią 1939 metų liepos pradžioje perdaviau gynybos ministrui. Joje reikalavome dar skirti lėšų baigti statyti gynybinius įtvirtinimus linijoje tarp Suomijos įlankos ir Vuoksos, taip pat statyti antrą liniją, dislokuotą toliau – tarp Vyborgo įlankos ir Vuoksos. Tęsti šią liniją rytų kryptimi nereikėjo skubėti – buvo numatyta įkurti keletą įtvirtintų rajonų į šiaurę nuo Vuoksos. Be to, buvo numatoma statyti trečią liniją – nuo Vyborgo įlankos iki Saimos ežero.

Prie skubiausių darbų priskyrė Janisjokio upės liniją ir Laimolos rajoną. Atkreipiau ministro dėmesį, kad, pasikeitus sąlygoms, statybos tvarka, matyt, gali keistis taip, jog pirmenybė bus suteikta tolesnėms pozicijoms. Sąmatoje buvo numatyta sumą padidinti iki šešių šimtų dvidešimt vieno

milijono markių. Bet šis klausimas nebuvo apsvarstytas iki galo, nes prasidėjo karas.

Mums vėl teko pamatyti, kokia instinktyvi žmonių reakcija į pavojų. Iš tiesų, paprastas žmogus mato toliau ir anksčiau negu parlamentas ir vyriausybė.

1939 metų vasarą susikūrė tikras liaudies judėjimas savanoriškai statyti gynybinius įtvirtinimus. Savanoriai tolygiu srautu iš visos šalies ėjo į Karelijos sąsmauką. Visų gyventojų sluoksnių atstovai keturis mėnesius dirbo petys į petį, aukodami savo vasaros atostogas dėl šalies gynybos. Be to, buvo surinkta daug savanoriškų aukų įtvirtinimams statyti.

Praktiniams darbams vadovavo Civilinės gvardijos skyriai. Per vasarą pavojingiausiose kryptyse buvo pastatyta prieštankinių kliūčių – akmeninių prieštankinių užtvarų, griovių ir kontreskarpų – akivaizdžiai sustiprinusių gynybinių pozicijų tvirtumą. Deja, vėliau paaiškėjo, kad sukrauti akmenų luitai galėjo būti dar aukštesni – būtų galėję geriau pridengti vietovę ir kliudyti judėti priešo tankams.

Gynybos žinybos sąmatoje 1939 metams buvo numatytos išlaidos stambioms karinėms pratyboms, kurioms rengtis pradėjome jau ankstyvą pavasarį. Mokymai rugpjūčio pradžioje vyko Karelijos sąsmaukoje.

Pagal dispoziciją „geltonųjų" pajėgos atbloškė „baltųjų" priedangos kariuomenę į rytus nuo Vyborgo, kur „geltonųjų" puolimas buvo sustabdytas. Kai „baltųjų pajėgų" sutelkimas į šiaurės rytus nuo Vyborgo buvo baigtas, prasidėjo bendras dešiniojo „geltonųjų" sparno puolimas.

Per kelis dešimtmečius po išsivadavimo karo Karelijos sąsmaukoje vyko keletas karinių mokymų, kurių pradiniai

taškai ir įvairios aplinkybės kartojosi karuose po šių įvykių. Dauguma 1939 metų mokymo operacijų 1941 metų vasarą virto kruvina tiesa, kai jie lėmė Vyborgo išvadavimą ir rusų kariuomenės apsupimą piečiau nuo šio miesto.

Karinės pratybos baigėsi kariuomenės paradu Vyborge, kuriame buvo pristatytos labai gausios manevruose dalyvavusios pajėgos. Žiūrovai buvo nepaprastai sužavėti tuo, ką matė, bet profesionalui žavėtis buvo sunkiau. Pasitenkinimo jausmui, kilusiam, kariuomenei įvykdžius užduotis pratybose, geru paradu, nepaisant ilgai trukusių maršų ir karšto oro, trukdė suvokimas, kaip mažai buvo pasiekta apsiginklavimo srityje.

Užsienio valstybių atstovai karo reikalams galėjo įsitikinti, kad Suomija neturi nė vieno prieštankinio pabūklo. Dalyvavusią mokymuose šarvuotąją techniką sudarė keletas dešimčių tankų, kurių dalis buvo pasenusi, o nauji, nepaisant Gynybos tarybos reikalavimų, neturėjo ginkluotės. Karinės oro pajėgos buvo labiau nei menkos. Palyginti su šarvuotos technikos ir aviacijos rezervais, kuriuos turėjo užsienio kaimynė, trūkumai atrodė dar baisesni.

1939 metų gegužės mėnesį Anglijos ir Prancūzijos vyriausybės bandė susitarti su Maskva sudaryti gynybos sąjungą, kaip atsvarą Vokietijos siekimams. Jau nuo pat pradžių buvo aišku, kad derybos mažai ką žada. Kai Molotovas vietoj Litvinovo tapo užsienio reikalų liaudies komisaru, buvo deramasi įtariai ir nepasitikint.

Šių derybų detales dar iki šiol gaubia nežinomybė, bet pagrindinis klausimas buvo Sovietų Sąjungos reikalavimas suteikti jai teisę įvesti kariuomenę į gretimų valstybių teri-

torijas, jeigu jas Vokietija stipriai spaus arba užpuls. Ši teisė turi būti suteikta nepriklausomai nuo to, ar šios šalys prašys ar neprašys rusų pagalbos. Prie šių valstybių Sovietų Sąjungos vyriausybė norėjo priskirti ir Suomiją, kuri turėjo leisti SSRS sąjungininkus į Alandų archipelagą – Hanko ir Suomijos įlankos salas.

Nors šios politinės derybos priėjo aklavietę, vis dėlto liepos mėnesį Maskva parodė iniciatyvą pradėti karines derybas su Anglija ir Prancūzija. Vėliau tapo aišku, kad šios iniciatyvos buvo imtasi tik dėl akių. Jos tikslas buvo sustiprinti SSRS pozicijas tuo metu prasidėjusiose vokiečių ir rusų derybose. Rugpjūčio 12 dieną pradėtos karinės derybos su Vakarų valstybėmis, matyt, pasiekė tik Lenkijos klausimą.

Karinė Rusijos vadovybė išreiškė norą sutikti vokiečių armiją dar prieš tai, kai bus sutriuškintos Lenkijos ir galbūt Rumunijos kariuomenės. Dėl tos priežasties iš karto, Vokietijai užpuolus, ji reikalavo laisvo kelio Vilniaus, Lvovo, taip pat Besarabijos kryptimis.

Kadangi Lenkijos vyriausybė smarkiai prieštaravo dėl rusų kariuomenės praleidimo per Lenkijos sieną, derybos sustojo dar prieš pradedant svarstyti panašius klausimus, susijusius su Suomija ir Baltijos valstybėmis.

Rugpjūčio 23 dieną buvo pasirašytas Rusijos ir Vokietijos nepuolimo paktas, tapęs laipteliu į Antrąjį pasaulinį karą. Jis lėmė ir sunkų Suomijos užsienio politikos išmėginimą.

Mūsų tautos tikėjimas Suomijos ir Vokietijos draugystės vertingumu, nieko nepaisant, buvo labai tvirtas, tad mūsų visuomenė nepuolimo paktą laikė stabilizuojančiu suomių ir rusų santykius veiksniu. Bet 1939 metų rugpjūčio mėnesį

Vokietijai užpuolus Lenkiją, vadinasi, pradėjus Antrąjį pasaulinį karą, reiškė, kad ir Suomija turi patekti į rusų interesų „karštąją zoną“.

Rugsėjo 17 dieną pradėjusi karinius veiksmus kariuomenę įvesdama į Lenkiją, Sovietų Sąjunga pareiškė, kad įsipareigoja gerbti Suomijos neutralitetą. Kai kurie Suomijos visuomenės sluoksniai šiuo apgaulingu ėjimu patikėjo. Šie žmonės atsipeikėjo tik vėliau, kai tapo įvykių Baltijos šalyse liudininkais.

Formalia, nukreipta prieš Baltijos valstybes rusų veiksmų priežastimi tapo 1939 metų rugsėjo 18 dieną lenkų povandeninio laivo „Orzel“ pabėgimas iš Talino. „Orzel“, kurį pagal neutraliteto nuostatus reikėjo sulaikyti ir nuginkluoti, rugsėjo 15-os naktį įplaukė į Talino uostą.

Sovietų Sąjunga apkaltino estų vyriausybę pažeidus šias nuostatas ir pareiškė, kad ji padėjo „Orzel“ pabėgti. Buvo iškeltas kaltinimas ir dėl to, kad priešo povandeniniams laivams leista naudotis Estijos uostais kaip bazėmis. Estijos teritoriniuose vandenyse atsiradę Sovietų Sąjungos kariniai laivai pradėjo kursuoti iki pat Rygos įlankos.

Paskutinę rugsėjo savaitę sovietų lėktuvai pradėjo dažnai skraidyti virš Estijos teritorijos, o pasienio zonoje susitelkė trys–keturios rusų divizijos. Stengdamasi neerzinti savo galingo kaimyno, Estijos vyriausybė nusprendė laukti ir kiek įmanoma apriboti karinius veiksmus. Juk Estija turėjo dar 1932 metais su Sovietų Sąjunga sudarytą nepuolimo sutartį!

Šių įvykių metu Maskvoje vyko derybos dėl prekybinės sutarties sudarymo, kurios pasirašyti Estijos užsienio reikalų ministras Selteris (Selter) išvyko rugsėjo 22 dieną. Tačiau jau

po dviejų dienų jis iš ten grįžo, ir vyriausybė sužinojo, kad, be grynai prekybinių, derybose buvo keliami ir kiti klausimai.

Rugsėjo 27 dieną užsienio reikalų ministras vėl išvyko į Maskvą, kur jau kitą dieną buvo pasirašyta dešimties metų pagalbos sutartis. Pagal sutartį Sovietų Sąjungai buvo suteikta teisė naudoti Saremos, Hyjumos salas ir Paldiskio rajoną kaip karines jūrų bazes, taip pat įkurdinti aerodromus tose salose, kur rusai gavo teisę dislokuoti atitinkamos sudėties pėstininkų ir aviacijos padalinius. Sovietų Sąjunga savo ruožtu įsipareigojo aprūpinti estų kariuomenę karine įranga.

Tik ratifikavus sutartį, Taline buvusi sovietų karinė komisija pateikė naujus reikalavimus, nekylančius iš sutarties sąlygų. Pirmiausia rusai reikalavo teisės naudotis kai kuriais aerodromais ir teisės dislokuoti karinius dalinius žemyninėje šalies dalyje. Be to, Sovietų Sąjunga pasisavino teisę naudotis Talino uostu. Spalio 18 ir 19 dienomis į šalį atvyko rusų pėstininkų divizija, tankų ir aviacijos brigados.

Todėl Estijai užkariauti neprireikė didelių pastangų. Armijos įranga buvo pavojingai menka, ir estai matė, be abejonės – kaip perspėjimą – Lenkijos likimą. Buvo jos karinė sąjunga su Latvija, bet nežinoma, ar Rusijos veiksmai jas paskatino užmezgti ryšius. Tiesa, buvo girdėti Estijos pareiškimų, kad Latvijos vyriausybė davė neigiamą atsakymą į užklausimą, ar galios karinė sutartis, jeigu Estija nuspręs pasipriešinti, bet latviai tvirtina, kad tokios užklausos jie negavo.

Buvo kalbama, kad Lietuvos karinių pajėgų vadas generolas (Stasys) Raštikis tartum iš karto, užpuolus Lenkiją, siūlė Baltijos šalims sudaryti karinę sąjungą, bet Estija ir Latvija tariamai atsisakė bijodama, kad Sovietų Sąjunga tokią prie-

monę supras kaip provokaciją. Tačiau Baltijos šalių sąjunga būtų turėjusi dvidešimt divizijų.

Spalio 2 dieną Latvijos užsienio reikalų ministrą Munterį (Munters) pakvietė į Maskvą, ir po trijų dienų buvo pasirašyta Latvijos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio pagalbos sutartis. Spalio 11 dieną šiuo pavyzdžiu pasekė Lietuva, ir rusai turėjo laisvą kelią užgrobti Baltijos šalis.

Suomiją Sovietų Sąjunga pasiliko pabaigai, suvokdama, kad šis riešutėlis stipresnis negu mažos Baltijos valstybės pavieniui. Apskaičiavę, žinoma, atkreipė dėmesį į tą aplinkybę, jog mūsų šalies padėtis susilpnėjo dėl to, kad pietinė Suomijos įlankos pakrantė buvo Rusijos rankose.

Spalio 5-ą, prieš dieną iki sutarties su Latvija pasirašymo, Suomijos ambasadoriaus Maskvoje paprašė perduoti suomių vyriausybei siūlymą atsiųsti į Maskvą įgaliotą asmenį derėtis dėl konkrečių politinių klausimų, kuriuos pradėtas karas padarė aktualius. Tuo pat metu buvo pageidaujama, kad atvyktų pats užsienio reikalų ministras. Atsakymą paprašė duoti kaip galima greičiau. Maskvą labai jaudino delsimas. Sovietų Sąjunga tuo metu sprendė daug klausimų, pavyzdžiui, derėjosi su turkų delegacija, kurie – buvo galima nujausti – tūpčiojo vietoje.

Suomija, žinoma, negalėjo sėdėti sudėjusi rankų, kai prasidėjo didžiųjų valstybių karas. Rugsėjo 1 dieną paprašiau suteikti man galimybę vėl pakviesti į tarnybą dalį priedangos kariuomenės ir jūros gynybos atsarginių, kurie buvo demobilizuoti rugpjūčio mėnesį.

Man suteikė tokius įgaliojimus, ir ši priemonė buvo įvykdyta iškart. Mano patarta, vyriausybė rugsėjo pabaigoje pri-

ėmė sprendimą, siekdama geriau pasirengti gintis, ir 1938 metais pervesti į atsargą karininkai ir puskarininkiai rudenį trimis etapais dalyvavo vienkartinėse stovyklose.

Nors Sovietų Sąjunga ir pakvietė mūsų vyriausybę į derybas, vis dėlto diplomatams mes buvome priversti suteikti visą įmanomą paramą priemonėmis, kurias turėjo Gynybos žinyba. Spalio 6 dieną buvo mobilizuota visa priedangos kariuomenės sistema, tada kariniai daliniai nedelsiant dislokuoti į pasienio rajonus. Vieną įgulą įkurdino Alanduose.

Atsižvelgdamas į parengiamuosius rusų veiksmus netoli sienos esančiame rajone, siūliau spalio 11 dieną išmokyti atsarginius; juos sušaukė kiekvienam asmeniškai įteikdami šaukimus. Spalio 14 dieną prasidėję slapti mokymai atitiko visuotinę mobilizaciją. Išlaisvinome pasienio rajonus ir dalį miesto gyventojų, esančių pavojingoje zonoje, perkėlėme į kitas vietas. Kai kariuomenė judėjo į savo dislokacijos vietą, Suomijos tauta galėjo su didesne viltimi laukti būsimųjų įvykių eigos.

Derybų su Sovietų Sąjunga delegacijos vadovu paskyrė valstybės patarėją Pasikivį, Suomijos ambasadorių Stokholme. Jis mokėjo rusų kalbą ir pažinojo rusus kaip derybų partnerius. Ilgose 1921 metų derybose Tartu jis sumaniai gynė Suomijos interesus. Kadangi vyriausybė nedavė Pasikiviui karinio patarėjo, tai mano iniciatyva į šį postą paskyrė pulkininką Pasoneną (Paasonen), vieną iš mūsų retų Rusijos žinovų.

Tie nedaugelis žmonių, kurie žinojo apie būsimas slaptas derybas, maždaug numanė, kokie bus Sovietų Sąjungos reikalavimai. Jų tema – Leningrado / Peterburgo saugumas – buvo žinoma dar nuo caro laikų, kai Rusija prieš keletą metų

iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios siūlė pašalinti iš Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės sudėties Ūsikirko, Kivenapos ir Rautu pasienio punktus.

Sienos rengimas Karelijos sąsmaukoje ir rusų susidomėjimas Suomijos įlankos salomis dar pasirašant Dorpato (dabar Tartu) taikos sutartį sukėlė stiprius nesutarimus. Sėkmingai susiklosčius deryboms, Suomijai tada pavyko apginti savo teises.

Todėl vyriausybė, tvirtindama delegacijos instrukcijas, galėjo numatyti, apie ką bus kalbama derybose, ir nustatyti atitinkamą elgesio kryptį. Valstybės patarėją Pasikivį įpareigojo derybose dėl sienos remtis mūsų gauta Tartu taikos sutarties garantija. Kitais atvejais remtis nepuolimo sutarties nuostatais ir prie jos pridėtu specialiu susitarimu dėl puolimo sąvokos apibrėžimo.

Reikia ypač pabrėžti, kad Suomijos užsienio politikos tikslas visada buvo palaikyti gerus kaimyninius santykius ir juos plėsti su šalia esančiomis šalimis, taip pat tai, kad Suomija besąlygiškai nenori veltis į jokius tarptautinius konfliktus.

Vadinasi, galimą siūlymą sudaryti tarpusavio pagalbos sutartį reikia atmesti kaip prieštaraujantį mūsų neutraliteto politikai. Tai pasakytina ir dėl karinių bazių žemyninėje Suomijos dalyje ir Alandų salose perdavimo, taip pat dėl sienos Karelijos sąsmaukoje perkėlimo. Kalbant apie Suomijos įlankos salas, jeigu jos taps derybų objektu, tai Gotlando salą reikia palikti nuošalyje.

Didžiausios nuolaidos atveju buvo leista derėtis dėl kitų salų perdavimo su sąlyga, jeigu siūloma kompensacija būtų tokia dosni, kad išorinis pasaulis suprastų, koks priimtinas

buvo klausimo sprendimas. Toliau Pasikivį įpareigojo pranešti, kad Suomija mano turinti teisę Alanduose vykdyti tokius archipelago įtvirtinimo inžinerinius darbus, kokių reikalaus susiklosčiusi padėtis.

Spalio 9 dieną, valstybės patarėjui Pasikiviui esant Maskvoje, Helsinkio stotyje įvyko neįprastai didelio masto patriotinė demonstracija. Žmonės nutuokė, ką reiškia kvietimas į Maskvą, ir jų nuostata buvo ryškiai neigiama.

Nors ir manėme, kad Sovietų Sąjungos pretenzijoms pasirengėme, niekas nesitikėjo, kad jos bus tokios žiaurios.

Derybos prasidėjo spalio 12 dieną, kai Stalinas ir Molotovas iš karto siūlė sudaryti tokią pačią tarpusavio pagalbos sutartį, kokias SSRS sudarė su Baltijos šalimis. Kai Pasikivis tokį planą atmetė, iš karto buvo siūlyta lokali tarpusavio pagalbos sutartis, kuri papildytų SSRS ir Estijos sutartį Suomijos įlanką greitai uždaryti.

Delegacija neturėjo įgaliojimų svarstyti šį klausimą. Remdamasi Leningrado saugumo užtikrinimo būtinumu ir norėdama gauti draugiško Suomijos požiūrio į SSRS garantijas, sovietinė vyriausybė pagaliau iškėlė tokius reikalavimus:

1) Suomija trisdešimčiai metų išnuomoja Hanko uostą su apylinkėmis jūrų bazei su įrengta pakrantės artilerija sukurti, kuri kartu su Paldisko kranto artilerijos baze, įsikūrusia kitoje Suomijos įlankos pusėje, užtvertų įėjimą į Suomijos įlanką. Šiame atraminiame punkte Sovietų Sąjunga norėtų dislokuoti vieną pėstininkų pulką, dvi zenitines baterijas, du aviacijos pulkus ir vieną šarvuotų tankų batalioną, iš viso penkis tūkstančius žmonių.

2) SSRS karinis jūrų laivynas turi gauti teisę Lapohją naudoti kaip inkaravimo vietą.
3) Suomija turi perduoti Sovietų Sąjungai Suomijos įlankos salas ir Koivistą, taip pat tokią teritoriją Karelijos sąsmaukoje, kad nuo šiol valstybinė siena eitų pagal Lipòlos – pietinio Koivisto pakraščio – liniją. Be to, Suomija turi perduoti SSRS vakarinę Rybačio pusiasalio dalį Petsamo (Pečengos) rajone. Kaip kompensaciją už tai Sovietų Sąjunga siūlo Suomijai du kartus didesnę teritoriją (5 529 kvadratinių kilometrų) Repolos ir Porajervio rajone.
4) Įtvirtinamuosius statinius, esančius Karelijos sąsmaukoje, iš abiejų sienos pusių sunaikinti.
5) Į nepuolimo sutartį reikia įtraukti papildomą sąlygą, kad šalys negali įstoti į sąjungas su jokia valstybių grupe arba į aljansą, kuris tiesiogiai arba netiesiogiai nukreiptas prieš antrą besitariančią šalį.

Šiomis sąlygomis Sovietų Sąjunga nekliudys mums įtvirtinti Alandų salų, jeigu jokia kita valstybė (vadinasi, ir Švedija) šiame darbe nedalyvaus.

Valstybės patarėjas Pasikivis pareiškė, kad tokių sąlygų vykdymas prieštarauja Suomijos neutraliteto politikai, bet išgirdo atsakymą, jog tai patys mažiausi reikalavimai: karinė rusų vadovybė laikosi nuomonės, kad jokia kita siena, išskyrus Petro Didžiojo 1721 metais nustatytą pagal Ništato taikos sutartį, Leningradui negali garantuoti pakankamo saugumo, taip pat mano, kad būtina atiduoti SSRS visą Hanko kyšulį.

Karinės jūrų bazės Porkala Ude į vakarus nuo Helsinkio ir Naisaro saloje priešais Taliną duotų rusams daugiau gali-

mybių uždaryti Suomijos įlanką negu Hankas ir Paldiskas, bet išvardyti punktai išdėstyti per daug arti Suomijos ir Estijos sostinių.

Sovietinė vyriausybė nenorėjo kelti reikalavimų, kurie įžeistų kaimyninių tautų nacionalinę savimonę. Sovietų Sąjunga nebijo, kad Suomija ją užpuls, tačiau neabejoja, kad mes galime tapti kokios nors didžiosios valstybės spaudimo objektu.

Tokiomis šalimis Stalinas įvardijo Prancūziją ir Angliją. Britanijos imperija, pareiškė jis, spaudžia Švediją, norėdama gauti naudoti kažkokią bazę. Tokių pačių mėginimų imasi ir Vokietija. Anglija gavo nikelio koncesiją Petsame, kurios gviešiasi ir Vokietija.

Galima manyti, kad šios abi valstybės siekia užgrobti Murmanską. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kaimyniniai santykiai dabar yra geri. „Tačiau, – pasakė Stalinas, – viskas šiame pasaulyje gali pasikeisti.“

Rusams, atrodo, buvo sunku suprasti, kad, norint teigiamai išspręsti Sovietų Sąjungos keliamus reikalavimus, susijusius su suomių teritorijos perdavimu, reikia keisti Konstituciją ir užsitikrinti Parlamento balsų daugumą (penkių šeštųjų iš bendro balsų skaičiaus).

Tačiau Stalinas išreiškė pasitikėjimą, kad jo siūlymą palaikys 99 procentai balsų! Jeigu Suomijos netenkina bazės žemyninėje dalyje perdavimas, Sovietų Sąjunga pasirengusi apsvarstyti klausimą iškasti kanalą skersai Hanko kyšulio. Kai Pasikivis paprašė suprasti, kad Suomija turi pati rūpintis savo saugumu, Stalinas atsakė: šiuo požiūriu bijoti nėra ko. Sutartys, sudarytos su Estija, Latvija ir Lietuva, nekelia grėsmės šių šalių savarankiškumui, jis, atvirkščiai, sustiprėjo.

Į Pasikivio pastabą: „Mes norime gyventi taikoje ir likti konfliktų nuošalyje", Stalinas atsakė: „Suprantu, bet užtikrinu, kad tai neįmanoma, didžiosios valstybės neleis."

Priešinga pusė taip pat nepanoro pasisakyti ir dėl karinio eksperto pareiškimo, išreiškusio įsitikinimą, kad Suomija pajėgi veiksmingai atremti bet kurios didžiosios valstybės mėginimą sunkiai pasiekiamoje Suomijos pakrantėje išlaipinti desantą, ir Leningrado saugumas visiškai priklauso nuo to, kieno rankose yra pietinis Suomijos įlankos krantas.

Įvykių eiga parodė, kad karinio eksperto tvirtinimas buvo teisingas. Kai 1941 metų vasarą vokiečiai užėmė Estiją, likęs izoliuotas Hankas prarado savo reikšmę, ir todėl rusai pamanė, jog šios bazės būtina atsisakyti. Suomijos įlankos salos, netgi Gotlandas, kariniu požiūriu taip pat neturėjo didelės vertės, o Karelijos sąsmauka tapo vienintele kryptimi, iš kurios nebuvo puolamas Leningradas.

Valstybės patarėjas Pasikivis grįžo į Helsinkį gauti naujų instrukcijų. Šį kartą jo išvykimas į Maskvą šiek tiek užtruko dėl Švedijos karaliaus Stokholme sušaukto Šiaurės šalių vadovų susitikimo. Suomijos tauta daug tikėjosi iš šio aukščiausiojo lygio susitikimo ir jautė, kad gavo prezidento Ruzvelto palaikymą; pastarasis Kalininui (Калинин), SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui, su viltimi pasakė, kad draugiški Suomijos ir Sovietų Sąjungos santykiai išliks ir toliau.

Skandinavijos šalių ambasadoriai Maskvoje, nesėkmingai stengęsi patekti į priėmimą pas Molotovą, savo notose taip pat išreiškė tokią viltį. Toks buvo diplomatinis palaikymas, gavęs aukštą įvertinimą Suomijoje, skatinęs suomių vyriau-

sybę ir visuomenę nepalūžti. Niekas nenorėjo tikėti, kad Sovietų Sąjunga tomis sąlygomis išprovokuos atvirą konfliktą.

Kokią reikšmę sovietinė vyriausybė suteikė Ruzvelto pareiškimui, buvo aišku iš Molotovo pasisakymo spalio 31 dienos Aukščiausiosios Tarybos sesijoje – Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui jis rekomendavo labiau rūpintis Filipinų nepriklausomybe.

Kalbant apie Šiaurės šalių vadovų susitikimą, tai Stokholmo komunikatas buvo toks miglotas, kad aiškiai rodė Suomijos izoliaciją. Kai prezidentas Kalijas grįžo į tėvynę, jam ir vyriausybei reikėjo suprasti, kad likome vieni. Švedai, kurie tuo metu mums suteikė keturiasdešimties milijonų kronų paskolą, šios naujienos netgi nepanoro leisti skelbti.

Jeigu Hankas ir didelė dalis Karelijos sąsmaukos teritorijos būtų atiduotos, gynybinė Suomijos padėtis visiškai pasikeistų. Hanko kyšulys, atitekęs rusams, taptų ne tik pavojingu atotrūkiu mūsų pakrantės gynyboje, bet ir gyvybiškai svarbių šalies dalių ir komunikacijų puolimo placdarmu.

Ši rusų bazė sukaustytų didelę dalį ir taip mažos mūsų kariuomenės. Sovietinės vyriausybės užtikrinimai, kad Hanko įgula bus apribota penkiais tūkstančiais žmonių ir atitinkamais specialiais kariniais padaliniais, vargu ar užmigdė mūsų pavojaus jausmą. Atsiųsti papildymą būtų buvę lengviau nei bet kada, ypač jeigu būtų padėjusi Estijoje dislokuota rusų aviacija.

Karelijos sąsmaukos teritorijos perdavimas reikštų pertvarkymą sienos, nustatytos dar 1323 metais pagal Orešeko saloje sudarytą sutartį, ir suteiktų Sovietų Sąjungai teisę naudotis ta siaura perėja, natūralia Suomijos gynybos linija, ku-

rią stiprinome per vasarą ir rudenį. Mūsų turimų gynybinių įtvirtinimų sunaikinimas sąsmaukoje reikštų, kad sąsmauka visapusiškai praras savo gynybinę vertę.

Rusų įsipareigojimas sunaikinti savo įtvirtinimus, žinoma, nesukėlė jokio ypatingo džiaugsmo, o ir naudos mums tai neduotų. Reikalavimas sunaikinti gynybinius įtvirtinimus mums keltų nerimą. Jį pagrįstai būtų galima suprasti kaip signalą, kad greitai sovietinė vyriausybė pateiks naujus reikalavimus, kaip padarė Estijoje, ir ji nori susilpninti mūsų pasipriešinimo galimybes, taip pat sukurti pradines puolimo pozicijas.

Pasikalbėjęs su vyriausybės nariais, valstybės patarėju Pasikiviu ir kitais asmenimis, darančiais įtaką politikai, siūliau delegacijai siekti kompromisinių sprendimų, kadangi mūsų Gynybos žinyba, tai buvo žinoma ir vyriausybei, nebuvo pasirengusi sutikti didžiosios valstybės puolimo. Vyriausybė neturėjo tokios armijos, kurią numatė užsienio politika, ir ji privalėjo padaryti išvadas dėl požiūrio į gynybinių pajėgų sutvarkymą. Netgi paskutinėmis savaitėmis susidurdavau su pasipriešinimu svarstant ypač svarbių asignavimų suteikimo klausimą!

Kaip siūliau dar pavasarį, buvo būtina paaukoti Suomijos įlankos salas, o Karelijos sąsmaukoje mums nereikėjo tvirtai kabintis už Ino, kuris rusams turi didžiulę reikšmę dėl Leningrado gynybos.

Sovietų Sąjunga aiškiai siekia atkurti šį dar caro laikais pastatytą ir pagal Tartu sutarties sąlygas sugriautą kranto įtvirtinimą, kuris kartu su Oranienbaumo artilerijos baterijomis sukliudytų pasiekti rytinį Suomijos įlankos galą. Kal-

bant apie Hanko bazes, tai mums visomis jėgomis reikėtų sutrukdyti rusams gauti placdarmą žemyninėje Suomijos dalyje.

Kompromisą galbūt ir būtume suradę, paaukodami kai kurias salas. Šiuo atveju kaip įmanomą derybų objektą įvardijau Jusarės salą, kurios padėtis rusams būtų suteikusi geras sąlygas susisiekti su Naisaro sala, prisišliejančia prie pietinės Suomijos įlankos pakrantės.

Be to, buvau įsitikinęs, kad Sovietų Sąjunga, jeigu tik panorės, savo tikslus pasieks ginkluotosiomis pajėgomis. Ji paveldėjo carinės Rusijos panslavizmo idėjas, nors jos šiuo metu užmaskuotos Kominterno ideologija.

Užsienio politika šiuo metu labai naudinga rusų ekspansijai. Sovietų Sąjungos prestižas neleis, kad Suomija išeitų iš sudėtingos padėties, neatidavusi tų teritorijų, kurios, rusų manymu, būtinos jiems. Nebuvo abejonės, kad rusai telkia kariuomenę Karelijos sąsmaukoje.

Buvo gauta informacija, kad čia atvyksta tankų brigada, sunkiosios artilerijos ir kiti padaliniai. Viena pėstininkų divizija, anksčiau buvusi Lenkijoje, staiga atsirado Leningrade. Pradedant spalio 9 diena, lėktuvai beveik kiekvieną dieną atskrisdavo į Karelijos sąsmaukos gilumą, skraidė virš rajonų į šiaurę nuo Ladogos ežero, virš Petsamo.

Iš Rytų Karelijos gaudavome pranešimus apie papildomos kariuomenės atvykimą – greičiausiai dviejų pėstininkų divizijų ir specialių padalinių. Nuo rugsėjo pradžios geležinkelio linijoje, einančioje į Murmanską, buvo labai sumažintas keleivinių traukinių judėjimas, o kariniai ešelonai vyko į šiaurę ištisas paras. Be to, šiaurėje sutelkė didelį skaičių lėktuvų.

Padėtis buvo, be abejonės, nerami. Bet kurią dieną rusai galėjo surengti provokaciją, kuri jiems suteiktų formalią Suomijos puolimo priežastį. Įsakiau ant žemės, vandenyje ir ore vengti bet kokios veiklos, kurią rusai galėtų panaudoti kaip provokacijos priežastį, ir įsakiau atitraukti visas baterijas tokiu atstumu, kad jos negalėtų pradėti šaudyti per sieną. Kontroliuoti įsakymo vykdymą į sąsmauką išsiunčiau artilerijos inspektorių.

Spalio 23 dieną prasidėjusiose derybose, kuriose kartu su įgaliotiniu dalyvavo finansų ministras, Socialdemokratų partijos vadovas Taneris, Suomijos vyriausybė sutiko svarstyti klausimą dėl Gotlando salos. Sienos liniją Karelijos sąsmaukoje sutiko ištaisyti išlinkimo rajone prie Kuokalos gyvenvietės - vadinasi, siena perkeliama trylika kilometrų Suomijos įlankos pakrantės ruože. Siūlymas dėl Hanko nuomos buvo atmestas. Vienintelė rusų nuolaida buvo ta, kad jie sutiko už dešimties kilometrų pietryčių kryptimi nuo pagrindinės geležinkelio magistralės nutiesti naują sieną; derėtis dėl Koivisto nepanoro.

Delegacija dar kartą grįžo į Helsinkį instrukcijų. Buvo nuspręsta padaryti šiek tiek didesnes nuolaidas; vyriausybė paskelbė apie savo pasirengimą pakrantės ruože atitraukti sieną per trisdešimt kilometrų į vakarus. Ji negalėjo sutikti išnuomoti Hanko. Po keleto dienų vyriausybė sutiko perduoti Iną su sąlyga, jeigu rusai atsisakys savo pretenzijų į Hanką ir Koivistą, taip pat derybų dėl pietinės Gotlando salos dalies perdavimo.

Sovietinė vyriausybė savo ruožtu pareiškė, kad gali pasitenkinti Hastės, Busio, Hermancio, Koė salų grupe, esančia

į rytus nuo Hanko kyšulio, taip pat minėta inkaravimo vieta Lapohja. Tai buvo gana didelė nuolaida, kuri ir ekonominiu požiūriu būtų ne tokia sunki kaip Hanko atidavimas, nors ir būtų prarastos svarbios kranto artilerijos baterijos.

Suomijos vyriausybė su tokiu siūlymu nesutiko. Lapkričio viduryje delegacija grįžo į Helsinkį tuščiomis rankomis.

Jeigu vyriausybė iškėlė sau tikslą būti nepalenkiama – o tai reiškė karą – tai dar buvo laiko kreiptis į Tautų Sąjungą dėl tarpininkavimo. Ar buvo svarstomas klausimas dėl kreipimosi į šią organizaciją, nežinau. Jeigu buvo svarstomas, tikriausiai prisiminė ir tai, kad prieš kurį laiką Suomija atsisakė vykdyti įsipareigojimus pagal jos įstatų 16 paragrafą, ir mes kartu susilpninome tiek Tautų Sąjungos, tiek savo pozicijas.

Kadangi viltys dėl Švedijos pagalbos žlugo, būtų buvę tikslingiausia kreiptis į Tautų Sąjungą, bet šis žingsnis buvo žengtas tik Sovietų Sąjungai užpuolus. Galbūt Tautų Sąjungos stebėtojų buvimas mūsų pasienio rajone būtų padaręs įtaką, ir mes mėnesiu anksčiau, padedant šiai tarptautinei organizacijai, būtume galėję pradėti derybas dėl materialinio aprūpinimo gerinimo.

Kas žino, gal Suomija, tarpininkaujant Tautų Sąjungai, būtų atkreipusi į save dėmesį didžiųjų valstybių anglų ir prancūzų grupės, kuri nuo 1939 metų vasaros užėmė antirusišką poziciją ir pareiškė norą sudaryti sąjungą, priešingą Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Negalima manyti, kad Suomija, remdamasi Turkijos pavyzdžiu, savo aktyvia politika dar šioje stadijoje negalėjo viena ar kita forma pasiekti Vakarų valstybių palaikymo.

Praėjus kelioms dienoms, kai sovietinė vyriausybė pradėjo derybas su Suomija, turkų delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministro Saracoglu (Saracoglu), po nerezultatyvių derybų grįžo namo.

Rusų vyriausybė šiuo atveju norėjo pateikti savo pasitikėjimo įrodymą, pareikšdama, kad ji pasirengusi sudaryti gynybinę sąjungą, kurios gali ir nebūti, jeigu turkai įsipareigos atsižvelgti į Sovietų Sąjungos interesus. Šiuo atveju Turkija galėjo tikėtis stipraus Rusijos palaikymo. Kaip draugiškų santykių su Rusija garantiją Turkija turėjo užtikrinti laisvą judėjimą per Dardanelus ir Bosforą ir karo metu leisti dalyvauti įtvirtinant atitinkamus taškus sąsiauriuose – už tai SSRS buvo pasirengusi mokėti nuomą.

Tai nebuvo nieko naujo. Sovietų Sąjungos diplomatija ir Rytuose vadovavosi ekspansinės carinės Rusijos politika, kurios tikslas prieš šimtą metų trumpam laikui buvo pasiektas Hunkar Iskelesio (Hunkar Iskelesi) sutartimi. Sovietų Rusijos priekabiavimas sukėlė labai greitą reakciją, kurios galingas ramstis dabar buvo Anglija.

Užsienio reikalų ministras Saracoglu spalio 17 dieną atvyko į Ankarą, ir jau po dviejų dienų buvo pasirašyta Turkijos ir Anglijos tarpusavio pagalbos sutartis, o dar po keleto dienų – tokia pati Turkijos ir Prancūzijos sutartis. Jos abi buvo demonstratyviai antirusiško pobūdžio. Nuo to laiko, kai Turkijoje su vizitu buvo užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Potiomkinas (Потемкин) (maždaug su tais pačiais uždaviniais, kaip ir ambasadorius Šteinas Suomijoje), grėsmę turkai pradėjo aktyviai mažinti.

Vakarų šalių autoritetas, tiesa, susilpnėjo dėl katastrofos Lenkijoje, bet geografinė Suomijos padėtis geresnė negu

Lenkijos todėl, kad į Suomijos teritoriją galima patekti per Petsamą, kur britai įleido savo šaknis, susijusias su nikelio gavyba. Karinio jūrų laivyno demonstravimas taip arti Murmansko, matyt, neliktų be pasekmių. Vargu ar buvo galima įsivaizduoti, kad Sovietų Sąjunga leistų nutrūkti savo santykiams su Anglija ir Prancūzija.

Anglijos ir Prancūzijos palaikymas, žinoma, visiškai būtų išnykęs 1940 metais pralaužus prancūzų frontą, bet pusės metų atokvėpis būtų daug davęs mūsų šalies gynybiniam pajėgumui sustiprinti. Galiu užduoti klausimą, ar Sovietų Sąjunga manė, kad jai naudinga, 1940 metais okupuojant Norvegiją, atskleisti antivokiškus ketinimus ir Balkanuose, ir Šiaurėje. Visai įmanoma įsivaizduoti, kad į pirmą vietą būtų išėjusi Rumunija. Jeigu Suomija būtų išlošusi laiko, jos galimybės likti už didžiųjų valstybių konflikto ribos būtų žymiai išaugusios.

Kas žino, galbūt, nepasitikėjimas Vakarų palaikymu būtų tapęs pasitikėjimu, jeigu mūsų Gynybos žinyba būtų buvusi tinkamos būklės. Ši aplinkybė galėjo veikti Švedijos požiūrį į mus. Valstybė, kurios gynybiniai pajėgumai nepakankami, sąjungininkų neturės!

Molotovas, 1939 metų spalio 31 dieną kalbėdamas Aukščiausiojoje Taryboje, supažindino su rusų iškeltais reikalavimais Suomijai. Vis dėlto suomių tauta savo nuostatos nepakeitė. Visas visuomenės klases vienijo nacionalinis patriotinis požiūris – to dar nė karto nebuvo mūsų šalies istorijoje.

Niekas nenorėjo karo, niekas nekurstė kariauti. Bet, nepaisant padėties rimtumo, mažai kas tikėjo, kad karas prasidės. Kai žlugo derybos Maskvoje, daugelis žmonių, rudenį

išvežtų iš pavojingos zonos, pradėjo grįžti, institutai atvėrė duris, mokyklose prasidėjo užsiėmimai, ir namo išleidome didelę grupę atsarginių.

Dvi savaites nieko nevyko. Suomijos vyriausybė įvairiais būdais leido suprasti, kad ji vėl pasirengusi pradėti derybas. Sovietų Sąjungos spauda ir radijas tęsė smarkius išpuolius prieš suomių vyriausybę, tai nežadėjo nieko gero. Sovietiniai lėktuvai vis dažniau pažeisdavo sieną. Karinė žvalgyba pranešdavo, kad visur vyksta kariuomenės perdislokavimas, ir tiesiami keliai. Rusai Rytų Karelijoje pradėjo tiesti Petrozavodsko–Suojervio geležinkelį, tame pačiame rajone buvo remontuojamas kelių tinklas.

Informacija, gauta Užsienio reikalų ministerijos, buvo ne tokia grėsminga ir bylojo, kad užsienio valstybių politikai ir diplomatai atvirą konfliktą laiko mažai tikėtinu. Tik kai kurie britų ir vokiečių šaltiniai turėjo kitokią nuomonę.

Mano gaunama konfidenciali informacija iš Vokietijos perspėjo neįtempti lanko per daug stipriai. Nuo valstybės vadovybės neslėpiau, jog mane graužia bloga nuojauta dėl artimiausios ateities, ir negalėjau nesistebėti, kad vyriausybė ir Parlamentas taip nevertino pastarosiomis savaitėmis mano pateikto siūlymo dėl lėšų skyrimo, nors karas, atrodė, jau stovėjo prie slenksčio.

Kalbėdamas su prezidentu Kaliju, įsitikinau, kad ne visi mano nuomonės punktai jam buvo pranešti ir kad jo požiūryje į mano nuomonę matomi aiškūs kai kurių vyriausybės narių įtakos požymiai. Todėl maniau, kad mano pareiga paskelbti, jog toliau negaliu atsakyti už gynybos sužlugdymą. Su mano atsistatydinimu prezidentas iš principo sutiko.

1939 metų lapkričio 27 dieną išsiunčiau prezidentui tokio turinio laišką:

Kadangi, sprendžiant iš visko, vyriausybė tikriausiai artimiausioje ateityje susidurs su būtinybe padaryti mūsų tautai lemiamą sprendimą, aš, atsižvelgdamas į anksčiau savo padarytus pareiškimus ir į materialinio ginkluotųjų pajėgų aprūpinimo tarybos raštą, perduotą vyriausybei prieš kurį laiką, manau, kad mano pareiga dar kartą apie tai paskelbti.

Pridėtos lentelės rodo mūsų kariuomenės aprūpinimą ginklais ir įranga. Duomenys, pateikti lentelėse, informatyvūs.

Pabūklų ir sviedinių gamybos planai valstybinėse gamyklose jau nuo pat pradžių negalėjo patenkinti gynybos reikmių. Ilgalaikių užsakymų nebuvimas privačiose įmonėse taip pat nedarė joms įtakos įsigyjant naujas mašinas ir įrengimus ir atitinkamai didinant našumą. Darant apskaičiavimus, buvo atsižvelgta į galimybę karo atveju užkimšti skyles tiekimu iš užsienio. Dėl to buvo vedamos ilgos derybos su Švedija, tačiau norimų rezultatų nebuvo.

Vyriausybei pavedus, pastaraisiais mėnesiais du talentingi generalinio štabo karininkai nagrinėjo užsakymų galimybes Amerikoje ir padarė išvadas, kad ten yra mums palanki dirva.

Kai praėjusį pavasarį atsirado galimybė, gaunant paskolą, patvirtintą tada Vašingtone posėdžiavusio Kongreso, stabilizuoti valiutos kursą ir padaryti užsakymus, taip pat karo atvejui, tai šia galimybe nepasinaudojo. Mes likome optimistais, netikėjome, kad kils karas, ir

atidėliojome klausimo sprendimą iki to laiko, kol Rusijos grėsmė jį išspręsti sutrukdė.

Remdamasi sunkumais gauti valiutos dėl tos pačios grėsmės, vyriausybė manė, kad bus geriau atsisakyti pasinaudoti vertingiausiu Amerikos karinės pramonės darbu. Suvokdama, kad pirkimai užsienyje bus susiję su didžiuliais, dažnai neįveikiamais sunkumais, ji ir šį kartą nesiėmė radikalių priemonių panaudoti visas vietinės metalo apdirbimo pramonės galimybes siekiant užtikrinti tiekimą – tai labai rimtai nurodžiau dar prieš keturis mėnesius.

Visa tai rodo, kad karo atveju mums beveik visur teks priklausyti nuo visiškai nepakankamų tėvyninės gamybos galimybių, nuo galimybių, kurios, be kita ko, dėl zenitinės artilerijos trūkumo ir oro antskrydžių poveikio tikriausiai mažės ir toliau.

Visus tuos metus man buvo sunku suprasti vyriausybės ir Parlamento elgesį, atsižvelgiant į grėsmę, kurią didelis karas Europoje sukeltų mūsų savarankiškumui. Tuo pat metu dabar, kai milžinų priešpriešа tampa vis akivaizdesnė, šalies gynybai būtinos lėšos svarstomos, nesuprantant reikalo svarbos ir tebešykštaujant, nors dėl to didelė dalis įrangos ir reikmenų tapo visiškai netinkami, o ten, kur to neatsitiko, biurokratinis ir lėtas klausimų svarstymas dažnai sukelia lemtingų nuostolių.

Ir netgi dabar lėšų skyrimas svarbiausioms gynybos reikmėms svarstomas tokiu tempu, lyg gyventume įprastomis sąlygomis. Savaitės ir mėnesiai praeina svarstant komitetuose ir komisijose, o kai pagaliau lėšų skiria, geriausiu atveju kainos suspėja išaugti, bet dažniausiai būna taip, kad prarandamos pirkimo galimybės.

Dabar kiekvienam reikia suprasti, kad, sėkmingai įsigyjant būtiniausių medžiagų gynybos reikmėms, negalima apsieiti be geranoriško lėšų išskyrimo – geranoriško tiek, kad galėtų sukelti susidomėjimą sluoksnių, nuo kurių priklauso pirkimų efektyvumas.

Dar nuo išsivadavimo karo laikų turėtų būti aišku, kad tautos savarankiškumo gynimas nuo priešiško sovietinio milžino priklauso pirmiausia nuo visapusiškai ir šiuolaikiškai ginkluotos ir mokytos armijos. Niekas nenori karo su Sovietų Sąjunga, kuriame Suomija būtų vieniša – kitos valstybės nepalaikytų. Bet mums nepalanki žvaigždžių padėtis danguje nulėmė, kad Sovietų Sąjungos rankos dabar beveik visiškai atrištos.

Didžiųjų valstybių interesai nepalieka mums, taip pat kaip ir Belgijai, ir Olandijai, ir Šveicarijai, galimybės karo atveju tikėtis kitų pagalbos, netgi jos pažado, kaip tai buvo Lenkijai.

Ginkluoto Švedijos palaikymo mums, akivaizdu, būtų pakakę karo grėsmei atremti, bet mūsų santykiai su Skandinavija dar nepakankamai artimi.

Kai Vokietija prieš tris mėnesius sudarė sutartį su Sovietų Sąjunga, politinė mūsų padėtis visiškai pasikeitė. Mūsų strateginė pozicija, kurią jau susilpnino įtvirtinimai ir keliai, nutiesti Karelijoje, patyrė esminių pokyčių Sovietų Sąjungai išėjus į pietinį Suomijos įlankos krantą.

Matyt, dabartinę padėtį reikia suprasti tik taip, kad Suomijai gresia pavojus būti įtrauktai į karą pačiomis jai nepalankiausiomis sąlygomis:

– Beveik apgailėtina priešlėktuvinė ir prieštankinė gynyba.

– Šiuo metu turimos karinės oro pajėgos sudaro tik 50 procentų to lėktuvų skaičiaus, kuris priklauso pagal etatų sąrašą, atsargai nėra nė vieno. Tačiau ir darbuotojų skaičius aiškiai nepakankamas, jeigu atsižvelgsime į mūsų šalies teritorijos didumą.

– Šarvuotų tânkų technika turi tris dešimtis pasenusių, pirktų prieš dvidešimt metų, po Pirmojo pasaulinio karo, ir netgi naudotų jame, tankų ir trisdešimt šiuolaikinių lengvųjų tankų „Vickers“, pirktų prieš metus, bet iki šiol neginkluotų.

– Laivynas, kurio mes nesugebėjome paversti tikra jūros gynybos priemone.

– Labai nedaug artilerijos.

– Iš penkiolikos divizijų trys iki šiol neturi ginkluotės ir įrangos. Iki šiol neįvykdytas šaudmenų papildymo planas, ir, kiek suprantu, šiuo metu esantys sunkumai dėl valiutos ir savų pinigų byloja nesant ilgalaikio karo finansavimo programos.

Nesant tokių planų, sėkminga karo eiga neįmanoma.

Būtina išlošti laiko, kad visomis tautos priemonėmis galėtume užkimšti akį rėžiančias savo gynybos skyles, taip pat privalome tikslingai veikti ir nepraleisti progos, kurią mums duoda švedų visuomeninės nuomonės kitimas, ir kuri turėtų būti laikoma pačiu svarbiausiu ir pirmuoju politiniu šalies tikslu – sudaryti sąjungą su Švedija abiejų šalių neutralitetui ginti.

Jeigu karas su mūsų rytų kaimyne bus neišvengiamas, nereikėtų priešui duoti galimybės nustatyti jo pradžios laiką. Jeigu šio laiko nustatymas nuo mūsų nepriklauso, tai, be abejonės, reikia nupirkti viską, kas būtina gynybai

stiprinti. Reikia suteikti visišką laisvę karinės žinybos pirkimams, atsisakius kitų poreikių ir požiūrių. Jeigu vyriausybė tokiu rimtu metu svarstys asignavimus, netgi mažiausius, su tuo pačiu biurokratiniu lėtumu, kaip ir iki šiol, prarasime paskutinį turimą laiko rezervą.

Armijos nuotaika dabar puiki, gyventojų – taip pat aukšto lygio. Suomijos liaudis tiki, kad jos vyriausybė pasirūpins valstybės pasirengimu gintis, ir armija neabejoja, kad ji turės pakankamai ginklų kovoti su amžinu mūsų valstybės priešu, kai ją pašauks.

Mums neteko ilgai laukti Molotovo žodžių, ištartų Maskvos derybose: „Dabar ateis kareivių eilė kalbėtis“ išsipildymo. Lapkričio 26 dieną Sovietų Sąjunga surengė provokaciją, dabar žinomą kaip „Šūviai Mainiloje“. Tos pačios dienos vakarą Suomijos ambasadoriui Maskvoje Molotovas pareiškė, kad Karelijos sąsmaukoje 15 valandą 45 minutės Mainilos kaime į rusų kariuomenės buvimo vietą pradėjo šaudyti suomių artilerija, ir buvo nukauti trys kareiviai, vienas puskarininkis ir devyni žmonės sužeisti.

Sovietinė vyriausybė, kalbėjo Molotovas, nenori perdėti tokio puolimo reikšmės, bet mano, kad privalo pareikšti griežtą protestą. Jis siūlė, siekiant toliau išvengti provokacijų, atitraukti suomių kariuomenę nuo sienos per dvidešimt–dvidešimt penkis kilometrus.

Kitos dienos mūsų atsakyme buvo nurodoma, kad šaudė ne suomiai. Suomių pasieniečiai nustatė vietą, kur nuaidėjo sprogimai. Ji buvo už aštuonių šimtų metrų nuo sienos linijos atviroje pievoje netoli Mainilos kaimo. Tuo pat metu iš trijų stebėjimo punktų nuvestų linijų jie nustatė, kad šūviai

buvo paleisti iš pietryčių krypties pusantro–dviejų kilometrų atstumu nuo sviedinių sprogimo vietos, tai yra iš Rusijos pusės. Stebėjimo duomenis pasieniečiai įrašė į žurnalą.

Remdamasi šiais duomenimis, vyriausybė griežtai atmetė rusų protestą, bet pranešė apie savo pasirengimą derėtis dėl abipusio kariuomenių atitraukimo nuo sienos tokiu atstumu, kuris bus nurodytas. Toliau buvo siūlyta, kad pasienio ekspertams būtų iškelta užduotis ištirti incidentą laikantis Suomijos ir Sovietų Sąjungos 1928 metų rugsėjo 24 dienos sutarties.

Ir štai provokacija, kurios laukiau nuo spalio vidurio! Kai spalio 26 dieną atvykau į Karelijos sąsmauką, generolas Nenonenas mane patikino, kad artilerija visiškai atitraukta už įtvirtinimų linijos, iš kur nė viena baterija nepajėgi iššauti už sienos ribų. 1941–1944 m. karo metu rusų belaisviai išsamiai papasakojo, kaip buvo surengta nevykusi provokacija.

Įvykiai sekė vienas po kito nepaprastu greičiu. Lapkričio 27 dieną Molotovas informavo mūsų ambasadorių, kad sovietinė vyriausybė daugiau nelaiko savęs saistoma nepuolimo sutarties. Į suomių siūlymą bendrai išsiaiškinti šūvių incidentą Mainiloje nekreipė jokio dėmesio ir, iškreipdami faktus, pradėjo tvirtinti, kad Suomijos vyriausybė paprašė atitraukti rusų kariuomenę už dvidešimt penkių kilometrų nuo sienos.

Lapkričio 29 dienos notoje Molotovas kaltino, kad suomių ginkluotosios pajėgos, „kaip žinoma“, tęsia karinius veiksmus ne tik Karelijos sąsmaukoje, bet ir kituose ruožuose. Sovietinė vyriausybė mano, kad būtina nutraukti diplomatinius santykius.

Nepaisant to, Suomijos vyriausybė dar kartą kreipėsi į rusų vyriausybę ir siūlė nesutarimus spręsti, remiantis nepuolimo sutarties 5-u paragrafu. Tuo pat metu buvo pakartota, kad Suomija pasirengusi atitraukti kariuomenę Karelijos sąsmaukoje tokiu atstumu nuo Leningrado, kad jos nebus galima traktuoti kaip grėsmės miesto saugumui.

Į šią notą Sovietų Sąjunga atsakė ugnimi. Suomijos pasieniečiai Petsamo rajone jau lapkričio 29 dieną tapo puolimo objektu, o 1939 metų lapkričio 30-os ryte rusai pranašesnėmis pajėgomis pradėjo operacijas sausumoje, jūroje ir ore. Dabar kiekvienam tapo aišku, kad suomių tautos laukia žūtbūtinė kova.

Kadetas Gustavas Manerheimas ir jo brolis Karlas.

Tarnyba imperatorienės Marijos Fiodorovnos kavalergardų pulke.

Nikolajaus II karūnavimas Maskvoje 1896 metais. Manerheimas žygiuoja priešais imperatorių.

13-ojo Vladimiro ulonų pulko, vadovaujamo Manerheimo, apžiūra.

Manerheimas Galicijoje (Lenkija) per karines operacijas 1915 metais.

Autorius 1915 m. rugsėjį Odesoje.

Vyriausiasis vadas su bendražygiais.

Baltasis generolas. Ero Jarnefelto (Eero Järnefelt) paveikslas.

Regentas

Jėgeriu batalionas sugrįžo namo. Vyriausiasis vadas su palyda dalyvauja apžiūroje parado Vasoje metu.

Pajėgos dalijasi amunicija prieš galutinį puolimą Tamperėje.

Karalius Gustavas V sveikina svečius regento viešnagės Stokholme metu (1919 m. vasaris).

Karalius Kristijanas X lydi savo svečią į Amalienborgo pilį.

Gynybos tarybos posėdis. Iš kairės: generolas majoras Ostermanas, generolas majoras Valdenas, feldmaršalas Manerheimas (pirmininkas), gynybos ministras Niukanenas, generolas majoras Malmbergas ir generolas majoras Ošas.

Studentų sveikinimas Manerheimo 70-mečio proga 1937 m. birželio 4 d.

Vyriausiasis pajėgų vadas savo darbo kabinete 1941 m. vasarą.

Respublikos prezidentas Manerheimas parlamente duoda iškilmingą priesaiką 1944 m. rugpjūtį.

1946 m. vasarį valstybės patarėjas Pasikivis stotyje sveikina respublikos prezidentą, grįžusį iš Portugalijos.

ŽIEMOS KARAS

1939 metų lapkričio 30 diena buvo giedra ir saulėta. Dauguma iš sostinės išvykusių žmonių grįžo iš savo laikino buvimo vietų, ir ryte gatvės buvo pilnos einančių į mokyklą vaikų ir į darbą skubančių suaugusiųjų. Netikėtai miesto centre, nešdamos mirtį ir griuvėsius, pabiro bombos. Po miglotų debesų priedanga rusų lėktuvų eskadrilei pavyko nepastebimai iš Estijos pasiekti Helsinkį, išnerti iš debesų ir iš mažo aukščio nuversti savo krovinį, pirmiausia taikantis į Hietalahčio uostą ir Centrinę stotį. Tik po sprogimų žmonės išgirdo sirenų kaukimą ir mūsų menkų zenitinių baterijų šaudymą.

Tuo pat metu buvo bombarduojamas ir apšaudomas kulkosvaidžiais Malmio oro uostas ir darbo žmonių apgyventi šiauriniai miesto rajonai. Visur kilo dūmų stulpai, liudijantys daugybę gaisrų.

Anksti ryte man pranešė, kad rusai po parengiamosios artilerijos ugnies Karelijos sąsmaukoje perėjo sieną visose svarbiausiose kryptyse. Be to, mane informavo, kad priešo karinės oro pajėgos įvykdė niokojamus antskrydžius daugelyje provincijos miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių.

Kai, apsilankęs generaliniame štabe ir išklausęs paskutinius pranešimus, nuskubėjau pas prezidentą, kuris mane pri-

ėmė rimtas ir ramus, jam pranešiau: kai priešas užpuolė šalį, žinoma, neteiksiu savo atsistatydinimo, jeigu prezidentas ir vyriausybė manys, kad mano paslaugos būtinos. Prezidentas padėkojo ir paprašė eiti vyriausiojo vado pareigas. Šis sprendimas vyriausybės posėdyje buvo patvirtintas tą patį rytą.

Posėdžiavo neilgai, nebuvo galima gaišti laiko. Prieš man išeinant buvo nuspręsta, kad reikėtų dar kartą mėginti konfliktą išspręsti taikiai; jeigu kils grėsmė šalies savarankiškumui ir tautos būčiai, tai atsakyti smūgiu į smūgį. Prieš prasidedant tikriems karo veiksmams, rusų vyriausybė dar kartą atskleidė savo kozirius – taip, matyt, tikėjosi susilpninti mūsų gynybą ir suskaldyti mūsų vidinį frontą.

Gruodžio 1-ą, antrąją karo dieną, Informacijos biuras pranešė, kad Terijokio „mieste", mūsų išlaisvintoje vasarvietėje, esančioje netoli sienos, suformuota „Suomijos demokratinės respublikos liaudies vyriausybė". Vyriausybės pirmininku buvo išrinktas suomių komunistas, Kominterno sekretoriato narys O. V. Kūsinenas (Kuusinen), dvidešimt metų gyvenęs emigracijoje ir 1918 metais buvęs vienas iš maišto vadovų.

Tuo pat metu per radiją buvo perduotas kreipimasis į suomių tautą, kuris parodė ne tik priešo veidą, bet ir atskleidė jo tikslus.

Kitą dieną informaciniame pranešime sovietinė vyriausybė pareiškė, kad kreipimasis dėl pagalbos, padarytas liaudies vyriausybės vardu, patvirtintas, ir Suomija su Sovietų Sąjunga sudarė tokią sutartį. Tuo pat metu pranešė, kad Karelijos liaudis dabar susijungs su savo gentimi ir sukurs vieną nacionalinę valstybę.

Žinoma, niekas rimtai nevertino „liaudies vyriausybės" pareiškimo, ir tie lapeliai, kartu su bombomis mėtomi virš

sostinės ir žadantys „badaujančiai Suomijos tautai duoną", negalėjo sukelti nieko kito, išskyrus juoką. Iš esmės ši propaganda mūsų vidinį frontą tik sustiprino.

Ypač reikėtų išskirti tą aplinkybę, kad sovietinė vyriausybė savo pareiškime pripažino nacionalinę rytų karelų teisę susijungti su savo suomių gentainiais. Tačiau šis politinis ėjimas vis dėlto bylojo, kad Maskva planuoja užvaldyti Suomiją, taigi dingo paskutinė taikaus klausimo sureguliavimo viltis. Visa suomių tauta dabar suvokė, kad vienintelė išsigelbėjimo galimybė yra visiška vienybė tęsiant kovą, bet tokia vienybė negali būti sudaryta marionetinės vyriausybės Terijokyje.

Gruodžio 1 dieną Suomijos banko direktorius Riutis suformavo vyriausybę, į kurią įėjo visų partijų, išskyrus Nacionalinį liaudies judėjimą, nariai. Greitai supratau, kad naujas ministras pirmininkas – labai gabus, neturintis prietarų valstybės veikėjas, kuris tvirta ranka pradėjo valdyti valstybės likimą. Mes su juo pradėjome bendradarbiauti.

Pradėjome gintis iš esmės palankesnėmis sąlygomis, negu buvo galima tikėtis. Dvidešimt metų generaliniam štabui kaip košmaras buvo iškilęs klausimas, kaip mūsų priedangos kariuomenė karo atveju galėtų ginti Karelijos sąsmauką, kol pagrindinės lauko armijos pajėgos užims savo pozicijas. Ši baimė atsirasdavo pirmiausia dėl to, kad rusai dėl Leningrado artumo pasienyje netikėtai gali sutelkti dideles pajėgas, be to, tikėjomės, kad jų aviacija labai trukdys mūsų kariuomenei mobilizuotis ir susitelkti.

Bet dabar pradinė pozicija buvo visiškai kitokia – norėjosi sušukti, kad pirmasis raundas buvo mūsų. Tiek priedangos kariuomenę, tiek lauko armiją galėjome laiku ir geros būklės

siųsti į frontą. Turėjome pakankamai laiko – keturias–šešias savaites – kariuomenę parengti kovoti, susipažinti su vietove, tęsti lauko įtvirtinimų statybą, imtis griaunamųjų darbų, sustatyti minas ir parengti minuoti laukus.

Neįkainojamai buvo svarbu, kad vienybės jausmas padaliniuose plito visiškai kitaip, negu apskritai vyktų kariuomenėje, sutelktoje paskubomis ir čia pat išsiųstoje į mūšį. Šie veiksniai patys savaime kėlė ramybę ir pasitikėjimą mąstant apie būsimus išmėginimus. Be to, artinosi žiema, ir mes tikėjomės, kad sniegas ir šaltis suteiks mūsų kariuomenei kokybinį pranašumą, o trumpos dienos išlygins aviacijos disproporciją.

Be šių teigiamų veiksnių, buvo ir kitų, pagal kuriuos buvome žymiai silpnesni už savo priešą. Ypač krito į akis mūsų netenkinantis karių santykis. Mūsų galimybės papildyti kariuomenę mokytu rezervu buvo labai mažos. Materialinis pasirengimas karui, kaip jau minėjau, buvo visiškai nepakankamas, priemonės kovoti su tankais per menkos, turėjome tik keletą sunkiosios ir zenitinės artilerijos baterijų. Šaudmenų ir degalų bei tepalų trūkumas sandėliuose matyti iš šių skaičių; parodyta, kuriam laikui jų užtektų karui:

šautuvų, automatų ir kulkosvaidžių šovinių – dviem? mėnesiams. 81 mm kalibro sviedinių minosvaidžiams – dvidešimt dviem dienoms. 76 mm kalibro sviedinių lauko patrankoms – dvidešimt vienai dienai. 122 mm kalibro sviedinių lauko haubicoms – dvidešimt keturioms dienoms. Sunkiosios artilerijos sviedinių – devyniolikai dienų. Tepalų bei degalų – dviem mėnesiams. Aviacinio benzino – vienam mėnesiui.

Karo aviacijos priemonės neturėjo netgi pusės personalo, rezervinių lėktuvų nebuvo visai. Ryšio priemonių trūkumas

siekė 45–100 procentų, ir tuos turimus mažmožius didžiąja dalimi sudarė pasenusi technika. Inžinerinės įrangos trūko, o taikaus meto spygliuotos vielos atsargos jau buvo išnaudotos spalio ir lapkričio mėnesiais. Akį rėžė prieštankinių minų poreikis.

Kalbant apie aprūpinimą apranga ir įranga, tai visko čia buvo 80 procentų normos, dėl to lauko armija į savo dislokacijos punktus dažniausiai atvykdavo civiline apranga, o palapinių poreikis buvo patenkintas tik labai nežymiai.

Beveik tas pat pasakytina ir dėl medikamentų, bet čia plyšius galėjome užpildyti atsargomis iš sandėlių. Suomijos Raudonasis Kryžius armijai galėjo perduoti dešimt šiuolaikiškai įrengtų lauko ligoninių ir didelį kiekį medžiagų.

Silpnai ir nepakankamai buvo organizuota pramonė, atsakinga už medžiagų papildymą. Dar 1931 metais Gynybos taryba pareikalavo gerokai padidinti gamybą šovinių gamykloje, bet padidinimo planų iki dvidešimties milijonų šovinių per mėnesį taip ir nepavyko įvykdyti iki pat karo pradžios.

Nebuvo baigta valstybinės parako gamyklos plėtra. Taip pat nesėkmingai klostėsi reikalai ir reorganizuojant šautuvų gamyklą: tik sudarius taikos sutartį, ten pradėjo gaminti pusiau automatinius prieštankinius 20 mm kalibro šautuvus, kurie buvo nepaprastai reikalingi Žiemos karo metu.

Šiek tiek geresnė padėtis buvo valstybinėje artilerijos gamykloje. Kai ją perkėlė į Juveskiulę, kur įsikūrė iš dalies uoloje, atlaikiusioje bombardavimą, karo metu galėjo tam tikru mastu patenkinti 37 mm prieštankinių pabūklų poreikius. Privati pramonė taip pat šiek tiek padėjo likviduoti trūkumus.

Taigi, turėjome remtis tik improvizuotu ir silpnu karinio ūkio organizavimu, todėl, nepaisant visų pastangų, karinės

paskirties medžiagų gamyba buvo nepakankama netgi pačioms būtiniausioms reikmėms.

Jėgų disproporcija būtų matoma dar aiškiau, jeigu palygintume suomių ir rusų divizijų kiekybinę sudėtį ir ugnies galią. Suomių divizijoje – keturiolika tūkstančių du šimtai žmonių, rusų – septyniolika tūkstančių penki šimtai. Pastarojoje buvo du artilerijos pulkai (suomių – vienas), vienas prieštankinis divizionas (suomių – nė vieno), vienas keturiasdešimties–penkiasdešimties tankų batalionas (suomių – nė vieno) ir viena priešlėktuvinės gynybos kuopa (suomių – nė vienos). Divizijų ugnies galia matyti iš šios lyginamosios lentelės:

Ginklai	suomių	rusų
Šautuvų	11 000	14 000
Automatų	250	–
Rankinių kulkosvaidžių	250	419
Kulkosvaidžių (7,62 mm)	116	200
Kulkosvaidžių (12,7 mm)	–	6
Zenitinių kulkosvaidžių (keturvamzdžių)	–	32
Rankinių granatsvaidžių	–	261
Minosvaidžių (81–82 mm)	18	18
Minosvaidžių (120 mm)	–	12
Pabūklų (37–45 mm)	18 (30)	48
Pabūklų (75–90 mm)	24	38
Pabūklų (105–152 mm)*	12	40

* Šie prieštankiniai pabūklai karo pradžioje iš esmės buvo tik popieriuje. *(Aut. past.)*

Pagal automatų ir minosvaidžių skaičių rusų divizija vidutiniškai du kartus, o pagal artilerijos kiekį – triskart viršijo suomių. Jei atsižvelgtume, kad rusai turėjo dar atskirus tankų padalinius, gausų aukščiausiosios karinės vadovybės artilerijos rezervą, taip pat neribotą šaudmenų kiekį ir viešpatavimą ore, tai disproporcija daug akivaizdesnė.

Įtvirtinamieji statiniai mūsų teritorijoje taip pat negalėjo būti veiksnys, išlyginantis jėgų pusiausvyrą. Jie buvo labai paprastos konstrukcijos ir – su nedidelėmis išimtimis – išdėstyti Karelijos sąsmaukoje.

Išilgai šimto keturiasdešimties kilometrų ilgio gynybinės linijos stovėjo šešiasdešimt šešios betoninės ilgalaikės ugniavietės. Keturiasdešimt keturi ugnies taškai buvo pastatyti trečiame dešimtmetyje ir jau pasenę, dauguma jų išsiskyrė netikusia konstrukcija, be to, galėjo būti išdėstyti geriau. Kitos ilgalaikės atsparios ugniavietės buvo šiuolaikinės, bet per daug silpnos sunkiosios artilerijos ugniai.

Neseniai pastatytos spygliuotos vielos užtvaros ir prieštankinės kliūtys neabejotinai atitiko savo funkcijas. Laikas neleido perkelti gynybos į gilumą, ir jos priekinis kraštas tuo pat metu buvo ir pagrindinė gynybos linija. Vieninteliai įtvirtinti minėtini statiniai buvo kranto artilerijos fortai, pridengę pagrindinės gynybinės linijos sparnus ant Suomijos įlankos ir Ladogos ežero kranto.

Esant nepakankamam materialiniam aprūpinimui ir negausiam mokytam rezervui negalėjome sudaryti penkiolikos divizijų, netgi jeigu būtume raginę imtis ginklų visus šalies vyrus, įskaitant trijų vyresniųjų amžiaus grupių šauktinius. Todėl iš pradžių pavyko suformuoti tik aštuonias visavertes

divizijas. Spalio pabaigoje, kai pagrindinė Karelijos sąsmaukos priedangos kariuomenės dalis (1-oji ir 2-oji brigados) buvo sujungtos į vieną diviziją, jų buvo devynios.

Lauko armijos grupuotė karo pradžioje buvo tokia: šešių divizijų Karelijos sąsmaukos armija, sujungta į du armijos korpusus – 2-ąjį ir 3-iąjį.

Vyriausiojo vado rezervas (6-oji divizija), dislokuotas Simolos–Kaipiaineno–Lūmekio ruože; jis statė įtvirtinimus ir buvo pasirengęs atremti priešo desanto išsilaipinimą kranto ruože tarp Vyborgo ir Kotkos miestų.

4-asis armijos korpusas (dvi divizijos) šimto kilometrų ilgio fronte į šiaurę nuo Ladogos ežero.

Tolesnėje tūkstančio kilometrų ilgio fronto dalyje iki Arkties vandenyno gynėsi tik atskiros kuopos ir batalionai. Jie tapo pagrindu tų operatyvinių grupių, kurias ilgainiui sukūrėme daugiausia iš rezervinių dalinių, surinktų papildymo centruose.

Šiaurės Pohjanmos provincijoje buvo 10-osios divizijos formavimo pagrindas – du pėstininkų pulkai, 25-asis ir 27-asis, gana pakenčiamai ginkluoti. Jie taip pat buvo įtraukti į vyriausiojo vado rezervą.

Lauko armijos papildymas ir naujų padalinių formavimas įėjo į trijų divizijų užduotis, kurių štabai buvo Ryhimekyje, Oulu ir Pieksemekyje. Jie buvo ginkluoti tik iš dalies.

Vyriausiojo vado būstinė buvo įkurta Mikelyje, ten pat, kur buvo dislokuota ir 1918 metais per paskutinį išsivadavimo karo etapą.

Karo įvykių apžvalgą, prasidėjusią 1939 metų lapkričio 30 dieną rusų puolimu mūsų šalyje ir į istoriją įrašytą Žiemos

karo pavadinimu, reikia pradėti nuo padėties, susidariusios pagrindiniame karo veiksmų teatre Karelijos sąsmaukoje, šimtus metų buvusioje Suomijos puolimo vartais.

Karelijos sąsmaukos armijos, kuriai vadovavo generolas Estermanas (Osterman), uždavinys buvo neleisti priešui įsiskverbti į šalies gilumą. Armija buvo sudaryta iš šešių divizijų, įsikūrusių pagrindinėje gynybos linijoje, einančioje nuo Suomijos įlankos per Kuolemajervio ir Muolanjervio ežerus Vuoksos link, toliau Suvanto kryptimi iki Ladogos ežero palei Taipalėnjokio upę.

Septyniasdešimties kilometrų fronte nuo Suomijos įlankos iki Vuoksos gynėsi keturios 2-ojo armijos korpuso divizijos, kurioms vadovavo generolas leitenantas Ehkvistas (Ehkvist). Divizijų gynybos juostos buvo dešimties–dvidešimt penkių kilometrų pločio. Rytinėje Karelijos sąsmaukos dalyje penkiasdešimt šešių kilometrų ilgio nenutrūkstamoje juostoje gynėsi dvi 3-iojo armijos korpuso divizijos, kurioms vadovavo generolas majoras Heinrichsas (Heinrichs).

Tarp pagrindinės pozicijos ir sienos buvo dviejų–penkiasdešimties kilometrų gylio zona, kurioje pagal taikos metu sudarytą operatyvinį planą priedangos kariuomenė vykdė sulaikomąsias kovas, kol lauko armija suspės išeiti į pagrindinę poziciją.

Lauko armija buvo baigta telkti prieš prasidedant karo veiksmams, bet tai nereiškė, kad pasienio zoną būtų palikusi aktyviai nesigindama. Sujungtos į naują diviziją pagrindinės priedangos kariuomenės dalys (1-oji ir 2-oji brigados), tiesiogiai pavaldžios armijos vadui, taip pat nesitikėjo būti pasyvios.

Dar lapkričio 3 dieną generolui leitenantui Estermanui daviau nurodymą sukurti tokią kariuomenės grupuotę, kuri pagal galimybę užtikrintų veiksmingą pasienio zonos gynybą. Tą patį pakartojau lapkričio 11 dienos įsakyme, kuriame dar kartą atkreipiau jo dėmesį, kaip svarbu gintis būtinai didelėmis pozicijų jėgomis, išdėstytomis tarp sienos ir pagrindinės gynybos linijos.

Mūsų kariuomenė buvo nuodugniai susipažinusi su pasienio zona, ir į jos parengimą beveik kaip dogma buvo įtrauktas aktyvių sulaikomųjų mūšių vykdymo sąsmaukoje mokymas.

Vadinasi, dariau prielaidą, kad jie galės šioje pirmoje ir galbūt paskutinėje manevrinio karo fazėje suduoti rimtą smūgį priešui, kuris, kaip ir manėme, nepratęs prie miškingos vietovės. Tai pakeltų kovinę dvasią, kuri, be abejonės, per gynybines kovas būtų gniuždoma.

Ir Karelijos sąsmauka prisidėtų prie sulaikomųjų mūšių eigos. Ilgi, siauri ir kol kas dar nesušalę ežerai ir pelkės sudarė siaurus tarpuežerius, kuriais buvo priversta judėti priešo kariuomenė ir kuriuose į juos buvo lengva suduoti smūgius iš šono. Tokios taktikos galimybę padidino pagrindinės pozicijos išdėstymas, bet, žinoma, prielaida buvo ta, kad mūšiai priešlaukyje vyktų stambiomis pajėgomis ir glaudžiai bendradarbiaujant su divizijomis pagrindinėje gynybos linijoje.

Priešingai mano nurodymams, kovas pradėjo per daug silpnomis jėgomis, todėl priešą sustabdyti ilgam buvo neįmanoma. Taip praradome puikią galimybę puolančiajai kariuomenei suduoti dar labiau juntamus smūgius. Tad dar apmaudžiau, kadangi priešas, kaip ir tikėjomės, judėjo glau-

džia mase, apeidamas daugelyje vietų užminuotus miškus. Rusų kareivių eilės judėjo, pridengiamos tankų, mūsų sugriautais keliais ir dažnai įstrigdavo spūstyse.

Tada jie tapdavo patogiais taikiniais ir pėstininkų ugniai, ir artilerijos apšaudymui, bet mūsiškiai neturėjo pakankamų pajėgų veiksmingai išnaudoti šias galimybes. Be to, tik retas kuris suomių kareivis matė veikiančius tankus, o jų buvo daugybė. To pasekmė buvo moralinis šokas. Bet jis greitai praėjo – tam šiek tiek įtakos turėjo ta aplinkybė, kad priešakiniai batalionai paskutiniu momentu ginkluotei gavo 37 mm prieštankinius pabūklus „Bofors". Dabar jų armija turėjo maždaug apie šimtą. Pusė buvo nupirkta Švedijoje, kiti pagaminti tėvyninių įmonių.

Nepaisant jėgos trūkumo, mūsiškiai dažnai suduodavo sėkmingus kontrsmūgius, ir priešas buvo priverstas judėti pirmyn labai lėtai. Tik gruodžio 2 dieną jis išėjo link pirmos gynybinės Vamelsu–Kivenapos–Rautu–Taipalės linijos, kuri buvo dešimties–šešiolikos kilometrų atstumu nuo sienos. Ten, kur priešui pavyko pralaužti liniją, jį iš karto atblokšdavo atgal, ir vakare visa linija vėl būdavo suomių rankose.

Vadovybės pasyvumas pradinėse kovose privertė mane įsikišti į šį reikalą įsakymu, pagal kurį Ūdenkirko ir Kivenapos kryptyse veikusioms priedangos kariuomenėms buvo priskirti du pulkai, po vieną kiekvienai krypčiai.

Čia įvyko apmaudus atsitikimas, kurio paaiškinti kaip reikiant ir nepavyko. Gruodžio 2-ą vėlai vakare armijos štabas, dislokuotas Imatroje, gavo informaciją, kad priešas išsilaipino už dešiniojo priedangos kariuomenės sparno, ir centras pralaužtas iki pat Sormulos kaimo, esančio prieš pagrindi-

nę gynybos liniją. Jeigu padėtis būtų buvusi tokia, vadinasi, priešlaukis būtų trūkęs į dvi dalis.

Šios informacijos pasekmė buvo tokia, kad abu priedangos kariuomenės sparnai gavo įsakymą atsitraukti: pakrantės ruožo kariuomenė – į Ūdenkirko pozicijas, o kairysis sparnas – iš dalies per Suvanto, iš dalies į vakarus pro 2-ojo armijos korpuso pozicijas. Bet pavojus pasirodė netikras: centras nebuvo pralaužtas, o ir desanto jokio nebuvo.

Sparnus atitraukė taip greitai, kad jau nebuvo galima įvykdyti mano įsakymo pakartotinai užimti paliktą vietovę. Tad priešas be ypatingų pastangų savo dispozicijon gavo vertingą teritoriją. Nepasitenkinimas pirmųjų mūšių vadovavimu mane privertė pakeliui iš Helsinkio į būstinę apsilankyti Imatros armijos korpuso štabe ir vėl nurodyti, kaip svarbu būti aktyviems prieš pagrindinę gynybos liniją.

Iki šio laiko buvo nustatytas toks priešininko grupavimasis: pirmąja linija ėjo septynios divizijos ir šešios šarvuotų tankų brigados. Vadinasi, maždaug trylika tūkstančių kareivių turinti priedangos kariuomenė sukaustė apie šimto keturiasdešimt tūkstančių eilinių ir maždaug šimto tankų jėgas.

Priešo tankai visur buvo lemiamas mūšio veiksnys, nes jiems priešinosi prastai ginkluota kariuomenė. Prieštankiniai pabūklai pasirodė kaip veiksminga priemonė, bet jie buvo per daug sunkūs ir nepritaikyti manevriniam karui.

Kalbantis, kaip palengvinti padėtį, kilo mintis sudaryti specialius prieštankinius padalinius, ginkluotus granatų ryšuliais ir minomis. Įsakiau tokius padalinius sukurti kiekvienoje kuopoje, batalione, pulke ir divizijoje. Greitai jie gavo dar vieną paprastą, bet paveikų ginklą – padegamąjį butelį. Arti-

mos kovos su tankais Žiemos kare buvo didžiausia heroizmo išraiška, nes artintis prie tanko, turint rankose tik granatų ryšulį ir butelį degiojo mišinio, reikėjo sugebėti ir išdrįsti.

Dar iki kovos su tankais padalinių suformavimo kariuomenė iki gruodžio 5 dienos pirmiausia prieštankinės artilerijos ir lauko pabūklų ugnimi sunaikino ir išvedė iš rikiuotės aštuoniasdešimt tankų, be to, daug tankų susprogo, užvažiavę ant minų.

Baigiamoji sulaikomųjų mūšių fazė pasižymėjo suomių aktyvumo augimu. Partizaninė veikla prasidėjo kaip reikiant, ypač naktimis mūsiškiams pavykdavo padaryti rimtų nuostolių rusams, kurie šildėsi prie laužų. Gruodžio 5 ir 6 dienomis Karelijos sąsmaukos centre vyko atkaklūs mūšiai, kuriuose dalyvavo ir pagrindinės gynybinės pozicijos kariuomenės padaliniai.

Taip baigėsi priedangos kariuomenės užduotis, ir ji, būdama visapusiškai kovinga, buvo nuvesta už gynybos linijos. Priešo nuostoliai buvo dideli, visiškai nepalyginami su mūsų kareivių praradimais. Visi suomių padaliniai parodė kokybinį pranašumą, kuris sukėlė tikrą pasitikėjimą. Nepaisant kiekybinio priedangos kariuomenės silpnumo, priešui prireikė beveik visos savaitės įveikti trumpą atstumą iki pagrindinės pozicijos.

Įsakymas rusų kariuomenei, patekęs į mūsų rankas pirmomis dienomis, parodė, kad puolantieji tikėjosi per kelias savaites užimti visą Suomijos teritoriją. Kariuomenę perspėjo, kad ji nepereitų Švedijos teritorijos! Pirmosios karo savaitės mūšiai, be abejonės, rusų vadovybei parodė, kad jie apsiriko. Negalėjo būti ir kalbos apie „žaibišką karą“, panašų į vokiečių

kariuomenės maršą per Lenkiją. Tikėjimasis greitos pergalės, atsižvelgiant į suomių tautos nesutarimus, į savo jėgos ir technikos pranašumą, žlugo, ir rusai suprato – laukia sunki kova.

Tačiau priešas turėjo jam gamtos suteiktą techninį pranašumą. Žemė užšalo, o sniego beveik nebuvo. Ežerai ir upės užšalo, ir ledas greitai pradėjo išlaikyti bet kokią techniką. Ypač Karelijos sąsmauka pavirto tinkama vieta didelei kariuomenės masei ir mechanizuotiems daliniams. Keliai sutvirtėjo, buvo lengva tiesti ir naujus. Deja, sniego danga buvo per daug plona sutrukdyti priešui manevruoti.

Vienintelis pranašumas, kurį metų laikas padovanojo besiginančiai kariuomenei, buvo tas, kad žiemos dienos trumpumas ribojo priešo aviacijos veiklą. Greitai prasidėjo nepaprastai stiprūs šalčiai, tad ir puolančiajai, ir besiginančiai pusei teko patirti sunkumų.

Žiema buvo tokia šalta, kad žemesnė vidutinė temperatūra užfiksuota tik du kartus per pastaruosius 112 metų. Kadangi visi statiniai prarastoje pasienio juostoje buvo sudeginti, įsikurti rusų kariuomenei ėjosi sunkiai, o karių nušalimai sumažino kovingumą.

Nepaisant neigiamos pirmos karo savaitės patirties, vis dėlto svarstyklės pakrypo į teigiamą pusę, ir galėjome su viltimi laukti veiksmų vystymosi pagrindiniame karo teatre. Ten daugiau kaip dvi trečiosios lauko armijos, kurių kokybė galėjo būti ir geresnė, gynė pozicijas, bet vis dėlto ji sudarė gynybos pagrindą.

Padėtis sąsmaukoje tam tikru mastu stabilizavosi, bet frontas tarp Ladogos ir Arkties vandenyno kėlė rimtą susirūpinimą. Ten silpni mūsų padaliniai buvo priversti atsitraukti,

spaudžiami pranašesnių jėgų. Priešas, palaikomas tankų, judėjo netikėtai greitai; netikėtai atsiradę šarvuočiai paralyžiavo mūsų kariuomenę; tik vienas kitas padalinys spėjo gauti ginklus kovoti su tankais.

Šiauriau Ladogos ežero rusai, užėmę Salmį ir Uomą, dviem kolonomis judėjo Kytelės kryptimi, o kitos kolonos judėjo iš vienos pusės per Suojervį link Loimolos palei geležinkelį ir jam lygiagretų plentą, o iš kitos – per Elgjervį Tolvajervio link ir per Kuolismą Ilomantsio link.

Į šiaurės rytus nuo Pielisjervio, kur priešas Kuhmo ir Lieksos kryptyse grasino Joensu–Kontiomekio geležinkeliui, susidarė pavojinga padėtis. Šiauriau priešas artinosi link Suomusalmio. Salą praradome, o Arkties vandenyno pakrantėje išsilaipino desantas, kuris, žinoma, puls iš Petsamo į pietus.

Mūsų žvalgybos sudarytas vaizdas apie priešo jėgas ir jo grupavimąsi buvo daug blogesnis, negu galėjome tikėtis.

Į pagrindinę puolamąją rusų grupuotę, Karelijos sąsmaukoje veikusią 7-ąją armiją, įėjo dvylika–keturiolika divizijų, iš kurių mūšiuose dalyvavo tik septynios, vienas visiškai sukomplektuotas tankų korpusas, keletas tankų brigadų – iš viso apie tūkstantis tankų, taip pat nemažai sunkiosios artilerijos pulkų. Armijai buvo iškeltas uždavinys užimti Vyborgą ir tęsti puolimą į vakarus.

Į šiaurę nuo Ladogos Oloneco–Porajervio ruože veikė iš septynių divizijų sudaryta 8-oji armija, viena tankų brigada, palaikoma sunkiosios artilerijos. Jos užduotis – užeiti į Karelijos sąsmaukos armijos užnugarį.

Repolos–Uchtos–Kantalahčio ruože puolė 9-oji armija, turėdama užduotį veržtis į šiaurinę Botnijos įlankos dalį ir nutraukti komunikacijas su Švedija.

Pagaliau Arkties vandenyno pakrantėje veikė kelių divizijų 14-oji armija.

Vadinasi, prieš devynias mūsų divizijas stovėjo dvidešimt šešios–dvidešimt aštuonios ir didelė dalis specialiosios kariuomenės, iš viso pusė milijono žmonių. Priešo aviacija, pagal mūsų apskaičiavimus, turėjo maždaug aštuonis šimtus lėktuvų.

Šie duomenys galėjo tik patvirtinti, kad mūsų apskaičiavimai dėl pajėgų, kurias priešas ketino sutelkti ir Karelijos sąsmaukoje, ir beveik neturinčiame kelių karo veiksmų teatre nuo Ladogos iki Arkties vandenyno, buvo gana optimistiniai. Mes pirmiausia tikėjomės, kad į Kareliją netoli Ladogos dėl transportavimo sunkumų galėjo atsiųsti daugiausia tris divizijas.

1939 metų rudenį rusai vis dėlto žymiai padidino kelių tinklą ir tęsė geležinkelio statybą nuo Petrozavodsko į Suojervį. Pasienio rajone buvo sutelkti didžiuliai materialiniai rezervai. Taigi priešas mums netikėtai karo pradžioje šiame ruože sutelkė septynias divizijas, o vėliau jų skaičius išaugo iki dešimties. Tačiau greitai pasirodė, kad ir rusų planai buvo klaidingi, nes, nepaisant visų parengiamųjų renginių ir pagalbinių priemonių, aprūpinti dideles pajėgas, veikusias šiame miškingame ruože, buvo nepaprastai sunku.

Nors padėtis ir atrodė grėsminga, vis dėlto ir čia buvo galima aktyviai gintis. Priešas puolė kolonomis, kurios kol kas negalėjo tarpusavyje sąveikauti, nes kolonas skyrė daugiamyliai miško tankmės ruožai.

Miškinga vietovė trukdė priešui išnaudoti savo žmonių skaičiaus ir technikos pranašumą taip, kaip daugelyje kelių turinčioje Karelijos sąsmaukoje. Tai mums teikė galimy-

bę pulti kolonas pavieniui, suduoti smūgius jų sparnams ir užnugariui, per daug nepažeidžiant savo ryšių. Tai, kad žiema šiauriniuose ruožuose prasideda daug anksčiau, didino mūsų galimybes. Reikėjo suskaldyti slenkančias pirmyn kolonas dar iki tol, kol jos, atsitraukdamos nuo sienos, pasieks apgyventus rajonus, kur kelių tinklas padėtų joms palaikyti geresnius ryšius ir toliau pulti Sortavalos–Nurmeso–Oulu geležinkelio kryptimi.

Esant tokioms aplinkybėms, Žiemos kare man teko imtis spręsti daugelį pačių sunkiausių ir daugialypių klausimų. Viskas bylojo, kad pagrindiniame gynybiniame Karelijos sąsmaukos ruože greitai bus pradėtas esminis puolimas. Todėl nutariau sustiprinti šio fronto kariuomenę visais savo turimais rezervais vildamasis, kad silpna Rytų fronto gynyba vis dėlto išlaikys. Tačiau netikėtai greitas priešo judėjimas tame ruože šių planų neleido įgyvendinti – man teko didelę dalį nedidelių rezervų siųsti į rytus, į Tolvajervio, Kuhmo ir Suomusalmio rajoną.

Taigi vyriausiasis vadas prarado trečdalį savo pagrindinio rezervo (6-oji divizija) kovinės kiekybinės sudėties, kai gruodžio 5 dieną pagal įsakymą vienas pulkas (16-asis pėstininkų) ir vienas artilerijos divizionas buvo nukreipti per Vertisilę į Tolvojervį. Kitą didelę mano rezervinę dalį, 9-ąją nevisiškai sukomplektuotą diviziją, kuri buvo dislokuota Oulu prieigose, teko suskaldyti ir vieną jos pulką (25-ąjį pėstininkų) siųsti į Nurmesą, metus į priešo, puolančio Kuhmo kryptimi, sparną, o 27-ąjį pėstininkų pulką įlaipinti į vagonus ir vežti į Suomuslamį, kur jau buvo kaip pradinis pastiprinimas išsiųstas vienas batalionas.

Į kitus kritinius ruožus taip pat reikėjo siųsti pastiprinimus, nors jų kiekybinė sudėtis, kovinis parengimas ir ginkluotė buvo nepakankami, ir tokios būklės nebuvo tinkami įvesti į mūšį. Bet vargas įstatymų nežino, todėl skubiai sukūrėme A grupę, sudarytą iš trijų atsarginių batalionų, ir metėme Ilomantsio kryptimi, o vieną atsarginį batalioną išsiuntėme Salos frontui sustiprinti.

Kadangi karinių veiksmų teatro nebuvo galima palikti be rezervų, visus kitus nusiuntėme ten. 6-osios divizijos likučius dislokavome į fronto dalį Vyborgo pietryčiuose statyti įtvirtinimus linijoje, vėliau pavadintoje tarpine pozicija. Tuo pat metu įsakiau visuose Karelijos sąsmaukos kelių ruožuose padaryti prieštankines kliūtis. V grupė, taip pat suformuota iš trijų atsarginių batalionų, buvo permesta į sąsmaukos rytų sektorių įtvirtinti galinę gynybos liniją.

Kritiškiausia padėtis vis dar buvo sektoriuje į šiaurę nuo Ladogos ežero – 4-ojo armijos korpuso frontas atsitraukė atgal. Mūsų kariniuose žaidimuose operatyviniai planai paprastai numatydavo kontrsmūgio galimybę iš Lepesyrjės–Loimolos geležinkelio ruožo į priešo, puolančio pakrantės juostoje, sparną.

Todėl mums ypatingo susirūpinimo nekėlė tas faktas, kad rusų kolonos artinasi prie Kytelės, o tai, kad mums nepavyko sulaikyti priešo judėjimo geležinkelio rajone link Suojervio ir keliuose, einančiuose šiauriau Suojervio ir vedančiuose į Tolvajervį ir Ilomantsį, galėjo kelti pavojų visam suplanuotam kontrsmūgiui.

Buvo aišku, kad generolas majoras Heglundas (Hägglund), vadovaujantis 4-ajam armijos korpusui, neturi gali-

mybės valdyti visų kritinių zonų, kylančių tokiame ištęstame fronte. Todėl nutariau išskirti pačią šiauriausią juostą – Tolvajervis–Ilomantsis – ir atiduoti ją naujam vadui.

Kadangi kariuomenė šiame ruože galėjo susidurti akis į akį su priešu, žymiai pranašesniu jėgomis, kritinei padėčiai ištaisyti būtinai reikėjo parinkti tinkamą kandidatūrą. Pasirinkau pulkininką Talvelą (Talvela), kuris, būdamas Karinių įrengimų tarybos narys, buvo pavaldus man.

Dar nuo išsivadavimo karo laikų jį pažinojau kaip bebaimį ir valingą vadovą, kuris turi netgi dalelę įžūlumo, būtino suduoti kontrsmūgį pranašesniam už mus priešui. Dar prieš man išvykstant į būstinę, pulkininkas Talvela manęs asmeniškai prašė suteikti jam vado pareigybę fronte; kalbėdamas apie pirmų karo dienų nesėkmes Karelijoje, turėjo įdomių pastabų.

Gruodžio 1 dieną pakviečiau į būstinę ir kitą dieną jam, kaip tiesiogiai man pavaldžiam grupės vadui, buvo iškelta užduotis sutriuškinti priešą, puolantį Korpiselkės ir Ilomantsio kryptimi. Pabrėžiau: nors šiame žaidime daug kas pastatyta ant kortos, jis negali tikėtis kitų pastiprinimų, išskyrus tuos, kurie jau yra pakeliui į Tolvajervio sektorių, tai yra 16-asis pėstininkų pulkas ir viena artilerijos divizija, taip pat neseniai Ilomantsyje suformuota A grupė, susidedanti iš trijų silpnų batalionų, kurių didžioji dalis neturi slidžių.

Abiejose kryptyse priešas turėjo po diviziją. Ten kovojantys mūsų batalionai – trys Tolvajervyje ir vienas Ilomantsyje – pavargo, bet 14-ojo armijos korpuso vadas į pirmąja pavadintą zoną nusiuntė vieną atskirą savo rezervo batalioną. Šiomis pajėgomis pulkininkas Talvela turėjo paimti iniciaty-

vą ir pereiti į kontrpuolimą. Tiesa, pasakiau, kad kariuomenė nusilpusi, bet 16-ojo pėstininkų pulko vadas papulkininkis Pajaris (Pajari) – talentingas karininkas, turi puolamojo ryžto ir išmano taktiką.

Per kitas dienas iš frontų gaudavome blogų žinių. Gruodžio 6 dieną Karelijos sąsmaukoje priešas pradėjo lauktą puolimą Taipalės ruože, kuriame, galima sakyti, nebuvo rezervų. Suomusalmio kryptyje dviem priešo kolonoms pavyko susijungti šiame kaime, mazginiame šio rajono kelių tinklo punkte. Ladogos fronte dvi pačios piečiausios priešo kolonos taip pat susijungė netoli Koirinojos.

Ypač didelį susirūpinimą kėlė padėtis Suojervio–Loimolos kryptyje, kur Pytsonojoje buvo paliktos mūsų pozicijos, o naujoji gynybos linija su didelėmis pastangomis įkurta Kolajoje. Būtinai reikėjo sustabdyti priešo puolimą šiame rajone: jeigu Kolaja pasiduos, planuojamas apsupimas taps neįmanomas.

Iš Tolvajervio taip pat gaudavome nerimą keliančių pranešimų. Priešas 139-osios divizijos pajėgomis gruodžio 8 dieną užgrobė keturių kilometrų kalnų virtinę, kuri sudaro gražiausią Tolvajervio gamtos parką. Pirmasis pulkininko Pajario mestas į mūšį batalionas buvo atblokštas į vakarinį Tolvajervio ežero krantą, kur jis sunkiai atsilaikė.

Pirma aktyvi atsakomoji priemonė buvo įgyvendinta gruodžio 9-os naktį, kai papulkininkis Pajaris asmeniškai išvedė partizanų padalinį į priešo užnugarį ir sudavė rusams esminį smūgį. Po to atėjo dvi palyginti ramios paros, ir Talvelos grupė galėjo pailsėti.

Tačiau greitai sužinojome, kad priešas pergrupavo kariuomenę į šiaurinę ežero pakraščio dalį, o mūsų žvalgyba

nepastebėjo. Naktį į gruodžio 11-ą priešo batalionas, perėjęs mišką, išėjo į vienintelį kelią, kuriuo vyko tiekimas, ir užpuolė gurguoles. Papulkininkis Pajaris, atsitiktinai vykęs pro šalį, iš toliau išsidėsčiusių junginių greitai surinko padalinį ir drąsiai smogė priešui.

Tuo pat metu iš savo pozicijų atakavo dvi fronto kuopos. Artimos distancijos kova, vykusi nakties tamsoje, baigėsi visišku priešo sutriuškinimu. Priešo bataliono likučiai, persekiojami mūsų kariuomenės, išsibarstė miško tankmėje, o šaltis darbą užbaigė. Sėkmė pakėlė kovinę mūsų kariuomenės dvasią, ir kitos dienos priešo atakos buvo veiksmingai atremtos.

Iš Ilomantsio sektoriaus, vadovaujamo A grupės vado pulkininko Ekholmo, gruodžio 10 dieną taip pat buvo gautas pranešimas apie pergalę. Bandydamas apeiti mūsų pozicijas, vienas rusų batalionas pats buvo apsuptas ir sunaikintas iki paskutinio kareivio. Kare tai buvo pirmasis mūšis, siekiant sunaikinti, po jo buvo dar daug! Visiškai suprantama, kaip tai paveikė suformuotų iš atsarginių besiginančių batalionų kovinę dvasią.

Pulkininkas Talvela, tuo metu turėjęs septynis batalionus ir keturias baterijas – neabejotinai sutelktą kariuomenę – nusprendė pereiti į puolimą. Jis prasidėjo gruodžio 12 dieną ir rusams buvo visiškai netikėtas.

Greitai išaiškėjo, kad pirminio varianto planas negali būti įgyvendintas, nes priešas pradėjo apeinamąjį manevrą ir susisiekė su kairiuoju pulkininko Talvelos vadovaujamos grupės sparnu. Dėl to priešai sukaustė vienas kitą miškingoje vietovėje į šiaurę nuo Tolvajervio ežero. Užėmus Kotisario

salą, buvo sustabdyta ir pirmojo krašto ataka. Šitai irgi tapo svarbiu pasiekimu: priešo užnugaris ir komunikacijos pakliuvo į ugnį. Pulkininkas Pajaris centre palaužė pasipriešinimą, suduodamas pašėlusiai drąsų priešpriešinį smūgį per ežerą, ir priešo užgrobta aukštumų virtinė vėl atsidūrė mūsų rankose, nepaisant tankų ir rusų pozicijų tvirtumo.

Kokie nuožmūs buvo šie mūšiai, rodo jų rezultatai. Rusai šiame ribotame ruože prarado maždaug tūkstantį karių, keletas šimtų atsidūrė nelaisvėje, buvo sunaikintos dešimtys tankų, dvi artilerijos baterijos ir daugybė kitos technikos. Tik kariuomenės nuovargis sukliudė iškart persekioti priešą. Bet, vadovaujama įkvėpimo pagautų savo vadų, mūsų kariuomenė kovojo dar dešimt dienų!

Gruodžio 14 dieną visa Tolvajervio teritorija buvo išlaisvinta, ir prasidėjo nauji mūšių etapai, kurie vyko už dešimties kilometrų nuo pradinės padėties atšiauriuose tyrlaukiuose ir baigėsi visišku 139-osios divizijos likučių sunaikinimu.

Tačiau kelias į Jalgejervį dar nebuvo atidarytas, nes į mūšį įsitraukė naujas rusų junginys, 75-oji divizija. Ir šiai divizijai buvo suduotas pozicinis priešinis smūgis tuo pat metu apeinant ją iš sparnų, o priešas, nepratęs prie veiksmų miškingoje vietovėje, negalėjo atremti.

Po keletą dienų užsitęsusių atkaklių kovų gruodžio 22 dieną atgavome Jaglekiulės kaimą, kurį rusai neįtikėtinai greitai suspėjo paversti įtvirtintu punktu. 75-osios divizijos likučius mūsų kariuomenė persekiojo iki Aitojokio upės ribos netoli Suojervio, ir ten frontas stabilizavosi iki pat karo pabaigos.

Rezultatas buvo puikus. 139-oji priešo divizija iš žaidimo iškrito, o jai pagelbėti atsiųstai 75-ajai divizijai padarytas

rimtas nuostolis. Suskaičiavome beveik keturis tūkstančius žuvusių tik prie pagrindinio kelio pakraščių, į nelaisvę buvo paimta apie šešis šimtus žmonių. Kaip karinius trofėjus reikėtų paminėti penkiasdešimt devynis tankus, trisdešimt vieną pabūklą, du šimtus dvidešimt kulkosvaidžių ir didžiulį kiekį šaudmenų.

Bet pergalė buvo pasiekta sunkiai. Dėl didėjančių praradimų rimtai galvojau mūšius nutraukti, bet sutikau su grupės vado prašymu juos pabaigti. Šiuose mūšiuose 30 procentų vadovaujančiųjų ir 25 procentai eilinių žuvo ar buvo sužeisti. Taigi, netektys Tolvajervio rajone per šią karinę kampaniją buvo pačios didžiausios.

Septyni pavargę batalionai padarė didžiulį darbą: per dešimtį dienų nesiliaujančių kovų sutriuškino dvi atkakliai kovojusias divizijas ir atstūmė jas keturiasdešimt kilometrų atgal. Užduotis, atrodžiusi antžmogiška, buvo įvykdyta dėl dviejų vadų valios ir asmeninių pavyzdžių, taip pat dėl kariuomenės atkaklumo ir nepaprasto pasiaukojimo. Tai, kad pulkininkui Talvelai suteikė generolo majoro laipsnį, o papulkininkiui Pajariui pulkininko laipsnį, buvo užtarnautas nuopelnas.

Tolvajervio mūšis daug reiškė tiek strateginiu, tiek psichologiniu požiūriu. Informacija apie pergalę įkvėpė karius, kovojusius kituose frontuose, kilniai rungtyniauti ir suteikė tiek vadovybei, tiek Suomijos liaudžiai galimybę tikėti kariuomenės kovingumu.

Padėtis stabilizavosi ir Ilomantsio fronte. Keturiems silpniems batalionams, palaikomiems tik vienos vienintelės baterijos ugnies, čia pavyko sustabdyti 155-osios rusų divizijos puolimą. Jos aktyvumas buvo nuslopintas visam karo

metui. Be atkaklumo, kurį parodė A grupė, sėkmė mūšyje prie Tolvajervio būtų buvusi neįmanoma.

Ši sėkmė mums davė teisę tikėtis gerų rezultatų kontrpuolime pakrantės juostoje ypač dėl to, kad frontas Kolajos rajone atsilaikė, ir priešas netoli pakrantės sustojo prieš mūsų įtvirtintas pozicijas. Jis atsidūrė maiše, ir turėjome didelių vilčių, kad mums pavyks užveržti šio maišo angą.

Bet sulaikomieji mūšiai labai susilpnino 4-ojo armijos korpuso jėgas, labai didelis šaltis ir ginkluotės trūkumas padarė savo. Tad pirmieji mūsų kontrsmūgiai buvo pasmerkti nesėkmei, ir tik 1939-ųjų metų pabaigoje – 1940-ųjų pradžioje, iš esmės pergrupavę kariuomenę, galėjome padaryti galutinį karinį manevrą. Tačiau, prieš jį aprašant, reikia stabtelėti prie operacijų, gruodžio mėnesį vykusių kituose fronto ruožuose.

Tuo metu, kai mūšiai prie Tolvajervio dar tęsėsi, į šiaurę nuo Suomusalmio atokioje negyvenamoje vietovėje prasidėjo mūšiai, kuriuos galima palyginti su mūšiais už Tolvajervį.

Karo pradžioje priešas dviem pulkais perėjo rytinę sieną miške esančio Juntusrantos kaimo rajone. Šioje kryptyje rusai nutiesė naują kelią, apie tai mes nežinojome. Trečiasis pulkas judėjo Ratės–Suomusalmio kryptimi. Vadinasi, visa divizija ėjo į ataką prieš čia dislokuotą rezervo batalioną ir jam į pagalbą atsiųstą dar vieną batalioną, suformuotą iš neišmokytų kareivių. Mūšiuose kovėsi labai nelygios jėgos, ir gruodžio 7 dieną dvi priešo kolonos, kaip jau buvo pasakyta, susijungė kaime. Kelias į vakarus buvo atviras.

Mūsų kariuomenė užėmė pozicijas pietiniame kaimo pakraštyje, už nedidelio siauro vandens telkinio, ledas čia dar nebuvo taip sutvirtėjęs, kad išlaikytų tankus. Gynyba atlaikė, ir priešo ataką atrėmėme.

Kartu su įsakymu 27-ąjį pėstininkų pulką iš 9-osios divizijos išsiųsti į Suomusalmio rajoną šiame ruože operacijai vadovauti paskyriau divizijos vadą pulkininką Sylasvuo (Siilasvuo). Ten kovojusius batalionus perdavėme jo pavaldumui.

Jeigu priešo keliai buvo mums netikėtumas, tai ir mes turėjome kelių, apie kuriuos jis aiškiai neturėjo supratimo. Neseniai buvo ištiesti bėgiai geležinkelio atšakoje Kontiomekis–Taivalkoskis iki Hiuriunsalmio gyvenvietės, tai suteikė galimybę permesti papildymą ir išlaipinti iš vagonų keturiasdešimčia kilometrų piečiau Suomusalmio.

Bet pradžia nežadėjo nieko gero: pirmasis traukinys susidūrė su prekiniais vagonais ir judėjimas visu Oulu–Kontiomekio keliu buvo nutrauktas keletą savaičių. Bet būtent šis kelias įgalino pulkininką Sylasvuo jau gruodžio 11 dieną imtis būtinų kontrpriemonių.

Palikęs pietiniu kaimo pakraščiu einančioje gynybos linijoje užšalusio ežero priedangoje tik vienus kulkosvaidžius, pulkininkas Sylasvuo nurodytą dieną netikėtu smūgiu perkirto priešo kelią, vedantį į Ratę. Po to pagrindinė kariuomenės dalis pradėjo judėti į vakarus kaimo pusėn, ir tik dviejų kuopų būrys veikė kaip priedanga sąsmaukoje tarp Kuivasjervio (Kuivasjärvi) ir Kuomasjervio ežerų. Tuo pat metu nedidelės pajėgos perkirto ir priešo komunikacijas, einančias į šiaurę. Jau tos pačios dienos vakarą mūsų rankose atsidūrė penki kilometrai kelio į Ratę ir aplinkinė vietovė.

Kitą dieną mūsų kariuomenė tęsė puolimą Suomusalmio kryptimi. Vakare įėjo į kaimą, kur, palaikomas artilerijos ir tankų, priešas atkakliai laikė savo pozicijas. Šaltis siekė 40 °C.

Kitą parą mūšis dėl kaimo griuvėsių tęsėsi su nemažėjančiu žiaurumu. Kadangi mūsiškiai buvo priversti pulti įsikasusį į žemę priešą, neapšaudydami artilerija, nuostoliai buvo juntami.

Po penkias dienas nė minutei nenutrūkusių mūšių gruodžio 15 dieną didelė kaimo dalis buvo išlaisvinta. Pagrindinė 163-iosios divizijos pajėgų dalis pateko į apsupimą pačiame kaime, o likučiai – Hilkonieme, į vakarus nuo jo.

Tuo pat metu iš Ratės kelio buvo gautas nerimą keliantis pranešimas: kelyje – priešakiniai naujos rusų divizijos daliniai. Pirmieji jų puolimai, nukreipti į tas dvi kuopas, kurios dengė besiginančios kaime grupuotės užnugarį, tiesa, buvo atremti, bet kaip silpnasis gali ilgą laiką išlaikyti visos divizijos spaudimą? Neįtikėtina, bet taip atsitiko. 44-oji motorizuota divizija, esanti Maskvos karinės apygardos sudėtyje, pati sau sudarė spūstį, ir ilga kolona negalėjo išskleisti savo pranašesnių jėgų.

Kai tik būstinė gavo žinias, kad į veiksmus įsikišo nauja divizija, įsakiau skubiai kurti naujus padalinius ir siųsti į Suomusalmio rajoną. Gruodžio 16 dieną pulkininkas Sylasvuo gavo vieną bateriją, 18 dieną – antrą, o 20 dieną – dvi prieštankines patrankas. Per Kalėdas atvyko penki batalionai. Kalėdų naktį vienuoliktą valandą apsupta 163-ioji divizija vėl pradėjo pulti, o 44-oji divizija tuo pat metu spaudė iš rytų.

Dvi paras mūsų kariuomenė, išvarginta dvi savaites trunkančių atkaklių kovų su pranašesnėmis priešo pajėgomis, atremdavo puolamuosius veiksmus, palaikytus bombonešių ir naikintuvų. O tuo metu vėl atvykę rezervai išeidavo į pradines linijas pulti kaimo.

Gruodžio 27 dieną prasidėjo puolimas visomis kryptimis. Po parą trukusio atkaklaus mūšio gynyba buvo palaužta, ir mūsų persekiojamas priešas pradėjo bėgti Kiantajervio ežero ledu į šiaurę Juntusrantos kryptimi. Kiantajervio ežeras vis dėlto buvo toks platus, kad sutrukdyti atsitraukimą galėjome tik labai mažai – daugiausia pėstininkų ugnimi, o abi artilerijos baterijos apšaudė Hilkoniemio apsuptą 163-ios Vakarų divizijos grupę, kuri sudarė beveik vieną trečdalį šio junginio.

Šios grupės pasipriešinimas buvo palaužtas gruodžio 30 dieną. Vietoje žuvo penki tūkstančiai priešo kareivių, apie penki šimtai buvo paimti į nelaisvę. Trofėjų labai daug: dvidešimt septyni pabūklai, vienuolika tankų, šimtas penkiasdešimt krovininių automobilių, du šimtai penkiasdešimt arklių, didžiulis kiekis pėstininkų ginklų ir šaudmenų. Geras papildymas blogai ginkluoto nugalėtojo atsargoms.

Dabar atėjo eilė 44-ajai divizijai, kurios pagrindinės pajėgos laikė savo rankose beveik aštuonių kilometrų Ratės kelio ruožą. Likusį dvidešimt penkių kilometrų ilgio kelią iki sienos saugojo nedideli padaliniai, ir jį patruliavo tankai. Divizija įsitvirtino iš abiejų pusių atremti smūgius, kuriuos partizanų būriai suduodavo jai dieną ir naktį.

Pulkininkas Sylasvuo savo išvargusius dalinius suskirstė į kelias kovines grupes ir jos į 44-osios divizijos sparnus suduodavo smūgį po smūgio, tuo pat metu uždengdamos jai kelius atsitraukti į rytus. Ilga kolona daugelyje vietų buvo suskaldyta į atskiras dalis, kurias vėliau naikino mūšiuose, kuriuose rusai su nepaprastu atkaklumu kovojo iki galo. Tik nedidelei daliai priešo pavyko ištrūkti iš apsupimo ir išsi-

gelbėti. Karinių trofėjų buvo daug: septyniasdešimt įvairių pabūklų, keturiasdešimt trys tankai, du šimtai septyniasdešimt sunkvežimių ir traktorių, trys šimtai automatinių ginklų vamzdžių, šeši tūkstančiai šautuvų, trisdešimt dvi lauko virtuvės ir tūkstantis šimtas septyniasdešimt arklių. Apskaičiuoti tikslų žuvusiųjų skaičių pasirodė neįmanoma, nes ir juos, ir mirtinai sušalusius uždengė sniegas. Tūkstantis trys šimtai žmonių buvo paimta į nelaisvę.

Pergalė Suomusalmyje buvo drąsaus ir tikslingo vadovavimo kariuomenei, atkaklaus kariuomenės pasipriešinimo ir sumanaus vietovės bei gamtinių sąlygų išnaudojimo rezultatas. Nepaisant didžiulio priešo pajėgų pranašumo ir šalčio, kartais nukrisdavusio iki 46 laipsnių, suomių kareivis ir čia neįmanoma padarė įmanoma, o vadas pulkininkas Sylasvuo užsitarnavo generolo laipsnį.

Atsargūs ir pasyvūs 44-osios divizijos veiksmai visą laiką, kol 163-ioji divizija tik už keleto mylių grūmėsi žūtbūtinėje kovoje, atrodė labai keisti. Tiesa, pagrindinės jos pajėgos spėjo prieiti prie priešakinių dalinių tik gruodžio 27 dieną, bet nuo gruodžio 15-os, norėdama prasiveržti ir padėti 163-iajai divizijai, ji turėjo veikti aktyviau.

Iki karo pabaigos priešas šiame sektoriuje taip ir nesugebėjo imtis puolamųjų veiksmų. Pralaimėjęs turėjo atsisakyti minties apie „žaibišką karą“ turint tikslą padalyti Suomijos teritoriją pusiau, dėl to dalį savo kariuomenės galėjome palaipsniui siųsti į kitus ruožus vykdyti kitokių užduočių.

Mūšiai prie Tolvajervio ir Suomusalmio čia aprašyti taip smulkiai todėl, kad taktiniu požiūriu jie tapo reikšmingiausiais karo įvykiais, taip pat todėl, kad jie buvo lemiami stipri-

nant liaudies dvasią. Be to, jie vaizdingiau už kitus nupiešė tikrą tų negailestingų sąlygų paveikslą, kai vyko Žiemos karas.

Gruodžio mėnesį kovos veiksmai pakrypo mūsų naudai ir kituose Rytų fronto ruožuose. Šiaurėje Petsamo rajone priešas buvo sustabdytas netoli Hejuhenjervio ežero už šimto kilometrų nuo Arkties vandenyno: ten vienas batalionas atsilaikė prieš diviziją. Dėl arktinės žiemos ir didelių atstumų mūsų kariuomenė, nepaisant priešo pajėgų pranašumo, sugebėjo atsilaikyti, ypač tada, kai buvo panaikinta grėsmė keliui į Petsamo iš Salos gyvenvietės pusės.

Rusų pulkas, sustiprintas tankų ir vieno žvalgybos bataliono, buvęs vienos iš divizijų, užėmusių Salos kaimą, sudėtyje, veržėsi per Savukoskio (Savukoski) į Pelkoseniemio kaimą. Jeigu rusams būtų pavykę jį užimti, jie būtų galėję suduoti smūgį per Kemį mūsų kariuomenės, besigynusios Kursu rajone, užnugariui ir kelti grėsmę keliui, vedančiam į Petsamą.

Pelkoseniemį gynė viena vienintelė kuopa, kuriai pastiprinti iš pradžių buvo nukreiptas vienas iš atsarginių suformuotas batalionas. Puolant pranašesnėms jėgoms jam pagelbėti buvo išsiųstas nepakankamai ginkluotas pulkas, kuris gruodžio 18 dieną stojo į mūšį ir, padaręs apsupimo manevrą, atakavo. Priešas, apimtas panikos, bėgo, mums palikdamas daugybę trofėjų: tarp jų dešimt tankų, keturiasdešimt sunkvežimių, ginkluotę ir įrangą. Tik Salos rajone jis vėl įsitvirtino ir pasipriešino.

Pergalė Pelkoseniemyje buvo gana svarbi visos Laplandijos gynybai. Dabar galėjome siųsti kariuomenę Kemijer-

vio ežero kryptimi, kur du pulkai iki karo pabaigos sukaustė dviejų divizijų veiksmus.

Labiau į pietus esančiuose ruožuose padėtis taip pat buvo pastovi. Pastiprinimai į rytus nuo Kuhmo kaimo spėjo sustabdyti iš Repolos judėjusią 54-ąją diviziją. Antrai priešo kolonai, turėjusiai uždavinį išėjus iš Lieksos rajono keliose vietose perkirsti visą trisdešimties kilometrų geležinkelio atšaką Joensu–Kontiomekis, taip pat neleido įgyvendinti sumanymo.

Ladogos ežero pakrantės ruože dviem divizijoms, perėjusioms per Salmį ir Uomą, pavyko susijungti Kytele, bet visi mėginimai pralaužti gynybą sektoriuje tarp Ladogos ir Siuskervi ežero sėkmės neatnešė. Labiausiai nerimą kėlė padėtis Kolajoje geležinkelio į Suojervį rajone – ten, silpnai artilerijos palaikomi, keturi batalionai kovėsi su dviem divizijomis. Prieš Kalėdas priešo veikla šiek tiek susilpnėjo. Gausus snigimas apsunkino pervežimus ir ribojo taktinį neturinčių slidinėjimo įgūdžių rusų manevringumą. Žiema pagaliau tapo mūsų sąjungininke visame didžiuliame Rytų fronte.

Tuomet, kai Rytų fronte vyko visa, kas aprašyta, mūšiai pagrindiniame karo veiksmų teatre, sąsmaukoje, tęsėsi. Kai tik buvo įvykdytas sprendimas rezervus permesti į kritinius Rytų fronto taškus, pagrindinė gynybos linija tapo pirmo stambaus masto puolimo objektu. Mes tikėjomės, kad jis bus nukreiptas į vadinamuosius Vyborgo vartus, į tarpą tarp Kaukjervio ir Muolanjervio ežerų, kur tiek vietovė, tiek kelių tinklas leido manevruoti didelėmis pajėgomis.

Tačiau priešas gruodžio 6 dieną pradėjo puolimą į rytus, Taipalės rajone, arčiau sienos, kur upė daro vingį į pietus, ap-

lenkdama tinkamą placdarmui žemumos kyšulį. Mūsų pozicijos ėjo skersai šio kyšulio šiaurine jo dalimi. Puolimas, matyt, turėjo tikslą, prieš prasidedant Vyborgo šturmui, atitraukti mūsų rezervus iš vakarinės Karelijos sąsmaukos dalies.

Taipalės gynėjų ištvermė gruodžio 6–11 dienomis patyrė stiprų išmėginimą. Puolančioji rusų divizija šiuose mūšiuose turėjo tokių nuostolių, kad ją buvo priversti išvesti ilsėtis ir pakeisti nauja. Ši savo ruožtu gruodžio 15 dieną pradėjo pulti, bet ir ji buvo atremta; iš penkiasdešimties mūšyje kovojusių tankų buvo sunaikinta aštuoniolika.

Kitą dieną priešininkas po aštuonias valandas trukusios artilerijos ugnies ir keturių valandų bombardavimo iš oro dviejuose punktuose įsiskverbė į mūsų pozicijas, bet jau tos pačios dienos vakarą ši pralauža buvo sutvarkyta, ir visa pagrindinė gynybos linija atsidūrė mūsų kariuomenės rankose.

Kitą dieną mūsų artilerija įvykdė netikėtą ugnies antpuolį atakuojančiai priešo grupuotei, ir tai padarė lemiamą poveikį puolančiosioms šios divizijos pajėgoms – ją pašalino iš žaidimo. Gruodžio 17 dieną priešas metė į mūšį trečią diviziją, bet taip pat nesėkmingai.

Gynybinius mūšius Taipalės rajone reikėtų priskirti prie didžiausių Žiemos karo pergalių. Kadangi priešas didžiąja dalimi puolė ežerų ledu ir atvira vietove, jo nuostoliai buvo besąlygiškai dideli. Talentinga mūsų nedidelės artilerijos šaudymo technika, nepaisant šaudmenų ir šiuolaikinės ginkluotės trūkumo, pasirodė esanti pranašesnė ir veiksmingesnė. Atsižvelgdami į priešo taktiką Taipalės rajone, įsitikinome, kad jai trukdė jautiškas užsispyrimas laikytis pirminio operatyvinio sumanymo, gebėjimo trūkumas suderinti ją su vietos

ir laiko reikalavimais. Tai vėliau išryškėjo ir kituose fronto ruožuose.

Taipalės rajone jau pradiniuose mūšiuose gavome informaciją, kad Vyborgo kryptimi aptikta didelė kariuomenės santalka, ir priešas ten įtemptai žvalgo. Nedideles atakas atremdavo visoje fronto linijoje, tuo metu buvo sunaikinta daug tankų.

Ankstus gruodžio 17 dienos rytas prasidėjo smarkia artilerijos ugnimi Sumos kaimo–geležinkelio tarpsnyje. 10 val. rusai vienos divizijos pajėgomis, palaikomi tankų ir aviacijos, atakavo pozicijas, išsidėsčiusias į rytus nuo Sumos ir patį kaimą – nedidelį įtvirtintą punktą prie kelio į Vyborgą, kurio pavadinimas greitai ėjo iš lūpų į lūpas. Čia rusams iš pradžių sekėsi, pralaužus mūsų gynybines pozicijas ir praradus dvidešimt penkis tankus, bet vakare visa linija vėl buvo mūsų rankose.

Kitą dieną po penkias valandas trukusio artilerijos apšaudymo vėl prasidėjo puolimas, bet šį kartą mūsų artilerija jį vėl nuslopino jau pačioje pradžioje. Prasidėjo naujas artilerijos apšaudymas, vykęs visą naktį.

Gruodžio 19 dieną mūšiai buvo patys karščiausi. Vyborgo vartų kryptimi puolė šešios divizijos. Jas palaikė vienas tankų korpusas, dvi atskiros tankų brigados ir daug lėktuvų. Paaiškėjo, kad rusų artilerija išmoko geriau sutelkti ugnį. Dvidešimties–penkiasdešimties tankų grupės dažnai įžūliai ėjo į savarankiškas atakas. Pėstininkai, puolę glaudžiomis grupėmis, turėjo didelių nuostolių.

Mums teko įsitikinti, kad mūsų prieštankinių kliūčių akmenys buvo visai nedideli, juos buvo galima nustumti. Juos buvo

galima griauti netgi patrankų, buvusių pėstininkų dalinių ginkluotėje, ugnimi. Tad penkiasdešimties tankų grupei pavyko prasiveržti į Sumos kaimą, kur dauguma jų buvo sunaikinta artimuose mūšiuose. Likučiai naktį grįžo į savo pusę.

Gruodžio 20 dieną mūšiai vyko nuo ryto iki vakaro, bet, atėjus nakčiai, visos atakos buvo galutinai atremtos. Gynybinėje linijoje ir prieš ją liko penkiasdešimt aštuoni pamušti tankai, iš jų dvidešimt du buvo sunkieji. Vienas tankų padalinio vadas, perbėgęs į mūsų pusę, pareiškė, kad daugiau nepajėgia „atsakyti už patirtus nuostolius". Karelijos sąsmaukoje iš viso buvo sunaikinti du šimtai trisdešimt devyni tankai.

Sąsmaukos kariuomenė prieš pranašesnes priešo jėgas kovojo žymiai geriau, negu galėjau tikėtis, ir buvo labai kovingi. Todėl suprantama, kad saugojusi sąsmauką armijos vadovybė nutarė pereiti į kontrpuolimą.

Kiek man buvo žinoma, rusų kariuomenė buvo stipriai išvargusi. Apie jos didžiulį nuovargį liudija laiškai, paimti iš belaisvių ir žuvusiųjų. Buvo galima daryti prielaidą, kad artilerija išnaudojo visas šaudmenų atsargas, galbūt laikinai, ir jų negalėjo papildyti akimirksniu. Šarvuočių bei tankų divizija jautė degalų stygių. Ir pėstininkų, ir tankų daliniai atsisakydavo vykti į mūšį, ir, sprendžiant iš belaisvių parodymų, buvo įvykdyta daug mirties nuosprendžių. Daugeliui nušalo rankos ir kojos. Laikinas priešo nusilpimas skatino imtis kontrpriemonių, siekiant išvengti naujo puolimo. Aktyvūs veiksmai būtų padėję sustiprinti kovinę mūsų kariuomenės dvasią.

Siūlymas pereiti į kontrpuolimą buvo gautas ne pirmą kartą. Dar gruodžio 11 dieną generolas leitenantas Estermanas siūlė pereiti į kontrpuolimą pagrindinėms 2-ojo armijos

korpuso pajėgoms maždaug 45 kilometrų pločio fronte, ruože nuo Suomijos įlankos iki Juskjervio ežero. Tačiau maniau, kad tokia iniciatyva vargu ar gali būti sėkminga.

Kariuomenė per daug išmėtyta, nėra glaudaus sąlyčio su priešu, o ir jo grupavimasis tiksliai nenustatytas. Puolimas galėtų tapti šūviu į orą, be to, kariuomenė neturėjo patirties vykdyti manevrines kovas su rusų tankais, nepalaikoma prieštankinės artilerijos. Bet kokiu atveju buvo geriau sėdint įtvirtinimuose laukti greitai prasidėsiančio puolimo. Tuo buvau įsitikinęs.

Mūšiams Vyborgo prieigose pasibaigus rusų sutriuškinimu, armijos vadas vėl grįžo prie savo siūlymo. Jo motyvai buvo gana įtikinantys. Gruodžio 19 dieną mūšiuose prie Sumos jam leidau gale esančią 6-ąją diviziją, jeigu bus gilus proveržis, panaudoti kontrpuolimui. Diviziją, papildytą kranto gynybos pėstininkų pulko, jam perdavė dalyvauti 2-ajam armijos korpusui darant kontrpuolimą, kur 5-osios divizijos daliniai pultų sektoriuje tarp Kuolemajervio ir Muolanjervio ežerų. Gruodžio 23 dienos 6 val. 30 min. ryto armijos vadovybė nusprendė pradėti pulti.

Tačiau greitai paaiškėjo, kad tokio stambaus puolimo sėkmės galimybės ir šį kartą buvo nepakankamai gerai išnagrinėtos, planuojant buvo mažai dėmesio kreipiama į daugybę povandeninių akmenų, iškylančių ypač žiemą, kai kariuomenė rengiama. Blogiausia, kad sąlytis su priešu, atrėmus jo atakas, buvo prarastas, ir žvalgyba negalėjo sudaryti tikslaus rusų kariuomenės susigrupavimo vaizdo. Pasekmė buvo ta, kad puolamosios operacijos planas neturėjo tikslių ribų ir aiškios pagrindinio smūgio krypties.

Priešlaukį užėmėme be esminio pasipriešinimo, bet giliau rusų grupuotėje, kurią dengė, turime pabrėžti, šarvuotos tvirtovės, puolimas sustojo, kadangi prieštankiniai pabūklai negalėjo lydėti pėstininkų. Artilerija, kuriai masinis tankų susitelkimas galėjo būti puikus taikinys, negalėjo pradėti šaudyti, nes nebuvo ryšio. Labai trūko šiuolaikinio radijo ryšio. Paaiškėjo, kad buvo skirta mažai laiko pasirengti, tai nulėmė klaidas ir vėlavimą. Praėjus aštuonioms valandoms nuo puolimo pradžios buvo duotas įsakymas jį sustabdyti. Atotrūkis nuo priešo buvo toks, kad jis mūsų kariuomenės nekontratakavo.

Nors ši operacija ir neatitiko į ją dedamų vilčių, vis dėlto buvo galima numanyti, kad netikėtas mūsų aktyvumas rusams padarė atitinkamą įtaką, nes jie ilgam laikui nutraukė stambias puolamąsias operacijas Vyborgo kryptimi. Už tai gruodžio 25 dieną rusai atakavo 3-iojo armijos korpuso pozicijas Taipalėje, be to, nauja divizija nesėkmingai mėgino pereiti Suvanto ežerą, jau padengtą storu ledu.

Naktį į gruodžio 26 dieną šiauriniame Suvanto krante Kelos rajone priešui pavyko užimti placdarmą, bet dieną jis vėl buvo atblokštas ant ledo, kartu paliekant septynis šimtus žuvusiųjų ir daug ginkluotės, beje, aštuoniasdešimt vieną kulkosvaidį.

Pasibaigė pirmas karo mėnesis. Daugeliu požiūrių padėtis susidarė kitokia, negu tikėjomės, ir siurprizus buvo galima priskirti prie teigiamos kategorijos. Rusų kariuomenėje taip pat buvo aptikta daugybė trūkumų, o gamtinės sąlygos šiek tiek išlygino disproporciją tarp rusų bei mūsų kariuomenių skaičiaus ir įrangos.

Į suomių kariuomenės metraštį buvo galima įrašyti du šlovingus darbus, tai mūšiai iki sunaikinimo prie Tolvajervio ir Suomusalmio. Priešo atakos buvo atmuštos ir kituose frontuose. Rusai patyrė didelių gyvosios jėgos, technikos ir medžiagų nuostolių, mūsų nuomone, tai pageidautinas priedas prie mūsų kariuomenės ginkluotės ir įrangos. Suomijos kariuomenė parodė, kad kovoti ji moka.

Jūros fronte visi priešo mėginimai prisiartinti prie mūsų kranto taip pat buvo atremti. Baterijos Rusario ir Utio salose gerai susitvarkė su savo užduotimi, o Koivisto ir Humaljokio kranto fortai, be rusų kreiserių atrėmimo, aktyviai dalyvavo kariniuose veiksmuose sausumoje. Tą patį galima pasakyti ir apie baterijas Jariseveniemio kyšulyje ir Karnajokyje, kurios pridengė Taipalę iš Ladogos ežero pusės.

Trūkstant sėkmės jūroje, rusai su pasididžiavimu kalbėjo apie tuščios ir neginamos Gotlando salos užėmimą, kurią jie užvaldė po nuodugnaus bombardavimo. Kai Suomijos įlanka greitai pasidengė ledu, kariniai veiksmai jūroje nevyko, ir Alandų salos atsidūrė saugioje zonoje.

Priešo aviacijos pranašumas taip pat nepadarė lemiamo poveikio. Nepaisant mūsų zenitinės gynybos priemonių trūkumo, jų lėktuvai nesugebėjo nei sunaikinti mūsų komunikacijų, nei pažeisti tautos gyvenimo. Per gruodžio mėnesio oro antskrydžius priešas prarado šimtą keturiasdešimt du bombonešius ir naikintuvus.

Visa suomių tauta kaip vienas žmogus ramiai ir ryžtingai palaikė armiją, suvokdama, kad kovą reikia tęsti. Prie Naujųjų metų slenksčio objektyvus stebėtojas vis dėlto negalėjo išvengti niūrių nuojautų. Sovietų Sąjungos prestižas reikalavo

pergalės, ir mums reikėjo laukti, kad spaudimas iš jos pusės greitai daug kartų išaugs.

Mūsų naujų padalinių formavimo, kariuomenės pakeitimo ir nuostolių atkūrimo galimybės buvo nedidelės, o kalbant apie medžiagų trūkumą, tai improvizuotas mūsų pramonės organizavimas, turint skurdžius žaliavų išteklius, buvo nepajėgus jį pašalinti. Tiesa, Tautų Sąjunga ragino savo narius suteikti mums pagalbą, bet kol kas toks palaikymas buvo labai nežymus. Gaudavome pranešimų, kad didžiosios Vakarų valstybės į konfliktą planuoja įsikišti ginkluotos, bet visa tai buvo taip nekonkretu ir nepatikima, kad vargu ar galėjome remtis šiomis galimybėmis.

Kaip ir pirmas karo mėnesis, sausis taip pat buvo kupinas netikėtumų. Maniau, kad priešas tuoj pat mes savo kariuomenę į lemiamą puolimą visame Karelijos sąsmaukos fronte. Čia jis sutelkė naujus artilerijos ir tankų dalinius, suremontavo kelius ir papildė jų tinklą. Tačiau visą sausį vyko pozicinis karas – pagrindiniai mūšiai Rytų fronte, kur nauji rusų daliniai ėjo pasitikti savo žūties.

Kaip jau buvo kalbėta, Ladogos ežero rajone 168-oji ir 18-oji divizijos, pastaroji sustiprinta 34-ąja tankų brigada, iš pradžių susijungė Kitelėje, kur ir buvo sustabdytos. Kolajos užtvaros pozicija iš lauko įtvirtinimų, įkurtų iš abiejų Suojervio geležinkelio pusių, toliau laikė spaudimą. Kai 4-asis armijos pulkas buvo nuodugniai pergrupuotas, jo vadas generolas majoras Heglundas Naujųjų metų išvakarėse gavo įsakymą siųsti savo kariuomenę (12-ąją ir 13-ąją divizijas) į seniai planuotą kontrpuolimą. Kolajoje palikome tik keletą batalionų. Visos operacijos sėkmė priklausė nuo jų atkaklumo ir ištvermės.

Kaip jau minėjau, dar gruodžio viduryje buvo mėginta uždengti maišo angą iš šiaurės, bet dėl sunkiai pereinamos vietovės, žiauraus šalčio, įrangos trūkumo ir kitų sunkumų jie pasiekė tik vietinės sėkmės.

Svarbiausia nereikšmingų rezultatų priežastis buvo ta, kad priešas greitai įtvirtino savo pozicijas, ir užimti jas, nepakankamai padedant artilerijai, buvo per daug sunki užduotis. Pirminį puolimo planą pakeitė taip, kad generolas majoras Heglundas sugrupavo savo pajėgas į rytus, tiksliau, į rytus ir pietus nuo Siuskiujervio ežero, turėdamas tikslą suduoti smūgį priešo komunikacijoms ir užnugariui.

Dar Naujųjų metų išvakarėse nedideliems daliniams pavyko perkirsti 18-osios divizijos užnugario kelią tarp Uomaso ir Kesneselkės netoli Lavajervio ežero ir priešo padalinius suvaryti į nedidelius maišus. Po kurio laiko tvirtu žiedu apsupo Uomaso kaimą, sukurdami vidinį gynybos žiedą, nukreiptą prieš ateinančias iš rytų pagalbines jėgas. Vienintelis kelias, kuriuo vyko rusų tiekimas, dabar ėjo Ladogos krantu per Salmį į Koirinoją, bet ir jam kasdien grasino manevringos kranto gynybos pajėgos, be to, jį apšaudydavo Mantinsario forto, kuris atsilaikė iki karo pabaigos, kranto artilerija, nepaisanti sausumos kariuomenės atakų ir oro antskrydžių.

4-asis armijos korpusas pradėjo pulti sausio 6 dieną. Kariuomenė judėjo apaugusia miškais nepažįstama vietove, todėl sunkiosios ginkluotės ir vežimų virtinės kėlėsi lėtai. Kai pagrindinės pajėgos atakavo 18-ąją diviziją iš užnugario, o kariuomenė, prasiskverbusi į Koirinoją, išėjo ant Ladogos kranto, abiejų priešo divizijų tiekimo keliai buvo atkirsti.

Po keleto dienų buvo suduotas naujas smūgis, ir pakrantė iki pat Pitkerantos pateko į mūsų rankas. Iki šio momento

buvo puolama pagal planą ir buvo galima tikėtis, kad visiškai apsuptas priešas greitai sudės ginklus, o atsilaisvinusi kariuomenė eis vykdyti kitų užduočių. Tačiau prasidėjo užsitęsiančios ir savotiškos kovos, sukausčiusios pagrindines 4-ojo armijos korpuso pajėgas daugelį savaičių.

Išeinančioms iš Salmio ir Kesneselkės keturioms naujoms priešo divizijoms sulaikyti mes turėjome tik atskirus silpnus dalinius. Operatyviniu požiūriu vis dėlto daug pavojingiau atrodė priešo spaudimas Kolajoje. Tokiomis aplinkybėmis nebuvo galima išvesti kariuomenės iš rajono, esančio į šiaurę nuo Ladogos ežero. Atvirkščiai, ten būtinai reikėjo išsiųsti rezervus.

Sausio mėnesį į šį sektorių nusiuntė pulką ir tris atskirus batalionus, o vasarį – kavalerijos brigadą, performuotą į slidininkų batalioną. Tuo metu Karelijos sąsmaukoje lemiami mūšiai buvo pačiame įkarštyje ir reikalavo visų mūsų jėgų. Sausio pabaigoje naują, 23-iąją, diviziją, sudarytą iš 3-iosios papildymo divizijos, nusiuntė į vyriausiojo vado rezervą į Laimolos–Mūanto–Soanlahčio–Suistamo rajoną. Tačiau iš šios divizijos į kelią galėjo išvykti tik vienas nepakankamai ginkluotas pulkas.

Šiaurinei priešo grupei, 18-ajai divizijai, sunaikinti panaudojo tą pačią apsupimo taktiką, kurią taikant pasiekta pergalė Ratėje. Šią diviziją kartu su jos tankų brigadomis suskirstė dalimis, o jas suvarė į dešimtis maišų, deja, tai padaryti su 168-ąja divizija nepakako jėgų.

Nors tiekimo keliai ir buvo atkirsti, rusai užėmė gynybines pozicijas; greitai įsikasę į žemę, sudarė galingus atraminius punktus. Jų pagrindu tapo tankai, kurių daugumą taip

pat įrausė į žemę, o viduryje įsikūrė artilerija. Vietovė, pilna atvirų stačių kalnų šlaitų, kuriuos buvo lengva išvalyti ugnimi, labai tiko tokiai gynybai.

Tokioms pozicijoms užimti reikėjo sunkiosios artilerijos ir minosvaidžių, o 4-asis armijos korpusas neturėjo nei to, nei ano. Maitindamasi arkliena ir apsirūpindama oro transportu, priešo kariuomenė, sėdėdama maišuose, galėjo išsilaikyti savaites, didžiausias jų skaičius, 168-oji divizija – iki pat karo pabaigos. Tiekimą šiam kariuomenės junginiui bandė tęsti ledu arklių traukiamos kolonos, pridengiamos tankų.

Čia tarp tokių kolonų ir mūsų padalinių, dislokuotų salose prieš Koirinoją, prasidėjo savotiškas naktinis mūšis. Nepaisant mažo skaičiaus, mūsų kariuomenei vis dėlto pavyko sunaikinti didelę ėjusios į pagalbą kolonos dalį, kol didvyriška salų įgula, likus kelioms dienoms iki taikos sudarymo, puolant pranašesnei jėgai iš sausumos ir oro, žuvo iki paskutinio žmogaus.

Kad ir ką kalbėtume, padėtis kėlė didelį nerimą ir buvo nepakenčiama. Siekdamas atlaisvinti kariuomenę svarbiausiems uždaviniams kituose frontuose, 4-ojo armijos korpuso vadui įsakiau pagreitinti kovinius veiksmus ir nukreipti visas pajėgas naikinti priešui maišuose.

Nepaisydami šalčio ir bado rusai šį kartą gynėsi neįtikėtinai atkakliai. Buvo atremti visi jų mėginimai išeiti iš apsupimo. Paskutinis 18-osios divizijos maišas nustojo egzistuoti tik vasario pabaigoje.

Mūšio lauke suskaičiavome keturis tūkstančius tris šimtus žuvusiųjų, tarp jų du generolus, be tų, kurie pasislėpė gūdžioje vietovėje. Bendras trofėjų skaičius viršijo visus paimtus

anksčiau: šimtas dvidešimt aštuoni tankai, devyniasdešimt vienas pabūklas, šimtas dvidešimt sunkvežimių ir traktorių, šešiasdešimt dvi lauko virtuvės ir didelis kiekis pėstininkų ginklų bei įrangos. Taikos sudarymas išgelbėjo pagrindines 168-osios divizijos pajėgas nuo panašaus likimo.

Pačiame kovų įkarštyje šiauriau Ladogos ežero, už trijų šimtų kilometrų į šiaurę, vyko tokia pati, tik mažesnės apimties, kova. Kaip jau buvo kalbėta, 54-osios divizijos puolimas buvo sustabdytas gruodžio mėnesį į rytus nuo Kuhmo kaimo. Be to, sumaniai atokioje vietovėje kariavęs pulkininkas Rapana (Raappana) kaip reikiant sudavė dviem kitoms priešo kolonoms ir jas išvarė už sienos Lieksos kryptimi.

Mūšių prie Suomusalmio nugalėtojas generolas majoras Sylasvuo gavo užduotį sutriuškinti 54-ąją diviziją. Jo kariuomenę sujungė į 9-ąją diviziją, kuri buvo nevisiškai sukomplektuota: dalis jos padalinių buvo išsiųsti į pietinius sektorius.

Operacija prasidėjo sausio 29 dieną. Per keletą dienų mūsų daliniai atkirto 54-osios divizijos tiekimo kelius ir susmulkino koloną į dešimtis grupių 25 kilometrų ilgio kelio ruože. Bet ir čia rusai spėjo palei kelią sukurti atraminius punktus ir nuo kelkraščio pašalinti medžius. Pozicijos buvo tvirtos ir tikslingos, iš dalies netgi apsuptos užtvarų iš spygliuotos vielos. Ten buvo ir apkasai, ir susisiekimo eigos, ir netgi blindažai. Rusų kariuomenės tiekimą suderino iš oro. Taip tiekdavo ne tik maisto produktus ir pašarą, bet ir artilerijos sviedinius bei benziną. Visa tai numesdavo parašiutais. Deja, mūsų kariuomenė neturėjo naikintuvų, galėjusių nutraukti šį oro tiltą, kurio dovanos dažnai patekdavo į suomių rankas.

Mums taip pat teko įveikti vietovės ir tiekimo sunkumus. Vis labiau jautėsi sunkiosios artilerijos trūkumas. Įtvirtintus priešo punktus vieną po kito tekdavo užimti vykdant žiaurius mūšius ir tuo pat metu atremiant išsiųstos į pagalbą naujos kariuomenės ataką. Viena atskira slidininkų brigada padarė labai pavojingą proveržį į mūsų grupuotės gilumą, bet ir ją apsupo, ir sunaikino.

Taikos sudarymas išgelbėjo labai išvargintą 54-ąją diviziją, praradusią beveik pusę savo sudėties ir ginkluotės, nuo galutinio sutriuškinimo.

Padėtis visame Rytų fronto nuotolyje tapo pastovi, ir priešui visuose sektoriuose buvo padaryta didelė žala. Deja, šis teigiamas poslinkis nesuteikė mums galimybės laiku ir gana didelių pajėgų išsiųsti į pagrindinį karinių veiksmų teatrą, kur vasario pradžios mūšiai įžengė į lemiamą fazę.

Karelijos sąsmaukoje, kaip jau sakiau, laimėjome „pirmąjį etapą". Sugebėjome sutelkti lauko armiją į pozicijas ir vesti sulaikomuosius mūšius, tad priešas negalėjo mums sutrukdyti reikiama tvarka išsiųsti pirmąjį kariuomenės ešeloną į pagrindinę gynybos liniją. „Antrasis etapas" – gruodžio mūšiai atremiant puolimus – taip pat buvo mūsų.

Gruodžio mėnesio priešo atakas buvo galima palyginti su orkestru, vadovaujamu blogo dirigento, kur instrumentai groja ne į taktą. Į mūsų pozicijas metė diviziją po divizijos, bet įvairių kariuomenės rūšių tarpusavio sąveika buvo nepakankama. Artilerija eikvojo sviedinius, bet jos ugnis buvo blogai suplanuota ir nelabai susijusi su pėstininkų ir tankų veikla.

Pėstininkų ir tankų tarpusavio sąveika įgaudavo keisčiausių formų. Atsitikdavo, kad tankai pajudėdavo į priekį,

atidengdavo ugnį ir grįždavo atgal į pradines pozicijas dar prieš pradedant judėti pėstininkams. Tokios paprastos klaidos Raudonajai armijai kainavo labai brangiai, tačiau vėliau, pasimokę iš karčios patirties, rusai pradėjo sistemiškai rengti stambų puolimą, kurio pirmoji prielaida buvo nauja vadovybė ir taktikos pakeitimas.

1940 metų sausio mėnesį visų ginkluotųjų pajėgų, sutelktų prieš Suomiją, vadas maršalas Timošenko (Тимошенко), paskirtas Karelijos sąsmaukos kariuomenės vadu, jas padalijo į 7-ąją ir 13-ąją armijas. Rytų fronte 9, 14 ir 18-ąją armijas sujungė į armijų grupę, kuriai vadovauti patikėjo maršalui Šternui (Штерн). Vyriausiuoju vadu buvo paskirtas maršalas Vorošilovas (Ворошилов).

Sužinojome, kad rusai netoli fronto pradėjo rimtus savo divizijų, skirtų pulti, mokymus, tam jie negailėjo nei artilerijos, nei lėktuvų, nei tankų. Kai jie pradėjo pirmą metodinį puolimą, prieš kurį buvo paruošta artilerija, tai reikia pasakyti, kad mokymas buvo rezultatyvus. Jų pėstininkai, palaikomi artilerijos ir tankų, puolė tik tada, kai priešas buvo sugniuždytas ugnimi, tuo pat metu virš mūšio lauko suko ratus bombonešiai ir naikintuvai.

Šie puolamieji veiksmai, kuriuos mes atremdavome, padarydami priešui didelių nuostolių (tuo pat metu mūsų kariuomenė labai kentėjo nuo artilerijos ugnies), buvo tik vietiniai. Priešą labiausiai domino prieigos prie Vyborgo ir Taipalės: šiomis kryptimis vyko nuolatinės atakos, atitinkamus ruožus fotografavo ir apšaudė daug stipriau negu kitus.

Laukimas vargino tiek vadovybę, tiek kariuomenę. Ir prieš audrą tylos nebuvo, nes, be to, kad priešas nuolat mus

apiberdavo vietinėmis atakomis, mūsų daliniai savaites kentė bombardavimus iš oro, buvo sistemingo artilerijos apšaudymo objektu. Silpni ugnies taškai ir kliūtys buvo sutrinami į miltus, o laidinis ryšys nuolat pažeidžiamas.

Priešas žinojo, kad mes negalime pakeisti kariuomenės ir kad nepertraukiama ugnis ją išvargino tiek fiziškai, tiek morališkai. Galiausiai netgi atskiri kareiviai negalėjo vaikščioti už gynybos linijos arba užnugaryje, neatkreipdami į save lėktuvų dėmesio. Todėl judėti geležinkeliu arba plentu tekdavo tik naktį.

Rusų žvalgyba, ypač vykdoma iš oro balionų, apsunkindavo artilerijos veiklą ir dar labiau kėlė nerimą, jei atsižvelgsime, kad, nepaisant šaudmenų nepritekliaus, artilerija vis labiau ir labiau virsdavo gynybos branduoliu. Pagaliau dieną buvo neįmanoma šildyti blindažų, palapinių ir statinių, nes netgi menkiausias dūmų stulpas tuoj pat į save nukreipdavo ugnį. Viskas buvo lyg užburta: giedras oras tęsėsi kelias savaites, o temperatūra nuolat buvo –30 °C.

Visą gruodį Isaksono (Isakson) vadovaujama 5-oji divizija Sumos ruože ir 7-oji divizija, išsidėsčiosi Taipalės krante, vadovaujama pulkininko Vihmos (Vihma), patyrė pačius sunkiausius išmėginimus. Abiem divizijoms labai reikėjo pamainos.

Sausio pradžioje pirmąją iš jų pakeitė rezervinė 6-oji divizija, vadovaujama pulkininko Palu (Paalu), čia pat pakeitusi numerį ir tapusi 3-iąja divizija, bet pakeisti pavargusius Taipalės gynėjus kariuomenės nebuvo.

5-oji divizija, sustiprinta keliais atskirais daliniais, buvo išvesta į pagrindinį rezervą ir tęsė 6-osios divizijos pradėtą

darbą – įtvirtino tarpinį ruožą tarp Somos ir Kemerės geležinkelio stoties į pietus nuo Vyborgo.

1-ajai papildymo divizijai, neseniai performuotai į 21-ąją diviziją, trūko ginkluotės ir įrangos, todėl ją išvedė į vyriausiosios vadovybės rezervą ir dislokavo rytiniame Karelijos sąsmaukos ruože. Ji taip pat statė įtvirtinimus sektoriuje tarp Kymajervio ežero ir Ladogos.

Pagal belaisvių pasakojimus, rusai ketino pulti dar sausio pradžioje, bet dėl stiprių šalčių šio plano atsisakė.

Vasario 1 dieną puolimas prasidėjo visame 2-ojo armijos korpuso plotyje. Pagrindinis smūgis buvo taikomas Sumos kryptimi. Artilerijos apšaudymas viršijo viską, ką iki šiol buvo patyrę suomiai. Tą patį galima pasakyti ir apie penkių šimtų lėktuvų antskrydį. Vidudienį pradėjo pulti tankai, o už dūmų užtvaros į ataką pakilo ir pėstininkai. Mūšis tęsėsi visą dieną ir kitą naktį. Nors priešas ir metė į ugnį papildomą kariuomenę, jo atakos visur buvo atremtos.

Tačiau tai buvo tik preliudija. Tikras generalinis puolimas, taip pat nukreiptas į Sumos zoną, prasidėjo vasario 6 dieną. Kitomis dienomis puolimo frontas išsiplėtė ir į vakarus, ir į rytus. Rusai dabar išmoko skirtingų kariuomenės rūšių tarpusavio sąveikos „orkestruotės“. Tai, viena vertus, pasireiškė lanksčiu artilerijos ugnies suderinimu su pėstininkų manevru, kita vertus – dideliu ugnies tikslumu, kuriai vadovavimas vyko iš stebėjimo punktų oro balionuose ir tankų.

Kadangi rusai negailėjo nei pėstininkų, nei tankų, jų nuostoliai buvo nesuskaičiuojami. Atsitikdavo taip, kad keletas pulkų susirinkdavo kartu nedidelėje teritorijoje, sudarydami glaudžią ir nepajudinamą masę, kurioje netgi mūsų

silpnos artilerijos sutelkta ugnis palikdavo niokojimo pėdsakų. Praradimų mastą rodo jau tai, kad per porą dienų buvo paimti belaisviai iš dviejų dešimčių ką tik mestų į mūšį kariuomenės dalinių.

Nauja buvo tai, kad daugumoje vietų pėstininkus vežė šarvuotomis rogėmis, prikabintomis prie tankų, arba ant tanko šarvų. Naujiena tapo savaeigiai liepsnosvaidžiai, svaidantys degančią naftą. Žmonės pasiekė ištvermingumo ribas, ypač Sumoje ir Taipalėje, kur kariuomenė ištisas savaites neišsimiegodavo. Netgi tankų pasirodymas, atrodė, negalėjo priversti kareivių nemiegoti. Rezervai, permetinėjami iš vienos kritinės vietos į kitą, negaudavo pailsėti.

Pagrindinis smūgis vis dar buvo taikomas Vyborgo kryptimi, ypač į Sumos zoną. Vasario 11 dieną puolamoji priešo operacija išsiskleidė visame Karelijos sąsmaukos plotyje ir peraugo į tikrą generalinį puolimą, kartu mėginant apeiti abu mūsų sparnus Suomijos įlankos ir Ladogos ledu. Nors priešas daugelyje vietų ir pralaužė mūsų gynybą, vietiniams rezervams vis dėlto pavyko padėtį suvaldyti, bet vakare vieninteliai likę rezervai buvo 5-oji divizija į pietryčius nuo Vyborgo ir 21-oji divizija sąsmaukos rytuose. Vasario 11 dieną pats pavojingiausias buvo mūsų gynybos pralaužimas Lahčio ruože. Vėliau jis buvo itin svarbus.

Kadangi ruožas Sumos rajone buvo per daug stiprus riešutėlis, tai pagrindinis smūgis buvo perkeltas labiau į rytus Lahčio kryptimi. Prieš ataką buvo artilerinis apšaudymas iš šimto baterijų: artilerijos atakas nukreipė į siaurą zoną ir sunaikino apkasus bei ugniavietes... Besiginančioji pusė, turėjusi didžiulius nuostolius, negalėjo atsilaikyti prieš prasi-

skverbusius į pozicijas tankus ir pėstininkus. Mes prarasdavome atraminius punktus vieną po kito, kol priešas pagilino proveržį maždaug iki vieno kilometro. Prieš jį liko tik silpna linija, kurią gynė paskutiniai 2-ojo armijos korpuso rezervai.

Vasario 12 dieną puolimas tęsėsi, bet gynybinė linija atsilaikė. Norėdamas kontrpuolimu atgauti pusiausvyrą Lahčio ruože, 5-ąją diviziją perdaviau korpuso vadui. Ją tą pačią dieną Sumos ruože būtinai reikėjo pakeisti 3-iąja divizija, dėl to kontrataką vykdė tik vienas pulkas. Pulko vadas pulkininkas Poltila (Polttila) buvo mirtinai sužeistas. Dalį paliktos vietovės susigrąžinome atgal, bet prasidėjo įnirtinga ataka, ir vietovė vėl atiteko priešui. Tai palengvino pralaužti ir kaimyninio ruožo gynybą.

3-ioji divizija priešakinėse linijose buvo jau visą mėnesį, o pastarąsias dvi savaites priešas jai darė nenutrūkstamą spaudimą, tad ji buvo labai išsekusi, ir būtinai reikėjo pakeisti. Iš karto, kai tik vasario 13 dieną buvo pakeista, divizija maršu išvyko ilsėtis ir būti papildyta į rajoną šiauriau Vyborgo. Buvo galima tikėtis, kad vėl kovinga ji taps po aštuonių–dešimties dienų. Šiuo laikotarpiu vakarinė Karelijos sąsmaukos dalis liktų be rezervų. Kadangi lemiami mūšiai, be abejonės, vyks šiame fronto ruože, 21-ajai divizijai, iš dalies užėmusiai gynybą Taipalės ruože, tą pačią dieną buvo įsakyta nusiųsti vieną pulką (62-ajį pėstininkų) į vakarinį Karelijos sąsmaukos ruožą. Dieną prieš tai iš Kotkos ten nusiuntė du kranto gynybos kariuomenės batalionus.

Vasario 13 dieną rusai su naujomis jėgomis pradėjo pulti Lahčio rajono gynybinius įtvirtinimus. Iš pradžių atakos buvo atremtos, bet kai pusšimtis tankų prasiveržė beveik iki

kelių, vedančių į Lahtį, išsišakojimo, padėtis tapo kritinė. Per dieną priešui pavyko išplėsti prasiveržimą rytų kryptimi. Oro antskrydžiai pasidarė tokie dažni ir galingi, kokių kariuomenė iki tol nebuvo patyrusi.

Norėdamas mūšį stebėti iš arti, vasario 14-os naktį automobiliu išvažiavau į 2-ojo armijos korpuso vadavietę, kuri buvo Sarelos gyvenvietėje į šiaurę nuo Vyborgo. Ten buvo ir armijos vadas. Paaiškėjo, kad korpusas neturi būtinų pajėgų likviduoti priešo proveržio Lahtyje.

Tie du 62-ojo pėstininkų pulko batalionai, kurių laukėme atvykstančių traukiniu iš sąsmaukos rytų ruožo, vėlavo, nes Karlahčio geležinkelis buvo subombarduotas. Atvykstant 3-iojo bataliono, kuris trisdešimties laipsnių šaltyje atvirais sunkvežimiais važiavo į Leipesuo, geriausiu atveju buvo laukiama apie vidudienį, bet be gurguolės. Du batalionai iš Kotkos nespės atvykti iki tikslo anksčiau kaip kitos dienos rytą.

Korpuso vadui pavyko iš Vyborgo Civilinės gvardijos suformuoti vieną batalioną, kuris automobiliais buvo išsiųstas į Sumą. Priešas vykdė operaciją divizijomis, o mes batalionais.

Vasario 14 dienos rytinėmis valandomis buvo prarasti gynybinės linijos likučiai Lahčio ruože, bet priešas kol kas neįsiskverbė giliau. Tai mums teikė galimybę sutvarkyti persikeliančią kariuomenę ir atviroje vietovėje į šiaurę sukurti nepertraukiamą gynybos liniją. Tačiau įsiveržimas į Sumos teritoriją privertė neišvengiamai atsitraukti, tai ir buvo padaryta per dieną.

Penktoji divizija gavo įsakymą atsitraukti keletą kilometrų į šiaurę ir gintis Leipesuo–Rajaharju linijoje, bet ten nebuvo įtvirtintų pozicijų ir pasikliauti šiuo ruožu buvo neįmanoma.

Fronto pralaužimas tuo metu, kai priešo divizijų skaičius karinių veiksmų teatre pasiekė trisdešimtį, kėlė pavojų viso Karelijos sąsmaukos ruožo gynybai.

Tos pačios dienos vakarą grįžau į būstinę, nepaliaudamas galvoti, kur gauti papildomų pajėgų. Iš kariuomenės, kovojusios Rytų fronte, kurios veiksmai tiek daug žadėjo, vargu ar buvo galima siųsti nors kai kuriuos dalinius, o tie atskiri silpni batalionai, kuriuos galėjome paimti iš kranto gynybos kariuomenės, negalėjo būti itin svarbūs tokiose didelės apimties operacijose.

Vienintelis mano turimas junginys buvo 23-ioji divizija. Šiek tiek anksčiau ji buvo pavaldi 4-ajam armijos korpusui ir skirta keisti gynėjus Koilajos sektoriuje, kuriems, kaip niekam kitam, reikėjo ilsėtis. Vienas iš jos pulkų jau buvo priešakinėse linijose. Kruopščiai apgalvojęs, vis dėlto nutariau likusius divizijos pulkus siųsti į sąsmauką, nepaisydamas mažos kovinės jų vertės. Ten diviziją papildė minėtu 62-uoju pėstininkų pulku.

Vasario 15 dienos ryte priešas pradėjo pulti kariuomenės grupuotes, ginančias kelią į Kemerę, ir vakare pralaužė gynybą. Nors pralaužė gana siaurame ruože, armijos vadovybė manė, kad neturinti rezervo kariuomenė toliau laikyti improvizuotas pozicijas neišgali. Buvau tos pačios nuomonės, tad leidau generolui leitenantui Estermanui, esant būtinybei, 2-ąją armijos korpuso kariuomenę atitraukti į tarpinę poziciją.

Iš karto korpusas gavo įsakymą trauktis. Priešo puolimas iš abiejų pagrindinio geležinkelio pusių jau galėjo sutrukdyti pakrantės kariuomenei trauktis, bet mums pavyko pasiekti, kad atakos virstų vietinėmis, ir kariuomenė traukėsi sklandžiai.

Priešas netgi nebandė persekioti. Daugelyje vietų jis po tikro artilerijos apšaudymo atakavo mūsų paliktas pozicijas. Labiausiai mūsų kariuomenė kentėjo nuo nepaliaujamų aviacijos antskrydžių, kuri ant kelių mesdavo sunkias bombas.

Pakrantės pajėgų atitraukimas žymiai palengvino baterijų ugnį iš Koivisto. Dar anksčiau galimo kariuomenės atitraukimo atveju pabrėždavau būtinybę tvirtai laikyti šias salas. Dabar 4-oji divizija gavo įsakymą siųsti ten dalį savo kariuomenės. Sustiprintai įgulai pavyko daugelį parų sukaustyti dideles priešo pajėgas.

Tik vasario 21 dieną, kai pakrantės sparnas atsitraukė, buvo duotas įsakymas pajėgas atitraukti iš Koivisto. Iki galo iššaudžiusi sviedinius ir sunaikinusi patrankas, kitos dienos vakare įgula pajudėjo į keturiasdešimties kilometrų kelionę ledu iki Sekijervio ežero, paėmusi viską, ką buvo galima išvežti. Pagaliau oro dievas mūsų pasigailėjo ir vasario 23 dieną, kai įgula sunkiu maršu ėjo pro priešo sparną, įsuko stipriausią sniego audrą.

Sunkia širdimi buvau priverstas sutikti atitraukti 2-ąjį armijos korpusą iš pozicijų, kurias jis atkakliai gynė daugiau kaip du mėnesius. Kaip toks atsitraukimas paveiks kariuomenės ir liaudies dvasią, kurie iki šiol džiaugėsi mūsų sėkmėmis Rytų fronte?

Žinoma, apie atsitraukimo galimybę galvojome ir anksčiau, buvo kuriami atitinkami planai. Kaip jau buvo minėta, rezervus ir darbininkų komandas naudojome tarpinėms pozicijoms statyti linijoje Samola–Soma–geležinkelio stotis Kemerė ir toliau išilgai per sąsmaukas tarp ežerų iki Vuoksos. Tačiau žiaurūs šalčiai, darbo jėgos ir inžinerinių priemo-

nių trūkumas neleido jų baigti. Linijoje Talis–Vuoksa buvo rengiama ir tolimoji linija, kurios svarbą didino kalnuota ir sunkiai tankams įveikiama uolėta vietovė.

Jau vasario 18 dieną priešas užmezgė ryšį su tarpine pozicija, kurią užėmė atsitraukusi 2-ojo armijos korpuso kariuomenė. Savo sėkmių įkvėpti ir tikėdami, kad mūsų pasipriešinimas palaužtas, rusai vėl ėmėsi užmėtymo kepurėmis taktikos ir poziciją atakavo glaudžiomis eilėmis, nuodugniai neparengę artilerijos.

Mūsų gebėjimo pasipriešinti ypač neįvertino tankų daliniai, ir tankai veržėsi į gynybines linijas, nelydimi pėstininkų. Atsitikdavo, kad per vieną dieną sunaikindavome apie trisdešimt tankų. Apskritai šiame etape mūsų gynyba išsiskyrė nepaprastu aktyvumu, tai rodė, kad atsitraukimas nesusilpnino kariuomenės kovinės dvasios.

Tuo pat metu, puolant tarpinei pozicijai, Taipalės rajone tęsėsi įnirtingi mūšiai. Kariuomenei atsitraukus, priešui atsirado galimybė sugadinti mūsų komunikacijas, einančias per Vyborgo įlanką. Tai reiškė mūsų fronto pailgėjimą trisdešimčia kilometrų. Deja, negalėjome siųsti papildomų pajėgų į pakrantę, esančią labiau į vakarus nuo Vyborgo. Pakrantės juostos gynybos branduolys buvo kranto baterijos ir atsiųsta į šį rajoną 4-oji divizija, sustiprinta keletu batalionų ir baterijų. Pastarosios buvo neseniai suformuotos iš blogai išmokytų atsarginių. Ginkluoti ir aprūpinti jie taip pat buvo blogai. Uolėtoje vietovėje, netinkamoje rausti apkasus, sunkiau gintis, dėl to mūsų nuostoliai tik augo.

Kare atsitinka, kad kritiniu atveju krūvis vadovams tampa per didelis, ir tai priverčia juos keisti. Taip nutinka ne tik

fronto vadams, bet ir aukščiausiam vadovaujančiam personalui, žmonėms, kurie savarankiškai, vieni, būdami toli nuo mūšio lauko, iš kur gaunami prieštaringi ir padriki pranešimai, priversti imtis sunkių ir atsakingų sprendimų. Reikia patikimos nuojautos, tikroviškos vaizduotės; stipri valia ir dvasinė bei fizinė įtampa daugumai gali pasirodyti per sunki. Jeigu kariuomenė, ypač ruožuose, kuriuose priešas daro stiprų spaudimą, išvargusi ir netekusi jėgų, tai, žinoma, ir visų lygių vadų ištvermingumas patiria rimtų išmėginimų.

Vasario 19 dieną generolas leitenantas Estermanas prašė atostogų dėl ligos, ir 3-iojo armijos korpuso vado poste jį pakeitė generolas majoras Heinrichsas, kuriam iš karto buvo suteiktas generolo leitenanto laipsnis. Nuo karo pradžios jis sumaniai vadovavo Karelijos sąsmaukos rytų ruožo gynybai ir pačiais sudėtingiausiais kritiniais momentais pasirodė kaip stiprių nervų žmogus. Generolą leitenantą Heinrichsą pakeitė generolas majoras Talvela, o Aitojokio grupės vadu paskyrė pulkininką Pajarį.

Šiuos vadus pakeitus, buvo įgyvendintas pajėgų pergrupavimo planas viduriniame Karelijos sąsmaukos sektoriuje. 2-ojo armijos korpuso rytų sparną, buvusį į pietus nuo Vuoksos, paskyrė į 1-ąjį armijos korpusą (1-oji ir 2-oji divizijos), kurio vadu tapo 1-osios divizijos vadas generolas majoras Latikainenas (Laatikainen). Vadinasi, sumažėjo 2-ajam armijos korpusui iškeltų užduočių apimtis, ir tai leido Vyborgui ir jo apylinkėms ginti sutelkti visas Karelijos sąsmaukos gynybos pajėgas.

Dėl to, kad vis labiau ir labiau trūko jėgų, kaip į papildomą veiksnį būtinai reikėjo atsižvelgti ir į savanorius, atvyks-

tančius iš kaimyninių valstybių. Skandinavijos šalyse kilo tikras liaudies judėjimas, susijęs su noru padėti Suomijai, jo įtaka įvykių eigai buvo nepalyginamai didesnė, negu išsivadavimo karo metu.

Šį kartą iš Švedijos atvyko aštuoni tūkstančiai savanorių. Tiesa, šie žmonės nebuvo pratę laikyti rankose ginklo, ir jų mokymui, vykusiam Tornijuje ir Kemyje, buvo būtina eikvoti brangų laiką.

Savanorių grupė, vadovaujama generolo Linderio, išsivadavimo karo laikų Satakuntos grupės vado, buvo padalyta į du batalionus, juos sustiprino artilerija ir specialiais padaliniais. Jau nuo sausio vidurio švedų aviacijos padaliniai ir jų zenitiniai daliniai tapo atsakingi už Šiaurės Suomijos oro gynybą, ir jų nuopelnu reikėtų laikyti tai, kad įrangos ir medžiagų pervežimas pavojingame Tornijo–Oulu ruože paskutinės karo fazės metu nebuvo bombarduojamas.

Švedų savanorių daliniai kariavo ir kituose fronto ruožuose. Turku trys zenitinės baterijos gynė miestą ir uostą. Daugelyje suomių laivų buvo švedų zenitininkų. Be to, tiesiogiai į įvairius fronto ruožus buvo nusiųstos keturios lauko pabūklų baterijos.

Iš Norvegijos atvyko septyni šimtai dvidešimt penki savanoriai ir įsiliejo į švedų batalioną. Aštuoni šimtai danų jau buvo Suomijoje ir rengėsi išvykti į frontą.

Savanorių iš Skandinavijos atsiradimas vis dėlto nebuvo vienintelė susidomėjimo išraiška, kurią užsienyje jautė Suomijos ir tų vertybių, kurias gynė suomių tauta, atžvilgiu. Iš viso „užsienio legione“ buvo dvidešimt šešių valstybių atstovai. Dėl to, kad daug šalių jau buvo įtraukta į Didįjį karą, tik

maža dalis tų, kurie norėjo tapti savanoriais, galėjo atvykti į Suomiją. Be to, Vokietija per savo teritoriją neleido gabenti ne tik medžiagų, bet ir savanorių; jiems ilgą kelią teko keliauti jūra, o tada per Angliją.

Vengrija, kur admirolas Hortis ėmėsi iniciatyvos kurti savanorių grupes, aplenkė visus: ten užsirašė dvidešimt penki tūkstančiai žmonių. Tačiau vengrų vyriausybė dėl pavojingos šalies padėties manė, kad galima siųsti tik penkis tūkstančius.

Iš jų batalionas gerai parengtų karių spėjo nusigauti iki Suomijos, bet ne iki fronto. Kiti arba neišvyko, arba buvo priversti grįžti atgal. Geresnis likimas ištiko Amerikos suomių legioną, jis kovos krikštą gavo paskutinėmis karo dienomis. Nors Anglija ir pati jau buvo įtraukta į karą, bet ir iš ten atvyko pora tūkstančių vyresnio amžiaus savanorių.

Bendras atvykusių į Suomiją savanorių skaičius pasiekė vienuolika tūkstančių penkis šimtus. Jeigu šią kariuomenę būtų buvę galima panaudoti fronte, tai būtų buvęs vertingas priedas prie mūsų išsekusių rezervų. Bet švedų–norvegų dalinių indėlis buvo gana didelis, o užsienio savanorių buvimas šalyje tapo faktu, keliančiu kovos nuotaiką, nors kovojome vieni.

Antroje vasario pusėje papildomų pajėgų Karelijos sąsmaukai klausimas tapo dar aktualesnis. Tiesa, į Vyborgo rajoną jau ėjo 23-ioji divizija, bet to nepakako. Vyborgo įlankai ginti reikėjo naujų patyrusių jėgų. Atlaisvinęs dalį Laplandijoje besigynusios kariuomenės, ketinau siųsti švedų savanorius į Salos frontą; kadangi tai buvo beveik iki galo suformuotas organizuotas dalinys, ši mintis pavirto sprendimu. Švedai ten būtų netoli savo atraminės teritorijos ir gintų savo sienas.

Generolas Linderis mano siūlymą karštai palaikė, ir vasario 19 dieną buvo duotas atitinkamas įsakymas. Kariuomenės keitimas Salos fronte prasidėjo vasario 22 dieną, ir jau po kelių dienų vienas pėstininkų pulkas ir du batalionai galėjo išeiti į tolimą kelią į pagrindinį karinių veiksmų teatrą. Nors ruože į šiaurę nuo Ladogos pačiame įkarštyje tęsėsi apsuptų priešo dalinių naikinimo mūšiai, vis dėlto 4-ajam korpusui įsakiau paskirti vieną atskirą batalioną Vyborgo įlankai ginti.

Kai švedų savanorių kariuomenė įsitraukė į kovą, Laplandijos gynyba iš generolo majoro Valenijaus (Vallenius) perėjo generolui Linderiui, kuriam pavedė tris suomių batalionus, kovojusius Salos fronte, taip pat kovinę grupę, buvusią į pietus nuo Petsamo. Fronto kariuomenės vadu buvo paskirtas papulkininkis Nurdensvanas (Nurdensvan), o jo štabo viršininku – papulkininkis grafas Ehrensverdas (Ehrensvärd), taip pat išsivadavimo karo dalyvis.

Mūsų broliai švedai ir norvegai garbingai susidorojo su savo užduotimi, kurią anksčiau vykdė penki suomių batalionai. Tai liudija, kad Norvegija ir Švedija, nepaisant šimtą trisdešimt metų trukusio taikaus gyvenimo periodo, ir dabar buvo pajėgios išauklėti bebaimius ir narsius karius.

Mes visada su dėkingumu prisiminsime tokį Šiaurės šalių solidarumo pasireiškimą ir pagarbiai minėsime mūšiuose žuvusius švedų ir norvegų ginklo brolius. Tarp jų pirmiausia reikia paminėti papulkininkį Dyrseną (Dyrssen), vieną iš savanorių korpuso kūrimo iniciatorių, kritusį jo gretose.

Kalbant apie gyvąją jėgą, buvusią gynybos žinybos dispozicijoje, negalima nepaminėti suomių moterų „Lotta Svard"

organizacijos narių. Vyrų atlaisvinimo frontui galimybės būtų buvusios daug mažesnės, jeigu besiginančiųjų nebūtų palaikiusi ši organizacija. Šimtas tūkstančių jos narių dirbo tiek užnugaryje, tiek fronte, pasiaukojamai vykdydamos įvairias užduotis medicinos, ekonomikos srityse, taip pat štabuose ir ryšių padaliniuose. Žiemos karą sunku įsivaizduoti be didžiulio šios organizacijos indėlio.

Tai, kad taikos sudarymo galimybių žvalgymas tęsėsi, suteikė man pretekstą naujam Karelijos sąsmaukos armijos vadui dar kartą pabrėžti: kad ir kaip būtų sunku, būtina ir toliau išlaikyti tarpines pozicijas. Kariuomenė jose išsilaikė dar dešimt dienų, per kurias visos priešo atakos buvo atremtos.

Frontas, nepaisant kontratakų, buvo pralaužtas tik geležinkelio kryptimi. Kadangi atsirado grėsmė prarasti ryšį su Vyborgu, pagaliau suteikiau armijos vadui teisę duoti įsakymą 1-ąjį ir 2-ąjį armijos korpusus atitraukti į galinę poziciją Talio–Vuoksos linijoje. Šis manevras, pradėtas vasario 27 dieną, buvo įvykdytas pagal planą ir praėjo labai ramiai. Vadovybė gerai vadovavo armijai, o pastaroji tiksliai vykdė užduotį. Suomių kareivių meistriškumas kovoti manevrinio karo sąlygomis dabar pasireiškė visu pajėgumu.

Galinė pozicija pagal gamtines sąlygas buvo tvirta, o ir Vyborgo miestas su savo senais tvirtovės grioviais ir inžineriniais įtvirtinimais buvo galingas atraminis punktas. Tiesa, kariuomenė neturėjo kovinių veiksmų gyvenamojoje vietovėje patirties, bet tai man kėlė mažesnį susirūpinimą, negu mintis, ar galės iki kraštutinumo išsekusi armija sustoti trečioje gynybos linijoje ir tvirtai į ją įsikibti. Negalėjau prisiminti didesnės įtampos per visą savo karinę karjerą.

Kovo 2 dieną priešas susiėjo su šia trečiąja gynybos linija, tuo metu Vyborgo linijos akvatorijoje padėtis buvo labai kritiška. Ledas išlaikydavo netgi sunkiuosius tankus, o išpjautos properšos greitai užšaldavo. Sniego danga nebuvo tokia stora, kad būtų sunku įvairioms kariuomenės rūšims manevruoti. Vadinasi, rusams atsirado galimybė pasinaudoti savo jėgų pranašumu. Vien tik ruože į pietvakarius nuo Ūros puolė keturios divizijos, palaikomos tankų ir aviacijos.

Kovo 2-os naktį du pulkai puolė bateriją, įsikūrusią nedidelėje Tupuros saloje prie įėjimo į Vyborgo įlanką. Ataką atrėmė, atlaikė ir visas priešo atakas, kurių jis ėmėsi kitą dieną, bet sutemus salą jam vis dėlto pavyko užimti. Didvyriški jos gynėjai prasiveržė ir išėjo ledu Sakijervio ežero link. Tą pačią dieną praradome ir Teikarinsario salą, taip pat kitas salas, buvusias prie įėjimo į Vyborgo įlanką.

Šiems puolamiesiems priešo veiksmams buvo būdinga išimtinai lanksti atskirų kariuomenės rūšių tarpusavio sąveika: po žiaurių artilerijos ir aviacijos smūgių tankai apsupdavo salą po salos, dar stipriau suspausdavo savo ratą. Ir tik po to į ataką ėjo pėstininkai.

Kranto gynybos pėstininkų kariuomenei – trims atskiriems batalionams – taip pat kranto baterijoms teko patirti pačius karščiausius mūšio momentus. Bet pastiprinimas jau buvo pakeliui. Pirmieji iš Laplandijos atvykę padaliniai išsilaipino Pulsoje; stoti į mūšį buvo įmanoma tik po poros dienų. 4-asis armijos korpusas, vasario 29 dieną sunaikinęs buvusią apsuptyje 18-ąją tankų brigadą, dabar gavo įsakymą išsiųsti į Vyborgo įlankos rajoną dar vieną batalioną.

Gynyba buvo improvizacinio pobūdžio, ir jai organizuoti būtinai reikėjo patyrusios rankos. Kovo 1 dieną visą prie

Vyborgo esančią kariuomenę sujungė į laikiną kranto grupę. Jai vadovauti patikėjo buvusiam Laplandijos grupės vadui generolui majorui Valenijui. Tačiau užduotis jam pasirodė per sunki, kadangi aplinka pasirodė esanti visiškai kitokia, negu Laplandijos tyrlaukiai. Kovo 3 dieną generolą majorą Valenijų šiame poste pakeitė Generalinio štabo viršininkas generolas leitenantas Ošas.

Kovo 4 dieną priešas pradėjo bendrą puolimą per Vyborgo įlankos ledą. Visoje pakrantės juostoje vyko žiaurūs mūšiai. Ypač aršūs puolimai buvo nukreipti į Vilaniemio kyšulį. Ten priešui pavyko įsikabinti į krantą, bet per dieną ir naktį jį atstūmė atgal ant ledo. Kitą dieną rusai sulaukė papildymo. Divizija, palaikoma šimto tankų, puolė per Teikarinsario salą į Vilaniemį ir vėl pralaužė frontą.

Labai trūko artilerijos ir prieštankinių priemonių. Vieninteliai mums likę nekilnojamieji artilerijos taškai buvo dvi sunkiosios artilerijos baterijos, viena (305 mm) – Ristniemio kyšulyje, o antroji (152 mm) – Satamaniemio kyšulyje. Pastaroji, deja, buvo įsikūrusi tokiu atstumu, kad ugnies pagalbą galėjo teikti tik Ristiniemio gynybai. Be to, artilerijos pabūklai šioje gynybos linijoje buvo per daug sunkūs šaudyti į antžeminius taikinius, nors pusę tonos sveriančios jų granatos ir darė įtaką ledu judėjusioms priešo kolonoms.

Per ateinančias keletą dienų atakos buvo atremtos visur, išskyrus Vilaniemį, kur priešas prasiskverbė už gynybos linijos ir kovo 7 dieną perkirto Vyborgo–Sakijervio plentą. Kadangi kelių toliau nebuvo, tai reiškė, kad visa pakrantės juosta padalyta į dvi dalis, ir priešas gali pradėti fronto sutraukimą, jeigu nesusigrąžinsime Vilaniemio. Todėl mums būtinai reikėjo užimti kyšulį ir dėl to sutelkti kariuomenę.

Tie, didžiąja dalimi improvizuoti padaliniai, gynę pakrantės juostą prie Vyborgo, užsitarnavo didžiulį dėkingumą už drąsą ir pasiaukojimą. Jie narsiai kovėsi, nepaisydami didžiulių nuostolių, kurių atsirado iš esmės dėl nepakankamos kovinės parengties, ginklų trūkumo ir karinės patirties stokos.

Kaip kruopščiai buvo parengtas paskutinis didelio masto puolimas, jau aišku iš to, kad į jį priešas ėjo ne tik Vyborgo įlankos ledu, bet tuo pat metu pradėjo judėti ir per Sūrsario bei Lavansario salas pakrantės juostos Kotka–Virolahtis kryptimi. Jis turėjo tikslą sukelti grėsmę mūsų kariuomenės užnugariui Karelijos sąsmaukoje ir sukaustyti mūsų rezervus.

Atakos, kurių imtasi kovo 4–8 dienomis, iš esmės buvo atremtos kranto baterijų ugnimi, jos pridarė didžiulių nuostolių, ypač pulkams, glaudžiomis kolonomis puolusiems iš Sūrsario (Gotlando) salos. Sviediniai padarydavo žiojinčius tuščius tarpus puolančio priešo gretose ir skleidė jose netvarką ir baimę. Daugelis patekdavo į properšas, atsiradusias po sviedinių sprogimo. Priešo kolonoms, judėjusioms iš Lavansario salos, pavyko užsikabinti už išorinių salų, iš ten jie bandė patekti į žemyninę dalį, bet nesėkmingai.

Šios atakos mus vertė labai nerimauti, nes pėstininkų padaliniai Kotkos rajone buvo permesti į kitus kovos sektorius, o priešas motorinėmis rogėmis ir sunkvežimiais galėjo perkelti ledu į šį ruožą dideles pajėgas. Norėdami išvengti grėsmės, greitai sudarėme penkis batalionus iš Kymio slėnio Civilinės gvardijos – buvo ir vyresnio amžiaus kovotojų, ir dar visai jaunuolių – ir šiuos padalinius skubiai perdavėme kranto gynybos kariuomenės vadovybei.

Bet greitai pasirodė, kad pakrantės gynybą būtina pertvarkyti. Kovo 7 dieną buvo sukurta nauja kariuomenės valdymo grandis, vadinamoji Haminos grupė, kuriai vadovauti buvo paskirtas generolas majoras Hanelu (Hanellu). Kariuomenę, kovojusią vakariniame Vyborgo įlankos ruože ir ruože iki pat Kotkos, pavedė jam, jam taip pat atidavė ir kavalerijos brigadą, paimtą iš 4-ojo armijos korpuso fronto.

Tuo metu tęsėsi taikos sudarymo galimybių žvalgymas, kovo 6 dieną į Maskvą išvyko delegacija. Dabar kaip niekada reikėjo įtempti visas jėgas, kad diplomatija gautų kiek galima didesnę paramą. Pasirengimo centruose užnugaryje buvo keturiolika batalionų – paskutinės mūsų pajėgos. Tuo metu įsakiau, kad ši kariuomenė, pagal galimybes neabejotinai parengta ir ginkluota, telktųsi pagrindiniame karo veiksmų teatre.

Sektoriaus tarp Vyborgo ir Vuoksos puolimas darėsi vis galingesnis ir galingesnis. Naujas mūšių centras dabar susidarė Vuosalmio rajone – priešas mėgino forsuoti Vuoksą. Gynyba į pietus ir į rytus nuo Vyborgo toliau buvo tvirta. Silpnas galinės gynybos linijos ruožas buvo atvira vietovė Talio prieigose, kur priešas galėjo pasinaudoti savo jėgų pranašumu ir kur jam pavyko prasiskverbti į mūsų kariuomenės užnugarį iki pat sąsmaukos tarp Kerstilenervio ir Letimonervio ežerų. Prasidėjo paskutinė karo diena – kovo 12-oji.

Vilaniemio kyšulyje mūsų kariuomenė sėkmingai kontratakavo. Dviejuose ruožuose labiau į rytus priešas išėjo į krantą, bet jį vėl nustūmė atgal ant ledo. Rusų atakos buvo atmuštos ir kituose ruožuose, taip pat buvo atremti ir jų mėginimai užimti Vyborgo pakraščius. Užstrigo visos atakos Vuoksoje, tas pat įvyko ir Taipalės ruože, kuris dar 11 valandą

buvo apšaudomas galinga artilerijos ugnimi. Šią paskutinę karo dieną į sąsmauką, kaip jau sakiau, atėjo „užsienio legionas“, Amerikos suomių kuopa, puolusi į pagalbą savo senajai tėvynei.

Nors priešas tuo metu sąsmaukoje turėjo mažiausiai dvidešimt penkias divizijas, paskutinė karo diena baigėsi tuo, kad atakos per visą 170 kilometrų frontą buvo atremtos.

Padėtis pagrindiniame karo veiksmų teatre iš esmės stabilizavosi, kai priešo puolimas pasiekė viršūnę. Kritinis ruožas buvo Vyborgo įlanka, bet kariuomenei dabar tvirta ranka vadovavo kranto grupės vadovybė, ir Vilaniemyje prasidėjo daug žadantis kontrpuolimas. Artinosi mūsų galingo sąjungininko, pavasarinio atlydžio, laikas. Po kelių savaičių rusai bus priversti aktyvumą sumažinti.

Nutįsusiame Rytų fronte taip pat valdėme padėtį, ir Kuhmo kryptyje mūsų kariuomenei nepaprastai pasisekė: galutinis apsuptos 54-osios divizijos sunaikinimas buvo tik kelių dienų klausimas. Kontrpuolimas rajone į šiaurę nuo Ladogos ežero lėmė rezultatus, kurių reikšmės negalima sumažinti: 18-oji divizija ir 34-oji tankų brigada buvo sutriuškintos, ir dalį kariuomenės buvo galima siųsti prieš tas naujas divizijas, kurios judėjo Ladogos ežero krantu, o kitą dalį – grėsmei atremti Kolos fronte, kur priešo divizijų padaugėjo nuo dviejų iki keturių. Dvi iš jų pradėjo gerai suplanuotas mūsų kariuomenės apsupimo operacijas. Šis manevras vis dėlto nepasisekė dėl mūsų kontrpriemonių ir sunkaus judėjimo miškinga vietove.

Aprūpinimas ginklais ir visų pirma šaudmenimis, nepaisant didžiulio jų išnaudojimo, vasario ir kovo mėnesiais

šiek tiek pagerėjo. Pradedant sausiu, padidėjo vidaus įmonių našumas, o pirkimas užsienyje pagyvėjo. Buvo užtikrintas šaudmenų gavimas pėstininkams. Nors sunkiosios artilerijos šaudmenų atsargų išeikvojimas per dieną nuo vasario pradžios sviedinių gamybą viršijo keletu tūkstančių vienetų, išskirtinai taupydami, lengvajai artilerijai sudarėme sviedinių rezervą, atitinkantį jų dviejų savaičių sąnaudas.

Paskutinei karo stadijai labiausiai trūko ne medžiagų, o gyvosios jėgos. Frontas išsiplėtė, visa turima kariuomenė jau buvo įtraukta į kovas, žmonės mirtinai išvargę. Ar sugebėsime atsilaikyti iki tol, kol pavasario polaidis mums duos keletą savaičių pailsėti?

Nusidriekusiame fronte, einančiame per sunkiai pereinamas vietoves, tai atrodė neabejotinai įmanoma, bet pagrindiniame karo veiksmų teatre, kur gebėjimas apsiginti buvo ties žlugimo riba, atsitraukimas atrodė neišvengiamas. O kas bus po to?

Abejonių, kad didžiosios Vakarų valstybės galės mums padėti, buvo vis daugiau, o kai laukiamas Vokietijos išpuolis prieš Prancūziją taps faktu, tai liksime visiškai vieni. Iki to laiko, kol armija nesutriuškinta, ir mes turime diplomatinį kozirį – didžiųjų Vakarų valstybių intervenciją – pati geriausia išeitis iš padėties – pasistengti nutraukti karinius veiksmus. Tokio sprendimo prielaida buvo neįveikiama mūsų pasipriešinimo jėga, kuri išsaugotų mūsų šalies nepriklausomybę ir sukliudytų visiškam sutriuškinimui.

1940 metų kovo 13 dieną 11 valandą po nenutrūkstamos šimto penkių dienų kovos mūsų ginkluotosios pajėgos šį kartą savo užduotį įvykdė iki galo. Tą pačią dieną pasirašiau žemiau įdėtą įsakymą, adresuotą armijai, bet iš tikrųjų

tai buvo kreipimasis į visą Suomijos tautą. Įsakymą perdavė radijas ir pakabino ant visų šalies bažnyčių sienų.

Šlovingosios Suomijos armijos kariai!

Mūsų šalis ir Sovietų Rusija sudarė žiaurią taiką, Sovietų Sąjungai perdavusi beveik kiekvieną mūšio lauką, kuriame jūs liejote savo kraują dėl to, kas mums brangu ir šventa.

Jūs nenorėjote karo, jūs mylėjote taiką, darbą ir pažangą, bet jus privertė kovoti, ir jūs atlikote didžiulį darbą, kuris auksinėmis raidėmis bus įrašytas į istorijos metraštį.

Daugiau kaip penkiolika tūkstančių tų, kurie išėjo kovoti, nebepamatys savo namų, o kiek tokių, kurie visam laikui prarado galimybę dirbti! Bet jūs taip pat suduodavote stiprius smūgius, ir kad dabar du šimtai tūkstančių jūsų priešų miega amžinuoju miegu po ledo danga ar nematančiu žvilgsniu žiūri į mūsų žvaigždėtą dangų, tai ne jūsų kaltė. Jūs nejautėte jiems neapykantos, nelinkėjote nieko blogo. Jūs tik vykdėte žiaurius karo įstatymus: užmušti arba žūti pačiam.

Kareiviai! Kovojau daugelyje mūšio laukų, bet dar nemačiau karių, kurie būtų galėję lygintis su jumis. Didžiuojuosi jumis taip, lyg būtumėte mano vaikai, didžiuojuosi Šiaurės tundros kariais, didžiuojuosi Pohjanmos provincijos lygumų kovotojais, Karelijos miškų, besišypsančių Savo bendruomenių, derlingų Hemės ir Satakuntos laukų, ošiančių Ūsimos ir Pietvakarių Suomijos beržynų sūnumis. Vienodai didžiuojuosi aukomis, kurias atnešė ant Tėvynės altoriaus paprastas vaikinas iš valstiečių trobos, gamyklos darbininkas ir turtingas žmogus.

Dėkoju jums visiems, karininkams, puskarininkiams ir eiliniams, bet ypač noriu pabrėžti pasiaukojančią rezervo karininkų drąsą ir narsą, jų pareigos jausmą ir profesionalumą, su kuriuo jie atliko jiems nebūdingas užduotis. Taip, jų auka – pati didžiausia kare, bet jie aukojosi su džiaugsmu ir tvirtu pasirengimu.

Dėkoju štabo karininkams už jų meistriškumą ir sumanų darbą ir pagaliau siunčiu dėkingumo žodžius savo artimiausiems pagalbininkams, generalinio štabo viršininkui ir vyriausiajam kvartirmeisteriui, armijų bei korpusų ir divizijų vadams, kurie dažnai neįmanomus dalykus darė įmanomus.

Dėkoju Suomijos armijai, visoms jos kariuomenės rūšims, kurios kilniuose kariniuose reikaluose nuo pat pirmųjų karo dienų atliko herojiškus žygdarbius, dėkoju už narsą, su kuria jie kovojo prieš daug kartų gausesnį priešą, neretai ginkluotą netgi nežinomais ginklais, dėkoju jiems už atkaklumą, su kuriuo jie kabinosi į kiekvieną gimtosios žemės pėdą. Daugiau negu tūkstančio penkių šimtų rusų tankų ir daugiau negu septynių šimtų lėktuvų sunaikinimas byloja apie didvyriškus žygdarbius, kuriuos dažnai atlikdavo pavieniai asmenys.

Džiaugiuosi ir didžiuojuosi, galvodamas apie šlovingas „Lotta Sviard“ moteris ir jų indėlį į karą, apie jų pasiaukojimą ir nepaliaujamą darbą daugelyje sričių, visa tai leido tūkstančiams vyrų būti fronte. Jų kilni dvasia palaikė armiją, kurios dėkingumo ir pagarbos jos visiškai nusipelnė.

Garbė tiems darbininkams, kurie žiauriais karo metais stovėjo prie staklių, dažnai savanoriškai, oro antskrydžių metu, gamindami būtiną įrangą armijai, taip pat

tiems, kurie nepavargdami po priešo ugnimi tvirtino pozicijas. Dėkoju jums visiems Tėvynės vardu.

Nepaisydama drąsos ir pasiaukojimo, vyriausybė buvo priversta sudaryti taiką žiauriomis sąlygomis, bet tai vis dėlto lengvai paaiškinama.

Mūsų armija nedidelė, rezervų ir kadrų nepakanka. Mes nesiginklavome karui su didžiąja valstybe. Mūsų narsiems kareiviams, ginantiems valstybines sienas, labai sunkiai tekdavo gauti tai, ko jie neturėjo, statyti gynybines linijas, kurių nebuvo, mėginti gauti pagalbą, kuri neatėjo. Būtinai reikėjo gauti ginklų ir įrangos tuo metu, kai visos šalys skubiai ginklavosi, rengdamosi sutikti šiuo metu virš pasaulio skriejančią audrą.

Mūsų žygdarbiais žavėjosi visas pasaulis, bet mes ir dabar, po karo, trukusio tris su puse mėnesio, likome beveik vieniši. Užsienio pagalba, suteikta mūsų frontams, sudarė tik du batalionus, sustiprintus artilerija ir aviacija, frontams, kur mūsų kariai kovojo dieną ir naktį nepakeisti, atremdami vis naujų ir naujų priešo junginių atakas, iki kraštutinumo įtempdami savo fizines ir dvasines jėgas.

Kai bus parašyta šio karo istorija, pasaulis pamatys, kokį herojišką darbą padarėme.

Be tos dosnios pagalbos, kurią mums suteikė Švedija ir Vakarų valstybės ginkluote ir įranga, nebūtume galėję taip ilgai kovoti prieš nesuskaičiuojamus priešo artilerijos pabūklus ir lėktuvus.

Deja, didžiulių pagalbos pažadų, kuriuos duodavo Vakarų valstybės, pasirodo, nebuvo galima įvykdyti, kadangi mūsų kaimynai, rūpindamiesi savimi, atsisakė leisti kariuomenės tranzitą.

Atlaikiusi šešiolika kruvinų mūšių savaičių ir dieną, ir naktį be poilsio, mūsų armija ir dabar nenugalėta stovi prieš priešą, kurio skaičius, nepaisant didžiulių nuostolių, tik išaugo. Mūsų vidinis frontas, kuriame nesuskaičiuojami antskrydžiai skleidė siaubą bei mirtį tarp moterų ir vaikų, taip pat nepasidavė. Mūsų sudeginti miestai ir griuvėsiais paversti kaimai, esantys toli už fronto linijos iki pat vakarinės šalies sienos, vaizdingai rodo, ką išgyveno mūsų tauta per praėjusius mėnesius.

Mūsų likimas rūstus – mums teko palikti svetimai rasei, kurios kita pasaulėžiūra ir kitos moralinės vertybės, žemę, kurioje šimtus metų taip sunkiai dirbome.

Bet mums tvirtomis rankomis reikia imtis darbų ir likusioje teritorijoje pastatyti namus tiems, kurie liko be stogo, ir visiems sukurti geresnes gyvenimo sąlygas. Mums taip pat kaip ir anksčiau reikia būti pasirengusiems ginti savo sumažintą Tėvynę su tuo pačiu ryžtingumu ir jėga, kaip gynėme savo nesuskaldytą Tėvynę.

Mes su pasididžiavimu suvokiame savo istorinę misiją – ginti Vakarų civilizaciją; tai mes darome toliau; ši misija amžiais buvo mūsų paveldo dalis. Bet mes žinome ir tai, kad iki paskutinio skatiko atsiskaitėme už savo skolą Vakarams.

Svarbiausios rusų „žaibiško karo“ nesėkmės priežastys jau buvo minėtos.

Galbūt reikėtų trumpai papildyti, kodėl susidarė toks neigiamas įspūdis apie Raudonosios armijos veiksmus Žiemos kare, ypač atsižvelgiant į tai, kas Didžiojo karo metu suvaidino svarbų vaidmenį. Jeigu bendras sovietų kariuomenės kovos veiksmų prieš Suomiją vertinimas nebūtų buvęs toks

neigiamas, vargu ar Vokietija būtų taip neįvertinusi rusų milžino ir pakartojusi Napoleono klaidas.

Kuo buvo grindžiamas Raudonosios armijos vertinimas, tapęs visuotiniu po Sovietų Sąjungos–Suomijos žiemos kampanijos?

Pirma, kas krito į akis, tai didžiulio indėlio ir menko rezultato disproporcija. Jau pirmą karo savaitę prieš Suomiją buvo atsiųstos netikėtai didelės pajėgos. Kaip jau buvo minėta, jų grupuotė būdavo dvidešimt šešių–dvidešimt aštuonių pėstininkų divizijų, o vėliau išaugo iki keturiasdešimt penkių, iš kurių dvidešimt penkios kovojo Karelijos sąsmaukoje, dvidešimt – Rytų fronte.

Jas palaikydavo korpuso ir armijos artilerija ir atskiri mechanizuoti daliniai. Su mumis kovojo maždaug trys tūkstančiai tankų, kurių dalis buvo vidutinieji ir sunkieji. Visoje Raudonojoje armijoje, išskyrus Tolimųjų Rytų, buvo šimtas dešimt divizijų ir penki–šeši tūkstančiai šiuolaikinių tankų. Vadinasi, beveik pusė aktyvių divizijų, dislokuotų europinėje Rusijos dalyje ir Vakarų Sibire, buvo mobilizuotos ir atsiųstos į Suomiją. Jeigu prie to pridėtume specialiąją kariuomenę, tai priešo skaičius siekė beveik milijoną žmonių, kurių dalis jau turėjo karo Lenkijoje patirties.

Įdomu ir tai, kad puolančio priešo kariuomenė buvo paimta iš septynių karinių apskričių. Be Leningrado apskrities, karinius junginius atsiuntė Maskvos, Kalinino, Orlovsko, Baltarusijos, Charkovo ir Odesos apskritys. Taigi, tik keturių europinės Rusijos dalies apskričių (Kijevo, Volgos ir dviejų Kaukazo) nepalietė Sovietų Sąjungos–Suomijos žiemos kampanija.

Todėl nesėkmės ir nuostoliai sukrėtė didžiulę Rusijos europinės dalies teritoriją.

Rusijos aukščiausiosios vadovybės klaida buvo ta, kad ji pradėjo karą, neatkreipusi dėmesio į pagrindinius kovinių veiksmų prieš Suomiją dalykus: karinių veiksmų teatro pobūdį ir priešo įvertinimą.

Nepakankamą paskutinio veiksnio įvertinimą galima suprasti dėl į akis krintančio mūsų materialinio silpnumo, bet sunkiausia įsivaizduoti, kad rusų karinė vadovybė nesuvokė, jog kariuomenės struktūra netinka veiksmams šiaurinėje vietovėje žiemą.

Kaip galėjo lygumų kraštovaizdžio kariuomenė, nors ir pripratusi prie atšiaurių žiemų, kovoti miškingoje vietovėje, kurios jie niekada nematė? Leningrado, Kalinino ir Maskvos apskrityse rusai turėjo galimybę išmokyti kariuomenę sąlygomis, panašiomis į Suomijos.

Klaidingas mūsų pajėgų pasipriešinimo vertinimas rodo, kaip lengvabūdiškai buvo sudarytas karo planas ir kaip aklai rusai tikėjo neribotomis savo technikos galimybėmis. Šioje srityje jų karo teoretikai anksčiau už kitus sukūrė teorijas, kurias vėliau vokiečiai pritaikė Lenkijos lygumose. Bet Suomija – miškų šalis, o ne Lenkija.

Žinoma, sunku pasakyti, kiek politinė sovietų hierarchijos viršūnės vadovybė atsakinga už grynai karines klaidas – karo planą, operacijas ir organizavimą. Tačiau galima tvirtinti, kad įtaka buvo didžiulė, kaip ir kariuomenėje dirbančių politinių vadovų įtaka. Tai, kad kiekvienam įsakymui iš pradžių turėjo pritarti politiniai organai, žinoma, gaišino laiką ir kėlė painiavą, taip pat mažino iniciatyvą ir norą būti atsakingam.

Tokia organizacija neapsiribojo tik kariniais sluoksniais, kova už valdžią nuo 1935 metų buvo ypač nuožmi ginkluotosiose pajėgose, kurios valymo metu prarado labiausiai patyrusius vadovus. Karininkų korpusas dėl to tapo vienodesnis, bet kadrų išsilavinimo lygis ir jų kompetencija gerokai sumažėjo. Iš caro laikų karininkų liko tik vienetai.

Be abejonės, politinę vadovybę reikia suprasti kaip veiksnį, įkvepiantį kareivius. Tai ypač buvo pastebima pirmame karo etape, kai politiniams vadovams teko atkurti tvarką padaliniuose ir visomis priemonėmis reikėjo priversti eiti į ataką nenorinčius to daryti dalinius.

Tai, kad apsupti padaliniai, nepaisydami šalčio ir bado, nepasiduodavo, iš esmės buvo politinių vadovų darbo rezultatas: jie įkaldavo kareiviams į galvas, kad jų artimųjų laukia kerštas, o jie patys mirs kankinami, jeigu pateks į priešo rankas. Daugeliu atveju tiek karininkai, tiek eiliniai geriau nusišaudavo, negu pasiduodavo į nelaisvę. Politiniai vadovai kišdavosi į visų taktinių įsakymų, duodamų, patyrus pirmas nesėkmes, parengimą, tai pribloškiančiai sumaišydavo taktiką ir propagandą.

Rusų armijos vadai buvo drąsūs, stiprių nervų žmonės, juos nelabai jaudino netektys. Viršutiniai vadovybės „aukštai“ buvo nepaslankūs ir bejėgiški. Tai atskleidė šabloniškas ir ribotas operatyvinis vadovybės mąstymas.

Ji nepalaikė savarankiško karinių padalinių manevravimo, ji užsispyrusi, nors sprok, laikėsi pirminių planų. Rusai savo karo meną grindė technikos naudojimu, o kariuomenei vadovavo nelanksčiai, akiplėšiškai, nieko netausojo. Vaizduotės trūkumas išryškėdavo, kai, pasikeitus padėčiai,

reikėdavo greitai spręsti. Vadai labai dažnai nesugebėdavo pirminės sėkmės išplėtoti iki pergalingo finalo.

Kartkartėmis mūsų kariuomenei Karelijos sąsmaukoje – ir pozicinio, ir manevrinio karo sąlygomis – pavykdavo atsiplėšti nuo priešo ir pereiti į naujas pozicijas. Karo pradžioje rusų kariuomenės rūšių tarpusavio sąveika buvo daugiau negu nepakankama, bet tolydžio priešas įgavo reikiamos patirties ir išmoko ja naudotis.

Nors taktiniu požiūriu rusų veiksmai buvo labai silpni, priešas vis dėlto sugebėjo siauroje sąsmaukoje manevruoti, turėdamas žymiai daugiau karinių junginių, negu tikėjomės. Tuo pat metu rusai susitvarkė ir tiekimą. Jiems padėjo labai šalta ir nesnieginga žiema. Keliai išlaikė netgi sunkiosios technikos judėjimą, o per ežerus ir pelkes buvo galima tiesti ir naujus kelius. Nutįsusiame Rytų fronte, ėjusiame per atokias vietas, sąlygos – kelių tinklas, atstumas ir sniego dangos storis – buvo visai kitokios, tad buvo daug sunkiau ir vykdyti operacijas, ir papildyti kariuomenę.

Rusų pėstininkas drąsus, atkaklus ir nereiklus, bet nesavarankiškas. Priešingai savo priešui suomiui, jis priprato kovoti būriais. Bet jeigu vadovybė toli, o jis praranda ryšį su savo draugais, savarankiškai veikti nesugeba. Todėl rusai, ypač karo pradžioje, puolė didelėmis grupėmis, kurios keleto gerai išdėstytų kulkosvaidžių ugnimi buvo nukertamos iki paskutinio žmogaus.

Nepaisydami to, puolimą tęsdavo viena po kitos einančiomis bangomis, o baigtis būdavo tokia pati. Pasitaikė, kad rusai gruodžio mėnesio kovų pradžioje dainuodami ėjo glaudžiomis gretomis – ir netgi laikėsi už rankų – suomių

minų laukais, nekreipdami dėmesio į sprogimus ir tikslią priešų ugnį. Pėstininkams būdingas pribloškiantis fatališkas nuolankumas. Rusų kareivis nekreipia dėmesio į išorinį poveikį – laikinas sukrėtimas greitai praeina.

Minėtą reiškinį, pėstininkų pasirengimą kovoti iki paskutinio pačiomis beviltiškiausiomis aplinkybėmis, galima paaiškinti ruso psichika. Karų istorijoje labai nedaug tokio užsispyrimo ir ištvermingumo pavyzdžių, o ir tie buvo parodyti senovės tautų. Tiesa, čia darė įtaką politinis teroras, vis dėlto šitai nulėmė sunki rusų tautos kova su gamta, pamažu virtusi europiečiams nesuprantamu gebėjimu kentėti ir kęsti nepriteklius, pasyvia drąsa ir nusilenkimu likimui – tai veikė ir toliau veikia politinį vystymąsi.

Ypač pažymėtinas nepaprastas rusų mokėjimas įsikasti į žemę. Šį meną jie įvaldė tobulai, ir atrodo, kad kastuvą jie ima tiesiog negalvodami. Apskritai jie karinės inžinerijos meistrai.

Nepaisant ilgos tarnybos armijoje, rusų pėstininkai turi daug trūkumų. Labai netiksli šautuvų ir automatų ugnis. Nors daug mus puolusių divizijų atėjo iš miškingų regionų, kariuomenė negalėjo sėkmingai manevruoti ir kovoti miškais apaugusioje vietovėje. Jeigu nebuvo kompaso, sunkiai orientavosi, o miškas – suomių kario sąjungininkas – rusams kėlė siaubą. Ten siautėjo „baltoji mirtis“, baltu maskuojamuoju chalatu apsirengusi suomių „gegutė“.

Tačiau labiausiai rusų kariuomenei pakenkė nemokėjimas slidinėti. Nors to pradėjo mokyti nuo karo pradžios, tai nelabai padėjo, nes slidinėjimo technikos, ypač karinės, neįmanoma išmokti per kelias savaites. Be to, dažniausiai nebu-

vo būtinos karinės įrangos, bet šiuo požiūriu mūsų padėtis buvo tokia pati.

Caro armijos artilerija techniniu ir taktiniu požiūriu buvo elitinė kariuomenės rūšis. Dabar lygis, žinoma, nukrito dėl nepakankamo bendro karininkų parengimo; ginkluotė atitiko šiuolaikinius reikalavimus – tai rodė nepaprastai didelis skaičius naujausių greitašaudžių ir toliašaudžių pabūklų, taip pat neišsenkantis kiekis sviedinių. Be artilerijos, įėjusios į pulkų ir lengvųjų reguliarių artilerijos pulkų sudėtį, daugelyje divizijų būta ir papildomų sunkiųjų artilerijos pulkų. Be to, esant būtinybei, kariuomenė buvo palaikoma ir vyriausiosios vadovybės artilerijos rezervo.

Kaip jau buvo sakyta, šaudymo technika ir taktika, ypač karo pradžioje, galėjo būti ir geresnė. Buvo bloga artilerijos ugnies ir pėstininkų tarpusavio sąsaja. Pradiniuose mūšiuose Karelijos sąsmaukoje retai pasitaikydavo, kad artilerija būtų šaudžiusi koncentruotai ir, esant būtinybei, greitai persikeltų į kitus ruožus.

Sausio mėnesį reikalai smarkiai pasikeitė į gerąją pusę, o ir šaudymas prisitaikius buvo daug geresnis. Viešpataudami ore, rusai galėjo iš stebėjimo balionų ir ugnies valdymo punktų ramiai koreguoti artilerijos ugnį. Ugnį radijo ryšiu valdė ir iš tankų. Nepaisant taktikos trūkumų, būtent artilerijos gausumas sąsmaukoje buvo rusų veiksmų pagrindas, bet tokio pavidalo ji neatitiko manevrinio karo reikalavimų.

Nėra jokios abejonės, kad priešą labai nuvylė šarvuoti tankai. Suomijos kraštovaizdis neleido suduoti sutelktų tolimų smūgių, kaip buvo numatyta pagal rusų normas. Tankus naudojo beveik tik taktiniais tikslais kartu su pėstininkais, bet kokia buvo tokio jų panaudojimo kaina!

Sunaikinome ir užgrobėme tūkstantį šešis šimtus tankų, arba pusę prieš mus atsiųsto didžiulio šarvuotų tankų kiekio. Kitaip tariant, beveik ketvirtadalį visų šiuolaikinių Raudonosios armijos turėtų tankų. Negalima pamiršti ir trijų–keturių tūkstančių politiškai ištikimų ir parengtų tankistų praradimo. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad į karo pabaigą šarvuotų tankų ir pėstininkų tarpusavio sąveika žymiai pagerėjo. Tik tankai priešui pagaliau padėjo pralaužti mūsų gynybą. Ypač tai pasakytina apie 28-ių ir 45-ių tonų tankus, ginkluotus dviem patrankomis ir keturiais–penkiais kulkosvaidžiais.

Iki karo buvo manoma, kad sovietinė aviacija yra aukšto lygio, todėl mes tikėjomės, kad rusai turės pranašumą ore ir suduos triuškinamus smūgius kariuomenei, miestams, gamykloms ir transporto komunikacijoms. Visa tai mums teko patirti, bet, kaip dažnai būna, lauki blogiausio, o iš tikrųjų pasirodo, kad daugiausia prisigalvoji.

Pasirodė, naujų lėktuvų modelių nebuvo. Matyt, jie egzistavo tik kaip prototipai, o prieš mus siųsti lėktuvai buvo seni ir dažniausiai tų tipų, kuriuos Sovietų Sąjunga tiekė į Ispaniją, kai ten vyko pilietinis karas. Ankstesnių metų aviacijos pramonė pagal vystymąsi nebuvo lygiavertė kitoms pasaulio valstybėms: politiniai valymai iš aviacijos mokslinių tyrimų įstaigų ir gamyklų išplėšė geriausius kadrus.

Tas pats pasakytina ir pačias karines oro pajėgas – jų aukščiausieji viršininkai dingo, kaip ir didžiulis kiekis įvairaus rango specialistų, ir vėl joms buvo suduotas smūgis, kurio pasekmės išryškėjo Žiemos kare.

Tad bombardavimo aviacija pradėjo kariauti turėdama dvimotorius SB-2 ir DB-3, kurių didžiausias skridimo greitis – 350 kilometrų per valandą, ir TB-3, kurių greitis nevir-

šijo 220 kilometrų per valandą. Smogiamieji ir žvalgybiniai lėktuvai skraidė šiek tiek viršijančiu 300 kilometrų per valandą greičiu. Todėl išvardyti tipai buvo akivaizdžiai silpnesni už naujausius to meto naikintuvus, kurių visų ginkluotė buvo stipresnė, o kreiserinis greitis – maždaug 480 kilometrų per valandą.

Naikinamoji aviacija, kurios ginkluotę sudarė I-16 lėktuvai (430 kilometrų per valandą), buvo ne pačios geriausios būklės. Apskaičiuotų benzino atsargų užtekdavo tik pusės valandos skrydžiui, taigi jie negalėdavo lydėti bombonešių tolimus atstumus, todėl karo pradžioje buvo numuštas didžiulis skaičius bombonešių. Vėliau naikintuvams pritvirtindavo papildomą benzino baką.

Didelių nuostolių patirta ir dėl vienodo, nelankstaus lakūnų manevravimo, taip pat nesugebėjimo išsisukti nuo zenitinės artilerijos apšaudymo – jos numušti oro taikiniai sudarė 38 procentus. Kartą vienas suomių naikintuvas per keletą minučių numušė šešis lėktuvus iš devynių bombonešių grupės. Bet tai išimtinis atvejis.

Naikinamoji aviacija turėjo bazę Estijoje, Leningrado apylinkėse, Olonece, prie Baltosios jūros Karelijoje, iš kur buvo galima nuskristi iki bet kurio Suomijos teritorijos punkto. Tokia išmėtyta grupuotė darė rusus pranašesnius, nes oras retai kada kliudydavo skristi iš karto iš visų oro uostų. Sovietų Sąjungos karinės oro pajėgos gerai susidorojo su atšiaurios žiemos sunkumais: pravertė patirtis, gauta skraidant Arkties sąlygomis. Išimtinai giedru sausio ir vasario oru jie galėjo bombarduoti daug daugiau, negu buvo galima tikėtis įprastos žiemos oro sąlygomis.

Nepaisant didžiulio skaičiaus lėktuvų (maždaug dviejų tūkstančių), sovietinės oro pajėgos lemiamo poveikio karo eigai nepadarė. Smūgiai, kariuomenei suduodami iš oro, ypač karo pradžioje, buvo nedrąsūs, ir bombardavimas negalėjo palaužti tautos valios gintis. Oro karą sutiko rami ir kritiškai mąstanti mūsų tauta, kurią išorės grėsmė užgrūdino ir suvienijo. Tačiau nuostoliai buvo gana dideli, nes krito apie šimtas penkiasdešimt tūkstančių fugasinių ir padegamųjų bombų – maždaug septyniasdešimt penki tūkstančiai tonų. Žuvo daugiau kaip septyni šimtai civilių, o sužeista dvigubai daugiau. Darbas, siekiant apsaugoti gyventojus, nenuėjo veltui.

Strateginės užduoties – nutraukti mūsų vidines komunikacijas ir sužlugdyti transporto eismą – rusams nepavyko įvykdyti. Mūsų laivininkystė, sutelkta Turku mieste, nebuvo paralyžiuota, nors miestą ir bombardavo daugiau kaip 60 kartų. Sunku paaiškinti, kodėl rusai šiam tikslui nesutelkė lengvųjų laivyno padalinių Baltijos uostuose, bet tai paaiškinti galbūt galima tik tuo, kad jie nuo pat pradžių tikėjosi „žaibiško karo“.

Vienintelis kelias, Suomiją jungiantis su užsieniu, buvo Kemio–Tornijo geležinkelis. Juo ėjo pati didžiausia dalis eksporto ir buvo vežama karinė įranga. Šis kelias liko nepažeistas iki pat karo pabaigos. Tiesa, kai ką gabenti teko naktį, bet iš esmės geležinkeliai garbingai susidorojo su savo užduotimis. Nedideli priešo aviacijos padaryti sutrikdymai buvo greitai likviduojami. Karinės įrangos gamyba taip pat vyko be didelių pertrūkių.

Antskrydžių rezultatai neginčijamai neatitiko įtampos, kurią teko išgyventi mūsų tautai. Bet kiek atsiėjo oro karas rusams?

Pagal būstinės duomenis, buvo numušti šeši šimtai aštuoniasdešimt keturi lėktuvai, tačiau pagal vėliau patikrintus karo dienoraščių duomenis šis skaičius padidėjo iki septynių šimtų dvidešimt penkių, be to, švedų lakūnai Laplandijoje numušė dvylika, o švedų zenitinė artilerija sunaikino dešimt lėktuvų.

„Patikimais" atvejais vadino tik tuos lėktuvus, kurie nukrito arba priverstinai nutūpė Suomijos teritorijoje, taip pat tuos, kurių vietą arba kritimo priežastį buvo galima tiksliai nurodyti.

„Nepatikimiems" priskiriami atvejai, kai matė pataikymą arba krintantį lėktuvą dažniausiai paskui save paliekantį dūmų pėdsakus, bet nebuvo galima nustatyti jo kritimo vietos. Pastarajai grupei buvo priskirti šimtas trys lėktuvai, bet aišku, kad didelė jų dauguma arba sudužo, arba buvo rimtai sugadinti. Jeigu turėsime galvoje, kad mažiausiai 5 procentai visų lėktuvų, mūsų taip pat, dūžta dėl gedimų arba variklio defektų, taip pat dėl kitų panašių priežasčių, tai galima visiškai užtikrintai manyti, kad rusai prarado aštuonis šimtus septyniasdešimt du lėktuvus, o jeigu pridėtume ir „nepatikimus atvejus", tai nuostolius sudaro devyni šimtai septyniasdešimt penki lėktuvai.

Šiuo požiūriu verta atskirai paminėti mūsų zenitinės artilerijos nuopelnus. Ji iš viso numušė tris šimtus keturiolika ir sugadino tris šimtus lėktuvų. Šūvių skaičius, skirtas vienam numuštam lėktuvui, vidutiniškai 54, o automatiniam ginklui – 200, tai reikėtų laikyti geru rezultatu. Priešo lėktuvų įgulų nuostoliai buvo 2–3 kartus didesni, negu mūsų civilių gyventojų praradimai. Toks oro karas nieko nevertas.

Prieš Naujuosius 1940 metus Sovietų Sąjunga, pagal apskaičiavimus, savo europinėje dalyje turėjo maždaug penkis tūkstančius pirmosios linijos lėktuvų, maždaug pusė jų dalyvavo kare su Suomija. Apie pusė pastarųjų buvo sunaikinta. Nuostoliai labai skaudūs, nes dauguma numuštųjų buvo naujausių rusiškų modelių. Vasario pabaigoje atsirasdavo vis daugiau senų modelių lėktuvų. Įtemptą padėtį rodo tai, kad į Suomijos frontus priešas buvo priverstas siųsti lėktuvus iš gana tolimų bazių iki pat Tolimųjų Rytų.

Suomių oro pajėgose karo pradžioje iš viso buvo tik devyniasdešimt šeši lėktuvai, iš jų didžioji dalis pasenę. Bendras lėktuvų skaičius karo metu pasiekė du šimtus aštuoniasdešimt septynis, iš jų šimtas šešiasdešimt du naikintuvai. Mes praradome šešiasdešimt vieną lėktuvą, arba 21 procentą viso jų skaičiaus.

1940 metų kovo 13 dienos įsakyme nurodžiau, kad tik priešų žuvo maždaug du šimtai tūkstančių. Užsienio reikalų liaudies komisaras Molotovas, savo ruožtu, 1940 metų kovo 29 dieną kalbėdamas Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, tvirtino:

> Karas su suomiais pareikalavo didelių tiek mūsų, tiek jų aukų. Pagal generalinio štabo duomenis, vien tik žuvę ir mirę nuo sužalojimų mūsų pusėje yra keturiasdešimt aštuoni tūkstančiai septyni šimtai keturiasdešimt penki, o sužeistų – šimtas penkiasdešimt aštuoni tūkstančiai aštuoni šimtai šešiasdešimt trys žmonės. Suomių pusė bando sumažinti savo netekčių skaičių, bet ji žymiai padidina mūsų nuostolius.
>
> Generalinis štabas mano, kad suomių žuvo mažiausiai šešiasdešimt tūkstančių, neskaitant mirusių nuo žaizdų,

sužeista du šimtai penkiasdešimt tūkstančių. Remiantis tuo, kad bendrą suomių armijos skaičių sudarė šeši šimtai tūkstančių žmonių, galima tvirtinti: įskaitant žuvusius ir sužeistus, ji prarado daugiau kaip pusę savo sudėties.*

Atsakant į tai, pirmiausia reikia pasakyti, kad suomių armiją Žiemos kare sudarė ne daugiau kaip šeši šimtai tūkstančių kareivių. Karo pradžioje mūsų lauko armiją sudarė dešimt divizijų ir įvairių specialiųjų dalinių, tai yra joje buvo apie šimtą septyniasdešimt penkis tūkstančius žmonių, o vėliau kiekybinė sudėtis svyravo tarp šio skaičiaus ir dviejų šimtų tūkstančių.

Tiesa, karo eigoje į lauko armiją įsiliejo dvi naujos pagal kiekybinę sudėtį ir ginkluotę nevisavertės divizijos, bet tai nereiškė solidaus armijos kiekybinės sudėties padidėjimo, nes minėtomis divizijomis vos galėjome padengti veikiančių dalinių ir padalinių nuostolius.

Tikrieji praradimai: dvidešimt keturi tūkstančiai devyni šimtai dvidešimt trys žuvę ir mirę nuo žaizdų, taip pat keturiasdešimt trys tūkstančiai penki šimtai penkiasdešimt septyni sužeisti. Šie dideli nuostoliai, kaip matome, nė kiek nepanašūs į skaičius, kuriuos įvardijo oficialūs sovietų organai. Jeigu būtų atsitikę taip, kaip tvirtina rusai, tai Suomijos armija apskritai būtų negalėjusi kovoti.

Neįmanoma patikėti ir tuo, kad kada nors bus žinomas tikslus rusų prarastų žmonių skaičius, bet bendras apskaičiavimas leidžia prie jų priartėti.

---

* *Izvestija*, 1940 03 30. *(Orig. past.)*

Nutįsusiame fronte nuo Ladogos ežero iki Laplandijos buvo visiškai sutriuškintos penkios divizijos: 44-oji ir 163-ioji divizijos mūšiuose prie Suomusalmio, 73-ioji ir 139-oji mūšiuose prie Tolvajervio ir Jagajajervio, taip pat 18-oji divizija ir jai priskirta 34-oji tankų brigada Kytelėje.

Šie junginiai, skaičiuojant žuvusius ir dingusius be žinios atokiose vietose, prarado maždaug aštuonis tūkstančius žmonių iš vienos divizijos, arba iš viso keturiasdešimt tūkstančių, 88-osios ir 122-osios divizijų nuostoliai Laplandijoje – šeši tūkstančiai žmonių. Iš viso keturiasdešimt šeši tūkstančiai. Šis skaičius jau artinasi prie Rusijoje paskelbtų oficialių duomenų.

Kuhmo rajone buvo sunaikinta apie pusę 54-osios divizijos ir jai išsiųstos į pagalbą slidininkų brigados. Kytelėje 168-oji divizija prarado trečdalį savo karių. Prie šito reikia pridėti vienuolikos kitų divizijų nuostolius paskutinėmis karo dienomis atremtų atakų metu. Vadinasi, bendras kovojusių Rytų fronte dvidešimties divizijų žuvusių ir mirusių nuo žaizdų kareivių skaičius siekia septyniasdešimt penkis tūkstančius.

Sunkiau įvertinti priešo nuostolius Karelijos sąsmaukoje. Kaip jau buvo kalbėta, šiame fronte iš viso veikė dvidešimt penkios divizijos, ir jų nuostoliai skirtingi: daliniai, glaudžiomis gretomis atakavę Vyborgo prieigas Taipalėje, palyginti su kitais, turėjo žymiai didesnių gyvosios jėgos nuostolių: pagal mūsų kariuomenės pranešimus, žuvo maždaug du šimtai tūkstančių žmonių.

Bet šis skaičius gali būti labai padidintas – būnant ugnies linijoje, lengva susipainioti vertinant. Tačiau sąsmaukoje žuvo maždaug šimtas–šimtas dvidešimt penki tūkstančiai

priešo kareivių. Pridėkime šį skaičių prie skaičių, gautų iš kitų frontų, gausime maždaug du šimtus tūkstančių. Šis skaičius parodo bendrus rusų nuostolius viso karo metu.

Nuostolių dydžiui darė įtaką du veiksniai, kuriuos čia reikia paminėti – būtent atšiauri žiema ir prasta medicininė priežiūra. Nesiliaujantis šaltis mirtinai sušaldė tūkstančius pagalbos laukiančių sužeistųjų. Rusų karo medicinos tarnyba neturėjo galimybių sužeistųjų išvežti ir slaugyti, tad nepaprastai daugėjo mirusių nuo žaizdų skaičius. Nustatyta, kad mirusių, palyginti su sužeistų, procentas žymiai viršijo normalų santykį.

Nepatrauklus bendras sovietinių karinių pajėgų veiksmų įspūdis pakenkė valdžios prestižui, ir jie kaip atsvaros pareikalavo propagandinių priemonių. Tad rusai dar karo metu sukūrė mitą apie „Manerheimo liniją". Tvirtino, kad mūsų gynyba Karelijos sąsmaukoje rėmėsi nepaprastai tvirtu ir pagal paskutinį technikos žodį pastatytu gelžbetoniniu pylimu, kurį galima palyginti su Mažino ir Zygfrido linijomis, ir kurių jokia armija niekada nebuvo pralaužusi.

Rusų kariuomenės prasiveržimas buvo „žygdarbis, kuriam lygaus nebuvo visų karų istorijoje", kaip buvo pasakyta viename iš oficialių rusų pusės pareiškimų. Visa tai niekai; iš tikrųjų viskas visai kitaip. Kaip jau sakiau, gynybinė linija, žinoma, buvo, bet ją sudarė tik reti ilgalaikiai kulkosvaidžių lizdai ir dvi dešimtys, man pasiūlius, pastatytų ilgalaikių ugniaviečių, tarp kurių buvo nutiestos tranšėjos. Taip, gynybinė linija buvo, bet negili. Šią poziciją liaudis ir pavadino Manerheimo linija. Jos tvirtumą nulėmė mūsų kareivių ištvermingumas ir drąsa, bet jokiu būdu ne statinių tvirtumas.

Kalbant apie rusų nuostolius Rytų fronte, tai čia propagandinių organų vadovai, atrodo, negalėjo surasti jokio tinkamo paaiškinimo.

Be abejonės, rusai protingai pritaikė žygio į Suomiją patirtį: vadovaujami maršalo Timošenkos, jie reorganizavo ginkluotąsias pajėgas, kurios, pagal paties maršalo žodžius, pasakytus Suomijos karo atašė Maskvoje, „daug ko išmoko šiame sunkiame kare, kur suomiai kovojo herojiškai". Įdomu, kad ir generalisimas Stalinas (Сталин) kalbėjo apie silpnus savo armijos veiksmus. 1943 metų lapkričio mėnesį jis sakė prezidentui Ruzveltui: „Karas su Suomija parodė, kad sovietinė armija buvo nepakankamai ginkluota ir blogai veikė. Todėl armiją reorganizavo, bet negalima sakyti, kad, puldama Vokietiją, ji buvo tobula."*

Neabejotina – tai tiesa, nors Sovietų Sąjungos karinė pramonė 1940–1941 metais spėjo pagaminti neįtikėtinai didelį kiekį šiuolaikinės karinės įrangos. Tačiau gautos patirties praktikoje panaudoti nesuspėjo, nes tie patys vadovavimo, taktikos ir organizaciniai trūkumai, būdingi Raudonajai armijai kariaujant su mumis, pasireiškė ir pirmame rusų–vokiečių karo etape. Vokiečių propagandos tvirtinimas, kad suomių karas davė iškreiptą Raudonosios armijos vaizdą, nepagrįstas.

Įdomus išskirtinis Raudonosios armijos reorganizavimo bruožas buvo oficialus politinės kariuomenės vadovybės likvidavimas ir generolo ir kitų laipsnių su jiems priklausančiais skiriamaisiais ženklais ir privilegijomis sugrąžinimas.

---

* R. Šervudas. *Ruzveltas ir Hopkinsas.* Niujorkas: Harper and Brazers, 1948, p. 790. *(Orig. past.)*

1941 metų vasarą dėl didelių nesėkmių rusų–vokiečių fronte dviejų pakopų vadovavimas vėl buvo sugrąžintas, ir kova už valdžią tarp šių dviejų pakopų tęsiasi, išorinis pasaulis apie tai žino mažai.

Žiemos karas leido aiškiai suvokti suomių gynybines galimybes bei gebėjimo gintis trūkumus. Patirtis parodė: teisūs buvo tie, kurie dvi dešimtis metų laikėsi nuomonės, kad mūsų šalis turi daug daugiau galimybių kovoti su milžinu, negu buvo galima numanyti, remiantis gyventojų apklausos duomenimis, ir kad gamtinės sąlygos bei kokybinis personalo pranašumas neabejotinai gali panaikinti kiekybinę disproporciją.

Karo patirtis aiškiai parodė pasekmes tos taupymo politikos, kurios vyriausybė laikėsi daug metų. Taikos meto pinigų taupymas dabar buvo apmokėtas krauju. Personalo kadrų taip pat nepakako, ir šie žmonės iš dalies buvo išvarginti sunkaus daugiamečio darbo. Rezervo karininkai ir puskarininkiai pasiaukojamai atliko savo užduotį, bet jie, žinoma, negalėjo visur pakeisti aktyvių kadrų.

Mokymo trūkumai taip pat buvo labai juntami. Juos, tiesa, šiek tiek sumažindavo įgimtos suomių kareivių savybės, tačiau, norint įvaldyti šiuolaikinę techniką, reikia daug daugiau, negu mokėti šaudyti ir slidinėti. Mokydamiesi kareiviai pirmiausia turi suprasti, su kuo jie susidurs kare, o to mūsų kariams didžia dalimi ir trūko.

Dauguma mūsų kareivių iki karo pradžios nebuvo matę tankų, ir mums jau mūšių metu teko improvizuoti kovojant su priešo tankais.

Bet labiausiai mums trūko gero materialinio pasirengimo. Norint užtikrinti taiką, jį reikėtų visais atžvilgiais pada-

ryti daug geresnį. Reikėtų modernizuoti visas kariuomenės rūšis ir sukurti turintį smogiamąją jėgą ginklą prieš tankus.

Palyginti su mažomis ekonominėmis aukomis galėjome pasiekti, kad Sovietų Sąjunga, puldama tomis ypatingomis karinėmis ir politinėmis sąlygomis, kurios viešpatavo prieš Žiemos karą, būtų pagalvojusi, jog laukia sunkus ir alinantis karas, ir Maskva gal būtų nusprendusi šio karo nepradėti.

Jeigu pėstininkai būtų ginkluoti 20 mm pusiau automatiniu prieštankiniu ginklu, kurį pagamino praėjus keliems mėnesiams po taikos sudarymo, tai rusų tankų nuostoliai būtų buvę keletą kartų didesni, o jų atakos būtų praradusios stiprumą.

Jeigu prieš karo pradžią būtume turėję penkiasdešimt šiuolaikinių naikintuvų ir keletą zenitinių baterijų, būtume galėję geriau sulaikyti priešo karines oro pajėgas. Drąsių lakūnų, žinoma, būtų užtekę dideliam lėktuvų skaičiui. Inspektorius generolas Nenonenas taip puikiai parengė artileriją ir šaudymo technikos, ir taktiniu požiūriu, kad jos lygis buvo toks aukštas, kokį apskritai gali pasiekti artilerija.

Mums labiausiai trūko šiuolaikinės įrangos ir šaudmenų. Reikėjo dar taikos metu įsigyti keletą sunkiosios artilerijos baterijų ir laiku parengti pramonę karui.

Jeigu mes taip pat būtume pasirūpinę Karelijos sąsmaukos ir rytų sienos įtvirtinimu visomis galimomis priešo puolimo kryptimis, tai sėkmingesnės gynybos prielaidos visur būtų buvusios visiškai kitokios.

Garantuotas draudimas karo atveju taip pat nebūtų buvęs nereikalinga našta mūsų ekonomikai. Tokiam draudimui kliudė tai, kad gynybos klausimas nuo pat pirmųjų mūsų sa-

varankiškumo metų buvo paverstas partiniu reikalu. Stambiausios partijos užsispyrusios priešinosi netgi pačių mažiausių lėšų skyrimui. Tik tada, kai jau buvo per daug vėlu, jos prabudo ir suprato, kur nuvedė tokia politika.

Tegul ateinančios kartos nepamiršta brangiai kainavusios mūsų šalies gynybinės kovos patirties. Jie su pasididžiavimu gali prisiminti Žiemos karą ir semtis drąsos ir tikėjimo jos herojiškoje istorijoje. Karų istorijoje beveik nerasi pavyzdžio, kai kiekybine sudėtimi ir įranga daug silpnesnė už savo priešą armija buvo pajėgi padaryti priešui tokių didelių nuostolių, vieną po kitos atremti atakas, netgi atsitraukiant.

Bet dar didesnį susižavėjimą kelia ta aplinkybė, kad Suomijos tauta, grasinant pranašesnėms jėgoms ir, atrodo, beviltiškomis aplinkybėmis, sugebėjo ne tik nenusiminti ir pasipriešinti bejėgiškumo jausmui, kuris lengvai galėjo ją apimti, bet dar labiau sustiprėjo jos pasiaukojimas ir didybė. Tokia tauta turi teisę gyventi!

Kartu su karo įvykiais nuo jo pradžios iki pat taikos sudarymo vyko ir politinis darbas, įrašęs savo skyrių į Žiemos karo istoriją.

Jau buvo minėta apie pagalbą, kurią Maskvos derybose Suomijai suteikė Skandinavijos šalys ir JAV. Nors ji savo ankstyvoje stadijoje pasirodė maža pagal savo tikrąją vertę, vis dėlto stiprino mūsų politikų ir jiems artimų sluoksnių nuomonę, kad Sovietų Sąjunga mūsų nepuls, o jeigu ir užpuls, tai nebūsime vieniši. Tuo kartesnis buvo nusivylimas, kai nuo pat karo pradžios tapo aišku, kad tikėjimasis aktyvios pagalbos yra ne kas kita, kaip svajonė, ir kad iš tikrųjų šalis atsidūrė izoliacijoje, kurią galima pavadinti siaubinga.

Mėginimai susisiekti su Kremliumi, kurių buvo imtasi pirmomis karo dienomis, tarpininkaujant Švedijai ir JAV, buvo nesėkmingi. Švedija atsisakė suteikti mums realią pagalbą, o vieninteliu diplomatiniu palaikymu, kurį švedų vyriausybė šiame etape manė galinti suteikti Suomijai, tapo tai, kad ji nepadarė oficialaus pareiškimo dėl neutraliteto.

Žinoma, gaila, kad būtent tuo metu Stokholme įsiplieskė ilgalaikė vyriausybės krizė. Ji tęsėsi nuo gruodžio 2 iki 13 dienos ir paralyžiavo Švedijos veiklos galimybes tokiu būdu, kuris nebuvo į naudą sunkiai Suomijos padėčiai. Tikra nelaimė, kad iš savo posto pasitraukė užsienio reikalų ministras, žinomas Suomijos draugas Ričardas Sandleris (Richard Sandler).

Suomius guodė tai, kad JAV mus aktyviai užjautė. Asmeninė prezidento Ruzvelto nuostata atsiskleidė viešame jo pareiškime, kuriame sakoma: „Suomijos vyriausybė ir liaudis gali didžiuotis savo veiksmais, kurie Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybei ir liaudžiai kelia pagarbą ir šilčiausią užuojautą."

Tačiau dar reikšmingesnis buvo jo gruodžio 2 dienos pranešimas apie svarbiausių žaliavų ir pramonės produkcijos importo uždraudimą Sovietų Sąjungai. Gruodžio 15 ir 20 dienomis draudimas buvo išplėstas ir pradėjo galioti dar didesnio gaminių skaičiaus atžvilgiu. Svarbu ir tai, kad JAV Suomijai skyrė 30 milijonų dolerių kreditą. Be to, prasidėjo solidžios humanitarinės pagalbos tiekimas, kuriam vadovavo mūsų ištikimas gynėjas dar nuo 1919 metų, buvęs prezidentas Herbertas Huveris.

Visi tarpininkavimo mėginimai atsitrenkdavo į tai, kad Sovietų Sąjunga nepripažindavo kitokios Suomijos vyriau-

sybės, išskyrus marionetinę, suformuotą Teriokyje. Suprantama, esant tokiai padėčiai, Suomijos vyriausybė kreipėsi į Tautų Sąjungą dėl pagalbos ir tarpininkavimo.

To pasekmė – 1939 metų gruodžio 14 dieną, atsisakius nutraukti karinius veiksmus ir derybomis sureguliuoti konfliktą, Sovietų Sąjunga iš šios organizacijos buvo pašalinta. Tuo pat metu visi Tautų Sąjungos nariai buvo raginami suteikti Suomijai bet kokią įmanomą pagalbą. Vėliau šis raginimas paskatino ir didžiųjų Vakarų valstybių didelės apimties planus Skandinavijos atžvilgiu, ir – netiesiogiai – Vokietijos agresiją.

Tautų Sąjungos sprendimas reiškė moralinę Suomijos pergalę. Kartu jis prisidėjo prie visuomenės nepasitenkinimo augimo, kurį sukėlė Sovietų Sąjungos puolimas. Beje, iš karto paaiškėjo, kad Suomija negali tikėtis aktyvios Skandinavijos šalių pagalbos.

Urugvajus, Argentina ir Kolumbija Tautų Sąjungos Asamblėjoje ryžtingai stojo mūsų pusėn, o Švedija, Norvegija ir Danija pareiškė, kad jos nedalyvaus kokiose nors sankcijose prieš Sovietų Sąjungą. Maža to – Skandinavijos šalys nebalsavo dėl agresoriaus pašalinimo iš Tautų Sąjungos klausimo.

Vis dėlto būtent Norvegijos delegacijos vadovas ir Stortingo pirmininkas Hambras (Hambro) buvo priverstas paskelbti Tautų Sąjungos nutarimą. Kaip paskutinis Tautų Sąjungos pirmininkas 1946 metų posėdyje, kai šią organizaciją paleido, jis perskaitė giriamąjį sveikinimą tai pačiai diktatūrai, kurią pats prieš septynerius metus pasmerkė kaip nusikalstamą.

Tautų Sąjungos rekomendacijos, žinoma, būtų neturėjusios jokios reikšmės, jeigu Suomija nebūtų išlaikiusi gynybos. Bet kai visi pamatė, kaip atkakliai kovojo suomių armija, tai Vaka-

rų valstybės iš naujo susidomėjo Suomijos palaikymu. Iki to laiko, kol vyko mūsų kova, grėsmė Anglijos ir Prancūzijos sąjungininkėms Rumunijai ir Turkijai buvo tik teorinė, ir mūsų ištvermingumas šias valstybes savotiškai ragino priešintis.

Suomių karas tuo pat metu Švedijai ir Norvegijai siūlė galimybę įsitraukti į antivokišką frontą, jeigu tik būtų buvę galima jas įtikinti praleisti kariuomenę per savo teritoriją.

Prieštaravimai tarp Vokietijos, iš vienos pusės, ir Švedijos bei Norvegijos – iš kitos būtų leidę nutraukti geležies rūdos eksportą į Vokietiją, taigi, strateginė Trečiojo Reicho padėtis būtų susilpnėjusi, ir spaudimas prancūzų frontui būtų buvęs ne toks stiprus.

Be to, karas būtų išėjęs į naudą Vakarų šalims ir tuo atžvilgiu, kad jis būtų sumažinęs Sovietų Sąjungos galimybes tiekti Vokietijai daug svarbių žaliavų rūšių, kurių importas tuo metu žymiai sumažėjo dėl Vakarų valstybių surengtos blokados.

Suomija neturėjo priežasčių atsisakyti šių planų, ir mes nesiekėme atskleisti techninių sunkumų, susijusių su pagalbos siuntimu. Mes kovojome mirtiną kovą, ir prancūzų bei anglų pagalbos planai atrodė vienu iš tikrų veiksnių, kuriuo galėjo remtis užsienio politika. Kita vertus, diplomatinės kovos su SSRS ginklas buvo intervencijos grėsmė.

Ši šalis vargu ar norėjo galutinai nutraukti santykius su Vakarų valstybėmis; ir čia dar slypėjo galimybė, kad Švedija ir Norvegija pamanys, jog būtina energingiau veikti Suomijos naudai, stengiantis užbaigti karą dar iki tol, kol iškils grėsmė Skandinavijos neutralitetui.

Apie intervencijos planų atsiradimą ir įvairias fazes dabar kalbama daugelyje leidinių. Pirmiausia turiu omenyje Vinsto-

no Čerčilio, Polio Reino (Paul Reynaud) ir generolo Gameleno (Gamelin) prisiminimus, taip pat Vokietijos užsienio reikalų ministerijos „Baltąją knygą".

Kreipdamasis į savo karo kabinetą dar 1939 metų rugsėjo 19 dieną, Čerčilis teigė, kad būtinai reikėtų sukliudyti eksportuoti švedų geležies rūdą į Vokietiją. Suomių karas šią problemą vėl padarė aktualią. Pagalbos suteikimas agresijos objektu tapusiai Suomijai ir kovos veiksmai prieš Vokietijos sąjungininkę, taip pat geležies rūdos tiekimo nutraukimas – štai tikslas, dėl kurio reikėjo daug ką paaukoti.

Nors Prancūzijos ir Anglijos vyriausybės iš principo pritarė minčiai dėl intervencijos į Šiaurės šalis, greitai paaiškėjo, kad šie planai bręsta lėtai. To priežastis buvo nepakankamas pasirengimas karui ir sąjungininkams būdingas *mal des coalitions**.

Šį tokį svarbų Suomijai klausimą iš pat pradžių svarstė gana įvairiais būdais. Prancūzijos ir jos tikslo siekiančio ministro pirmininko Daladjė (Daladier) nuopelnas yra tas, kad pagalbos suteikimo planai, nepaisant nieko, Suomijai davė daugiau galimybių pasitraukti iš karo.

Pirmiausia gavome karinės įrangos. Nors Vakarų valstybės ir pačios jautė šiuolaikinių ginklų trūkumą, o Prancūzija tiekė juos Turkijai ir Rumunijai, į mūsų pagalbos prašymą atsižvelgė geranoriškai. Jeigu Anglija ir Prancūzija drauge būtų išnagrinėjusios savo pagalbos Suomijai galimybes ir būtų susitarusios, ką kiekviena iš jų siūlys, tai pagalbos teikimui būtų išėję į naudą. Tačiau mūsų siūlymai šiuo klausimu nieko nekeitė.

---

* *Pranc.*; koalicijos ilgesys. *(Red. past.)*.

Įrangos tiekimas į Suomiją užimdavo daug laiko. Iš pradžių ją iš gamyklų ir sandėlių pristatydavo į Prancūzijos ir Anglijos uostus, tada buvo kraunama į suomių laivus. Dėl povandeninių laivų užpuolimo pavojaus laivus lydėjo eskortas, tai užimdavo daug laiko.

Krovinį pristatydavo į Norvegiją ir Stavangerio, Bergeno ir Narviko uostuose jį perkraudavo į vagonus gabenti į Torniją. Ten vėl perkraudavo, nes Suomijoje kitoks geležinkelio vėžių plotis. Prie suomių sienos krovinys atsirasdavo vidutiniškai po mėnesio, tada dar reikėjo šiek tiek laiko, kol krovinys atsirasdavo fronte; tai ypač pasakytina apie naujas patrankas, nes būtinai reikėjo pamokyti personalą jomis naudotis. Tuo ir paaiškinama, kad didžioji dalis ginklų nespėjo į Žiemos karo frontus.

Išsamesnis pasakojimas apie ginkluotės tiekimą iš Anglijos ir Prancūzijos užimtų labai daug laiko ir vietos. Tarp kitko, už ją buvo sumokėta visa kaina. Tačiau noriu pasakyti, kad Anglija, kurios aviacija buvo labiau išsivysčiusi, negu Prancūzijos, atsiuntė šimtą naikintuvų ir žvalgybinių lėktuvų, taip pat apie dvi dešimtis „Bristol Blenheim" bombonešių. Iš Prancūzijos Suomija gavo trisdešimt „Moran" naikintuvų.

Kadangi naikintuvus gabeno išardytus, tai reikėdavo surinkti Suomijoje ir Švedijoje, dėl to šį vertingą papildymą galėjome panaudoti tik galutinėje karo stadijoje. Prancūzija ir Anglija taip pat atgabeno didelį kiekį ginklų pėstininkams ir artilerijos pabūklų, minų, torpedų, ryšio priemonių ir inžinerinės įrangos, dujokaukių ir t. t.

Artilerijos trūkumą pašalinome paprašę Prancūzijos – iš jos gavome tris šimtus beatošliaužių pabūklų ir didelį kiekį

įvairių sviedinių. Kad ir kaip buvo pageidautina įranga, bet, apgailestaujant reikia pasakyti, kad Vakarų valstybės labai mažai atsiuntė to, ko mums reikėjo labiausiai – lėktuvų, zenitinių ir prieštankinių ginklų. Tai, ką iš tų gavome, buvo pasenę.

Iš kitų šalių, supratingai vertinusių mūsų poreikius, pirmiausia reikia paminėti Švediją – ji mums atsiuntė aštuoniasdešimt tūkstančių šautuvų, penkis šimtus vienetų automatinių ginklų, aštuoniasdešimt penkis prieštankinius pabūklus, šimtą dvylika lauko patrankų ir haubicų, šimtą keturis zenitinius pabūklus, penkis šimtus tūkstančių šovinių, tris šimtus tūkstančių artilerijos sviedinių, dvidešimt penkis lėktuvus, taip pat benzino ir įvairios įrangos. Kai kuriuos ginklus gavome skolon ir pagal galimybes grąžinome po karo. Iš Švedijos gautų medžiagų iki gruodžio lauko armijai galėjome pasiūti milines.

Italija taip pat mums suteikė pagalbą. Iš jos gavome trisdešimt lėktuvų ir siuntą zenitinių pabūklų. Vengrija atsiuntė zenitinę ginkluotę, minosvaidžių, šaudmenų ir rankinių granatų, Belgija – daugiausia šaudmenų.

Kadangi Vokietija neleido šioms šalims per savo teritoriją vežti krovinių, juos taip pat teko gabenti arba per Prancūziją, arba per Angliją ar tiesiai jūra į Norvegijos uostus, tad jie iš dalies atvyko į paskyrimo vietą karo pabaigoje, ir iš dalies po taikos sudarymo.

Vokietija, kuri dar Maskvos derybų metu buvo abejinga, kruopščiai rūpinosi, kad karas nesutrukdytų jos santykiams su Sovietų Sąjunga. Įrašas, kurį savo dienoraštyje 1939 metų gruodžio 8 dieną padarė Italijos užsienio reikalų ministras Čiano (Ciano), kad Vokietija tariamai perdavė Suomijai gin-

klus, kaip trofėjus paimtus Lenkijoje, neatitinka tikrovės. Derybos dėl to baigėsi pulkininko Geresleitungo draudimu ginklus perduoti.

Vietoj to JAV užsisakėme naikintuvų, patrankų ir sviedinių, o Ispanijoje kai kurios įrangos, taip pat tos, kurią Sovietų Sąjunga pilietinio karo metu atsiuntė respublikonams. Iš Danijos ir Norvegijos gavome amunicijos ir nedidelių karinės įrangos siuntų.

Kadangi pirkimus priverstinai vykdėme daugelyje šalių, tai mūsų ginkluotė galų gale tapo įvairių kalibrų ir tipų rinkiniu. Aplinkybė, kurios negalima vadinti teigiama. Buvo sunkiau karius mokyti ir įrangą papildyti. Būtinybė pirkti tik tai, kas buvo, lėmė kainų šuolį. Ir mokėti tekdavo nepalyginamai daugiau, negu būtume sumokėję taikos metu.

Klausimas į pagalbą siųsti kariuomenę pirmą kartą buvo svarstomas „Dešimties taryboje" 1939 metų gruodžio 19 dieną, ir nuomonės visiškai išsiskyrė. Ministro pirmininko Daladjė siūlymo kariuomenę siųsti nepalaikė britai – bijojo, kad dėl to nutruks santykiai su Sovietų Sąjunga. Nepaisydamas to, sausio pradžioje Daladjė įsakė organizuoti pagalbinę ekspediciją.

Antras siūlymas, kurio įgyvendinimas būtų daug ką reiškęs, žlugo pasipriešinus britams. Dalis lenkų laivyno, trys minininkai ir trys povandeniniai laivai, tarp jų ir „Orzel", buvo įtraukti į britų karinių jūrų pajėgų sudėtį.

Lenkų emigracinės vyriausybės vadovas generolas Sikorskis (Sikorski) pareiškė apie šių karinio jūrų laivyno padalinių pasirengimą dalyvauti Petsamo karinio jūrų uosto blokadoje ir kartu nutraukti čia išsilaipinusios rusų kariuomenės ryšį su Murmansku.

Metų laikas, tiesa, buvo nepalankus lengvų junginių operacijoms audringuose vandenyse, bet būtų buvę naudinga, padedant palaikymo laivams, tariamai Lenkijos, suduoti netikėtus smūgius į tuos Arkties vandenyno pakrantės ruožus, kur vokiečių povandeniniai laivai netrukdomai veikė dar Pirmojo pasaulinio karo metu.

Britai pasipriešino ir Prancūzijos siūlymui, kad lenkų padaliniams būtų leista vykdyti kovines operacijas iš Prancūzijos teritorijoje įsikūrusių atraminių punktų. Gaila, kad generolo Sikorskio siūlymas buvo neįgyvendintas, nes Sovietų Sąjunga visada liguistai vertindavo tai, kas vykdavo Arkties vandenyno pakrantėje.

Tas pat atsitiko ir antram generolo Sikorskio siūlymui – suformuoti ekspedicinį korpusą iš Latvijoje ir Lietuvoje internuotų dvidešimties tūkstančių lenkų kareivių. Šios šalys sutiko juos iš dalies išlaisvinti ir persiųsti į Švediją. Tačiau šis planas žlugo dėl Švedijos vyriausybės pasipriešinimo. Vėliau, kai Baltijos šalys buvo įtrauktos į Sovietų Sąjungos sudėtį, internuotus lenkus ištiko žiaurus likimas.

Petsamas buvo vienintelis punktas, kur kelias nėjo per kaimyninių Vakarų valstybių teritoriją. Nors sunkumų buvo daug, nes priešas šią teritoriją užėmė, šio miesto grąžinimo operacijos planai buvo verti paties didžiausio dėmesio.

Planas detaliai buvo aptartas su pulkininku Ganevaliu (Ganeval), prancūzų karinės delegacijos vadovu, atvykusiu į mano būstinę. Pradinėje karo fazėje atrodė įmanoma permesti pakankamai pajėgų iš pietų ir susijungti su kariuomene, kuri išsilaipins šiaurinėje pakrantėje.

Karinės pagalbos teikimo Suomijai planų sudėliojimo iniciatorė visada būdavo Prancūzija, kur visuomenė palaikė

veiksmingų priemonių panaudojimą. Nuo seno karinga tauta negalėjo abejingai žiūrėti į nelygią mūsų kovą.

Greitai sužinojome, kad aukščiausioji Prancūzijos vadovybė jau sausio viduryje parengė didelės apimties pagalbos planą. Jame buvo numatytas Vakarų šalių desanto išsilaipinimas Petsame ir kai kurių jūrų ir oro bazių užėmimas vakariniame Norvegijos krante. Vėliau paaiškėjo, kad buvo svarstomas ir švedų geležies rūdos šachtų užėmimo klausimas.

Pagal tai, kaip tęsėsi karas, ir nepavyko greitai pasiekti tikslo, sovietinė vyriausybė pradėjo suprasti, kad užimti Suomiją – daug sudėtingesnis reikalas, negu atrodė anksčiau. Beveik du mėnesius užsitęsę puolimai Karelijos sąsmaukoje nedavė rezultatų, o kituose ruožuose rusai patyrė juntamų nuostolių. Kartu pablogėjo visuomenės nuomonė visame pasaulyje, ir vis stabiliau pradėjo ryškėti planai mums padėti.

Užimti visą šalį – tuo vadovaudamiesi kūrė Kūsineno „liaudies vyriausybę" – pasirodė nepasiekiamas tikslas. Šiomis aplinkybėmis Kremlius manė, kad būtų patogu išsiaiškinti karo baigimo galimybes Sovietų Sąjungai naudingomis sąlygomis.

Kadangi visi mūsų mėginimai užmegzti ryšius su sovietine vyriausybe iki šiol buvo nesėkmingi, ji pati 1940 metų sausio 29 dieną kreipėsi į Švedijos užsienio reikalų ministeriją, kad ši praneštų mūsų vyriausybei tokio turinio pareiškimą:

> Sovietų Sąjungos vyriausybė iš esmės neprieštarauja sudaryti sutartį su Riučio ir Tanerio vyriausybe.
>
> Kalbant apie galimas derybas, iš anksto reikėtų žinoti, ką būtent Riučio ir Tanerio vyriausybė pasirengusi siūlyti perduoti.

Jeigu Sovietų Sąjungos vyriausybė negalės tvirtai tikėti, kad yra pagrindas derybų pradžiai, tai kalbėti apie kokios nors sutarties sudarymą beprasmiška. Taip pat būtina atsižvelgti, kad Sovietų Sąjungos reikalavimai neapsiribos tais, kurie buvo iškelti derybose su ponais Pasikiviu ir Taneriu Maskvoje, nes po šių derybų abiejose pusėse buvo pralietas kraujas, ir šis kraujas, prasiliejęs prieš mūsų norą ir ne dėl mūsų kaltės, reikalauja papildomų Sovietų Sąjungos sienų saugumo garantijų.

Būtina atsižvelgti ir į tai, kad pažadai, kuriuos Sovietų Sąjungos vyriausybė davė Kūsineno vyriausybei, negali būti taikomi Riučio ir Tanerio vyriausybei, taip pat tai, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė negali jų duoti Riučio ir Tanerio vyriausybei.

Šis pareiškimas, apie kurį sužinojau tik jį apsvarsčius vyriausybei, buvo gautas 1940 metų sausio 30 dieną. Iš jo teksto buvo aišku, kad Kremlius, atsisakydamas Kūsineno vyriausybės, pašalina pirmą kliūtį derybų kelyje. Kadangi formuluotė vis dėlto buvo neaiški, vyriausybė išreiškė norą smulkiau sužinoti, koks taikos sutarties sudarymo galimybių žvalgymo tikslas.

Vasario 2 dieną tekstas buvo parengtas perduoti Sovietų vyriausybei per Švedijos užsienio reikalų ministeriją.

Atsakymas toks:

Suomijos vyriausybė derybų nebuvo nutraukusi. Ji nepradėjo ir nenorėjo karo. Karo veiksmų metu keletą kartų pareiškė savo suinteresuotumą nesutarimus spręsti taikiai ir ji vis dar turi šią viltį. Norėdama išvengti tolesnio

kraujo praliejimo, Suomijos vyriausybė pasirengusi pradėti derybas dėl karo veiksmų baigimo bei taikos sudarymo ir tikisi, kad geri kaimyniniai santykiai bus atkurti. Reikia pažymėti, kad Suomija buvo patenkinta savo buvusia pozicija, kuri rėmėsi laisvai sudarytomis sutartimis, ir sau nieko nereikalavo. Bet Suomijos teritoriją griovė ne tik fronte, bet ir tolimame užnugaryje.

Kadangi bendrą pagrindą galima sukurti tik kompromisais, tai kaip pradinį tašką galima imti tuos rezultatus, kurių pasiekėme derybose Maskvoje. Tačiau Suomija pasirengusi ir toliau daryti nuolaidų, būtinų užtikrinti Leningrado saugumą. Ypač būtų galima pagalvoti apie didesnės teritorijos Karelijos sąsmaukoje perdavimą. Toliau būtų galima svarstyti Suomijos įlankos neutralizavimo klausimą sudarant tarptautinę sutartį.

Tačiau Suomija privalo rūpintis savo saugumu. Šį požiūrį pastarojo meto įvykiai padarė dar svarbesnį.

Suomijos vyriausybė mano, kad sutartyje numatytų teritorijų perdavimas gali būti įgyvendintas tik keičiantis. Suomijos vyriausybės nuomone, už privatų turtą, esantį perduodamoje teritorijoje, būtina išmokėti kompensaciją.

Sovietų Sąjunga atsakė vasario 5 dieną – pranešė, kad Suomijos vyriausybės siūlymas negali būti derybų pagrindu. Generalinis priešo puolimas, prasidėjęs vasario 1 dieną, tuo metu buvo pačiame įkarštyje.

Būstinėje mane aplankiusiems ministrui pirmininkui Riučiui ir užsienio reikalų ministrui Taneriui smulkiai papasakojau apie karinę padėtį. Pokalbyje dalyvavo generolas majoras Valdenas, buvęs mano atstovas vyriausybėje. Pažy-

mėjau, kad padėtis Karelijos sąsmaukoje, kur priešas pranašesnėmis jėgomis perėjo į ryžtingą puolimą, man kelia didelį nerimą. Uraganinė ugnis kariuomenei neleidžia pailsėti nė sekundės. Nenutrūkstantis gaudesys girdėti dieną ir naktį netgi čia, būstinėje, esančioje 160 kilometrų atstumu nuo fronto linijos. Besiginančiai kariuomenei gresia pavojus neatlaikyti, o ir sviedinių mažai.

Ponai Riutis ir Taneris, savo ruožtu, man pranešė apie derybas, kurios vyksta su Švedijos vyriausybe. Mūsų eilinis prašymas dėl aktyvios pagalbos Stokholme vėl buvo atmestas. Ministras Taneris papasakojo apie savo susitikimą su SSRS ambasadore Stokholme ponia Kolontai. Aišku, Sovietų Sąjunga ypač norėtų žinoti, kokiomis sąlygomis Suomija galėtų patenkinti jos reikalavimus gauti atraminį punktą Suomijos įlankos angoje. Galimybė tęsti derybas, nors ir nedidelė, bet vis dėlto buvo.

Po kelių dienų, vasario 12-ą, užsienio reikalų ministras pranešė apie gautas iš SSRS taikos sudarymo sąlygas: Maskva, nepaisant nieko, reikalavo Hanko; be to, kaip sąlygą ji iškėlė visos Karelijos sąsmaukos ir teritorijos, esančios į šiaurę nuo Ladogos ežero, perdavimą.

Vasario 13 dieną ministras Taneris vėl kalbėjosi su Švedijos vyriausybe, prašė mums suteikti ginkluotą pagalbą ir išgirdo atsakymą, kad Švedija savo pozicijos nekeis. Organizuoti ginkluotą žygį sunku, be to, reikia Riksdago sutikimo. Beje, tokia veikla vokiečiams būtų užmačia pulti Švediją. Mažai užslėptų grasinimų jau buvo.

Švedijos spauda viso karo metu supratingai žiūrėjo į Suomijos reikalus. Suomijoje dirbę Švedijos korespondentai tak-

tiškai ir su užuojauta rašė apie skaudžius mūsų klausimus. Todėl buvo labai nemaloni ir kėlė nuostabą 1940 metų vasario 16 dienos publikacija Stokholmo laikraštyje „Folkets dagblandet politiken“ apie suomių vyriausybės demaršą ir neigiamą Švedijos atsakymą į „oficialų Suomijos kreipimąsi dėl pagalbos“.

Dar didesnį apgailestavimą sukėlė tai, kad ministras pirmininkas Hansonas (Hansson) tą pačią dieną paskubėjo viešai pareikšti apie laikraščio publikacijos teisingumą, paskui ir Užsienio reikalų ministerija padarė panašų pareiškimą. Sunku suprasti, kodėl Švedijos vyriausybė manė, kad būtini tokie pasisakymai – jų turinys ir forma silpnino mūsų galimybes siekti pakenčiamų taikos sąlygų. Maskvai jos, žinoma, buvo labai priimtinos.

Po trijų dienų buvo paskelbtas žinomas viešas karaliaus Gustavo pareiškimas, kaip sudedamoji dalis įtrauktas į Valstybės tarybos protokolą. Jeigu mane teisingai informavo, tai jis atsirado dėl karaliaus noro sušvelninti minėtų pasisakymų, paskelbtų be jo žinios, toną. Karaliaus paaiškinime, jo sukurtame kartu su sosto įpėdiniu Gustavu Adolfu (Gustaf Adolf), išreikštas žavėjimasis Suomija ir užuojauta, nors jis, žinoma, negalėjo padėti mūsų šaliai ir pašalinti jai padarytos žalos.

Švedijos, Norvegijos ir Danijos užsienio reikalų ministrų susitikimas, įvykęs vasario 25 dieną Danijoje, mūsų izoliaciją padarė dar aiškesnę: ministrų komunikato nebuvo galima interpretuoti taip, lyg jis palaikytų Suomiją. Jų „tikėjimas, kad prieštaravimai kaip galima greičiau bus išspręsti taikiai, ir tai išsaugos Suomijos nepriklausomybę“, Sovietų Sąjungai buvo nė motais.

Vasario 20 dieną būstinėje priėmiau britų generolą Lingą (Ling) ir pulkininką Ganevalį. Pastarasis ką tik grįžo iš Paryžiaus ir perdavė man sąjungininkų sausumos kariuomenės vyriausiojo vado Prancūzijoje generolo Gameleno sveikinimo laišką.

Jame buvo sakoma: Gamelenas mano, kad Suomijos padėtis be galo sunki, bet jeigu Vakarų šalims pavyks ateiti į pagalbą, tai mūsų šaliai, jo manymu, vis dėlto atsiras galimybė gauti patenkinamą sprendimą. Tačiau nei generolas Lingas, nei pulkininkas Ganevalis negalėjo man pranešti smulkesnių ir tikslesnių duomenų apie kiekybinę ekspedicinio korpuso sudėtį ir jo išvykimo laiką. Jie man netgi nepasakė, ar yra vilties, kad Švedija ir Norvegija kariuomenę sutiks praleisti.

Suomija neturėjo tikslo įtraukti Švediją ir Norvegiją į didžiųjų valstybių konfliktą, nes tai būtų reiškę, kad kelias tiekti karinę įrangą ir ginkluotę iš Vakarų valstybių ir Švedijos atkirstas, ir mes galbūt prarastume ir tuos savanorius, kuriuos ką tik išsiuntė į frontą. Atsižvelgdamas į grėsmingą padėtį Karelijos sąsmaukoje, negalėjau imtis nieko kito, kaip patarti vyriausybei stengtis siekti kompromiso su Kremliumi. Vasario 22 dieną būstinėje mane aplankęs generolas majoras Valdenas perdavė vyriausybei mano požiūrį.

Vasario 21 dieną užsienio reikalų ministras susitiko su savo kolega Švedijoje ministru Giunteriu (Günter) ir prašė jo tarpininkauti. Atsakymas iš Maskvos buvo gautas po dviejų dienų. Sovietų Sąjungos sąlygos neapsiribojo vien tik Hanko kyšulio perdavimu. Sovietinė vyriausybė papildomai reikalavo atitraukti sieną iki „Petro Didžiojo linijos“, kuri buvo patvirtinta 1721 metų Ništato taikos sutartimi.

Tai reiškė didžiosios dalies suomių Karelijos, taip pat Vyborgo, Sortavalos ir Keksholmo miestų atidavimą. Be to, dėl Suomijos įlankos gynybos pareikalavo sudaryti karinę gynybinę SSRS, Suomijos ir Estijos sutartį. Sąlygas griežtino.

Išklausiusi šiuos pritrenkiančius reikalavimus, Suomijos vyriausybė vėl kreipėsi ginkluotos pagalbos į Švediją ir paprašė jos duoti leidimą praleisti Vakarų valstybių kariuomenes per jos teritoriją. Atsakymas į abu kreipimusi buvo neigiamas; Švedija gal būtų galėjusi sutikti tik padidinti savanorių skaičių.

Kalbant apie Vakarų kariuomenės įvedimą, tai Didžiosios Britanijos ambasadorius Helsinkyje pranešė, kad kiekybinė ekspedicinio korpuso sudėtis bus dvidešimt–trisdešimt tūkstančių žmonių, ir kariuomenė pasirengusi išvykti kovo 15 dieną. Vadinasi, ekspedicinio korpuso galima laukti mažiausiai tik po mėnesio, skaičiuojant nuo nurodytos datos. Apie kariuomenės praleidimą ambasadorius nieko aiškaus pasakyti negalėjo. Jo manymu, Suomija pati turi siekti tikslingo sprendimo Stokholme ir Osle.

Nepaisant nepalenkiamos švedų vyriausybės pozicijos, buvo nuspręsta dėl užsienio reikalų ministro vykimo į Stokholmą, kad jis dar kartą kalbėtų su Švedijos vyriausybe ir Sovietų Sąjungos ambasadoriumi Stokholme. Vasario 27 dieną ministras Taneris susitiko su ministru pirmininku Hansonu, kuris pakartojo, kad iš Švedijos neverta laukti tiesioginės karinės pagalbos, taip pat leidimo vežti per Švediją ekspedicinį Vakarų valstybių korpusą.

– Vokietija, – pasakė premjeras, – tiesiai ir oficialiai pareiškė švedų vyriausybei, kad švedų kariuomenės siuntimas

į Suomiją, išskyrus savanorius, įtrauktų Švediją į didžiųjų valstybių karą.

Jis rekomendavo, nepaisant žiaurių sąlygų, nedelsiant sudaryti taiką, ir tuo pat metu pranešė, kad Švedija suteiks Suomijai ekonominę pagalbą. Į ministro Tanerio klausimą, ar Švedija pasirengusi sudaryti su Suomija gynybinę sąjungą, jeigu sutiksime su rusų reikalavimais, ministras pirmininkas Hansonas atsakė, kad klausimas jam nenaujas, ir išreiškė geranorišką požiūrį į šią idėją, pridūręs, kad jeigu tokia sąjunga būtų buvusi 1939 metais, Sovietų Sąjunga Suomijos nebūtų užpuolusi.

Ponia Kolontai taip pat patarė Taneriui su sąlygomis sutikti. Pasak jos, šios sąlygos galutinės, ir ką nors jose pakeisti derybomis neįmanoma.

Įdomu, jog sovietinė vyriausybė vasario 26 dieną per ambasadorių Maiskį (Майский) bandė pasiekti, kad taikos sąlygas perduotų Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija, nors mūsų vyriausybei jos jau buvo žinomos.

Kai lordas Galifaksas šį siūlymą atmetė dėl to, jog manė, kad tai neįvykdoma, ambasadorius leido suprasti – tokia pozicija gali padaryti netikėtą poveikį rusų–anglų santykiams. Pagrįstai galima numanyti, kad rusai norėjo ištirti, kiek tikroviški kariuomenės įvedimo planai, ir pranešti Britanijos užsienio reikalų ministerijai, kad Suomija bet kokiu atveju liks savarankiška. SSRS tikėjosi sutrukdyti šiuos planus įgyvendinti.

Vasario 28 dieną ministras pirmininkas ir keturi vyriausybės nariai būstinėje vėl kalbėjosi su manimi. Tuo laikotarpiu mūsų kariuomenė didelių pergalių pasiekė tik į šiaurę nuo Ladogos ir Kuhmo rajone, o padėtis sąsmaukoje paaš-

trėjo. Paprašiau susitikime dalyvavusių generolų pateikti ministrams savo vertinimus apie susidariusią padėtį.

Liko tik stebėtis, kad jie visi, išskyrus vieną, pareiškė: mes atsilaikysim, karą galima ir reikia tęsti. Kai ministrai atsitraukė į šalį pasikalbėti tarpusavyje, išnaudojau galimybę pagrįsti savo požiūrį generolams, išreikšdamas tikėjimą, kad taiką būtina sudaryti dabar. Mano supratimu, negalime leisti, kad kartėlis, atsiradęs dėl rūsčių sąlygų, užtemdytų mūsų sugebėjimą kritiškai mąstyti! Tai, kad kariuomenė nesutriuškinta, kol kas mums teikia galimybę derėtis dėl taikos. Jeigu gynyba žlugs, o mūsų jėgos įtemptos iki kraštutinumo, šią galimybę prarasime.

Pasikalbėjęs su generolais, supratau, kad galima pranešti vyriausybės nariams, jog karinės vadovybės prieštaravimų nėra, ir taiką reikia sudaryti nedelsiant. Kitą dieną, vasario 29-ą, vyriausybė nutarė pradėti taikos sudarymo derybas.

Tačiau sprendimo nepradėjo įgyvendinti iš karto, nes iš Paryžiaus ir Londono buvo gauta informacija apie galimą ekspedicinio korpuso kiekybinės sudėties padidėjimą ir apie kariuomenės išsiuntimo pagreitinimą. Pagal pulkininko Ganevalio pranešimą, pirmojo atvykimo buvo galima tikėtis kovo pabaigoje.

Vyriausybė, šį dalyką laikydama galimybe sušvelninti žiaurias sąlygas, nusprendė iš Vakarų valstybių sužinoti, ar pirma penkiasdešimties tūkstančių žmonių grupė gali būti išsiųsta jau kovo mėnesį ir ar yra galimybė iš karto gauti šimtą komplektiškai įrengtų bombonešių su ekipažais.

Pagrindinis klausimas dėl kariuomenės praleidimo tebebuvo kliuvinys. Informaciją, gautą iš Vakarų valstybių va-

sario pabaigoje, kurioje buvo pranešama, kad jie, matyt, šią problemą spręs patys, buvo galima suprasti ir taip: Švedija ir Norvegija pamatys jau įvykusį faktą, kai kariuomenė išsilaipins norvegų uoste.

Tačiau Vakarų šalys manė, kad eiti taip toli neįmanoma. Kovo 2 dieną jos pranešė Švedijos ir Norvegijos vyriausybėms, kad pasirengusios suteikti Suomijai karinę pagalbą, ir oficialiai paprašė leidimo praleisti šias pajėgas per jų teritoriją. Kadangi Švedija ir Norvegija galėjo tapti stiprios Vokietijos atsako objektu, Vakarų valstybės joms pažadėjo plačią karinę pagalbą. Britanijos kariuomenė pridengtų Trondheimą, Bergeną ir Stavangerį per keturias dienas, skaičiuojant nuo to momento, kai Norvegija sutiks praleisti kariuomenę. Buvo tikimasi, kad Suomijos pagalbai skirtos pajėgos galės išsilaipinti norvegų uostuose kovo 20 dieną.

Dieną prieš tai, kai Suomijos vyriausybė kovo 3 dieną sužinojo, kad Švedija ir Norvegija šio prašymo įvykdyti nesutiko, atėjo informacija, kad galima tikėtis šešių tūkstančių britų kareivių, jeigu tokios pagalbos prašymas bus gautas ne vėliau kaip kovo 5 dieną. Kadangi šios žinios prieštaravo anksčiau gautiems duomenims, paprašiau Užsienio reikalų ministerijos šį klausimą išsiaiškinti galutinai.

Tuo metu Suomijos vyriausybė per Stokholmą susisiekė su Maskva, norėdama pradėti derybas su sąlyga, kad Vyborgas ir Sortavala liktų Suomijai. Atsakyme, gautame kovo 5 dieną, Maskva pakartojo reikalavimą šiuos miestus perduoti. Maža to, jame buvo tvirtinama: jeigu mūsų pusė dels atsakyti, sovietinė vyriausybė padidins reikalavimus ir atnaujins su Kūsineno vyriausybe sudarytą sutartį.

Dėl grėsmės vyriausybė nematė kitos išeities, kaip prašyti nutraukti karinius veiksmus ir pradėti derybas pagal rusų iškeltas sąlygas. Kovo 6 dieną gavome pranešimą, kad sutikimo dėl paliaubų dar nėra, bet derybos Maskvoje gali būti pradėtos nedelsiant. Sprendimas siųsti delegaciją derėtis buvo priimtas tą pačią dieną. Tuo pat metu Vyriausybė pranešė Vakarų valstybėms, kad savaitei atideda prašymą dėl karinės pagalbos, kuri buvo vienintelis mūsų koziris derybose.

Užsienio reikalų ministerijos paprašyta informacija apie Vakarų valstybių pagalbą buvo gauta kovo 7 dieną. Ją parengė Didžiosios Britanijos generalinio štabo generolas Aironsaidas (Ironside), ir ji buvo tokia:

Pirmasis ešelonas, kuriame bus anglų–prancūzų divizija, bus atplukdytas jūra į Narviką kovo 15 dieną.

Jo sudėtis:

dvi su puse brigados prancūzų–anglų šaulių – 8 500 žmonių;
du „užsienio legiono“ batalionai – 2 000 žmonių;
vienas lenkų batalionas – 1 000 žmonių;
1-oji britų gvardijos brigada – 3 500 žmonių;
1-asis britų slidininkų batalionas – 500 žmonių.

Iš viso – 15 500 žmonių.

Išvardyta kariuomenė – tai rinktinės dalys. Tuo pat metu bus išsiųsti trys aptarnavimo batalionai.

Antrą ešeloną sudarys trys britų divizijos, kiekviena po 14 000 žmonių. Bendras visų kovinių dalinių skaičius išaugs iki 57 500 žmonių.

Pagal apskaičiavimus, pirmasis ešelonas turi atvykti į Suomiją kovo pabaigoje, o antrojo ešelono kariuomenė bus siunčiama iš karto, kai tik leis geležinkelių pajėgumas.

Toliau buvo pranešama, kad, esant būtinybei, bus išsiųstos ir papildomos pajėgos, o kariuomenė bus pavaldi vyriausiajai Suomijos vadovybei.

Deja, atsakyme nebuvo galutinės informacijos apie mūsų prašomus šimtą bombonešių. Apie juos tik buvo pasakyta, kad klausimą išnagrinėjo teigiamai. Tačiau politinė problema – leidimas tiesioginiam žygiui – nebuvo išspręsta.

Kovo 8 dieną Kremliuje per pirmą susitikimą su rusų vyriausybės atstovais mūsų delegacija sužinojo, kad išankstinės sąlygos, praneštos per Stokholmą, pasirodė visai ne tokios, kokias iškėlė dabar.

Be ankstesnių reikalavimų, rusai pareikalavo perduoti didelius teritorijos ruožus į šiaurę nuo Ladogos ir Kūsamo rajone, taip pat Suomija turinti nutiesti geležinkelį nuo Kemijervio iki naujos sienos. Toliau Suomija privalo atiduoti savo dalį Rybačjo pusiasalio – to taip pat nebuvo sąlygose, perduotose per Švedijos užsienio reikalų ministeriją.

Kai delegacija priminė garantijas, duotas tarpininkui, kad nebus reikalaujama atiduoti teritorijos ruožų Suomijos šiaurėje, antroji pusė ėmė išsisukinėti. Molotovas, tarp kitko, pasakė, kad tai nesusipratimas, matyt, tai reikia priskirti blogai Kolontai atminčiai. Iš tikrųjų rusų vyriausybė norėjo išvengti galimų pasekmių, kurias reikalavimas tiesti geležinkelį per Šiaurės Suomiją galėjo sukelti Švedijoje. Juk šis geležinkelis būtų buvęs tiesioginė grėsmė Švedijai, jis taptų strategine puolamąja linija, nukreipta prieš Skandinaviją.

Papildomus reikalavimus ne be pagrindo buvo galima laikyti požymiais, kad taika, kurios siekė Maskva, turėjo būti atokvėpis tik Sovietų Sąjungai. Tad Vakarų šalių pagalba jau pradėjo virsti vieninteliu išsigelbėjimo būdu.

Buvo ne pati geriausia išeitis iš padėties, gresiant naujam puolimui, karą tęsti, tikintis Vakarų pagalbos, nors ji atrodė nepakankama, ir visas planas abejotinas. Iš ministro pirmininko Daladjė pareiškimo, kurį jis padarė kovo 7 dieną kalbėdamasis su Suomijos ambasadoriumi Holmanu (Holman) Paryžiuje, aiškėja, kad laukti kariuomenės daugiau neverta:

> Keletą dienų laukėme Suomijos kreipimosi, norėdami visais būdais pulti jai į pagalbą, ir sunku suprasti, kodėl toks kreipimasis vėl atidedamas. Jeigu kreipimosi nebus, Vakarų šalys negalės prisiimti jokios atsakomybės už Suomijos teritorinio statuso nustatymą po karo.

Kovo 9 dieną Suomijos ambasadorius Londone Gripenbergas pareiškė: „Anglijos vyriausybė kartu su prancūzų vyriausybe nusprendė atsisakyti suteikti pagalbą Suomijai visomis turimomis priemonėmis, jeigu Suomija tokios pagalbos paprašys." O kovo 10 dieną Anglijos pasiuntinys Helsinkyje perdavė atmintiną raštą, kuriame buvo pažymima, kad kreipimosi Londonas laukia vėliausiai kovo 12 dieną.

Kalbant apie mūsų prašomus šimtą bombonešių, tai ambasadorius pranešė apie Anglijos pasirengimą atsiųsti tik penkiasdešimt, iš jų aštuonis „per keturias dienas po kreipimosi išsiuntimo, o kitus per kitas dešimt dienų".

Apie ekspedicinį korpusą buvo pasakyta tik tai, kad jo atvykimas priklauso nuo Švedijos ir Norvegijos nuostatos; jeigu šios šalys pasipriešins kariuomenės praleidimui netgi pasyvia forma, tai visas planas gali žlugti. Anglijos vyriausybė visais būdais bando gauti leidimą.

Atsižvelgdamas į aiškų neapibrėžtumą dėl ekspedicinio korpuso ir įsitikinęs, kad mūsų jėgų nepakanka kovą tęsti visą pavasarį, kovo 9 dieną nutariau, kad būtina rekomenduoti vyriausybei sudaryti taiką. Šios nuomonės laikėsi ir vyriausybė, ir Parlamento Užsienio reikalų komitetas.

Kovo 11 dieną delegacijai, kuri derėjosi Maskvoje, buvo suteikti visi įgaliojimai. Tuo pat metu pamėginome dar kartą išsiaiškinti galutinę Švedijos poziciją. Kovo 11-os vakare švedų vyriausybei buvo išsiųstas paskutinis užklausimas dėl ekspedicinio korpuso kariuomenės praleidimo ir dėl to, ar Švedija pasirengusi, pasibaigus karui, sudaryti gynybinę sąjungą su Suomija.

Atsakymas gautas kitą dieną. Prašymas dėl kariuomenės praleidimo ryžtingai atmestas, o dėl gynybinės sąjungos pranešė: „Tokią galimybę Švedijos vyriausybė pasirengusi išsiaiškinti."

Šią kupiną įvykių kovo 11 dieną prancūzų ir anglų vyriausybės padarė atskirus pareiškimus, kuriuose pranešė apie savo ketinimus suteikti Suomijai pagalbą, jeigu prašysime. Puikiai suprasdama pasekmes, kurias gali sukelti tęsiamas karas, Suomijos delegacija kovo 12-os vakare taikos sutartį pasirašė.

Jos sąlygos buvo išimtinai sunkios. Vyborgo gubernija, kartu su ja ir Vyborgo, Sortavalos ir Keksholmo miestai perėjo Sovietų Sąjungai, jai buvo perduodamos Suomijos įlankos salos ir Hanko pusiasalis su apylinke, pastarasis atiduodamas, remiantis trisdešimties metų nuomos sutartimi. Šiaurėje Suomija prarado dalį savo Rybačjo pusiasalio, taip pat didžiulius teritorijos ruožus Salos ir Kūsamo rajone.

Be to, iš Suomijos pareikalavo per metus, jeigu tai įmanoma, nutiesti geležinkelį iš Kemijervio iki Salos prie naujos sienos. Už Petsamo rajono sugrąžinimą mes tikriausiai turime būti dėkingi tam, kad ten buvo britų naudojamos nikelio rūdos kasyklos.

Perduotos teritorijos dydis prilygo 4 000 kvadratinių kilometrų, o ten gyvenusių žmonių kiekis sudarė 12 procentų visų šalies gyventojų. Vadinasi, maždaug pusei milijono gyventojų teko palikti savo gimtuosius kraštus, išvažiuoti iš žemių, kurias sukultūrino ir įdirbo daug protėvių kartų. Šių teritorijų indėlis į ekonominį gyvenimą, žemdirbystę, miško ūkį, pramonę siekė maždaug 11 procentų.

Strateginei Suomijos padėčiai buvo suduotas triuškinamas smūgis. Mes praradome visus tuos siaurus praėjimus, uždarančius vartus agresoriui. Naujoji siena šalį padarė atvirą puolimui, o Hanko rajonas tapo panašus į pistoletą, nukreiptą į valstybės širdį ir svarbiausias komunikacijas. Taikos sutartis atėmė iš mūsų saugumą ir užsienio politikos laisvę. Paguoda buvo ta, kad Kremlius atsisakė reikalauti sudaryti karinę sąjungą.

Istorija rodo, kad stiprusis retai kada turi saiko jausmą ir talentą matyti tolimą perspektyvą. Šių savybių neturėjo ir SSRS vadovai. Vėl atsiskleidė jų pasipūtimas ir saiko neturėjimas – tuo Rusijos užsienio politika pasižymėjo visada.

Jeigu Žiemos karą gvildentume didžiųjų valstybių konflikto atžvilgiu, Europos istorijoje yra paralelių. Panašiai kaip Antrasis pasaulinis karas pagrindiniais bruožais kartojo Napoleono karus, taip Suomijos likimui tada ir dabar darė įtaką tie patys veiksniai. Ir Napoleonas, ir Hitleris kėlė sau tikslą

neutralizuoti Rusiją prasidedančios kovos su Vakarais laikotarpiui.

Ir 1807, ir 1939 metais tai buvo daroma suteikiant Rusijai veiksmų laisvę Suomijos atžvilgiu. Įsitraukimas į karą netrukdė Vokietijos interesams; jai buvo naudinga, kad nepatikimas sąjungininkas dideles savo pajėgas naudotų kariauti su Suomija.

To siekė ir Napoleonas: jis planavo užkariauti Ispaniją, kol Rusija 1808–1809 metais kariavo su Švedija ir Suomija. Be to, Suomijos karas privertė Sovietų Sąjungą laikinai atsisakyti aktyvių veiksmų Balkanuose. Ir Napoleonui, ir Hitleriui buvo svarbu, kad šiame neramiame Europos kampelyje išsilaikytų taika; Hitleriui pirmiausia todėl, kad Rumunijos naftos labai reikėjo karinei Vokietijos mašinai.

Kaip jau buvo kalbėta, Žiemos karas atitiko Vakarų interesus, kurie Švedijoje susikirto su Vokietijos interesais. Tai buvo panašu į bėgimą, kurį turi laimėti greitesnis ir stipresnis. Prancūzijos ir Anglijos pasirengimo karui sąjunga žymiai atsiliko nuo vokiečių, ji neturėjo bendros politinės ir karinės vadovybės.

Nuo mūsų šalies užpuolimo praėjo trys mėnesiai, kol 1940 metų vasario 5 dieną Vakarų šalys nusprendė suteikti Suomijai karinę pagalbą, ir ši iniciatyva įgavo tokias formas, kad pagalbos planai pradėjo visiškai priklausyti nuo Švedijos ir Norvegijos sutikimo praleisti kariuomenę per savo teritoriją.

Jeigu generolo Sikorskio planas dėl karinio jūrų laivyno demonstracijos Petsamo rajone būtų buvęs įgyvendintas, jis neabejotinai būtų davęs Suomijai daugiau galimybių pasiekti kompromisą su Sovietų Sąjunga. Tokį patį poveikį būtų pa-

daręs ir solidaus kiekio lėktuvų su ekipažais atsiuntimas – greitas ir palyginti nebrangus būdas. Tačiau santykinis Prancūzijos ir Anglijos karinių oro pajėgų silpnumas šios idėjos įgyvendinti neleido.

Prancūzijos ir Anglijos, ypač Prancūzijos, visuomenės nuomonė privertė jų vyriausybes aktyviai veikti Suomijos naudai, o Stokholmo ir Oslo vyriausybės neteikė esminės reikšmės tam liaudies judėjimui, kuris buvo sukurtas, užpuolus Sovietų Sąjungai.

Kai 1939 metų gruodžio 13 dieną į valdžią atėjo nauja Švedijos vyriausybė, ministras pirmininkas Hansonas pareiškė, kad jo politikos tikslas – stiprinti valdžios autoritetą, ypač turint galvoje visapusišką paramą liaudžiai siekiant savarankiškumo ir neutraliteto. Kitą dieną Skandinavijos šalys, Ženevoje svarstydamos Sovietų Sąjungos pašalinimo iš Tautų Sąjungos klausimą, balsuodamos susilaikė. Jų pasyvi pozicija tam tikra prasme dar labiau sustiprino Suomijos izoliaciją ir susilpnino mūsų politines galimybes.

Pirmoji ir svarbiausia tikslingos užsienio politikos prielaida yra stiprios gynybinės pajėgos. Švedija, 1925 metais reorganizuodama gynybos žinybą, sumažino savo kovinį parengimą, bet įtampos augimas pasaulyje ketvirtame dešimtmetyje gynybinių pajėgų lygį privertė pakelti.

Rezultatas – 1936 metais įsteigta Gynybinių pajėgų organizacija. Jie buvo gerokai sustiprėję ir kartu turėjo didesnes užsienio politikos vykdymo galimybes. Kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, Švedija turėjo tokią gynybos žinybą, kurią, palyginti su nepakankamai ginkluota Suomijos armija, galima pavadinti veiksminga.

Silpna jos vieta buvo mokymai, bet šį trūkumą slėpė gera fizinė švedų būklė, puiki ginkluotė ir labai išvystyta pramonė. Be to, kadrų rengimo būklė gerėjo: maždaug pusė antžeminių karo meto pajėgų ir kai kurios šauktinės kariuomenės dalys 1939 metų rugsėjo pradžioje buvo sušauktos į trumpalaikes arba ilgalaikes mokomąsias stovyklas. Žiemos karo pradžioje dalis armijos buvo mobilizuota ir tada apie šimtą tūkstančių kareivių, 2-ąjį armijos korpusą, atsiuntė į vakarinį Tornijo krantą.

1939 metų rudenį Maskvos derybų metu Švedijos vyriausybė nemanė, kad jos šalies interesai reikalauja suteikti Suomijai veiksmingą paramą; ji, sprendžiant iš visko, rusų reikalavimų nelaikė grėsme Švedijos interesams.

Prasidėjus karui, ypač tuo metu, kai Maskva pripažino Kūsineno vyriausybę ir sudarė su ja draugystės ir tarpusavio pagalbos sutartį, jau buvo lengva suprasti, kad Sovietų Sąjunga turi tikslą užimti visą Suomiją.

Bolševizuota Suomija Švedijai būtų tapusi labai pavojinga, tad buvo galima daryti tik vieną išvadą: Švedija vien dėl savo pačios interesų visais įmanomais būdais turėjo kliudyti įgyvendinti SSRS planus. Jai buvo naudingas didelių pajėgų sutelkimas šalies šiaurėje. Galbūt Švedijos vyriausybė būtų sugebėjusi kalbėtis Maskvai suprantama kalba. Tada ir antrasis diktatorius, planuodamas pulti Norvegiją, būtų susimąstęs, tačiau pasyvus Švedijos elgesys jam tik padėjo.

Žiemos karo metu švedų vyriausybė kartais pareikšdavo, kad Švedija negali mums suteikti karinės pagalbos dėl Vokietijos nuostatos. Vyriausybinėse derybose šis tvirtinimas buvo pagrindinis. Tą patį sakydavo ir Prancūzijos pasiunti-

niui Stokholme. Savo vyriausybei jis pranešdavo: „Vokietija pareiškė Švedijos vyriausybei, kad atvira pagalba Suomijai taps formalia karo paskelbimo priežastimi." Visi tolesni to meto įvykiai leido manyti, kad Kremlius spyrė Vokietiją spausti Švediją.

Dabar vis dėlto paaiškėjo, kad švedų argumentai buvo paprasčiausi atsikalbinėjimai, neturintys jokio pagrindo, išskyrus nedrąsias prielaidas ir nuorodas į neaiškius šaltinius, kurių patikimumo jie net ir nesistengė išsiaiškinti.

Ministras pirmininkas Hansonas, 1940 metų sausio 17 dieną kalbėdamas Riksdage, pripažino, kad Vokietija „neperspėjo Švedijos ir jai negrasino". Jeigu Vokietija kada nors „tiesiogiai ir oficialiai", kaip vasario 27 dieną jis sakė Taneriui, būtų grasinusi Švedijai dėl jos kišimosi į rusų ir suomių konfliktą, toks pasyvumo pagrindimas nebūtų likęs nepaminėtas tame dokumentų rinkinyje, kuris neseniai buvo paskelbtas turint tikslą paaiškinti Švedijos politiką karo metu.

Apie tai nieko nekalbama švedų „Baltojoje knygoje". Atvirkščiai, ten galima rasti aiškių įrodymų, kad Vokietija nieko panašaus nesiėmė. Maža to, „Baltojoje knygoje" rašoma, kad Švedijos ambasadorius Berlyne Richteris (Richter) ne kartą informavo savo vyriausybę apie pareiškimus, kurie rodė, viena, kad Švedijos įsikišimas į SSRS ir Suomijos konfliktą nepaskatintų jokių Vokietijos kontrpriemonių, antra – Vokietija visai nebandė „susilaikydama" daryti įtaką švedų vyriausybei dėl pagalbos suteikimo Suomijai. Savo požiūrį į Vokietijos politiką ambasadorius Richteris išdėstė vasario 19 dienos laiške:

Nemanau, kad netgi aktyvus oficialus Švedijos stojimas į Suomijos pusę galėtų paskatinti vokiečius imtis kokių nors kontrpriemonių, kurios mus įtrauktų į didžiųjų valstybių karą. Kiek supratau, tik prancūzų ar anglų kariuomenės buvimas Švedijos arba Suomijos teritorijoje būtų galėjęs lemti Vokietijos įsikišimą į Švedijos (Suomijos) reikalus.

Ta informacija apie Vokietijos grasinimus, kurią Prancūzijos ambasadorius gavo Stokholme, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos leidinyje pavadinta neatitinkančia tikrovės. Tokių grasinimų nebuvo. Tą patį man sakė ir Reicho maršalas Gėringas (Göring). Tai, kad sovietinė kariuomenė kovėsi Suomijos fronte, atitiko Vokietijos tikslus, bet vargu ar Vokietijai būtų buvusi naudinga Suomijos bolševizacija, ypač jeigu ji būtų reiškusi rusų atsiradimą Tornijo slėnyje, tai yra, keturiolikos mylių atstumu nuo vokiečiams tokių svarbių geležies rūdos klodų. Vargu ar būtų galima įsivaizduoti, kad Trečiasis Reichas būtų galėjęs ramiai stebėti pusiausvyros pažeidimą Šiaurėje Sovietų Sąjungos naudai.

Pareiškime, aiškinančiame Švedijos vyriausybės nuostatą kariniame SSRS ir Suomijos konflikte, kurį 1940 metų balandžio 1 dieną ministras pirmininkas Hansonas perskaitė antruosiuose Riksdago rūmuose, o užsienio reikalų ministras Giunteris – pirmuosiuose, buvo tokie dėmesio verti žodžiai:

Paskutinėmis karo dienomis, taip pat kaip ir anksčiau, kai pasitaikydavo tokia galimybė, Švedija mėgindavo diplomatiniu būdu suteikti pagalbą Suomijai ir pagal galimybes siekti gerų taikos sudarymo sąlygų. Maskvo-

je mes ypač pabrėždavome: jeigu Sovietų Sąjunga taip sugriežtins sąlygas, jog Suomijos vyriausybė negalės jų priimti, tai viešoji švedų nuomonė ir Vakarų valstybių pozicija gali padaryti įtaką Švedijos pozicijai.

Su dėkingumu pripažįstame, kad Švedijos pastangos užbaigti konfliktą buvo vertos pagyrimo, nors visi trys siūlymai tarpininkauti nebuvo susiję su tikraisiais Suomijos tikslais. Tai, kad ministras pirmininkas Hansonas manė, jog gali padaryti savo viešą pareiškimą būtent vasario 16 dieną, tik tada, kai Maskva jau iškėlė priimtinas sąlygas, padarė labai neigiamą poveikį įvykių eigai. Neigiamą poveikį sukėlė ir kitas faktas: galutinės taikos sąlygos nebuvo tokios pačios, kokias perdavė per Stokholmą kaip derybų pagrindą.

Atsiradus jose naujam papildymui – Kemijervio–Salos geležinkelio tiesimas ir teritorijų Laplandijoje atidavimas Sovietų Sąjungai – tai buvo galima vertinti kaip grėsmę Skandinavijai – Švedija kokių nors priemonių nesiėmė. Būtent ta kryptis, kurioje švedų savanoriai gynė Šiaurės interesus, buvo išduota švedų diplomatų.

Neįmanoma išreikšti dar didesnio apgailestavimo dėl to, kad Švedijos vyriausybė tik taikos derybų metu pabrėžė viešosios nuomonės poveikio pavojų Švedijos pozicijai, jeigu bus priimtas sprendimas, kurio suomiai negalės patvirtinti.

Toks pareiškimas, padarytas reikiamu metu ir tinkamai, mums galėjo labai padėti, jeigu, pavyzdžiui, jis būtų buvęs perduotas Sovietų Sąjungos vyriausybei dar prieš prasidedant karui. Netgi jei Švedijos vyriausybė būtų padariusi tokį pareiškimą vasario mėnesį, o ne „paskutinėmis karo dieno-

mis", ji tikriausiai būtų mums padėjusi išsiderėti daug palankesnes taikos sąlygas.

Švedijos politika Suomijos–Sovietų Sąjungos karo metu buvo prieštaringa. Viena vertus, pasyvi Švedijos vyriausybės pozicija ir prieš karą, ir jo metu užpuolėją skatino, kita vertus – Švedija teikė Suomijai paramą, siųsdama savanorius ir daug karinės įrangos. Be to, iš šios šalies nuolat gaudavome humanitarinę pagalbą. Faktais pagrįsta politika vėliau būtų pasirodžiusi ne tokia brangi ir tuo pat metu Švedijai būtų sutaupiusi didžiules lėšas.

Ministras pirmininkas Hansonas vienoje iš kalbų, pasakytų 1940 metų vasarą, taip gynė Švedijos politiką: „Jos poziciją karo metu iš anksto nustatė tie keliai, kuriais mes einame dešimtmečiais." Visa, kas atsitiko vėliau, pradedant 1939 metais, atrodo, leidžia suprasti, kaip pavojinga iš anksto plačiai paskelbti nuostatą, kuri iš valstybės vadovų atima veiksmų laisvę ir priešingai pusei išduoda jų ketinimus.

Minėtoje kalboje, pasakytoje 1940 metų vasarą, ministras pirmininkas Hansonas pridūrė: „Mes bijojome įvykių eigos, kuri leistų mažas valstybes padaryti pėstininkais kokios nors didžiųjų valstybių sąjungos žaidime."

Bet neutralitetas mūsų dienomis visai nėra toks stebuklingas žodis, kuris galėtų didžiosioms valstybėms sutrukdyti savo tikslams panaudoti mažų valstybių silpnumą. Juk Švedija dėl savo atvirai rodomo pasyvumo pati tapo pėstininku tame didžiųjų valstybių žaidime, kurio tiesioginėmis aukomis tapo artimiausi kaimynai.

Priežastis, dėl kurios Švedija, kaip jos kaimynė, nebuvo įtraukta į karą, yra ne tik palyginti atsargi jos nuostata ir sai-

kinga ginkluotė, bet ir mūsų pasipriešinimas ekspansiniams Sovietų Sąjungos ketinimams.

Jeigu SSRS būtų pavykę pasiekti tikslą – užimti Suomiją, tai padėtis pradiniu Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo laikotarpiu būtų buvusi visiškai kitokia. Jeigu rusų kariuomenė būtų atsidūrusi Alandų salose ir Tornio slėnyje bei kėlusi grėsmę rūdos laukams, vokiečiams okupuojant Daniją ir Norvegiją, tai Švedijos veiksmų laisvė būtų labai ribota, ir „iš anksto nustatyti keliai“ nebūtų buvę verti nė sudilusio skatiko.

Tai, kad to neįvyko, – suomių gynybinių pajėgų nuopelnas. Dėl atkaklaus jų pasipriešinimo, visiškai sužlugdžiusio agresoriaus tvarkaraštį, Sovietų Sąjunga po dviejų mėnesių karo nutarė, kad būtina atsisakyti savo karinių ketinimų, apie kuriuos ji, Terijokyje suformuodama vyriausybę, paskelbė pasauliui. Sovietų vyriausybei, be abejonės, teko prisiversti pergalėti save ir susitaikyti su savo prestižo praradimu, atsisakyti vasalinės vyriausybės ir pradėti ieškoti kompromisinių sprendimų.

Priežastys, kad Sovietų Sąjunga – nors ir laikinai – nusprendė atsisakyti savo pirminių planų, pirmiausia buvo karinio pobūdžio. Mechanizuotos Raudonosios armijos smogiamoji jėga nepateisino sudėtų į ją vilčių, nors šiai jėgai pasipriešino nedidelė ir menkai aprūpinta armija – tik tokią galėjo atvesti keturis milijonus gyventojų turinti šalis.

Žaibiškos sėkmės nebuvo, be to, pajėgų sutelkimas suomių karo veiksmų teatre darė neigiamą įtaką šalies ištekliams, pirmiausia transportui ir degalų bei tepalų tiekimui.

Papildomai atsirado daugybė politinių komplikacijų. Svarbiausia iš jų buvo Vakarų valstybių įsikišimo grėsmė,

tai galėjo nutraukti SSRS santykius su Prancūzija ir Anglija. Kremliui buvo nenaudinga ir tai, kad jo rankos buvo surištos Šiaurėje būtent tuo metu, kai jam iškilo nauji uždaviniai, numatyti rusų–vokiečių pakto: okupuoti Besarabiją ir bolševizuoti Baltijos šalis.

Nuo pat 1940 metų sausio pradžios Sovietų Sąjungos vadovybė laukė Vokietijos puolant Vakarų Europą, tai jai būtų leidę tęsti savo ekspansinę politiką. Jeigu suomių karas tęstųsi, reikėtų bijoti, kad tokie planai, nukreipti prieš Vokietiją ir Vakarų valstybes, reikalaujantys, be viso kito, kruopštaus pasirengimo ir tinkamo laiko parinkimo, taptų rizikingi arba būtų sustabdyti ir sukeltų naujų, nenumatytų trikdžių.

Suomijos karas Baltijos šalių bolševizaciją sulaikė šešis mėnesius, o Rumunija gavo laiko papildyti ginkluotę. Tarptautiniu mastu svarbiausia Žiemos karo pasekme tapo Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų autoriteto sumažėjimas.

Politinis Žiemos karo rezultatas pačiai Suomijai pirmiausia buvo brangiai pirkto savarankiškumo išsaugojimas. Labai įtemptomis visos tautos jėgomis mirtinas pavojus buvo atremtas. Bet jis dar nepraėjo.

APSIGINKLAVĘS PASAULIS

Žiauri taika buvo sudaryta, praėjus šimtui penkioms dienoms herojiškų gynybinių kovų, kuriose vienodai pasiaukojamai dalyvavo visos visuomeninės klasės. Suomijos tauta gali didžiuotis savo ginkluotosiomis pajėgomis, kurios, tiesa, buvo priverstos nusileisti pranašesnėms jėgoms, bet vis dėlto liko nepalaužtos. Mes joms turime dėkoti už taiką, kurią, išsaugojusi nepriklausomybę ir nesutepusi savo garbės, gavo mūsų šalis. Tautą įkvėpė nepalenkiama valia apginti savo laisvę. Ta pati vyriausybė, išlaikiusi karo išmėginimus, toliau vadovavo šaliai. Tai buvo neginčijamas tautos, įsisąmoninusios, kad ji su priešu kovėsi už teisingą reikalą, vienybės įrodymas.

Taika didžiajai Suomijos tautos daliai buvo liūdna staigmena. Prireikė šiek tiek laiko, kol visi suprato tos padėties, kuri privertė vyriausybę ir Parlamentą sutikti su tokiomis griežtomis sąlygomis, rimtumą. Bet kai tik praėjo pirmas sukrėtimas, žmonės ėmėsi uoliai atstatyti savo Kareliją – naują, turinčią trumpesnę sieną.

Vargu ar verta stebėtis, kad tauta jautė didžiulį nepasitikėjimą Sovietų Sąjunga. Ar galima pasitikėti kaimynu, kuris tave užpuolė, turėdamas tikslą sunaikinti visą šalį, ir kuris,

netgi radus taikaus sprendimo pagrindą nuolat griežtino sąlygas ir keldavo naujų reikalavimų?

Suomija, nepaisydama nieko, buvo pasirengusi lojaliai prisitaikyti prie Maskvos sutarties nurodymų ir pamėginti išsklaidyti nepasitikėjimą Sovietų Sąjunga. Atsisakę Vakarų pagalbos, dar kartą aiškiai parodėme, kad norime likti didžiųjų valstybių konfliktų nuošalyje, ir dabar Sovietų Sąjunga gali atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad Vakarų šalių ir Suomijos santykiai dar labiau atvėso. Švedijos ir Norvegijos nuostata baigiamajame Žiemos karo etape Suomijos atskirtį padidino.

O ir karinė padėtis rusus turėjo nuraminti. Suomių armija prarado gana daug personalo, jos materialiniai šaltiniai taip pat patyrė didžiulių nuostolių. Naujos sienos priešo kariuomenei atvėrė laisvą prieigą į šalį, o iš Hanko kyšulio atsivėrė trumpiausias kelias į gyvybiškai svarbius valstybės centrus.

Derybos dėl Skandinavijos šalių gynybinės sąjungos prasidėjo iš karto pasibaigus karui. Suomijos parengtą siūlymą dėl tokios sąjungos gerai priėmė Švedija ir Norvegija, ir suomių tauta, buvusi labai sunkioje padėtyje, pamatė vilties blykstę.

Tuo didesnis buvo nusivylimas, kai sužinojome, kad sovietinė vyriausybė tokiam planui pasipriešino, remdamasi trečiuoju taikos sutarties straipsniu, kuriame susitariančios šalys įsipareigojo viena kitos nepulti, taip pat nesudaryti sąjungų arba neįeiti į koalicijas, nukreiptas prieš kitą susitariančią šalį.

Tačiau niekam Šiaurėje netgi į galvą neatėjo, kad galėjo būti kalbama apie agresyvių tikslų turinčią sąjungą. Gynybinis aljansas buvo sugalvotas kaip Šiaurės šalių noro apginti

savo neutralitetą ir nepriklausomybę įgyvendinimas, o vienintelis jo tikslas – išsaugoti Šiaurės *status quo*; Suomija į sąjungą įeitų, laikydamasi Maskvos sutartyje nustatytų sienų. Papildoma numatytos sąjungos taikių tikslų garantija buvo tiesioginis visų jos narių įsipareigojimas nepradėti karo, jeigu klausimas nesusijęs su bendra gynyba prieš agresorių.

Sovietų Sąjungos pasipriešinimas tokios gynybinės sąjungos sukūrimui buvo klaida. Kaip parodė tolesnių įvykių eiga, jos atsisakymas išėjo į naudą tik Hitleriui, kuris, puldamas Skandinaviją, nesusidūrė su bendru Švedijos ir Norvegijos pasipriešinimu.

Galima kelti sau klausimą, ar apskritai Hitleris būtų okupavęs Norvegiją, jeigu būtų žinojęs, kad stos į atvirą konfliktą su Švedija ir Suomija? Gynybinė sąjunga mus būtų padariusi Vokietijos priešininkais. Suomija, susaistyta su gynybine Švedijos ir Norvegijos politika, netgi sumažėjusi ir susilpnėjusi, galėjo garantuoti Leningrado saugumą.

Vėliau buvo gauta informacija, kad 1940 metų kovo mėnesį Anglija per savo ambasadorių Maskvoje serą Stafordą Gripsą (Stafford Grips) pasisakė už Šiaurės šalių gynybinės sąjungos sukūrimo idėją, bet atsakymo į savo pareiškimą negavo.

Sugriovusi gynybinės sąjungos sukūrimo planus, SSRS, galima sakyti, prisidėjo prie to, kad vokiečiai užėmė placdarmą Arkties vandenyno Norvegijos pakrantėje. Iš ten jie pradėjo grasinti Murmanskui ir nutiesė dalį savo komunikacijų trumpiausiu keliu per Suomijos šiaurę, o vėliau, pasinaudoję Sovietų Sąjungos įsakymu pastatytu geležinkeliu, atsirado pavojingai arti Murmansko.

Dienomis ir savaitėmis iki invazijos į Norvegiją mūsų nepasitikėjimo jausmas pasiekė aukščiausią tašką. Tai, kad, pagal mūsų gautus duomenis, vokiečių kariuomenė ir laivai susitelkė Baltijos jūros uostuose, galėjo reikšti viena – rengiama operacija ir prieš Suomiją, pirmiausia prieš Alandų salyną.

Tuo pat metu už mūsų naujos sienos susitelkė stambios rusų pajėgos. Didelė dalis prancūzų ir britų ekspedicinio korpuso vis dar buvo Anglijos uostuose, pasirengę desantui, ir 1940 metų balandžio pradžioje Švedijos ir Norvegijos vyriausybės gavo notas, pranešančias, kad Vakarų valstybės, nepriklausomai nuo Skandinavijos šalių pozicijos, nusprendė sukliudyti Sovietų Sąjungai ar Vokietijai pulti Suomiją. Jeigu puls, jie nedelsdami išsiųs transportinius laivus su desantu.

Įvertinti padėtį buvo sunku pirmiausia todėl, kad nežinojome slaptų rusų–vokiečių pakto straipsnių; vienas iš jų, kaip buvo kalbama, suteikė Vokietijai teisę užimti Alandų salas tuo metu, kai rusai išeis į atitinkamą ruožą Suomijoje. Atsižvelgiant į tai, kad kelias, kuriuo rūda iš Luleos patekdavo į Vokietijos uostus, ėjo pro Alandus, buvo galima manyti, kad toks susitarimas buvo. Jeigu taip, tai Suomija turi likti pakto nuošalyje ir jai reikia apginti Alandų archipelagą. Baterijos salose buvo kovinės parengties, ir gynybai sustiprinti išsiuntėme pėstininkų pulką, atitrauktą nuo rytinės sienos.

Nuoširdžiai užjausdami sekėme nelygią Norvegijos kovą; silpno pasipriešinimo priežastis – beveik visai paralyžiuotas šios šalies pasirengimas gintis. Vis dėlto veiksmingai Norvegijos gynybai, kurią pati gamta pavertė tikra tvirtove, reikėjo ne taip jau daug.

Po visuotinės mobilizacijos Norvegijos kariuomenė padidėjo iki šimto tūkstančių žmonių, skaičius jau pats savaime,

atsižvelgiant į puikius karius, buvo pakankamas agresoriui atremti. Bet tik dvi šauktinių amžiaus grupės turėjo aštuoniasdešimt keturių dienų visišką šauktinio pasirengimą, kitų mokymas apsiribojo keturiasdešimt aštuoniomis–septyniasdešimt dviem dienomis. Mokomosios stovyklos nebuvo rengiamos daugelį metų, o paskutiniai koviniai mokymai vyko 1933 metais.

Kažkokia komisija, vėliau sukurta gynybos trūkumams išsiaiškinti, padarė išvadą, kad nė vienas norvegų armijos dalinys 1940 metais nebuvo pasirengęs kovoti. Vadų mažai, ir jų parengimas nepakankamas. Labai trūko ginklų, o turimi didžiąja dalimi buvo pasenę. Prieš Norvegijos gynybą atsisuko aplinkybė, kad daug metų ji kentė bado dietą.

Tiesa, patiems ryškiausiems trūkumams ištaisyti buvo skiriamos didelės sumos, bet tiesioginis pasirengimas gynybai dėl to negerėjo. Taip pat nebuvo atkreiptas dėmesys į pajėgumo gintis sustiprinimą pasinaudojus pasaulinio karo mobilizacija, kaip tai padarė Švedija.

Jeigu gynybos žinyba būtų buvusi geresnė, tai tikriausiai nuo okupacijos būtų buvę galima išgelbėti Norvegijos šiaurę. Kad taip neatsitiko, daug reiškė ir Švedijai, ir Suomijai, ypač Suomijai. Vokiečių apsupties ratas plėtėsi vis tolyn į šiaurę, ir kai vokiečiai 1940 metais užgrobė Kirkenesą, uostą Arkties pakrantėje, esantį prie Suomijos sienos, mūsų šalis pateko lyg į maišą, iš kurio Petsamas buvo vienintelė orlaidė. Tik per jį galėjome susisiekti su užjūrio šalimis, o ir tai tik leidus Vakarų šalims ir Vokietijai.

Pablogėjo Suomijos ekonominė padėtis, bet pirmiausia tapo labai sudėtinga mūsų strateginė pozicija. Vokietijos ka-

riuomenė stovėjo šalia mūsų sienos, pavojingai arti dviejų svarbių objektų – Murmansko ir nikelio kasyklų Petsame.

Padėtis Šiaurėje šį regioną pavertė įtemptu didžiosios politikos lauku, kuris turėjo dvejopą poveikį Suomijos likimui.

Pirma, nemažą pavojų kėlė vokiečių kariuomenės buvimas Šiaurės Norvegijoje: rusai galėjo imtis kontrpriemonių, ir tada galėjo iškilti grėmė ką tik Suomijoje įsigalėjusiai taikai bei išgelbėtai valstybės nepriklausomybei.

Antra, Vokietijos jėga Šiaurėje buvo rimta kliūtis, žymiai rimtesnė, negu galėjo įveikti Suomija, būdama vieniša. Kai mūsų draugai norvegai priekaištauja, esą 1941 metais su vokiečiais tapome ginklo draugais, pamiršta, kad šio fakto priešistorė – padėtis, privertusi Suomiją rinktis; padėtis, susidariusi žlugus norvegų gynybai.

Praėjus trisdešimt penkeriems metams, kai buvo nutraukta Švedijos ir Norvegijos sąjunga, pastaroji buvo nubausta vokiečių okupacija už tai, kad ištrūko iš karinės-politinės sąjungos, nepagalvojusi sudaryti su Švedija karinės sutarties ir netgi neskyrusi pakankamai dėmesio savo šalies gynybai. Tikriausiai jau tada buvo galima numanyti, kad sąjungos nutraukimo pasekmės kada nors turės įtakos ir Suomijai. Ką Šiaurės šalims būtų galėjusi reikšti sąjunga, grindžiama veiksminga gynybos valia, parodė 1939–1940 metų įvykių eiga.

Viena Suomijos galimybė išsaugoti neutralitetą ir palengvinti ekonomines sąlygas buvo prarasta, kai žlugo švedų planas taikiai išspręsti Šiaurės Norvegijos problemas. Šis planas, vienas iš retų aktyvios švedų užsienio politikos rezultatų per Antrąjį pasaulinį karą, buvo siūlytas mūšių prie Narviko metu; pagal planą buvo numatyta išvesti tiek vokiečių, tiek

prancūzų ir britų kariuomenes iš šio rajono ir atsiųsti švedų ginkluotąsias pajėgas.

Netgi įskaitant galimų rusų pretenzijų baimę, Suomijai tuo metu buvo naudinga, kad Vakarų valstybių kariuomenės įeitų į Šiaurės Norvegiją, kur jos galėtų ginti savo interesus ir iki rusų bei vokiečių kovinei brolybei išyrant, ir vėliau.

Tačiau birželio pradžioje dvidešimt tūkstančių kareivių išsiuntė į prancūzų frontą. Ši grupuotė, pasilikusi Norvegijoje, būtų buvusi labai naudinga ginant Vakarų šalių interesus, o jos buvimas, Suomijos požiūriu, būtų buvęs svarbiausias pusiausvyros išlaikymo regione veiksnys.

Nuo 1940 metų birželio padėtis nežadėjo nieko gero. Vakarų šalys, iš kurių Suomija gavo patį stipriausią palaikymą, buvo smarkiai sumuštos. Ginkluotosios Vokietijos pajėgos tęsė puolimą į vakarus. Taigi, Sovietų Sąjungos rankos buvo atrištos toliau plėsti savo strategines pozicijas.

Baltijos šalių įvykiai parodė, kad Maskva, matyt, tokią galimybę turės galvoje. Blogu pranašu tapo 1940 metų gegužės 13 ir 28 dienomis Lietuvai perduotos notos: ši šalis buvo kaltinama antisovietine veikla. Birželio 14 dieną buvo gautas ultimatumas, ir jau kitą dieną rusų kariuomenė pradėjo okupuoti Lietuvą. Birželio 19 dieną toks pat likimas ištiko ir Latviją bei Estiją. Mūsų žvalgyba pranešdavo, kad Leningrado karinėje apskrityje vyksta plataus masto karinis parengimas, tad mums, žinoma, iškilo klausimas, ar tik neateina Suomijos eilė?

Birželio 2-ą – praėjus tik kelioms dienoms po „antrojo perspėjimo" Lietuvai – rusai pateikė Suomijai reikalavimą, jokiu būdu nekylantį iš taikos sutarties: visos įmonės – ir

valstybinės, ir privačios – išvežtos iš Karelijos ir Hanko kyšulio, turi būti grąžintos Sovietų Sąjungai.

Birželio 23-ią, praėjus keturioms dienoms po Estijos ir Latvijos okupacijos, atėjo nauji reikalavimai: nikelio kasyklos koncesiją Petsamo rajone būtina atimti iš britų „Mond Nickel Company" ir perduoti arba SSRS, arba visuomenei, kurios akcijų kapitalas būtų padalytas po lygiai Sovietų Sąjungai ir Suomijai.

Vargu ar atsitiktinai šito pareikalavo tada, kai Anglijos kariuomenė paliko ne tik Šiaurės Norvegiją, bet ir visą žemyninę Europos dalį. Kaip sakė Molotovas, rusus ne tiek domino rūda, kiek pati teritorija, kurios nikelio atsargų užteks ilgiems metams. Pagaliau birželio 27 dieną SSRS pareikalavo arba demilitarizuoti Alandų salas, arba jas įtvirtinti bendromis Sovietų Sąjungos ir Suomijos jėgomis.

Nors spauda, vyriausybei rekomendavus, nekomentavo šių susidomėjimą keliančių reikalavimų, bet gandai apie juos vis dėlto pasklido greitai. Liaudis šioje spaudimų serijoje pamatė tokio pat spektaklio pradžią, koks buvo suvaidintas pietiniame Suomijos įlankos krante.

Labiausiai visuomenę sujaudino suomių keleivinio lėktuvo „Kaleva" užpuolimas: birželio 14 dieną jis buvo numuštas reguliaraus reiso iš Talino į Helsinkį metu. Buvo įrodyta, kad „Kaleva" lėktuvą numušė du rusų naikintuvai, o rusų povandeninis laivas, kursavęs šiame rajone, pasisavino visus lėktuve buvusius krovinius. Be suomių lakūno ir lainerio ekipažo, žuvo ir keleiviai; jie buvo užsienio piliečiai, skrido ir prancūzų diplomatinis kurjeris, kurio maišas su paštu taip pat tapo trofėjumi.

Vyriausybė tomis Suomijai nepalankiomis aplinkybėmis norėjo bet kokia kaina išvengti konflikto ir manė, kad geriau neprotestuoti ir nereikalauti kompensacijos. Plačiajai visuomenei skirtame pranešime buvo sakoma, kad lėktuvo nukritimo priežastis liko neišaiškinta, bet teisybė tapo plačiai žinoma.

Ją patvirtino ir po dvejų metų patekęs į nelaisvę vienas iš povandeninio laivo karininkų; jo žodžiais, maišas su diplomatiniu paštu atviroje jūroje buvo perduotas į laivą, kuris tuoj pat buvo išsiųstas iš Kronštato.

Grėsmė Suomijai privertė vyriausybę sutikti su Sovietų Sąjungos reikalavimu. Sutikome atiduoti valstybės ir privačių asmenų turtą, ir jis karo metu (daugeliu atvejų ir gerokai prieš jį) buvo išvežtas iš Karelijos ir iš Hanko kyšulio. Ypač buvo sunku, kad dėl to užsieniui atiteko septyniasdešimt penki garlaiviai ir du tūkstančiai vagonų.

Mes sutikome ir su Alandų salų demilitarizavimu, kuris turėjo baigtis iki 1941 metų vasario vidurio, ir suteikėme SSRS teisę Marianhaminoje turėti konsulatą, kurio etatai išsipūtė iki trisdešimt aštuonių žmonių. Pažadėjome derybas dėl nikelio kasyklų koncesijos. Deja, šiuo klausimu Anglija negalėjo mūsų palaikyti.

Kai 1940 metų birželio mėnesį SSRS pareikalavo teisės rusų traukiniams važinėti nuo sienos iki Hanko, po ilgų ir atkaklių derybų, kuriose gavome šiokių tokių lengvatų, sutikome ir su tuo. Tokį tiesioginį traukinių judėjimą per visą pietinę Suomijos dalį galėjo, žinoma, panaudoti kitiems tikslams, tad mums būtinai reikėjo pasirūpinti svarbiausių geležinkelio mazgų ir tiltų saugumu.

Išskirtinai sudėtingomis sąlygomis mums teko pradėti atstatomuosius darbus ir iš atiduotų teritorijų į naujus gyvenamuosius rajonus perkelti beveik pusę milijono žmonių. Per trumpiausią laiką būtinai reikėjo sukurti naują gynybos sistemą ir įgyvendinti priešininko reikalaujamas priemones.

Perkeliant sieną, be kita ko, reikėjo statyti daugybę kareivinių, tiesti kelius ir sutvarkyti ryšio priemones. Žymia dalimi reikėjo atnaujinti administracinį teritorinį šalies padalijimą.

Kadangi taikos meto sandėliai kol kas negalėjo sutalpinti demobilizuotos lauko armijos įrengimų, didžiulį ginkluotės ir įrengimų kiekį teko palikti saugoti armijos demobilizacijos pasienio rajonuose dažnai po atviru dangumi. Pertvarkyti teritorinę sistemą su atitinkamais sandėliais baigė vėlų 1941 metų pavasarį.

Palyginti su darbų apimtimi, visa buvo padaryta per patį trumpiausią laiką, bet 1940 metų vasarą mūsų gynybinis pasirengimas buvo pavojingai silpnas. Karas surijo ginklus ir įrangą, o visa tai papildyti teko įvairios rūšies, dažniausiai pasenusia, įranga; mūsų lauko pabūklai buvo šešių–septynių skirtingų kalibrų. Pati prasčiausia buvo prieštankinė ir zenitinė ginkluotė. Prašėme Vokietijos padėti likviduoti trūkumus, bet gavome šaltą neigiamą atsakymą.

Norėdami nors kiek kompensuoti gyvosios jėgos trūkumą, nutįsusioje pasienio zonoje buvome priversti statyti įtvirtinimus. Meistriškai ir tikslingai šiems darbams vadovavo generolas leitenantas Hanelinas (Hannelin), tad ilgainiui pradėjo ryškėti naujoji gynybos linija. Suomijos įlankos pakrantės ruože, vadovaujant švedams ir jų lėšomis, darbai

greitai judėjo į priekį. Džiugino, kad skandinaviškas Žiemos karo solidarumas tęsėsi tokia forma.

Tada kaip niekada anksčiau buvo svarbu parodyti, kad Suomijos valia gintis nepalaužta, kad naujam puolimui visa tauta vėl pasipriešins. Po sunkių karo pamokų Parlamentas dabar taip pat suprato, kad karinių išlaidų negalima sverti „vaistinės svarstyklėmis", ir lėšų gynybos žinybai sutvarkyti skirdavo nesiskųsdami. Kiek šalis galėjo sutaupyti, jeigu Parlamento nariai būtų buvę tokie supratingi anksčiau!

Pats akivaizdžiausias naujo požiūrio į gynybą įrodymas – sprendimas aktyvią tarnybą armijoje pailginti nuo vienerių iki dvejų metų. Dabar galėjome du kartus padidinti taikos meto armijos personalo skaičių ir ją pertvarkyti taip, kad būtų sudaroma iš penkių armijos korpusų, suskirstytų į penkiolika brigadų.

1940 metų liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje vėl pasidarė neramu.

Liepą paaiškėjo, kad SSRS vyksta plataus masto karinis pasirengimas. Liepos 16 dieną atėjo Rumunijos eilė gauti ultimatumą iš savo galingos kaimynės, o po dviejų dienų buvo okupuota Besarabija ir šiaurinė Bukovinos dalis.

Rugpjūčio pradžioje Baltijos šalys buvo galutinai prijungtos prie Sovietų Sąjungos. Šių įvykių turtingų savaičių metu Maskvoje vyko derybos dėl nikelio koncesijos, kuriose Suomijos dalyviai patyrė stiprų spaudimą.

Tuo pat metu Helsinkyje pagal žinomą pavyzdį buvo inscenizuotos komunistų demonstracijos, kurios turėjo tikslą išprovokuoti krizę. Kai gatvės riaušėse sulaikė triukšmadarių grupę, SSRS ambasadorius ministrui pirmininkui Riučiui pa-

reiškė protestą. Tuo pat metu jis pabrėžė Tanerio atsistatydinimo būtinumą. Vyriausybė nutarė su šiuo spaudimu sutikti.

Taip pat, kaip ir prieš Žiemos karo pradžią, pavojingai padidėjo lėktuvų vykdomų sienos pažeidimų skaičius. Smūgio pavojus iš oro, pirmiausia parašiutinio desanto, lėmė būtinybę nedelsiant sustiprinti sostinės įgulą.

Tuo metu pradėjo atsirasti požymių, kad Vokietija ėmė domėtis ir likusia Rytų Europos dalimi, tiksliau, Rumunija ir Suomija. Rugpjūčio 31 dieną Vokietija suteikė Rumunijai garantiją, kuri sustabdė SSRS ekspansiją į Balkanus.

Kalbant apie Suomiją, tai vokiečių įkyrumas buvo daug mažesnis. Vadinasi, buvęs Rumunijos užsienio reikalų ministras neturėjo nė mažiausio pagrindo pareikšti, kad 1940 metų rudenį Vokietija, nežinant Sovietų Sąjungai, tariamai derėjosi su Suomija sudaryti karinę sąjungą.

Vokietija ir Suomija pradėjo bendrauti tada, kai 1940 metų rugpjūčio 17 dieną iš Suomijos ambasadoriaus Berlyne gavau telegramą, kurioje manęs paprašė kitos dienos rytą asmeniškai atvykti į Malmio oro uostą ir paimti laišką, kurį atveš svarbus vardu pavadintas asmuo. Man tai buvo patogu padaryti, nes 18 dienos ryte ketinau skristi į Juveskiulę dalyvauti pirmajame metiniame Broliškos karo invalidų sąjungos susirinkime.

Kai aš kartu su gynybos ministru Valdenu ir generolu leitenantu Heinrichsu atvykau į oro uostą, sužinojau, kad į šį susitikimą pakviestas ir užsienio reikalų ministras Vittingas (Witting). Perskaitęs laišką, jo turinį perpasakojau abiem ministrams: manęs paprašė tą pačią dieną priimti vokiečių papulkininkį Veltjensą (Weltjens), kurį įpareigojo perduoti

Reicho maršalo Geringo pranešimą. Prieš išvykdamas pranešiau namo, kad grįšiu vakarop.

Papulkininkis Veltjensas tą patį vakarą aplankė mane namuose ir perdavė Geringo linkėjimus. Jis domėjosi, ar Suomija nenorėtų kaip Švedija leisti per savo teritoriją gabenti ūkinės paskirties krovinius, taip pat vykstančius atostogauti bei ligonius į Kirkenesą ir iš ten toliau. Be to, Veltjensas pranešė, kad dabar turėsime galimybę gauti karinę įrangą iš Vokietijos.

Aš buvau patenkintas atsiradusia galimybe Suomijos gynybinėms pajėgoms papildyti ginkluotę, bet svečiui paaiškinau, kad negaliu atsakyti į klausimą dėl tranzito per Suomijos teritoriją – tokių klausimų sprendimas į mano įgaliojimų sritį neįeina. Patariau kreiptis į užsienio reikalų ministrą ir pasakiau, kad galiu padėti surengti susitikimą. Veltjensas atsakė, kad jam neleidžiama šiuo klausimu kalbėtis su nieku kitu, išskyrus mane, ir jam įsakyta vengti susitikti su valstybės vadovais ir žymiais politikais.

Nors ir atsisakiau svarstyti šį klausimą, Veltjensas paprašė leisti užeiti pas mane ir kitą dieną, kaip jis pasakė, dėl principinio atsakymo, kurio Reicho maršalas laukė tik „taip" arba „ne" formos. Sutikau jį priimti dar kartą, bet pridūriau, kad mano atsakymas bus toks pat. Jis išreiškė viltį, kad su Užsienio reikalų ministerija apie tai nesikalbėsiu. Atsakiau, jog mano pareiga apie mūsų pokalbį pranešti ministrui pirmininkui Riučiui, kuris ėjo valstybės vadovo pareigas, kol prezidentas Kalijas sirgo.

Kai tos pačios dienos vakarą aplankiau Riutį, einantis prezidento pareigas mane įpareigojo Reicho maršalui per jo pasiuntinį į klausimą apie tiesioginį transportavimą duo-

ti teigiamą atsakymą. Tai ir pranešiau Valtjensui, kai jis pas mane atėjo kitos dienos rytą.

Gynybos ministras nedelsdamas nusiuntė į Vokietiją savo atstovus pirkti ginklų. Derybose vokiečiai taip pat pažadėjo perduoti dalį Žiemos karui Suomijai skirtų ginklų, kurie buvo iškrauti iš laivų Norvegijos uostuose ir vokiečių kariuomenės konfiskuoti, taip pat įsipareigojo kompensuoti ir už tai, ką jau spėjo panaudoti.

Atskirus įrangos transportavimo, ligonių ir atostogautojų keliavimo klausimus svarstė abiejų valstybių karinė valdžia, ir šios derybos baigėsi techniniu susitarimu, pasirašytu rugsėjo 12 dieną.

Po to užsienio reikalų ministerijų atstovų derybose to paties mėnesio 22 dieną buvo pasirašytas oficialus susitarimas. Galutinė jo formuluotė buvo parengta nesikonsultavus su suomių kariškiais.

Vėliau šis tiesioginis tranzitas buvo smarkiai kritikuojamas, bet pats jo faktas leido visai šaliai lengviau atsikvėpti. Kiekvienas suprato, kad Vokietijos domėjimasis Suomija esamomis sąlygomis buvo vienintelis šiaudas, nors niekas neturėjo supratimo apie jo tvirtumą. Rugsėjo viduryje dar nebuvo jokių požymių, rodančių vokiečių–rusų pakto nutraukimą, taip pat buvo neaišku, kaip šios dvi diktatūros susitarė dėl Šiaurės padalijimo įtakos sritimis.

Vėlesnė įvykių eiga, ypač tai, kad 1940 metų lapkričio mėnesį sužinojome apie Molotovo vizitą į Berlyną, mane įtikino: jeigu su Vokietija nebūtume sudarę tiesioginio tranzito sutarties, Suomija jau 1940 metų rudenį vėl būtų galėjusi tapti užpuolimo, kurį atremti šalis nepajėgi, auka.

Sutartis, tiesa, sukėlė Anglijos vyriausybės protestą, bet privačiai mums vis dėlto užsiminė, kad šį priverstinį poelgį supranta. To paties požiūrio laikėsi ir JAV vyriausybė.

Ši Vokietijos iniciatyva leido Suomijai atsikvėpti po pusę metų trukusio nuolatinio spaudimo; dabar kurį laiką galėjome atsikvėpti nuo rusų reikalavimų. Pagrindinis rudens ir žiemos klausimas buvo dėl nikelio kasyklų.

Suomija, būdama teisinė Vakarų valstybė, nemanė, kad galima pažeisti nikelio koncerno teises ir vienašališkai denonsuoti 1934 metais sudarytą sutartį, o Sovietų Sąjunga visą laiką grasino panaudoti jėgą, jeigu klausimas nebus greitai išspręstas pagal jos reikalavimus. Kai 1941 metų vasarą prasidėjo karas, problema vis dar liko neišspręsta.

Tai, kad lapkričio pradžioje užsienio reikalų liaudies komisaras lankėsi Berlyne, Suomijoje sukėlė didžiulį susirūpinimą. Buvo daug požymių, kad mūsų šalis vėl taps šių dviejų didžiųjų valstybių derybų objektu. Mes supratome, kad karas užsitęs, ir kuo ilgiau jis tęsis, tuo labiau Vokietija priklausys nuo savo galingo sąjungininko ir nuo prekių tiekimo iš Rusijos.

Kad mums nepavyko apie derybas Berlyne gauti patikimos informacijos, taip pat stiprino susirūpinimą. Mūsų Užsienio reikalų ministerija, tiesa, pastebėjo, kad Vokietijos požiūris į Suomiją tapo labiau teigiamas, bet ši padėtis buvo gindžiama prielaidomis.

Iš tų Vokietijos ir Sovietų Sąjungos bendradarbiavimo dokumentų, kuriuos Valstybės departamentas paskelbė Vašingtone, aiškėja, kad 1940 metų rudenį Berlyne suomių klausimas buvo pagrindinis derybų objektas. Ankstesnių metų

susitarimą, pagal Molotovą, galima laikyti įvykdytu, išskyrus vieną punktą – Suomiją! Sovietų vyriausybė manė, kad jos pareiga „galutinai išspręsti ir sutvarkyti Suomijos problemą". Tam nereikia naujų susitarimų – Suomija pagal jau esantį susitarimą įtraukta į SSRS įtakos sritį.

Hitleris pareiškė, kad šiuo klausimu nesutarimų nėra, o Vokietijos susidomėjimas Suomija ne politinis, bet jis bijo, kad, tarp Sovietų Sąjungos ir Suomijos įsiplieskus naujam konfliktui, Švedija skubės Suomijai padėti. Šiuo atveju galima numanyti, kad Švedija ir Suomija suteiks Anglijai, galbūt ir JAV galimybę sukurti savo teritorijoje karines oro bazes, o tai privers Vokietiją imtis kontrpriemonių. Tokia įvykių eiga neatitiktų Vokietijos tikslų, nes ji priklausoma nuo suomių nikelio ir suomių medienos. Ar negalėtų Sovietų Sąjunga palaukti maždaug šešis mėnesius arba metus, prieš gaudama veiksmų laisvę Suomijoje?

Molotovas atsakė, kad negali suprasti, kodėl Sovietų Sąjunga turėtų atidėti savo planų vykdymą. Klausimas yra ne apie karą Baltijos jūros regione, o tik apie Suomiją atsižvelgiant į praėjusių metų susitarimą. Vokiečių kariuomenei iš Suomijos teritorijos reikėtų išeiti.

Bendro sutarimo nebuvo. 1940 metų lapkričio mėnesio Berlyno susitikimas, kaip vėliau paaiškėjo, buvo lemiamas žingsnis galutinio Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykių nutraukimo kryptimi.

Padrikas žinias apie derybas Suomijos vyriausybė gavo įvairiais būdais po daugelio mėnesių. Tai liudijo, kad Vokietija ir Suomija neturėjo jokių slaptų santykių. 1941 metų gegužės mėnesį, tik po ministro Šnurės (Schnurre) vizito į

Helsinkį, mūsų vyriausybė susidarė tikrą šių derybų vaizdą. Tačiau tikslių žinių trūkumas nepadėjo sumažinti susirūpinimo, keliamo Sovietų Sąjungos reikalavimų ir ketinimų.

Gruodžio 19 dieną keitėsi sargyba valdančiajame valstybės poste. Prezidentas Kalijas, sirgęs dar prieš karą, pasitraukė, kai didžiuliai ir sunkūs įsipareigojimai galutinai pakirto jo sveikatą. Būdamas valstybės vadovu, jis stropiai ėjo savo pareigas.

Senyvo amžiaus jis prisiėmė atsakomybės naštą už visą šalį, kai, vykdydamas sunkią pareigą, savo parašu patvirtino į Maskvą vykusios delegacijos įgaliojimus sudaryti tą taiką, kuri daugelį mūsų piliečių privertė palikti savo namus ir žemes.

Tų pačių metų rugpjūtį prezidentą Kaliją ištikęs smūgis padarė įtaką jo kalbai ir pažeidė dešinę ranką. Kai jis pranešė savo sprendimą perduoti valstybės valdymą kitam, gruodžio 19 dieną paskyrė prezidento rinkimus.

Sovietų Sąjunga patraukė į save dėmesį, šiuo klausimu įsikišdama į vidinius Suomijos reikalus; ji pareiškė: jeigu kas nors iš keturių asmenų sąrašo bus išrinktas prezidentu, bus laikoma nedraugišku aktu Sovietų Sąjungos atžvilgiu.

Rinkimai įvyko, ir prezidentu buvo išrinktas Risto Riutis.

1940 metų pabaigoje Sovietų Sąjungos požiūris į Suomiją suteikė priežastį naujoms sunkiai paaiškinamoms trintims.

Norėdami pagreitinti geležinkelio statybą Saloje, rusai vėl pradėjo spausti. Laiku baigti statybų buvo neįmanoma, nes darbininkams trukdė techniniai sunkumai ir trūko statybinių medžiagų. Nors buvo aiškiai įrodomos neišvengiamos aplinkybės, Suomiją apkaltino statybas vilkinant sąmoningai.

1940 metų gruodžio mėnesį sovietų vyriausybė mums sviedė naują siūlymą, susijusį su Suomijos ir Švedijos bendradarbiavimu. Spalio pabaigoje užsienio reikalų ministras Giunteris pareiškė, kad Švedijos vyriausybė pasirengusi išnagrinėti ne tik siūlymą dėl karinės sąjungos, bet ir valstybinės Suomijos ir Švedijos sąjungos projektą su sąlyga, kad Suomija neplanuos karo ir keršto. Spalio 15 dieną vyriausybė paaiškino, kad mūsų šalis neturi jokių agresyvių planų ir yra pasirengusi deryboms, remiantis Maskvos sutartimi. 1940 metų gruodžio mėnesį SSRS du kartus kategoriškai ir grasinamai pasisakė prieš tokios sąjungos sudarymą.

1941 metų išvakarėse sovietų vyriausybė pradėjo atkreipiančią dėmesį veiklą: demonstravusi prekybinę sutartį ir nutraukusi prekių tiekimą, tvirtino, kad Suomija nevykdo sutartyje numatytų įsipareigojimų. Esant tokiai tiekimo padėčiai, šis elgesys paveikė pačią jautriausią Suomijos vietą. Ryšiai su Baltijos šalimis buvo nutraukti, šalies laukų plotas sumažėjo 11 procentų, o dėl blogų orų derlius buvo maždaug 30 procentų mažesnis už normalų. Importo iš Sovietų Sąjungos pristabdymas tomis sąlygomis galėjo sukelti rimtą krizę, ypač apsirūpinant grūdais ir degalais.

Galiausiai buvome priversti kreiptis į pagalbinius šaltinius Vokietijoje, todėl vokiečiai, suprantama, galėjo daryti mums politinį spaudimą. Nors duonos norma buvo sumažinta iki mažiausios, norint išlaikyti tą lygį, kasmet reikėjo įvežti du šimtus penkiasdešimt tūkstančių tonų grūdų, kiekį, kurį mums galėjo skirti tik Vokietija.

Tas pats pasakytina ir dėl akmens anglies, benzino, odos, tekstilės, gumos ir kai kurių kitų prekių, kurių būtinai reikėjo

ne tiesioginiam vartojimui, o pramonei. Jeigu būtų sustojusi gamyba, būtų padidėjęs nedarbas ir sutrikusi ekonomika.

Kokiu mastu Suomija buvo priklausoma nuo Vokietijos tiekimo, rodo jau tai, kad 90 procentų viso šalies importo ėjo iš Vokietijos. Toks buvo Sovietų Sąjungos prekybinės politikos, kurios negalima pavadinti kitaip, kaip trumparegiška, rezultatas, nors ji visiškai atitiko rusų požiūrį į Suomiją apskritai.

Tad ateitis 1941 metų išvakarėse neatrodė šviesi. Ekonominė padėtis buvo kritinė, buvo juntama atviro konflikto grėsmė. Sausio pabaigoje gavome informaciją, kad rusų kariuomenė perkelta arčiau mūsų sienos. Informacija buvo tokia grėsminga, kad įsakymas dėl dalinės mobilizacijos kabojo ant plauko.

Rusai energingai tęsė 1939 metais pradėtus geležinkelio statybos darbus. Svarbiausios atšakos: Petrozavodskas–Suojervis, Louhis–Kestenga ir Rutas–Sala buvo nutiestos per keletą mėnesių. Vien pastarąją atšaką tiesė šimtas tūkstančių kalinių.

Be geležinkelių, buvo nutiesta penkiolika strateginių plentų. Beveik dviejų šimtų kilometrų pločio pasienio juostoje statė oro uostus, kurių skaičius, kaip vėliau sužinojome, siekė devyniasdešimt.

Rudenį ir žiemą grėsmingai sustiprėjo žvalgybinė rusų veikla. Visų be išimties mūsų sulaikytų rusų bolševikų agentų prisipažinimai liudijo, kad kariauti su Suomija buvo rengiamasi visu pajėgumu. Dar tiksliau apie tai bylojo suomių kontržvalgybos duomenys.

1940 metų rugpjūčio mėnesį vienas pulkininkas ir du majorai, rengę žvalgus vykti į Suomiją, kalbėjo:

> Suomija – kapitalistinė šalis, kurios laukia toks pats likimas, kaip Estijos, Latvijos ir Lietuvos. Suomiją įtraukti į SSRS sudėtį – kelių savaičių, daugiausia keleto mėnesių, klausimas. Kapitalistinių šalių politiniame pasaulio žemėlapyje vis mažėja. Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautos daug laimingesnės už suomių tautą, nes jos pačios panoro susivienyti su mumis. Kadangi Suomijos tauta šito nenori, jos likimas bus sunkesnis – Suomiją prijungs jėga. Suomija negalės pasipriešinti Raudonajai armijai, ir niekas jai nepadės.

Įsiminė vieno rusų karininko pareiškimas, padarytas 1940 metų rudenį:

> 1941 metų kovo mėnesį Suomijoje įvyks revoliucija, ir tada SSRS pateiks tam tikrus reikalavimus. Jeigu Suomija su jais nesutiks, tai šią šalį pavers autonomine tarybine respublika taip pat, kaip tai atsitiko Estijai, Latvijai ir Lietuvai.

Kai mišri komisija, turėjusi užduotį nustatyti, kuriame punkte Salos geležinkelis kirs sieną, 1940 gruodžio 11 dieną susirinko paskutinio posėdžio, vienas rusų pulkininkas mėgino užverbuoti suomių delegacijos narį, žadėdamas jam puikią karjerą, „nes Suomija greitai įeis į Sovietų Sąjungos sudėtį“.

1941 metų vasarį rusų karininkai Saloje savo agentui, išvykstančiam į Suomiją, sakė: „Kapitalistinė Suomija bus įtraukta į Sovietų Sąjungos sudėtį jau šiais metais iš karto, kai tik Salos geležinkelio atšaka bus baigta.“

Sovietinė spauda ir radijas varė melagingą antisuomišką propagandą, kuri ypač buvo nukreipta į Suomijoje tariamai viešpataujančius neramumus. Tuo pat metu buvo daromos nuorodos į puikias sąlygas Estijoje.

Suomių–rusų taikos ir draugystės draugija darė viską, kas įmanoma, kad parengtų Suomiją, ją veiksmingai palaikė SSRS ambasada Helsinkyje. Smarkiai išaugo ambasadų ir konsulatų darbuotojų skaičius, daugelis jų mokėjo suomių kalbą ir aktyviai važinėjo po šalį, ypač domėdamiesi draudžiamomis zonomis.

Vienintelė Suomijos priemonė buvo jos gynybinės pajėgos. Buvo uoliai stiprinamas gynybinis pajėgumas – padarėme labai daug. Ginkluotė ir kita įranga buvo pervesta į mobilizacinius punktus, suregistruotos asmeninės kortelės. Visuotinė mobilizacija dabar tapo techniškai įmanoma, nors ginkluotės ir pramonės srityje vis dar buvo trūkumų. Pagal planą vyko naujų gynybinių ruožų statybos, tačiau Alandų salynas buvo neapsaugotas, nes rusai ten buvo susprogdinę visus gynybinius įtvirtinimus.

Ryšiai su Vokietija rudenį ir žiemą apsiribojo tik rūpesčiais dėl tranzito ir krovinių gabenimo. Artimesnio sąlyčio neatsirado ir tada, kai generalinio štabo viršininkas generolas leitenantas Heinrichsas, pakviestas vokiečių generalinio štabo, vasarį–kovą skaitė pranešimą apie mūsų Žiemos karą.

Per oficialų pranešėjo vizitą pas Vokietijos generalinio štabo viršininką Halderį (Halder) pastarasis lyg tarp kitko pasakė, kad Suomija ir Vokietija dar kartą, kaip ir 1918 metais, galėtų kovoti kartu, o suomių kariuomenė, suprantama, turėtų pulti Leningradą.

Generolas leitenantas Heinrichsas griežtai atmetė šią mintį, išreiškęs įsitikinimą, kad nei vyriausybė, nei vyriausiasis vadas nesutiks su tokia operacija pirmiausia todėl, kad rusai nuolat kaltina Suomiją šiam miestui keliant grėsmę. Būtina pasakyti, kad generolui leitenantui Heinrichsui neparodė nei Barbarosos plano, nei kokių nors šio plano dokumentų.

Vasario pabaigoje į Helsinkį atvyko vokiečių okupacinių pajėgų štabo viršininkas Norvegijoje pulkininkas Bušenhagenas (Buschenhagen). Jis norėjo susipažinti su mūsų operatyviniais planais, susijusiais su Laplandija, taip pat pasikalbėti apie transporto ir ryšių linijas šiauriniuose rajonuose. Tuo pat metu jis leido suprasti, kad Vokietija neliktų pasyvia stebėtoja, jeigu Sovietų Sąjunga užpultų Suomiją.

Aš kategoriškai atsisakiau atskleisti mūsų operatyvinius planus, taip pat atsisakiau svarstyti klausimą apie galimą operatyvinį vokiečių ir suomių bendradarbiavimą. Susipažinti su Laplandijos transporto sistema dėl tranzito jam leidome.

Greitai paaiškėjo, kad rusų ir vokiečių santykiai yra pakeliui į krizę. Kovo 3 dieną SSRS pareiškė protestą dėl Bulgarijos prisidėjimo prie trišalės sąjungos. Interesų konfliktas Balkanuose paaštrėjo dar labiau, kai Vokietijai draugiška Jugoslavijos vyriausybė, kovo 25 dieną pareiškusi, kad prisideda prie Ašies šalių, praėjus keletui dienų po šio pareiškimo, buvo nuversta.

Balandžio 5 dieną sudaryta Sovietų Sąjungos ir naujų Jugoslavijos vadovų draugystės sutartis tapo atviru iššūkiu Vokietijai. Taip pat galima vertinti ir SSRS Turkijai duotus pažadus dėl neutraliteto. Sovietinė vyriausybė matė, kad

puolimo metas artėja, ir stengėsi išlošti laiko, sulaikydama vokiečių kariuomenę Balkanuose.

Balkanų įvykiai rutuliojosi greitai. Balandžio mėnesį visas Balkanų pusiasalis atsidūrė Vokietijos rankose. Rumunija įvykdė mobilizaciją, o stambios vokiečių pajėgos buvo sutelktos prie sienos su Besarabija. Šių įvykių metu spaudimas Suomijai sumažėjo. SSRS ambasadoriaus Zotovo (Зотов) atšaukimas iš Helsinkio (jis ne kartą padarė blogas paslaugas savo darbdaviui) buvo vertinamas kaip siekimas pagerinti santykius. Vietoj Zotovo buvo paskirtas sukalbamo būdo Orlovas (Орлов).

Visose šalyse yra „aktyvistų", kurie turi per daug laiko ir jėgų, ir tai juos skatina rungtyniauti su oficialiais valdžios organais, nes jie mano, kad turi daug daugiau galimybių tarnauti bendrai gerovei.

Panaši veikla, ypač užsienio politikos srityje, gali lengvai sukelti konfliktų. Taip ir atsitiko, kai privačia iniciatyva buvo pradėtas formuoti savanoriškas suomių SS batalionas, 1941 metų pavasarį turėjęs išvykti į Vokietiją. Kai apie tai sužinojo vyriausybė, pasirengimas buvo nuėjęs taip toli, kad kabinetas manė, jog geriau pritarti, nes pasipriešinimas kenktų ekonominiams santykiams ir apskritai padarytų nepageidaujamą įspūdį Vokietijai.

Mano galva, toks sumanymas Suomiją būtų įtraukęs į didžiulę rasinę Vokietijos politiką, ir kaip vyriausiasis vadas pasipriešinau – tvirtinau, kad visi kareiviai būtinai reikalingi savo šalyje. Sumanymui priešinausi dar labiau, kai sužinojau, kad tarp verbuotojų yra žmonių, teigiančių esą jie veikia vyriausiajam vadui leidus. Negalėjau pritarti ir užsienio reikalų

ministro argumentams: tariamai formuodama tokį savanorišką batalioną, Suomija gali padaryti poveikį Vokietijos politikai Europos atžvilgiu ir pabrėžti idėjinę vienybę su ja.

Nepaisant visų prieštaravimų, batalionas buvo suformuotas laiku, o jo kovotojai privalėjo pasirašyti sutartį dėl dvejų metų tarnybos. Man vis dėlto pavyko verbavimą apriboti asmenimis, nesančiais armijos įskaitoje, taip pat ta karo prievolininkų grupe, kuri nebuvo susijusi su kitu šaukimu į armiją. Bataliono išformavimas po dvejų metų, kaip ir buvo galima tikėtis, sukėlė rimtų problemų.

Ankstyvą 1941 metų pavasarį mūsų santykiuose su Vokietija neįvyko nieko naujo, bet kovo 20 dieną Suomijos prezidentas priėmė ministrą Šnurę, į mūsų šalį atsiųstą Hitlerio. Kaip minėjau, dabar jau buvo žinomas Molotovo reikalavimas laisvai veikti Suomijos atžvilgiu, jo pateiktas derybose Berlyne, taip pat Vokietijos nuostata šiuo klausimu.

Įtampa tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nebūtinai turi baigtis karu, bet tokia galimybė neatmetama, kaip ir tai, kad SSRS gali pasirodyti ir Balkanuose, ir gali užpulti Suomiją. Reicho kancleris dėl to siūlė atsiųsti vieną arba keletą karinių ekspertų į Vokietiją susipažinti su pranešimais, keliančiais rūpestį dėl padėties pasaulyje.

Į tai prezidentas Riutis atsakė, kad Suomija jokiu būdu nepuls SSRS ir ji nenori būti įtraukta į didžiųjų valstybių karą. Bet jeigu užpuls mus, atsakysime smūgiu į smūgį. Jeigu šiuo atveju gausime pagalbos, būsime labai dėkingi. Į prezidento klausimą, ar Vokietija, jeigu SSRS užpultų Suomiją, manytų, jog tai yra priežastis skelbti karą, ministras Šnurė davė teigiamą atsakymą.

Apie šio pokalbio turinį sužinojau per pietus, kuriuos respublikos prezidentas skyrė daugumos vyriausybės narių, ministro Šnurės ir mūsų ambasadoriaus Berlyne Kivimekio garbei. Prezidentas, aš ir vyriausybė manėme, jog dabar, norėdami suvokti dabartinę pasaulio padėtį, į Vokietiją turime siųsti karininkų delegaciją ir gauti Šnurės pažadėtą informaciją.

Siekdamas pabrėžti informacinį delegacijos pobūdį, iš pradžių neskyriau jos narių iš aukšto rango karininkų personalo. Tačiau sužinojęs, kad mūsų karininkus ketina priimti vadovaujantys Vokietijos karo veikėjai, maniau, būtų teisingiau delegacijos vadovu skirti generalinio štabo viršininką.

Generolo leitenanto Heinrichso gautos instrukcijos bylojo, kad jis neturi įgaliojimų priimti kokius nors sprendimus – jam būtina uoliai stengtis išvengti bet kokių įsipareigojimų. Prezidentas, kalbėdamasis su Šnure, pabrėžė, kad Suomija kuo nuoširdžiausiai nori likti nuošalyje didžiųjų valstybių santykių aiškinimosi.

Gegužės 25 dieną Zalcburge delegaciją priėmė generolas feldmaršalas Keitelis ir generolas Jodlis. Pirmas iš jų pasakė sveikinimo kalbą ir bendrais bruožais kalbėjo, kad Vokietija susiduria su naujomis didelėmis kruopštaus pasirengimo reikalaujančiomis užduotimis. Užduotis, kurią lėmė šio pakvietimo idėja, „nėra skubi“, jokių sprendimų dar nepriimta, „tačiau vokiečiai turi įprotį rengtis nuodugniai ir iš anksto, kad, atėjus laikui, galėtų veikti greitai“.

Tada generolas Jodlis padarė pranešimą, kuriame visapusiškai apibūdino pasaulinį konfliktą. Jis pasakė, kad visiškai įmanomas ginkluotas konfliktas su Sovietų Sąjunga; Suomija

vargu ar galės jo išvengti, geriau jau dabar imtis būtino pasirengimo. Žiemą ir pavasarį rusai taip sustiprino savo įgulas vakaruose, kad dabar ten yra šimtas aštuoniolika pėstininkų divizijų, dvidešimt kavalerijos divizijų, penkios tankų divizijos ir dvidešimt penkios tankų brigados.

Tokių pajėgų sutelkimas privertė Vokietiją imtis atitinkamų priemonių. Ši padėtis negali tęstis ilgai. Vokietija siekia taikaus sprendimo, bet kol kas neįmanoma nuspėti, su kuo pasirengusi sutikti Sovietų Sąjungos vyriausybė. Nors SSRS ir toliau tiekia Vokietijai žaliavas ir kai kurias prekes – ne tik pagal galiojančias sutartis, bet ir kol kas neratifikuotus dvišalius susitarimus – pasitikėti jos įsipareigojimais negalima.

Jeigu įsiplieks karas, tai jis, Jodlio žodžiais, pavirs tikru kryžiaus žygiu, kuris, atrodo, sunaikins bolševikų valdžią. Ar gali valstybė, turėdama tokius supuvusius moralės pagrindus, atlaikyti tokį išmėginimą?

– Nesu optimistas, – pareiškė generolas, – nemanau, kad karas baigsis per kelias savaites, bet netikiu ir tuo, kad jis tęsis kelis mėnesius.

Vokietija tikisi, kad Suomija susitvarkys su pasienyje esančia rusų kariuomene. Galima pagalvoti ir apie tai, kad suomiai dalyvautų puolant Leningradą tuo metu, kai galingas vokiečių puolamasis pleištas įeis į miestą iš pietų, tačiau, atsižvelgdama į neseniai pasibaigusį karą, Vokietija pasitenkintų tuo, kad mes daugiausia kariautume pietryčių kryptyje. Be to, Vokietija pageidavo, kad Suomija remtų vokiečių operacijas Murmansko ir Salos kryptimis: pirmu atveju – nedideliu kariniu daliniu, antru – viena divizija, kuri, užėmusi Salą, pasiliks prie buvusios valstybės sienos.

Baigęs pranešimą, generolas Jodlis paprašė svečių išdėstyti savo požiūrį. Generolas leitenantas Heinrichsas pasakė, kad delegacija labai susidomėjusi išklausė pranešimą, bet neturi įgaliojimų svarstyti nei politinių, nei karinių klausimų. Jeigu Suomija taps rusų puolimo objektu, ji ginsis, bet ir šiuo numatomu atveju delegacija negali daryti jokių įpareigojančių pareiškimų operatyviniais klausimais.

Jeigu tomis aplinkybėmis, apie kurias kalbėjo generolas Jodlis, prasidės Suomijos ir Sovietų Sąjungos karas, tai galima pagalvoti, kad koks nors nedidelis Suomijos kariuomenės padalinys galbūt ir galėtų veikti kartu su vokiečių kariuomene Arkties vandenyno pakrantėje. Tačiau vargu ar užtektų mūsų pajėgų sustiprinti vokiečių kariuomenę puolant Murmansko geležinkelį.

Visos mūsų turimos pajėgos būtinos ginti gyvybiškai svarbias mūsų šalies teritorijas; jeigu atsirastų priežasčių pereiti į puolimą, pirmiausia tai reikėtų daryti Karelijos sąsmaukoje ir į šiaurę nuo Ladogos ežero, norint žymiai sutrumpinti fronto liniją. O kalbant apie rusų bazę Hanke, tai vargu ar mums pavyks pasiekti daugiau, negu ją neutralizuoti.

Generolas Jodlis pažymėjo, kad Hankui užimti, be abejonės, reikės daug technikos ir specialiai išmokytos kariuomenės, ir šį rajoną reikėtų rengti pasyviai iki to laiko, kol išaiškės padėtis pietiniame Suomijos įlankos krante. Atsižvelgdamas, kad delegacija negali daryti jokių įpareigojančių pareiškimų – Jodlis manė tai esant visiškai suprantama – jis paprašė Suomijos delegacijos pasakyti, ką ji mano apie tai, jeigu su pranešime išdėstytais pageidavimais specialus emisaras supažindintų Helsinkį.

Kaip optimistinį Vokietijos karinės vadovybės nusiteikimo pavyzdį galima įvardyti pokalbius per iš karto po pranešimo vykusius pietus. Generolas leitenantas Heinrichsas kalbėjo: jeigu prasidės karas Rytuose, Vokietija vėl kentės dėl karo dviem frontais – juk tai Pirmajame pasauliniame gaisre* lėmė jos pralaimėjimą. Į tai generolas Jodlis atsakė, kad Vokietija dabar jau neturi jokio Vakarų fronto: „Karas Vakaruose, galima sakyti, baigtas!"

Kitą dieną delegaciją Berlyne priėmė sausumos kariuomenės generalinio štabo viršininkas generolas pulkininkas Halderis. Trumpai apibendrinęs padėtį, jis pradėjo kalbėti apie Vokietijos ir Suomijos bendradarbiavimą ir šiuo klausimu nuėjo daug toliau už Jodlį: vokiečiai tikisi, kad suomiai dalyvaus bendroje operacijoje prieš Leningradą.

Generolas leitenantas Heinrichsas pakartojo, kad jis neturi įgaliojimų tokių klausimų aptarti. Suomija norėtų išsaugoti neutralitetą, jeigu tik rusų puolimas jos neprivers šios nuostatos keisti. Bet ir tada Suomija susilaikytų nuo žygio į Leningradą, kaip jis jau minėjo 1940 metų spalio mėnesio vizito metu.

Generolas pulkininkas Halderis vylėsi, kad emisarui, vyksiančiam į Helsinkį, bus suteikta galimybė sužinoti, kokios nuostatos laikysis karinė ir politinė Suomijos vadovybė jo šių samprotavimų atžvilgiu.

1941 metų birželio 1 dieną vokiečių būstinės kariniame dienoraštyje buvo padarytas toks įrašas: „1941 metų gegužės 25 dieną prasidėjo parengiamosios derybos su Suomijos ge-

* Rusiškame vertime turbūt klaida – turėtų būti *kare*. *(Red. past.)*

neraliniu štabu." Emisaro, apie kurį buvo kalbėta, dėl mums nežinomų priežasčių neatsiuntė.

Sovietų Sąjungos ir Vokietijos santykių įtampą rodė ir tai, kad Vokietijoje į armiją buvo pašauktos kelios šauktinių amžiaus grupės, ir didelį kiekį kariuomenės ji perdislokavo į rytinės sienos ruožus. Mūsų užsienio politikos vadovybė, taip pat kaip ir diplomatai apskritai, vis dėlto manė, kad Maskva paklus Vokietijos reikalavimams, ir karas prie durų nęstovi. SSRS ambasadoriai ir Suomijoje, ir kitose šalyse tvirtino, kad jų šalis pasirengusi daryti bet kokias nuolaidas.

Gegužės viduryje Vokietijos užsienio reikalų ministerija pasidomėjo, kokių pageidavimų turi Suomija: į juos atkreiptų dėmesį derybose, kurios vyksta su Sovietų vyriausybe, ir kurios, kaip tikimasi, įtampą turi panaikinti taikiai.

Atsakymas, suformuluotas gegužės 30 dieną viename iš susitikimų su respublikos prezidentu, bendrais bruožais atrodė taip: Suomija tikisi, kad derybos užtikrins šalies nepriklausomybės garantijas, taip pat maisto produktų bei žaliavų importą. Atitinkamos instrukcijos buvo duotos mūsų ambasadoriui Berlyne Kivimekiui.

Žinoma, šiuos pageidavimus galima vadinti per daug optimistiniais, mes visai nemanėme, kad Vokietija, svarstydama prekybos klausimus su Sovietų Sąjunga, pasirengusi paaukoti savo interesus dėl Suomijos interesų. Ambasadorius Kivimekis 1941 metų birželio 10 dienos pranešime informavo, kad mūsų pageidavimas, pagal iš Vokietijos užsienio reikalų ministerijos gautą informaciją, buvo priimtas geranoriškai. Tačiau netrukus buvome priversti konstatuoti, kad informacija apie derybas paimta iš lubų, o visa ši istorija buvo grynas nesusipratimas.

Kokia buvo Suomijos pozicija Sovietų Sąjungos ir Vokietijos susirėmimo grėsmės metu?

Mūsų užsienio politikos veiklos sritis buvo labai siaura, jeigu apskritai galima kalbėti apie kokią nors veiklos sritį. Iš tikrųjų visa mūsų užsienio politika ir netgi, galima sakyti, Suomijos kaip savarankiškos valstybės egzistavimas priklausė nuo santykių su Vokietija. Tranzito sutartis sukliudė Rusijos rengiamam puolimui ir iki šiol ji savo užduotį vykdė. Dabar ši sutartis, atrodė, tampa grėsme mūsų neutralitetui, ypač jeigu įtakos sričių dalybos tarp Vokietijos ir SSRS pasieks viršūnę.

Buvo galima galvoti apie sutarties su vokiečiais denonsavimą, bet tai įgyvendinti, nepastiprinus jo išankstinėmis derybomis su vokiečiais ir rusais dėl atitinkamų garantijų, būtų reiškę, viena vertus, pasipriešinti vokiečiams, o kita vertus – atiduoti šalies likimą į rusų rankas.

Atsisakius tranzito sutarties su vokiečiais kiltų konfliktas su Vokietija, bet būtų galima sudaryti sąjungą su rusais. Hitlerio Reichas buvo savo galios viršūnėje, tapo Europos valdovu, ir vargu ar buvo galima manyti, kad jis iškęs tokį smūgį savo prestižui. Naujausias tokio šios valstybės reagavimo būdo pavyzdys buvo Jugoslavija.

Netgi palikus tokius kraštutinumus nuošalyje, galima manyti, kad Vokietija gali perkirsti per Petsamą einančias mūsų komunikacijas ir savo norus, vien tik dėl prekybos, įgyvendinti pradėdama kariauti.

Ar Sovietų Sąjunga mums galėtų garantuoti būtiną importą, nežinojome. Mūsų priklausomybę lengvai galėjo išnaudoti kaip ginklą prieš mus – tokią kruviną patirtį jau tu-

rėjome. Nutraukus prekių įvežimą iš bet kurios krypties, iš mūsų apskritai būtų atimtas pasirinkimas, ir kiltų didžiulė krizė, kuria nedelstų savo tikslais pasinaudoti ir vokiečiai, ir rusai. Kaip galėtų bet kokia vyriausybė, siaučiant badui ir nedarbui, taip tvarkyti reikalus, kad šalis neprarastų savo nepriklausomybės?

Kilo dar vienas klausimas: ar būtų protinga nutraukti ryšius su Vokietija, jeigu vyksta jos ir Sovietų Sąjungos derybos, kuriose, kaip spėjome, minima ir Suomija?

Beprasidedančio karo sąlygomis problema būtų formuluojama taip pat ir tuo atveju, jeigu vokiečių kariuomenė šiaurėje pažeistų mūsų neutralitetą, o mes, būdami vieni, negalėtume pasipriešinti šiai agresijai, nes tuo pat metu turėtume ginti savo rytinių sienų neliečiamybę.

Ar suomių kariuomenei reikia žygiuoti kartu su Raudonąja armija prieš Vokietiją, kuri, tiesa, 1939 metais mus „pardavė", o dabar jau daugiau kaip metus buvo ir, matyt, bus ir toliau mūsų vienintelė gynėja nuo rusų ekspansinių siekimų? Tokia įvykių eiga lemtų tik žlugimą.

Kitais žodžiais tariant, mus prirėmė prie sienos: rinkitės vieną iš alternatyvų – Vokietija arba Sovietų Sąjunga. Prisiminiau 1939 metų rudenį mūsų delegacijai kalbantis su Stalinu jo ištartus žodžius: „Gerai suprantu, kad norite likti neutralūs, bet noriu jus užtikrinti, kad tai neįmanoma. Didžiosios valstybės to tiesiog neleis." Neleis, tuo jau įsitikinome.

Suomija nebegali laisvai nuspręsti savo likimo. Ir ji, kai buvo pažeista pusiausvyra Europoje, buvo ne pirmoji šalis, kuriai taip nutiko. Galimybės likti laukiamo konflikto nuošalyje, galima sakyti, nebuvo. Pirma tokio stebuklo prielai-

da būtų Sovietų Sąjungos atsisakymas mus pulti netgi tuo atveju, jeigu vokiečių kariuomenė per Laplandiją prieitų prie Murmansko, o antra – tai, kad Vokietija nei ekonominiu, nei kokiu nors kitu būdu neverstų Suomijos rinktis.

1941 metų birželio 10 dieną pulkininkas Bušenhagenas vėl atvyko į Helsinkį. Iš jo pareiškimų generaliniame štabe paaiškėjo, kad šį kartą jo užduotis buvo, viena, derėtis dėl praktinių galimo bendradarbiavimo detalių tuo atveju, jeigu SSRS užpuls Suomiją, antra – gauti garantijų, kad Suomija kare dalyvaus kaip Vokietijos sąjungininkė.

Apie tai informavau respublikos prezidentą, bet jis patikino, kad jo pozicija nesikeičia. Tada pranešiau pulkininkui Bušenhagenui, kad negalime suteikti jokių stojimo į karą garantijų. Jeigu Suomijos neužpuls, ji nusprendė likti neutrali.

Rusų kariuomenės telkimas liudijo, kad mums gresia netikėto užpuolimo pavojus, jeigu nesustiprinsime pasirengimo gintis. Pirmiausia būtinai reikėjo pasirūpinti stiprinti gynybą pačiose grėsmingiausiose kryptyse, būtent – Suomijos pietuose tarp Suomijos įlankos ir Saimos ežero, taip pat šiaurėje Salos geležinkelio juostos rajone.

Už mūsų sienos pasirengę stovėjo mažiausiai septyniolika rusų pėstininkų divizijų ir viena šarvuotų tankų divizija, taip pat pasieniečių daliniai. Be to, Hanke įsikūrė dvi tankais sustiprintos pėstininkų brigados, įtvirtinimus statanti kariuomenė ir geležinkelio bei zenitinių pajėgų padaliniai.

Kitaip tariant, priešas turėjo didesnį divizijų skaičių, negu tos šešiolika, kurias Suomija, paskelbusi visuotinę mobilizaciją, galėjo siųsti kovoti. Jeigu prie to pridėtume šarvuotų tankų pajėgas, kuriomis disponavo rusai, ir atsižvelgtume į

tai, kad greitai ir nepastebimai sustiprinti grupuotę Suomijos įlankos rajonuose jiems padėtų arti esantis Leningradas, tuomet disproporcija išryškėtų dar labiau.

Tik per keletą dienų Sovietų Sąjunga buvo pajėgi nuo įlankos kranto iki Vuoksos sutelkti septynias–aštuonias divizijas – kitais žodžiais tariant, pajėgas, kurios du kartus viršijo mūsų kariuomenę, kurią būtume galėję atvesti į šį ruožą per savaitę, skaičiuojant nuo visuotinės mobilizacijos paskelbimo dienos.

Taigi, mums neliko nieko kito, tik paskelbti dalinę mobilizaciją. Pirmasis įsakymas dėl priedangos kariuomenės atsarginių buvo pasirašytas birželio 9 dieną. Silpna kariuomenė įsitvirtino blogai parengtose gynybinėse pozicijose.

Birželio 13 dieną sovietinė vyriausybė paneigė visus karo gandus, bet gaudavome patikimų pranešimų apie įtemptą karinį rengimąsi kitoje sienos pusėje, o ir Suomijos įlankoje, ir Hanke buvo aktyviai veikiama.

Tai mus privertė mobilizuoti visą lauko armiją. Įsakymas dėl to buvo duotas birželio 17 dieną. Pagal 1929 metų sutartį dėl Alandų salų kariuomenę turėjome siųsti į demilitarizuotą archipelagą. Iš plačių pasienio zonų reikėjo evakuoti gyventojus, ir tada 60 000 žmonių buvo iškelta į šalies vidų. Kariuomenė gavo įsakymą vengti bet kokių veiksmų, kurie rusams suteiktų pretekstą provokacijai.

Mes turėjome vieną karo planą, ir jis buvo gynybinis. Pagal šį planą kariuomenė buvo kuriama išskirtinai tik vykdyti gynybines užduotis. Tvirtinimas, kad Suomija tariamai rengėsi vykdyti puolamuosius veiksmus, neatitinka tikrovės.

Tai, kad pirmąjį puolimo mėginimą ruože į šiaurę nuo Ladogos ežero padarėme praėjus trims savaitėms nuo karo

pradžios, o kitų puolamųjų veiksmų, turėdami tikslą išlaisvinti Vyborgą ir Karelijos sąsmauką, ėmėmės dar po trijų savaičių, kaip tik ir rodo, kad kariuomenę puolimui mums reikėjo pergrupuoti.

Vokiečių tranzitas Laplandijoje, dar pavasario pabaigoje apsiribojęs dviem tūkstančiais ligonių ir atostogautojų per mėnesį, pastaruoju metu įgavo platesnį mastą. Mobilizacijos pradžioje mūsų retam geležinkelių tinklui transportavimas tapo per daug sunkia našta, dėl to dažnai atsirasdavo spūsčių. Siekdamas atkurti tvarką, susitariau su vokiečiais, kad jie rūpintųsi tiekimu šiaurinėje Suomijoje dislokuotam 3-iajam armijos korpusui.

Tai pranešęs prezidentui, birželio 15 dieną įsakiau dėl minėto korpuso pavaldumo vyriausiajam vokiečių vadui, kai korpusas bus baigtas telkti. Tuo pat metu korpuso vadui daviau nurodymą tuojau pat kreiptis į mane, jeigu jam vokiečiai kels operatyvines užduotis, prieštaraujančias mūsų požiūriui.

Informaciją, kad jau kitą dieną Vokietija ketina pradėti karinius veiksmus prieš Sovietų Sąjungą, gavome birželio 21 dienos vakare. Taigi, atsargumo priemonių ėmėmės paskutiniu momentu.

Ankstų 1941 metų birželio 22 dienos rytą vokiečių kariuomenė perėjo Sovietų Sąjungos sieną, ir 6 valandą per radiją buvo perduotas gerai žinomas Hitlerio pranešimas, kuriame, tarp kitko, buvo pasakyta, kad suomių ir vokiečių kariuomenės viena šalia kitos stovi Arkties vandenyno pakrantėje pasirengusios ginti suomių žemę.

Kadangi Suomija neįsipareigojo stoti į karą kartu su vokiečiais, ir šią aplinkybę ne kartą pabrėždavome, Hitleris ne-

turėjo jokios teisės tokiam vienašališkam pareiškimui. Negaliu susilaikyti nuo minties, kad toks poelgis turėjo tikslą Suomijai atskleisti jau įvykusį faktą, tai būtų privertę rusus pulti, bet, kita vertus, esu įsitikinęs, kad rusai bet kokiu atveju vargu ar būtų atsisakę pulti Suomiją.

Birželio 22-os rytą rusai pradėjo bombarduoti ir apšaudyti vien tik suomių objektus. Šeštą valandą penkios minutės buvo numestos bombos ant suomių linkorų Sotųngoje, šeštą penkiolika – ant Alšerio salos įtvirtinimų archipelage prieš Turku, o šeštą keturiasdešimt penkios bombos krito jau ant transportinių laivų Korpo saloje. Septintą penkiasdešimt penkios pradėjo veikti rusų baterijos Hanke. Petsame vienas iš laivų buvo apšaudomas artilerijos ugnimi, ten rusai taip pat pradėjo šaudyti per valstybinę sieną.

Suomijos pozicijai paaiškinti Užsienio reikalų ministerija tą pačią dieną išsiuntinėjo mūsų užsienio atstovams, taip pat dirbantiems Maskvoje ir Berlyne aplinkraštinę telegramą, kurioje nurodė, kad Suomija nori likti neutrali, bet ginsis, jeigu ją užpuls Sovietų Sąjunga. Šį pareiškimą po dviejų dienų ambasadoms skirtame informaciniame biuletenyje pakartojome dar kartą.

Į mūsų pareiškimą buvo atsižvelgta ir Berlyne, sprendžiant iš pastabos spaudos konferencijoje Vilhelmštrase, esą jie nesuprato mūsų pozicijos, ir ateityje Suomiją reikėtų laikyti neutralia šalimi. Anglijos užsienio reikalų ministras, kalbėdamas Parlamente, pareiškė, kad Anglija laiko Suomiją neutralia, ir, kiek žinoma, Suomijos ir Sovietų Sąjungos santykiai niekaip nepakito.

Dėl Suomijos teritorijos užpuolimo birželio 22 dieną Užsienio reikalų ministerija surašė protesto notą. SSRS amba-

sadorius Helsinkyje atsisakė ją priimti, pareiškęs, kad jokio bombardavimo nebuvo, atvirkščiai, suomių lėktuvai skraidė virš Sovietų Sąjungos teritorijos!

Birželio 23 dieną Suomijos ambasadorių Maskvoje pakvietė pokalbio pas užsienio reikalų liaudies komisarą Molotovą. Tas apkaltino suomius, kad jie pradėjo šaudyti į Hanką ir skraidė virš Leningrado. Ten buvo numuštas vienas lėktuvas, bet jis, Molotovo žodžiais, buvo vokiečių. Ambasadoriaus Hynineno (Hynninen) paprašė nedelsiant išsiaiškinti, ar Suomija ketina likti neutrali.

Oficialioji Rusijos valdžia pasirūpino, kad telegrama, kurią mūsų pasiuntinys išsiuntė savo vyriausybei, pavėluotų visą parą, o kai šiek tiek vėliau rusai visiškai nutraukė telegrafo ryšį, nebuvo jokios galimybės išsiųsti atsakymą į telegramą.

Kaip ir Žiemos karo pradžioje, rusai vėl nutraukė bet kokį ryšį ir klausimą išspręsti taikiai tapo neįmanoma. Molotovo kaltinimai ir šį kartą buvo visiškai nepagrįsti. Matyt, čia derėtų paminėti, kad mano besąlygiškas draudimas mūsų karinėms oro pajėgoms skraidyti virš Leningrado galiojo 1941–1945 metais.

Sienos pažeidimai, bombardavimai, artilerijos apšaudymai iš Hanko bazės buvo pavieniai atvejai. Bet birželio 25 dieną Rusijos karinės oro pajėgos pradėjo plataus masto antskrydžius virš Pietų ir Vidurio Suomijos, taip pat virš Helsinkio ir Turku bei daugybės atvirų pramoninių ir gyvenamųjų centrų.

Ar jie buvo didelės apimties, galima spręsti iš to, kad tą dieną buvo numušti dvidešimt šeši bombonešiai. Žmonių netektys – o ką sakyti apie materialinę žalą – buvo didžiu-

lės. Valstybės pasienyje rusų pėstininkai ir artilerija pradėdavo šaudyti. Visi šie veiksmai buvo tokio pobūdžio, kad jų daugiau nebuvo įmanoma vadinti atskirais epizodais, priemonėmis, kurių imtasi žemiausios grandies vadų iniciatyva. Kadangi jie, be to, visur buvo nukreipti tik į suomių objektus ir į tas suomių teritorijos dalis, kuriose nebuvo vokiečių, tapo aišku, kad SSRS pradėjo karinius veiksmus prieš Suomiją.

Birželio 25 dieną vyriausybė ketino Parlamente padaryti pareiškimą, kad ji priėmė sprendimą palaikyti Suomijos neutralitetą. Ministro pirmininko pranešimas buvo parengtas jau birželio 24 dienos vakare, bet kitos dienos įvykiai privertė vyriausybę klausimą persvarstyti, ir dabar nieko kito neliko, kaip konstatuoti faktą, kad Sovietų Sąjunga pradėjo planuotus karinius veiksmus.

Informacija, kurią tos pačios dienos vakarą paskelbiau Parlamente, lėmė visišką pasitikėjimą vyriausybe, ir Parlamentas paskelbė, kad Suomiją vėl privertė stoti į gynybinį karą.

Kariuomenė gavo leidimą atsakyti ugnimi į ugnį, bet jai buvo uždrausta iki birželio 28 dienos dvidešimt ketvirtos valandos pereiti valstybės sieną.

Birželio 25 dieną būstinę perkėlėme į Mikelį. Trečią kartą gynybinių pajėgų vadovybė buvo dislokuota šiame nedideliame idiliškame mieste.

Prasidedantis karas nebuvo netikėtas nė vienam mąstančiam Suomijos piliečiui, todėl tauta vieningai palaikė vyriausybę ir Parlamentą. Kiekvienas suprato, kad mus vėl privertė kovoti, ir mums reikalinga bet kokia pagalba, kokią tik gali siūlyti.

Jeigu nebūtų buvę Žiemos karo ir „šaltojo karo", kuris tęsėsi penkiolika mėnesių, tai problemą galėjome vertinti visai kitaip. Nesiliaujantis spaudimas ir grasinimai, kišimasis į mūsų vidaus reikalus ir didėjantis SSRS nepasitikėjimas negalėjo nesukelti abejonių dėl sovietų vyriausybės tikslų.

Dar ankstyvajame etape suomių vyriausybė padarė išvadą, kad užsienio pagalba yra neišvengiama siekiant užtikrinti šalies būtį ir nepriklausomybę. Sudariusi sutartį su Maskva, Suomija ieškojo gynybinės Šiaurės šalių sąjungos paramos, o vėliau – sąjungos su Švedija. Bet kuri iš šių sąjungų galėjo garantuoti mūsų šalies neutralitetą, bet abiem mėginimams prieštaravo sovietų vyriausybė. Suprantama, vėliau naudojomės ta parama, kokią galėjome gauti. Suomijos prisišliejimas prie Vokietijos buvo savigyna.

Su Vokietija sudaryta tranzito sutartis nereiškė principinio atsitraukimo nuo Šiaurės neutraliteto idėjos, ir Suomijos vyriausybė nuolat domėjosi, kaip laikomasi reikalavimų, kuriuos tarptautinės sutartys kelia nekariaujančioms valstybėms. Sutartį sudarius, derybos su Švedija kurti sąjungą tęsėsi. Švedija juk taip pat sutiko dėl vokiečių krovinių tranzito. Mes daugiau nieko taip nenorėjome, kaip tik tranzito sutartį papildyti gynybine sąjunga su Švedija.

Kalbant apie atsitiktinius karinius ryšius su Vokietija, kurių pasitaikydavo pradiniame 1941 metų laikotarpyje – tai pasakytina ir apie mūsų karinės delegacijos išvyką į Zalcburgą – tai jie visiškai atitiko santūrią vyriausybės politiką. Bendrauti pradėjo vokiečiai, o mes naudojomės proga susipažinti su didžiųjų valstybių politika. Tai nebuvo derybos.

Tik 1941 metų birželio mėnesį, kai į Helsinkį atvyko pulkininkas Bušenhagenas ir buvo svarstomos būsimojo ben-

dradarbiavimo formos karo atveju, buvo galima kalbėti apie derybas, bet ir tada, iki pat karo pradžios, jos buvo tik hipotetinės.

Dviejų didžiųjų valstybių gniaužtuose mes buvome priversti daryti nuolaidas abiem pusėms, nes laikytis griežto neutraliteto mūsų jėgų nepakako. Pareikalavusi tranzito į Hanką ir atgal, būtent Sovietų Sąjunga privertė Suomiją pirmą kartą nukrypti nuo neutraliteto.

Tad atrodė visai logiškai pagrįstas faktas, kad Molotovas, birželio 23 dieną kalbėdamas su suomių ambasadoriumi, nekalbėjo nei apie mūsų sutartį su vokiečiais dėl tranzito, nei apie vokiečių kariuomenės buvimą Suomijoje, o tik apkaltino mūsų šalį užpuolus rusus, nors to iš tikrųjų nebuvo. Sovietų vyriausybė nusprendė Suomiją įtraukti į karą.

KARAS TĘSIASI

Būdama prie 1941 metų birželio 25 dieną prasidėjusių gynybinių kovų slenksčio, suomių tauta, nepaisydama pablogėjusios strateginės padėties, į ateitį galėjo žiūrėti labiau pasitikėdama, negu 1939 metų rudenį, nes praėjusiais metais mūsų gynybinės pajėgos buvo padidintos, o būklė pagerinta.

Tarnybos laiką pailginus nuo vienerių iki dvejų metų, aktyvi armija išaugo penkiolika brigadų; jos buvo sujungtos į du armijos korpusus. Lauko armiją formuojant kitaip atsižvelgta, kad išilgai rytų sienos esantys įtvirtinimai, nepaisant jų nevisavertiškumo, taps atrama priedangos pajėgoms, turinčioms atlaikyti priešo kariuomenės mėginimus pulti.

Šalis buvo padalyta į šešiolika karinių apskričių, kiekviena per visuotinę mobilizaciją turėjo sutelkti vieną diviziją; į jų sudėtį įėjo taikos meto brigados. Vadinasi, dabar lauko armijoje buvo du kartus daugiau operatyvinių junginių, negu 1939 metų karo pradžioje, ir dabar gyvoji jėga buvo naudojama visapusiškai, įskaitant ir daug vyresnių šauktinių amžiaus grupes.

Pastarieji buvo prastai parengti, nes dalis jų trečiame–ketvirtame dešimtmečiuose dėl taupymo netarnavo armijoje; jie iš karto buvo pervesti į 2-os klasės nereguliariąją kariuo-

menę. Pagal galimybes jie buvo šaukiami į mokomąsias stovyklas. Pagaliau Žiemos karas, šis mokymo meistras, galutinai nugludino armijos dvasią ir būseną.

Pagerėjo ir materialinė padėtis. Spragos, atsiradusios mūsų atsargose po Žiemos karo, dabar buvo likviduotos iš dalies gautomis pagalbos siuntomis, sudarius Maskvos sutartį, iš dalies darant užsakymus Vokietijoje nuo vėlyvo 1940 metų rudens. Tėvyninės įmonės, turėjusios pakankamų žaliavų atsargų, taip pat veiksmingai prisidėjo prie mūsų gynybinių pajėgų aprūpinimo.

Išaugo pėstininkų ugnies galia, nes jų ginkluotėje buvo daug daugiau automatų negu anksčiau, ir jie gavo dviejų naujų rūšių ginkluotę: 20 mm prieštankinį šautuvą ir 120 mm minosvaidį. Lauko artilerijos ginkluotėje atsirado sunkiųjų pabūklų baterijų, kurių taip trūko Žiemos kare. Zenitinė gynyba ir oro pajėgos tapo stipresnės, nors nepakako laiko plėtoti atitinkamo masto antžeminę tarnybą, taip pat daugiau įsigyti bombarduojamosios aviacijos.

Pagal birželio 17 dieną duotą įsakymą mobilizacija vyko pagal planą; birželio 29 dieną buvo baigta telkti kariuomenę. Pasienio zonoje įkurdinome vienuolika divizijų, jas sujungę į penkis armijos korpusus, be to, vieną diviziją perkėlėme prieš Hanko bazę. Vyriausiosios vadovybės rezervą sudarė keturios divizijos.

Prieš Suomiją nukreiptos rusų pajėgos turėjo tris armijas, sujungtas į Šiaurės vakarų armijų grupę, vadovaujamą maršalo Vorošilovo. Iš viso buvo trylika divizijų, keturios brigados, dvi šarvuotų tankų divizijos ir viena pasieniečių divizija, taip pat įvairių specialiųjų padalinių. Hanko įgulą

sudarė 3 500 žmonių. Išilgai sienos rusai įrengė įtvirtintus rajonus, kuriuos gynė specialiai parengta kariuomenė. Vadinasi, bendras šios grupuotės divizijų skaičius galėjo būti aštuoniolika–dvidešimt.

Iš pradžių rusai galbūt planavo sustiprinti 7-ąją armiją, išdėstytą į šiaurę nuo Ladogos ir sudarytą iš keturių divizijų, dar aštuoniomis divizijomis ir dviem šarvuotų tankų brigadomis. Tačiau dėl vokiečių sėkmės pagrindiniame karinių veiksmų teatre jie turėjo permesti šią kariuomenę į Pabaltijį. Taigi pagrindinio smūgio kryptyje į Ladogos Kareliją liko tik ankstesnės jėgos, tuo pat metu rusai buvo priversti sumažinti ir planuotų naudoti šiame ruože lėktuvų skaičių nuo 2 000 iki 1 000.

Kaip minėta, mūsų kariuomenė frontuose buvo telkiama pagal planą, sudarytą turint galvoje gynybinius veiksmus.

Kai rusų išpuolis prieš Suomiją taps įvykusiu faktu, mūsų gynybą pagal galimybes reikės telkti siaurumose, kuriomis gamta taip dosniai apdovanojo Karelijos sąsmauką ir Rytų Kareliją.

Pirmiausia būtinai reikėjo neutralizuoti palaikymo ešelonus, taip pat sukurti gana stiprią gynybą siekiant apginti gyvybiškai svarbias mūsų šalies dalis. Dėl sunkios padėties mums buvo labai svarbu grąžinti savo ekonomikai teritoriją, kuri buvo perduota pagal Maskvos sutarties sąlygas. Tai buvo galima padaryti tik pereinant į puolimą, todėl reikėjo pergrupuoti didelės apimties pajėgas.

Suomių tauta gal tikėjosi, kad armija iš pradžių užims Vyborgą ir Karelijos sąsmauką. O kai kurie visuomenės sluoksniai vylėsi kariuomenės judėjimo iki pat Leningrado!.. Aš vi-

sada maniau, kad tai niekaip nesusiję su mūsų šalies tikslais, tad iš pat pradžių šalies prezidentui pareiškiau: jokiu būdu nevadovausiu Leningrado puolimui.

Puolimas sąsmaukoje tokiu metu priverstų priešininką manyti, kad tikslas – užimti Leningradą, be to, vien tik mūsų jėgomis, nes vokiečiai tada buvo toli nuo šių vietų. Buvo galima numatyti, kad rusai sutelks prieš mus stambias pajėgas ir suduos triuškinamą smūgį. Puolimas, neturint kiekybinės sudėties ir technikos pranašumo, galėjo užstrigti tokiame siaurame fronto ruože, ir didelei daliai mūsų kariuomenės greičiausiai grėsė pavojus būti sulaikomai iš sparnų – ir iš šiaurės, iš Vuoksos pusės, ir iš Suomijos įlankos pusės, ypač iš Koivisto krypties.

Atmetęs puolimą Karelijos sąsmaukoje, pasirinkau plotą į šiaurę nuo Ladogos iš abiejų Jenisjervio ežero pusių. Pirmiausia nutariau išeiti prie Ladogos kranto į vakarus ir į rytus nuo Sortavalos, vėliau – prie valstybės sienos. Tuo pat laiku, vykdant pagrindinę operaciją, mūsų kariuomenei reikėjo judėti šiauriau Jenisjervio ežero Suojervio kryptimi. Čia turėjome tikslą perkirsti atsitraukimo kelius į vakarus nuo Sortavalos sutelktai rusų grupuotei, susiaurinti priešo pozicijas šiauriau Vuoksos ir užimti patogią pradinę padėtį toliau pulti Vyborgą ir Karelijos sąsmauką.

Pagal planą mūsų kariuomenės veiksmai ateinančiais mėnesiais buvo trijų pakopų: iš pradžių išlaisvinti Ladogos Kareliją, vėliau susigrąžinti Karelijos sąsmauką, o tada judėti į Rytų Karelijos gilumą.

Direktyvą pulti į šiaurę nuo Ladogos patvirtino birželio 28 dieną. Mūsų kariuomenę, dislokuotą tarp Kitės ir Ilo-

mantsio, kurią iš pradžių sudarė du armijos korpusai (6-ajam vadovavo generolas majoras Talvela, 7-ajam – generolas majoras Heglandas), į kuriuos įėjo penkios divizijos ir „O grupė“ (kavalerijos brigada, 1-oji ir 2-oji jėgerių brigados, taip pat vienas partizanų batalionas), vadovaujama generolo majoro Oinoneno, sujungė į apie šimto tūkstančių žmonių junginį ir jį pavadino Karelijos armija. Jai vadovauti paskyrė generalinio štabo viršininką generolą leitenantą Heinrichsą; o į jo vietą generaliniame štabe paskyrė generolą leitenantą Hajelą (Hajell).

Paskutiniame įsakymo punkte buvo nurodyta, kad galinė operacijos riba bus Svyrės upė ir Onegos ežeras.

Birželio 30 dieną buvo duotas įsakymas, kuriame detaliau nustatytos pagrindinės puolamosios operacijos gairės. Karelijos armija, suduodama pagrindinį smūgį į šiaurės rytus nuo Jenisjervio ežero, turėjo sutriuškinti priešą, esantį į rytus ir į vakarus nuo ežero, tada per trumpiausią laiką išeiti į pirmą Janikaniemio–Hemekoskio–Suistamo–Loimolos–Suvilahčio ruožą.

Išeidama į šią liniją, armija turi susidoroti su priešo kariuomene, sutelkta ežero pakrantėse, ir toliau pulti Salmio ir Tulemajervio kryptimi. Kairiuoju sparnu reikėjo užimti Liusvaros kaimą, įsikūrusį šalia senosios respublikos sienos, taip pat būti pasirengusiems pulti Porozerą ir Semozerą.

Formuojant Karelijos armiją, per Švediją netikėtai atvyko pastiprinimas iš Norvegijos – vokiečių divizija, vadovaujama generolo leitenanto Engelbrechto (Engelbrecht), kurią vokiečių būstinės vadovybė skyrė mano pavaldumui. Vienas iš jos pulkų ir viena artilerijos baterija buvo palikta vokiečių

kariuomenei, kovojančiai Laplandijoje. Minėta divizija buvo dislokuota netoli Joensu kaip vyriausiojo vado rezervas.

Man nepatiko, kad priskyrė svetimą junginį, kurio ginkluotė ir pasirengimas vargu ar atitiko karo reikalavimus miško sąlygomis.

Karelijos armija pradėjo pulti liepos 10 dieną. Pagrindinis smūgis buvo suduotas Korpiselkės kryptimi, be to, pagrindinės pastangos sutelktos kairiajame sparne. Nepaisant atkaklaus priešinimosi ir sunkumų dėl sudėtingo vietovės reljefo, 6-asis armijos korpusas, pastiprintas 1-ąja pulkininko Laguso (Lagus) jėgerių brigada, vietovę greitai užėmė ir plačiu lanku pajudėjo pirmyn išilgai rytinio Jenisjervio kranto, be to, jėgerių brigada puolė priešakyje ir per parą išėjo prie Ladogos ežero. Sortavalos rajone esančiai kariuomenei buvo atkirsti rytiniai tiekimo keliai. Liepos 21 dieną 6-asis armijos korpusas išėjo į senajame mūsų respublikos pasienyje esantį Salmį.

7-asis armijos pulkas, dešinysis Karelijos armijos kaimynas, sutiko atkaklų pasipriešinimą, todėl galėjo tik žingsnis po žingsnio skverbtis per tvirtas gynybines rusų kariuomenės pozicijas. Taigi didelė priešo kariuomenė, sutelkta rajone į vakarus nuo Sortavalos, buvo spąstuose ir daugiau negalėjo kelti grėsmės 6-ojo armijos korpuso judėjimui išilgai šiaurinio Ladogos kranto.

Kai užėmėme savo valstybės pasienio Salmio gyvenamąją vietovę, o po dienos 6-ojo armijos korpuso daliniai išėjo prie Tūlosjokio upės, įtekančios į Ladogą, ir šiauriau – į Vieljervio ir Hursiulės ruožą, armijos korpusas gavo įsakymą puolimą nutraukti. Buvo laikas susigrąžinti teritoriją, giliai įsiterpusią į kairįjį Karelijos armijos sparną.

Šiam tikslui 163-iąją vokiečių pėstininkų diviziją atidaviau generolo leitenanto Heinrichso žinion. Nors pastarasis gavo įsakymą vykdyti dvigubo apsupimo operaciją, vokiečių divizijos vadas pagrindinį smūgį nukreipė į šiaurę per Tolvajervį, o vienam suomių pulkui, kuris buvo jam pavaldus, buvo įsakyta judėti per Loimolą gyvenamosios vietovės Kolvos, išgarsėjusios Žiemos kare, kryptimi.

Kai paaiškėjo, kad daugybei siaurumų ir sąsmaukų užimti vokiečių divizijai reikės daug laiko ir aukų, kai kuriuos „O grupės“ dalinius perdavė generolui leitenantui Engelbrechtui, tada kariuomenė judėjo daug greičiau. Mūsų kariuomenei judant Suojervio kryptimi, rusų pasipriešinimas stiprėjo, ir, tik man įsakius apsupti ir smogti iš pietryčių ir rytų Loimolos kryptimi į rusų kariuomenės užnugarį, pasipriešinimas buvo palaužtas.

Priešas atsitraukė taip greitai, kad vokiečiai, kuriems buvo įsakyta spausti iš savo pusės, atsidūrė tuščioje erdvėje ir galėjo beveik nesusišaudydami įeiti į Suvilahčio kaimą. Tuo metu suomių kariuomenė perėjo sieną ir išėjo į sąsmauką tarp Sotozero ir Semozero ežerų.

Užėmus Suojervio rajoną, 163-ioji divizija vėl buvo grąžinta į mano rezervą.

Vos tik 6-asis armijos korpusas pristabdė puolimą, rusai pradėjo įnirtingas kontratakas. Naktį į birželio 24 dieną susidarė pavojinga padėtis, kai rusai išlaipino vienos brigados pajėgumo oro desantą į Lunkulasarį ir Mantsinsarį, tikėdamiesi atkirsti korpuso užnugario komunikacijas Salmio rajone, be to, didelės priešo pajėgos pradėjo ataką Tūlosjokio linijoje. Bet su šiuo reikalu mūsiškiai susitvarkė greitai, ir abi salos vėl buvo mūsų.

Liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje rusai vėl pradėjo pulti Tūlosjokio linijoje, be to, naujos jų jėgos, palaikomos tankų ir aviacijos, puolė Vieljervio ruože. Atkakliuose mūšiuose, užsitęsusiuose iki rugpjūčio 15 dienos, atakos buvo atremtos, ir 6-asis armijos korpusas savo kairiuoju sparnu išėjo į sąsmauką tarp Nuosjervio ir Mikilenjervio ežerų. Kontrsmūgius, suduodamus į centrą, atremdavo liepos 17 dieną čia atsiųsta iš Hanko 17-oji divizija, vadovaujama pulkininko Snelmano (Snellman).

Kai vyko kovos Ladogos Karelijoje, nuo pradinės Vuoksos–Piuhejervio ribos liepos 31 dieną prasidėjo puolimas šiauriniame Karelijos sąsmaukos ruože. Čia puolė generolo Latikaineno 2-asis armijos pulkas. Jo artimiausia užduotis buvo užimti geležinkelio mazgą Hytoloje ir nutraukti priešo komunikacijas Sortavalos kryptimi.

10-ąją diviziją, paimtą iš Karelijos sąsmaukos vakarinio ruožo, išvedė vietoj 2-sios armijos korpuso kariuomenės į vyriausiosios vadovybės rezervą. Nors šių žiaurių mūšių metu, kuriuos stebėjau iš arti, manęs ne kartą prašė atgabenti naujų jėgų, šį rezervą laikiau sau ir tik rugpjūčio 4 dieną perdaviau jį korpuso vadui, įsakęs naudoti tik mano nurodytoje kryptyje.

Kitą dieną Sihvo vadovaujama pailsėjusi divizija perėjo į puolimą, patraukė paskui save kaimyninius dalinius ir rugpjūčio 7 dieną užėmė Kaukolos kaimą. Gilus proveržis buvo sėkmingai baigtas. Rugpjūčio 8 dieną kariuomenė išėjo Ladogos ežero Lahdenpohjos rajone, o tai reiškė, kad priešo Sortavalos kariuomenės grupuotės komunikacijos visiškai atkirstos.

Rugpjūčio 11 dieną, kai puolimo pleištas pasiekė Ladogos krantą tarp Hytolos ir Keksholmo, pasidavė svarbus Hytolos geležinkelių ir plentų mazgas. Dvi rusų divizijos buvo priverstos atsitraukti į didelę Kilpolansario salą, kur atkakliai kovojo iki pat rugpjūčio 23 dienos. Po to juos vandens keliu nugabeno į Ladogos uostus Karelijos sąsmaukoje. Vėliau šios divizijos dalyvavo sąsmaukoje vykusiose kovose.

Išsprendus problemą pakrantės ruože reikėjo išvalyti kelią ir pulti sąsmaukoje esančio priešo kariuomenės sparnus ir užnugarį. Rugpjūčio 13 dieną 2-ojo armijos korpuso vadas gavo įsakymą greitai užimti Vuoksos krantą nuo Enso iki Pelekelės ir užimti placdarmą pietiniame šios upės krante.

Kai šiaurinėje Vuoksos vidurupio pusėje buvę rusų daliniai sunkiuose mūšiuose buvo sutriuškinti ir išblaškyti, dešinysis mūsų sparnas išėjo prie upės, ir jau rugpjūčio 23 dieną buvo sukurtas didelis placdarmas, apribotas Eirepės ežero ir Salmenkaito upės vandens sienomis.

Šiose operacijose ypač pasižymėjo 18-oji divizija, vadovaujama nuovokaus vado pulkininko Pajario. Ji forsavo Vuoksą Hopeasaomio rajone ir pakartojo puolamąjį manevrą, išmoktą per 1939 metų mokymus. Rugpjūčio 21 dieną užėmęs priešo sudegintą Keksholmą, kairysis mūsų kariuomenės sparnas išėjo į Suvanto–Taipalės ruožą. Po tris savaites trukusių nepaliaujamų mūšių 2-asis armijos korpusas visiškai įvykdė jam iškeltą užduotį.

Tuo metu mūsų kariuomenė, kovojusi Sortavalos kryptyje, tiek pajudėjo į priekį, kad buvo galima imtis veiksmų užimant Sortavalos miestą ir į vakarus nuo jo esančią teritoriją. Šią užduotį vykdyti pavedė specialiai šiam tikslui sufor-

muotam 1-ajam armijos korpusui, vadovaujamam generolo majoro Mekineno (Mäkinen).

Į šį korpusą įtraukė didelę dalį 7-ojo armijos korpuso kovinių pajėgų, o jo štabą ir likusią kariuomenės dalį, sustiprintą naujais padaliniais, išsiuntė į rytus stabilizuoti padėties rajone į šiaurę nuo Ladogos ežero ir pulti šiame fronte vėliau.

Rugpjūčio 17 dieną pulkininko Svensono (Svensson) vadovaujama 7-oji divizija užėmė Sortavalą. Ir čia, stipriai spaudžiama priešo, kariuomenė atsitraukė į šcherus, iš kur rusų Ladogos eskadra juos perkėlė į Leningrado rajoną. Didelė dalis priešo ginklų ir įrangos kaip kariniai trofėjai liko mūsų kariuomenei.

Operacijos Ladogos Karelijoje ir Ladogos pakrantėje atliktos pagal planą, bet rezultatas buvo ne visai toks, kokio laukiau. Matyt, dėl to, kad mūsų aviacija negalėjo sutrukdyti priešui vandens keliu ištrūkti iš vis stiprėjančios apsupties. Vis dėlto Ladogos Karelija buvo išlaisvinta, ir tuo pat metu buvo sudarytos pradinės pozicijos puolamajam manevrui Karelijos sąsmaukoje.

Kai Ladogos pakrantė vėl tapdavo mūsų, ten permesdavome artileriją ir kitą įrangą iš gynybinės linijos, pastatytos prie Saimos ežero, kai buvo sudaryta Maskvos sutartis. Artilerijos pabūklus į šią liniją tada atsiuntė iš Ladogos pakrantės gynybos fortų. Atkūrę buvusias baterijas, armijos lauko pajėgas atlaisvino būsimoms manevrinėms operacijoms.

Centrinėje Karelijoje tiesiogiai man pavaldi 14-oji divizija, vadovaujama pulkininko Rapanos, užėmė dideles teritorijas. Apsupę ir sutriuškinę rusų diviziją ir tuo pat metu atrėmę atkaklias kontratakas, jos daliniai įėjo į Rukojervio

kaimą ir rugsėjo 14 dieną jį užėmė, tada divizijai buvo duotas įsakymas pereiti į gynybą. Taip buvo sukurta svarbios Joensu–Kontiomakio geležinkelio magistralės apsaugos zona, kuriai kildavo pavojus ir Žiemos kare.

Vykstant mūšiams, ne kartą lankydavausi kariuomenėje ir tada galėdavau ne tik sužinoti apie jos sunkumus, bet ir pamatyti išskirtinį pasiryžimą pulti. Jau per pirmą manevrą judant pirmyn Korpilahčio–Salmio kryptimi aplankiau Karelijos armijos štabą, kuris buvo dislokuotas Nytiulahtyje netoli Joensu, o ką tik atkovotoje Vertsilės geležinkelio stotyje susitikau su daugybe vadų, taip pat sveikinau judančią pirmyn kariuomenę.

Vertsilėje buvo pakviestas ir 6-ojo armijos korpuso vadas generolas majoras Talvela; jis reikalavo, kad kariuomenė vėl pradėtų pulti nuo Tūlosjokio, tačiau, žinodamas jo impulsyvų charakterį, maniau, būtina priminti, jog tam dar neatėjo laikas. Pulti negalima tol, kol nesutvarkyti tiekimo keliai ir nesutelktos papildomos pajėgos, paimtos iš kitų fronto ruožų. Nenorėjau jokios žaibiškos sėkmės.

Vokiečių kariuomenė, buvusi Laplandijoje ir pavaldi okupacinės kariuomenės Norvegijoje vadui generolui pulkininkui fon Falkenhorstui (Falkenhorst), sudarė keturių divizijų atskirą armijos grupę. Be to, šia kryptimi veikė 3-ioji ir 6-oji suomių divizijos, dislokuotos Suomusalmyje ir Kūsame, jos buvo sujungtos į 3-iąjį armijos korpusą, vadovaujamą generolo majoro Sylasvuo. Pagal vokiečių būstinės nurodymus, Laplandijos armija turėjo užimti Murmanską ir atkirsti jo geležinkelį.

Ten neseniai buvo nutiestas kelias, tad pagrindinis smūgis puolant galėjo būti nukreiptas į Salos gyvenamąją vietovę, iš

kur vokiečiai ketino prasiveržti į Kandalakšą prie Murmansko geležinkelio. Ši užduotis buvo iškelta 36-ajam armijos korpusui, susidedančiam iš dviejų vokiečių divizijų, kuris liepos 1 dieną perėjo į puolimą, o 6-oji suomių divizija, dislokuota Kūsame, judėjo per miškus link priešo tiekimo kelių į rytus nuo Salos. Piečiau pirmyn pajudėjo likusi 3-iojo armijos korpuso dalis – ji turėjo išeiti į Kestengos–Uchtos liniją.

Pulti Salą pasirodė labai sunku. Visos vokiečių pastangos atsitrenkdavo į plačią įtvirtintą rusų juostą, ir tik apsupties pavojus privertė priešą pagaliau atsisakyti Salos. Tuo pat metu 6-oji suomių divizija grasino rusams atkirsti atsitraukimo kelius. Plataus masto puolamasis manevras liepos 6 dieną į šiaurę nuo Kolos upės išvedė vokiečius į geležinkelį ir plentą už Salos. Bet jie negalėjo sutrukdyti priešui pasprukti, kai jis, susilpnėjęs dėl nuostolių ir, suvokdamas padėties pavojingumą, liepos 8 dienos ryte pradėjo trauktis.

Užėmusiems tuščią Salos kalnų rajoną vokiečiams daugiau nieko nepavyko užimti. Tik 3-iojo armijos korpuso daliniai, puolę Kestenegą ir Uchtą, toliau judėjo pirmyn, tiesa, išėjimo ruožai jiems buvo sutrumpinti. Petsamo kryptimi vokiečių puolimas sustojo tuščioje nykioje vietovėje ant Licos upės kranto, kur jų kariuomenė išlaikė pozicijas iki pat karo pabaigos.

Vokiečiai įgyvendindavo savo operacijas nepriklausomai nuo mūsų, bet jos vyko Suomijos teritorijoje, ir veiksmai, vykę vokiečių fronto ruože, žinoma, darė įtaką mūsų pusės karui, tad buvo galima manyti, kad vokiečių kariuomenė pavaldi suomių vyriausiajam vadui.

Šis klausimas, kaip birželio pabaigoje man pranešė mano būstinėje dirbęs vokiečių karinės vadovybės atstovas pėsti-

ninkų generolas Erfurtas (Erfurth), netgi buvo svarstomas vokiečių vadovybės būstinėje. Ši idėja manęs visai nežavėjo. Suprantama, tokia struktūra labai padidintų darbo krūvį ir užkrautų man atsakomybę už nepažįstamą kariuomenę. Tačiau svarbiausia buvo kita aplinkybė: vargu ar galima įsivaizduoti, kad didelę vokiečių armijos dalį atiduotų mano pavaldumui, bet aš netapčiau priklausomas nuo Vokietijos karinės vadovybės.

Po karo daug kalbėta, kad Suomija priklausė nuo Vokietijos. Be ekonominės priklausomybės, į kurią vyriausybė buvo priversta atsižvelgti, nustatydama savo poziciją vokiečių siūlymų atžvilgiu, nebuvo jokios kitos, grindžiamos kokiomis nors sutartimis arba bendrais sprendimais, visų pirma kariniu požiūriu.

Tai liudija daugelis atvejų, aprašytų šiuose prisiminimuose, kai aš, paisydamas savo šalies tikslų, neigiamai vertinau ir operatyvinius, ir kitus vokiečių siūlymus. Generolo Erfurto pranešimą galima laikyti tiriamuoju vien dėl to, kad jis paklausė generalinio štabo viršininko, ar jis perdavė pranešimo turinį toliau, ir koks vyriausiojo vado požiūris šiuo klausimu. Generolas leitenantas Heinrichsas jam atsakė, kad ši idėja vyriausiojo vado nedomina.

Kai pranešimai iš fronto iš esmės džiugino, pradėjo kelti susirūpinimą politinė padėtis. Anglijos ambasada Helsinkyje, kuri, prasidėjus karui, vis didėjo, vykdė plačią, nukreiptą visų pirma prieš vokiečius, žvalgybinę veiklą. Vokiečiai dėl to užsienio reikalų ministrui Vitingui darė pastabas, be to, Hitleris laiške respublikos prezidentui asmeniškai pareiškė, kad imsis priemonių šią veiklą nutraukti. Į mūsų prašymus ambasados

personalo sudėtį mažinti niekas nekreipė dėmesio, o ir užsienio reikalų ministras nemanė, kad galima vadovaujantis mano nurodymu uždrausti lankyti atitinkamus rajonus.

Padėtis tapo įtempta, kai liepos 28 dieną užsienio reikalų ministras Anglijos ambasadoriui pareiškė, kad suomių ambasada Londone nutraukia savo veiklą, ir kartu Britanijos kabineto paklausė, ar Didžioji Britanija ketina ir toliau laikyti savo ambasadą Helsinkyje.

Liepos 31 dieną anglų aviacija bombardavo Petsamą, dėl to Suomija pareiškė protestą ir atšaukė savo ambasadą namo. Anglijos ambasada, savo ruožtu, paliko Helsinkį. Karo pradžioje Anglija supratingai vertino mūsų poziciją, tad tokie santykiai, praėjus maždaug mėnesiui, nežadėjo nieko gero.

Užsienio reikalų ministras Vitingas tvirtino, kad vyriausiasis vadas gynė minėtas priemones, tačiau tai neatitinka tikrovės. Aš, tiesa, atkreipiau vyriausybės dėmesį, kad Anglijos žvalgybai leido veikti tokiu plačiu mastu, ir tuo pat metu siūliau reikalauti sumažinti ambasados darbuotojų skaičių ir uždrausti užsieniečiams lankytis tam tikruose rajonuose, bet atšaukti ambasadą tikrai nepatariau.

Aš maniau, kad, esant tokiai įvykių eigai, kaip neoficialų atstovą Londone Suomijai reikėtų paskirti ką nors iš įtakingų Anglijos vyriausybės narių, esančių *persona grata**, kurį laiko patriotu, ne vyriausybės vykdomos užsienio politikos šalininką. Kai šia tema kalbėjausi su prezidentu Riučiu, jis man visiškai pritardavo. Tačiau dėl man nežinomų priežasčių to neįgyvendino.

---

* *Lot.*; pageidaujamas asmuo. *(Red. past.)*

Dabar atėjo eilė išlaisvinti Vyborgą ir Karelijos sąsmauką. Pozicijose, išsidėsčiusiose tarp Saimos ežero ir Suomijos įlankos, buvo generolo leitenanto Ošo 4-asis armijos pulkas. Jį sudarė trys divizijos.

Pagal operatyvinius planus, tuo metu, kai 2-asis armijos korpusas išeis į ruožą, iš kurio jis keltų grėsmę priešo užnugariui, Ošas privalėjo pereiti į puolimą ir apsupti rusų grupuotę, užėmusią gynybą ratu Vyborgo rajone, ir pagrindinį smūgį suduoti kairiajam sparnui. Kai 2-asis armijos korpusas išėjo Vuoksos link ir pietiniame krante užėmė placdarmą (tai buvo sakyta anksčiau), rugpjūčio 22 dieną generolas leitenantas Ošas gavo įsakymą pereiti į puolimą.

Bet išvakarėse buvo gautas pranešimas, kad prieš 4-ąjį armijos korpusą esančiame ruože rusai sprogdina savo įtvirtinimus, vadinasi, jie ketino atsitraukti ir sunaikindami kelių tinklą mėgina sulaikyti mūsų kariuomenės slinkimą. Taigi, suplanuotas puolamasis manevras tapo persekiojamuoju. Jau rugpjūčio 23 dieną 4-ojo armijos korpuso dešinysis sparnas išėjo Vilajokio link vakariniame Vyborgo įlankos krante, o kairysis sparnas – į Kipinajokį už septyniolikos kilometrų į šiaurę nuo Vyborgo.

Tuo pat metu iš 2-ojo armijos korpuso placdarmo per Vuoksą perkelta lengvoji brigada pradėjo pulti ir rugpjūčio 20 dieną, judėdama vakarų kryptimi, pasiekė Liujukiulę už dvylikos kilometrų į rytus nuo Vyborgo. Padėtis teikė galimybę suduoti smūgį iki pat Suomijos įlankos, taip pat perkirsti komunikacijas ir sukliudyti galimiems rusų mėginimams siųsti pagalbą savo kariuomenei. Dėl to 4-asis armijos pulkas rugpjūčio 23 dieną gavo nurodymą savo kairįjį sparną

pasukti Ūsikirko kryptimi, o dešiniajam 2-ojo armijos korpuso sparnui buvo įsakyta judėti Kivenapos link.

Vyborgo ruože tuo metu veikė trys rusų divizijos, vienai iš jų buvo pavesta ginti Vyborgą ir jo apylinkes, o kitų dviejų užduotis – pulti Vuosalmį, siekiant atblokšti priešą per Vuoksą. Kartu rusai norėjo čia panaudoti 2-ąją diviziją, einančią per Valkjervį iš Kilpolos į Karelijos sąsmauką.

Rusų operacijos planas rodė jų iniciatyvumą ir dłąsą, bet jį įgyvendinti pradėjo per vėlai, nes greitas 4-ojo ir 2-ojo korpusų judėjimas pirmyn pavertė jį niekais, o ir kariuomenė iš Kilposario nespėjo laiku nusigauti iki tikslo.

Kai rusų puolimo pleištas pakeliui iš Vyborgo į Vuosalmį netikėtai įsirėžė į 4-ojo armijos korpuso, judančio per Kamarą ir Perkjervį link Ūsikirko, kairiojo sparno šoną, žinoma, atsirado keletas rimtų aplinkybių, bet iš dvi paras trukusių atkaklių mūšių mūsiškiai išėjo garbingai. Puolimas tęsėsi, ir rugpjūčio 25 dieną Kamaros stoties rajone buvo perkirsta svarbiausia geležinkelio magistralė, vedanti į Leningradą.

Tada ir dešiniajame 4-ojo armijos korpuso sparne prasidėjo operacija, kuri buvo labai svarbi ateityje.

Kai pagrindinės priešo pajėgos kontratakavo į rytus nuo Vyborgo, kita jos kariuomenės dalis buvo apsupta šiaurinėje kryptyje, pulkininko Vinelino (Vinelin) vadovaujama 8-oji divizija rugpjūčio 24 dieną persikėlė per Vyborgo įlanką. Kitą dieną buvo atkirsti geležinkeliai ir plentai.

Rusų diviziją suspaudė abu 4-ojo armijos korpuso sparnai. Dešinysis sparnas užėmė papildomas teritorijas rytiniame Vyborgo įlankos krante, o kairysis iš Heinijokio krypties pasistūmėjo į pietvakarius. Rusų kariuomenė, kovojanti ne-

toli Vyborgo ir į rytus nuo miesto, greitai suprato, kad jų komunikacijos atkirstos ir juos, galų gale, įvarė į maišą plačioje miško teritorijoje tarp Porlo ir Metsakiulės į pietus nuo Vyborgo. Tik po atkaklių ir drąsių keletą parų trukusių mūšių pavyko nedidelei apsuptos divizijos daliai ištrūkti iš maišo, patiriant didžiulių nuostolių; per mišką ji nusigavo iki žiedo ir paspruko į Koivistą. Viskas, kas liko iš kariuomenės, taip pat didelė dalis gurguolės ir ginkluotės atrišant „Porlo maišą", rugsėjo 1 dieną pateko į mūsų rankas.

Jau rugpjūčio 29 dieną 4-ojo armijos korpuso daliniai įėjo į Vyborgą. Tą dieną virš senosios Vyborgo tvirtovės vėl suplevėsavo vėliava, kuri buvo nuleista 1940 metų kovo 13 dieną. Išlaisvinimas, kurio nekantriai laukė visa tauta, atėjo – visi džiaugėsi ir didžiavosi, kad išlaisvinta Karelijos sostinė. Nuotaiką temdė tik nuolatiniai priešo niokojimai tiek pačiame mieste, tiek jo apylinkėse.

Rugpjūčio 31 dieną atskiri 4-ojo armijos korpuso padaliniai pasiekė Vamelsu, įsikūrusį prie Suomijos įlankos. Tą pačią dieną pulkininkas Pajaris drąsiu šuoliu įsiveržė į Mainilos kaimą, išgarsėjusį Žiemos karo pradžios įvykiais; prie jo šimtametės jį kertančios sienos galėjome būti kaip neutralūs kaimynai, o ne kaip nekenčiami priešai, jeigu tik būtų panorėjusi Sovietų Sąjunga. Rugsėjo 2 dieną buvo užimta Koivisto gyvenvietė, o likusioje šalies dalyje rusai priešinosi mūsų atakoms dar du mėnesius.

Puolimo metu mane kankino mintis, kad priešas į mūšius už Vyborgą įsikiš galbūt su naujomis jėgomis – atsiųs iš rytinės Karelijos sąsmaukos dalies. Dėl Leningrado artumo buvo galima laukti energingų kontrpriemonių, kurioms šios

krypties kelių tinklas teiktų didelį pranašumą. Todėl būtinai reikėjo tuo pat metu su mūšiu už Vyborgą priešo pajėgas sutriuškinti rytinėje sąsmaukos dalyje.

Šią užduotį pavedė dviem 2-ojo armijos korpuso kairiojo sparno divizijoms, performuotoms į 1-ąjį armijos korpusą. Rugpjūčio 24 dieną, įnirtingai kaunantis, joms pavyko atstumti priešą už senos valstybinės sienos, prie kurios divizijos išėjo rugsėjo 2 dieną.

Puolamoji viso mėnesio operacija Suomijai sugrąžino Karelijos sąsmauką. Buvo sutriuškintos penkios priešo divizijos, paimta daug belaisvių ir vertingos įrangos. Vėliau operacijos sąsmaukoje pavirto į užsitęsusį pozicinį karą, pasibaigusį po trejų metų.

Kai buvo pasiekta valstybinė siena, įsakyme pareiškiau padėką kariuomenei ir pabrėžiau, kad mums dar teks išeikvoti daug jėgų, ir kol kas dar ne laikas keisti šautuvą į plūgą. Šie žodžiai buvo laiku, nes visuomenėje plačiai pasklido nuomonė, tartum karas jau beveik baigėsi.

Per pačius nuožmiausius mūšius Karelijos sąsmaukoje iš Vokietijos ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo viršininko generolo feldmaršalo Keitelio gavau laišką, kuriame jis siūlė, kad suomių armija pultų Leningradą iš šiaurės tuo pat metu, kai vokiečių kariuomenė puls iš pietų. Laiške taip pat buvo kalbama, kad suomių kariuomenei reikėtų pereiti į puolimą Ladogos ežero rytuose ir forsuoti Svyrę, siekiant prisidėti prie vokiečių, kovojančių Tichvino kryptimi, bet Ladogos pietryčiams ginti reikia palikti stiprų manevringą dalinį.

Kai, mano paprašytas, respublikos prezidentas atvyko į būstinę, pranešiau apie Vokietijos karinės vadovybės kreipi-

mąsi, pakartojęs, kad vyriausiojo vado pareigų ėmiausi su ta sąlyga, kad nepulsime Leningrado. Taip pat pabrėžiau: mano manymu, Svyrės forsavimas vargu ar sutampa su šalies interesais.

Prezidentas Riutis su manimi sutiko, ir rugpjūčio 28 dieną generolui feldmaršalui Keiteliui išsiunčiau neigiamą atsakymą. Kalbant apie Svyrės forsavimą, tai vokiečiai šiuo atsakymu pasitenkino, bet dar atkakliau laikėsi siekio, kad drauge pultume Leningradą. Kadangi išvykti iš būstinės padaryti prezidentui Riučiui pranešimo negalėjau, buvau priverstas vėl paprašyti, kad jis atvyktų. Derybų su juo rezultatas ir šį kartą buvo neigiamas atsakymas, laišku išsiųstas rugpjūčio 31 dieną.

Tą pačią dieną armijos korpusai, veikę Karelijos sąsiauryje, gavo įsakymą nepereiti rusų gynybinės linijos, einančios piečiau senosios valstybės sienos. Pati siena netapo galutiniu mūsų puolimo ruožu dėl to, kad gynybai labiau tiko linija, trumpesnė už vingiuotą valstybinę sieną.

Bet klausimas dėl Leningrado puolimo nebuvo užmirštas. Praėjus kuriam laikui, rugsėjo 4 dieną, iš Vokietijos ginkluotųjų pajėgų būstinės atvyko patikimiausias generolo feldmaršalo žmogus – Jodlis, kuriam buvo pavesta mane įtikinti, kad puolime Suomija privalo dalyvauti. Tvirtai laikiausi savo požiūrio, ir generolas Jodlis, kuriam aiškiai buvo duotos griežtos instrukcijos, nesusilaikęs sušuko:

– Nagi padarykite bent ką nors, norėdamas parodyti gerą valią!

Norėdamas mūsų santykius su vokiečiais sušvelninti ir sulaukti pagal galimybes teigiamo sprendimo šiuo metu vykstančiose derybose dėl tiekimo iš Vokietijos į Suomiją 15 000

tonų grūdų, prieš savo norą sutikau apgalvoti Juodosios upės, esančios prieš dešinįjį mūsų kariuomenės sparną, puolimą. Tačiau ir šis planas liko neįgyvendintas.

Klausimas, ar reikia pereiti seną valstybinės sienos liniją, galbūt sukėlė gyvas vyriausybės ir Parlamento diskusijas. Man pasakojo, kad finansų ministras Taneris griežtai pasisakė prieš šią idėją. Aš šios problemos, kuri, be kita ko, man atrodė per daug formali, nevertinau taip kritiškai. Pažeista taika mums suteikė teisę pajudėti už valstybinės sienos ir užsiimti ten pozicijas, jeigu to pareikalaus karinė padėtis.

Priešindamasis mūsų kariuomenės dalyvavimui Leningrado puolime, pirmiausia vadovavausi politiniais sumetimais, kurie, mano manymu, buvo svaresni už karinius. Pagrindinis rusų pasiteisinimas, pažeidžiant Suomijos sienas, buvo tvirtinimas, kad nepriklausoma Suomija tariamai kelia grėsmę antrajai Sovietų Sąjungos sostinei. Todėl buvo protingiau neduoti priešui į rankas ginklo svarstant šį ginčytiną klausimą, kuris netgi pasibaigus karui tebebūtų nagrinėjamas.

O kalbant apie karinių veiksmų perkėlimą į Rytų Kareliją, tai čia padėtis buvo kitokia. Ten mes, kaip vėliau išaiškėjo, nekėlėme grėsmės nei Leningradui, nei Murmansko magistralei. Užimti Rytų Kareliją reikėjo todėl, kad priešas iš čia pastatytų atraminių bazių neperkeltų karo į Suomijos teritoriją.

Kaip buvo minėta, vokiečių planas per Petsamą ir Salą suduoti lemiamą smūgį Murmansko magistralei, tokiai svarbiai SSRS ir jos sąjungininkių ryšiams, žlugo. Kariuomenės nebuvo galima sustiprinti, todėl karinė Vokietijos vadovybė nusprendė čia pereiti į gynybą.

Rugpjūčio 2 dieną man pranešė apie vokiečių įsakymą, kuriame buvo aiškiai pasakyta, kad Hitleris nusprendė Kan-

dalakšos nepulti. Tuo pat metu įsakyme buvo nurodoma, kad vis dėlto neatsisako minties atkirsti Murmansko magistralę, ir įsakymas susijęs tik su pasirinkta pradine kryptimi. Vokiečiai dabar siūlė 3-iąjį armijos korpusą, palaikomą vokiečių kariuomenės, nukreipti į magistralę per Louhį. Jeigu tai būtų neįmanoma, tada turima vokiečių kariuomene būtų galima sustiprinti piečiau esančią Karelijos armiją.

Man šios rekomendacijos nepatiko, nes, mano manymu, puolimas labiau į pietus esančia kryptimi ilgainiui taptų pavojingas ir sunkus. Piečiau galbūt ir būtų lengviau skverbtis Murmansko geležinkelio link, bet buvau įsitikinęs, kad priešo reakcija bus nuožmi, būtent tai ir skatino neigiamą mano nusistatymą.

Juk reikėjo ne laikinai užimti kokį nors magistralės punktą, o išlaikyti tai, kas anuo metu buvo užimta. 163-osios divizijos koviniai veiksmai į šiaurę nuo Ladogos ežero man nepadarė teigiamo įspūdžio, kad vokiečių kariuomenė gali kovoti miške, bet apskritai nenorėjau įtraukti vokiečių į Karelijos armiją. Žinojau, kad į pietinį Rytų fronto ruožą, kur vadovauja vokiečiai, nuolat įtraukiami jų padaliniai į rumunų ir vengrų karinius junginius, bet mūsų sąlygomis apie tokią tvarką negalėjo būti ir kalbos.

Nors 3-iasis armijos korpusas buvo pavaldus vokiečiams, vis dėlto buvau priverstas atkreipti generolo Erfurto dėmesį, kokių nemalonumų kiltų, įgyvendinus vokiečių siūlymus.

Mano nuojauta, kad mėginimas pulti Murmansko magistralę paskatins skubius kontrveiksmus, visiškai pasitvirtino. Pastiprinę 3-iojo armijos korpuso ruožą, vokiečiai pradėjo pulti per Kestengą Louhio geležinkelio stoties link, bet ir rusai sustiprino savo kariuomenę, dėl to puolimas sustojo.

Rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje vokiečiai Rytų fronte tebepuolė, nors ir lėčiau. Rugpjūčio 28 dieną buvo užimtas Talinas, o pirmą rugsėjo savaitę vokiečių kariuomenė prisiartino prie pietinių Leningrado pakraščių. Rugsėjo 8 dieną jie užėmė Orešeko tvirtovę ir atsidūrė prie Ladogos ežero. Antžeminės Leningrado komunikacijos buvo perkirstos, bet miestas nebuvo apsuptas visiškai: Karelijos sąsmaukoje jis turėjo 25–40 kilometrų ilgio vietovės ruožą, iš kurio per Ladogą šalia vokiečių apsupties žiedo buvo palaikomas ryšys.

Keista, kodėl vokiečiai nesunaikino didžiulio rusų placdarmo aplink Oranienbaumą, kuris per Suomijos įlanką palaikė ryšį su Kronštatu ir Leningradu, o paliko šį maišą savo užnugaryje metams. Tokį pasyvumą lėmė kariuomenės trūkumas, ir jis tapo lemtingas, kai rusai 1944 metų pavasarį perėjo į kontrpuolimą.

Buvo tvirtinama, kad Hitleris tuo metu nusprendė numarinti badu milijoninį miestą prie Nevos. Jeigu tai tiesa, tai toks sprendimas rodo didžiulį rusų ištvermingumo ir išradingumo neįvertinimą, be to, tai visiškai nesiderino su tuo, kad mus ne kartą ragino dalyvauti puolant Leningradą.

Pažymėtina, kad, pagal rugpjūčio 5 dieną gautą informaciją, vokiečių karinė vadovybė tuo laikotarpiu nusprendė Leningrado prieigose veikusią tankų armiją išsiųsti prie Maskvos. Tai ilgai slėpė nuo mūsų, nes ši informacija galėjo sustiprinti mūsų nenorą dalyvauti puolime. Buvo juntama, kad Hitleris, tuo metu priimdamas sprendimus, pradėjo blaškytis, bet kas žino, informacijos prieštaringumas galbūt buvo paaiškinamas ir tuo, kad vokiečių karinė vadovybė norėjo pasinaudoti proga ir pasiekti sėkmę prie Maskvos, todėl

susilpnino savo kovines pajėgas prie Leningrado ir dar uoliau ragino Suomiją prisidėti.

Taigi, sprendimas Leningradą numarinti badu, jeigu toks apskritai buvo, turėjo atsirasti daug vėliau, kai viltys dėl Suomijos dalyvavimo puolamojoje operacijoje visiškai žlugo.

Rytų Karelijoje reikėjo baigti operacijas, nutrauktas iki to laiko, kol bus atstatytos geležinkelio atšakos, einančios į Loimolą ir Ūksu, ir atsiras galimybė iš Karelijos sąsmaukos persiųsti kariuomenę. Rugpjūčio 27 dieną Karelijos armija gavo įsakymą viena dalimi tęsti puolimą nuo Vitelo–Vieljervio ruožo Svyrės link, o kita dalimi – iš Semozero rajono sovietinės Karelijos sostinės Petrozavodsko vakariniame Onegos ežero krante kryptimi.

Netoli Ladogos ežero esančiose pozicijose buvo 6-asis trijų divizijų armijos korpusas. Viduryje stovėjo dvi 7-ojo armijos korpuso divizijos, kurias sustiprinti iš Karelijos sąsmaukos žygiavo viena divizija. Ši kariuomenė buvo išsidėsčiusi išilgai Suojervio–Petrozavodsko geležinkelio ir piečiau nuo jo. Kairiajame sparne šiauriau Semozero veikė „O grupė“.

Prieš Karelijos armiją stovėjo naujais daliniais sustiprinta 7-oji armija, kurios keturios divizijos užėmė gynybines pozicijas tarp Ladogos ir Semozero, o 5-oji šiauriau šio ežero pertvėrė kelią „O grupei“.

Vietovės kraštovaizdis ir ja einantis kelių tinklas Karelijos armijos vadui padėjo sukurti platų priešo apsupties žiedą. Pietines priešo komunikacijas jis nusprendė atkirsti greitu dešiniojo sparno, tai yra 6-ojo armijos korpuso, smūgiu Svyrės vidurupio kryptimi. Tuo pat metu 7-asis armijos korpusas savo kairiuoju sparnu turėjo užimti vienintelį plentą,

esantį prie rusų kariuomenės centro piečiau Suojervio–Petrozavodsko geležinkelio atšakos. Šis puolimo planas buvo įgyvendintas pagal aukščiausio laipsnio eiliškumą.

Šio puolimo metu svarbiausias mūšis vyko rugsėjo 4-os naktį, kai mūsų kariuomenė prie Tūlosjokio pralaužė tvirtą gynybą. Parengus artileriją, kurioje dalyvavo šešiolika artilerijos divizionų, gynybą pralaužė 6-asis armijos korpusas. Jau 7 dieną pirmoji jėgerių brigada, vadovaujama sumanaus ir bebaimio vado pulkininko Laguso, išėjo prie Svyrės, o kitą dieną – prie stambaus geležinkelio tilto per upę. Bet tai nereiškė, kad kariuomenė perkirto Murmansko magistralę, nes rusai buvo gana budrūs ir pastatė aplinkkelį, kuris, eidamas Baltosios jūros krantu, jungė Archangelsko ir Murmansko geležinkelius.

Kai mūsų dešinysis sparnas valė kelią Svyrės link ir spaudė rusus iš pietų ir vakarų, kairioji mūsų apsiausties pusė išėjo prie Priažos, kurią rugsėjo 8 dieną, įnirtingai kaudamasi, užėmė 2-oji divizija, vadovaujama talentingo pulkininko Heiskaneno (Heiskanen). Taigi, pirmoji operacijos fazė buvo baigta, centre kovojusių dviejų rusų divizijų komunikacijos buvo atkirstos.

Kitomis dienomis šių divizijų apsiausties žiedas Piuhejervio ežero ruože spaudė vis stipriau ir stipriau, ir mūsų kariuomenė atmušinėdavo rusų mėginimus atverti į Petrozavodską vedantį kelią, tuo pat metu atremdama priešo, bandžiusio pagelbėti savo divizijoms, atakas. Didžiulių pastangų kaina, palikus visą įrangą, pagrindinei divizijų daliai pavyko išeiti iš apsupties per miškus ir pelkes.

Kaip ir sutriuškinant „Porlo maišą“ Karelijos sąsiauryje, rusų kareiviai ir dabar parodė neįtikėtiną sugebėjimą iškęsti

sunkumus ir įtampą, o pranešimai apie Piuhejervio mūšius atskleidė šiurpias kančias, kurias patyrė, braudamiesi per neįžengiamus miškus.

Po kelių parų pietinis puolimo pleištas išėjo į Šokšo kaimą prie Onegos ežero, o greitai ir prie Svyrės ištakų prie Voznesenjės. Po kurio laiko ši kariuomenė iš pietų prisiartino prie Petrozavodsko, šiaurinė grupė, judėdama per Oloneco sąsmauką, priėjo prie miesto iš vakarų, pakeliui dalyvaudama žiauriuose mūšiuose.

Kai priešakiniai 7-ojo armijos korpuso daliniai ir 1-oji jėgerių brigada susiėjo, rusams vienintelis antžeminis kelias liko koridorius, vedantis į Kondopogą ir Medvežjegorską, o ir jam nuolat grėsė pavojus. Tuo metu laivais ir baržomis iš Petrozavodsko vyko evakuacija, o patį miestą pradėjo naikinti dalimis. Rugsėjo 17 dieną dėl miesto prasidėję žiaurūs mūšiai spalio 1 dieną baigėsi jo užėmimu. Pirmasis Rytų Karelijos užėmimo etapas buvo visiškai baigtas.

Didžioji dalis 7-osios rusų armijos, mums puolant, sustiprintos viena divizija ir keletu nedidelių padalinių, buvo sutriuškinta. Paėmėme daug belaisvių ir vertingos įrangos. Mūsų kariuomenei artėjant prie Petrozavodsko, rusų pasipriešinimas stiprėjo, o atkirsta vietovė ir silpnai išvystytas kelių tinklas privertė puolančią kariuomenę patirti didžiulių sunkumų.

Svyrės aukštupys dėl blogų kelių šiaurinėje jos dalyje nelabai tiko gynybos linijai įrengti, tad Karelijos armija gavo įsakymą forsuoti upę ir užimti placdarmą jos pietiniame krante. Kai jis buvo išplėstas maždaug dvidešimt kilometrų į gylį ir iki šimto kilometrų į plotį, mūsų kariuomenė šiame ruože perėjo į gynybą.

Generolui leitenantui Heinrichsui už labai sėkmingą kariuomenės vadovavimą puolamosioms operacijoms Karelijoje buvo suteiktas pėstininkų generolo laipsnis. Pasibaigus Žiemos karui, vyriausybė įsteigė ordiną Manerheimo Kryžių, arba, tiksliau, 1-ojo ir 2-ojo laipsnio Manerheimo Kryžiaus ordinus, kuriais buvo apdovanojami suomių armijos kovotojai, nepriklausomai nuo laipsnio, už ypatingą drąsą kovose, už labai svarbius rezultatus arba už nepaprastus nuopelnus vadovaujant koviniams veiksmams. Pirmuoju šio ordino kavalieriumi tapo pulkininkas Lagusas.

Tiek kariuomenė, tiek civiliai gyventojai buvo nepaprastai laimingi, kad užėmėme sovietinės Karelijos respublikos sostinę – džiaugsmui nebuvo ribų.

Buvo per anksti, įsakius vienam vietiniam organui, keisti gyvenamųjų vietovių pavadinimus į suomiškus užimtoje teritorijoje; to pavyzdys – Petrozavodsko pavadinimo pakeitimas į Janisliną*. Kai tik apie tai sužinojau, būstinė savo įsakymu pavadinimo pakeitimą atšaukė.

Kaip jau minėjau, rugpjūtį–rugsėjį atmečiau vokiečių prašymus, kad suomių kariuomenė forsuotų Svyrę ir už šimto dvidešimt penkių kilometrų Tichvino rajono gilumoje susijungtų su vokiečiais, puolančiais iš pietų. Tichvinas įsikūręs prie Vologdos–Leningrado geležinkelio. Jį perkirtę, vokiečiai atimtų iš rusų pajėgų, esančių piečiau Ladogos ežero, paskutinį geležinkelio ryšį, vedantį į Sovietų Sąjungos gilumą.

Dabar vokiečiai vėl pateikė tokį siūlymą, bet vėl atsakiau neigiamai. Kalbant apie siūlymą dėl 163-iosios vokiečių pėstininkų divizijos, tai čia reikalai buvo kitokie. Šią diviziją

---

* Onegos tvirtovė. *(Orig. past.)*

perdavė Karelijos armijai, kad galėtų dalyvauti mūšiuose dešiniajame Svyrės fronto sparne, iš kur ji galėjo judėti pirmyn į nežinią.

Dėl šiaurės vokiečiai taip pat turėjo pageidavimų. Rugsėjo 22 dieną vizito atvyko Laplandijos armijos vadas generolas pulkininkas fon Falkenhorstas ir šio rajono aviacijos vadas generolas pulkininkas Štumpfas (Stumpf). Jų atvykimas įvardytas mandagumo vizitu, jis toks ir buvo, bet prasidėjo kalba apie vokiečių norą gauti papildomą suomių kariuomenę. Buvo pažymėta, kad vokiečių kariuomenė negali susitvarkyti su sunkiomis užduotimis be pripratusių prie vietovės suomių. Jokių pažadų šiuo klausimu savo svečiams duoti negalėjau.

Po kelių dienų į būstinę atvyko garbingas svečias. Jo domėjimasis mūsų kariuomene mane itin nudžiugino. Tai buvo švedų sosto įpėdinis Gustavas Adolfas. Jis, lydimas kelių karininkų, atvyko į Mikelį, paskui rengėsi į Rytų Kareliją.

Princas Gustavas Adolfas buvo mėgstantis savo profesiją kareivis ir kartu nuoširdus žmogus; jo siaubingą mirtį lėktuvo katastrofoje 1947 metais apverkė daugybė suomių. Princą lydintys karininkai buvo įpareigoti surinkti žinias apie kovinių veiksmų vykdymą tomis sąlygomis, kurios artimesnės Švedijos, o ne žemyno sąlygoms.

Švedų karininkai buvo išskirstyti į grupes, jiems suteikta galimybė stebėti kariuomenės veiksmus iš arti. Pats princas išvyko į Petrozavodską praėjus keletui dienų po jo užėmimo, o iš ten – į šiaurę Kondopogos kryptimi stebėti Sunos žemupio forsavimo. Kadangi miškai buvo pilni po juos klaidžiojančių rusų, ir pavienius keliauninkus jie dažnai užmušdavo, o transporto priemones sunaikindavo, šis žygis nebuvo saugus.

Suomijos ir Anglijos santykiai vasarą palaipsniui vis blogėjo.

Rugsėjo 22 dienos notoje, perduotoje per Norvegijos ambasadą Helsinkyje, britų vyriausybė pareiškė, kad pasirengusi atkurti draugiškus santykius su sąlyga, jeigu Suomija nutrauks karinius veiksmus ir atitrauks kariuomenę už 1939 metų sienos. Jeigu brausimės toliau į Rusijos teritoriją, Anglijos vyriausybė nuspręs, kad jai reikės Suomiją pripažinti atviru priešu ne tik vykstant karui, bet ir sudarant taiką.

Apie šią notą Stokholmo laikraštis „Dagens Nyheter" 1941 metų spalio 8 dieną rašė: „(...) Vadinasi, suomių ginkluotosioms pajėgoms, dabar Britanijai reikalaujant, reikia grįžti prie sienos, kurią sovietų armija žiauriai sutrypė. Ir tai daryti tada, kai suomiai nuo šios sienos priešą atstūmė į rytus.

Politiniu požiūriu apie tokį variantą galbūt ir vertėjo pagalvoti, esant atitinkamoms prielaidoms, bet strateginiu ir kariniu požiūriais tai visiškai neįmanoma. Dabartinėmis aplinkybėmis strateginius interesus Suomijai neabejotinai būtina kelti virš politinių, nors šie interesai gal ir ne visai dera tarpusavyje."

Suomių vyriausybės atsakymas į notą buvo ilgai svarstomas. Prezidentas Riutis spalio 7 dieną atvyko į mano būstinę. Pirmiausia svarstėme atsakymą į notą ir jo formą. Reikalavimus kariuomenę išvesti už 1939 metų sienos teko atmesti, bet visur kitur notoje buvo išlaikytas draugiškas tonas. Suomijos vyriausybė pažymėjo, kad Sovietų Sąjunga, pradedant 1939 metais, buvo puolančioji pusė, taigi Suomija vykdo gynybinį karą, nesiekdama politinių tikslų. Vyriausybei sunku suprasti, kad Anglija tokiomis aplinkybėmis tariamai priversta su

Suomija elgtis kaip su tiesioginiu priešu. Artimiausi mėnesiai parodė, kad šis klausimas dar neišbrauktas iš darbotvarkės.

Kai derybos būstinėje baigėsi, kartu su prezidentu, ministru pirmininku ir gynybos ministru išvykome į Karelijos sąsmauką, aplankėme Taipalę, labai išgarsėjusią Žiemos kare, taip pat aplankėme dar keletą buvusių mūšių laukų.

Spalio 1 dieną užėmus Petrozavodską, įsakiau toliau judėti šiaurėn į siauros Maselkės sąsmaukos ruožą, esantį tarp Onegos ežero ir Sesozero. Vietovė itin tiko gintis nuo užpuolimo iš šiaurės rytų. Išžygiavusią kariuomenę, sustiprintą vienos divizijos, atsiųstos iš Karelijos sąsmaukos, perdavė generolui Latikainenui, kurį kartu su armijos korpuso štabu perkėlė iš Karelijos sąsmaukos ir perdavė Karelijos armijos vado pavaldumui.

Pagal mano planą puolimą reikėjo nutraukti, kai tik kariuomenė įeis į Maselkės sąsmauką, kuri buvo paskutinis strateginis ruožas, numatytas pradinio karo etapo planuose, ir užims ten pozicijas. Spalio 6 dieną Karelijos armijai daviau tokį įsakymą:

a) kai tik sąsmaukoje po operacijos tarp Onegos ežero ir Sesozero kariuomenė išeis pietuose į Medvežjegorsko geležinkelio stotį, o šiaurėje į Maselkės stotį, puolimą nutraukti ir tuo pat metu užimti čia patogias gynybines pozicijas;
b) pulkus bei kitus dalinius ir padalinius, kurie puolimo metu buvo pervesti į svetimus operatyvinius junginius, grąžinti atgal, kai tik tai bus įmanoma;
c) perėjimas į gynybą, viena vertus, suteiks kariuomenei užtarnautą poilsį, o kita vertus – sudarys galimybę

įgyvendinti kai kurias organizacines priemones, dėl kurių įsakymas bus duotas vėliau.

Puldamas Maselkės sąsmaukos kryptimi, 2-asis armijos korpusas sutiko atkaklų pasipriešinimą, be to, ankstyva žiema, taip pat ištęsti ir nepakankami tiekimo keliai kėlė kariuomenei rūsčius išmėginimus.

Spalio mėnesį vyko sunkūs mūšiai tarp Šujos ir Kepeselkės, bet praėjo nedaug laiko, ir mūsų kariuomenė, judėjusi iš pietų, priėjo Medvežegorską. Kariuomenė, puolusi iš Porozero pusės, kovodama judėjo link rudenį taip dažnai suvestinėse minėtos Copino kryžkelės, esančios už penkiolikos kilometrų nuo Medvežjegorsko.

Tuo metu rusai priešinosi dar atkakliau, ir tik gruodžio mėnesį, kai 1-oji jėgerių brigada buvo išsiųsta nuo Svyrės prie Copino, tankų palaikomas puolimas išsprendė Medvežjegorsko likimą.

Iki spalio pabaigos mūsų kariuomenė Rytų Karelijoje pasistūmėjo tiek, kad galėjau duoti įsakymą sudaryti kranto gynybos brigadą ir prie Onegos.

Tą rudenį pas mane į būstinę ketvirtą kartą atvyko respublikos prezidentas, lydimas ministro pirmininko. Jis susipažino su padėtimi fronte ir pasišnekėjo su manimi aktualiais politiniais klausimais.

Rytiniame vokiečių fronte spalio mėnesį įvyko svarbių pokyčių. Rugsėjo mėnesį užėmusi Kijevą, vokiečių kariuomenė nugalėjo mūšyje, kuris tęsėsi nuo spalio 2 iki 17 dienos, placdarme tarp Briansko ir Viazmos. Dar spalio 3 dieną Hitleris pareiškė esą Rytų fronte prasidėjo lemiamas mūšis, o po kelių dienų vokiečių informacijos priemonės pranešė, kad Sovietų Sąjungai suduotas toks smūgis, nuo kurio ji jau neatsigaus.

Spalio 16 dieną vokiečiai kreipėsi į mane ir prašė duoti 163-iajai divizijai įsakymą pasirengti pulti per Svyrę; tiksli data bus pranešta vėliau. Po kurio laiko, kai vokiečiai, akivaizdžiai, nusprendė užimti Tichviną, divizijai buvo įsakyta per dvidešimt keturias valandas, skaičiuojant nuo įsakymo gavimo momento, forsuoti upę.

Pasiekti tikslą pasirodė daug sudėtingiau, negu vokiečiai manė, ir, kai lapkričio 9 dieną Tichvinas buvo užimtas, puolančiųjų jėgos dėl atkaklaus rusų pasipriešinimo taip nusilpo, kad buvo aišku: 163-iosios divizijos mėginimas pulti nepavyks. Jau buvo juntamas žiemos artėjimas, ir gruodžio 10 dieną Tichvino vokiečiai atsisakė. Taigi klausimas dėl judėjimo šia kryptimi, ilgą laiką kėlęs ginčų, iš darbotvarkės buvo pašalintas.

Suomių ir anglų santykiai įgavo grėsmingą posūkį, kai Suomijos vyriausybė lapkričio 28 dieną iš Londono gavo ultimatyvią notą. Šį kartą kariuomenės atitraukti nereikalavo, bet pareikalavo iki gruodžio 5 dienos nutraukti operacijas, o po tos datos – baigti visą aktyvią veiklą.

Notą gavome kaip tik per vieną iš vyriausybės posėdžių, kuriame man teko dalyvauti. Susirinkusieji atidėjo darbotvarkės klausimus, susijusius su darbo jėgos trūkumu, didelės dalies personalo demobilizavimu, ir visą dėmesį sutelkė į Anglijos notą. Bendra nuomonė sutapo su ta, kurią tuometinis ministras pirmininkas Rangelis (Rangell) 1945–1946 metais pasakė karo nusikaltėlių teisme: „Anglijos reikalavimai šį kartą daug nuosaikesni, negu 1941 metų rugsėjo 22 dienos notoje, o mūsų gynybinių pajėgų siekiami tikslai, nulemti šalies saugumo interesų, jau arti – sprendžiant pagal

vyriausiojo vado pranešimą, iki jų pasiekimo liko tik keletas dienų, manome, kad į šią notą galime atsakyti teigiamai."

Kai tik anglų vyriausybė notą gavo, man per JAV ambasadorių Helsinkyje Šionfeldą (Schönefeld) atėjo asmeninė ministro pirmininko Vinstono Čerčilio telegrama. Didis valstybės veikėjas, kuris tuo kritiniu momentu draugiškai prisiminė mane, atsiuntęs asmeninį pranešimą, parengė mane tam, kad Anglija po kelių dienų, matyt, manys, jog privalo paskelbti Suomijai karą. Telegramoje buvo rašoma:

> Ministras pirmininkas Čerčilis – Feldmaršalui Manerheimui. Asmeniškai, slaptai, privačiai.
>
> Aš labai nusiminęs dėl to, kas, mano manymu, mūsų laukia ateityje – dėl lojalumo esame priversti po kelių dienų paskelbti Suomijai karą. Jeigu to nepadarysime, tai kariausime, kaip to reikalauja padėtis. Įsitikinęs, kad Jūsų kariuomenė pasislinko taip toli, jog šalies saugumas karo metu garantuotas, ir dabar kariuomenė galėtų sustoti ir nutraukti karo veiksmus.
>
> Nereikia apie tai skelbti oficialiai, tiesiog pakanka atsisakyti kovos karinėmis priemonėmis ir nedelsiant sustabdyti karines operacijas, tam pakankamas pagrindas yra atšiauri žiema, ir todėl *de facto* iš karo išeiti. Tikiuosi, sugebėjau įtikinti Jūsų Ekscelenciją, kad nacius mes nugalėsime. Dabar Jumis pasitikiu labiau negu 1917–1918 metais.
>
> Daugumai Jūsų šalies draugų anglų būtų apmaudu, jeigu Suomija atsidurtų viename suole su kaltinamaisiais ir nugalėtaisiais naciais. Prisimindamas malonius mūsų pokalbius ir laiškus, susijusius su paskutiniu karu, jaučiu

poreikį atsiųsti Jums grynai asmeninį ir viešai neskelbtiną pranešimą apmąstyti, kol nevėlu.

1941 metų lapkričio 29 diena.

Gruodžio 2 dieną per JAV ambasadorių Helsinkyje į šį laišką išsiunčiau atsakymą:

Feldmaršalas Manerheimas – Ministrui Pirmininkui Čerčiliui. Asmeniškai, slaptai, privačiai.

Vakar turėjau garbės gauti per JAV ambasadorių Helsinkyje man perduotą Jūsų 1941 metų lapkričio 29 dienos pranešimą. Dėkoju, kad Jūs draugiškai man atsiuntėte šį privatų laiškelį. Esu įsitikinęs, Jūsų Ekscelencija supranta, kad negaliu nutraukti dabartinių karinių operacijų anksčiau, negu kariuomenė pasieks ribas, kurios, mano manymu, užtikrins mums būtiną saugumą.

Būtų gaila, jeigu šie kariniai veiksmai, siekiant apginti Suomiją, sukeltų konfliktą su Anglija, ir man būtų labai apmaudu, jeigu Anglija manytų, kad būtina skelbti karą Suomijai. Siųsdamas man šią asmeninę telegramą, Jūs parodėte labai draugiškus jausmus šiomis sunkiomis dienomis, ir tai labai vertinu.

1941 metų gruodžio 2 diena.

Jeigu būčiau galėjęs manyti, kad ministro pirmininko Čerčilio kreipimasis yra grynai anglų iniciatyva, tai, pasitikėdamas jo supratimu ir mokėjimu saugoti paslaptis, būčiau galėjęs atsakyti daug atviriau ir tiksliau. Deja, tada susiklosčiusiomis sąlygomis tai nebuvo įmanoma, nes turėjau numanyti, kad britų iniciatyva yra rusų daromo spaudimo rezulta-

tas (tai vėliau savo prisiminimuose patvirtino pats Čerčilis), kad asmenys, atsiuntę šį kreipimąsi, privalo pranešti Maskvai atsakymų turinį.

Vadinasi, negalėjau pranešti Čerčiliui apie savo sprendimą, priimtą gruodžio 6 dieną ir paskelbtą kariuomenei kaip įsakymą, pagal kurį judėjimą pirmyn reikia sustabdyti iš karto, kai tik daliniai užims Medvežjegorską, prie kurio artimiausių prieigų jie jau priėjo. Tokia informacija suteiktų priešui galimybę išvesti kariuomenę iš vieno arba kelių fronto ruožų ir pereiti į puolimą kitose vietose.

Pirmoji prielaida, kuria remiantis būtų galima galvoti karo atsisakyti *de facto*, būtų, žinoma, rusų įsipareigojimas atsisakyti puolamųjų karinių veiksmų prieš Suomiją, bet jeigu toks įsipareigojimas ir atsirastų, mes vargu ar galėtume patikėti, kad priešas nepasinaudos gautomis žiniomis apie mūsų planus ir mūsų neapgaus, nesudarys mums sunkumų ir nepasės nesantaikos grūdo tarp mūsų ir vokiečių.

Be to, buvo priežasčių manyti, kad telegramas vokiečiai galėjo perimti arba kitokiu būdu sužinoti, kas vyksta. Suomių įsipareigojimas, tenkinantis rusus, priverstų vokiečius įsikišti į reikalą ir imtis kontržingsnių, o mes visiškai nuo jų priklausytume ekonominiu požiūriu. Tai reiškė, kad kol kas neturėjome pakankamos veiksmų laisvės paklausyti ministro pirmininko Čerčilio rekomendacijų ir iš karo išeiti.

Suomijos vyriausybės atsakyme, kuris gruodžio 4 dieną buvo perduotas JAV ambasadoriui, pakartojome, kad Suomija vykdo gynybinį karą, siekdama užtikrinti savo saugumą. Tuo pat metu pranešėme: „Suomijos karinės pajėgos šiuo metu savo strateginį tikslą jau beveik pasiekė.“

Gruodžio 6 dieną Anglija paskelbė karą Suomijai.

Vėliau ir vyriausybės nota, ir mano telegrama buvo griežtai kritikuojamos, pirmiausia karo nusikaltėlių teismo procese. Kita vertus, kompetentingi asmenys užduodavo klausimą: ar galėjo atsakymas, išreikštas kita forma, užkirsti kelią Anglijos paskelbtam karui, jeigu to reikalavo rusai?

Suomijos nepriklausomybės paskelbimo dieną, 1941 metų gruodžio 6-ąją, visuomenė iš karto sužinojo tris svarbius įvykius. Tą dieną Parlamentas iškilmingai pareiškė, kad išlaisvintos teritorijos vėl susijungė su respublika, o Mesuhalio salėje Helsinkyje iškilmingame patriotiniame minėjime, kur kalbėjo respublikos prezidentas, publikai buvo pranešta apie Medvežegorsko užėmimą ir Anglijos paskelbtą karą.

Mano nuomone, buvo labai pavojinga, kad valstybės valdžia, dar prieš sudarydama taiką ir neturėdama supratimo apie būsimąsias jos sąlygas, vienašališkai anuliavo 1940 metų taikos sutarties straipsnius ir paskelbė, kad Vyborgo lėniai vėl įeina į Suomijos teritoriją. Nors ši akcija galbūt tuo momentu ir pakėlė emocinį nusiteikimą, vis dėlto reikėjo tikėtis, kad užsienyje ji bus kritikuojama, ir, sudarant taiką, mums teks kęsti pažeminimus.

Skaudu suvokti, kad mūsų santykiai su Anglija, kuri Žiemos kare taip stipriai mus palaikė, dabar, po daugelio metų glaudaus bendradarbiavimo tiek ekonomikos, tiek politikos srityse, buvo galutinai nutraukti. Tai atsitiko praėjus beveik dvejiems metams po tos sausio dienos, kai Vinstonas Čerčilis vienoje iš radijo laidų šlovino suomių tautos kovą su pranašesniu priešu, grasinusiu mus sunaikinti:

> Vieniša Suomija, ši verta susižavėjimo, išdidžiai kovojanti šalis, stovinti prie mirtino pavojaus slenksčio,

rodo, ką gali laisvi žmonės. Tai, ką Suomija padarė žmonijai, neįkainojama. Mes nežinome, koks bus Suomijos likimas, bet, būdama liūdnos dramos liudininke, kita civilizuoto pasaulio dalis negali abejingai žiūrėti, kad ši drąsi Šiaurės tauta bus sutriuškinta pranašesnių jėgų ir pavergta, o tai blogiau už mirtį.

Jeigu ši laisvės šviesa, kuri kol kas dar taip skaisčiai spindi Šiaurėje, užges, tai bus sugrįžimas į laikus, kurių tamsoje nugrims dviejų tūkstančių metų žmonijos vystymosi rezultatai, nepalikdami nė mažiausio pėdsako.

Tokia besąlygiškai aukštą padėtį užimančio žmogaus užuojauta tais laikais suteikė vilties ir drąsos Suomijos tautai jos nelygioje kovoje. Kai dabar Anglija oficialiai paskelbė karą, tai negalėjo nesukelti kartaus nusivylimo ir tuo pat metu parodė, kad didžiojoje politikoje nėra vietos moralei. Ir vis dėlto sunku suprasti, kokios naudos sau turėjo Anglija, paskelbusi mums karą.

Apibūdinant pirmųjų karo metų operacijas, reikia papasakoti apie įvykius Hanko kyšulio fronte. Ten karas prasidėjo nuo pozicinės kovos, su kuria buvo susijęs dažnai labai pagyvėjantis artilerijos susišaudymas. Pulti mes neturėjome užtektinai pajėgų, nes 17-ąją diviziją rugpjūčio mėnesį būtinai reikėjo išsiųsti į Rytų Kareliją. Čia pasiliko tik pakrantės gynybos padaliniai ir švedų savanorių batalionas, vadovaujamas papulkininkio H. Bergreno (H. Berggren). Šiame fronte siekėme nuslopinti priešo įgulą vietinėmis atakomis sausumoje ir jūroje, tikėdamiesi, kad, prasidėjus žiemai, jis bus izoliuotas.

Atsižvelgdami į šią galimybę, rusai manė, kad geriau išeiti iš Hanko savo iniciatyva. Šis sprendimas buvo įvykdytas gruodžio 3-ios naktį. Sausumos fronte sukaustyti priešo kariuomenės nepavyko, bet transportiniai laivai, išėję į jūrą, patyrė rimtą žalą minų užtvarose ir dėl artilerijos ugnies.

Gruodžio 4 dieną mūsų kariuomenė įžygiavo į Hanką. Taigi, buvo pašalinta grėsmė gyvybiškai svarbioms šalies dalims, ir atsirado galimybė pradėti priimti laivus šiame mūsų svarbiausiame žiemos uoste. Be to, vėl galėjome vykdyti priekrantinę laivybą palei Suomijos įlanką. Kariuomenei, kovojusiai Hanko fronte, įsakyme buvo pareikšta padėka, ypatingas dėkingumas buvo išreikštas švedų savanoriams.

Gruodžio viduryje lankiausi Hanke ir, kaukiant žiemos pūgai, priėmiau kariuomenės paradą. Daugelį metų buvęs šio idiliško miestelio vasaros svečias, pajutau skausmą, pamatęs, kaip jis per trumpą laiką pasikeitė, būdamas svetimoje valdžioje ir karo letenose, nors namai ir buvo pasirengę priimti savo buvusius šeimininkus.

Vokiečių armijos tebepuolė Maskvą ir gruodžio pradžioje ją apsupo grėsmingu puslankiu iš šiaurės, vakarų, pietų ir pietryčių. Sovietų vyriausybė rengėsi evakuotis už 800 kilometrų rytus į Kuibyševą (Samarą), įsikūrusį Volgos aukštupyje. Nors frontas ir ėjo už dvidešimt penkių kilometrų nuo Maskvos, Hitlerio armijai taip niekada ir neteko įžygiuoti į senąją Rusijos sostinę.

Būtent tuo metu, kai pergalė atrodė pasiekta, į mūšį įsimaišė rusiška žiema ir sustabdė puolimo bangą. Daugelyje fronto ruožų rusai sėkmingai kontratakavo. Motorizuoti vokiečių daliniai įklimpo molyje, o tiekimo tarnyba turėjo

didžiulių sunkumų, kuriuos įveikti buvo ne vokiečių jėgoms. Vokietijos kariuomenė nebuvo pasirengusi kariauti žiemos sąlygomis, apie tai man vėliau pasakė pats Hitleris.

Ši pirmoji nesėkmė, patirta praėjus tik pusei metų po karo, priminė žmogaus apskaičiavimų iliuziją. Kuo daugiau optimizmo ir tikėjimo pergale, tuo sunkesnė katastrofa tam, kas jau manė, kad sunkumai įveikti, o priešas – sutriuškintas. „Nesakysiu, – pareiškė Hitleris, spalio pradžioje kalbėdamas per radiją, – kad Sovietų Sąjungą mes nugalėsime, mes ją jau nugalėjome.“

Padėčiai blogėjant Rytų fronte, toli nuo jo nutiko įvykis, turėjęs lemiamos reikšmės Vokietijai. 1941 metų gruodžio 7 dieną Japonija užpuolė amerikiečių laivyno bazę Perl Harbore Havajų salose, iš anksto nepaskelbusi karo, taigi, pakartojusi triuką, 1904 metais jos surengtą rusams Port Artūre.

Po kelių dienų Vokietija paskelbė karą Jungtinėms Valstijoms, tai leido kiekvienam, kas dalykus vertina nešališkai, prisiminti, kad JAV įstojimas į Pirmąjį pasaulinį karą tapo jo persilaužimo momentu. Suomijos, kurią su JAV siejo tradiciniai draugystės ryšiai ir kuriai ankstesniais karo metais ši didžioji Vakarų valstybė rodė tiek daug supratingumo ir palaikymo, požiūriu JAV virtimas SSRS sąjungininke buvo kuo labiausiai apgailėtinas, ypač dabar, kai buvo galima tikėtis, kad mūsų reikalas atsidurs prasidėjusios kolosalios kovos stambiausių didžiųjų pasaulio valstybių vienas prieš vieną šešėlyje.

Kol metai riedėjo pabaigos link, mūsų armija visuose frontuose išėjo į jai direktyvose numatytus strateginius ruožus ir perėjo į gynybą. 1941 metų lapkričio 6 dieną Karelijos

sąsmaukos armijos korpusai gavo įsakymą parengti siūlymą dėl už priešakinės linijos statomos atraminės, vadinamosios VT linijos, kuri turėjo nusidriekti nuo Vamelsu, įsikūrusio prie Suomijos įlankos, iki Taipalės prie Ladogos krašto, o lapkričio 11 dieną panašus įsakymas buvo duotas ir daliniams, esantiems Oloneco sąsmaukoje, kur, be inžinerinių įrengimų, palei Svyrę ketino įkurti artilerijos baterijas. 1942 metų pradžioje buvo duotas įsakymas statyti įtvirtinimus Maselkės sąsmaukoje. Netrukus įtvirtinimo darbai visose trijose sąsmaukose buvo pačiame įkarštyje.

Vėlų rudenį galėjome pradėti plačią vyresniojo amžiaus šauktinių demobilizaciją. Lapkričio pabaigoje iš Karelijos sąsmaukos į surinkimo punktus performuoti buvo išsiųsti šeši batalionai, o gruodžio pradžioje iš nurodytos fronto dalies išėjo dar toks pats kariuomenės skaičius. Po dviejų savaičių demobilizacija prasidėjo ir Oloneco bei Maselkės sąsmaukose. 1942 metų pavasario link apskritai buvo demobilizuota šimtas aštuoniasdešimt tūkstančių žmonių.

Pasiekę pirmųjų karo metų kulminacinį puolimo tašką, vokiečiai Rytų fronte pradėjo trauktis. Atėjo rusų eilė pereiti į puolimą, 1942 metų pradžioje vokiečių armijos prarado didžiulį kiekį iš dalies neatitaisomos įrangos. Be Maskvos puolimo, rusai, norėdami pralaužti Leningrado blokadą, pradėjo puolamuosius veiksmus ir Ladogos ežero rajone, tai yra kryptyje, susijusioje ir su mumis.

Ir čia vokiečius persekiojo vietinės reikšmės nesėkmės, o apsupimo žiedas daugelyje vietų, nepaisant atkaklios gynybos, atsidūrė pavojuje, kad bus pralaužtas. Vis dėlto atlaikė, nors fronto linijoje susidarė įlinkimų.

Kitas rusų aktyvumo pavyzdys buvo ledo kelio tiesimas per Ladogos įlanką, esančią pietvakariniame ežero krašte. Šiuo keliu kartu su aviacija gabendavo maisto produktus, kurie padėdavo vos vos palaikyti milijoninio miesto gyventojų gyvybę.

Kai pervežimai, protingai pasinaudojant žiema, nors ir laikinai, pasiekė savo kulminaciją, mums iškilo uždavinys pasirengti, jei Karelijos sąsmaukoje vėl prasidėtų kariniai veiksmai. Tik kovo mėnesį piečiau nuo Leningrado esančiame ruože iniciatyvą vėl perėmė vokiečiai, ir jiems iš esmės pavyko prasiveržti į buvusią fronto liniją.

1941 metų rudenį britų ir amerikiečių ekspertams buvo iškelta užduotis išsiaiškinti Sovietų Sąjungos karinę jėgą ir gebėjimą pasipriešinti. Kai jie išsiaiškino, kad šios sąjungininkės galimybės neišsenkamos ir kad nereikia bijoti, jog vokiečiai grobia medžiagas, siunčiamas Sovietų Sąjungai, materialinė anglosaksų pagalba įgavo dar didesnę apimtį.

Tai liudija pirmiausia 1941 metų vėlų rudenį pradėtas krovinių gabenimas jūra į Murmansko uostą, iš kur medžiagas siųsdavo Murmansko geležinkeliu iki Sorokos stoties, tada Archangelsko atšaka per Vologdą į pietus. Vokiečiai, norėdami sukliudyti tokiam judėjimui, vėl pradėjo planuoti operaciją perkirsti Murmansko geležinkelį, kartu jie bandė mus priversti ją įvykdyti arba šiuose koviniuose veiksmuose bent dalyvauti.

Iš esmės buvo galima manyti, kad pirmoji karo žiema mūsų frontuose buvo palyginti rami, išskyrus Maselkės ruožą, kuris buvo arčiausiai prie sąjungininkams karo tikslais svarbaus Murmansko geležinkelio. Šiame ruože pagyvėjo rusų

judėjimas, jie per pirmąsias dešimt dienų atakavo mūsų kariuomenę iš Poveneco krypties, matyt, turėdami tikslą užimti Medvežjegorską. Visos atakos čia buvo atremtos. Maždaug tuo pat metu mūsų kariuomenė kovodama pagrindinėje Maselkės sąsmaukos dalyje atrėmė antrąją atakų seriją. Šios kovos baigėsi, kai suomių kariuomenė perėjo į galingą kontrpuolimą ir užėmė Krivos stotį. Abu veiksmai parodė, kad priešas nutuokė apie suomių ketinimus veikti Murmansko geležinkelio kryptimi.

Kai Karelijos armija savo užduotį įvykdė, sugrąžinau jos nusipelniusį vadą generolą Heinrichsą į generalinio štabo viršininko pareigas, o generolą leitenantą Hanelą (Hanella), buvusį šiame poste nuo 1941 metų liepos, paskyriau įtvirtinimų statymo darbų vadovu. Panašią užduotį jis jau kartą atliko, sėkmingai vadovaudamas tokios didelės apimties darbams.

Karelijos armiją padalijome į dvi grupes, iš kurių pietinę, vadinamą Oloneco, paskyrėme generolui leitenantui Ošui, o vadovauti šiaurinei, Maselkės, grupei pavedėme generolui leitenantui Latikainenui. Karelijos sąsmaukoje veikusio 4-ojo armijos korpuso vadu vietoje generolo leitenanto Ošo paskyrėme generolą leitenantą Enkvistą.

Užimtai Rytų Karelijos teritorijai nuo praeito rudens vadovavo laikinasis vykdomasis organas, vadovaujamas pulkininko V. A. Kotilaineno. Per 1942 metų sausio mėnesį vadovavimas įgavo galutinę formą; visą okupuotą teritoriją, išskyrus pafrontės ruožus, likusius fronto vadų priežiūrai, sujungė į vieną administracinį vienetą ir padarė pavaldų karinės administracijos viršininkui, kurio štabas buvo Petrozavodske. Karinės administracijos viršininku vėl paskyrė pulkininką Kotilaineną.

Prieš grąžindamas generolą Heinrichsą į generalinio štabo viršininko postą, išsiunčiau jį į vokiečių būstinę, buvusią Rytų Prūsijoje, susipažinti su vokiečių požiūriu į jų paskutines didžiules nesėkmes ir sužinoti artimiausių jų planus.

Grįžęs generolas Heinrichsas papasakojo, kad katastrofa, įvykusi Rytų fronto centre, būstinei padarė didelį įspūdį.

Kai jis aplankė Hitlerį, tas, suvertęs atsakomybę dėl nesėkmės nepatikimiems meteorologinės tarnybos pranešimams, pareiškė, kad priešo propaganda nesėkmes smarkiai perdeda. Hitlerio žodžiais, bendras apšalusiųjų skaičius ne didesnis kaip kelios dešimtys, o ne tūkstančiai, kaip tvirtina propaganda.

Reicho kancleris taip pat išreiškė savo įsitikinimą, kad karti patirtis, parodžiusi kai kurios karinės technikos dalies netinkamumą veikti esant dideliam šalčiui, skatins naujas pastangas, ir sunkumai bus įveikti, kelias į galutinę pergalę bus laisvas. Frontai Leningrado pietuose ir pietryčiuose bus atkurti tokie, kaip buvo.

Generalinio štabo viršininkas generolas pulkininkas Halderis padarė labai pavargusio ir prislėgto žmogaus įspūdį. Pasak jo, karo žygis į Rusiją vokiečiams tapo neįtikėtinai brangus. Jis mano, kad vienas iš lemiamų veiksnių, padariusių tam įtaką, yra kovinė rusų dvasia, kuri kartu su gyvosios jėgos pranašumu lėmė sėkmę.

1942 metų sausio pabaigoje mane aplankė respublikos prezidentas aptarti susidariusios padėties. Buvo ypač blogi tiekimo reikalai, nes mūsų šalis, turint galvoje maisto produktus, didžia dalimi priklausė nuo Vokietijos. Derlius buvo menkas, be to, jį nuimti buvo sunku, nes likusios vienos moterys neįstengė kaip reikiant susidoroti su visais ūkiniais reikalais.

Vakaruose turėjome ryšį vien tik su Švedija. Mums reikėjo bet kokia kaina išsaugoti savo nepriklausomybę nuo Vokietijos ir veiksmų laisvę, bet tuo pat metu privalėjome veikti taip, kad nepadarytume žalos maisto produktų importui. Pasidomėjęs bendra karine padėtimi, padariau išvadą, kad Vokietija vargiai pajėgs sėkmingai baigti karą: išaiškėjo, kaip silpnai vokiečiai pasirengė žiemos kampanijai, ir nemaniau, jog jiems visiškai pralaimėti Rytų fronte neįmanoma.

Aptarėme SSRS ambasadoriaus Stokholme veiklą: žinojome, kad per švedų užsienio reikalų ministrą Giunterį jis bando išsiaiškinti ryšių užmezgimo galimybes su Suomija. Prezidentas Riutis ir aš manėme, kad šiuo metu vien tik maisto produktų padėtis daro neįmanomą atsakomąjį susitikimą su rusais, o ką sakyti apie Vokietijos karines jėgas! Šį faktą priešo propaganda, be abejonės, būtų panaudojusi savo tikslams, tai galėjo kelti konfliktus su vokiečiais.

Vasario pradžioje darbotvarkėje vėl atsirado ginčytinas klausimas dėl Murmansko geležinkelio. Šiek tiek anksčiau kalnų jėgerių generolas Dytlis (Dietl) buvo paskirtas vokiečių kariuomenės vadu Laplandijoje; ji dabar buvo sujungta į 20-ąją kalnų armiją, štabas Rovaniemyje.

Susitikęs su manimi generolas Dytlis atkakliai bandė susitarti operaciją vykdyti bendrai; tuomet suomių armija turėtų užimti Sorokos miestą prie Baltosios jūros. Bet tai buvo tik svajonė, kurią privalėjau atmesti.

Praėjo keletas dienų, ir gavau generolo feldmaršalo Keitelio laišką, kuriame jis vėl pakartojo šį siūlymą ir pranešė, kad operaciją palaikytų daug lėktuvų. Mano neigiamas požiūris į Keitelio siūlymą buvo grindžiamas tuo, kad maniau esant jį pavojingą tiek kariniu, tiek politiniu požiūriu.

Nors dariau prielaidą, kad galimybių perkirsti Murmansko kelią yra – pavyzdžiui, kuriame nors punkte piečiau Sorokos, vis dėlto tokia operacija mums taptų neabejotinai pralaimėtos kovos prologu. Rusai, be abejonės, dėtų visas jėgas atkurti krovinių gabenimą per Murmanską, o vokiečiai mums negalėtų suteikti veiksmingos pagalbos, nes jų bazės toli nuo čia.

Mano nuostata vokiečių siūlymui mūsų kariuomenei dalyvauti operacijose prieš Murmansko geležinkelį liko neigiama, ir apie tai, atvykęs į Helsinkį, pranešiau prezidentui Riučiui. Kai prezidentas pasakė, kad jis laikosi tos pačios nuomonės, generolui feldmaršalui Keiteliui išsiunčiau laišką su neigiamu atsakymu.

Vienintelis fronto perkėlimas, kurį būtų galima laikyti šioje kryptyje būtinu, tai perkelti į priekį Rugozero–Maselkės ruože, kad sutrumpėtų fronto linija. Šią priemonę siūlė įgyvendinti vyriausiasis kvartirmeisteris generolas majoras Airas (Airo), pranešęs, kad didelė dalis kariuomenės, būtinos šiai operacijai, yra patogiose pradinėse pozicijose.

Pagal jo parengtą operacijos planą, pozicijas reikėjo perkelti į priekį lygiagrečiai su Parandovo stotimi, kuri yra tarp Petrozavodsko ir Sorokos, tik už penkiasdešimties kilometrų nuo Murmansko geležinkelio.

Bet ir šį planą buvau priverstas atmesti, nes maniau, kad rusai netgi tokioje siauroje operacijoje įžiūrės siekimą atkirsti Murmansko geležinkelį. Atsižvelgdamas į politinę tokio veiksmo svarbą, vis dėlto norėjau apie savo požiūrį pranešti respublikos prezidentui.

Dideliam mano nustebimui, greitai po mūsų susitikimo gavau ilgą jo laišką, kuriame jis dėstė visiškai tą patį, ką jam

įrodinėjau ir kuo remdamasis pasisakiau prieš puolimą šia delikačia kryptimi. Šis laiškas buvo tarp dokumentų teisme prieš karinius nusikaltėlius.

Pašalinis stebėtojas lengvai gali susidaryti nuomonę, svarstydamas, ar atmeta šiame laiške prezidentas mano išsakytus samprotavimus dėl minėto manevro. Iš tikrųjų prezidentas Riutis ir aš, kaip ir per mūsų susitikimą kovo 24 dieną ir vėliau, buvome tos pačios nuomonės, kad nėra jokios būtinybės vykdyti operacijos prieš Murmansko geležinkelį.

Todėl prezidento žodžius, pasakytus teisme prieš karo nusikaltėlius: „1942 metų kovo 24 dieną vyriausiasis vadas aplankė mane Helsinkyje ir siūlė šio karinio manevro planą, pareiškęs, kad iš pradžių bus puolamas tik Parandovas; tuo pat metu jis pranešė, kad kariuomenė jau yra pradinėse pozicijose..." – reikia suprasti kaip nepakankamą supratimą arba užmaršumą.

Tuo metu generolas Erfurtas, akivaizdžiai paakintas generolo Dytlio, vėl iškėlė klausimą atiduoti mano žinion Laplandijoje veikusią vokiečių kariuomenę, bet ir šį kartą jam teko pasitenkinti atsakymu, kad ši idėja manęs nedomina, apie tai ir paprašiau pranešti šefui.

Apie kitokią poziciją negalėjo būti ir kalbos vien dėl didžiulio vokiečių noro pulti Murmansko kelią. Jeigu už šio sumanymo įgyvendinimą atsakomybės imtųsi vyriausiasis suomių vadas, neatsižvelgiant į tai, kieno kariuomenė dalyvautų operacijoje, suomių ar vokiečių, Suomija atsakytų už pačią operaciją ir politines jos pasekmes.

Be to, reikėtų atsižvelgti ir į tą aplinkybę, kad laplandų–vokiečių kariuomenės vado žinioje buvo Arkties vandeny-

no norvegų pakrantės juosta. Jeigu generolas Dytlis būtų atiduotas mano pavaldumui, tapčiau atsakingas už vokiečių karinius veiksmus šioje Norvegijos teritorijoje, kur jie atėjo ne kaip ginklo broliai, o kaip okupantai nugalėtojo teisėmis.

Antrąją vokiečių iniciatyvą, susijusią su Suomijos tikslus atitinkančiais sumanymais sugrąžinti Suomijos įlankos Gotlando, Lavansario ir abi Tytarsario salas, sutikome palankiai. Gotlando rusai jau kartą atsisakė, nes išėjo iš Hanko kyšulio, tada salą užėmė nedidelis suomių padalinys. 1942 metų sausio pradžioje rusai netikėta ataka vėl užėmė Gotlandą ir nuo to momento jį laikė tvirtai.

Greitai supratome, kad vokiečiams trūksta kariuomenės, tad, planuojant šią operaciją, jų dalyvausiant negalima tikėtis. Salas reikėjo išlaisvinti tik savo jėgomis. Jeigu Gotlandą atsikovosime, ten bus galima įkurdinti sostinei ginti ir Pietų Suomijai svarbią stebėjimo stotį, o rusai praras lengvojo laivyno bazę. Kovo 9 dieną priėmiau sprendimą pulti Gotlando ir Tytarsario salas.

Gotlandą atsiimti buvo sunku ir sudėtinga. Atstumas nuo artimiausio atraminio Kotkos punkto iki salos buvo keturiasdešimt kilometrų, be to, jį supantis dvidešimties kilometrų ilgio plonas ledo laukas, atrodė, atėmė iš mūsų galimybes įgyvendinti netikėtą puolimą.

Bet netikėtumas ir buvo reikalingas operacijos sėkmei. Taip pat buvo būtina atkreipti dėmesį į galimybę, kad slidininkų padaliniams po ilgo nakties perėjimo dar liktų jėgų pakilti į uolėtą Gotlando pakrantę ir per gilią sniego dangą įsiskverbti į kalnuotą vietovę, kuri turbūt buvo pilna įtvirtinimų. Jei auštant puolančioji kariuomenė vis dar būtų ant

ledo, tai, užpuolus iš oro ir apšaudžius kranto gynėjus, viskas galėtų baigtis pralaimėjimu.

Apskaičiuoti buvo sunku, nes mes nieko nežinojome apie Gotlando įgulos dydį: šių duomenų nebuvo galima gauti nei žvalgant, nei stebint iš oro.

Vadovauti atakuojantiems daliniams pavedžiau 18-osios divizijos vadui generolui majorui Pajariui, kurio taktinio mąstymo gebėjimu ir stipriais nervais visiškai pasitikėjau. Kovo 10 dieną generolą majorą Pajarį pakvietėme į būstinę, kur jam pavedžiau rengti puolamosios operacijos planą, kuri turi būti įgyvendinta mažiausiai trijų batalionų pajėgomis.

Tą pačią dieną buvo duotas įsakymas sukurti „R grupę" ir nurodyta jos užduotis. Puolančiuosiuose padaliniuose, kuriuos sudarė jūrų pėstininkų kariuomenė ir tam tikras skaičius armijos pajėgų, buvo daug karių, kovojusių, vadovaujant Pajariui, Žiemos kare, ir jie savo vadu be galo pasitikėjo.

Puolimo planą patvirtinus, kovo 18 dieną lankiausi Kotkoje, kur kruopščiai patikrinau pasirengimą operacijai ir generolui majorui Pajarui daviau kai kuriuos papildomus nurodymus. Puolimas buvo paskirtas naktį iš 26 į 27, per mėnulio delčią.

Likus parai iki puolimo, kariuomenę išvedėme į vidinius šcherus, iš kur gurguolė su arkliais dar iki sutemstant išvyko į kelią susijungti su kariuomene, kurios dalį ketino perkelti sunkvežimiais. Nors personalas buvo aprengtas baltais maskuojamaisiais chalatais, o arkliai ir kroviniai uždengti baltais apdangalais, priešas, sprendžiant iš Kronštato radijo, kurį mums pavyko perimti, perduoto pavojaus signalo, matyt, atspėjo, kas vyksta.

Pagrindinis puolimo smūgis buvo suduotas kovo 27 dienos ryte pusę keturių į vakarinį Gotlando krantą. Puolant įsisiautė pašėlusi sniego pūga, ilgai užsitęsusi ir dieną. Ji apgaubė kariuomenę neperregimu apdangalu. Kaip ir tikėjomės, mūšis buvo žiaurus. Salos gynėjai – o jų tebuvo apie šešis šimtus – kovojo labai drąsiai ir atkakliai, tad puolantiesiems dar reikėjo įveikti didžiules sniego pusnis ir sunkiai pereinamą vietovę.

Link vakaro vidurinė salos dalis pasidavė. Dabar mūšiai vyko pietiniame ir šiauriniame jos krantuose. Likusiems gyviems šiaurinio Gotlando kranto gynėjams kitą naktį pavyko atsitraukti į Lavansario salą.

Pasibaigus sniego audrai, į veiksmą iš vienos ir kitos pusės įsitraukė aviacija. Nepaisant veiksmingo palaikymo iš oro ir to, kad tą dieną buvo numušta daug priešo lėktuvų, mūsų kariuomenė turėjo juntamų nuostolių dėl bombardavimo.

Kitą dieną antskrydžiai tęsėsi, bet jie rusams kainavo dar brangiau. Suomių aviacijai buvo tikra pergalės diena: mūsų lakūnai numušė dvidešimt keturis priešo lėktuvus. Mūšiai už pietinę Gotlando dalį tęsėsi iki kovo 28 dienos vakaro, kol paskutiniai salos gynėjai sudėjo ginklus.

Užėmusi Gotlandą, mūsų kariuomenė greitai užėmė ir Tytarsario salas. Kontrpuolimą Didžiajame Tytarsaryje atrėmėme, padedami Estijos. Lavansario sala nebuvo puolama – vokiečiai nusprendė tai vykdyti savo jėgomis, nes pablogėjusi padėtis Leningrado pietryčiuose privertė vokiečius permesti ten kariuomenę, parengtą pulti salą. Lavansaris ir liko rusų rankose.

Įsakyme, pabrėždamas ypatingus mūsų lakūnų nuopelnus, pareiškiau padėką herojiškai kariuomenei, išlaisvinusiai

Gotlandą, ir pirmiausia atkakliai šios sunkios operacijos vadovybei.

Kovo 17 dieną man buvo suteikta garbė dar kartą savo būstinėje pasveikinti Švedijos princą Gustavą Adolfą. Jis atvyko, Švedijos karaliaus pavestas, man įteikti Riteriško kalavijuočių ordino Didžiojo Kryžiaus kalaviją.

Po iškilmingos ceremonijos trumpoje kalboje paprašiau perduoti Jo Karališkajai Aukštybei savo dėkingumą už apdovanojimą, kurio nuo Napoleono žygių laikų negavo nė vienas iš karių, ir pabrėžiau, kad ši garbė suteikta ne tik man asmeniškai, bet ir visoms Suomijos gynybinėms pajėgoms.

Paskui vyko pietūs be formalumų, ir dalyvaujantieji matė Švedijos sosto įpėdinį kaip paprastą, žvalų karininką ir gerą mūsų šalies draugą. Po pietų generalinio štabo viršininkas pranešė princui apie operacijas į rytus nuo Ladogos, su kuriomis Gustavas Adolfas susipažino praeito vizito metu.

Jau pirmaisiais karo mėnesiais iš pranešimų apie karo belaisvius ir jų sveikatos būklę galėjau įsitikinti, kad mirtingumas kai kuriose stovyklose didėja, o kai su tuo susipažinau dar smulkiau, supratau, kad reikia imtis priemonių geriau maitinti karo belaisvius. Nors mirties priežastys daugeliu atvejų buvo jau iš pat pradžių bloga belaisvių sveikata, vis dėl to susidūrėme su užduotimi, kurios neišspręsti negalėjome.

Dažnai kalbėdamas su vyriausiuoju armijos gydytoju ir vyriausiuoju intendantu tyrinėjau davinių maistinės vertės padidinimo galimybę ir tuo pat metu gilinausi į aktualius sveikatos apsaugos klausimus.

1941–1942 metų sunkią žiemą buvome priversti sumažinti netgi savo kareivių davinius, o maisto produktų civiliams gyventojams apskritai labai trūko. Suprantama, šiomis

sąlygomis karo belaisviams – jų buvo keturiasdešimt septyni tūkstančiai – maisto pakankamai duoti negalėjome.

Nepaisydamas šito, pareikalavau imtis priemonių jų padėčiai pagerinti. Viena iš tokių priemonių pavyzdžių – pasitikėjimą keliančių belaisvių perdavimas kaip darbo jėgos Suomijos valstiečių ūkiams. Inspektuodamas reguliariai lankiau karo belaisvių stovyklas, susipažinau su belaisvių kareivių gyvenimo sąlygomis, kad turėčiau supratimą, kaip su jais elgtis.

Greitai supratau, kad ką nors labai pagerinti savo jėgomis negalime, todėl aš, kaip Suomijos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas, sumaniau kreiptis į Tarptautinį Raudonojo Kryžiaus komitetą Ženevoje.

1942 metų kovo 1 dienos laiške, adresuotame komiteto pirmininkui, rašiau: nors Sovietų Sąjunga ir neprisidėjo prie Ženevos konvencijos, ir nėra garantijų, kad su suomių karo belaisviais Rusijoje elgiamasi teisingai ir humaniškai, mes, nepaisydami daugybės sunkumų, tiksliai laikomės Konvencijos numatytų nuostatų dėl karo belaisvių.

Tada papasakojau apie didžiulius sunkumus, susijusius su maisto produktais Suomijoje, ir apie tai, kad dėl to menki karo belaisvių daviniai. Nors Suomijos civilių gyventojų davinius buvome priversti sumažinti iki minimumo, karo belaisviams duodamo maisto kaloringumas, ir kaloringumas produktų, kuriuos gaudavo žmonės, dirbantys fizinį darbą, buvo beveik vienodas.

Normaliai sveiko žmogaus būklei palaikyti šių produktų kaloringumas iš dalies pakankamas, o vitaminų trūksta. Fizinė rusų kareivių būklė kare palaipsniui blogėjo, daugeliui trūko vitamino A dar prieš jiems patenkant į nelaisvę.

Klausydamasis karo belaisvių, supratau, kad maitinimas rusų kariuomenėje jau seniai buvo nepakankamas ir vienodas; pagrindinis kareivių maistas buvo duona ir paplotėliai iš pašarinių grūdų, atskirais atvejais šis racionas buvo papildomas arkliena. Jeigu karo belaisviams nepadidinsime davinių, tai, nepaisant medicininių ir kitokių priemonių, jų sveikatos būklė nepagerės, ir negalėsime išvengti mirčių dėl per didelio suliesėjimo ir užkrečiamųjų ligų.

Baigiau laišką pageidavimu, kad su šiais samprotavimais būtų supažindinti visi komiteto nariai, ir vyliausi – jie geranoriškai atsižvelgs į rusų karo belaisvių likimą ir pamėgins surasti būdų jį palengvinti. Pabrėžiau, kad būsiu labai dėkingas komitetui, jeigu jis galės atsiųsti savo atstovą į Suomiją; jeigu minėtasis atvyks į mūsų šalį, jam bus suteikta galimybė kontroliuoti atgabenamų siuntų paskirstymą karo belaisviams.

Mano kreipimasis neliko be dėmesio.

Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas iš karto kreipėsi į Amerikos Raudonąjį Kryžių, kuris per ateinančius dvejus metus atgabeno mums iš viso trisdešimt tūkstančių standartinių po penkis kilogramus sveriančių paketų, kuriuose buvo maisto produktai ir tabakas.

Šveicarijos Raudonasis Kryžius atsiuntė keturiasdešimt tūkstančių kilogramų pieno miltelių ir žirnių miltų, o atitinkama Kanados organizacija – šešis šimtus kilogramų vaistų, pirmiausia turinčių vitaminų. Visa tai skirstėme pagal galiojančias taisykles, o paskirstymą stebėjo atsiųsti į Suomiją tarptautinio komiteto atstovai, kuriems buvo suteikta galimybė susipažinti su karo belaisvių gyvenimo sąlygomis.

Vėliau, kai mums pavyko išsikapstyti iš gilios maisto produktų krizės, patys galėjome pagerinti karo belaisvių maiti-

nimą. Asmeniškai mane džiugino, kad belaisviai karininkai keliais viešais adresais išreiškė man savo dėkingumą ir kaip Kalėdų bei Velykų dovanas atsiuntė savo pagamintus meno kūrinius.

Keičiantis karo belaisviais po taikos sutarties sudarymo, paaiškėjo, kad priešas su mūsų belaisviais nesilaikė net pačių paprasčiausių humaniškumo reikalavimų, todėl daugybė suomių kareivių, patekusių į rusų nelaisvę iki 1944 metų, žuvo, tapę antihumaniškų sąlygų aukomis.

Kai vokiečiai 1938 metais aneksavo Austriją, grupė žydų bėglių rado prieglobstį mūsų šalyje, ir vėlesniais metais jie nedidelėmis grupelėmis pas mus atvykdavo, tad jų skaičius išaugo maždaug iki dviejų šimtų. Mūsų šalyje niekada nebuvo persekiojami žydai, nebuvo jokių išskirtinių įstatymų, susijusių su tokiais bėgliais, Suomijoje jie jautėsi saugūs.

Iš pradžių bėgliai galėjo laisvai judėti ir gyventi savo asmeninį gyvenimą kaip ir kiti mūsų šalies užsieniečiai, bet, prasidėjus 1941 metų karui, vyriškosios lyties bėglius, nurodžius Vidaus reikalų ministerijai, surinko ir įkurdino stovyklose, kur jiems siūlė atitinkamą darbą. Tačiau vokiečiai manė, kad politiniai bėgliai Suomijoje kontroliuojami nepakankamai, ir 1942 metų pavasarį šiuos žydus paprašė perduoti Vokietijai. Vidaus reikalų ministerija be kitų valdymo organų žinios ėmėsi maždaug penkiasdešimties žydų perdavimo veiksmų.

Kai apie tai išgirdau iš generolo Valdeno, dalyvaujant jam ir dar keliems vyriausybės nariams, pasakiau esąs labai nepatenkintas minėtais veiksmais ir pabrėžiau, kad sutikimas su panašiais vokiečių reikalavimais žemina valstybę.

Nors Suomijoje viso karo metu nieko nežinojome apie vokiečių koncentracijos stovyklose taikomus metodus – apie

juos sužinojome tik vėliau – vis dėlto buvo aišku, kad bėglių, radusių prieglobstį teisinėje civilizuotoje šalyje, Vokietijoje laukia nepalankus likimas. Vis dėlto iš šalies buvo išsiųsti keturi žydai, kalti dėl netinkamo prieglobsčio teisių panaudojimo. Bet padvejojusi vyriausybė nusprendė vokiečių reikalavimams pasipriešinti.

Tik vėliau sužinojau, kad lemiamas veiksnys, padaręs įtaką galutiniam sprendimui, buvo mano pasisakymai, kuriuos išgirdo kai kurie vyriausybės nariai. Ir man einant prezidento pareigas, ir vėliau iš tiek mūsų šalyje, tiek užsienyje gyvenančių žydų gaudavau džiuginančius dėkingumo ženklus dėl savo nuostatos. Dėkingumas šiame pasaulyje retas dalykas, todėl tuo vertingesnės tampa nors ir mažiausios jo išraiškos.

Balandžio pradžioje nuvykau atsakomojo vizito pas generolą Dytlį Rovaniemį. Iš generolo pasakojimo apie padėtį šiauriniame karo veiksmų teatre paaiškėjo, kad jėgų santykis vokiečių ir rusų kariuomenės, įskaitant suomių dešiniojo sparno dalinius, labai išsilygino, kiekybinė jėgų persvara, būtina puolamosioms operacijoms, jau praeities dalykas.

Kai grįžau į būstinę, pradėjome gauti nerimą keliančius pranešimus iš Svyrės fronto, kur rusai didelėmis pajėgomis pradėjo pulti mūsų placdarmą. Priešas aiškiai tikėjosi, kad puolimas per patį polaidį besiginančius įstums į keblią padėtį. Ir tiesa, reti keliai į šiaurę nuo Svyrės per pavasarinį polaidį tapo beveik nepereinami. Dabar prasidėjo kritinė fazė, dažnai atrodė, kad būsime priversti palikti placdarmą. Po atkaklių mūšių padėtį vis dėlto pavyko stabilizuoti, ir balandžio 21 dieną visoje fronto linijoje situacija buvo ta pati.

Paaiškėjo, kad Svyrės fronte veikusi 7-oji rusų armija sausio pradžioje gavo didelį pastiprinimą, tad puolimo pradžioje joje buvo šešios divizijos ir keturios brigados. Nors duomenys apie priešo nuostolius nebuvo tiksliai nustatyti, vis dėlto galėjome tvirtinti: puolimas priešui kainavo brangiai. Jam teko pajusti, kad smogiamoji suomių armijos jėga dar neprarasta.

Toks pat mūšis polaidžio metu vyko nuo balandžio 24 iki gegužės 23 dienos Kestengos kryptyje, kur gynėsi dvi 3-iojo armijos korpuso divizijos. Rusai čia pastiprino savo kariuomenę dviem divizijomis ir dviem brigadomis ir apeinamuoju manevru grasino perkirsti vienintelį per mišką einantį silpnai pridengtą kelią, kuriuo vyko mūsų kariuomenės tiekimas.

Nors šis karo veiksmų teatras ir įėjo į ruožą, už kurį buvo atsakingas vokiečių vadas, man buvo neramu dėl galutinių šių mūšių rezultatų ne tik operatyviniu požiūriu. Vokiečiai vėl paprašė suomių kariuomenės padėti, tačiau, nepaisant įtemptos padėties ir suvokimo, kad rimta nesėkmė šiaurėje gali apsunkinti visą Suomijos gynybą, su jų prašymais sutikti negalėjau.

Neprieštaravau vėl sugrąžinti 163-iąją diviziją vadovauti vokiečiams, ypač kai pagal sutartį su generolu Dytliu man grąžino Kajanyje dislokuotą 6-ąją suomių diviziją. Gegužės viduryje vokiečių diviziją išvedė į Laplandiją. Šis junginys, sudarytas vien tik iš Berlyno ir jo apylinkių gyventojų, nepaisant tvirtos valios, Svyrės fronte pasiekė nedaug. Pirma, Karelijos sąlygos jam buvo visiškai nepažįstamos, be to, jo kareiviai neturėjo to praktiškumo ir įgudimo, kurie yra suomių kraujyje nuo pat gimimo, o ir laikas berlyniečiams ir brandenburgiečiams buvo visai nelengvas.

163-iąją diviziją išsiuntus į šiaurę piečiau Oulujervio–Myhoos linijos, vokiečių kariuomenės daugiau neliko. Buvo padarytas didelis atsiskyrimo žingsnis, kurio siekiau nuo pat karo pradžios.

Pastiprinus daliniais, kuriuos generolas Dytlis perdavė 3-iajam armijos korpusui, priešo puolimas Kestengos ruože pagaliau buvo sustabdytas ir atstatyta pradinė fronto linija. Ir čia rusai turėjo didelių nuostolių. Priešo planas didelėmis pajėgomis prasiskverbti per jų tankiame miške nutiestą kelią rodo jų iniciatyvumą ir drąsą, bet ir dabar, kaip ir Žiemos kare, tokio lygio užduotys rusams buvo neįveikiamos.

1942 metų pavasarį okupuotų teritorijų karinis valdymas šiek tiek pasikeitė. Karinės administracijos inspektoriumi buvo paskirtas pulkininkas Kotilainenas, rugsėjo mėnesį sumaniai ir tikslingai valdęs Rytų Kareliją. Ši priemonė buvo gerai apgalvota ir tuo pat metu suteikė man galimybę tiesiogiai stebėti karinės administracijos darbą.

Vėliau papasakosiu apie kai kurias svarbiausias darbo, nuveikto Rytų Karelijoje, formas.

Kai Suomijos kariuomenė 1941 metais okupavo Rytų Karelijos dalis, jai atiteko smarkiai nuo karo, bet dar labiau nuo sugriovimų, kuriuos rusai įvykdė atsitraukdami, nukentėjusi teritorija. Kaip ir kituose karo veiksmų teatruose, ir čia, sovietų vyriausybei įsakius, galima sakyti, buvo vykdoma išdegintos žemės taktika, į kurią įėjo gyventojų evakavimas ir gyvenamųjų vietovių, kelių bei kilnojamojo turto sunaikinimas, jeigu jo nesuspėdavo išvežti anksčiau.

Žmones pavykdavo evakuoti tik iš dalies. Karelai, prieškariu netapę masinių represijų aukomis, gimtas vietas palikdavo prieš savo norą. Daugelyje vietų išvykimą atidėliodavo

tol, kol dėl karo veiksmų evakuoti tapdavo neįmanoma arba gyventojai gynėsi nuo jos, slėpdamiesi miškuose. Kitiems leisdavo grįžti į savo gimtus kraštus arba, jeigu tai buvo neįmanoma dėl fronto artumo, įkurdindavo stovyklose. Ten buvo laikoma ketvirta dalis ankstesnio gyventojų skaičiaus, arba devyniasdešimt tūkstančių žmonių: pusę sudarė karelai, o kitą – žmonės, išsiųsti iš vidinių Sovietų Sąjungos rajonų. Geriausia ir darbinga gyventojų dalis buvo pašaukta į karinę tarnybą arba evakuota, taigi dauguma likusiųjų buvo arba seni, arba visai jauni.

Geriausiai rusams sekėsi griauti ir išvežti kilnojamąjį turtą. Kolūkiai didžiąja dalimi liko be galvijų ir arklių, be to, grūdų atsargos buvo arba sudegintos, arba išvežtos. Gyventojai buvo palikti prie bado slenksčio. Sudegė tik kai kurie kaimai, o miestai ir pramoniniai centrai buvo baisiausiai nuniokoti.

Užėmę Petrozavodską ir Kondopogą, išvydome juos esant ypač nuniokotus, sakykim, pirmame mieste iš viso gyvenamojo ploto liko tik pusė, o antrame – vos 20 procentų. Iš septynių elektros stočių penkios buvo sunaikintos, o iš septynių stambių lentpjūvių liko tik viena daugmaž tinkamos būklės, taigi pramonė, galima sakyti, buvo paralyžiuota.

Vietiniai valdymo organai nedirbo, o gamyboje ir skirstant maisto produktus nebuvo jokios tvarkos, tad okupacinei valdžiai iškilo sunkus uždavinys, kurį vykdyti pagal duotas instrukcijas iš pradžių pavedėme korpusų ir divizijų vadams. Pagal jas okupuotos teritorijos valdymo sistemą būtinai reikėjo padaryti tokią kaip Suomijoje.

Instrukcijose buvo kreipiamas dėmesys, kad valdymo veikla Rytų Karelijoje būtų tokia, jog šio rajono vietiniams gy-

ventojams ir užsieniečiams rodytų Suomijos siekimą atkurti šios teritorijos gerovę, neatsižvelgiant į gyventojų tautybę ar politines pažiūras. Būtina, kad gyventojai savo noru ir valia įsitrauktų į gamybinę veiklą.

Šie principai numatė konfidencialų darbą su gyventojais. Jau pati pradžia rodė daug didesnius rezultatus, negu tikėjomės, atkreipdami dėmesį į tas prieštaraujančias tarptautinėms taisyklėms partizaninio judėjimo vystymo instrukcijas, kurias sovietinė vyriausybė perduodavo gyventojams. Nei su karelų, nei tuo labiau su slavų gyventojais neatsirado jokių nesutarimų.

Vienas iš bendradarbiavimo būdų tapo patariamieji komitetai, sukurti 1942 metų sausio mėnesį, kuriuose dalyvauti vyriausiasis vadas pakvietė vietinius karelus. Toks komitetas, rinkdavęsis kartą per tris mėnesius, turėjo teisę pasakyti savo nuomonę dėl pagrindinių organizacinių veiksmų, taip pat raginti juos įgyvendinti. Be to, Petrozavodske įsikūrusiame biure jie galėjo nuolat sekti įvairių valdymo organų darbą. 1944 metų vasario mėnesį vyriausiasis vadas išleido įsakymą vietoj tokio komiteto daug platesniu pagrindu sukurti atstovybę. Bet šio plano įgyvendinti nespėjome.

Pirmas ir tuo pat metu pats sunkiausias uždavinys buvo organizuoti maisto produktų tiekimą. Kai mūsų kariuomenė įžengė į Rytų Kareliją, iš pradžių civilių gyventojų maisto produktų poreikius galėjome tenkinti tik iš armijos atsargų. Skirstomi maisto produktai buvo apriboti pačiomis būtiniausiomis ir lengviausiai gabenamomis rūšimis, tad miltų gaminių davinys turėjo būti dvigubai didesnis už davinį, išduodamą Suomijoje.

1941–1942 metais Rytų Karelijoje surinkto derliaus užteko tik daviniams, apskaičiuotiems po 120 gramų per dieną vienam žmogui, todėl iš menkų Suomijos atsargų būtinai reikėjo perduoti tokį miltų kiekį, kad duonos davinį būtų galima padidinti tris kartus.

Vėliau, kai 1942 metais grūdinių kultūrų auginimą ir gyvulininkystę pradėjo plėtoti ir gyventojai, užsiimantys žemdirbyste, galėjo įsitikinti, kad jų darbo rezultatai tikrai naudingi jų gerovei, padėtis dėl maisto produktų palengvėjo. Būtinai reikėjo likviduoti kolūkinę sistemą – trūko žemės ūkio įrangos ir darbo jėgos, be to, ji kėlė gyventojų antipatiją.

Ankstyvą 1942 metų pavasarį žemę, tinkamą arti, perdavė privatiems asmenims. Ilgainiui tai labai paplito. 1944 metų pavasarį daugiau kaip pusė ariamosios žemės, arba iš viso maždaug dvidešimt tūkstančių hektarų, jau buvo dirbama. Džiugino ir nuolatinis naminių gyvulių daugėjimas, be to, tokiu mastu, kad, baigiantis tretiesiems okupacijos metams, gyventojų poreikiai jau buvo patenkinti.

To nebūtume galėję pasiekti be gausios pagalbos iš Suomijos: buvo atsiųsta žemės ūkio inventoriaus ir veislinių gyvulių, taip pat teikiamos įvairiausios rekomendacijos, rengiami kursai, prie kurių priskiriami ir jaunimo sukurti žemės ūkio būreliai. Bendromis pastangomis palaipsniui Rytų Karelijoje daviniai buvo tokie pat kaip ir pačioje Suomijoje, o kai kuriais atvejais netgi didesni. Tai pasakytina apie tabako, žibalo ir karbido skirstymą.

Pramonės įmonės buvo sugriautos, todėl gyventojams nebuvo galima duoti darbo gamyklose ir fabrikuose, kita vertus, darbo jėgos trūkumas kliudė plačiu mastu vykdomai

gamybinei veiklai. Tiesa, kai kurias elektros stotis, lentpjūves ir kitas mažas įmones atstatėme, bet didelę dalį būtinų pramonės gaminių teko nuolat įvežti iš Suomijos.

Ekonominis Rytų Karelijos pakilimas paveikė ir keitimąsi prekėmis, kuris prasidėjo keturioms didžiausioms prekybinėms Suomijos firmoms sukūrus monopolinį susivienijimą ir atidarius parduotuves visoje okupuotoje teritorijoje. Šios įmonės, pavadintos akcine bendrove „Waco", prekių pardavimo apimtis per 1941–1943 metus išaugo nuo 17 milijonų iki 297 milijonų markių.

Susivienijimas taip pat užsiėmė viešbučių ir restoranų verslu ir tuo pačiu metu sukūrė nemažai maisto produktų gamybos įmonių, taip pat suteikė gyventojams galimybę, jam tarpininkaujant, parduoti savo gaminius. Akcinė bendrovė „Waco" iš savo pelno skirdavo daug lėšų labdarai. Sakykim, profesinė mokykla Petrozavodske veikė išimtinai padedama labdaros.

Suomių Raudonasis Kryžius gyventojams dalijo daug rūbų ir avalynės; kad aprūpintume drabužiais, įsteigėme darbo namus, kursus, be to, visus trofėjinius rūbus ir avalynę išdalijome Rytų Karelijos gyventojams. Ypač gerai sekėsi Suomijoje rengiami privatūs vaikiškų rūbų rinkimai Rytų Karelijos vaikams.

Karo ir krizės metu buvo nelengva, trūkstant maisto produktų, įgyvendinti sveikatos apsaugos programą, atitinkančią suomių reikalavimus. Dar 1941 metų vasarą paprašiau Suomijos Raudonąjį Kryžių pasirengti dirbti šioje jiems naujoje srityje, ir kai tą patį rudenį Rytų Karelijoje buvo sukurta sava rajono valdyba, ši organizacija ten pradėjo savo veiklą.

Rytų Karelijoje atidarėme dvi bendras, dvi vaikų ligonines, vieną tuberkuliozės dispanserį, vieną psichiatrijos kliniką, dešimt gydyklų su atskirais gimdyvių skyriais, taip pat keturiolika sveikatos punktų.

Šios įstaigos, kurių dauguma buvo įrengtos per kelias savaites, buvo kuriamos pagal tai, kiek mūsų kariuomenė užimdavo vis naujų teritorijų. Chirurgines operacijas gyventojams darydavo karo ir lauko ligoninėse. Iš viso buvo parengta tiek gydymo stacionarų, kad viena lova tekdavo 87 gyventojams, o Suomijoje šis santykis buvo kitoks – 1:156.

Gyventojus aptarnavo visa grupė patronažo seserų, kurių darbo reikšmė buvo lemiama, kovojant su užkrečiamųjų ligų plitimu. Nuo vidurių šiltinės, dėmėtosios šiltinės, raupų ir difterito buvo paskiepyta dešimtys tūkstančių, todėl epidemijos išvengti pavyko. Šiame darbe didžiulę pagalbą teikė Suomijos Raudonojo Kryžiaus padovanota centrinė laboratorija. Tuberkuliozės profilaktikai gyventojams buvo daroma rentgenoskopija, daugelį tūkstančių žmonių nuo šios ligos paskiepijo.

Ypač didelių pastangų Rytų Karelijoje pareikalavo kova su skrofulioze. Per dvi karo žiemas mokyklinio amžiaus vaikams duodavo vienkartinę vitamino D dozę, be to, vitaminų tablečių. Kartu didinant maisto produktų davinius, vaikų sveikata greitai sustiprėjo, tai įrodo ir vaikų mirtingumo statistika. Visose mokyklose buvo sukurtos virtuvės, ir vaikai kartą per dieną gaudavo karšto maisto. Moksleivių sveikatą stebėjo gydytojai, nebuvo pamirštas ir dantų gydymas.

Okupacinė valdžia privalėjo rūpintis ir išsilavinimu. 1941 metų lapkričio mėnesį karelų gyventojams veikė penkiasde-

šimt liaudies mokyklų, tolydžio jų skaičius padidėjo iki šimto dvylikos, jose mokėsi maždaug dešimt tūkstančių žmonių. Be to, Petrozavodske buvo atidaryti licėjus ir viešoji mokykla, rengiami seminarai. Daug jaunų karelų turėjo galimybes mokytis aukštosiose ir vidurinėse Suomijos mokymo įstaigose. Pasirūpinta ir rusų vaikų mokymu – įkurta penkiolika mokyklų su dėstomąja rusų kalba; jose iš viso mokėsi 3 000 mokinių. Veikė 110 bibliotekų.

Religinė veikla buvo užtikrinta, vadovaujantis vyriausiojo vado įsakymu, kuriame buvo garantuojama tikėjimo laisvė ir draudžiama antireliginė propaganda. Dauguma gyventojų išpažino stačiatikių religiją. Be jų cerkvių, taip pat buvo evangelikų liuteronų maldos namų; ir vieni, ir kiti veikė visiškai nepriklausomai nuo atitinkamų konfesijų Suomijoje.

Sunkus ir delikatus buvo uždavinys sukurti atitinkamas teisinės gynybos ir įstatymų vykdymo formas, nes remtis sovietiniais įstatymais ir teisynais negalėjome, o pritaikyti teisinę Suomijos sistemą buvo neįmanoma.

Pagrindinės teisinės normos buvo tvirtinamos vyriausiojo vado įsakymais arba karinės administracijos vado instrukcijomis vyriausiojo vado vardu.

O dėl baudžiamosios teisės buvome priversti vadovautis Suomijos baudžiamuoju kodeksu: jį taikyti buvo pavesta nepriklausomiems karo teismams. Civilinių bylų teisinis svarstymas rėmėsi caro laikų taikos teisėjų sistema. Vadovaudamasis šia sistema, pirmame teismo proceso etape bylas svarstydavo Trečiųjų teismo teisėjas.

Kita teismo instancija buvo Aukščiausiasis teismas, atitikęs suomių „gofgericht". Kadangi karelų teismai galėjo svarstyti

ir Suomijos piliečių bylas, buvo sukurtas specialus įstatymas, pagal kurį Rytų Karelijos Aukščiausiojo teismo sprendimai turėjo tokią pačią galią kaip ir suomių teismų sprendimai.

Šių padrikų žinių pakanka parodyti 1941–1944 metais gyvenimo sąlygas Rytų Karelijoje. Visiškai pagrįstai galima pasakyti, kad Suomijos kariuomenės okupuotose teritorijose gyventojams buvo suteiktos ne tik teisės, numatytos tarptautinėje sutartyje, bet jais ir rūpintasi, tai įrašyta į Antrojo pasaulinio karo istoriją kaip vienintelis tokio pobūdžio pavyzdys.

Jau daug metų viena iš gegužės dienų buvo skiriama suomių motinoms. Karo metais ši diena įgavo naują, daug gilesnį turinį dėl to, kad didžiulė našta ir netektys užgulė moterų pečius. Dešimtys tūkstančių motinų patyrė patį didžiausią skausmą, prarado mylimą sūnų, žuvusį mūšio lauke. Paprastai evakuacijos centras, vadovaujamas lauko pastorių, laidoti žuvusiųjų didvyrių palaikus išsiųsdavo į gimtuosius kraštus, bet dažnai atsitikdavo ir taip, kad artimiesiems apie mūšyje žuvusio sūnaus mirtį galėdavo tik pranešti.

1942 metų gegužės 10-ąją per Motinos dieną pasirašiau tokį įsakymą:

> Suomių motinos! Šiais metais antrą gegužės sekmadienį minėdami Suomijos motinoms skirtą dieną, Tėvynės gynėjai karo laukuose, kupini karštų jausmų ir didelės meilės širdyse, prisimena jus, motinos.
>
> Jūs daug davėte mūsų šaliai. Nuo lopšio auklėjote tą kartą, dėl kurios šalis lieka laisva. Dabar, mūsų kovos už nepriklausomybę dienomis, kai vyrai kovoja fronte, jūs namie Tėvynei auklėjate naują kartą. Tai tegul jai bus leista dirbti laukus ir statyti mūsų šalį daug ramesnėmis taikos sąlygomis, negu dabartinei kartai.

Šiais kovos metais darbu ir maldomis jūs palaikėte savo sūnus ir dukras, esančius sargyboje. Mūsų tautai tekusių išmėginimų metu jums reikėjo atiduoti savo mylimus vaikus Tėvynei. Jūsų maldos buvo su jūsų vaikais mūšių laukuose ir jiems teikė herojiškų jėgų gelbstint Tėvynę ir užtikrinant tvirtą taiką. Šią dieną noriu perduoti linkėjimus ir išreikšti savo nuoširdžią užuojautą toms motinoms, kurių mylimi vaikai didvyriškai žuvo už Tėvynę ir jos ateitį.

Jūsų visų nuveiktas darbas mūsų tautos kovoje neįkainojamai didžiulis, o jūsų aukos neišmatuojamos.

Suomijos armijos vardu, reikšdamas didelį dėkingumą, įteikiu visoms mūsų Tėvynės motinoms bendrą ordiną – LAISVĖS KRYŽIŲ.

Tegul jis ir ateinančioms kartoms bus švento motinos pašaukimo simbolis ugdyti mūsų tautos vaikų karštą laisvės troškimą, kuris amžiams turi užtikrinti mūsų šaliai taip brangiai atitekusią nepriklausomybę, o mūsų tautai – vidinę didybę.

Nuo 1942 metų pavasario šis įsakymas, Laisvės Kryžius ir gedulo juosta, kabojo rėmeliuose po stiklu visose šalies bažnyčiose.

Dar Žiemos karo metu nurodžiau, kad ketvirtojo ar dar aukštesnio laipsnio Laisvės Kryžių su kalavijais ir gedulo juosta įteiktų artimiausiems giminaičiams kaip atminimą apie žuvusius kare. Sutuoktinei, vyriausiai dukrai arba motinai. Tokia tvarka ir buvo suteikiama teisė nešioti šį ordiną.

1942 metų pavasarį daugelyje vokiečių Rytų fronto ruožų buvo palyginti ramu, būtų galima pasakyti, vyravo tyla prieš audrą. Tik pietiniame ir šiauriniame sparnuose vyko

vietinės reikšmės kovos, vokiečiai visiškai užėmė Krymą, o į pietryčius nuo Leningrado jiems pavyko išlyginti fronto liniją, likviduoti apsupimo žiedo įlenkimus, kuriuos priešas padarė žiemą.

1942 metų birželio 4 dieną, per savo septyniasdešimtpenkmetį, norėjau keliauti, inspektuodamas frontą, kad viduryje karo netapčiau sveikinimo objektu. Tačiau prezidentas Riutis pageidavo, kad kurį laiką nutraukčiau savo kelionę, ir tą dieną mes praleistume sutartoje vietoje, kur jis kartu su jį lydinčiais žmonėmis atvyks susitikti su manimi.

Ši vieta, esanti netoli Kaukopės pramonės centro kyšulyje, išeinančiame į Saimos ežerą, kur buvo nutiesta geležinkelio atšaka, be abejonės, buvo išrinkta gerai. Ją supo žydinti gamta, o netoli buvo geležinkelio stotis ir Imolos oro uostas.

Birželio 3 dieną aštuntą valandą vakaro prezidentui Riučiui nuo Vokietijos ambasadoriaus Helsinkyje Bliucherio (Blücher) ir man į būstinę nuo Reicho kanclerio Hitlerio pirmojo adjutanto generolo Šmidto (Schmidt) buvo perduota informacija, kad Reicho kancleris ketina atskristi į Suomiją lėktuvu sveikinti manęs su gimimo diena. Hitleris pageidavo, kad dėl jo nedarytų jokių pakeitimų dienos programoje ir kad aš nevažiuočiau į oro uostą jo pasitikti.

Pranešimas apie šį vizitą mane apstulbino, sutrikdė ir privertė susimąstyti, prie ko tai prives. Laiko buvo mažai, ir būtinai reikėjo pasirūpinti praktinėmis priemonėmis, būtinomis, priimant užsienio valstybės vadovą, ir tuo pat metu padaryti atitinkamus pakeitimus savo dienos programoje.

Kitą dieną anksti ryte mane pasveikino respublikos prezidentas ir kai kurie vyriausybės nariai, taip pat Parlamento

pirmininkas ir jo pavaduotojas, asmeniškai palinkėjęs man laimės. Prezidentas trumpoje kalboje pranešė, kad, Valstybės tarybai pasiūlius, man suteiktas Suomijos maršalo laipsnis. Savaime suprantama, aukštai įvertinau vyriausiajam karo vadui skirtą garbę kaip visos Suomijos armijos nuopelnų pripažinimą.

Po to mane pasveikino karininkų korpuso atstovai ir rezervo karininkai, taip pat įvairių civilinių organizacijų delegacijos. Didžiulį džiaugsmą man suteikė sveikinimas organizuotų darbininkų vardu, kurį man perdavė Centrinės Suomijos profsąjungų organizacijos pirmininkas Vuoris (Vuori).

Man tai buvo vertingas veiklos pripažinimas, kurią vykdžiau ilgus metus, stengdamasis įgyvendinti skirtingai mąstančių visuomeninių grupių sutarimą ir pasitikėjimą. Generolai Dytlis ir Štumpfas taip pat mane pagerbė savo sveikinimais.

Pasibaigus šiai ceremonijai, buvau pasirengęs priimti Vokietijos Reicho kanclerį, kurio lėktuvas nusileido Imolos oro uoste, kur garbingą svečią sutiko prezidentas Riutis. Reicho kanclerį ir jį lydinčius asmenis, tarp kurių buvo ir generolas feldmaršalas Keitelis, automobiliais pristatė į jau minėtą kyšulį prie Saimos ežero.

Kai pasveikinau aukštąjį svečią ir pristačiau savo karininkus, Hitleris paspaudė rankas dalyvaujantiems vokiečių karininkams. Jo susitikimas su Dytliu, atrodo, buvo labai nuoširdus. Po trumpo vizito respublikos prezidento vagone Reicho kancleris kartu su prezidentu Riučiu atvyko į mano vagoną, kur ilgai kalbėjomės. Pokalbyje dalyvavo ir generolas feldmaršalas Keitelis.

Pasveikinęs mane ir keletu draugiškų žodžių pasakęs, kaip aukštai vertina tai, kad jis, nežinomas Pirmojo pasaulinio karo kareivis, dabar turi galimybę susitikti su manimi, žmogumi, kuris tais laikais išgarsėjo kaip savo tautos išlaisvintojas, Reicho kancleris perėjo prie didžiosios politikos problemų.

Jis apgailestavo, kad Vokietija negalėjo suteikti Suomijai paramos Žiemos kare. Tam ji tada neturėjo galimybių, nes tai būtų reiškę karą dviem frontais, ko Vokietija nebūtų pajėgusi, juk jos ginkluotosios pajėgos buvo sukaustytos Vakaruose, kur dėl blogų oro sąlygų nebuvo galima pulti. Tai buvo rimta nesėkmė.

Vokiečių ginkluotė buvo pagaminta tikintis gero oro. Ji buvo puiki, veiksminga, bet, nepaisant to, ja naudotis buvo galima tik geromis oro sąlygomis. Dar nuo senų laikų Vokietijoje vyravo nuomonė, kad žiemą kariauti negalima.

Šių klaidingų pažiūrų pasekmė ta, kad šarvuotų tankų ginklai ir šarvuotų tankų divizijos nebuvo išmėgintos žiemą, ir jie nebuvo parengti Žiemos karui. Atvirkščiai, išbandant tankus, buvo įrodyta, kad žiemą kariauti negalima. Jeigu Prancūzija būtų buvusi užkariauta jau 1939 metų rudenį – Reicho kancleris planavo ją užimti per šešias savaites – pasaulinės istorijos eiga būtų buvusi visai kitokia.

Didelius laimėjimus, pasiektus Vakaruose, aptemdė, tęsė Reicho kancleris, iš tikrųjų didelė nelaimė – Italija įstojo į karą, bet kovinis jos indėlis silpnas. Vokietija buvo priversta padėti savo sąjungininkei.

Vadinasi, Vokietijos karinės oro pajėgos ir tankų dalinys buvo išblaškyti būtent tuo metu, kai visas turimas pajėgas ketinome sutelkti Rytuose, nes, pradedant 1940 metų rudeniu,

valdantieji Vokietijos sluoksniai pradėjo galvoti santykius su Sovìetų Sąjunga nutraukti.

Po derybų su Molotovu 1940 metų lapkričio mėnesį paaiškėjo, kad karo neišvengsime, juk rusų reikalavimai pasirodė visiškai negirdėti! Dvidešimt metų viskas buvo skirta ginkluotis, o paaiškėja, kad priešas sunaikins mūsų tautas, jeigu dabar bendromis pastangomis kovos nelaimėsime. Negalima leisti, kad audra, dabar tautai grasinanti mirtimi, po penkiolikos–dvidešimties metų vėl pradėtų siautėti.

Per priešpiečius, surengtus vyriausiojo vado traukinyje, kalbėjo respublikos prezidentas. Vėliau kalbą pasakė Reicho kancleris. Jis kalbėjo be konspekto ir labai dažnai kartojosi. Išreiškęs dėkingumą suomių armijai, vėl pabrėžė gąsdinantį komunistų pasirengimo mastą pulti Europą ir prisipažino, koks yra laimingas, kad nuspendė stotľ į kovą su iš Rytų einančia grėsme.

Baigiamojoje kalboje Reicho kancleris nuo savęs asmeniškai, nuo Vokietijos ginkluotųjų pajėgų ir visos vokiečių tautos vardu palinkėjo man laimės 75-mečio dieną.

Dieną anksčiau Reicho kancleris per adjutantą paprašė jam parengti maistą pagal dietą. Taip mes ir padarėme. Kai daugelis priešpiečių metu valgė siūlytus gerus, nors ir paprastus, patiekalus, Hitleris pasitenkino nedideliu kiekiu augalinio maisto, užgerdamas jį arbata ir vandeniu. Vienas iš dalyvavusiųjų asmeninio Fiurerio gydytojo paklausė, nejaugi Reicho kancleris taip maitintis priverstas dėl sveikatos būklės? Į tai jis atsakė, kad ne. Šis spartietiškas įprotis paaiškinamas pirmiausia psichologinėmis priežastimis.

Po priešpiečių Reicho kancleris atsisveikino ir lėktuvu išskrido atgal.

Mano nuojauta, kad šis vizitas duos peno nereikalingiems prasimanymams, pasitvirtino. Suomija per praeitus karo metus santykiuose su Vokietija užėmė savarankišką poziciją, ir dėl tos priežasties buvo galima manyti, kad tikrasis Hitlerio vizito tikslas buvo siekti priversti mus dalyvauti karinėse Vokietijos operacijose.

Triukšmo, sukelto pasaulyje dėl šio vizito, pavyzdys gali būti tokie žodžiai iš „The Washington Post" laikraščio, kuris Suomiją visada vertino lojaliai: „Hitlerio vizitas į Suomiją gali reikšti tik viena. Nacių Vokietija, stipriai spaudžiama Rusijos, bando įkalbėti suomius perkirsti tą Šiaurės geležinkelį, kuriuo dabar maitina karinį Rusijos mechanizmą."

JAV valstybės sekretorius ponas Kordelas Halas (Cordel Hull) vienoje iš spaudos konferencijų kalbėjo, kad valstybės departamentas „kruopščiai seka padėties vystymąsi, siekdamas nustatyti, ar Hitlerio vizitas į Suomiją taps glaudesnio bendradarbiavimo pasekme, nukreipta prieš sąjungininkus".

Jo žodžiais tariant, vizitas buvo, „viena vertus, sąmoningai atliktas vokiečių triukas, kurio tikslas – apjuodinti Suomiją pasaulio, pasisakančio prieš Ašies valstybes, akyse, o kita vertus – mėginimas užmaskuoti beviltišką siekimą veiksmingesne forma įtraukti Suomiją į karinius Ašies valstybių veiksmus".

Šie savaime suprantami aiškinimai neturėjo jokio pagrindo. Per šį trumpą vizitą, trukusį tik tris valandas, jokių derybų karinėmis arba politinėmis temomis nebuvo, Reicho kancleris jokia forma netgi nebandė pakreipti pokalbio į šiuos klausimus.

Praėjus šiek tiek laiko kilo klausimas, kas turi daryti atsakomąjį vizitą. Vokiečių vizito objektas buvo vyriausiasis

gynybinės kariuomenės vadas, todėl atrodė, kad būtent aš turiu vykti į Vokietijos ginkluotųjų pajėgų būstinę. Kita vertus, Reicho kancleris buvo valstybės vadovas ir Suomijoje susitiko su respublikos prezidentu. Šią problemą aptarus, vis dėlto buvo nuspręsta, kad važiuoti turiu aš.

Birželio 27 dieną, lydimas penkių karininkų, leidausi į kelią – Reicho kancleris mielai man skyrė talpų lėktuvą. Po ramaus skrydžio lėktuvas nusileido netoli Vokietijos vyriausiojo karo vado būstinės tam tikru atstumu nuo Rytų Prūsijos miesto Goldapo. Oro uoste svečius pasitiko generolas feldmaršalas Keitelis, taip pat garbės kuopa ir orkestras.

Iki Reicho kanclerio traukinio, kuris stovėjo vienoje iš artimiausių stočių, mus nuvežė automobiliais. Nusipurtę nuo savęs kelio dulkes, išėjome į peroną laukti Reicho kanclerio, ir jis greitai atvyko atviru automobiliu. Priėjo sparčiu žingsniu ir stipriai paspaudė man ranką, tada savo ir armijos vardu padėkojau Hitleriui už jo vizitą į Suomiją ir perdaviau jam linkėjimus nuo respublikos prezidento.

Iš geležinkelio stoties Reicho kancleris mane nuvežė automobiliu į būstinę. Ji buvo plačiame miškų masyve, kur jos skyriai buvo išdėstyti kruopščiai užmaskuotuose pastatuose ir apsaugotose patalpose. Svarbiausieji organai dirbo didžiuliuose bunkeriuose, ir viename iš jų gana ilgai akis į akį su juo kalbėjomės.

Aš iš principo tikėjausi, kad jis vėl iškels seną klausimą apie bendras operacijas prieš Leningradą ir Murmansko geležinkelį, bet, mano nuostabai, šeimininkas panoro kalbėtis apie karinį Suomijos potencialą. Mano pateikti statistiniai duomenys jį įtikino, kad našta, kurią karas uždėjo ant Suo-

mijos tautos pečių, pasirodė sunki, netgi daug sunkesnė už įtampą, tekusią Vokietijai. Tai Reicho kancleriui suteikė priežastį dar supratingiau kalbėti apie karinę mūsų sėkmę.

Vėliau generolas Jodlis dideliame Operatyvinio skyriaus bunkeryje papasakojo apie bendrą padėtį įvairiose karinių veiksmų zonose; baigdamas Reicho kancleris pasakė apibendrinamąją kalbą, liudijančią ir reikalo išmanymą, ir pasitikėjimą. Puolimas, tuo metu vykęs Libijoje, kaip atrodė, eina pergalingos pabaigos link; tai jam suteikė priežastį pagirtinai atsiliepti apie sumanų vadą generolą feldmaršalą Romelį (Rommel).

Reicho kancleris mums taip pat pranešė, kad vokiečių kariuomenės puolimas Rytų fronte, matyt, prasidės artimiausiomis dienomis. Jis įsitikinęs, kad žiemą nutraukta karinė akcija pasieks lemiamą pabaigą: paskutine jos stadija taps Kaukazo naftos puolimas. Norint tęsti kovą Vokietijai, visų pirma, reikalinga nafta! Labai svarbus, be abejonės, buvo pareiškimas, kad greitai prasidės Leningrado puolimas.

Po paprasčiausių pietų būstinėje nuvykau į armijos generalinį štabą atsakomojo vizito pas jo viršininką generolą pulkininką Halderį, kurio negalėjau priimti jam lankantis Suomijoje prieš keletą metų.

Man pasirodė, kad Reicho kancleris ir artimiausia jo aplinka buvo nepatenkinti tokiu mandagumo vizitu. Remdamasis daug vėlesniais įvykiais, padariau išvadą, kad generolas pulkininkas Halderis, kurį 1943 metų pradžioje privertė palikti postą, jau mano atvykimo į Vokietiją metu buvo nemalonėje. Vizitas į generalinį štabą buvo įdomus. Vėliau aš, išgėręs arbatos būstinėje, atsisveikinau su Reicho kancle-

riu, padėkojau jam už priėmimą, suteiktą man ir mane lydintiems karininkams.

Reicho maršalas Gėringas pakvietė mus pietų į savo medžioklės namelį netoli būstinės. Su vyriausiuoju Vokietijos karinių oro pajėgų karo vadu susipažinau dar prieš karą, kai buvau jo svečiu medžioklėje, taip pat pažintinės kelionės metu, į kurią vykau, jo kviečiamas, į Vokietiją 1935 metais.

Dabar turėjau galimybę jam padėkoti, kad jo iniciatyva su kai kuriais mano draugais lenkais, belgais, austrais, kurie kaip politiniai kaliniai buvo laikomi Vokietijos koncentracijos stovyklose, pradėjo elgtis geriau negu įprasta.

Tą nevaržomo bendravimo vakarą neabejotinai atsiskleidė Gėringui būdingos svetingo šeimininko savybės. Naktį praleidau tame pačiame medžioklės namelyje ir kitą dieną, birželio 28-ą, lėktuvu parskridau į Helsinkį.

Generalinis puolimas pietiniame Rytų fronto ruože prasidėjo 1942 metų birželio 28 dieną Sevastopolio šturmu ir kariuomenės judėjimu Kursko ruože Voronežo link, po to daliniai pradėjo judėti išilgai Dono į pietryčius. Paaiškėjo, kad rusai, sumaniai manevruodami sulaikomųjų mūšių metu, pačiu reikalingiausiu momentu nuo priešo atitrūkdavo.

Puolimas tęsėsi kelias savaites, vokiečiai užimdavo vis naujas teritorijas, bet lemiamų kautynių nebuvo. Forsavę Doną, rugpjūčio 28 dieną vokiečiai ėjo prie Volgos vingio šiauriau Stalingrado, bet čia priešintasi dar atkakliau. Po kurio laiko jie ėjo Volgos link ir piečiau Stalingrado, po to prasidėjo žiaurūs mūšiai už patį miestą.

Šiauriniame išsidriekusio fronto ruože vasara ir ruduo praėjo be ypatingų įvykių.

Pagal susitarimą su generolu Dytliu 1942 metų birželio pabaigoje–liepos pradžioje buvo nuvesta nauja riba tarp suomių ir vokiečių gynybos linijų. Uchtos rajonas dabar atsidūrė tame fronte, už kurį atsakiau aš. Čia suomių kariuomenę, 3-iojo armijos korpuso štabą ir 3-iąją diviziją atidavė mano vadovybėn, o vokiečių padalinius palaipsniui išvedė į šiaurę. 3-iajame armijos korpuse liko tik viena divizija, tad korpuso štabas atsilaisvino. Atsižvelgdamas į būsimus poreikius, jo nenorėjau išformuoti, ir kai korpuso vadas generolas leitenantas Sylasvuo buvo paskirtas kovinio pasirengimo inspektoriumi, šį štabą atidaviau 3-iosios divizijos vado žiniai, ir jis turėjo rūpintis Uchtos ruožo kariuomenės tiekimu ir valdymu.

Vasario pabaigoje vokiečiai vėl iškėlė klausimą dėl suomių galimybės pulti Murmansko geležinkelį. Šį kartą paprašė pulti iš Rugozero krypties ir paralyžiuoti rusų kariuomenę, o patys vokiečiai tuo metu puls Kandalakšą. Su jų siūlymu supažindinau prezidentą Riutį, ir mes jį atmetėme dėl tų pačių priežasčių kaip ir ankstesniuosius.

Tomis dienomis pas vokiečius Laplandijoje svečiavosi aukščiausiasis SS kariuomenės ir gestapo šefas Himleris (Himmler), pratęsęs savo kelionę į Norvegiją ir į suomių teritoriją. Jis paprašė susitikti su manimi, nes, kaip buvo pasakyta prašyme, norėjo mane pavėluotai pasveikinti 75-mečio proga.

Apie Himlerį nebuvo gerai atsiliepiama nei Suomijoje, nei apskritai Šiaurės šalyse, bet jis pasirūpino, kad didelis skaičius suomių karo invalidų gautų specialią priežiūrą Vokietijos ligoninėse, ir jam buvome dėkingi. Be to, jis, Geringo prašomas, sutiko palengvinti kai kurių mano draugų laikymo koncentracijos stovyklose sąlygas, ir nuo šio žmogaus, turinčio didžiulę valdžią, priklausė keleto man artimų žmonių likimas.

Birželio 29 dieną Himleris atvyko į mano būstinę. Jį lydėjo visa grupė aukštas pareigas einančių SS karininkų, daugelio jaunumas neatitiko aukšto jų rango.

Himleris vizito metu padarė du mums pasirodžiusius perdėtais pranešimus, susijusius su naujomis prieštankinėmis priemonėmis, skirtomis naudoti vienam žmogui, – apie „tankų siaubą“ ir „prieštankinį kumštį“.

Remdamasi tuo rugsėjo mėnesį vokiečių ekspertų grupė juos man pademonstravo Nynisalo mokymo centre. Tai buvo beatošliaužiai tuščiaviduriai vamzdžiai, iš kurių buvo šaudoma savotiškomis raketomis; dabar šie prieštankiniai ginklai žinomi amerikietišku pavadinimu „Bazooka“. Nepaisant konstrukcijos ir paprastumo naudoti, jie atitiko aukštus reikalavimus ir karo pabaigoje buvo ypač populiarūs Suomijoje.

Rugpjūčio pabaigoje generalinio štabo viršininką išsiunčiau į vokiečių būstinę, kuri tuo metu buvo Vinicoje Ukrainoje. Jo užduotis, visų pirma, buvo išsiaiškinti, ko vokiečiai ketina imtis šiauriniame fronto ruože.

Atvykusį į Vinicą generalinio štabo viršininką pakvietė pusryčių pas Hitlerį, kuris tą rytą iš Geringo gavo optimistinę informaciją apie padėtį su maisto produktais ir todėl buvo puikios nuotaikos. Po pusryčių Keitelis ir Jodlis svečią iš Suomijos supažindino su karine padėtimi.

Labiausiai įsidėmėtina jų pranešime buvo tai, kad vokiečiai, šiomis dienomis po sunkių mūšių užėmę Sevastopolį, ketina dabar, kaip anksčiau kalbėjo ir Hitleris, susidoroti su Leningradu. Apgulos artilerija, dalyvavusi užimant Sevastopolį, jau pakeliui į šiaurę, ir rengiamos operacijos pradžia numatyta rugsėjo viduryje.

1942 metų rugsėjo 25 dieną mums per JAV pasiuntinį Helsinkyje buvo įteikta nota, kurioje pranešama, kad minėtos šalies vyriausybė abejoja, ar Suomija sau leis sutikti su vokiečių spaudimu dalyvauti puolamojo pobūdžio operacijose. Ambasadorius Šionfeldas teigė, kad pareiškimas, kuriame būtų nurodoma, jog suomių armija neketina peržengti iki šio laiko pasiektų ribų, Amerikoje padarytų gerą įspūdį.

Kai iš prezidento Riučio gavau pranešimą apie tai, jam rekomendavus, iš karto išvykau į Helsinkį, kur tuo metu buvo svarstoma atsakymo forma į amerikiečių notą. Dėl atsargumo mes dabar, kaip ir anksčiau, 1941 metų rudenį atsakydami į Anglijos notą, negalėjome duoti viešo įsipareigojimo likti pasyvūs. Todėl atsakymas buvo motyvuojamas taip pat draugišku tonu.

Aš nežinau, ar amerikiečių vyriausybė, atsiųsdama šią notą, turėjo kokį nors ypatingą tikslą. Galbūt amerikiečiai bijojo, kad Vokietija, tuo metu pareikalavusi, kad Vengrija ir Rumunija padidintų savo indėlį į karą, to paties pareikalaus ir iš Suomijos.

Vis dėlto nota buvo nukreipta į Leningrado problemą. Galima daryti prielaidą, kad amerikiečių žvalgyba sužinojo apie vokiečių apgulos artilerijos, dalyvavusios Sevastopolio operacijoje, persiuntimą į Leningrado frontą, ir dabar amerikiečiai norėjo būti užtikrinti, kad suomių armija nedalyvaus vokiečių suplanuotoje operacijoje prieš miestą prie Nevos.

Savaime suprantama, su didėjančia įtampa laukėme pranašauto puolimo šiauriniame fronte. Bet apie jį nieko nebuvo girdėti. Didelius įvykius rodė tai, kad vokiečių armijos korpusus, buvusius piečiau Leningrado, sujungė į generolo

feldmaršalo Manšteino (Manstein) vadovaujamą armiją, ir šios armijos štabą kartu su specialiąja kariuomene išsiuntė iš Krymo į šiaurę, bet praėjo rugsėjis ir spalis, o operacija neprasidėjo. Atidėjimo priežastis – vokiečiai buvo priversti be paliovos persiųsti dalinius, skirtus Leningrado šturmui, į kitus frontus spręsti kritinių dalykų.

Greitai paaiškėjo, kad 1942 metais planuoto Leningrado puolimo nebus, nes bendra karinė padėtis vokiečiams pradėjo įgauti grėsmingą pobūdį. Spalio pabaigoje–lapkričio pradžioje britų kariuomenė prie El Alameino sutriuškino jungtines vokiečių–italų pajėgas ir palaipsniui jas atstūmė prie Tuniso sienos.

Lapkričio 8 dieną Vakarų šalys išlaipino desantą Šiaurės Afrikos Atlanto vandenyno pakrantėje ir greitai pradėjo judėti Tuniso link. Afrikos Ašies armijos suprato, kad joms grasina iš abiejų pusių, todėl „antrojo fronto" atidarymas, sukėlęs tiek kalbų, šiek tiek priartėjo.

Šiaurės Prancūzijos okupavimas ir Atlanto vandenyno pakrantės apsauga nuo 1940 metų sukaustė dideles pajėgas, o kai vokiečiai, atsiradus puolimo grėsmei iš Afrikos, okupavo visą Prancūziją, jie buvo priversti vakaruose laikyti dar daugiau kariuomenės. Tuo pat metu, lapkričio 19 dieną, vokiečiai perėjo į kontrpuolimą Stalingrado rajone, ir jau lapkričio 23 dieną 6-oji vokiečių divizija pateko į apsupties žiedą. Šį rusų kontrpuolimą ir sėkmingus sąjungininkų veiksmus Afrikoje galima vadinti Antrojo pasaulinio karo persilaužimu.

Taigi, 1943 metai Vokietijai prasidėjo grėsmingai. Vakarų šalių operacijos Afrikoje, kurios ten veikusią vokiečių kariuomenę grasino sunaikinti, ėjo į pabaigą. Rytuose rusai

lėtai, bet užtikrintai prie Stalingrado spaudė žiedą aplink 6-ąją armiją ir atremdavo visus vokiečių mėginimus ateiti jai į pagalbą. Vasario 2 dieną šios armijos likučiai pasidavė.

Tuo pat metu rusai visuose pietiniuose fronto ruožuose perėjo į puolimą, ir tik dėl didžiulių pastangų vokiečiams pavyko išvengti pralaimėjimo prie Charkovo. Politiniu požiūriu vengrų ir rumunų armijos, kurios Dono fronte gavo per didelius plotus, neatitinkančius jų personalo ir ginkluotės skaičiaus, buvo visiškai sutriuškintos.

Šiauriniuose fronto ruožuose įvykiai taip pat kėlė nerimą, ši pasikeitusi padėtis buvo jaučiama ir mūsų fronte. Po sunkių sausio 12 ir 18 dienų mūšių rusams pralaužus vokiečių apsupties žiedą netoli Nevos žiočių šalia Ladogos ežero, pavyko atidaryti antžeminį ryšį su Leningradu. Tada mūsų frontas Karelijos sąsmaukoje prarado antrosios gynybos linijos pobūdį; tai kartu su lūžiu, įvykusiu didžiajame karinių veiksmų teatre, nežadėjo nieko gero.

Vasario 3-ią, kitą dieną, kai vokiečiai pasidavė į nelaisvę Stalingrade, į būstinę atvyko prezidentas Riutis, ministras pirmininkas Rangelis, taip pat ministrai Valdenas ir Taneris sužinoti mano požiūrio į bendrą padėtį.

Kalbėdamiesi priėjome prie bendros nuomonės, kad Didžiajame kare prasidėjo lemiamas lūžis, ir Suomijai pirma pasitaikiusia proga būtina pamėginti rasti būdą pasitraukti iš karo. Tuo pat metu konstatavome, kad Vokietijos galia kol kas dar kliudo praktiškai įgyvendinti šį sprendimą.

Po šio susitikimo supratau, kad būtinas informacinis susitikimas, kuriame Vyriausybei ir Parlamentui būtų išaiškintas padėties rimtumas. Šiek tiek vėliau į mane kreipėsi gynybos

ministras, kad paskirčiau išmanantį karininką, kuris galėtų Parlamentui padaryti pranešimą apie padėtį išorės frontuose ir mūsų fronte; mielai su tuo sutikau.

Atlikti šią užduotį pavedėme būstinės Žvalgybos skyriaus viršininkui pulkininkui Pasonenui (Paasonen), kuris gerai žinojo karinę padėtį ir galėjo sąžiningai įvertinti jos pokyčius.

Vasario 9 dieną slaptoje Parlamento sesijoje pulkininkas Pasinenas, pasakęs kalbą deputatams – susirinko beveik visi – apžvelgė bendrą tuo metu susidariusią karinę politinę padėtį. Pranešėjas konstatavo, kad vokiečių jėgos, žinoma, pradeda sekti ir patiria išimtinai stiprų išmėginimą: per žiemą Vokietija ir jos sąjungininkės prarado iš viso beveik 60 divizijų. Vargu ar pavyks užpildyti tokius praradimus.

Be to, pulkininkas Pasonenas stabtelėjo prie rimtų nesutarimų, atsiradusių tarp Nacionalsocialistų partijos ir Vermachto, kurie gali sukelti atvirą konfliktą. Bendra padėtis visiškai pasikeistų, jeigu antihitlerinės koalicijos valstybės pagaliau išlaipintų kariuomenę Vakarų Europoje, visiškai tikėtina, prancūzų Pa de Kalė krante ir kartu atidarytų Antrąjį frontą.

Kalbėdamas apie Suomiją, pranešėjas pareiškė, kad mūsų šalies likimas iki šiol buvo siejamas su vokiečių ginklo pergale, bet, įvykiams rutuliojantis, geriau reikėtų priprasti, kad mes dar kartą būsime priversti su Maskva pasirašyti taikos sutartį.

Šis tikroviškas pranešimas buvo tikras šaltas dušas tai daugumai liaudies atstovų, kurie negalėjo ir nenorėjo suprasti, kad padėtis jau ne tokia, kokia buvo pirmomis karo dienomis. Pranešimas sukėlė didelį triukšmą, gynybos ministras manė, kad būtina pakartoti jį tai pačiai auditorijai, išmetant

kai kuriuos neapdairius posakius ir pastabas, erzinančias klausytojus, bet tuo pat metu nekalbėti nieko tokio, kas prieštarautų tam, ką pasakė pulkininkas Pasonenas.

Toks bangų nuraminimo uždavinys buvo paskirtas generalinio štabo viršininkui. Kartu su gynybos ministru parengęs atitinkamą bendrą karinę-politinę apžvalgą, pristatė Parlamento deputatams. Pranešimo pabaigoje buvo pasakyta, kad Suomija kol kas dar negali laisvai vykdyti savo užsienio politikos, todėl ji turi tęsti kovą.

Tačiau liaudis jau pradėjo atsipeikėti, ir vasario 15 dieną socialdemokratai padarė pareiškimą, kuriame partija akcentavo, kad Suomija turi teisę pasitraukti iš karo tuo metu, kuris jai bus priimtinas ir įmanomas.

Tomis dienomis reikėjo surengti prezidento rinkimus, nes terminas, kuriam Kalijas buvo išrinktas į valstybės vadovo postą, baigėsi 1943 metų kovo 1 dieną, o Riutis buvo išrinktas jo perėmėju tik iki šio laikotarpio pabaigos. Dėl išskirtinės padėties ir dėl to, kad didelė dalis turinčių balso teisę žmonių buvo fronte, rinkimus ir šį kartą patikėjome tiems patiems rinkėjams, kurie išrinko Kaliją ir Riutį.

Dėl man nežinomų priežasčių mano pavardę prieš mano norą įtraukė į svarstomų kandidatų sąrašą, likus kelioms dienoms iki rinkimų, iš Agrarininkų sąjungos gavau pranešimą, kad partija nusprendė iškelti mane savo kandidatu į prezidentus. Paskubėjau atsakyti, kad mano sutikimo neklausė, ir savo kandidatūros kelti neketinu.

Tuo pat metu išsakiau pageidavimą, kad Riutis, kurį maniau esant tinkamiausią kandidatą į valstybės vadovo postą, vėl būtų išrinktas. Rinkimų dienos rytą gavau analogišką už-

klausimą iš Koalicijos partijos, bet ir į jį atsakiau neigiamai. 1943 metų vasario 15 dieną Risto Riutis balsų dauguma vėl buvo išrinktas respublikos prezidentu.

Po rinkimų Rangelo vyriausybė, kaip įprasta Parlamento praktikoje, atsistatydino. Pirmas naujojo prezidento uždavinys buvo suformuoti naują vyriausybę; ji, kaip manė dauguma, padidins mūsų galimybes pasitraukti iš karo. Naujoji vyriausybė, kurioje ministru pirmininku tapo profesorius Linkomiesas (Linkomies), buvo suformuota kovo 5 dieną. Užsienio reikalų ministru išrinko daktarą Ramzajų (Ramzaj), o gynybos ministru liko Valdenas. Tai mane labai nudžiugino, nes maniau, kad generolo Valdeno dalyvavimas vyriausybėje buvo svarbus šalies interesų požiūriu. Daktaro Ramzajaus paskyrimas dėl jo gerų kontaktų su Vakarų šalimis taip pat atrodė tinkamas.

Klausimas dėl pasitraukimo iš karo greitai tapo labai aktualus. Kovo 20 dieną vyriausybei per laikinąjį JAV reikalų įgaliotinį poną Makklintoką (McClintock) buvo įteiktas įsimintinas raštas, kuriame Valstybės departamentas siūlėsi mums padėti šiuose siekiuose.

Suprantama, siūlymas buvo rimtai apsvarstytas Helsinkyje, bet aš pradėjau nerimauti sužinojęs, kad užsienio reikalų ministrui Ramzajui pavesta vykti į Berlyną. Ten jis turėjo, remdamasis JAV kreipimusi, pamėginti išgauti vokiečių pažadą, kad jie savanoriškai išeis iš Suomijos; tai, kaip tikėjomės, padės lengviau siekti savo taikos.

Kas žino riterišką Ramzajaus charakterį, tas supras, kad jis laukė iš savo kolegos vokiečio fon Ribentropo (Ribbentrop) tokio pat tiesumo. Kad ir kaip vertintume tokį veiksmų

planą, buvo visiškai akivaizdu, kad vokiečių žvalgyba gana greitai būtų sužinojusi apie mūsų taikos siekimą.

Ne mano reikalas buvo į tai kištis, bet vis dėlto pranešiau Ramzajui, jog nemanau, kad vizitas į Vilhelmštrasę pageidaujamas, ir, mano nuomone, tuo mes nieko nepasieksime. Atvirkščiai, reikia prisibijoti, kad ši kelionė nepadarytų žalos mums, padedant Amerikai, siekti tikslo.

Užsienio reikalų ministras Ramzajus išvyko į Berlyną, kur jį priėmė taip, kaip ir numaniau. Vokietijos užsienio reikalų ministras ne tik pareikalavo atmesti Amerikos siūlymą, bet ir pageidavo, kad mes pasižadėtume be Vokietijos sutikimo nesudaryti su Rusija nei paliaubų, nei taikos. Jis netgi leido suprasti, kad to reikalauja pats Reicho fiureris, ir reikia nedelsiant sutikti.

Kol Ramzajus buvo Berlyne, suomių vyriausybei tapo aišku, kad Amerikos siūlymas reiškė mėginimą iš anksto išsiaiškinti dėl taikos sudarymo galimybės tik iš Suomijos pusės. Vyriausybės atsakymas, kuriame pažymėjo, kad dėl šiuo metu susidariusių sąlygų Suomija siūlymu pasinaudoti, deja, negali, po kelių dienų buvo perduotas laikinajam JAV reikalų patikėtiniui.

Bet tai vokiečių netenkino – jie toliau atkakliai reikalavo, kad minėtą reikalavimą Suomija pasirašytų. Sužinojęs apie Ramzajaus susitikimą su Ribentropu, pamaniau, jog reikia perspėti vyriausybę, kad ji nesutiktų su vokiečių reikalavimu. Mano nuomone, reikalavimas buvo ne Hitlerio, o Ribentropo ambicijų vaisius.

Kai vyko šios derybos, į Hitlerio būstinę paeiliui atvykdavo Vengrijos, Rumunijos, Bulgarijos ir Slovakijos vadovai.

Vokietijos ambasadorius Helsinkyje pareikalavo, kad prezidentas Riutis padarytų tą patį ir vizito metu praneštų apie Suomijos ir JAV vyriausybės kontaktų smulkmenas. Prezidentas Riutis atsisakė. Vokiečių kantrybės taurė buvo perpildyta, dėl to iš Helsinkio demonstratyviai išvyko ambasadorius Bliucheris.

Mano sveikata, kuri ir praeitais metais nebuvo gera, 1943 metų pavasarį dar pablogėjo, be to, jau antrą kartą šiais metais susirgau abipusiu plaučių uždegimu. Nepaisant vaistų vartojimo, sveikatos būklė negerėjo, ir jaučiau – ateis laikas, kai mano jėgos patirs didžiulius išmėginimus, tad buvau priverstas sutikti su savo gydytojo docento Laurio Kalajos (Lauri Kalaja) reikalavimu ir kuriam laikui išvykti ten, kur švelnesnis klimatas.

Balandžio 17 dieną lėktuvu išskridau į Šveicariją. Tarpinio nusileidimo metu Ramsdorfo oro uoste netoli Berlyno mane sutiko mūsų ambasadorius profesorius Kivimekis, kuriam pasakiau savo nuomonę dėl vokiečių reikalaujamos sutarties sudarymo, taip pat suabejojau, ar tai sumanė Hitleris. Kaip kitaip būtų galima paaiškinti faktą, kad vokiečiai sutinka laukti suomių atsakymo keletą savaičių?

Kivimekis su manimi nesutiko. Jaučiau, kad jis buvo įsitikinęs ir tuo, jog galimas mūsų užsispyrimas gali paskatinti griežtas kontrpriemones. Dėl Vokietijos prielaidų pasitraukti iš karo nepralaimėjus jis buvo nusiteikęs taip pat realistiškai, kaip ir aš.

Būdamas Šveicarijoje, jokiu būdu nesikišau į vyriausiosios vadovybės reikalus ir į aktualių politinių klausimų sprendimą. Tačiau, atvykęs į Šveicariją, iš namų greitai gavau kelian-

čių nerimą žinių. Balandžio 22 dieną JAV ambasada pranešė, kad didelė dalis jos darbuotojų rengiasi palikti Suomiją – tai liudijo apie galimą diplomatinių santykių nutraukimą.

Man pirmiausia reikėjo atgauti jėgas, kad vėl kaip galima greičiau galėčiau vykdyti savo pareigas. Kaip ir ankstesniais laikais, man labai padėjo Šveicarijos klimatas ir puiki priežiūra. Aš, kaip ir anksčiau, puikiai jaučiausi šioje mažoje šalyje, esančioje Europos centre, jos draugiškoje, ramioje ir sveikoje aplinkoje.

Šveicarijos tauta, kalbanti keturiomis kalbomis ir išpažįstanti dvi religijas, vieningai pasirinko ilgalaikes vertybes: uolų darbą, siekiant derinti bendrą ir individualų gyvenimo lygį, stabilią vidaus ir užsienio politiką, taip pat budrų savarankiškumo ir taikos saugojimą. Į Suomiją tiek aukščiausi, tiek žemiausi Šveicarijos sluoksniai žiūrėjo su užuojauta ir supratimu, ir ši užuojauta pasireiškė daugeliu mano širdį glostančių formų.

Pasibaigus trijų savaičių gydymo kursui nuostabioje Luganoje, gegužės 9 dieną grįžau į tėvynę. Malmio oro uoste mane sutiko generolas Valdenas. Jis papasakojo, kad išvakarėse vyriausybė sutiko su Ribentropo reikalavimu, ir tai buvo padaryta dėl kritinės padėties su maisto produktais.

Man šis pranešimas buvo nemalonus netikėtumas. Kodėl vyriausybė, kuri keletą savaičių tvirtai laikėsi savo pozicijos, dabar manė, kad reikia sutikti su vokiečių reikalavimu? Po ministro Ramzajaus išvykos į Berlyną visada griežtai pasisakydavau prieš tokį elgesį.

Būdamas Šveicarijoje, turėjau galimybę sužinoti, ką apie Vokietijos galimybes pasitraukti iš karo mano neutralieji, ir

dar labiau įsitikinau, kad valstybės, kuri dabar įsipareigojimais susietų savo likimą su Vokietija, lauktų grėsminga ateitis. Todėl maniau, jog mano pareiga padaryti viską, kas įmanoma, kad vyriausybė šį sprendimą peržiūrėtų.

Sugrįžęs namo, kitą dieną į štabą pietų pasikviečiau ministrą pirmininką Linkomiesą. Per pietus taip pat dalyvavo gynybos ministras ir generalinio štabo viršininkas. Nevengdamas tiesių ir griežtų posakių, pareiškiau, kad vyriausybė padarė lemiamą šaliai žingsnį, ir tvirtai pasakiau, kad priimamą sprendimą būtina kruopščiai apgalvoti. Taip pat aplankiau prezidentą ir išsakiau savo požiūrį. Dar iki man sugrįžant į būstinę, vyriausybė savo sprendimą atšaukė.

Vokietijos pozicijos kelias savaites nebuvo galima pavadinti palankia, bet krizė, kurios daugelis tikėjosi, vis dėlto nekilo. Maisto produktų tiekimas nutrūko birželio pradžioje, ir tuo pat metu mums pranešė, kad negali atsiųsti daugiau kaip pusės apimties pažadėto benzino ir tepalų kiekio, bet tuo, kiek man žinoma, sankcijos ir pasibaigė.

Triuškinamas pralaimėjimas Tunise privertė vokiečių vadovybę užsiimti kitkuo, o ne planuoti Suomijai daromą spaudimą. To įrodymas buvo birželio pabaigoje be jokių apribojimų atnaujintas tiekimas.

Birželio pabaigoje buvo paleistas vokiečių SS batalionas, 1941 metais suformuotas iš suomių kareivių. Prieš jo kūrimą tada taip pat griežtai protestavau. Gerai, kad išformuojamo bataliono kariai atostogavo Suomijoje: kaip tik tuo metu baigėsi jų sutarties laikas.

Supratau, kad atėjo tinkamas laikas: reikėjo uždrausti kovotojams atnaujinti sutartis, ypač atsižvelgiant į tai, kad, ga-

lima sakyti, visi šie jauni kariai priklausė tinkamoms mobilizuoti amžiaus grupėms. Mano požiūris nebuvo suprastas, ir man nepavyko įtikinti vyriausybės uždrausti pasirašyti naujas sutartis.

Užsienio reikalų ministerija, kuri, formuojant batalioną, ėmėsi rūpintis visa verbavimo veikla, buvo sunerimusi, kad kišimasis į šį reikalą gali sudaryti nepalankų įspūdį Vokietijoje. Tvirtai laikiausi savo nuomonės, ir kai šie jauni žmonės susirinko Hanke, nusiunčiau vieną generolą pranešti, kad jiems uždrausta pasirašyti naujas sutartis ir lipti į laivą, kuris turi juos pristatyti į Vokietiją.

SS kariuomenės šefas Himleris savo įsakyme buvo priverstas pareikšti, kad batalionas išformuotas todėl, jog jis nenorėjo, kad bataliono kovotojai prieštarautų savo pareigai.

Suomija palaipsniui buvo priversta mobilizuoti savo parengtus rezervus, įskaitant netgi ir 45 metų žmones, to nebuvo nė vienoje iš šalių, netgi Vokietijoje. Tokia beveik visiško rezervų išnaudojimo pasekmė buvo žymus darbo jėgos trūkumas – reikėjo imtis radikalių priemonių. Dėl tos priežasties 1943 metų pradžioje sutikau perduoti 5-ojo armijos korpuso vadą generolą majorą Mekineną vyriausybės žinion: jį paskyrė Transporto ir viešųjų darbų ministerijos Darbo išteklių valdymo vadovu.

Mūsų pasitraukimo iš karo klausimas nuolat kildavo darbotvarkėje. Liepos mėnesį SSRS ambasada Švedijoje informavo Belgijos ambasadorių, kad rusai norėtų pasikalbėti dėl taikos sudarymo, bet su sąlyga, jeigu pradės derėtis suomiai. Suomijos vyriausybės atsakymas į šį zondavimą, taip pat, kaip ir rusų siūlymas, buvo duotas žodžiu. Matyt, buvo sąlyga, kad

principinis įmanomų derybų atramos taškas turi būti 1939 metų ribų išsaugojimas, bet kartu vyriausybė buvo pasirengusi derėtis dėl naujų sienos demarkavimo veiksmų.

1943 metų vasarą suomių vyriausybė aiškinosi taikos sudarymo galimybes tarpininkaujant JAV ambasadai Lisabonoje. Po šių derybų užsienio reikalų ministras Ramzajus išsiuntė JAV valstybės departamentui laišką ir patikino, kad suomių armija nesiims veiksmų prieš amerikiečius tuo atveju, jeigu jie, išsilaipinę Šiaurės Norvegijoje, kovinius veiksmus perkels į Suomijos teritoriją. Šiam įsipareigojimui, žinoma, pritariau.

Neturėjau žinių, kaip rimtai buvo svarstoma apie amerikiečių išsilaipinimą Šiaurės Norvegijoje, bet, žinoma, derybos Lisabonoje pažadino viltį, kad baigiamajame karo etape į jėgų išsidėstymą įsiterps naujas veiksnys, kuris sušvelnins ekspansinius Sovietų Sąjungos siekimus.

Visuomenė, suprantama, nieko nežinojo apie šiuos ir kitus dalykus, turėjusius tikslą baigti karą. Mūsų šalies padėtį gerai rodo toks faktas: 1943 metų rudenį trisdešimt trys patys žymiausi mūsų piliečiai, tarp jų keletas Parlamento deputatų, išsiuntė prezidentui laišką su pageidavimu, kad vyriausybė imtųsi priemonių sudaryti taiką. Šis laiškas, žinomas kaip Trisdešimt trijų kreipimasis, buvo paskelbtas Švedijos spaudoje, vėliau susidarė gana kebli padėtis.

Didžiajame karinių veiksmų teatre įvykių eiga Ašies valstybėms darėsi vis nepalankesnė. Po netikėtai silpno pasipriešinimo užėmusios Siciliją, Vakarų valstybės 1943 metų rugsėjo 3 dieną pradėjo išlaipinti kariuomenę žemyninėje Italijos dalyje. Kai Musolinis (Mussolini) Italijos šiaurėje suformavo „neofašistinę“ vyriausybę, šių įvykių atgarsiai atėjo

ir iki mūsų šalies. Spalio 10 dienos Hitleris laiške respublikos prezidentui pareikalavo, kad Suomija pripažintų Musolinio vyriausybę. Atsakymas buvo neigiamas.

Spalio mėnesį generolas Erfurtas man perdavė vokiečių karinės vadovybės laišką, kuriame klausė, ar galėčiau priimti generolą Jodlį, kuriàm pavesta padaryti pranešimą apie bendrą karinę padėtį.

Be abejonės, kad pagrindinis vizito motyvas buvo Italijos katastrofa, taip pat tų psichologinių pasekmių baimė, kurias, kaip tikėjosi, ji sukels Suomijoje. Maloniai priėmiau generolą Jodlį, kurį pažinojau kaip protingą karininką – jis mūsų šaliai buvo palankus.

Sąjungininkų kariuomenės puolimo sustabdymas kokiame nors tinkamame Šiaurės Italijos ruože būtų leidęs išvengti Italijos žlugimo sukeltų pasekmių, ir padėtis virstų pakenčiama. Kalbėdamas apie kariuomenės išlaipinimo grėsmę Vakarų Europoje, pirmiausia Prancūzijos pakrantėje, generolas Jodlis pareiškė, kad toks išsilaipinimas, akivaizdu, bus atremtas maždaug tomis pajėgomis, kurios dabar saugo Atlanto pakrantes.

Jeigu išsilaipinusi kariuomenė nebus atblokšta pačioje pakrantėje ir jai pasiseks užimti placdarmą papildomoms pajėgoms išsilaipinti, tai bus galimybė suduoti sąjungininkams lemiamą smūgį ir tada išlaisvinti pajėgas rusų puolimui sustabdyti.

Kalbėdamas apie įvykius fronte prie Leningrado, generolas Jodlis pripažino, kad nesėkmė čia mus įstūmė į pavojingą padėtį. Tuo pat metu jis pasakė, kad karinė Vokietijos vadovybė jau svarstė klausimą apie Rytų fronto kairiojo sparno atitraukimą į Rygos rajoną, tačiau atsisakė šio kariuomenei

išsaugoti skirto veiksmo – pirmiausia atsižvelgdami į poveikį, kurį jis turėtų Suomijai.

Generolas Jodlis pasakė, kad jis žino apie Suomijos mėginimus užmegzti ryšius, siekiant išsiaiškinti pasitraukimo iš karo galimybę, ir šiuo atžvilgiu pasakė: „Nė viena tauta neturi didesnės pareigos, negu išsaugoti savo šalį. Visi kiti požiūriai turi užleisti tam kelią, ir niekas neturi teisės reikalauti, kad kokia nors tauta turėtų žūti dėl kitos tautos."

Suomijos padėtis, tęsė Jodlis, šiuo metu, be abejonės, pavojinga. Kokių galimybių Suomija turės artimiausioje ateityje? Žinoma, mes galime sudaryti separatinę taiką, bet šiuo atveju Suomijos laukia toks pat likimas, kurį patyrė Baltijos šalys 1940–1941 metais – šalis bus bolševizuota, o išsilavinusią gyventojų dalį ištrems.

Jeigu Suomija mano, kad nugalės Vakarų sąjungininkai, ji gali sudaryti paliaubas ir jų pusėje dalyvauti (tuo atveju, jeigu anglai ir amerikiečiai išsilaipins Skandinavijoje), aiškinantis, jo nuomone, jų ir Sovietų Sąjungos santykius. Šiuo atveju Suomija bus priversta tęsti kovą, kurią pradėjo kartu su Vokietija, bet tada kovoti tų valstybių pusėje, kurios dabar yra jos priešai.

Be kitų dalykų, yra galimybė, baigiamajame etape prisidėjus prie vokiečių prieš rusus, įgauti pranašumą, kuris vargu ar bus pasiekiamas sudarant taiką. Tačiau jis netiki, kad suomių tauta pasirinks būtent šį kelią, nes jis nesuderinamas su garbės ir ištikimybės sąvokomis, būdingomis Šiaurės šalių tautoms.

Paskutinė alternatyva yra karo tęsimas su Vokietija, tai Jodlis, jo paties žodžiais tariant, mano esant mažiausiai pavojinga.

Generolo Jodlio pasisakymai dar labiau mane ir mano artimiausius pavaldinius įtikino, kad jis yra garbingas žmogus, kuris netgi nesėkmės metu atkreipė dėmesį į mūsų sunkumus. Strateginės jo pranešimo perspektyvos vis dėlto nepadarė įtakos mano požiūriui apie susidariusią padėtį.

1943 metų rudenį Ašies valstybėms buvo suduoti lemiami smūgiai ne tik Viduržemio jūros karinių veiksmų teatre. Rytuose vokiečiai žingsnis po žingsnio atsitraukė link Dnepro, kurio ruože, kaip labai daug kas manė, jie būtų galėję gintis iki prasidedant žiemai, o galbūt ir ilgiau.

Tačiau taip neatsitiko. Rusai, spalio mėnesį forsavę upę, per palyginti trumpą laikotarpį sugebėjo užimti keletą placdarmų. Vokiečių manymu, rusai už šią sėkmę turėjo būti dėkingi dideliam skaičiui iš Amerikos gautų visureigių – jie galėjo judėti Ukrainos keliais.

Šie įvykiai Suomiją prislėgė. Lapkričio pradžioje Socialdemokratų partija paskelbė naują pareiškimą, kur ne tik akcentavo Suomijos teisę savo nuožiūra pasitraukti iš karo, bet ir pažymėjo, kad šį žingsnį reikia žengti nedelsiant. Liaudis trokšta taikos, buvo kalbama pareiškime, bet tokios, kuri mūsų šaliai garantuotų nepriklausomybę ir laisvę.

Lapkričio viduryje taikos klausimas vėl atsirado darbotvarkėje. Švedijos užsienio reikalų sekretorius Buhemanas (Buheman) viename iš susitikimų informavo ponią Kolontai, kad, gautomis žiniomis, Suomija pageidauja sudaryti taiką. Lapkričio 20 dieną ponia Kolontai paprašė Buhemano pranešti suomių vyriausybei, kad ji gali siųsti į Maskvą delegaciją.

Vyriausybė pradėjo tyrinėti šį siūlymą, o švedai leido suprasti, kad pasirengę Suomijai teikti pagalbą maisto produk-

tais tuo atveju, jeigu mėginimai užmegzti ryšius, siekiant sudaryti taiką, nutrauks importą iš Vokietijos.

Suomių vyriausybės atsakyme į rusų siūlymą buvo pabrėžiama, kad mes pasirengę derėtis dėl taikos, bet negalime atiduoti miestų ir kitų mums gyvybiškai svarbių teritorijų. Be to, vyriausybė prašė išaiškinti sovietų vyriausybės poziciją kitais klausimais, susijusiais su taikos sudarymu, tuo pat metu paaiškinus, kad jie nekliudytų derybų eigai. Ponia Kolontai, perduodama atsakymą, pažymėjo: būtų pageidautina pranešti, kad pradinis taškas derybų pradžioje bus 1940 metų siena.

Tomis dienomis Vokietijos užsienio reikalų ministras Ribentropas vėl iškėlė klausimą dėl Musolinio vyriausybės pripažinimo. Bet ir to, pasirodo, nepakako: gruodžio pradžioje vyriausybė Vilhelmštraseje perdavė Suomijos ambasadoriui atmintiną raštą, kuriame buvo kritikuojama Suomijos užsienio politika, nurodant gandus apie jos siekimą sudaryti separatinę taiką.

1943-iuosius, ketvirtuosius karo metus, jau einančius į pabaigą, išskyrė didžiulės vokiečių nesėkmės, santykiškai stabili ramybė mūsų frontuose, vis vėstantys vokiečių ir suomių santykiai, taip pat vis didesnius visuomenės sluoksnius apimantis taikos ilgesys.

Silpstant Vokietijos pozicijoms ir gresiant rusų puolimo pavojui, būtinai reikėjo sustiprinti savo gynybines linijas ir sukurti naujas. Lapkričio 18 dieną priėmiau sprendimą Karelijos sąsmaukoje statyti vadinamąją VKT liniją (Vyborgas–Kuparsaris–Taipalė), taip pat U liniją (Ūksu), einančią į rytus nuo Sortavalos. Greitai atlikome parengiamąją rekonstruotę, ir jau po kelių savaičių buvo patvirtintos naujų linijų kryptys,

po to kariuomenė nedelsdama pradėjo statyti įtvirtinimus. Tuo pat metu patvirtinome evakuacijos iš Vuoksos slėnio planą.

Besibaigiančių metų įvykiai nesuteikė vilčių, o naujieji, 1944, metai prasidėjo dar rimtesniais įvykiais. Sausio mėnesį rusai pradėjo pulti piečiau Leningrado ir beveik kiekvieną dieną užimdavo vis didesnes teritorijas. Praėjo nedaug laiko, ir jie užmezgė ryšį su kariuomene, buvusia Orienburgo placdarme, tada vasario 3 dieną išėjo link Narvos žiočių, o po kelių dienų – ir prie Čiudo ežero.

Dėl rusų kariuomenės judėjimo didėjo puolimo Karelijos sąsmaukoje pavojus, ten mūsų frontą reikėjo pastiprinti. Todėl šarvuotų tankų divizija iš Petrozavodsko buvo išsiųsta į sąsmauką, kur, laukdama tolesnių nurodymų, įsikūrė į rytus nuo Vyborgo kaip įtvirtinimus statančios kariuomenės pastiprinimas. Divizija buvo manevringa, iš čia ją išsiųsti į gynybos liniją buvo galima per kelias valandas.

Gavę generolo Dytlio sutikimą prisiimti atsakomybę už Uchtos rajono ruožo gynybą, į Karelijos sąsmauką galėjome perkelti ir trečią diviziją, o ten buvusią kariuomenę sujungti į du armijos korpusus, kurie būtų pavaldūs man asmeniškai: 4-asis armijos korpusas, vadovaujamas generolo leitenanto Latikaineno, – vakariniame sąsmaukos ruože, 3-iasis armijos korpusas, vadovaujamas generolo leitenanto Sylasvuo, – Karelijos sąsmaukos rytuose. Visos sąsmaukoje dislokuotos pajėgos buvo panaudotos priešakinėms gynybos linijoms VT (Vamelsu–Taipalė) ir VKT įtvirtinti statybose.

Prieš prasidedant vasario mėnesiui, prezidento Riučio kviečiamas, išvykau į Helsinkį. Laikinasis JAV reikalų patikė-

tinis sausio 30 dieną įteikė vyriausybei notą, kurioje mums rekomendavo žengti pirmą žingsnį, siekiant tarpusavio supratimo su Maskva.

Prezidentas manęs paprašė pasakyti savo nuomonę apie bendrą padėtį. Pasakiau, kad karą vokiečiai aiškiai pralaimi, jeigu priešas sutelks pakankamai pajėgų mūsų gynybai pralaužti, tai jis, žinoma, savo pasieks. Prezidentas pareiškė, kad laikosi tos pačios nuomonės.

Mes aptarėme padėtį, kas būtų, jeigu, siekiant sudaryti taiką, reikėtų nutraukti santykius su Vokietija, galbūt veltis į karinius konfliktus su vokiečiais. Tada prezidentas manęs paklausė, ar tikiu, kad karininkų korpusas bet kokiomis sąlygomis paklus įsakymams ir kovos, nesvarbu, koks būtų mūsų priešininkas. Atsakiau esąs tuo įsitikinęs.

Po ilgų ir esminių derybų vyriausybė išsiuntė valstybės patarėją Pasikivį į Stokholmą iš ponios Kolontai sužinoti, kokie sovietų vyriausybės ketinimai. Pasikivis grįžo vasario 23 dieną.

Po trijų dienų dalyvavau pasitarime pas prezidentą, kuriame aptarėme Sovietų Sąjungos ambasadorės perduotas taikos sudarymo sąlygas. Buvo sunku sutikti su reikalavimu, kad pradiniu derybų tašku turi tapti 1940 metų siena, bet šį kartą rimtos kliūtys sudaryti sutartį buvo ne teritoriniai reikalavimai. Sunkiausia, mano manymu, netgi beveik neįvykdoma, buvo internuoti vokiečių kariuomenę, esančią šalies šiaurėje.

Jeigu atkreiptume dėmesį į vokiečių kariuomenės pajėgų rezervą Šiaurės Suomijoje ir Baltijos šalyse, į tą aplinkybę, kad mūsų kariuomenės turi pakakti ir sutelkimui prieš vo-

kiečius, ir kovoti Rytų fronte, tai ši užduotis buvo ne mūsų jėgoms.

Tą patį vakarą į mano štabo traukinį turėjo atvykti valstybės patarėjas Pasikivis ir ministras Ramzajus. Diena dar nespėjo pasibaigti, kai Helsinkis tapo puolimo iš oro objektu, todėl mano svečiai vakarienės atvažiuoti negalėjo. Štai kodėl tik kitą dieną galėjau išklausyti detalų Pasikivio pasakojimą apie derybas Stokholme.

Oro antskrydis sostinėje buvo pats nuožmiausias iš visų, vykusių iki šiol. Vasario mėnesį tai buvo trečias stambus bombardavimas. Aktyvia veikla iš oro rusai, matyt, siekė palaužti mūsų pasipriešinimo valią ir Sovietų Sąjungos vyriausybės reikalavimams suteikti didesnį įtaigumą.

Ateinančiomis dienomis vyriausybė pasitarė su Parlamentu, kuris pritarė vyriausybės požiūriui, ir per Stokholmą buvo išsiųstas neigiamas atsakymas. Tačiau Švedijos užsienio reikalų ministras Giunteris pažymėjo, kad atsakymo tekstą reikėtų peržiūrėti.

Tuo pat metu mūsų ministras pirmininkas Linkomiesas man pranešė, kad švedų karalius kreipėsi į Suomijos vyriausybę, o per ją ir į mane asmeniškai, laišku, kuriame jis pageidavo, kad pradėtume derybas su rusais. Būtent šį kreipimąsi vyriausybė ir turėjo omenyje, kai kovo 15 dieną pranešė apie laišką, gautą iš „autoritetingo švedų šaltinio".

Anksčiau negu buvo suformuluotas galutinis požiūris dėl rusų reikalavimų, iš Stokholmo pranešė, kad šiuos reikalavimus reikia laikyti mažiausiais, ir Suomijos vyriausybė privalo pateikti savo požiūrį į juos iki kovo 18 dienos.

Remdamasis kovo 13 dienos nota, laikinasis JAV reikalų patikėtinis Makklintokas vėl priminė savo vyriausybės reko-

mendacijas. Tą pačią dieną spaudos konferencijoje valstybės sekretorius Kordelas Halas teigė, jog reikia nurodyti Jungtinių Valstijų pageidavimus Suomijai pasitraukti iš karo. Pagaliau kovo 16 dieną tokį pat pageidavimą išreiškė pats prezidentas Ruzveltas.

Kitą dieną Suomijos vyriausybė per Stokholmą kreipėsi į Sovietų Sąjungos vyriausybę ir paprašė išsamiau išdėstyti mažiausius reikalavimus. Kovo 20 dieną Maskva atsiuntė atitinkamą kvietimą, ir kovo 25 dieną valstybės patarėjas Pasikivis ir užsienio reikalų ministras Enkelis (Enckell), vyriausybės įgalioti, išvyko į Rusijos sostinę.

Sprendimas, kurį turėjo priimti respublikos prezidentas ir vyriausybė – karas ar taika – buvo sunkus ir atsakingas. Kovo 20 dieną vokiečių kariuomenė okupavo Vengriją jai pradėjus Vakarų valstybėse zonduoti taikos sudarymo galimybes, o po kelių dienų toks pats likimas teko ir Rumunijos daliai.

Nejaugi ir Suomijos laukia panašūs vokiečių veiksmai? Ar nebus užpulta sostinė ir pietinė Suomija iš vokiečių oro uostų Estijoje, ar neužpuls Baltijos jūros vokiečių laivynas mūsų pakrantės, ar neparalyžiuos mūsų jūrų laivybos?

Kovo 21 dieną įsakiau parengti planą dėl civilių gyventojų evakuacijos iš Karelijos sąsmaukos. Antrasis evakuacijos planas, susijęs su grėsmės zonoje esančiais miestais, buvo parengtas dar vasario mėnesį, dėl to buvo duotas potvarkis išvežti tą dalį įrengimų ir kito turto, priklausančio gynybinėms pajėgoms, be kurios Rytų Karelijoje buvo galima apsieiti.

Sužinoti informaciją apie bendrą padėtį ir žygius dėl taikos paskutinę kovo savaitę į būstinę buvo iškviesti korpusų,

divizijų vadai ir kai kurie kiti aukštas pareigas einantys karininkai. Čia įvyko trys pasitarimai iš eilės.

Bendroje karinės padėties apžvalgoje generalinio štabo viršininkas konstatavo, kad vokiečių karinės pajėgos prarado savo galią. Nors vokiečių karinė vadovybė ir tvirtina, kad labai ramiai ir netgi susidomėjusi laukia sąjungininkių išsilaipinant Vakarų Europoje, pareikšdama, kad išsilaipinimas sudarys Vokietijai palankias sąlygas suduoti sąjungininkėms lemiamą smūgį, šių tvirtinimų nuoširdumu mes priversti abejoti. Galime būti tikri tuo, kad naujo Vakarų fronto sukūrimas pareikalaus papildomų divizijų ir palengvins Raudonosios armijos judėjimą. Dėl šios priežasties mūsų padėtį reikia laikyti pavojinga.

Remdamasis pranešimu, pasakiau savo nuomonę, kad neigiamas požiūris į taikų santykių sprendimą, kurį pagal galimybes dabar pradėjome, sukeltų blaškymąsi ir susiskaldymą, todėl, savo ruožtu, sumažėtų noras kovoti ir aukotis. Vyriausybė, maniau, įsitvėrusi galimybės ir išsiuntusi savo atstovus į Maskvą gauti tikslesnių žinių apie sovietų vyriausybės keliamas taikos sąlygas, veikė atsakingai ir teisingai. Jeigu paaiškės, kad negalima susitarti dėl taikos, garantuojančios Suomijos nepriklausomybę ir laisvę, tai šio fakto suvokimas, mano įsitikinimu, paskatins tautą toliau gintis.

Balandžio 1 dieną grįžę iš Maskvos, įgaliotieji patvirtino, kad taikos sudarymo sąlyga yra Maskvos sutarties kaip pagrindo priėmimas deryboms. Suomijoje esanti vokiečių kariuomenė turi būti internuota arba išvyta iš šalies jau prasidėjus balandžiui – reikalavimas buvo neįvykdomas vien dėl techninių priežasčių. Bet baisiausias šį kartą buvo rusų rei-

kalavimas vietoj reparacijos išmokėti 600 milijonų Amerikos dolerių, už šią sumą per penkerius metus pristatant prekių.

Vyriausybė skubiai paprašė finansų ir liaudies ūkio problemų ekspertus, netgi ir švedus, pateikti savo išvadas, ir jose visi bendrai tvirtino, kad reparacijos reikalavimas Suomijai visiškai neįvykdomas. Po kelių kupinų blaškymosi ir rūpesčių dienų vyriausybė buvo priversta konstatuoti, kad sąlygų įvykdyti neįmanoma.

Parlamentas visiškai palaikė šį požiūrį, ir balandžio 18 dieną rusų reikalavimams buvo duotas neigiamas atsakymas. Greitai po to užsienio reikalų ministro pavaduotojas Višinskis (Вишинский) per radiją pareiškė, kad Suomija atmetė Sovietų Sąjungos vyriausybės siūlymą sudaryti taiką, ir atsakomybė už pasekmes teks suomių vyriausybei.

Balandžio mėnesį generolas Erfurtas perdavė generolo feldmaršalo Keitelio kvietimą generalinio štabo viršininkui, kuriame pastarąjį paprašė atvykti į vokiečių būstinę, dabar esančią Berchtesgadene, pasikalbėti ir pasidalyti informacija. Buvo svarbu sužinoti vokiečių karinės vadovybės ketinimus, tad vykti į šią kelionę leidau. Gegužės 1 dieną sugrįžęs generolas Heinrichsas pranešė, kad būstinėje juntamas didelis nervingumas.

Kai jis nuvyko, Keitelis ir Jodlis buvo Berlyne, iš ten jie grįžo kitą dieną. Generolas feldmaršalas buvo pasirengęs pasveikinti generolą Heinrichsą tik penkioliktą valandą per pietus, po kurių jis, dalyvaujant grupei savo karininkų, išreiškė nepasitenkinimą Suomijos politika, ypač tuo, kad į Maskvą buvo nusiųsti įgaliotieji asmenys. Taip pat jis griežtai kritikavo mūsų spaudą už tariamai abejotiną poziciją. Keite-

lio pasisakymo tonas buvo toks, kad generolas Heinrichsas atsistojo ir siūlė tęsti pokalbį akis į akį.

– Tikiuosi, neprieštarausite, kad dalyvautų Jodlis? – paklausė Keitelis. – Mes manome, kad jis turi pateikti maršalui susidariusios padėties apžvalgą, jeigu asmeniškai jūsų tai nedomina.

Vėliau visi trys išėjo į vagoną, kuriame buvo sustatyti stalai su didžiuliais žemėlapiais, ir ten Jodlis dalykiškai ir aiškiai išdėstė karinę padėtį. Tačiau generolas Heinrichsas atkreipė dėmesį, jog tiek Keitelis, tiek Jodlis padarė viską, kas įmanoma, aiškindami, kad laukiamas sąjungininkių kariuomenės išsilaipinimas vokiečiams suteiktų palankią progą lemiamai kovai su Vakarų valstybėmis.

Kai Heinrichsas išsakė savo susirūpinimą dėl Leningrado blokados pralaužimo ir laipsniško vokiečių atsitraukimo vis tolyn į Vakarus, Keitelis ir Jodlis šias nesėkmes bandė pateisinti visais būdais. Jokio rimto pagrindo, kuris galėtų pakeisti mūsų nuomonę apie susidariusią padėtą, šiuose pareiškimuose generolas Heinrichsas neįžvelgė.

Baigiamasis pasisakymų akordas buvo tas, kad tik Vokietijos pergalė gali išgelbėti Suomiją nuo bolševikų valdžios. Ir generalinio štabo viršininkas, ir aš supratome, kad kvietimo į Berchtesgadeną motyvas buvo pirmiausia Vokietijos karinės vadovybės noras išreikšti nepasitenkinimą mūsų šalies politika, nukreipta į taikos sudarymą.

Suomijoje nuotaika buvo prislėgta. Siekimai sudaryti taiką buvo nesėkmingi, o santykiai su Vokietija sparčiai blogėjo. Birželio pradžioje vokiečiai nutraukė grūdų tiekimą į Suomiją, dėl to padėtis su maistu, laukiant naujo derliaus, dar pablogėjo. Kuo labiau silpo Vokietijos galia, tuo aiškiau

Suomija suprato, kad šalis lieka vieniša, ir vienintelė atrama jai lieka tik savi rezervai.

Tikėjausi, kad mano gimtadienis, birželio 4-oji, praeis nepastebimai, bet taip neatsitiko. Į būstinę pasveikinti atvyko svečių, netgi prezidentas. Jis su manimi vyko į Ensą, kur priėmiau naują ginkluotę gavusios šarvuotų tankų divizijos paradą. Po pietų, kurių metu kalbėdamas prezidentas Riutis pabrėžė padėties rimtumą, turėjau galimybę pabendrauti su daugeliu fronto vadų – jie vis dar tikėjo sėkminga karo baigtimi, nors ankstesnio optimizmo buvo mažiau.

Toks buvo mano bendras įspūdis, tačiau, savaime aišku, daugelį vadų graužė abejonės ir blogos nuojautos, nors jie ir nenorėjo apie jas tiesiai kalbėti dalyvaujant prezidentui ir vyriausiajam vadui.

Pradedant ankstyvu pavasariu, suaktyvėjo žvalgybinė priešo veikla, Karelijos sąsmaukoje sustiprėjo mūsų pozicijų apšaudymas artilerijos ugnimi. Gegužės mėnesį žvalgybos ataskaitose buvo pranešama apie priešo kariuomenės sudėties pasikeitimus, apie naujų pėstininkų divizijų, taip pat artilerijos ir šarvuotų tankų dalinių atsiradimą. Buvo nustatytas ir mums iki šiol nežinomo korpuso štabo atsiradimas. Šie duomenys vis dėlto nevisiškai sutapo su gautomis iš vokiečių žiniomis, kuriose buvo tvirtinama, kad dalis šios kariuomenės yra Baltijos šalyse.

Rusų kariuomenės sudėtis Karelijos sąsmaukoje keitėsi kiekvieną pavasarį. Rusai turėjo įprotį šiuo gražiu metų laiku išvesti kariuomenę ilsėtis ir apgyvendinti didelėse stovyklose šiauriau Leningrado. Galbūt ir dabar vyko tokie persiuntimai, nes visi laukė ryžtingų operacijų prieš vokiečius Baltijos šalyse.

Operatyviniai būstinės organai tokį požiūrį buvo linkę priimti, panašios nuomonės laikėsi ir kai kurie sąsmaukos aukščiausiosios grandies karininkai. Nepakankamą gresiančio puolimo pavojaus įvertinimą šioje kryptyje iš dalies lėmė ir tai, kad per trejus metus pastatytose įtvirtintose pozicijose manėme galėsią įmanomą puolimą atremti.

Pralaužus Leningrado blokadą, susirūpinau dėl to, kad pagrindinė mūsų pajėgų dalis buvo dislokuota Rytų Karelijoje. Netgi kai iš ten grupė dalinių buvo išsiųsta į Karelijos sąsmauką, Rytų Karelijoje iš viso buvo devynios divizijos ir trys brigados, o Karelijos sąsmaukoje – šešios divizijos ir dvi brigados, įskaitant ir šarvuotų tankų diviziją.

Tačiau susilpninti kariuomenę Rytų Karelijoje – tai atsisakyti visos tos teritorijos, kurios strateginė reikšmė buvo labai didelė ir kurios perdavimas būtų vienas iš mūsų kozirių sudarant taiką. Šiuose apskaičiavimuose buvo dalis vilties, kad inžineriniai sąsmaukos įtvirtinimai bus gana didelis pastiprinimas ten esančiai nedidelei kariuomenei.

Pirmojoje Karelijos sąsmaukos gynybos linijoje tuo metu buvo trys divizijos: 10-oji, 2-oji ir 15-oji ir viena brigada, paskirstyta tarp 4-ojo ir 3-iojo armijos korpusų. Be to, Vamelsu–Taipalės linijoje buvo 3-ioji ir 18-oji divizijos ir kavalerijos brigada, kurios ten vykdė inžinerinių įtvirtinimų darbus, taip pat Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijoje – šarvuotų tankų divizija. Visos jos buvo pavaldžios vyriausiajam vadui.

Baigiamajame Žiemos karo etape kiekybinė kariuomenės sudėtis sąsmaukoje prilygo septynioms divizijoms ir dviem brigadoms. Kadangi kiekvienoje to meto divizijoje buvo vienuolika–dvylika batalionų, o dabar tik septyni, pėstininkai sudarė tik pusę 1940 metų sudėties.

Skirtumą išlygino tik tai, kad padaliniai buvo gana gerai sukomplektuoti ir geriau ginkluoti, be to, artilerija buvo žymiai stipresnė už ankstesniąją. Dabar dar turėjome dvi gynybos linijas, kiekviena jų buvo beveik per pusę trumpesnė už pagrindinę gynybos liniją, kurią turėjome Žiemos kare.

1944 metų birželio 4 dienai auštant, penkiolikos kilometrų pakrantės ruože įsisiautėjo tikra audra. Po valandą trukusių bombardavimų iš oro, kuriuose dalyvavo šimtai lėktuvų, prasidėjo toks stiprus artilerijos apšaudymas, kokio nematėme nė viename savo karų. Galima įsivaizduoti, kokia ji buvo galinga, jeigu dundesys buvo girdimas ne tik būstinėje, bet ir Helsinkyje, arba 220–270 kilometrų atstumu.

Nepaisant to, kad gynybinės pozicijos didžiąja dalimi buvo sugriautos, atakas vis dėlto atmušėme visoje linijoje. Tą patį vakarą, atnaujinęs puolamuosius veiksmus, palaikomas tankų, priešas užėmė keletą išsikišusių atraminių punktų ir juos išlaikė. Pasiekti galutinį tikslą sutrukdė naktis.

Kitą dieną apie penktą ryto artilerijos ugnis prasidėjo su dar didesne jėga. Pagal rusų informaciją, puolimo ruože šiame etape buvo 300–400 pabūklų, skaičiuojant vienam fronto kilometrui. Palyginimui reikia paminėti, kad Stalingrado mūšyje artilerijos tankumas buvo 200 pabūklų kilometrui. Ugnies poveikis buvo tiesiogiai proporcingas pabūklų skaičiui ir iššautų sviedinių kiekiui, prie to reikia pridėti neprilygstamus aviacijos antskrydžius – juose dalyvavo maždaug tūkstantis lėktuvų – į priešakines mūsų pozicijas ir komunikacijas.

Birželio 10 dieną pagrįstai galime vadinti juodąja mūsų karo istorijoje. Trys gvardijos divizijos prieš vieną vienintelį besiginantį suomių pulką pralaužė gynybą ir atstūmė pakran-

tės juostoje besiginančias pajėgas dešimtį kilometrų. Kai kuriose sulaikymo linijose vyko įnirtingi mūšiai, bet, spaudžiant masiniam tankų puolimui, pasipriešinimas buvo palaužtas.

Dėl greito priešo judėjimo šalia įlankos kovojusi 10-oji divizija prarado didelę dalį savo artilerijos. Birželio 11 dieną jos išblaškytus padalinius performuoti ir papildyti išvedė į Vamelsu–Taipalės liniją.

Kitose kryptyse mūsų daliniai atremdavo nedideles atakas. Pagrindinis puolimo smūgis buvo suduodamas vakariniame Karelijos sąsmaukos ruože, kur vietovė buvo tinkama naudoti tankus ir daugybę artilerijos pabūklų ir kur mūsų dešiniajam sparnui kėlė grėsmę rusų karinio jūrų laivyno pajėgos. Pagal vertinimus, kiekybinė puolančiosios kariuomenės sudėtis prilygo dešimčiai divizijų, jas palaikė daug artilerijos ir šarvuotų tankų dalinių.

Gavęs žinių apie puolimą, 4-ojo armijos korpuso vadui generolui leitenantui Latikainenui iš karto perdaviau beveik visus Karelijos sąsmaukoje buvusius rezervus. Šie rezervai buvo sudaryti iš 3-iosios divizijos, kavalerijos brigados ir vieno 18-osios divizijos pulko, prie kurių kaip pastiprinimą kitą dieną pridėjau šarvuotų tankų diviziją.

4-asis armijos korpusas gavo įsakymą sustabdyti priešo puolimą prieš gynybinę Vamelsu–Taipalės liniją ir išlaikyti jį ten. Rytų Karelijoje buvusi 4-oji divizija, taip pat 3-ioji brigada, kuri, generolui Dytliui paprašius, buvo rezerve už Salos linijos, gavo įsakymą kiek galima greičiau persikelti į Karelijos sąsmauką.

Prieš Vamelsu–Taipalės gynybos liniją vyko atkaklūs mūšiai. Pats stipriausias buvo ruože į pietus nuo Kivenapos, kur

trys jėgerių batalionai kovėsi su tankais pastiprinta gvardijos armija. Kova iš pat pradžių buvo nelygi ir baigėsi tuo, kad jėgeriams teko pasiduoti. Dėl to 4-asis armijos korpuso sparnas, kur 2-oji divizija veiksmingai sulaikė priešą, liko neapsaugotas. Ir ši divizija dabar turėjo atsitraukti į Vamelsu–Taipalės liniją. Birželio 12 dieną rusai išėjo į visą korpuso frontą šioje linijoje. 3-iasis armijos korpusas atsitraukė į minėtą liniją.

Nors šios pozicijos kai kuriuose ruožuose ir nebuvo galutinai įtvirtintos, vis dėlto buvo galima tikėtis, kad jos taps tvirta gynybos linija. Pradedant 1942 metais, šias pozicijas tvirtino įvairiais gynybiniais statiniais, be to, jos įsikūrė gintis tinkamoje vietovėje.

Birželio 12 dieną į pagrindinę Karelijos sąsmaukos dalį iš Rytų Karelijos atvyko pirmieji 4-osios divizijos padaliniai. Tą pačią dieną įsakiau 17-ąją diviziją ir 20-ąją brigadą išsiųsti į Karelijos sąsmauką.

Birželio 13 dieną priešas nesėkmingai bandė pralaužti Vamelsu–Taipalės gynybos liniją, bet kitą dieną jis buvo pasirengęs atsiųsti į kovą visas savo pajėgas. Pakrantėje atakas atrėmėme, tačiau prie senosios Kūterselkės, esančios šiauriau pagrindinės geležinkelio magistralės, rusams pavyko padaryti prasiveržimą, kuris viską nulėmė.

Tiesa, naktį generolas majoras Lagusas su savo šarvuotų tankų divizija vėl atgavo aukštumas šalia kaimo, bet po atkaklių mūšių jos pereidavo iš rankų į rankas, kol birželio 15 dienos rytą priešas jas galutinai užėmė. Jėgų pranašumas buvo toks didelis, kad grąžinti sau gynybines linijas kovojant buvo neįmanoma, todėl kariuomenei buvo įsakyta atsitraukti per penkis kilometrus.

Pakrantėje kovoję padaliniai, apsupti ir iškilus pavojui prarasti ryšį, taip pat buvo priversti atsitraukti.

Gynyba Vamelsu–Taipalės linijoje buvo pralaužta penkiolikos kilometrų juosta, ir vargu ar reikėjo tikėtis, kad priešas uždels pasinaudoti savo sėkme. Birželio 15 dienos ryte buvo nustatyta, kad šiaurės vakarų kryptimi juda galingos kolonos. Prieš jas buvo tik sutriuškintos kariuomenės likučiai, kurios valia kovoti buvo palaužta priešo jėgų pranašumo.

Vienintelis naujas dalinys šioje kryptyje buvo 3-ioji brigada, kuri greitai užėmė gynybą pozicijose šiauriau Ūsikirko. Mąsčiau, ar galėsime pasipriešinti priešo skverbimuisi Vyborgo–Vuoksos siaurumos kryptimi, jeigu ne, tai kils mūsų kariuomenės, veikiančios vidurinėje Karelijos sąsmaukos dalyje, apsupimo grėsmė. Ir jiems taip pat grės pavojus būti atblokštiems Vuoksos link.

Per kelias dienas padėtis pasikeitė tiek, kad mūsų gynyba pradėjo klibėti iš pamatų. Kadangi reikėjo tikėtis, kad mūšiai išsiplės visais frontais ir pareikalaus viso mano dėmesio, maniau, būtų geriausia tas problemas, kurias kiekvieną dieną ir valandą vadovybei kėlė mūšiai Karelijos sąsmaukoje, perduoti spręsti kitiems – 3-iąjį ir 4-ąjį armijos korpusus padaryti pavaldžius vienam vadui.

Juo išrinkome prie Oloneco veikusios grupės vadą generolą leitenantą Ošą, ir birželio 15 dieną jis gavo atitinkamus nurodymus. Jeigu padėtis pablogėtų, jis turėtų pereiti prie sulaikomųjų mūšių ir atitraukti pasirengusią kovoti kariuomenę į Vyborgo–Kuparsario–Taipalės liniją.

Karelijos sąsmaukai ginti būtiną kariuomenę reikėjo atsiųti iš Rytų Karelijos. Birželio 15 dieną įsakiau pradėti pa-

skutinę evakuacijos stadiją, kitais žodžiais tariant, buvo būtina iš ten išvežti likusią karinę įrangą. Trejus metus Rytų Karelija atliko savo svarbią buferinės zonos užduotį, ir šiame etape turėjome gerai parengtą plotą sulaikomiesiems mūšiams vykdyti; jo teritorija sudarė 200 kilometrų.

Tuo metu, kai netoli Suomijos įlankos buvo pralaužta gynyba, kairysis 4-ojo armijos korpuso sparnas, ypač 2-oji generolo majoro Martolos (Martola) divizija, sėkmingai sulaikydavo masines priešo atakas viduriniame Karelijos sąsmaukos ruože. Birželio 14 ir 15 dienomis prie atraminio Syranmekio punkto įvyko pats karščiausias mūšis per visą karą. Jeigu frontas čia būtų pralaužtas, tai kiltų grėsmė ne tik 3-iajam armijos korpusui atsitraukti už Vuoksos, bet ir generolui leitenantui Ošui įvykdyti sunkų uždavinį.

Priešo judėjimas vakarine Karelijos sąsmaukos dalimi reikalavo imtis skubių priemonių, ir birželio 16 dieną buvo duotas įsakymas kariuomenei būtinai atsitraukti ir užimti gynybines pozicijas Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijoje. Pirmasis 4-ojo armijos korpuso sparnas tą dieną buvo atblokštas link vandens ruožo Suomijos įlanka – Kuolemajervio–Kaukjervio–Perkijervio ežerai, kur generolo majoro Aučio (Auti) 4-oji divizija, atsiųsta iš Rytų Karelijos, neleido prasiveržti priešui pagrindinio geležinkelio kryptimi ir laukė, kaip susiklostys padėtis Kivenapos kryptyje.

Ten, už dvidešimt penkių kilometrų į pietus, Vamelsu–Taipalės linijoje, kovojo 3-ioji generolo majoro Pajario divizija. Jai grėsė būti apsuptai. Birželio 17 dieną 3-iąją diviziją išvedėme į dešinįjį sparną, tad pavojinga padėtis buvo likviduota.

Po trijų dienų 4-asis armijos korpusas užėmė gynybines pozicijas Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijos Vyborgo–Vuoksos ruože.

3-iasis armijos korpusas po sėkmingų sulaikomųjų mūšių užėmė pozicijas Vuoksos–Suvanto–Taipalės vandens ruože, kur jis gynė prietilčio sutvirtinimus šalia Vuosalmio.

Iš esmės atsitraukimo manevras buvo atliktas geriau, negu tikėjomės. Puolančioji rusų armija pamažu išaugo iki dvidešimties pėstininkų divizijų, keturių šarvuotų tankų brigadų, penkių–šešių tankų pulkų ir keturių savaeigės artilerijos pulkų, bet, nepaisant tokio didžiulio jėgų pranašumo, priešui, kai pralaimėjo 10-oji divizija, nepavyko suskaldyti mūsų kariuomenės į dalis ir sukliudyti jai tvarkingai pereiti iš vieno sulaikomojo gynybinio ruožo į kitą. Vadai tvirtai valdė, ir suomių kareivių ištvermingumas liko nepalaužtas.

Šis karinis manevras priminė atsitraukimą Žiemos kare; skyrėsi tik tuo, kad atstumai šį kartą buvo daug ilgesni, o naktys šviesesnės. Mes vėl atsidūrėme ties linija, kur 1940 metais buvo sustabdytas rusų puolimas. Dabar šiai linijai teko išmėginimas vasaros metu. Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linija buvo parengta ne galutinai, bet vis dėlto pagal vietovės sąlygas buvo patogus ruožas gintis.

Birželio 19 dienos įsakymu žadinau kariuomenės atsakomybės jausmą, pabrėždamas, kad Suomijai grės pavojus, jeigu priešui pavyks pralaužti gynybinę liniją, prie kurios mes išėjome. Išreiškiau pasitikėjimą, kad suomių kareivis, sėkmingai naudodamasis vietovės sąlygomis ir pasikliaudamas savo atkaklumu, tvirtai kovos už save.

Birželio 20 dieną prasidėjo nauja kovų stadija: visuose frontuose vyko įnirtingi susirėmimai. Rytų Karelijoje rusai

perėjo į puolimą, o Karelijos sąsmaukoje per Vyborgo įlanką greitai buvo įvykdyta tokia pati operacija, kuri Žiemos kare mūsų pajėgoms lėmė išimtinai sunkius išmėginimus.

Maždaug keturiasdešimties kilometrų pločio Vyborgo–Vuoksos juostoje gynėsi trys divizijos ir dvi brigados, o dvigubai ilgesnį Vuoksos–Suvanto–Taipalės ruožą gynė dvi divizijos ir viena brigada. Visos šios kariuomenės, išskyrus iš Rytų Karelijos atsiųstą 20-ąją brigadą, kuriai buvo patikėta ginti Vyborgą, dalyvavo kovose atremiant rusų puolimus Karelijos sąsmaukoje.

Rezervai – šarvuotų tankų divizija, taip pat atitraukta papildyti 10-oji divizija – buvo į vakarus nuo Vyborgo, kur, kaip buvo manoma, bus suduotas pagrindinis puolančiųjų smūgis. Nekantriai laukėme pastiprinimo iš Rytų Karelijos. 17-oji kariuomenė jau buvo pakeliui, o 11-oji ir 6-oji tuo metu sėdo į vagonus ir turėjo važiuoti 400 kilometrų. Ar jie atvyks laiku? Ar šiems veiksmams nesutrukdys antskrydžiai?

Birželio 20 dieną 21-oji priešo armija Vyborgo–Vuoksos ruože perėjo į puolimą ir pasiekė neblogų pergalių. Vyborgas pasidavė po neilgai trukusios kovos, kurios pagal jėgas nebuvo galima lyginti su kovomis už šį senovinį miestą paskutinėmis Žiemos karo dienomis.

Vyborgo užėmimas buvo skaudus smūgis kariuomenės kovingumui ir tuo pat metu buvo prarastas tvirtas atraminis punktas, kuris būtų turėjęs atkaklia gynyba sukaustyti dideles priešo pajėgas. Be to, priešas gavo trampliną persikelti per Vyborgo įlanką. Bet, nepaisant pasikartojančių masinių atakų iš miesto pusės, priešas negalėjo pajudėti pirmyn, nes šioje pulkininko Savonjousio (Savonjousi) 10-osios divizijos ir ką

tik iš Rytų Karelijos atvykusios generolo majoro Sundmano (Sundman) 17-osios divizijos kryptyje pavyko sutelkti tvirtą gynybą.

Birželio 20–24 dienomis rusai įnirtingai puolė visu frontu tarp Vyborgo įlankos ir Vuoksos, be to, pradėjo pulti įtvirtintą Vuosalmio prietilčio rajoną.

Atakų, nukreiptų į Vyborgo–Kuparsario–Taipalės liniją, rezultatai buvo labai kuklūs: priešas tik prie Vyborgo ir dar į šiaurės rytus nuo miesto kelis kilometrus pastūmė besiginančiąją pusę, bet ir šiose vietose padėtis buvo stabilizuota. Tolygiu srautu iš Rytų Karelijos atvykdavo pastiprinimai. 11-oji divizija atsirado birželio 24 dieną, o 6-osios laukėme keletu valandų vėliau. Daugiau pajėgų nebuvo iš kur laukti, nes, pradedant birželio 20 d., kariuomenė Rytų Karelijoje kovojo pati.

Priešo aviacijos antskrydžių, grasinusių sunaikinti atsargas ir techniką, atrėmimo priemonės laukiamo rezultato nedavė, todėl maniau esant būtina paklausti generolo Erfurto, ar karinė vokiečių vadovybė galėtų mums skirti keletą aviacijos padalinių.

Į mano prašymą atsakė teigiamai, ir grupė vokiečių lėktuvų greitai pradėjo sėkmingai dalyvauti mūšiuose atremiant aviacijos atakas. Be to, paprašiau mums perduoti kai kurias divizijas, taip pat prieštankinius pabūklus ir jų sviedinius – jų itin trūko. Tai patarnavo tų sunkių derybų, kurios baigėsi vadinamuoju Ribentropo susitarimu, pradžiai.

Šioje vietoje nutrauksime pasakojimą apie karinius veiksmus ir aprašysime įvykių eigą politinėje arenoje.

Prezidentas Riutis kasdien palaikė ryšius su gynybos ministru ir manimi ir todėl turėjo galimybę dėmesingai stebė-

ti padėtį. Jis manė, kad, siekiant taikos, reikia performuoti vyriausybę. Birželio 15 dieną manęs paklausė, ar sutikčiau naujoje vyriausybėje eiti ministro pirmininko pareigas. Ryžtingai atsisakiau, nes negalėjau palikti vyriausiojo vado posto paties didžiausio pavojaus akivaizdoje.

Po kelių dienų prezidentas atvyko į mano būstinę pranešti, jog ketina atsisakyti valstybės vadovo posto, jeigu sutiksiu būti jo įpėdiniu. Maniau, būtina atmesti ir šį siūlymą. Kalbant apie vyriausybės reorganizavimą, į ministro pirmininko pareigas siūliau generolą Valdeną ir išreiškiau įsitikinimą, kad geras gynybos ministras būtų kalnakasybos patarėjas Kotilainenas. Ramzajų dėl jo gerų ryšių su anglais būtų pageidautina palikti užsienio reikalų ministru. Tada sužinojau, kad šiuo klausimu su Valdenu jau kalbėjo, bet jis, primygtinai reikalaujant gydytojui, šio įsipareigojimo priimti nesutiko.

Praėjo dar kelios dienos, ir nutariau pranešti prezidentui, jog nepageidautina vyriausybę reorganizuoti, kol padėtis nestabili. Tokia priemonė, viena, turėtų žalingą poveikį armijos nuotaikoms, antra – sukeltų grėsmę prekių pristatymui iš Vokietijos.

Birželio 21 dieną respublikos prezidentas kartu su gynybos ministru ir užsienio reikalų ministru vėl atvyko į būstinę, kur vyriausiasis kvartirmeisteris svečiams apibūdino fronte susidariusią padėtį ir pabrėžė, kad ji kelia susirūpinimą.

Vos prezidentas spėjo grįžti į sostinę, birželio 22 dienos vakare jį netikėtai aplankė užsienio reikalų ministras Ribentropas. Jo atvykimo tikslas patvirtino mūsų prielaidas, kad Vokietija sunkią Suomijos padėtį ketina panaudoti savo tikslams. Pabrėžęs, kad būtinai turi gauti garantijas, jog mums skirti ginklai ir prekės nepateks į „svetimas rankas", fon Ri-

bentropas atnaujino reikalavimą, kad Suomija su Vokietija pasirašytų sutartį, kurioje ji įsipareigotų nesudaryti separatinės taikos.

Sutarties sudarymas neišvengiamas, jeigu norime gauti ginklų, šaudmenų ir grūdų, be kurių padėtis taps nevaldoma, ir negalėsime sukurti pradinių pozicijų pradėti derybas dėl taikos. Padėtis buvo rimta, ir nutariau, kad esu priverstas atsisakyti su šia sutartimi susijusio ankstesnio požiūrio. Sutartį, žinoma, galima sudaryti, bet su viena sąlyga – ją turi pasirašyti vienas prezidentas ir surišti rankas sau, bet ne vyriausybei ir Parlamentui.

Birželio 23 dienos vakare, kai Ribentropas dar buvo Helsinkyje, vyriausybė per Stokholmą iš Sovietų Sąjungos vyriausybės gavo tokio turinio laišką:

> Suomiai keletą kartų mus apgavo, todėl norime, jog Suomijos vyriausybė perduotų prezidento ir užsienio reikalų ministro pasirašytą pranešimą, kad Suomija pasirengusi pasiduoti ir prašyti sovietinės vyriausybės pradėti taikos derybas. Jeigu iš Suomijos vyriausybės šią informaciją gausime, Maskva pasirengusi priimti suomių delegaciją.

Toks buvo to meto įvykių fonas. Būtinai reikėjo pasirinkti – arba besąlygiškai pasiduoti, arba pasirašyti susitarimą, kuris padidintų mūsų galimybes sukurti prielaidas dėl priimtinos taikos be sąlygų.

Po karo daugelis kalbėjo, jog nepataisomi optimistai būstinėje tariamai reikalavo pasirašyti sutartį tam, kad Suomija galėtų kartu su Vokietija pergalingai baigti karą. Toks faktų

iškraipymas, švelniai tariant, rodo stulbinantį informacijos trūkumą. Visų pirma, būstinė ne kokia nors kolegiali įstaiga, o organizacija, kurios užduotis yra įgyvendinti vyriausiojo vado valią ir sprendimus. Jos darbas ne rengti galimybes šaliai tęsti karą, kurį jau buvo galima laikyti pralaimėtu, o stabilizuoti padėtį ir sukurti pagrindą taikos deryboms. Mano siūlytas susitarimas neįpareigojo Suomijos tautos. Prezidentui atsistatydinus, Suomija nekliudomai galėtų veikti pagal susidariusios padėties reikalavimus. Kokie tie reikalavimai, man buvo visiškai aišku.

Ilgai trukusių derybų su Ribentropu rezultatas buvo toks, kad jis pagaliau pranešė apie Hitlerio sutikimą su nepatvirtintu laiško formos įsipareigojimu, pasirašytu prezidento, kuriame būtų pasakyta, kad nei jis (prezidentas), nei jo vyriausybė nesiims veiksmų sudarydami tokią taiką, kuriai nepritartų Vokietija. 1944 metų birželio 26 dieną prezidentas Riutis tokį patikinimą pasirašė vienasmeniškai.

Matyt, nereikia kalbėti, kad man buvo pasibjaurėtina skatinti prezidentą veiksmui, dėl kurio po tam tikro laiko jam teko atsisakyti savo posto. Dar nemaloniau buvo dėl to, kad mane numatė į šį postą kaip Riučio įpėdinį. Bet nemaniau, kad turiu teisę elgtis kitaip. Reikia gerbti prezidentą Riutį už tai, kad jis pasirašė įsipareigojimą, nors puikiai žinojo jo pasekmes. Viename posėdyje, teisiant karo nusikaltėlius, pasakiau, kad prezidento Riučio poelgis – civilinis žygdarbis, ir jis nusipelnė tokio vertinimo.

Dėl pasirašyto susitarimo mūsų gauta pagalba buvo ribota, bet vis dėlto tam tikrą reikšmę turėjo. Iš kariuomenės birželio pabaigoje pas mus atvyko viena divizija ir į kovą įsitraukė šiek tiek anksčiau, negu buvo pristabdytas rusų puolimas.

Daug didesnį indėlį įnešė dar prieš pasirašant susitarimą atvykusi savaeigės artilerijos brigada, kuri, tiesa, nebuvo iki galo sukomplektuota, bet turėjo šiuolaikinius veiksmingus ginklus. Didžiausią vertę mums turėjo prieštankiniai pabūklai ir gausios šaudmenų atsargos. Grūdų tiekimas artimiausiais mėnesiais taip pat buvo garantuotas. Mums pavyko, nors ir su peiliu prie kaklo, sukurti padėties stabilizavimo pagrindą ir tuo pat metu sudaryti taiką.

Pirmasis Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijos puolimas, trukęs keturias paras, parodė silpnąjį fronto ruožą – atvirą vietovę, esančią šiauriau Talio gyvenvietės, tinkamą masiniam tankų proveržiui. Kartu su nepaliaujančiomis atakomis, pradėtomis birželio 25 dieną visoje Vyborgo ir Vuoksos fronto dalyje, ruože į rytus nuo Vyborgo priešas metė į mūšį dešimt–vienuolika divizijų, palaikomų tankų ir savaeigių artilerijos įrenginių. Visas aviacijos pajėgas sutelkė prieš vietovę, kurią gynė tik dvi divizijos ir viena brigada.

Mums kėlė didelį nerimą šios kariuomenės nuovargis, ypač kai rusų manevrai Vyborgo įlankos žiotyse pradėjo rodyti, kad galima tikėtis puolimo pakrantėje į vakarus nuo Vyborgo. Dėl to reikėjo laikyti parengtus rezervus ir vėliausiai minėtoje kryptyje.

Pagrindinio smūgio kryptimi šiauriau Talio priešui palaipsniui pavyko įkalti į mūsų gynybą keturių kilometrų ilgio pleištą. Tačiau rusus atstūmėme šiek tiek atgal kontratakomis, kurių metu mūsų kariuomenė beveik nežmoniškomis pastangomis šiam pleištui vos neatkirto atsitraukimo kelių ir jų neapsupo plačiu žiedu.

Šio manevro nesėkmės priežastis – nepaprastas mūsų šarvuotų tankų divizijos silpnumas. Keturias paras fronto linija

suposi bangomis, atakos ir kontratakos ėjo vienos paskui kitas nenutrūkstama grandimi. Besiginantiems patiems grėsė pavojus būti apsuptiems, todėl jie, galų gale, buvo priversti atitraukti fronto liniją iš abiejų prasiveržimo pusių ir užimti pozicijas išlygintame, bet neįtvirtintame Ihantalos ruože.

Taigi, priešas kairiajame Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijos sparne maždaug per šešis kilometrus įsikirto į mūsų gynybą, tuo iš karto ir bandė pasinaudoti. Birželio 30 dieną visoje šioje naujoje gynybos linijoje vyko žiaurūs mūšiai, bet ir šį kartą gynyba atlaikė.

Paskutinis dalinys, atsiųstas iš Rytų Karelijos, 6-oji divizija, vadovaujama narsaus generolo majoro Vihimo (Vihim), kuris kaip didvyris žuvo šiuose mūšiuose, laiku spėjo užimti pozicijas ir stabilizavo Ihantalos gynybą. Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijos puolimas, kuriame dalyvavo šešiolika–septyniolika divizijų, buvo atremtas.

Mes net nedrįsome tikėtis tokios pabaigos. Tai buvo tikras stebuklas. Vėliau šis frontas atrėmė visas atakas iki pat karo pabaigos.

Priešas vis dėlto neatsisakė savo sprendimo atidaryti vartus į Pietų Suomiją. Kai puolimas Ihantalos ruože užstrigo, jis pradėjo pulti per Vyborgo įlanką Vuoksos fronte Vuosalmio rajone, turėdamas aiškų tikslą dvipusiu apsupimo manevru pralaužti mūsų gynybines pozicijas tarp Vyborgo ir Vuoksos.

Iš šių dviejų operacijų ankstesnė, be abejonės, buvo pavojingesnė, nes paskutinę birželio savaitę paaiškėjo, kad rusai ir jūros fronte pradėjo pulti didelėmis, neseniai iš Karelijos sąsmaukos permestomis 59-osios armijos pajėgomis.

Pirmosios liepos 1 ir 2 dienos atakos, nukreiptos į salas Vyborgo įlankos žiotyse, buvo atremtos. Tuo pat metu išoriniuose šcheruose buvo aptikta daug laivų, ir žvalgyba pranešė, kad priešo kariuomenė rytiniame Vyborgo įlankos krante gavo pastiprinimą. Liepos 4 dieną, po dvi dienas trukusių atkaklių kovų, salas praradome. Dabar laukėme puolimo pakrantėje, kurią gynė kranto gynybos daliniai ir kavalerijos brigada.

Liepos 5 ir 6 dienomis priešas nesėkmingai bandė užimti išilgai pakrantės nusidriekusią salų grupę, o liepos 7 dienos vakare pradėjo masinį puolimą, kurį po daug valandų trukusių mūšių mūsų kariuomenė atrėmė.

Šiose kovose aviacija, puikiai veikdama, paskandino visą grupę desantinių laivų. Priešo nuostoliai buvo didžiuliai. Kol tęsėsi šie mūšiai, toliau jūroje stovėjo transportiniai laivai, kurie turėjo tikslą, užėmus placdarmą, išlaipinti pagrindines pajėgas. Liepos 9 dieną priešas dar kartą nesėkmingai mėgino išsilaipinti į krantą, po to desantiniai ir transportiniai laivai savo pozicijas paliko.

Taip buvo atremtas paralyžiuojantis pavojus, nukreiptas į Vyborgo–Kuparsario–Taipalės gynybinės linijos sparną ir komunikacijas. Be to, per operaciją nereikėjo įvesti į mūšį visų mūsų pajėgų. Kranto gynybos pėstininkų daliniai ir baterijos nusipelnė ypatingo pripažinimo už atkaklų pasipriešinimą, taip pat jūrų pajėgų vadas generolas leitenantas Valvė (Valve) – už savo įžvalgią ir savarankišką veiklą.

Kol priešas suprato, kad už mūsų sutriuškinimą teks sumokėti labai brangiai, mums teko atlaikyti dar vieną atkaklų mūšį. Birželio pabaigoje Vuoksos fronte į pietus nuo Vuosalmio buvo aptiktas didelis kariuomenės ir technikos susi-

telkimas, nes šiauriau upės esantis kelių tinklas sudarė geras sąlygas tęsti puolimą.

Liepos 4-ą, dieną prieš Vyborgo įlankos forsavimą, pietiniame Vuoksos krante priešas atakavo mūsų prietilčio įtvirtinimą, bet nesėkmingai. Lemiamas puolimas prasidėjo liepos 9 dieną; prieš jį vyko galingas artilerijos parengimas, aviacija mėtė bombas.

Upę forsavome plačiu frontu, prisidengę dūmais. Greitai priešas įsitvirtino priešingame krante, ir per ateinančias keletą dienų placdarmas buvo išplėstas šiaurės ir rytų kryptimis. Nepaisant kontratakų, kuriose dalyvavo iš Vyborgo ruožo perkelta kariuomenė, permesti priešą į kitą upės pusę nepavyko, bet jis negalėjo pasinaudoti placdarmu judėti pirmyn.

Puolamieji rusų veiksmai, palaikomi vis naujų pajėgų, tęsėsi iki pat liepos 20 dienos, paskui spaudimas žymiai susilpnėjo. Ir šiame ruože frontas stabilizavosi, visi mėginimai forsuoti upę jos žemupyje ir pralaužti Suvanto–Taipalės gynybos liniją buvo atremti.

Liepos viduryje buvo nustatyta, kad iš Karelijos sąsmaukos priešas pradėjo siųsti gvardijos divizijas ir pagrindines tankų dalis bei artileriją. Šios pajėgos, visų pirma, buvo perkeliamos į Baltijos frontą; tai buvo aiškus požymis, kad rusai atsisako ketinimo skverbtis į Suomijos pietus.

Vėliau sąsmaukoje vyko tik vietinės reikšmės mūšiai. Karelijos sąsmaukos gynėjai turėjo galimybę atsikvėpti. Praėjo šiek tiek laiko, kol mes galėjome paimti iš čia dvi brigadas ir išsiųsti į karinių veiksmų teatrą netoli savo rytinės sienos.

Tuo metu vokiečiai paprašė jiems grąžinti 122-ąją pėstininkų diviziją ir savaeigės artilerijos brigadą, tai rodė didžiulį jų poreikį turėti visus pajėgų rezervus. Šie abu kariniai

dalinai gerai atliko savo pareigas, ypač savaeigės artilerijos brigada: ji narsiai dalyvavo kovose, padėdama įveikti kritinę padėtį Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijoje. Jie išvyko namo liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje.

Tipiškas „ginklo brolių“ santykių pavyzdys gali būti toks faktas. Vokiečių divizija, buvusi Vyborgo įlankos pakrantėje, petys į petį kovojo su 200-uoju pulku, suformuotu iš estų savanorių; pastarieji atsistojo po mūsų vėliava, nenorėdami likti jų šalyje šeimininkavusių vokiečių valdžioje ir siekdami išvengti išsiuntimo į svetimus mūšio laukus vokiečių padalinių gretose.

Kai kariniai veiksmai persikėlė į Estijos teritoriją, šie savanoriai paprašė pulką išformuoti, kad galėtų tęsti kovą savo tėvynėje. Įsakymas dėl išformavimo buvo duotas rugpjūčio 16-ą, ir kitą dieną, kai jo atstovai atvyko į būstinę manęs pasveikinti, turėjau galimybę padėkoti šiam narsiam pulkui.

Vokiečių politika Baltijos šalyse, kaip, beje, ir apskritai Rytuose, buvo nesuprantamai trumparegiška. Trims Baltijos tautoms, kurios 1941 metų vasarą vokiečių kariuomenę sutiko kaip išvaduotoją ir buvo pasirengusios dalyvauti kovoje su Sovietų Sąjunga, jie netgi neleido sukurti savivaldos organų. Tiesą sakant, ir kitais požiūriais elgesys su estais, latviais ir lietuviais didžia dalimi galėjo būti kitoks.

Suomija ne kartą teikdavo siūlymų padėčiai pagerinti; prie jų prisidėdavau ir aš. Mūsų požiūriui pritarė Vokietijos karinė vadovybė, bet lėmė Nacionalsocialistų partijos pozicija, tad šie kreipimaisi nedavė jokių rezultatų. Dėl trumparegiškos vokiečių politikos Baltijos šalyse Vokietijos armija neteko paramos, kuri būtų galėjusi turėti didelę reikšmę.

Kaip jau buvo pasakyta, rusai pradėjo pulti kartu Rytų Karelijoje ir Karelijos sąsmaukoje prieš Vyborgo–Kupersario–Taipalės liniją. Dar iki to kariuomenės likučiai Svyrės ir Maselkės juostose gavo potvarkį grįžti prie sienos, nes atremti puolimą atrodė neįmanoma.

Liepos 18 dieną mūsų kariuomenė paliko didelį placdarmą pietiniame Svyrės krante. Rusai iš esmės nebandė trukdyti suomių pajėgoms atsitraukti. Kai po trijų dienų vakarinėje Oloneco sąsmaukos dalyje rusai forsavo Svyrę, ten buvusi mūsų kariuomenė ėmėsi sulaikomųjų veiksmų, taip pat kaip ir Maselkės ruože, kur puolimas buvo pradėtas birželio 20 d.

Rytų Karelijos gilumoje buvo įkurti dabar labai reikalingi keli gynybiniai ruožai. Svyrės ir Maselkės zonose turėjome pajėgų, šiek tiek viršijančių keturias divizijas ir dvi brigadas, prieš kurias puolė vienuolika divizijų ir šešios brigados, sustiprintos galingais aviacijos, šarvuotų tankų ir artilerijos daliniais.

Pagrindinis puolimo smūgis buvo nukreiptas į Ladogos ežero pakrantės juostą, kur vyko atkaklūs mūšiai atremiant Tūlos–Vitelio ruože išlaipinto desanto atakas. Palaikomos galingos aviacijos, tankų-amfibijų ir kanonierinių valčių, dvi brigados perkirto plentą, einantį išilgai Ladogos kranto, taip pat geležinkelį, vedantį į Oloneca.

Po nesėkmingų mėginimų sunaikinti priešo placdarmą mūsų kariuomenei pavyko ištrūkti iš dalies tiesiai per atokias vietoves, iš dalies neseniai pradėtu tiesti keliu.

Kituose ruožuose taip pat buvo kritinių padėčių, iš kurių mūsų kariuomenė vis dėlto išeidavo garbingai. Priešas išmoko naudotis miškinga vietove. Tai paaiškėjo tarpinėse pozici-

jose per sulaikomąsias kovas. Mes siekėme kovoti parengtą kariuomenę išvesti į Ūksu liniją, einančią nuo Pitkarantos iki Laimolanjervio ežero, kur taip pat kaip ir Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijoje buvo brangi kiekviena divizija.

Manevras pavyko ir čia. Po nepaliaujamų dvidešimt dienų trukusių mūšių liepos 10 dieną pagrindinės Oloneco grupės pajėgos išėjo į Ūksu liniją, kur jos buvo priverstos dar savaitę įtempti jėgas, kad atremtų siautulingas priešo atakas.

Puolimo kulminacijos nebuvo, nes rusai paėmė iš šio fronto savo rinktinę kariuomenę bei didelę dalį artilerijos ir permetė į Baltijos šalis, likučius nukreipė į Ilomantsį ir į miškus tarp Loimolos ir Tolvajervio.

Šiose atokiose vietose mūsų kariuomenė toliau atkakliai ir ištvermingai kovojo, ten ginantis, vyko paskutiniai karo mūšiai. Kai čia birželio pabaigoje iš Karelijos sąsmaukos atvyko pastiprinimas, generolo majoro Rapanos vadovaujamas kovinis dalinys netgi perėjo į puolimą ruože į rytus nuo Ilomantsio, kur perkirto dviejų rusų divizijų komunikacijas ir atrėmė visas jai į pagalbą ėjusios kariuomenės atakas. Tačiau jėgų sukliudyti turėjusioms didelių personalo nuostolių rusų divizijoms išeiti iš apsupimo nepakako. Išeidami pas savus, šie daliniai mūšio lauke paliko didelę dalį įrangos. Pergalė Ilomantsyje mūsų išvargusią armiją taip įkvėpė, kad ją buvo galima vadinti nepaprastai didele.

Po du mėnesius trukusių kovų, pareikalavusių didelio nervų įtempimo, priešo judėjimas buvo galutinai sustabdytas.

Įdomu pamėginti išnagrinėti generalinio rusų puolimo prieš Suomiją tikslus ir metodus, taip pat ištirti, kaip tai derinosi su įvykių eiga didžiuosiuose frontuose.

1943 metų lapkričio mėnesį sąjungininkai Teherane susitarė kariuomenę išlaipinti 1944 metų birželio mėnesį Prancūzijoje ir vienu metu Vokietiją pulti iš visų frontų. 1944 metų sausio–vasario mėnesiais pereidami Ukrainą ir išeidami Lucko rajone į Lenkiją, taip pat prie sienos su Estija, vėliau kovą – prie Rumunijos ir Vengrijos sienų, rusai sau užtikrino patogias pradines generalinio puolimo pozicijas. Patrauklų ruožą matė ir šiauriniame fronto ruože – greitas judėjimas Rygos ir Kenigsbergo kryptimi iš Baltijos šalyse esančių vokiečių armijos grupių atimtų komunikacijas ir rusų armiją smarkiai priartintų prie Vokietijos sostinės, kurią užimti anksčiau už Vakarų sąjungininkus rusams buvo labai svarbu.

Peržiūrėdamas įvykius šiame fone kariniu požiūriu, švelniai tariant, stebiuosi, kad rusai apskritai puolė Suomiją. Viena vertus, didelės apimties mėginimas, padarytas šiame antraeiliame fronte, susilpnino puolamąją galią Baltijos šalyse, kita vertus – suomių problema, be jokios abejonės, ir taip būtų buvusi išspręsta, sutriuškinus ginkluotąsias vokiečių pajėgas, nes Suomija liktų kovoti viena su galinga Raudonąja armija.

Kuo labiau silpo Vokietijos jėga Baltijos jūros zonoje, tuo Suomijos vyriausybė turėjo daugiau galimybių išvesti šalį iš karo. Todėl visiškai atsakingai galiu pasakyti, kad Suomija būtų sutikusi su saikingomis taikos sąlygomis ir tuo atveju, jeigu ji nebūtų buvusi užpulta, ir mes nebūtume laikomi nebylia grėsme Sovietų Sąjungai baigiamojoje karo stadijoje.

Kadangi mes nepuolėme Leningrado, kai vokiečių kariuomenė buvo jo pakraščiuose, o vėliau, pačios didžiausios Vokietijos galybės dienomis, atkakliai priešinomės visiems jų

mėginimams į šią operaciją įtraukti mus, tai niekam, matyt, ir į galvą negalėjo ateiti, kad Leningradą pultume, kai vokiečių kariuomenė buvo atblokšta nuo jo už 150 kilometrų vakarų kryptimi. Lemiamoms operacijoms prieš vokiečius rusams nereikėjo Suomijos teritorijos, nei tų rajonų, kuriuos mes okupavomė. Kuo gi paaiškinti rusų puolimą prieš Suomiją?

Pagal iš sąjungininkų gautą informaciją, sovietinė vyriausybė nusprendė iš pradžių užvaldyti Suomiją, vėliau imtis kitų uždavinių. JAV ambasadorius Turkijoje Steinhardtas (Steingardt), tada dirbęs ambasadoriumi Maskvoje ir gerai pažįstantis rusų sąlygas, mūsų ambasadoriui Ankaroje sakė, kad šis puolimas Vakarų šalims buvo visiškai netikėtas, ir Suomijos padėtis kėlė didelį susirūpinimą.

Buvo tikimasi, kad Raudonoji armija, turėdama pranašesnes jėgas, į Helsinkį įeis vėliausiai liepos viduryje, nors tai jai ir kainuotų šimtą arba du šimtus tūkstančių kareivių gyvybių. O ir tuo atveju, jeigu Suomija būtų likusi savarankiška, grėsė visos šalies arba didžiosios jos dalies okupavimo pavojus.

Puikiai suvokdama, ką reiškia sovietinė okupacija, JAV būtų norėjusi sukliudyti tokiai eigai, bet ambasadorius Steinhardtas nenuslėpė, kad galimybės paveikti Sovietų Sąjungą tuo metu buvo labai menkos. Kaip man papasakojo ambasadorius, jam buvo gėda, kad Sovietų Sąjunga su jo šalies parama įgijo tokią galią, nes be Amerikos pagalbos ji būtų buvusi nugalėta.

Pokalbio pabaigoje ambasadorius pasakė, kad Amerikoje gerai suprato, jog tik aplinkybės suomius privertė kovoti kaip ginklo brolius Vokietijos pusėje.

Iš neutralios pusės gauti duomenys atskleidė tokį pat pesimistinį Suomijos likimo vaizdą. Spėlionės, kad Maskva ke-

tina priversti mus paklusti, pasitvirtino, kai birželio 23 dieną gavome reikalavimą pasiduoti.

Apžvelgdamas politinės padėties raidą nuo 1939 metų, padarai aiškias kaip diena išvadas, kad Maskva Suomijoje norėjo turėti laisvas rankas dar iki tol, kol Trečiojo Reicho vietoje atsiras naujas pusiausvyros veiksnys. Šitai paaiškina ir tai, kad 1944 metų pavasarį mums perduotos taikos sąlygos tiesiog buvo neįvykdomos, bet sovietų vyriausybė neketino jų dalykiškai aptarti.

Būtent dėl šių priežasčių Sovietų Sąjunga sustiprino prieš mus jau stovėjusią kariuomenę trisdešimčia divizijų, kurių dauguma buvo gvardiečių, taip pat dviem tūkstančiais tankų ir sunkiąja artilerija. Rusų pusė tikriausiai labai nusivylė, kad ši kariuomenė, kurios dalis buvo paimta iš Baltijos fronto, birželio 23 dieną kartu su kitais Raudonosios armijos junginiais nedalyvavo bendrame puolime tarp Čiudo ežero ir Pripetės. Būtent tokios aplinkybės padarė lemiamą įtaką, kad vokiečių armijos grupė, buvusi Baltijos šalyse, išvengė sutriuškinimo.

O ir pulti Baltijos jūros kryptimi buvo pradėta ilgiausiai delsiant, juk Vakarų valstybės kariuomenę pradėjo išlaipinti dar birželio 6 dieną. Taip vėlavo tikriausiai dėl Suomijos puolamųjų operacijų, kurios, kaip matėme, vyko pagal blogai parengtą tvarkaraštį.

Galbūt rusai nuo pat pradžių tikėjosi, kad Karelijos sąsmaukoje sutelkta tik viena galinga kariuomenės grupuotė privers mus pasiduoti. Kitaip sunku paaiškinti tai, kad jie, ten pradėję pulti, davė mums dvidešimties dienų atokvėpį Svyrės fronte ir Maselkės sąsmaukoje, ir mes galėjome permesti iš ten į Karelijos sąsmauką keturias divizijas ir vieną brigadą.

Tai, kad priešas nesugebėjo veiksmingai sukaustyti mūsų kariuomenės Rytų Karelijoje, taip pat, padedant aviacijai, sukliudyti pergrupuoti mūsų pajėgas, padarė lemiamą įtaką sąsmaukoje vykusiems mūšiams, nes be naujų pajėgų nebūtume išlaikę gynybinių linijų gilumoje.

Tokią reikšmę turėjo ir tas faktas, kad priešas, padaręs gilų proveržį į Suomijos įlankos pakrantę, nepasinaudojo savo pranašumu sukaustyti mūsų kariuomenę vidurinėje sąsmaukos dalyje ir atkirsti jos komunikacijas siaurumų ruože tarp Muolanjervio ežero ir Vuoksos upės. Jeigu taip būtų atsitikę, mes nebūtume turėję netgi mažiausios galimybės atitraukti fronto centrą.

Tas pat pasakytina ir apie atsitraukiant padarytus pergrupavimus, kurių tikslas buvo sustiprinti sąsmaukos vakarų ruožą dalimi rytinės kariuomenės. Užuot lanksčiu manevru sutriuškinę priešą, rusai aklai laikėsi to geografinio ruožo, kuriame buvo Vyborgas. Operatyvinės fantazijos ir lankstumo nebuvimas, būdingas rusų koviniams veiksmams Žiemos kare, pasireiškė ir dabar ir leido mums atlikti tokį patį atsitraukimo manevrą.

Kai rusai suprato, kad mums pavyko pastatyti gynybines pozicijas siaurumoje į rytus nuo Vyborgo, puolimo planas buvo išplėstas – į jį įtraukė puolamąsias operacijas per Vyborgo įlanką ir prieš Vuosalmį. Atlaisvinti kariuomenę šiam tikslui ir ją atgabenti į mūšio lauką reikėjo laiko, o tai yra paaiškinimas priežasties, kodėl operacijos prieš Vyborgo–Kuparsario–Taipalės liniją nebuvo įgyvendintos pirmoje atkakliausioje šios krypties puolimo stadijoje pirmąją birželio savaitę. Jeigu taip būtų atsitikę, atsilaikyti mums būtų buvę dar sunkiau.

Puolimas Rytų Karelijoje, palyginti su puolamaisiais veiksmais Karelijos sąsmaukoje, vyko daug lanksčiau. Ir desanto išlaipinimas, ir tarpinių pozicijų užėmimas kariniu požiūriu turėtų būti laikomi vertais pripažinimo veiksmais.

Mūsų pajėgos šioje stadijoje patyrė išimtinai sunkius išmėginimus. Tai buvo ne tik didžiulio priešo pajėgų pranašumo pasekmė, bet ir to, kad beveik trejus metus trukęs pozicinis karas, kai buvome priversti panaudoti kariuomenę įtvirtinimams statyti ir išleisti kareivius į gimtąsias vietas tvarkyti reikalų namuose, susilpnino jų karinių veiksmų įgūdžius.

Raudonoji armija, atvirkščiai, nuo 1942 metų ėjo nuo pergalės prie pergalės ir kartu įgavo išimtinę puolimo patirtį. Be to, mūsų jauni šauktiniai neturėjo karinės patirties, nes didžioji personalo dalis gavo ugnies krikštą tik 1944 metų birželio mėnesį.

Šio puolimo metu sužinojome, kuo paaiškinamos rusų ginklo pergalės vokiečių fronte. Rusų karinės technikos jėga – tai masinis rinktinės kariuomenės ir įrangos naudojimas, prieš visa tai Vyborgo krypties vietovėje, tinkamoje tankų ir artilerijos veiksmams, atsilaikyti negalėjome.

Neturėjome pakankamai šarvuotų tankų ir prieštankinių ginklų iki to laiko, kol gavome iš Vokietijos gana solidžią partiją prieštankinių šautuvų. Pėstininkų pajėgomis nebuvo galima kovoti su tankais, ypač naujo T-34 modelio.

Kai gavome ir sunkiosios, ir lengvosios ginkluotės kovoti su tankais, o mūšiai vyko patogioje vietovėje, įsitikinome, kad, nepaisant nieko, galime atremti šiuolaikinius ginklus turinčio priešo atakas. Atkaklūs sulaikomieji mūšiai vidurinėje Karelijos sąsmaukos dalyje ir kova už Vyborgo–Kuparsario–Taipalės liniją yra geri to pavyzdžiai.

Jau traukiantis iš Karelijos sąsmaukos buvau įsitikinęs, kad priešui skverbtis galime sukliudyti, kai tik kariuomenė įpras pasitikėti nauju ginklu. Pamenu vieną atsitikimą, kuris iš tikrųjų šiuo požiūriu buvo persilaužimas.

Ruože netoli Leipesuo pasirodžius rusų tankams, keli bebaimiai 4-osios divizijos kariai – tarp jų buvo ir vadų, ir eilinių – ryžtingai pajudėjo prieš plienines pabaisas ir keliais taikliais šūviais iš „šarvuoto kumščio“ atėmė iš jų galimybę judėti. Kiti čia pat pasisuko ir pabėgo. Nuo tos dienos kariuomenės tikėjimas nauju ginklu sutvirtėjo. Prislėgta nuotaika per kelias paras pavirto pasitikėjimu, ir vėl atsirado noras kovoti.

Šis visiškas nuotaikų pasikeitimas padėjo priešo puolimą pagaliau sustabdyti ties paskutiniu gynybos ruožu.

Nors daliniai, apšaudomi nuo pat rusų puolimo pradžios, buvo labai pavargę, vis dėlto armija, užėmusi gynybines pozicijas Vyborgo–Kuparsario–Taipalės linijoje, buvo kovingesnė, palyginti su ta kariuomene, kuri išėjo į šią liniją Žiemos kare. Iš Rytų Karelijos atvyko pastiprinimas, dabar turėjome daugiau naujos kariuomenės, be to, gretos pasipildė pozicinio karo metu išmokytais šauktiniais. O ir materialinė padėtis dabar buvo kitokia.

Tikėdama padėties stabilizavimo galimybe ir tuo, kad taip galima atverti kelią taikos deryboms, valstybės vadovybė visai pagrįstai galėjo atmesti rusų reikalavimą besąlygiškai kapituliuoti, nes kariuomenė ir toliau atkakliai kovojo.

Mūsų gynybinės pajėgos nepajudinamai stovėjo vietoje ir kartu užtikrino šaliai galimybę pamėginti diplomatinėmis priemonėmis išeiti iš susidariusios padėties.

PRIE VALSTYBĖS VAIRO

Prieš 1944 metų liepos pabaigą paaiškėjo, kad padėčiai stabilizuoti nukreiptos pastangos buvo sėkmingos. Susitarimas su Ribentropu savo užduotį atliko. Dabar reikėjo parengti Suomijos pasitraukimą iš karo, bet iki to laiko turėjo pasikeisti valstybės vadovas. Liepos 28 dieną prezidentas Riutis, lydimas ministrų Valdeno ir Tanerio, atvyko į būstinę man pranešti apie savo sprendimą atsistatydinti. Tiek prezidentas, tiek abu ministrai prašė manęs sutikti tapti valstybės vadovu. Šį kartą maniau, kad mano pareiga išgerti šią taurę.

Iš pradžių kalbėjome apie naujo regento posto įvedimą arba alternatyviai apie tai, kad prezidento įgaliojimus gaučiau iki gyvos galvos. Vis dėlto nenorėjau sau jokių išimčių. Pareiškiau: jeigu perimsiu valstybės valdymą, tai užtikrinu, kad, išvedęs šalį iš karo, pasitrauksiu.

Kai ministras Taneris paklausė, kuriam laikui galėčiau perimti šį postą, atsakiau – jeigu man bus suteiktas toks didžiulis pasitikėjimas, jog būsiu išrinktas į valstybės vadovo postą, tai galima tikėti, kad man užteks drąsos jį palikti, kai ši užduotis bus įvykdyta.

Kadangi sergu ir esu labai išvargintas daugiametės darbo ir atsakomybės naštos, prieš savo norą pažadėjau prisiimti

naują sunkią užduotį. Tačiau galutinį sutikimą galiu duoti tik tada, kai vyriausybės nariai ir kiti politikai, einantys aukštas pareigas, kreipsis į mane su tokiu prašymu.

Įvykiai klostėsi labai greitai. Rugpjūčio 1 dieną prezidentas Riutis atsisakė savo posto, ir Parlamentui skubiai buvo perduotas įstatymo projektas, pagal kurį mane turėjo išrinkti respublikos prezidentu. Apsvarsčius per keletą nustatytų skaitymų rugpjūčio 4 dienos trumpame iškilmingame posėdyje įstatymas buvo vienbalsiai priimtas, tada prezidento pareigas einantis ministras pirmininkas patvirtino, ir jis įsigaliojo. Tą pačią dieną Parlamentui iškilmingai prisiekiau, kad, eidamas prezidento pareigas, gerbsiu Suomijos Konstituciją ir įstatymus, atiduosiu visas jėgas dėl suomių tautos gerovės ir pažangos.

Pirmiausia man reikėjo suformuoti naują vyriausybę. Ministro pirmininko postą patikėjome viceteisėjui Ančiui Hackzeliui (Antti Hackzell), buvusiam užsienio reikalų ministrui ir Suomijos ambasadoriui Maskvoje, kuris pastaruoju metu vykdė atsakingas užduotis kaip Parlamento deputatas. Užsienio reikalų ministru po daktaro Ramzajaus tapo ministras Enkelis, o gynybos ministru liko Valdenas. Naujoji vyriausybė, kurios svarbiausia užduotis buvo užtikrinti šalyje taiką, buvo paskirta rugpjūčio 8 dieną.

Dabar buvau priverstas vykdyti dvi didžiulės atsakomybės reikalaujančias pareigas – valstybės vadovo ir vyriausiojo vado. Antrosios užduotis privalėjau spręsti per būstinę, kurios, kol tęsėsi karas, nebuvo galima perkelti iš Mikelio. Ir man teko penkis mėnesius dalyti save tarp Helsinkio ir Mikelio.

Rugpjūčio 17 dieną priėmiau generolą feldmaršalą Keitelį, atskridusį lėktuvu į Mikelį, Reicho kanclerio Hitlerio var-

du pasveikinti mane pradėjus eiti valstybės vadovo pareigas. Tikrasis Hitlerio tikslas, žinoma, buvo dar kartą pamėginti mums sukliudyti eiti savo keliu.

Ilgai trukusio pokalbio metu, kuriame dalyvavo generalinio štabo viršininkas, išaiškinau paskutinių savaičių politinių įvykių reikšmę. Generolas feldmaršalas panoro sužinoti, ką iš tiesų reiškia civilinės ir karinės valdžios sujungimas, ir aš, nieko neslėpdamas, pasakiau: siekiant suteikti Suomijos tautai galimybę elgtis taip, kaip reikalauja jos interesai.

Prezidentas Riutis, kaip aukščiausiasis mūsų užsienio politikos vadovas, susiklosčiusiomis aplinkybėmis negalėjo išsaugoti veiksmų laisvės, todėl jis ir atsistatydino, o aš jį pakeičiau. Dar pridūriau, kad norėčiau pasinaudoti šia galimybe ir išaiškinti šias aplinkybes Reicho kancleriui.

Mano paaiškinimai tikrai padarė stiprų įspūdį svečiui, nors jis visą laiką elgėsi taip, lyg nieko nemalonaus nebūtų įvykę. Generolas feldmaršalas iki pat įlipimo į lėktuvą buvo dėmesingas ir malonus. Eidamas apgailestavo, kad tie „sąžiningi draugiški perspėjimai", kuriuos generolui Heinrichsui jis pasakė balandžio mėnesį Berchtesgadene, „atrodo, nepaisant geros jų reikšmės, jam padarė blogą įspūdį". Apie bendrą padėtį jis kalbėjo optimistiškai, kaip ir reikalavo jo pareigos.

Generolas Erfurtas, lydėjęs Keitelį iki Helsinkio, kur lėktuvas darė tarpinį nusileidimą, man papasakojo, kad Keitelis lėktuve ne kartą grįžo prie mūsų pokalbio; pastebimai nervindamasis, jis kalbėjo, kad vargu ar iš manęs galėjo išgirsti ką nors kita, išskyrus tai, jog kaip valstybės vadovas siekiu daryti viską, kad Suomija karą nutrauktų.

Mano pirmoji užduotis buvo pasiekti, kad vyriausybė suvoktų, ką reiškia palaikymas, kurį Švedijos vyriausybė mums

žadėjo tuo atveju, jeigu bus nutraukti santykiai su Vokietija. Derybose Švedija įsipareigojo mus aprūpinti grūdais ir kai kuriais kitais maisto produktais pusę metų.

Dabar atėjo laikas vėl užmegzti balandžio mėnesį nutrauktus ryšius su Maskva. Rugpjūčio 25 dieną mūsų atstovai SSRS ambasadoriaus Stokholme paklausė, kokios yra taikos derybų pradžios prielaidos. Ponios Kolontai atsakyme buvo pasakyta, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė pasirengusi taikos deryboms, jeigu Suomija įvykdys du išankstinius reikalavimus: neatidėliodama nutrauks santykius su Vokietija, o vokiečių kariuomenė iš šalies bus išvesta per dvi savaites – iki rugsėjo 15 dienos. Jeigu vokiečiai su tuo nesutiks, tai jų kariuomenę reikia internuoti. Šios sąlygos, nurodyta atsakyme, keliamos ir Didžiosios Britanijos vardu, joms taip pat pritaria ir JAV vyriausybė.

Vyriausybė, norėjusi vėl pradėti derybas, savo pasitenkinimui konstatavo, jog praėjusios vasaros karinės ir politinės pastangos lėmė, kad rusai atsisakė reikalauti besąlygiškai kapituliuoti ir kad nustatytas nors ir trumpas terminas vokiečiams išvykti iš šalies savo noru. Vyriausybės siūlymas dėl derybų pradžios šiomis sąlygomis buvo patvirtintas uždarame Parlamento posėdyje rugsėjo 2 dieną.

Vokietijos ambasadoriui Helsinkyje tą pačią dieną buvo įteikta nota, kuria buvo nutraukiami diplomatiniai santykiai ir siūloma išvesti vokiečių kariuomenę iš Suomijos per dvi savaites. Per generolą Erfurtą nusiunčiau vokiečių Fiureriui ir vyriausiajam vadui Adolfui Hitleriui tokio turinio laišką:

Artėjant būsimiems sunkiems sprendimams, jaučiu būtinybę Jums pranešti: įsitikinau, kad mano tautos iš-

sigelbėjimas įpareigoja mane rasti greitą pasitraukimo iš karo būdą.

Nepalankus bendros karinės padėties vystymasis vis stipriau riboja Vokietijos galimybes ateinančiais dar didesnių negandų momentais teikti mums pakankamos apimties ir reikiamu laiku pagalbą, kurios neišvengiamai reikia ir kurią Vokietija, mano manymu, nuoširdžiai norėtų mums suteikti. Netgi siuntimas į Suomiją vienos vienintelės divizijos užims tiek laiko, kad jo metu mūsų pasipriešinimas, spaudžiant pranašesnėms priešo pajėgoms, bus palaužtas. Be to, kaip suprantu, padėtis neleidžia specialiai Suomijoje laikyti pakankamą skaičių pasirengusių veikti vokiečių divizijų. Praėjusios vasaros patirtis šias prielaidas patvirtina.

Su čia išdėstytu karinės padėties vertinimu sutinka vis daugiau Suomijos tautos išrinktųjų. Nors asmeniškai aš būčiau linkęs turėti kitokią nuomonę, vis dėlto Konstitucija man nepalieka galimybės nekreipti dėmesio į šią aiškią ir nuolat stiprėjančią tautos daugumos valią.

Kai ponas generolas feldmaršalas Keitelis, jūsų pavestas, neseniai lankėsi pas mane, pabrėžė, kad Didžiosios Vokietijos tauta neabejotinai galės, jeigu to pareikalaus likimas, kariauti dar dešimtį metų. Atsakiau, kad nors, kaip tikiuosi, tai ir atitinka devyniasdešimties milijonų tautos tikrovę, vis dėlto mes, suomiai, visiškai suprantame, kad esame netgi fiziškai nepajėgūs toliau išlaikyti šį karą.

Generalinis rusų puolimas birželio mėnesį atėmė iš mūsų visus rezervus. Mes negalime daugiau sau leisti lieti tiek kraujo, nesukeldami nuolatinio pavojaus tolesnei visos nedidelės Suomijos tautos būčiai.

Aš norėčiau ypač pabrėžti: netgi jeigu likimas ir nepadovanos sėkmės jūsų ginklui, Vokietija vis tiek išgyvens.

To negalima tvirtinti kalbant apie Suomiją. Jeigu mūsų iš viso tik keturių milijonų tauta bus nugalėta ginklu, galima neabejoti, kad ją iš šalies išvys, arba ji bus privesta prie išnykimo. Negaliu savo tautai sukelti tokios grėsmės.

Nors vargu ar galiu tikėtis, kad Jūs manysite, jog tai teisinga, arba pritarsite šiems mano samprotavimams ir motyvacijai, vis dėlto nutariau atsiųsti Jums šias eilutes iki galutinio sprendimo.

Tikriausiai greitai mūsų keliai išsiskirs. Bet atminimas apie vokiečių ginklo brolius mūsų šalyje gyvuos. Juk Suomijoje vokiečiai buvo ne svetimos šalies jungo atstovai, o pagalbininkai ir ginklo broliai. Bet ir tokio pavidalo svetimšalių padėtis sunki ir daug reikalaujanti.

Galiu patvirtinti, kad per visus pastaruosius metus neatsitiko nieko, kas būtų suteikę mums pretekstą vokiečių kariuomenę vertinti kaip atėjūnus ir engėjus. Įsitikinęs, kad vokiečių armijos, buvusios Šiaurės Suomijoje, požiūris į gyventojus ir oficialius šalies organus, ko gero, įeis į mūsų istoriją kaip išskirtinis korektiškų ir nuoširdžių santykių pavyzdys tokiomis aplinkybėmis.

Manau, mano pareiga išvesti savo tautą iš karo. Savo valia niekada nenorėčiau ir negalėčiau pasukti ginklo – jų mums buvo atsiųsta tiek daug – prieš vokiečius. Tikiuosi, kad Jūs, nors ir nepritarsite šiam mano laiškui, vis dėlto pamėginsite, kaip ir visi suomiai, galutinai išsiaiškinti iki šiol tarp mūsų buvusius santykius, visais būdais vengdami juos bloginti.

Parlamentas patvirtino vyriausybės siūlymą dėl taikos derybų pradžios, todėl Helsinkyje ir būstinėje reikėjo skubiai imtis priemonių, nes vokiečiai turėjo išeiti iš šalies per dvi savaites.

Generolas Dytlis, šaunus ir drąsus vokiečių kariuomenės vadas, prieš kelis mėnesius žuvo Vokietijoje lėktuvo katastrofoje. Jo įpėdinis generolas pulkininkas Rendulicas (Rendulic) buvo visai kito tipo žmogus. Mandagus ir dėmesingas, bet, matyt, rūstesnis ir sunkiai suartėjantis.

Prieš pat notos įteikimą Vokietijos ambasadoriui generolas pulkininkas Rendulicas aplankė mane Helsinkyje. Jis pasakė, kad negali neišreikšti man didelio susirūpinimo dėl to posūkio, kurį įgauna įvykiai. Trumpą laiką būdamas vadu Laplandijoje, jis spėjo įsitikinti, kad suomiai geri kariai, bet čia pat atkreipė dėmesį, jog niekas negali paneigti fakto, kad ir vokiečiai yra bebaimiai kovotojai, o esant būtinybei netgi įžūlūs kariniuose veiksmuose. Susidūrus suomiams ir vokiečiams, karas taps žiaurus ir kruvinas.

Nepaisant šios grėsmingos užuominos, išsiskyrėme tradiciškai maloniai. Tai, kad vokiečiai jau nuspėja, į kurią pusę krypsta įvykiai, buvo aišku iš to, jog, pagal mūsų žvalgybos duomenis, jie pradėjo plačią tarpinių ruožų statybą sulaikomiesiems gynybiniams mūšiams.

Asmeniškai nebijojau, kad būsimas santykių su Vokietija nutraukimas sukels gynybinių pajėgų krizę, tuo labiau tarp civilių gyventojų. Suomijos tauta pastaruoju metu išmoko galvoti tikroviškai. Savo patirtimi ji galėjo įsitikinti, kad ir mūsų šalis buvo pėstininkas didžiųjų valstybių politiniame žaidime, ir nė viena didžioji valstybė nesidrovėjo išnaudoti mažą valstybę savo interesams.

Geriausiai tai įrodo Vokietijos pozicijų svyravimas. Iš pradžių vokiečiai, būdami rusų sąjungininkais, mus atnešė kaip auką ant savo rusų sąjungininkų altoriaus, vėliau, siekdami savo tikslų, palaikė mus 1940–1941 metais tarp karų. Aplinkybės susiklostė taip, kad šis palaikymas pavirto į ginklo brolystę.

Nors mes ir atsisakydavome vykdyti operacijas, kurios neatitiko Suomijos interesų, ir kovojome tik dėl savo tikslų, vis dėlto santykiai tarp abiejų armijų liko korektiški. Be to, bendra kova su Sovietų Sąjunga sumažino tą skaudų jausmą, kurį sukėlė Vokietijos pozicija prieš Žiemos karą ir jo metu. Žingsnis, kurį dabar privalėjome žengti, buvo skausmingas. Bet pasirinkimo neturėjome!

Turint galvoje, kad 20-oji kalnų armija sudaryta iš devynių divizijų (ir dar specialioji kariuomenė) ir iš viso joje buvo apie du šimtus tūkstančių žmonių, taip pat tai, kad jos dislokacijos teritorijoje buvo sutelkti didžiuliai sandėliai, tampa aišku, kad ją išvesti per tokį trumpą laiką buvo neįmanoma jau grynai dėl techninių priežasčių.

Pati piečiausia iš trijų divizijų grupė, dislokuota Uchtos–Kestengos ruože, buvo 200 kilometrų atstumu nuo artimiausios geležinkelio stoties, o atstumas geležinkeliu iki Botnijos įlankos uostų sudarė 400 kilometrų.

Antžeminiai keliai į Norvegiją buvo palyginti geri, bet nuo Rovaniemio per Ivalą, nuo Tornijo per Ivalą ir nuo Tornijo per Muoniją iki norvegų sienos reikėjo nuvažiuoti 400 kilometrų, o rudeniniai lietūs greitai kelius pavertė purvynu. Nebuvau įsitikinęs ir tuo, kad generolas pulkininkas Rendulicas ir jo vadovybė norės palengvinti mūsų padėtį ir atitraukti kariuomenę nustatytu laiku.

Jau rugsėjo 3 dieną įsakiau 6-ąją diviziją iš Karelijos sąsmaukos išsiųsti į Kajanį ir 15-ąją brigadą perdislokuoti į piečiau Oulu esantį rajoną. Padėtis buvo sudėtinga ir nemaloni. Dar nebuvo sudarytos netgi paliaubos – kur dar taika – o mums jau teko susilpninti savo grupuotę fronte prieš Sovietų Sąjungą ir išsiųsti kariuomenę į šiaurę.

Prieš galutinai nutraukiant santykius su vokiečiais, norėjau pamėginti pagreitinti vokiečių kariuomenės išėjimą pagal galimybes be karinių susirėmimų. Todėl rugsėjo 5 dienos rytą pasikviečiau generolą Erfurtą, kurio kritinio mąstymo galimybe pripratau tikėti, ir paprašiau jį paveikti generolą pulkininką Rendulicą, kad jis greičiau atsitrauktų. Jį patikinau, kad mes padarysime viską, kas įmanoma, siekdami palengvinti vokiečių pervežimus.

Generolas man pranešė, kad prieš pat mūsų pokalbį jis susisiekė su generolu pulkininku Rendulicu, ir tas jau pradėjo kariuomenę atitraukti. Tai buvo džiugi žinia. Jeigu vokiečiai panorės greitai palikti mūsų šalį ir paaukoti dalį savo atsargų, mes turėsime galimybę išvengti liūdnų naujo karo įvykių. Bet tokio laimingo atsitikimo nesulaukėme.

Mano džiaugsmui, ir šiuo atveju generolas Erfurtas visiškai suprato mūsų sunkią padėtį. Jo simpatija mūsų šaliai liko nepakitusi iki galo. Ir anksčiau maniau, kad paskyrimas tokio humanitarinį išsilavinimą turinčio ir iš prigimties savarankiško generolo vokiečių vadovybės atstovu į mano būstinę buvo mums palankus.

Kai vienoje iš stadijų buvo iškeltas klausimas apie jo pakeitimą kitu, kuris, kaip manėme, galėjo daug griežčiau vykdyti savo darbdavio nurodymus, vokiečių būstinei leidau

suprasti, kaip labai vertinčiau sprendimą palikti generolą Erfurtą ryšius tarp mūsų palaikančiu karininku.

Dabar, kai mūsų keliai skyrėsi, jam nuoširdžiai dėkojau už tą požiūrių platumą ir taktiškumą, kurį jis rodė savo nelengvame darbe.

Ministrą pirmininką Hackzelį paskyrėme delegacijos, kuri turėjo vykdyti derybas dėl taikos, vadovu. Kitais delegacijos nariais tapo generolai Valdenas, Heinrichsas ir O. Enkelis. Pasakiau dėl taikos, bet iš tikrųjų nežinojome, ar derybos bus susijusios su taikos, ar paliaubų klausimais, ar kalbėsimės ir apie viena, ir apie kita. Kad derybos vyktų palankiomis sąlygomis ir būtų nutrauktas tolesnis kraujo liejimas, per Stokholmą siūliau generalisimui Stalinui jo siūlytą dieną ir valandą pristabdyti karinius veiksmus.

Naktį į rugsėjo 4 dieną, kurią praleidau savo bute netoli Mikelio, užsienio reikalų ministras, paskambinęs telefonu generalinio štabo viršininkui, pranešė, kad Stalinas su mano siūlymu sutiko. Jeigu patvirtintą atsakymą pristatys į SSRS ambasadą Stokholme iki šios nakties antros valandos, tai kitą rytą septintą valandą rusai ugnį nutrauks.

Prieš mane pažadindamas generolas Heinrichsas bandė įsitikinti, kad įsakymą nutraukti ugnį iki nustatyto laiko galima pranešti visiems daliniams. Apie pirmą nakties susisiekėme su užsienio reikalų ministru ir jam pavedėme pranešti apie mano sutikimą su siūlymu. Po kelių minučių jis šį pranešimą perdavė toliau, todėl mano atsakymas SSRS ambasadą Stokholme turėjo pasiekti laiku.

Įsakymą nutraukti ugnį sausumoje, jūroje ir ore perdavėme į dalinius rugsėjo 4 dieną septintą valandą ryto. Kai

laikrodis išmušė septintą ryto, pradėjome gauti pranešimus, iš kurių paaiškėjo, kad kovinius veiksmus rusai tęsia, lyg nieko ir nebūtų įvykę. Per visą dieną jie daug kartų mėgino įsiskverbti į mūsų pozicijas ir netgi vykdė atakas su artilerijos apšaudymu.

Kai kurie vadai, nusiuntę delegatus, užmezgė ryšius su rusais, kurie pranešė, kad nieko nežino apie kovos veiksmų nutraukimą. Šioje nemalonioje padėtyje mums teko duoti naują potvarkį, pagal kurį buvo draudžiami visi koviniai veiksmai, išskyrus atvejus, kai priešo kariuomenė mėgintų prasiskverbti į mūsų pozicijas, kurias mums, kol neišaiškėjo padėtis, reikėtų vertinti kaip demarkacinę liniją.

Taip praėjo diena ir kita naktis. Tada septintą valandą ryto gavome pirmą pranešimą, kad priešas ugnį nutraukė.

Padėtis šiaurėje buvo neaiški. Ji kėlė rimtą susirūpinimą. Rugsėjo 7 dieną buvo duotas įsakymas evakuoti Laplandijos guberniją – iš ten būtinai reikėjo perkelti gyventojus arba į rajonus, esančius piečiau Oulujokio upės, arba į Švediją. Padedant oficialiesiems švedų organams ir esant puikiai organizacijai, skausmingas gyventojų persikėlimas per valstybės sieną ėjosi geriau ir greičiau, negu galėjome leisti sau tikėtis. Vėl vaikai, moterys ir seneliai buvo priversti palikti savo namus, ir vėl priešakyje buvo karas ir suvaržymai.

Naktį į rugsėjo 15-ą, kai mano traukinys stovėjo Kouvolos stotyje, iš būstinės paskambino. Vokiečiai reikalavo atiduoti Gotlando salos įgulą, kai reikalavimas buvo atmestas, salą pradėjo pulti. Kranto gynybos vadas generolas leitenantas Valvė įsakė įgulai pradėti gintis. Po įnirtingo mūšio, kurio metu į nelaisvę buvo paimta 700 vokiečių, papulkininkis

Mietinenas (Miettinen) privertė puolančiuosius atsitraukti. Viskas baigėsi tuo, kad salos gynėjams sumaniai atrėmus vokiečių puolimą rusai juos internavo.

Viena vertus, padėkojau generolui leitenantui Valvei už jo ryžtingą įsikišimą į reikalą, o kita vertus – galėjau tik konstatuoti, jog vokiečiai savo beprotišku mėginimu palengvino mūsų padėtį tuo metu, kai Suomija buvo priversta ginkluotomis pajėgomis išvyti juos iš šalies.

SSRS ambasadorė Stokholme leido suprasti, kad mūsų delegacijai reikia kaip galima greičiau išvykti į Maskvą. Rugsėjo 7 dieną atvykusi į Maskvą, delegacija vis dėlto buvo priversta visą savaitę laukti kvietimo į Kremlių. Rugsėjo 14 dienos vakare, likus dienai iki pirmo pasitarimo, ministrą pirmininką Hackzelį ištiko insultas, tai lėmė jo atšaukimą, o vėliau, po kelių mėnesių, užbaigė jo aktyvų gyvenimą. Taigi, į derybas ėjo generolas Valdenas, Heinrichsas ir O. Enkelis. Delegacijos vadovu po ministro pirmininko Hackzelio buvo paskirtas užsienio reikalų ministras Karlas Enckelis, kuris iš karto išvyko į Maskvą.

Iš tomis dienomis gautų pranešimų palaipsniui paaiškėjo rusų paliaubų sąlygos. Daugelį jų žinojome ir anksčiau.

Nauja buvo tai, kad rusai vietoj Hanko pareikalavo penkiasdešimčiai metų išnuomoti pagrindinę Kirkonumio sritį, esančią visai šalia sostinės, su į šią zoną įeinančiu Porkalos pusiasaliu, taip pat trijų šalia esančių sričių dalis, vadinamąją Porkala Udo teritoriją. Be to, privalėjome perduoti visą Petsamo rajoną; tai reiškė, kad Suomija netenka vienintelio uosto Arkties vandenyno pakrantėje.

600 milijonų apimties reparacijos buvo sumažintos iki 300 milijonų JAV dolerių. Mus įpareigojo jas išmokėti tie-

kiant prekes šešerius metus. Armiją reikėjo atitraukti iki 1940 metų sienos (tai padaryti per penkias dienas) ir per du su puse mėnesio nuo paliaubų sutarties pasirašymo dienos perorientuoti ją taikos meto sąlygoms. Tai taip pat reiškė, kad demobilizacijos metu mums reikia išvyti iš šalies arba internuoti vokiečių kariuomenę.

Toliau, visiškai pergalei prieš Vokietiją palengvinti, turėjome suteikti Sovietų Sąjungai teisę naudotis Pietų Suomijos uostais ir oro uostais, taip pat prekybos laivynu iki pat Pasaulinio karo pabaigos.

Visų šių punktų vykdymą turėjo stebėti sąjungininkų (rusų) kontrolės komisija. Susitarimas dėl paliaubų įsigaliojo nuo pat jo pasirašymo momento. Tai reiškė, kad jo nebuvo galima ratifikuoti pagal esamą tvarką, ir Parlamentas jį turi patvirtinti avansu.

Rugsėjo 18 dieną vyriausybė susirinko į posėdį, turėdama tikslą nustatyti savo požiūrį į paliaubų sąlygas. Tą patį vakarą kalbėjausi su buvusiu užsienio reikalų ministru Ramzajumi, kuris pasakė, kad sąlygos siaubingos, bet jeigu jų nepriimsime, tai pasekmės gali būti lemtingos. Tačiau jau kito ankstyvo ryto metu iš Maskvos gavome pranešimą, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė reikalauja susitarimą pasirašyti iki kitos dienos 12 valandos.

Todėl rugsėjo 19 dieną penktą valandą ryto sukviečiau vyriausybę. Į vyriausybės rezidenciją kaip techniniai ekspertai buvo pakviesti generolas leitenantas Airas ir pulkininkas Pasonenas. Informavau vyriausybę apie rusų ultimatumą, tada suteikiau žodį generolui leitenantui Airui. Po jo pranešimo paaiškėjo, kad Suomija palankiomis sąlygomis gali išsilaikyti tik tris mėnesius.

Pulkininkas Pasonenas, savo ruožtu, pabrėžė, kad rusų puolimo kulminacija tiek Karelijos sąsmaukoje, tiek šiauriau Ladogos esančioje juostoje jau praėjo, ir gintis, visų pirma Vyborgo šiaurės rytuose, palengvina nepaprastai palankios vietovės sąlygos. Ta aplinkybė, kad didelė dalis puolant dalyvavusių junginių išsiųsti į Baltijos frontą, rodo, jog puolimo, bet kuriuo atveju stambaus, nebus. Tačiau priešui prireiks ne daugiau kaip dviejų savaičių sutelkti naują didesnio pajėgumo grupuotę Karelijos sąsmaukoje. Be to, jeigu rusai užvaldys pietinį Suomijos įlankos krantą, labai pablogės strateginė mūsų šalies padėtis.

Po karo ekspertų pasisakymų suteikiau žodį ministro pirmininko pareigas einančiam fon Bornui (Born), kuris šiame poste laikinai pavadavo į Maskvą išvykusį Enkelį. Baronas fon Bornas neprieštaravo paliaubų sąlygų priėmimui, tačiau kalbėdamas labai pesimistiškai išreiškė didžiulį dalyvaujančiųjų liūdesį ir susirūpinimą dėl Suomijos tautos laukiančio likimo. Man dalyvaujant, vyriausybė sunkia širdimi nusprendė pateikti Parlamentui sprendimo projektą dėl sąlygų patvirtinimo ir paliauboms pasirašyti reikalingų įgaliojimų suteikimo.

Kai delegacija grįžo į Suomiją, sužinojau, kad informacija dėl Parlamento sprendimo nebuvo gauta laiku, nes susitarimą pasirašė tarp 11 ir 12 valandos dienos. Tiesa, Švedijos ambasadorius Siodérblomas (Söderblom) per Stokholmą pranešė, kad jis girdėjo esą paliaubų sąlygas patvirtino tiek vyriausybė, tiek Parlamentas, bet oficialaus patvirtinimo dar nėra. Šiomis sunkiomis dienomis mūsų įgaliotoji delegacija Maskvoje susilaukė nepaprasto Švedijos ambasados geranoriškumo ir pasirengimo suteikti pagalbą.

Vyborgo gubernija vėl atsidūrė Rusijos sudėtyje, ir Karelijos tauta su visu kilnojamuoju turtu vėl susirengė keliauti į Vakarus. Šiltas oras ir galimybė gabenti per ežerus garlaiviais evakuaciją šį kartą padėjo organizuoti geriau negu 1940 metų lapkritį.

Nenuvalytuose tų laikų keliuose buvo galima matyti sielvartą ir liūdesį, nelaimę ir netvarką: įklimpusias pusnyse žemės ūkio mašinas ir raguočius, kurie vos galėjo judėti. Ir vis dėlto išvytų iš savo namų Karelijos gyventojų eisena dabar, jeigu taip galima sakyti, kėlė dar liūdnesnį įspūdį nei praeitą kartą.

Porkala Udo rajoną, seną sukultūrintą teritoriją, kur klestėjo ūkiai, o vandenyse buvo gausu žuvų, dabar reikėjo išlaisvinti per parą iki atvykstant rusų įgulai. Be to, kad vietiniai gyventojai prarado savo namus ir paveldėtus protėvių ūkius, šios teritorijos perdavimas sutrikdė sostinės aprūpinimą maisto produktais: atkirto tiesioginius plentus ir geležinkelius, einančius į pietvakarinius Suomijos rajonus. Tai, kad nuo to momento sostinę galėjo tiesiogiai apšaudyti rusų lauko artilerija, kėlė labai rimtą pavojų.

Antrą kartą per ketverius metus mūsų kariuomenė atsitraukė iki priešo nustatytos sienos linijos. Ir dabar armija buvo visiškai išsekinta kovos su pranašesniu priešu, bet, kaip ir 1940 metais, traukėsi kovine tvarka, nesutriuškinta ir išsaugojusi savo dvasios tvirtumą. Ji nebuvo įveikta ir galėjo, esant būtinybei, kovą tęsti. To įrodymas – paskutiniai sėkmingi mūšiai prie Ilomantsio. Tačiau bendra padėtis reikalavo, kad kovos veiksmai būtų nutraukti – žmonėms reikėjo taikos. Gerai atlikęs savo užduotį, išdidžiai pakelta galva suomių kareivis galėjo grįžti namo.

Laisvę ir šį kartą gavome brangia kaina. Tai įrodo 55 000 baltų medinių kryžių mūsų kapinėse.

Iš karto, įvykdžiusi savo užduotį ir sudariusi taiką, Hackzelio vyriausybė atsistatydino. Nelengva buvo surasti tinkamą kandidatūrą, sutinkančią vadovauti naujam ministrų kabinetui, kurio uždudotis, be abejonės, bus daug sunkesnė, palyginti su bet kuria iš buvusių vyriausybių. Veltui kreipiausi tai į vieną, tai į kitą parlamentarą. Pagaliau šią sunkią naštą sutiko prisiimti Aukščiausiojo administracinio teismo prezidentas U. Kastrenas (U. Castren).

Dabar, pasiraitojus rankoves, reikėjo imtis šalies atstatymo darbų, sugrąžinti prekybinius santykius ir apskritai paleisti gamybinį mechanizmą, ir visa tai reikėjo vykdyti kovojant su nauju priešu, be to, sprendimo dar laukė socialinės problemos, visų pirma surasti gyvenamąją vietą perkeltiesiems asmenims. Sunkumai atrodė neįveikiami, nes dar buvo iškelti ir reparaciniai reikalavimai.

Kastreno vyriausybė dirbo neilgai, nes prieštaravimai tarp socialdemokratų paskatino susiaurinti bazę, kuria rėmėsi vyriausybė. Jau lapkričio 17 dieną ji nutarė, kad būtina atsistatydinti. Per beveik du mėnesius Kastreno vadovaujamas ministrų kabinetas padarė didelį darbą, kuriame paliko pėdsaką principinė ministro pirmininko nuostata atsižvelgti į šalies interesus.

Rugsėjo 27 dieną rusai užėmė Taliną, o po kelių dienų jų rankose atsidūrė visa Estija. Dėl to Vokietija negalėjo imtis prieš mus tų pačių priemonių, kurias ji naudojo anksčiau Rumunijoje ir Vengrijoje, bet vis dėlto kovoti su vokiečiais mums buvo sunku. Rugsėjo 15 dieną, dar prieš pasirašant paliaubų sutartį, baigėsi mums suteiktas išimtinai trumpas laikas.

Vasario 2 dieną kalbėdamasis su Riučiu, teigiamai atsakiau į prezidento klausimą, ar manau, kad karininkų korpusas paklus įsakymams bet kokiomis sąlygomis. Tai ir įvyko. Pasikeitus frontui, nebuvo pastebėta kokių nors nepaklusimo įsakymams faktų, nors daug karininkų, ypač jaunesnių, kovojusių petys į petį su vokiečiais prieš bendrą priešą, be abejonės, atsidūrė emocionaliai keblioje padėtyje.

Turint galvoje pagarsėjusį nepasitikėjimą rusais, kuris vyravo ne tik karininkų korpuse – galime sakyti, jį jautė didžiulė dauguma žmonių, – vargu ar verta stebėtis, kad daugelis bijojo karinių konfliktų atsiradimo dėl karinių veiksmų šalies šiaurėje. Tačiau įžūlus vokiečių karo veiksmų vykdymas, pasibaigęs visos Laplandijos sugriovimu, paskatino poreikį būtinai išlaisvinti Suomiją iš armijos, kurios masinis buvimas tęsė nepakenčiamą padėtį.

Kai įsigaliojo paliaubų sutartis, į šiaurę pradėjome siųsti papildomą kariuomenę, kiek tai leido geležinkelio pralaidumas. Taigi, į Oulu perdislokavome šarvuotų tankų diviziją, 3-iąją bei 11-ąją divizijas. Jėgerių pasieniečių brigadą permetėme į šiauriau esantį Kajanio rajoną. Sunkią užduotį išvyti vokiečius iš šalies patikėjome generolui leitenantui Sylasvuo, kurio vadavietė įsikūrė Oulu. Buvo sunku sutelkti kariuomenę, nes tuo pat metu sparčiai evakavome civilius gyventojus iš Laplandijos.

Tuo metu vokiečiai pradėjo išvesti savo kariuomenę iš Uchtos–Kestengos zonos, o rusai net ir nebandė jų sulaikyti. Frontą išskleidėme prieš pietus ir, jo pridengiami, pamažu pradėjome atitraukti kariuomenę į Norvegiją. Iki mūsų kariuomenės sutelkimo pabaigos trijų divizijų sudėties vokiečių grupuotė spėjo įtvirtinti visas komunikacines linijas

šiauriau Oulu ir Kajanio. Puolimo pradžioje dėl šios aplinkybės patekome į labai nepalankią padėtį.

6-oji divizija ir 15-oji brigada gavo įsakymą dar prieš ateinant mūsų pagrindinėms pajėgoms judėti į šiaurę. Traukdamiesi vokiečiai užminuodavo kelius ir naikindavo savo kelyje viską, netgi mažus tiltus virš plentų ir kelių pralaidas ir, savaime suprantama, geležinkelio tiltus per galingas šiaurės rytų Botnijos upes. Dėl to persekiojimas vyko lėtai, ir kuo toliau judėjo mūsų kariuomenė, tuo sunkiau buvo organizuoti jai tiekimą. Atsirado dar vienas nemalonumas, kai rusų kariuomenė, nieko neaiškindama, perėjo sieną Suomusalmio rajone, o šiek tiek anksčiau – sutvirtintą sieną Kūsame.

Nepaprastai dideli sunkumai, kuriuos turėjo nugalėti mūsų kariuomenė, mėgindama pasivyti ir sukaustyti atsitraukiantį priešą, davė mintį desantą išlaipinti vokiečių užnugaryje. Ši užduotis buvo pavesta generolui majorui Pajariui ir jo 3-iajai divizijai.

Generolas majoras Sylasvuo šią operaciją numatė vykdyti rugsėjo 30 dieną, o jūros desanto išlaipinimo punktu pasirinko Kemio miestą. Netoli jo vienas suomių pajėgų batalionas dar prieš pradedant kovinius veiksmus užėmė pozicijas, pridengdamas Kariharos rajono pramonės įmones. Nors desantuojama kariuomenė vokiečių užnugaryje turėjo placdarmą, vis dėlto skverbtis į Kemį jūra buvo pavojinga. Pats miestas buvo okupuotas vokiečių, pakrantėje – jų artilerijos pozicijos. Kadangi giluminis uostas buvo netinkamas dėl jo vandenyse paskandintų geležinkelio vagonų ir įvairaus metalo laužo, tai desantuojama kariuomenė turėjo persėsti išoriniame priešuostyje iš stambių į mažus laivus.

Rugsėjo 29 dienos vakare, kai kariuomenė jau buvo pasirengusi išplaukti iš Topilos uosto netoli Oulu, įsisiautėjo smarki audra ir desantą išlaipinti Kemyje sukliudė. Bet, sumanytą operaciją atidėjus, galėjo būti prarastas netikėtumas. Kariuomenė gavo įsakymą spalio 1 dienos naktį išsilaipinti ne Kemyje, o Rejutės uoste netoli Tornijo. Miestą užėmus, vienai desanto daliai buvo įsakyta atkirsti vokiečių atsitraukimo kelius Tornijo upės slėnyje, o kitai – pulti Kemio kryptimi, atakuojant vokiečius iš užnugario. Tuo pat metu grupuotei Kemyje turėjo suduoti smūgį iš pietų.

Desantą išlaipinti Rejutėje, nepalaikant aviacijai, rizikinga, nes buvo galima numanyti, kad vokiečių aviacija, kurios žinioje buvo visi šio ruožo aerodromai, į šį reikalą veiksmingai įsikiš. Talentingo vadovo generolo majoro Pajario nuopelnu galima laikyti tai, kad išsilaipinimas ir Tornijo užėmimas, nepaisant nieko, įvyko sėkmingai. Sekėsi ir dėl to, kad Tornijo Civilinės gvardijos nariai ir atostogavę kareiviai surengė kažką panašaus į liaudies sukilimą prieš vokiečius. Kai atvyko vokiečių pastiprinimas, teko atkakliai kovoti už miesto išlaikymą.

Kovų už Torniją liudininkais, be visų kitų, tapo ir užsienio žurnalistai, kurie buvo nusiųsti vietoje įsitikinti, kokie buvo nepagrįsti grasinantys rusų kaltinimai, tartum su vokiečiais mes kariaujame tik dėl akių. Jiems buvo suteikta galimybė stebėti desanto išsilaipinimą, sunkius mūšius ir liaudies sukilimą, be to, jie netgi pateko į vokiečių aviacijos vykdomą bombardavimą. Jie turėjo visas teises duoti parodymus, jog mūsų karas prieš vokiečius šiaurėje visai nepanašus į žaidimą.

Antrąjį ešeloną, 11-ąją generolo majoro Heiskaneno (Heiskanen) diviziją, dėl vis dar trukusios audros pavyko

išlaipinti tik spalio 6 dieną. Dvi paras trukusiame atkakliame mūšyje vokiečių kariuomenė šiauriau Tornijo buvo sutriuškinta. Spalio 8 dieną paėmėme Kemio miestą. Desanto išlaipinimo operacija pagal planą išaiškino padėtį pakrantės juostoje, ir dabar buvo galima pradėti priešą persekioti Rovaniemio kryptimi ir palei Tornijo slėnį. Generolas leitenantas Sylasvuo tomis dienomis gavo dar vieną junginį – iš Karelijos sąsmaukos perdislokuotą 15-ąją diviziją.

Judėdama pirmyn iš Tornijo ir Kemio, mūsų kariuomenė sutikdavo atkaklų pasipriešinimą, visų pirma tarpinėse pozicijose, kurias vokiečiai pastatė palei upių slėnius. Vietovė – plačios pelkės ir pliki akmenuoti kalnai – reikalavo kitų karinių veiksmų vykdymo metodų, o ne tų, prie kurių mūsų kariuomenė priprato pietiniuose šalies rajonuose.

Ypač vargino daug laiko reikalavę apeinamieji manevrai, ir kai tik vokiečiai suprasdavo, kad gresia apsuptis, jų pėstininkai, minuodami vietovę ir sprogdindami paskui save kelius, nedelsdami atsitraukdavo. Reti antžeminiai keliai buvo visiškai sudaužyti, o dėl rudens lietaus polaidžio virto klampyne. Dienos trumpėjo, ir ilgi žygiavimai bei nepaliaujamos kovos vis labiau vargino kariuomenę.

Kai Rovaniemio gyvenvietė, kurią vokiečiai pavertė pelenais, spalio 16 dieną buvo paimta, vokiečių grupuotė Tornijo slėnyje, vengdama smūgio iš Kitilės pusės, buvo priversta atsitraukti. Sudegintas Muonio kaimas spalio 30 dieną buvo išlaisvintas, ir ten susitiko iš Rovaniemio ir Tornijo judėjusios mūsų kolonos. Petsamo keliu jos nuskubėjo į Lano aukštumas.

Priešas jau buvo nustumtas 400 kilometrų į šiaurę nuo savo pradinio ruožo, bet trys pačios šiauriausios suomių ko-

munos – Inaris, Utejokis ir Enontekijas – vis dar buvo vokiečių rankose.

Sutartyje dėl paliaubų buvo numatyta, kad, esant būtinybei, rusai padės greičiau išvyti vokiečių kariuomenę. Rusų kariuomenės pagalba operacijose, be abejonės, būtų sutrumpinusi karo žygį ir leidusi mums išvengti didelių nuostolių.

Jeigu pradinėje karo stadijoje Laplandijoje jie būtų suaktyvinę savo veiksmus prieš tris vokiečių divizijas Uchtos–Kestengos ruože, tai būtų privertę vokiečius atsitraukti greičiau. Netgi fiktyvus puolimas iš spalio 15 dieną rusų užimto Petsamo krypties būtų privertęs vokiečius atsitraukimą paspartinti, nes jie būtų buvę priversti bijoti, jog per Ivalą einančios jų komunikacijos gali būti atkirstos.

Kai kontrolės komisijai siūliau, kad kokia nors nedidelė rusų divizijos dalis, stovinti prie naujos sienos už septyniasdešimties kilometrų nuo Ivalo, užimtų į Inarį vedančią kelių sankryžą, tai gavau atsakymą: siūlymas per daug pavėlavo. Tačiau vėliau, kai mes, atstūmę vokiečius Inario kryptimi, lapkričio 4 dieną užėmėme Ivalo gyvenvietę, rusai nedelsė pereiti sieną ir judėti Ivalo kryptimi. Po to rusai, laikydami pirštą ant nuleistuko, didelėmis grupuotėmis šiauriau Ivalo, Kusamo ir Suomusalmio pradėjo kontroliuoti padėtį visoje Šiaurės Suomijos teritorijoje.

Paliaubų sutartyje numatytas armijos demobilizavimo laikas baigėsi gruodžio 5 dieną, ir to buvo griežtai laikomasi, nors mes ir prašėme pratęsti. Demobilizuoti Laplandijos operacijoje dalyvavusius dalinius ir padalinius pasirodė nepaprastai sunku. Tuo pat metu, kai buvo demobilizuojami vyresnio amžiaus kareiviai, jaunesnius sujungėme į dalinius,

pagal savo sudėtį atitinkančius taikos meto kariuomenę. Ir šis jaunimas turėjo kovoti su vokiečių veteranais, kurie per ketverius karo metus spėjo priprasti prie Laplandijos sąlygų ir kovos veiksmus vykdyti atokiose vietovėse.

Tiesiog stebuklas, kad demobilizacija neparalyžiavo karo veiksmų. 1945 metų sausio mėnesį ką tik suformuota kariuomenė buvo pasirengusi tęsti puolimą šiaurės vakarų kryptimi į vadinamąją Suomijos „rankovę", kuri nusidriekė link Suomijos, Švedijos ir Norvegijos pasienio stulpo, esančio kalnuose keleto dešimčių kilometrų atstumu nuo Norvegijos Atlanto vandenyno pakrantės. Šiose nesvetingose visiems vėjams atvirose vietose vokiečiai iki 1945 metų balandžio savo rankose laikė paskutinį suomių žemės lopinėlį.

1944 metų gruodį puolimas prieš vokiečius nuėjo taip toli, kad mano būstinė jau nebuvo būtina. Šio mėnesio viduryje perkėliau savo vadavietę į Helsinkį ir tuo pat metu tiesioginį vadovavimą kariniams veiksmams perdaviau generalinio štabo viršininkui pėstininkų generolui Erikui Heinrichsui. Kitų metų pradžioje jis buvo oficialiai paskirtas gynybinių pajėgų vadu. Už jo, kaip generalinio štabo viršininko, nuopelnus karo metu, taip pat už sumanų vadovavimą karo žygiui į Rytų Kareliją Heinrichsą apdovanojau Pirmojo laipsnio Manerheimo Kryžiumi.

Paskutinį įsakymą, būdamas vyriausiuoju vadu, daviau 1944 metų gruodžio 31 dieną:

> Suomijos kariai!
>
> Dabar jau paskutinį kartą palikdamas aktyvų vadovavimą gynybinėms Suomijos pajėgoms, bet būdamas respublikos prezidentu ir likdamas vyriausiuoju vadu,

mintimis grįžtu į prisiminimus apie paskutinį penkmetį ir apie abu karus, kuriuos turėjo atlaikyti suomių tauta.

Su pasididžiavimu ir dėkingumu žiūriu į tas nesuskaičiuojamas pilkas gretas, kurios, būdamos tvirtai ištikimos savo užduočiai, suteikė man pasitikėjimą ir palaikymą. Kyla pačios šilčiausios mintys, kai galvoju apie tuos, kurie po tiek metų kovos ir išmėginimų, iki galo atlikę savo pareigą, grįš prie taikos darbų, taip pat apie jaunus žmones, tęsiančius tarnybą gynybinėse pajėgose.

Su didžia pagarba prisimenu tuos, kurie iš mūšio laukų negrįžo.

Dabar visa tai jau praeityje, liko tik karo metų padaryti pėdsakai visuomenei ir šlovinga atmintis apie suomių vyrų ir moterų pergales. Pasaulio tautos stovi prie naujų laikų slenksčio.

Iš karo baisumų kyla kitas pasaulis, kuriam būdingi žmonių išmėginimai ir kančios, bet jis, galima tvirtai pasakyti, atneš pažangą ir naujus pasiekimus. Tautoms bus sunkus metas, kol ateis diena, sujungsianti nacijas kariniu susitarimu ir sukursianti pagrindą taikiam darbui ir tarpusavio supratimui.

Mums kyla nesuskaičiuojamų paliaubų ir pokario metų nulemtų problemų. Sunkumai gali pasirodyti neįveikiami, bet dabar kaip niekada mums, suomiams, reikia nepaliaujamai rodyti tas savo savybes, kurios praėjusiais metais buvo mūsų jėga: solidarumą ir savitvardą. Atiduodami visas savo jėgas atkakliam ir nesavanaudiškam darbui, iš nūdienos audrų galėsime išeiti nugalėtojais ir užtikrinti savo nepriklausomos valstybės būtį ir ateitį.

Dabar grįžtantys namo daugelyje mūšių užgrūdinti buvusieji kareiviai! Jums priklauso visoje šalyje palaikyti to tarpusavio pasitikėjimo ir draugiškumo dvasią, kuri atsirado bendruose karo išmėginimuose, taip pat savo aplinkoje ugdyti ryžtingumą ir tikėjimą ateitimi.

Mano ginklo broliai! Dažnai, kaip ir dabar, raginau jus nuolat įtempti jėgas, reikalavau iš jūsų beveik neįmanomo, ir niekada mano raginimai neliko beprasmiai. Dėkoju jums už puikius karo veiksmus, kurių niekas pasaulyje negali užtemdyti. Dėkoju kiekvienam antžeminių, jūrų ir oro pajėgų vadovui, nuo aukščiausiųjų vadų iki eilinių – karininkams, puskarininkiams ir kareiviams, nepamiršdamas dėkingumo žodžių medicinos personalui, gydytojams ir medicinos seserims.

Ypač dėkoju savo artimiausiems darbo draugams, generalinio štabo viršininkams, vyriausiajam kvartirmeisteriui, inspektoriams ir kariuomenės rūšių vadams, kurių sumanumas ir stropumas lengvindavo mano atsakomybę. Dėkoju ir armijų bei grupių vadams, sienų inžinerinių sutvirtinimų darbų vadovui, taip pat karinio jūrų laivyno ir karinių oro pajėgų vadams, šauktiniams, zenitinei gynybai, korpusams ir divizijoms, kurios pasiaukojamai ir sėkmingai susidorojo su joms iškeltomis užduotims.

Šiltus padėkos žodžius siunčiu toms dešimtims tūkstančių darbininkų, kurie fronte ir užnugaryje, dažnai rizikuodami gyvybe, dirbo mūsų gynybos gerovei. Jų nuopelnų neįmanoma pervertinti. Dėkoju geležinkelininkams, kurie nevengė nei pavojų, nei sunkumų. Baigdamas tariu ačiū visiems tiems nežinomiems žmonėms, kurie mūsų bendro reikalo gerovei pasiaukojamai dirbo

įvairiose įstaigose bei organizacijose ir neįmanoma paversdavo įmanoma.

Visų mūsų gynybinių pajėgų vardu – įsitikinęs, kad išreiškiu kiekvieno kareivio nuomonę – iš visos širdies dėkoju visoms „Lotta Sviard“ organizacijos narėms, kurių pasiaukojama veikla netgi pačiuose pavojingiausiuose taškuose amžiams liks kilnus pavyzdys visoms suomių moterims.

Linkiu jums visiems sėkmės ir laimės, kuri gimsta laisvoje Tėvynėje.

Tegul Aukščiausiasis tarnauja Suomijos klestėjimui.

Prieš lemtingų 1944 metų pabaigą lankiausi Mikelyje, mieste, kuris trijų karų metu svetingai priimdavo aukščiausiąją gynybinių pajėgų vadovybę, ir perdaviau Laisvės Kryžiaus ordiną pritvirtinti ant Mikelio herbo amžinam atminimui.

1945 metų suomių valstybės vadovas ir vyriausybė buvo priversti atlikti mūsų sąlygomis sunkias užduotis. Tuo metu didžiulę pagalbą man suteikė ministras pirmininkas Pasikivis, kuris pradedant 1944 metų lapkričio 17 diena su nepaprastu patyrimu ir lankstumu vykdė sunkias vyriausybės vadovo pareigas.

Kitu patyrusiu valstybės veikėju, kuris buvo mano pagalbininkas pradedant išsivadavimo karu, generolu Rudolfu Valdenu, jau daugiau negalėjau remtis, kadangi 1944 metų lapkričio mėnesį jis patyrė insultą. Po šio insulto Valdenas jau neatsigavo.

Svarbiausias klausimas, kurį artimiausioje ateityje reikėjo spręsti, buvo Parlamento rinkimai. Rinkimai nevyko nuo 1939 metų, ir, gyventojams persikėlus, reikėjo didžiulio tech-

ninio pasirengimo – jį organizuoti greitai buvo neišvengiama.

Rinkimai be kokių nors trukdžių vyko lapkričio 17–18 dienomis. Pagal paliaubų sutartį komunistai gavo teisę veikti kaip politinė partija, tad kartu su kairiaisiais socialdemokratais jie sukūrė „liaudies demokratų" grupę, kuri Parlamente gavo 49 vietas. Socialdemokratai gavo 50 vietų, Agrarininkų sąjunga – 49 vietas, Koalicijos partija – 28, Švedų liaudies partija ir kairieji švedai – iš viso 15 vietų, Progresyvioji partija – 9 vietas.

Kai tik paaiškėjo rinkimų rezultatai, vyriausybė pagal susidariusią parlamentinę tradiciją atsistatydino. Ministru pirmininku liko valstybės patarėjas Pasikivis, jo naujasis ministrų kabinetas gavo „trijų stambiausiųjų", tai yra socialdemokratų, liaudies demokratų ir Agrarininkų sąjungos, paramą. Švedų liaudies ir Progresyviosios partijų atstovai, dirbę buvusioje vyriausybėje, liko savo vietose.

Į koalicinės vyriausybės programą įėjo plačios apimties radikalaus visuomenės reformavimo planai – siekimas suvisuomeninti darbo priemones ir smulkių žemės ūkių vystymasis nesiderino vienas su kitu. Taip pat buvo numatyta mažinti valdininkų aparatą ir kitos priemonės. Man būnant prezidentu, pagrindinė užduotis buvo ir liko vykdyti paliaubų sutarties sąlygas.

1945 metų vasario 4 dieną buvo sukurta komisija, kurios pirmininku tapo daktaras Erikas Hornborgas (Eric Hornborg). Jos užduotis – ištirti politinės atsakomybės klausimą. Komisijos išvados istoriniu požiūriu buvo vertos pagyrimo, bet jos neapėmė juridinės problemos pusės, todėl buvo pa-

teikta užklausa labiausiai pasirengusiam juridiniu požiūriu žmogui Suomijoje – buvusiam prezidentui K. Stolbergui.

Jo išvadose teigiama, kad asmenys, priimdavę teisėtus sprendimus dėl karo ir taikos pagal Suomijoje nustatytą teisėtvarką, už tai negali būti patraukti atsakomybėn, tai yra jų negalima patraukti atsakomybėn kitaip negu priimant įstatymą, taikomą atgaline data, o tokia praktika prieštarauja Vakarų teisėtvarkos principams.

Vienintelis teismas, kuriam galima perduoti šį klausimą svarstyti – tai valstybinis teismas, kurio sprendimai dėl nurodytų priežasčių gali būti tik išteisinamieji. Pagal Suomijos valdymo formą negalima kurti specialaus teismo, kuris turėtų teises tirti ir paskelbti nuosprendžius su politine atsakomybe susijusiose bylose.

Ta aplinkybė, kad patvirtinome 13-ąjį sutarties dėl paliaubų straipsnį, kėlė politinį poreikį šį klausimą iš darbotvarkės pašalinti. Justicijos kancleris Tarjanė (Tarjanne) kaip vienintelį būdą spręsti šį klausimą siūlė priimti įstatymą, kuris įgalintų sukurti specialų teismą. Pagal tai vyriausybė sukūrė projektą ir siūlė Parlamentui patvirtinti Karo nusikaltėlių baudimo įstatymą.

Kai įstatymo projektą pateikė man pasirašyti, pirmoji mano mintis buvo atsisakyti jį perduoti į Parlamentą – sutikti su Stolbergo išvadomis. Tačiau toks poelgis būtų sukėlęs konfliktus, kurie būtų lėmę padėties paaštrėjimą ir dar didesnį spaudimą iš rusų pusės. Kruopščiai viską apgalvojęs, nutariau, kad turiu tik vieną galimybę – įstatymo projekte kai ką pataisyti – šiek tiek sumažinti padėties nemalonumą.

Pirmame projekto paragrafe kaip bausmė buvo nustatytas laisvės atėmimas, ir įstatymas buvo taikomas visiems, „kurie

1941 metais ryžtingai veikė, kad Suomija kartu su Vokietija pradėtų karą su Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga, taip pat su Jungtine Didžiosios Britanijos Karalyste ir Šiaurės Airija, arba karo metu kliudė pasiekti taiką".

Pagal mano pataisymą: įstatymas buvo taikomas tik tiems, kurie padėjo minėtai veiklai vyriausybėje. Į ketvirtą paragrafą siūliau įtraukti nuostatą, kad kaltinimą turi pateikti tik asmeniškai justicijos kancleris – niekam neįgalioti. Galiausiai siūliau, kad respublikos prezidento teisė suteikti malonę turi galioti ir tiems, kuriuos nuteisė karo nusikaltėlių teismas.

Taip pataisytą įstatymo projektą nusiunčiau Parlamentui, tokį ir priėmė, kai kuriose vietose sugrąžinę vyriausybės formuluotę. Tačiau tai, kas susiję su bausmių rūšimis ir prezidento malonės teise, liko mano siūlymas.

Viena iš priežasčių, kodėl Suomijos vyriausybė 1944 metų pavasarį atmetė Sovietų Sąjungos vyriausybės siūlytas taikos sąlygas, buvo ta, kad 600 milijonų Amerikos dolerių reparacijų, kurias privalėjome išmokėti prekių siuntomis per penkerius metus, ekspertų nuomone, viršijo gamybines šalies galimybes. Todėl kai rudens derybose, bendrininkaujant Didžiosios Britanijos ambasadoriui Maskvoje, reparacijų suma buvo sumažinta iki 300 milijonų JAV dolerių, o išmokėjimo laikas pratęstas nuo penkerių iki šešerių metų, labai džiaugėmės.

Tačiau džiaugsmas dėl to buvo trumpalaikis, nes, detaliau svarstant reparacijų klausimą, buvo nustatyta, kad rusai nepaisydami, jog paliaubų sutartis nesuteikė jiems jokios tam teisės, pareikalavo apskaičiuoti pagal 1938 metų kainas. Per praėjusį laiką kainos išaugo beveik du kartus, todėl ši papil-

doma sąlyga reiškė, kad 300 milijonų dolerių iš tikrųjų atitinka 600 milijonų.

Po atkaklių derybų rusai sutiko mašinų ir pramonės įrenginių kainas pakelti 15 procentų, o produkcijai – 10 procentų, palyginti su 1939 metų lygiu. Bet su pataisymu ir šiais perskaičiavimais reparacijų suma beveik dvigubai viršijo 300 milijonų. Susitarimas dėl reparacijų išmokėjimo buvo pasirašytas 1944 metų gruodžio 17 dieną.

Labai nemalonus netikėtumas buvo reikalavimas, kad 60 procentų reparacinio tiekimo turi sudaryti metalo apdirbimo pramonės gaminiai ir tik 40 procentų – medžio apdirbimo. Iki karo mūsų metalo apdirbimo pramonė dirbo beveik tik vidinei rinkai, o jos eksporto dalis sudarė vos kelis procentus, todėl mums būtinai reikėjo šią pramonės šaką praplėsti iš esmės.

Tam būtinas mašinas ir didelį kiekį žaliavų teko pirkti užsienyje, dažniausiai gavus Švedijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų paskolas; todėl reparaciniai tiekimai žymia dalimi priklausė nuo to, ar laiku mus pasieks užsakytos prekės. Tai buvo labai svarbu, nes buvome priversti įsipareigoti, kad, reparacijų tiekimą uždelsę, delspinigius – 5 procentus per mėnesį – mokėsime tomis pačiomis prekėmis. Delspinigių per pirmą mėnesį susidarė 25 300 dolerių, ir už šią sumą reikėjo nusiųsti daugiau prekių, nei numatyta susitarime.

Ką Suomijos ekonomikai iš tikrųjų reiškė reparacijų tiekimas, matyti jau iš to, kad pirmaisiais metais jos sudarė 80 procentų viso mūsų eksporto. Dar aiškiau pastebima jų įtaka, turint galvoje, kad šis krūvis krito valstybei, praradusiai 13 procentų liaudies turto tik perduodant teritorijas ir daugiau kaip 7 procentus darbo jėgos, skaičiuojant žuvusius mūšių

laukuose, ir žmones, praradusius gebėjimą dirbti. Karo invalidų skaičius siekė 47 500 žmonių.

Suomija per karą prarado didžiąją dalį savo prekybos laivyno, ir jeigu prie to pridėsime paliaubų sutartyje numatytą laivų perdavimą, tai prieškarinis tonažas sumažėjo trečdaliu. Prieškario laikų 3,5 milijardo markių valstybės skola į 1944 metų pabaigą išaugo iki 67 milijardų. Pramonės įmonės, tiesa, nelabai smarkiai nukentėjo nuo bombardavimų ir apšaudymų, bet žaliavų atsargos išseko ir produkcijos buvo pagaminama mažai.

Pačių didžiausių reparacijų alinamai ekonomikai kaip papildoma našta atsirado ir kitų reikalavimų – atlyginti karo išlaidas. Karo trofėjus ir nuosavybę, išvežtą iš Suomijos užleistų teritorijų, būtinai reikėjo grąžinti, vokiečių indėlius pagal 1945 metų Potsdame sąjungininkų priimtą sprendimą reikėjo pervesti į Sovietų Sąjungą.

Kai žlugo mūsų viltys dėl užsienio kreditų, Sovietų Sąjungos vyriausybė suprato, kad reparacijų naštą reikia palengvinti. 1946 metų sausio mėnesį pasirašytas susitarimas pratęsė išmokėjimo terminą iki 8 metų, tai yra metinės įmokos buvo sumažintos nuo 50 iki 35 milijonų reparacinių dolerių.

Mano sveikata, kuri ir taip buvo pašlijusi, per metus pablogėjo tiek, kad buvau priverstas valstybės vadovo funkcijas perduoti ministrui pirmininkui ir, gydytojo patartas, turėjau išvykti į daug palankesnio klimato vietovę. Žinoma, mano kelionės tikslas buvo Portugalija, ir aš, išsiuntęs pranešimus į tas šalis, per kurias man teks pravažiuoti, atitinkamai pasirengiau kelionei. Garlaivis, kuriuo turėjau plaukti į Stokholmą, turėjo išvykti lapkričio 3 dieną aštuntą valandą ryto.

Iš vakaro, vos spėjau atsigulti ir išjungti šviesą, kažkas pabeldė į duris. Tai buvo ministras pirmininkas Pasikivis, atėjęs tiesiai iš Kontrolės komisijos pirmininko Ždanovo (Жданов). Pastarasis valanda anksčiau pasikvietė premjerą ir pasakė, kad laikraščiuose perskaitė apie prezidento ketinimą išvykti į užsienį. Tačiau prezidentas – politinis asmuo, kuris negali išvykti iš šalies, apie tai nepranešęs rusams, bet nei Kontrolės komisija, nei Sovietų Sąjungos vyriausybė jokio pranešimo negavo. Taip pat nebuvo pranešta ir sovietinei aukščiausiajai karinei vadovybei.

Pasikivis pabrėžė, kad nėra jokių juridinių nuostatų, kliudančių prezidentui išvykti, ir pagal mūsų Konstituciją valstybės vadovo funkcija tokiais atvejais savaime pereina ministrui pirmininkui. Bet Ždanovas pakartojo savo pareiškimą ir pridūrė – „kelionė Suomijai pakenks".

Aš pasakiau ministrui pirmininkui, jog esu tokio amžiaus, kad jau seniai turiu teisę atsisakyti visko, ėjau daug atsakingų pareigų. Pavargau, ir man būtina gydytis. Išvykti jau viskas parengta, bet galiu atsisakyti kelionės, jeigu ji padarys žalos šaliai. Paprašiau ministro pirmininko pranešti Ždanovui, kad laukiu jo atsakymo iki kitos dienos 8 valandos, o mano kelionės atidėjimas atkreips dėmesį visų pirma tų šalių, kur manęs laukia.

Praėjo šiek tiek laiko, ir ministras pirmininkas sugrįžo. Jis papasakojo: Ždanovas jį priėmė iš karto ir pranešė, kad, pagal iš Maskvos gautą informaciją, prezidentui išvykti niekas nekliudo.

Taigi, mano sveikatos ieškojimo kelionė galėjo vykti pagal programą. Po Atlanto vandenyno pakrantėje praleistų pakėlusių man nuotaiką atostogų maniau, kad būtų maloni

pareiga aplankyti prezidentą Karmoną (Carmona) ir padėkoti jam už visą jo šalyje man rodytą geranoriškumą.

Prezidentas Karmona mane maloniai priėmė savo rūmuose, kurių išpuošimas bylojo apie puikią Portugalijos kaip didžiosios jūrų valstybės istoriją. Gana įdomus buvo susitikimas su ministru pirmininku Salazaru (Salazar), apyjauniu, ramiu ir kukliu žmogumi, kurio sėkmingas darbas Portugalijos gerovei žinomas ir už šalies ribų.

Pakeliui namo netikėtai susirgau ir buvau priverstas paskubėti į Stokholmą pasirodyti savo gydytojui profesoriui Nainiui Švarcui (Naini Schwartz). Iš Stokholmo iškart išvykau į Helsinkį ir pradėjau gydytis Raudonojo Kryžiaus ligoninėje.

Toks apgailėtinas mano sveikatos gerinimo atostogų rezultatas mane smarkiai nuvylė, bet prieš faktus mes bejėgiai. Artimiausius mėnesius negalėjau vykdyti valstybės vadovo pareigų, išskyrus tuos atvejus, kai klausimą buvo galima spręsti ligoninės lovoje.

1946 metų kovo 4 dieną nusiunčiau vyriausybei laišką, prie jo pridėjęs gydytojo liudijimą, kuriame pranešiau apie savo sprendimą palikti postą, pablogėjus sveikatai. Dar pridūriau – manau, kad užduotis, kurią sutikau atlikti, būdamas valstybės vadovu, iš esmės baigta, nes dabar karo nusikaltėlių teismas pasibaigė.

Liko tik tos paliaubų sąlygos, kurias įvykdyti prireiks kelerių metų. Pranešdamas savo sprendimą vyriausybei, norėjau, kad ji galėtų pradėti šiam reikalui būtiną veiklą.

Žinią, kad nutariau palikti valstybės vadovo postą, suomių tautai pranešė ministras pirmininkas Pasikivis, perskaitęs mano laišką per radiją ir nuo savęs pridėjęs štai ką:

Prezidento Manerheimo vardas giliai įsirėžė į mūsų šalies istoriją. Tarnaudamas šaliai, jis visada nešė ant savo pečių didžiulę naštą, o 1944 metų rugsėjį, atsižvelgdamas į bendrą tautos norą, ėmė eiti atsakingas respublikos prezidento pareigas. Jam vadovaujant ir dėl jo autoriteto šalis pasitraukė iš karo. Niekas kitas tada nebūtų galėjęs įvykdyti šios užduoties, nes niekas, išskyrus jį, nesinaudojo tokiu didžiuliu daugumos mūsų žmonių pasitikėjimu. Už tai, kaip ir už visą kitą jo pasiaukojantį darbą šalies labui, suomių tauta nuoširdžiai dėkinga prezidentui Manerheimui.

Kai dabar dėl pablogėjusios sveikatos jis priverstas palikti respublikos prezidento postą, jam reikia viešai išreikšti tautos dėkingumą. Prezidentas Manerheimas gali išeiti į užtarnautą poilsį, žinodamas, kad Suomijos tauta niekada nepamirš tų didžiulių paslaugų, kurias jis suteikė Tėvynei. Patys geriausi ir šilčiausi mūsų visų linkėjimai Prezidentui.

1946 metų kovo 9 dieną į prezidento postą buvo išrinktas J. K. Pasikivis, o po dviejų dienų įvyko ir „sargybos pakeitimas“ valstybės vadovo poste. Taip išsilaisvinau iš paskutinės, sunkiausios, užduoties Tėvynės sargyboje. Grįžęs į privatų gyvenimą, dabar netrukdomas galiu naudotis teise, kuri priklauso kiekvienam laisvam piliečiui – teise priminti dabartinei tautai ir perduoti ateinančioms, kas man buvo duota gyvenime ir ko reikėtų iš to pasimokyti.

Šiais užrašais baigiasi mano valstybinės veiklos kelias. Noriu tik keliais žodžiais išreikšti savo priežastinių ryšių supratimą; tie ryšiai atskleidė pastarųjų lemtingų dešimtmečių Suomijos istoriją.

Privačiam asmeniui, žvelgiančiam į praeitį, lengva pamatyti tuos veiksnius, kurie padėjo formuotis jo gyvenimo keliui. Jam nesunku konstatuoti, kur ir kada jis pasielgė teisingai, o kur klydo, ir kiek jis pats buvo savo likimo kūrėjas.

Visai tautai, susidedančiai iš skirtingo sumanumo ir charakterio žmonių, atlikti tokią savianalizę palyginti sunku. Priežastys ir pasekmės nežinomos daugeliui žmonių, kurie plaukia pasroviui ir paklūsta įvykių eigai, neklausdami savęs, kodėl vakar juos persekiojo nesėkmės, ir ką jiems atneš rytojus.

Kai kyla klausimas apie mažą šalį, tokią kaip Suomija, tai pageidautina ir netgi būtina, kad visi piliečiai, visi visuomenės sluoksniai išmoktų suvokti tą atsakomybę ir tas pareigas, kurias jiems kelia jų politinė ir socialinė padėtis. Prielaidos tam didėja pagal išsilavinimo ir gyvenimo lygio augimą, pagal visuomenės klasių suartėjimą.

Žmonės kaip visuma, pasiekdami vidutinį amžių, tampa daug brandesni. Daugeliui kartų atsiranda galimybė savo gerovei išnaudoti bendrai įgytą patirtį, ir ją reikėtų nukreipti vienam tikslui – tautos laimei, valstybės saugumui ir garbei.

Tautai, kaip ir atskiram žmogui, būna nemalonu pripažinti savo klaidas. Vis dėlto reikia turėti galimybę kartu žvilgtelėti į praeitį, kad pamatytume ir išsiaiškintume klaidas ir aplaidumus, kurie gyvenime tapo pragaištingi.

Pažanga nestovi vietoje, ateitis – prieš mus, su visais savo reikalavimais, ir reikia mėginti sutikti ją protingai ir su privalomu įžvalgumu. Iš praeitų kartų brangia kaina gautos patirties būsimosioms kartoms reikia pasiimti visa, kas geriausia, ir nekartoti savo pirmtakų klaidų.

Kokiu nors laikotarpiu atskiros asmenybės įgytas žinias reikia kaupti ir perduoti kaip palikimą ateinančioms kartoms. Visų pirma dėl tos priežasties nutariau, kad būtina, prisiminus savo gyvenimą, papasakoti apie savo patirtį, apie tuos naujausius Suomijos istorijos įvykius, kuriems man buvo leista padaryti įtaką.

Savo laisvę Suomija gavo ne kaip dovaną. Ji buvo pirkta didelių aukų ir savo vaikų kraujo kaina 1918 metų kovoje, kuri vėl grąžino istorinę mūsų šalies sieną. Aišku, mūsų kaip savarankiškos valstybės padėtis buvo nelengva. Ji reikalavo tvirtos valstybinės valdžios, vidinės vienybės ir veiksmingų gynybinių pajėgų.

1919 metais mano nustatyta valdymo forma Suomijoje padėjo tvirtus valstybinės valdžios pagrindus; visuomeninė demokratinė valdžia tvirtai atlaikė visas mūsų laikų audras. Šio pagrindo vertingumą geriausiai patvirtina tai, kad ji gyvuoja ir dabar.

Pati didžiausia grėsmė išorės saugumo ateičiai ir vidinei Suomijos ramybei būtų tęsti tą painiavą, kuri 1918 metais šalį atvedė prie pražūties ribos. Pasibaigus išsivadavimo karui, jaučiau, jog privalau vykdyti savo pareigą ir padaryti viską, ką galiu, kad išgydyčiau karo padarytas žaizdas.

Kiek mano siekimas panaikinti prieštaravimus visuomenėje galėjo tarnauti visuomenės susivienijimui, ne man spręsti. Bet kai atėjo išmėginimų laikas, aš, savo pasitenkinimui, pamačiau, kad Suomijos tauta susitelkusi, vieninga ir ryžtingai stojo ginti savo gyvybiškai svarbių interesų.

Gyvybiškai svarbią pasirengimo gintis reikšmę būsimajam jaunos valstybės gyvenimui, deja, nepaisant daugybės

perspėjimų, suprato ne visi, ir tik karo griausmas pažadino miegančius. Tai, kad nesugebėjome iškelti gynybos reikalų aukščiau partinių interesų, šaliai turėjo lemtingą poveikį.

Besąlygiškos savarankiškos užsienio politikos prielaida yra galingos gynybinės pajėgos, bet būtent šio palaikymo valstybės vadovybė ir neturėjo. Žmonės apskritai ir jų atstovai Parlamente bei vyriausybėje per vėlai patvirtino veiksmingus valstybės gynybos žinybos sustiprinimo reikalavimus. Kartu Suomija pasirodė per silpna ginklu apginti savo neutralitetą. Ji pasitikėjo pažadais ir nepagrįstomis svajonėmis.

Bet kai išgirsti kaltinant suomių tautą naivumu, sprendžiant užsienio politikos klausimus, tai tikriausiai vietoje bus pasakyta: ir didžiosios nacijos, turinčios ilgaamžius politinius principus, daro klaidų ir galiausiai tampa tokiais pat atpirkimo ožiais. Kalbėdamas apie klaidas, turiu galvoje, visų pirma, kovinio pasirengimo klausimų nepaisymą.

Aš du kartus savo akimis mačiau, kokios katastrofiškos Rusijai buvo pasekmės, kad karą pradėjo nepasirengusi. Tas pat pasikartojo ir Rumunijoje, kai ji 1916 metais prisidėjo prie Antantės valstybių, ir pranašesnes pajėgas turintis priešas ją greitai sutriuškino.

Būdamas Gynybos tarybos pirmininku, tikėjausi turėti galimybę sukurti gana galingas gynybines pajėgas, kad suomių tauta galėtų išvengti panašaus likimo. Ekonominių prielaidų tam pakako, bet valstybinės valdžios palaikymas perspektyvoje buvo nenuoseklus ir nepakankamas.

Aštuonerius metus, lenktyniaudamas su besiartinančia audra, buvau priverstas stebėti, kaip link Suomijos, kurios

gynybinis pajėgumas galėjo būti ir geresnis, pasuko štormas. Ir dabar esu įsitikinęs, kad Suomija turėjo „nemažą galimybę“ išvengti Žiemos karo, jeigu šalies gynybos žinyba būtų buvusi tvarkinga. Jeigu būtume turėję galimybę išvengti Žiemos karo, tai ir tolesnė įvykių eiga būtų buvusi tikrai kitokia, o ne tokia, kuri privertė Suomiją 1941 metų birželio mėnesį įsikišti į didžiųjų valstybių karą.

Teisingumas vis dėlto reikalauja pasakyti, kad Suomijai teko visa tai patirti ne vien dėl savo klaidų. Vienas iš veiksnių, nulėmusių padarinius mūsų Žemės rutulio kampelyje, Šiaurės šalių politinio ir karinio bendradarbiavimo nebuvimas.

Iš visų jėgų stengdamasis savo šalyje pasiekti vienybę ir tvirtą valią gintis, kartu kėliau sau tikslą glaudžiai bendradarbiauti su Skandinavija, visų pirma su Švedija. Taip griežtai nevertinčiau Švedijos mėginimo paimti į savo rankas dalį Suomijos istorinės teritorijos ir neleisčiau, kad šios šalies nuostata dėl Alandų salų darytų įtaką mano požiūriui į suomių ir švedų bendradarbiavimą, kuris, mano manymu, buvo gynybinis ir politinis neišvengiamumas.

Pirmiausia siekiau, kad Suomija ir Švedija kartu atsakytų už Alandų archipelago gynybą – tai būtų suteikę galimybę uždaryti pašaliniams įėjimą į Botnijos įlanką ir abiem šalims lengviau išsaugoti neutralitetą. Tačiau praėjo dvi dešimtys metų, kol pamačiau, kad mano senoji tėvynė pradeda sutikti su šia mintimi ir kartu su bendru tų įtvirtinimų Alanduose atstatymu, kurie, Švedijai reikalaujant, 1918 metais buvo sunaikinti. Tuo pat metu nusivyliau, kai Švedija, pajutusi Sovietų Sąjungos pasipriešinimą, atsisakė savo pozicijos ir Maskvai parodė, kokia vieniša atskirtoji Suomija.

Jau rašiau, kad mano nepakankamas tikėjimas Tautų Sąjungos galimybe užtikrinti kolektyvinį saugumą privertė mane ieškoti kitų būdų tai kompensuoti, taikant naujas politinio bendradarbiavimo su Skandinavija formas, viliantis, kad Sovietų Sąjunga taip pat įsitikins, jog siekiame neutraliteto.

Būtent tuo tikslu iškėliau mintį, kad Suomija oficialiai pareikštų apie orientavimąsi į Šiaurės šalis; dideliam mano džiaugsmui, 1935 metais šiai minčiai pritarė ir Parlamentas. Tačiau mano viltys, kad šis kreipimasis sulauks atgarsio Šiaurės šalyse, pirmiausia Švedijoje, ir tai, kad šitai lemtų regioninį susitarimą dėl tarpusavio pagalbos Tautų Sąjungoje, nepasitvirtino. Todėl Suomija viena buvo priversta 1939 metais prisiimti rusų milžino smūgį. Esu linkęs tikėti, kad to būtume galėję išvengti, jeigu būtų gyvavusi gynybinė Šiaurės šalių sąjunga arba nors Suomijos ir Švedijos sąjunga.

Bendra Šiaurės šalių neutraliteto gynimo idėja buvo pristatyta iškart, pasibaigus Žiemos karui, Suomijai siūlant sukurti gynybinę Suomijos, Švedijos ir Norvegijos sąjungą. Bet iš to nieko neišėjo, nes, Skandinavijos šalims šiame reikale dalyvauti nepanorus, šiam planui pasipriešino Maskva. Tačiau visi požymiai rodo, kad Norvegija 1940 metų pavasarį nebūtų buvusi okupuota, jeigu Vokietija būtų buvusi priversta paisyti tos aplinkybės, kad, jai užpuolus Norvegiją, pasipriešins visos Šiaurės šalys. Kartu įvykių raidos atspirties taškas, privertęs Suomiją įsitraukti į karą, būtų buvęs visiškai kitas.

Pastarųjų dešimtmečių įvykiai dabar aiškiai parodė, kokią reikšmę politinis bei karinis Suomijos ir Skandinavijos bendradarbiavimas galėjo turėti tiek mūsų šaliai, tiek Skandina-

vijos pusiasalio šalims. Susivienijusi Šiaurė galėjo turėti tvirtą viltį apginti savo neutralitetą, kurio šios šalys, kilus grėsmei, nebūtų galėjusios apsaugoti pavieniui. Atsakomybė už tokį nevykusį vystymąsi, kuris prasidėjo prieš dešimt metų ir kurio pabaigos nesimato iki šiol, tenka toms vidinėms jėgoms, kurios, nesuvokdamos viso padėties sudėtingumo, pasipriešino Šiaurės susivienijimui.

Tačiau būtų neteisinga nutylėti faktą, kad Suomijos likimui lemtingą poveikį turėjo geografiniai ir tarptautiniai politiniai veiksniai, kurių reikšmė tokia milžiniška, kad jiems sukliudyti, vien tik ginant Suomijos ir Šiaurės šalių neutralitetą, buvo neįmanoma.

Dar 1700 metais Švedija ir Suomija buvo įtrauktos į daugybę karų, susikibus Prancūzijai ir Rusijai. Europos konflikto atspindys buvo ir 1808–1809 metų karas, kuris nutraukė 600 metų gyvavusią švedų ir suomių uniją ir mūsų šalį pavertė Rusijai pavaldžia Didžiąja kunigaikštyste.

Nepaprastai panaši padėtis susidarė 1939 metais, kada Hitleris, kaip ir Napoleonas 1807 metais Tilžėje, leido Rusijai laisvai veikti Suomijos atžvilgiu. Tokios didžios šovinistinės politikos skleidėjas, padaręs įtaką Suomijos likimui, buvo bolševizmas.

Suomija buvo pirmoji šalis, sustabdžiusi bolševizmo plitimą, ir šiuo požiūriu Žiemos karas turi europinę reikšmę, o tai, deja, dažnai pamirštama. Sovietų Sąjunga europiniuose nesutarimuose ir konfliktuose ilgainiui tapo vis stipresniu pusiausvyrą suteikiančiu veiksniu. Politinės pusiausvyros nestabilumo pasekme tapo ir tai, kad Suomija buvo įtraukta į karą, netgi į du.

Kai analizuoji priežastis, nulėmusias laisvos Suomijos likimą, tai labai lengvai galima pasiduoti pagundai apkaltinti įžvalgą ir iš praėjusių metų patirties ištrauktus veiksnius, su kuriais nieko negalima padaryti. Tam tikru atžvilgiu mūsų šalis galbūt ir buvo pėstininkas didžiųjų valstybių rankose, tačiau neigti, kad ir mes kalti dėl visko, ką teko išgyventi, negalima, nes ir mes darėme klaidų ir nebuvome įžvalgūs.

Noriu pasakyti būsimosioms kartoms, kad nesantaika savose gretose smogia stipriau, negu užpuoliko kalavijas, o vidiniai nesutarimai plačiai atveria duris išoriniam priešui. Dviejuose pastaruosiuose karuose suomiai patys įrodė, kad vieninga tauta, tegul ji ir maža pagal skaičių, gali turėti didžiulę smogiamąją jėgą ir iškentėti pačius sunkiausius išmėginimus.

Suglaudusi savo gretas pavojaus metu, suomių tauta pati išsikovojo teisę ir toliau gyventi savarankiškai tarp laisvų nacijų. Ji nesusvyravo nuo įtampos: ji padaryta iš sveikos ir stiprios medžiagos. Jeigu išliksime ištikimi sau ir atkakliai bei vieningai remsimės tomis vertybėmis, kurios ir mūsų dienomis yra Suomijos laisvės pagrindas, būtent iš mūsų tėvų paveldėtu tikėjimu, meile tėvynei, ryžtinga ir pasirengusia aukotis ir gintis valia, tai Suomijos tauta ateities galės laukti užtikrinta.

Mannerheim, Carl Gustaf Emil

Ma375 Legendinio maršalo atsiminimai / Carl Gustaf Mannerheim ; iš rusų kalbos vertė Virginija Martinkienė. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO], [2014]. – 2-oji patais. laida. – 653, [3] p., [8] iliustr. lap.

Virš. ir nugar. antr.: Žmogus, įveikęs Rusiją. – 1-osios laidos antr.: Legendinio maršalo atsiminimai. – Kn. taip pat: Įžanga / Jonas Algirdas Kronkaitis, p. 5–6

ISBN 978-609-403-703-0

Karlo Gustavo Manerheimo – politiko ir karvedžio, diplomato ir keliautojo – atsiminimai atskleidžia kai kuriuos nepaprastus Rusijos ir šiaurinės jos kaimynės Suomijos tarpusavio santykius, taip pat daugelį XX amžiaus Europos istorijos paslapčių.

UDK 355.3(480)(092)+94(480)„18/19"(092)+
94(480)„18/19"(093.3)

Carl Gustaf Mannerheim
LEGENDINIO MARŠALO ATSIMINIMAI

Iš rusų kalbos vertė *Virginija Martinkienė*
Redagavo *Ona Balkevičienė*
Tekstą tvarkė *Erika Merkytė-Švarcienė*
Viršelį kūrė *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Alma Liuberskienė*

41 sp. l. Tiražas 1500 egz. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas leidybinis ženklas,
kurį pagal sutartį naudoja UAB MEDIA INCOGNITO)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

Tai pavyzdys būsimoms kartoms, kad su ryžtu ir pasitikėjimu savimi maža valstybė, reikalui esant, gali apsiginti nuo daug stipresnio priešo.

– Generolas majoras **Jonas Algirdas Kronkaitis**

PREZIDENTAS, KAREIVIS, STRATEGAS... ŽMOGUS, APSAUGOJĘS SUOMIJĄ NUO LIETUVOS LIKIMO

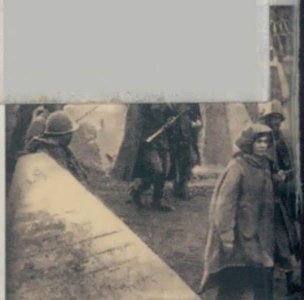
Jūsų rankose – unikalus dokumentas ir laikui atspari instrukcija, kaip apsisaugoti nuo Rusijos erelio, visuomet godaus aplinkinių teritorijų, klastingo Vakarų civilizacijos priešo.

Maršalas **Carlas Gustafas Mannerheimas** (1867–1951) yra viena iš įspūdingiausių XX a. asmenybių ir išskirtinis karininkas, dalyvavęs visuose didžiausiuose XX a. pirmosios pusės konfliktuose: rusų ir japonų, sovietų ir suomių, Pirmajame ir Antrajame pasauliniuose karuose. Jis išvijo iš gimtinės bolševikus ir iškovojo jai nepriklausomybę, jo iniciatyva pastatyti Manerheimo linija vadinami įtvirtinimai, kurie apsaugojo Suomiją nuo Lietuvos, Latvijos ir Estijos likimo – sovietų okupacijos.

C. G. Mannerheimo atsiminimai – unikalus epochos dokumentas, kuriame kareiviškai tiksliai dėstydama faktus ir įžvalgas atsiskleidžia jausminga, be galo tėvynę mylinti asmeny

OBUOLYS

SENSACINGI FAKTAI

ISBN 978-609-403-703-0

